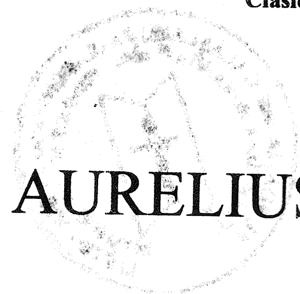
BIBLIOTECA DE FILOSOFIE

Clasicii filosofiei universale

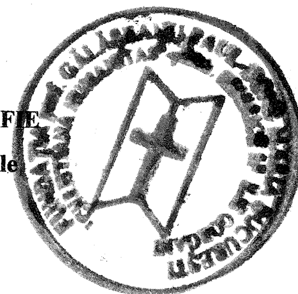

AURELIUS AUGUSTINUS

De Civitate Dei

I

Profesor doctor Paul [illegible]

BIBLIOTECA DE FILOSOFIE

Clasicii filosofiei universale

AURELIU AUGUSTIN

Despre Cetatea lui Dumnezeu

I

EDITURA ŞTIINŢIFICĂ

Bucureşti, 1998

Studiu introductiv de GHEORGHE VLĂDUŢESCU

Traducere din limba latină, Notiţă introductivă, note şi tabel cronologic de PAUL GĂLEŞANU

Redactor : IDEL SEGALL

Coperta de : DANIEL NICOLESCU

ISBN 973-44-0231-5

STUDIU INTRODUCTIV

1. Când Augustin scria *De Civitate Dei* (între 413 şi 426), creştinismul nu mai era în catacombe. Deja în anul 384, Symmachus, prefectul Romei, cerea împăraţilor Valentinianus III şi Theodosius toleranţă pentru păgâni şi divinităţile lor : „să fie lăsaţi în pace zeii părinţilor noştri. E drept să credem că toate religiile reprezintă o singură credinţă. Privim aceleaşi stele, trăim sub acelaşi cer, suntem cuprinşi în acelaşi Univers. Nu are nici o însemnătate forma de înţelegere prin care ajungem fiecare la adevăr. La o taină ca aceasta nu poate duce o singură cale" (*Relationes*, III, 7–10).

Edictul de la Mediolanum, din 313, dat de Constantin cel Mare (împreună cu Licinius) trecuse creştinismul în condiţiile de *religio licita*, dacă nu chiar, fie şi nedeclarat, favorizată. Legea lui Constantius, din 341, împotriva celor ce jertfeau zeilor, interzicerea vrăjitoriei şi divinaţiei de către Jovianus, actele lui Theodosius (edictul de pedepsire a reconvertiţilor prin pierderea dreptului la moştenire din 2 mai 381), închiderea templelor din Asia Mică şi Egipt făcuseră ca izbânda creştinismului să fie sigură. Numai că tradiţia era încă puternică şi credinţa atâtor şi atâtor convertiţi slabă. A fost de ajuns să se întâmple o nenorocire, cucerirea Romei de către vizigoţi, sub Alaric, ca să se producă o stare de conştiinţă colectivă extrem de confuză, cu retractări şi învinuiri, de o parte ca şi de alta. O vină tragică părea să înceapă să-i domine pe romani, pentru a-şi fi părăsit zeii cetăţii, aceia care au prezidat la întemeiere şi, de la întemeiere, întreaga istorie. „Pe Venus şi pe Marte, părinţi ni-i recunoaştem", spre a face ca Roma să uite „trista nedreptate" (invazia) şi „dispreţuind suferinţa", „urmele rănii" să se şteargă

„mai iute" și să spere, prin trecutul ei, la un viitor pe măsură : „În toiul restriștei tu ai sperat timpuri mai bune / Tu ești ca și cerul: prin pierderi ajungi mai bogată", avea, la puțin timp după dezastru, să-și încurajeze cetatea un fost prefect al ei, Rutilius Namatianus (*Itinerariu*, I, v. 67, 115–124). Zosimos, mort în chiar anul cuceririi, este și mai exact, învinuind de nenorocire pe „nelegiuitul Constantin", de la care ar fi pornit părăsirea zeilor de odinioară care, alungați, se răzbună.

Îndemnat de tribunul Marcellinus (căruia avea să-i și fie dedicate primele cărți : *fili carissime Marcelline*), Augustin pornește să scrie „o operă mare și grea, dar Dumnezeu este ajutorul nostru" — *magnum opus et arduum, sed Deus adjutor noster est*, socotită de el însuși capodopera (*Retractationes*, II, 43). Cartea, sub presiunea evenimentelor, urma să fie mai curând de conjunctură decât de teologie și filosofie a istoriei în modalitate sistematică. Proiectată ca o apologie, într-un context, totuși, diferit, ca *Apologeticum*-ul tertullianesc care și servește ca model, pe alocuri chiar ca sursă, *De Civitate*... trebuia să reamintească (reînnoiască) argumentele devenite aproape tradiționale menite să justifice creștinismul atât prin sine, dar mai cu seamă prin dezvăluirea polemică a gravelor slăbiciuni ale politeismului. Primele 10 cărți apologetice-polemice sunt continuate în plan (de teologie și, poate, metafizică a istoriei), în încă 12, nu întotdeauna într-o logică a operei, dar, într-un barochism care făcea din tratat un fel de discurs pe cât mai stufos, cu impresie de oralitate și de nepremeditare, pe atât mai persuasiv. În bună tradiție creștin-romană (Tertullian, Minucius Felix), politeismul este respins ca un conglomerat neînstare să asigure nici pacea și fericirea pe pământ (cărțile I-V), nici salvarea cerească (VI-X), cu argumente și dovezi procurate de istoria romană însăși, adesea chiar cu acelea procurate de „păgâni", ca, bunăoară, de M. Terentius Varro, din ale cărui *Antiquitates rerum humanarum et divinarum* ia, așa-zicând, *pro domo*, cu amândouă mâinile. Dar în acest caz, scopul înnobilează mijloacele, întrucât faptele, așa cum vor fi fost și mai ales cum vor fi expuse de Varro, sunt schimbate în argumente, ceea ce este idealul pentru condiția lor. Doar atât și este suficient.

În același timp, „subiectivismul" lui Augustin are și importanță practică, participând la reinstituirea creștinismului, într-un context dramatic și în durată lungă la anularea nostalgiilor, pentru rezistență la nefaste întâmplări prin sporire în credință. Parcă, spre a-și întări intenția, avea să-l îndemne pe Paulus Orosius să facă o „istorie" cu mijloacele și acribia istoricului. Așa se vor împlini cele șapte cărți care alcătuiesc *Historiarum adversus paganos*, mediocră însă și, deci, slujind prea puțin ideea augustiniană. *De Civitate Dei*, chiar când atenta la realitatea istorică, prin interpretare, era proiectivă și, deci, deschizând faptul, îl trecea din act în posibilitate continuă.

Prin tradiție romanii și-au pus toate cele ce li s-au întâmplat, bune și rele, pe seama mulților zei proteguitori, de la cei ai casei la aceia ai cetății și Universului. Eneas va fi fost fiul unui muritor și al unei zeițe (Afrodita — Venus). Rhea Silvia, descendentă din Eneas, de pe urma lui Marte, naște pe Remus și Romulus, acesta din urmă întemeind „ceatea eternă" ; este *conditor* tot mai mult în regim și rost divin. Nu numai Grecia, ci și Roma pășea, zicând astfel după Musset, într-un popor de zei. Totuși, viața romanilor nu va fi fost pe măsură. Multe nenorociri (cum avea să caute dovezi prea tendențios, Orosius) s-au abătut asupră-le, prea multe chiar pentru un popor asistat de atâtea divinități. Dar se pare că zeii tradiționali prea au fost pe măsura unor ambiții și trufii care, ele, au determinat atâtea și atâtea căderi. „Ce logică și ce înțelepciune e în lauda cu orice preț a măreției și întinderii unui imperiu, când nu poți dovedi că ea îi face pe oameni mai fericiți : sunt veșnic încleștați în războaie, veșnic scăldați în sânge, fie cel al fraților, fie cel al dușmanilor, oricum sânge omenesc, veșnic gâtuiți de-o neagră spaimă sau roși de-o poftă sângeroasă" ? Puși să alegem între doi oameni (pornind de la cazuri individuale, căci „fiecare om e ca litera în frază, elementul primordial al cetății și al regatului...", (ceea ce este superb spus), unul „cu avut modest" și, în urmare (cam idilizant) „mulțumit cu puținul său, nespus de drag alor săi..." și altul „putred de bogat..., niciodată împăcat, veșnic neliniștit...", „mă întreb dacă e cineva atât de nebun încât să nu știe pe care din doi îl preferă". De aici, pornind, prin extindere, opțiunea ar fi aceeași și la nivelul familiei, al neamului, al regatului : „dacă respec-

tăm cu stricteţe comparaţia, şi gândim drept, vom vedea uşor unde e zădărnicia şi unde bucuria". Cei care trec de partea binelui dau semn că de cele pământeşti doar se ajută, spre cele eterne însă. Ceilalţi, dimpotrivă, prea supuşi condiţiei lor trecătoare, încep şi sfârşesc prin a se nesocoti pe ei înşişi, mai mult decât pe semeni. Astfel că, într-o cetate atât de seculară, hegemonia este a nedreptăţii, de nedesfăcut de „tâlhărie". „Fără dreptate, ce rămâne dintr-un regat decât o mare adunătură de tâlhari ?" (*De Civ. Dei*, IV, 3–4). Mai este în acest caz credinţă ? Şi ce putere să fi avut atâţia zei ? Mai curând plăsmuiri, sub privirea lor de fantasme se vor fi întâmplat toate câte s-au întâmplat şi cum. Dacă nu vor fi fost mai răi, revine miracolul Providenţei care, nevăzută cum este, mişcă lumea în genere şi lumea omului spre bine. Astfel că, fie şi necunoscută şi nerecunoscută, puterea lui Dumnezeu unul, acesta ca Providenţă, era peste tot şi pentru toate. În cărţile VI–X Augustin apăsa încă mai tare pe artificialitatea politeismului tradiţional, zeii cetăţii, de la întemeierea ei, neputând face nici bine, nici rău nu atât din neputere sau nevoinţă cât din irealitate. Sprijin, documentaristic şi nu numai, găsea în Varro scepticul şi relativizantul sub aparenţa strângerii şi sistematizării întregii tradiţii. Dar tocmai de aici disponibilitatea informaţiei de-a trece în argumentaţie potrivnică.

Terminată partea apologetică, încă în stilul lui Tertullian şi al lui Minucius Felix, Augustin, în alt timp decât aceştia şi filosof, mai aproape de conceptul grec decât de cel roman, a continuat, pentru mai multă consistenţă.

Cele două apologetici istorice, de limbă greacă şi de limbă latină, deşi în acelaşi orizont, creştin, şi în aceeaşi finalitate au altă logică şi altă tehnică de construcţie. Cea dintâi va fi fost doctrinaristică, pe când cealaltă politică şi juridică. Nu rezultă de aici şi o distanţare axiologică tocmai pentru că sunt în genuri distincte. Fiecare şi-a avut rolul său şi l-a jucat perfect. Fără una sau fără cealaltă este greu să ne închipuim izbânda, totuşi, rapidă a creştinismului într-o masă de păgânitate ostilă, deşi nu sunt singurele participante şi, probabil, în context, nu cele mai tari. Cu mult mai importantă va fi fost puterea de difuziune a creştinismului la nivelul conştiinţei comune, la acela al anonimilor care credeau ştiind ce riscă. Din acest

punct de vedere, mai înainte de-a fi fost o mare ruptură în istoria intelectuală a umanităţii europene, creştinismul a săvârşit cea mai mare revoluţie în *istoria conştiinţei*. În ordine intelectuală însă, apologetica a avut rolul de primă însemnătate şi pe care l-a „jucat" ideal, cu atât mai mult cu cât, în funcţie de particularităţile orizonturilor de situare : grec sau latin, s-a diferenţiat pentru complementaritate şi deci pentru mai mare tărie. Apologetica de limbă greacă, mai aplicată teologiei şi metafizicii, este mai constructivă. Până şi în respingere urmăreşte integrarea. Cazul Sf. Justin Martirul şi Filosoful este, din acest punct de vedere, de tot eclatant. După ce-a traversat filosofii, tot atâtea experienţe trăite : pythagorică, aristotelică, stoică, după mărturia proprie din *Dialogul cu iudeul Tryphon*, se va fi oprit la platonism pentru că în acesta răzbat ecouri ale învăţăturilor lui Moise, iar Universul din *Timaios* are ca structură o cruce. Greu de admis şi una şi cealaltă, dar nu aceasta interesează, ci apropierea marii filosofii a antichităţii clasice ca, în mişcarea următoare, asimilarea să vină ca de la sine. Apologeţii de limbă greacă în acelaşi timp cu delimitarea, şi construiesc. Legitimarea creştinismului devine totuna cu „desenarea" şi structurarea orizontului său în dialog cu antichitatea. Era „calea regală", pentru că noua religie trebuia, de altfel îi şi stătea în spirit şi, în consecinţă, în putere, să se afirme asimilist. Ca să treacă dincolo de religiile tradiţionale şi să se impună şi cultural cu autoritate, se cuvenea să facă ceea ce a şi făcut, operă de integrare. Actul nu avea nimic de circumstanţă, probă stând, cel puţin Evul Mediu ca timp (şi) al punerii în modernitate (înnoirii) tradiţiei greceşti şi romane. Cultural, fiind şi fenomen de cultură atoateînnoitor, creştinismul trebuia să-şi integreze tradiţia pentru o relansare, ca renaştere continuă. În modalitate greacă, cel puţin, apologetica va fi fost prima re-naştere a culturii clasice, paradoxal, tocmai prin ieşirea din paradigma ei, pentru integrare şi numai astfel în alt „orizont stilistic".

La rândul ei, apologetica latină, mai slabă filosofic, poate chiar cultural, alegea necesara radicalitate dintr-o situare juridică şi politică. Făcând o problemă politică (sau în primul rând politică), din respingerea creştinismului, romanii au determinat o reacţie de apărare tot asemenea. Tertullian este, din acest punct de vedere,

exemplar, partea sa tare stând în apologetică înțeleasă ca apărare de tip juridic și mai puțin ca reconstrucție și, deci, de instituire doctrinară. Teologia și filosofia lui, participante la întregul în constituire, nu au însă individualitatea celor grecești. Dar în timpul său ori mai curând în timpul roman (de situare geopolitică, religioasă, culturală în genere și de mentalitate) al creștinismului, apărarea ca în *Apologeticum* era cea mai profitabilă. Tertullian nu pretindea abdicarea de la norme și legi, ci doar respectarea lor ca noua religie să înceteze de-a mai fi o excepție negativă. Cu toate că tolerantă legislația, creștinismul era respins în funcție de-o „poruncă“ nescrisă : „nu este permis ca voi să existați“.

Pledoarie pentru tolerarea creștinismului, adică punerea sa sub autoritatea legii, apologetica romană primară, cea a lui Tertullian îndeosebi, era în același timp și o explicare, pentru înțelegere, a principiilor sale. Dar nu în modalitate doctrinară, nici cu o asemenea finalitate, ci în vederea aceluiași scop, anume de tolerare. Cu trecerea timpului însă, tot mai mult, apologetica romană, asemenea celei grecești, aceasta de la început, apără construind. Este cazul, îndeosebi, al lui Augustin care, poate, mai cu seamă este apărător prin instituire, în scrierile dogmatico-polemice, de acum îndreptate împotriva celei de-a doua mari rezistențe, cu mult mai periculoasă, anume aceea a heterodoxiei, de la *Contra maniheilor* la *Despre Cetatea lui Dumnezeu*, aceasta din urmă cu mult mai complexă, cu cât își asuma un rol pedagogic, într-un moment de derută colectivă *printre creștini*. Odinioară, pledoarii pentru creștinism în fața „păgânilor“, cu *Despre Cetatea lui Dumnezeu* însă apologetica trecea în condiția unei pedagogii a credinței. Fervoarea mistică trebuia dublată de convingerea susținută de argumente și dovezi ale lumii temporale.

Într-un fel, pregătirea Augustin și-o formase cu toate scrierile anterioare, mai cu seamă prin *Confesiuni*, carte a mărturisirii devenirii și întăririi în credință. Ceea ce s-a întâmplat cu romanii în anul 410, în alt registru Augustin deja trăise. Deși mama sa, Monica, era creștină, totuși Augustin n-a primit botezul de timpuriu, deși inițierea creștină n-a lipsit : „auzisem, copil fiind, despre viața veșnică făgăduită nouă prin umilitatea Domnului Dumnezeului nostru... și deja mă însemnam cu semnul crucii lui...“ (*Confes.*, I, XI, 17). Începând studiile, capătă repede pasiune pentru clasicități, cercetându-l pe Vergilius, pe Terențiu, pe Titus Livius, pe Sallustius, pe Cicero, mai întâi ca orator, apoi ca filosof, prin el dealtminteri întâmplându-se și conversiunea, prima conversiune, dar la filosofie, prin dialogul, pierdut în veacurile următoare, *Hortensius*. Scrie el însuși, către 380, o carte de filosofie, *De Pulchro et Apto*, prima sa încercare, dispărută însă, ca și dialogul ciceronian. Din acest timp, mai exact din 386, zice Marrou, „începe perioada filosofică a lui Augustin“, cu intense preocupări de metafizică. Durează numai până în 391, în primăvară, când este ordonat preot (*Saint Augustin et la fin de la culture antique*, de Boccard, Paris, 1958, pp. 167–168). Odată cu îndreptarea către filosofie, încearcă și o experiență religioasă de care își va aduce aminte cu oroare, deși semne ascunse ale ei aveau să-i rămână în suflet ; anume, de prin anul 373, cam un deceniu, trăiește printre manihei. „În timp ce mă depărtam de adevăr, credeam că mă îndrept spre el ; și nu știam că răul nu este altceva decât absența binelui, și care merge până la neantul pur“ (*Confes.*, III, VII, 12). Se depărtează de ei (doctrina lor „este falsă și trebuie respinsă de la primul cuvânt“, VII, I, 3), are iluminația din august 386, părăsește învățământul și Milano și, retras la Cassiciacum, nu departe, se pregătește pentru primirea botezului. La 25 aprilie 387, în noaptea Învierii, episcopul locului, Ambrosie (după canonizare, Sfântul), prin botez, îl primește în comunitatea creștină. I-a trebuit mult timp, s-a căutat pe sine și a cercetat lumea și după un lung ocol și traversarea atâtor experiențe a trecut în condiție creștină cu toată inima și toată mintea : „nu te iubesc, Doamne, cu o conștiință șovăielnică, ci cu una sigură“. „Am întrebat pământul“, „ce este Dumnezeu“ și pământul „mi-a răspuns : «Nu sunt eu»“ ; „am întrebat vântul care suflă și a zis aerul cu locuitorii săi : «Se înșală Anaximenes, eu nu sunt Dumnezeu»“ ; „am întrebat cerul, soarele, luna și stelele și îmi răspund : «nici noi nu suntem Dumnezeul pe care tu îl cauți»...“ „Întrebarea mea era cercetarea mea...“ (*Confes.*, X, V, 8–9).

Cei slabi în credință, poate și pentru că erau săraci în cunoaștere, la prima mare contrariere, pentru că nu se vor fi așezat

într-o paideia creştină, se vor fi grăbit să se îndoiască, dacă nu chiar să se întoarcă în contra creştinismului în care crezuseră doar meschin, în logica pasagerului şi lumescului. În deosebire de primii creştini care trăiau şi mureau pentru veşnicia lor în Hristos, cu timpul şi în absenţa unei educaţii a credinţei ca simţire, dar şi participare intelectuală, cei din preajma lui Augustin, aceia care s-au văzut înşelaţi în aşteptările lor, în cor cu cei păgâni încă, după invazia goţilor, vor fi început să se îndoiască de Dumnezeul lor. Căci Dumnezeu trebuia, foarte secular, să vegheze ca un veghetor lumesc, stăpân, părinte, dascăl.

Era, ce-i drept, încă puternică presiunea tradiţiei, cu divinităţi personale, casnice şi, paradoxal, obediente, ca şi aceea a celor rămaşi încă în inerţia tradiţiei, adorând încă „dumnezei falşi“ : „adoratorii mulţimii de dumnezei falşi, pe care îi numim păgâni, s-au străduit să arunce răspunderea pe seama religiei creştine“ (*Retr.*, II, 43). Oricum, reacţia acestora, reacţia convertiţilor şovăielnici, mai curând din neştiinţă, decât din îndârjire doctrinară într-un caz, din culpabilizare reproşabilă în altul, se cuvenea să fie puse într-un context de reflexivitate.

Augustin, om cult, a ştiut să facă din cultură mijlocul şi calea deplinei în-credinţări în credinţă, dacă se poate spune aşa. El avea, el era deja o „experienţă“, o trăire, dacă îi interpretăm periplul în „lectură“ inversă, după şi dinspre convertire, parcă amânarea botezului a fost predestinată. Ca să poată convinge intelectual, aceasta i-a fost vocaţia, trebuia să trăiască el însuşi întreaga dramă şi, încă o dată, parcă şi-a provocat-o.

2. S-a pus, uneori, dacă nu în urmare directă, măcar ca reminiscenţă, ideea celor două cetăţi în legătură cu experienţa maniheistă. Nu este exclus ca aceasta să fi contribuit la apărarea, cu sacrificarea nuanţelor, pe opoziţie, în nici un caz însă nu va fi sugerat nici motivat. Mai probabil este că, mai înainte de orice, Augustin va fi urmat cartea *Genezei* în tema Paradisului, în aceea a lui Abel şi Cain şi, în urmarea acesteia, a întemeierii cetăţii pământeşti de către fratricid : „a zidit Cain o cetate şi a numit-o, după numele fiului său, Enoh“ (*Geneza*, IV, 17). De altfel, Augustin însuşi trimite la sursa biblică (*De Civ. Dei*, XII, 27, 2; XV, 1, 2).

Sugestii pentru un model dualist mai putea găsi şi la Platon (într-o presupunere foarte abstractă) ca şi, mai sigur, la doi dintre istoricii romani citiţi şi admiraţi în tinereţe : Sallustius şi Titus Livius. Un pasaj din *Theaitetos*, 176 a-e, dă seamă de un dualism pe care nu trebuie să-l punem sub influenţă zoroastrică, nici să-l socotim ca un posibil model pentru Augustin decât, încă o dată, în ordinea unei posibilităţi vagi, cu atât mai mult cu cât cele două „lumi“ (şi prin corespundere, cetăţi) stau în opoziţie perpetuă : „*Socr.* — Dar, Theodoros, nu e cu putinţă ca cele rele să piară, căci este nevoie să existe întotdeauna ceva opus binelui şi nici nu pot sta împreună cu zeii, aşa că dau de nevoie târcoale firii muritoare şi locului acesteia. De aceea, şi trebuie să încercăm să fugim de aici cât mai repede. Or, după fugă înseamnă a deveni, după putinţă, cât mai asemănător divinităţii, după cum asemănarea înseamnă a deveni drept şi sfânt cu înţelepciune“.

Un dualism, ca paradigmă şi temei în ordinea determinismului începutului istoric şi în aceea a naturii umane definitorii şi la istorici, asemenea celui platonician şi celui augustinian, numai prin ideea ca atare.

Făptura noastră, socotea Sallustius, constă „din trup şi suflet“ ; în urmare, „toate lucrurile şi toate dorinţele noastre ţin, unele de firea trupului, altele de cea a spiritului“. Contrare, toate cele ale trupului şi trupul însuşi pierind „în scurt timp“, dar „înfăptuirile strălucite ale spiritului sunt la fel ca sufletul, nemuritoare“, contrare, aşadar, deşi ambele necesare, după menirea lor, când intră în conflict viaţa este primejduită (*Războiul cu Jugurtha*, II, 1–2). Suflet şi corp, deopotrivă, am avea şansa „de-a ne face la fel cu zeii“, ori, din contră, nenorocul de-a ne „apropia de fiare“ — depinde de alegere. Când s-a optat pentru „puterea trupului“, ignorându-se că „îndeletnicirile omeneşti“ : „lucrarea pământului, navigaţia, construcţiile“ sau virtuţile care „îşi au sorgintea în puterea spiritului“, locul l-au luat „trândăvia, bunul plac, trufia“ şi se va fi întâmplat căderea dintr-o stare originară cel puţin de echilibru (*Conjuraţia lui Catilina*, I, 2; II, 7; I, 4). „La început regii, căci acesta a fost numele dat puterii pe pământ, îşi cultivau în chip diferit, unii mintea, alţii trupul“, iar viaţa oamenilor „se scurgea fără dorinţe,

fiecare se mulțumea cu ceea ce avea", dar această fie și vagă *aetas aurea* trece repede, regi seculari și belicoși începând „să subjuge cetăți și neamuri". De acum, „locul trudei, al cumpătării și al dreptății" îl iau lenea, bunul plac, nedreptatea, violența" (*ibid.*, 2; I, 5).

La rândul său, Titus Livius, în alt registru „narativ", dar în același model de interpretare — explicație a începutului în istorie și prin transfer — prelungire a naturii omenești, fixa întemeierea cetății în adversitatea celor doi frați, aliniindu-se la un motiv mitic străvechi și aproape universal, anume, al „fraților dușmani" (de sânge sau doar înfrățiți, primar). Ormuzd și Ahriman, Indra și Namuci, Abel și Cain, chiar Dumnezeu și Satana, în variante tradiționale românești, cu rezonanțe cosmogonice dar și antropogonice. Între cei doi, Romulus și Remus, în mitologia romană a întemeierii cetății, lupta ce s-a dat va fi fost pentru stăpânire, ca în alt timp și în altă mentalitate, la urma urmelor, și aceea pornită de Cain, îndușmănit, pentru că Iahve nu privea „cu plăcere și spre jertfa lui", „jertfa de mâncare, din roadele pământului" (*Geneza*, IV, 5, 3, 6, 4). Chiar dacă profanizată la istoricul roman, dușmănia lui Romulus și Remus, *mutatis mutandis*, la treaptă zero a sensului stă alături de vrajba biblică. Dar, dincolo de partea mitică și mistică (strict etimologic) a actului, este adevărat că uciderea lui Abel era ca o transfigurare a eliminării istorice a păstorului (păstoritului) de către agricultor, motivul biblic și cel mitic-roman par asemenea, într-o ordine strict formală însă. Altfel, „scenariile" sunt altele ca și, mai important, ieșirile din situație. Într-un caz, este învins (ucis) fratele bun (parcă în urmarea căderii originare, ontologice, a doua, istorică), iar în altul, dimpotrivă, este eliminat cel rău.

Dacă este prea puțin probabil ca Augustin să fi fost „îndemnat" de Platon, dacă dualismul maniheist era respins odată cu maniheismul însuși, ca o rătăcire, rămâne însă, ca o problemă : de ce totuși a mers mai degrabă pe firul scenariului biblic decât pe acela al paradigmei romane ? Primul răspuns, cel mai la îndemână și nu riscant, ar fi că în sine creștinul trecuse mai înaintea romanului. S-ar putea însă ca mai tare, fără să treacă în alt plan, dacă nu opus, măcar deosebit, este unul de întemeiere filosofică (sau mai exact, de teologie și metafizică a istoriei, în egală măsură). Anume, în schematica

și în semnificația sa, mitul roman stătea pentru întemeierea unei cetăți, așadar, în ordinea unei istorii determinate. Cât se punea problema era doar a începutului istoric-evenimențial. Cât îl privește însă, modelul biblic semnifica dincolo de-o istorie sau alta, anume în „spațiul" antropologicului pur. Căci în dimensiune „profană" cel puțin, presupunând o ruptură istorică, dădea semn de istoricitatea ființei noastre sau de aceasta ca ființă istorică, prin urmare, destinată, în urma căderii, să se construiască esențial, ca șansă, prin sine, de descoperire a transcendenței pierdute și desăvârșire în ea. De aici și avantajul pe care și-l asigură Augustin în raport cu istoricii tradiționali, încă determinat-evenimențialiști, ceea ce înseamnă că aplicați manifestărilor și desfășurărilor, iar nu concentrați în construcția conceptului ființei noastre ca ființă istorică.

În strictă organizare (ca „narațiune") presupoziția augustiniană este discutabilă, poate, mai cu seamă datorită apăsării pe dualismul *civitas caelesti (Dei) — civitas terrena (diaboli)*. Fie și ușoara depărtare de „scenariul" biblic și, îndeosebi, de doctrinarism, prin prezentarea a două stări repugnante (nu departe de ideea dublei predestinări), nu era menită să confere mai multă originalitate și șansă de adevăr. Însă contează mai puțin, aproape deloc, „narațiunea", în sine, pentru că ea, paradoxal, și atunci când lua forme de imagerie stranie (și, oricum, necanonică) servea unei viziuni care, într-o logică de tip holistic, avea să sporească mereu în adevăr.

La un nivel, mai curând cu funcționalitate simbolică, o narațiune, la altul, de profunzime, *De Civitate*... este o idee ca o paradigmă. Și prima lectură (primul nivel) este de interes, dar mai cu seamă pentru stil și scriitură, pentru o mentalitate individual-auctorială, dar și pentru un mod de reprezentare și de convertire în structuri ale imaginarului a unor evenimente istorice, politice, religioase. Prin ea se „citește" și se „percepe" o întreagă epocă, îndeosebi, în ordinea mecanismelor sufletești, acelea neînregistrate în cronici și căzute dintr-o memorie care păstrează doar amintirea evenimentului-evenimentelor ca atare. Astfel că, la acest nivel, cel puțin, *De Civitate*... este *o istorie* foarte modernă, devansând cu

atâtea secole, ideea *noii istorii*, aceasta cu apăsare pe comportamentul neînregistrat în stricta lui realitate, dar păstrat difuz în evenimentele petrecute, mai individualizate sau în mai mică măsură, cu deosebire în acestea, ele dând seamă cu mult mai bine de modul de a fi. La o primă lectură, deci, *De Civitate*... este de tot posibilă ca o carte despre o mentalitate într-un timp al aşezărilor, peste care va mai fi venit, parcă spre a nelinişti total, un semn al răzbunării divinităţilor părăsite dar şi ca avertisment în ordine morală, poate şi eshatologică, dat de Dumnezeu. De aici şi marea încordare, cu accente de tragedie greacă.

Atât cât „naraţiunea" este ea însăşi semnificativă se va fi şi întâmplat trecerea în cel de-al doilea nivel, organizat în logica filosofiei istoriei şi ceea ce pare încă mai relevant al unei filosofii a istoriei *dinspre filosofie şi teologie*, iar nu *dinspre istorie*. Căci, orice s-ar spune, există aproape ca două tipuri, filosofii ale istoriei individualizate în funcţie de situare şi nu atât de scop, în mare acelaşi. Dinspre istorie (nu neapărat istoricii, perspectiva putând-o alege tot atât de bine şi filosofii) se desluşesc şi se iau în seamă structurile care se manifestă evenimenţial, ceea ce înseamnă că şi parţial, în modul (modalităţile) de-a fi. Nici filosofie, nici istorie, pentru a nu fi fost în măsură, principial, să fie în primul rând o explicaţie a întregului care se manifestă, a ales (sau n-a avut de ales decât) să aibă dominanta în normativism, trecând adesea în „manual" de „cum trebuie scrisă istoria". De aici mai degrabă rezerva decât entuziasmul istoricilor care şi gândesc, adică a acelora care nu alătură doar fapte, ci refac un timp şi un tip de umanitate folosindu-se de toate (mai toate) evenimentele. Este, mai încoace, cazul noilor istorici francezi care tacit sau direct şi vehement (ca Jacques Le Goff) vor fi respins filosofia tradiţională a istoriei odată cu modul tradiţional, *ad narrandum*, de-a scrie istoria. De fapt, ei vor fi promovat, o dată cu o nouă istorie, şi o nouă filosofie a istoriei, cu trecerea în faţă a funcţiei explicative, dar prin întregul refăcut din evenimente şi dinspre logica (sintaxa) lor.

Filosofia istoriei dinspre filosofie şi dinspre teologie (în cazul lui Augustin) are avantajele sale, cât are o personalitate distinctă şi dezlegată (sau oricum nu neapărat legată) de modalitatea de

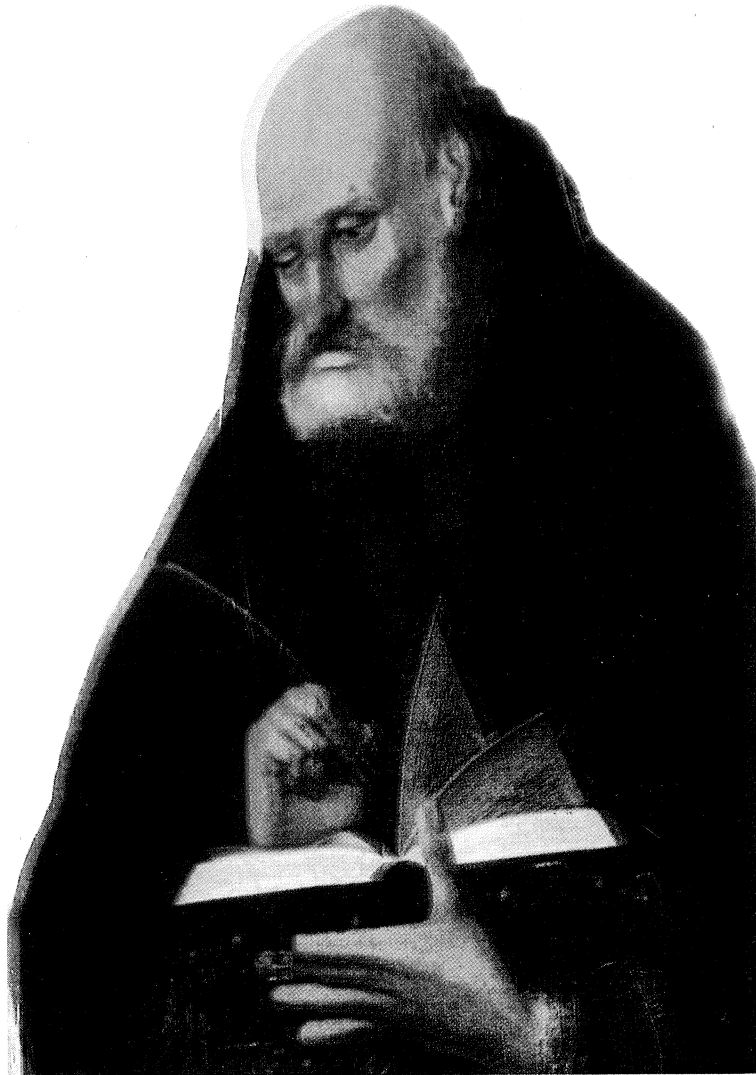
Botticelli, *Sfântul Augustin* .
Uffizi, Florenţa

Carpaccio, *Sfântul Augustin la masa de lucru* (Detaliu).
Scuola degli Schiavoni, Veneţia

Botticelli, *Sfântul Augustin*.
Biserica Ognissanti, Florenţa

Fernando Gallego, *Sfântul Augustin*.

raportare la istorie a istoricului. Fiind mai curând o metafizică, prin aplicare la ființa noastră ca ființă istorică, decât o cercetare a istoricității și deci mai degrabă o reconstrucție speculativă (în sens primar, adică de valorizare a manifestărilor numai cât acestea „oglindesc" întregul) decât o refacere în logică historială, ea se supune criteriilor de judecată care sunt ale metafizicii în concept pur. Așadar, revenind, „metafizica" augustiniană din *De Civitate*... nu are a fi supusă aceleiași judecăți ca o filosofie a istoriei dinspre istorie, bunăoară, ca aceea a lui Orosius (câtă este). De altfel, eșecul acestuia ține poate tocmai de faptul că a vrut să facă din modelul augustinian o metodă de-a scrie (reface) istoria, neținând seama de incomunicabilitatea directă a acelor două planuri.

Judecat augustinismul, în această dimensiune, ca o filosofie a istoriei datoare unei schematici anume a istoriei și, totodată, cu influență inversă, ea însăși, încă o dată, n-ar trebui multe argumente pentru respingere sau măcar trimitere în timpul ei de elaborare, ca semnificând strict istoric. Cercetată însă în proiect propriu, ea ne dezvăluie spectacolul extraordinar al construcției ființei noastre ca un sistem de sporire continuă prin chiar logica sa.

Mai înainte de orice, pentru că este întemeietoare, se cuvine de luat în seamă ideea dualismului, atâta de stânjenitoare într-o judecată parțială. Între două tipuri de iubire : doar pentru Dumnezeu și în slava lui, sau numai pentru sine și în slava sa deșartă, corespunzătoare celor două cetăți, omul mai mult decât este, devine. El este, originar, o stare de opțiune și alegere, adică făcută în alternativă, cam cum, într-o modalitate devenită aproape clasică, avea să zică Pico della Mirandola : „a conceput (Dumnezeu) omul ca pe o lucrare cu un aspect care nu îl diferențiază și, așezându-l în centrul Universului, i-a vorbit astfel : „«O, Adame ! nu ți-am dat nici un loc sigur, nici o înfățișare proprie, nici vreo favoare deosebită, pentru ca acel loc, acea înfățișare, acele îngăduințe pe care însuți le vei dori, tocmai pe acelea să le dobândești și să le stăpânești după voința și hotărârea ta. Natura configurată în celelalte ființe este silită să existe în limitele legilor prestabilite de mine. Tu, neîngrădit de nici un fel de opreliști, îți vei hotărî natura prin propria-ți voință în a cărei putere te-am așezat. Te-am pus în centrul lumii pentru ca de aici să

privești mai lesne cele ce se află în lumea din jur. Nu te-am făcut nici ceresc, nici pământean, nici muritor, nici nemuritor pentru ca singur să te înfățișezi în forma pe care însuți o preferi...».“ (*Despre demnitatea omului*, tr. rom., Ed. Științifică, 1991, pp. 122–123).

Augustin, ca de altminteri nici Pico, nu ne închipuia în condiția unei totale libertăți. Parte a lumii cu temeiul în ființa în sine (în limbajul metafizicii), parte a lumii create, în dependență deci de Dumnezeu (în limbajul teologiei), oricum, pentru că sistemele comunică, suntem în modul de-a fi al Absolutului. În același timp însă, ca o natură, distinctă ontologic, avem libertatea pe care, existențial, numai ontologicul o asigură. În două situări metafizice, pe verticală însă, de unde diferențierea lor, noi avem atâta *dependență* și atâta libertate câtă are fiecare întemeiat, dar și atâta *libertate* și atâta *dependență* sunt posibile într-un orizont, secund, totuși cu distincție ontologică. Autonomi, nu suntem și în deplină independență; de-am fi, am avea regimul Absolutului, ca al doilea în aceeași logică și în același plan, lucru absurd. De aici și chemarea înapoi, ca ființă individuală dar și ca gen, pentru a da seamă, așa-zicând după un antic, de nedreptatea săvârșită.

La Augustin nu regăsim, totuși, motivul presocratic (Anaximandru, Heraclit) sau stoic al „veșnicei reîntoarceri“, pe cel apocatastatic, origenian, în urmarea unei consecvențe metafizice de performanță. Ciclicitatea presupunea situarea în planul secund, fizic, și încă, în acesta ca pentru a determina fiecare gen de existență, lumea însăși în întregul ei, prin început și sfârșit, între început și sfârșit. Metafizic, problema se pune întrucâtva altfel, de îndată ce, tot metafizic, trebuie să se dea legitimitate începutului și sfârșitului, determinații paradoxale în acest câmp. Antropologic, cel puțin, Augustin încerca o cale și, cum în metafizică nu este ca în geometrie, era una perfect posibilă către adevăr, alături de altele, în epocă, deschise sau încă nu. Anume, corespondentul sfârșitului din motivul grecesc clasic al „veșnicei reîntoarceri“ sau târziu, origenian, era pus în termen de finalitate metafizică, deci sub semnul principiului — cauză finală (ca în aristotelism). Aceasta însemna că începutul și sfârșitul numeau mai înainte de toate faptul de-a fi al principiului, în-temeietor, de unde și producerea în ilimitația sa a

limitatului, nu însă în determinație spațială sau temporală. Cu început, stând în Subiect și nu, asemenea Absolutului, numai ca Subiect, lumea își avea sfârșitul acolo de unde își avea temeiul, sfârșitul însă ca ilimitatul către care limitatul tinde. Tot la fel, lumea omului, dacă nu ea, cu precădere. Sugestia avea să rodească : cea de-a patra diviziune eriugeniană : ceea ce nici nu creează, nici nu este creat — *quae nec creat nec creatur* — nu este augustiniană ?

Așa stând lucrurile, dacă stau astfel, în această ipoteză a eschatologicului ca împlinire, dualismul augustinian cu anularea sa prin izbânda cetății divine, nu mai aduce cu o parte a doctrinei, ci doar cu un motiv participant la o metafizică a omului, ca ființă istorică, de tot relevant.

În al doilea rând, și în firească urmare, pe seama acestei viziuni metafizice, Augustin impunea ideea de universalitate în reconstrucția istorică, lucrând cu *humanus* — *humanitas*, umanitate, de proprie invenție care de atunci „va fi reluat fără întrerupere și reinterpretat, până la Auguste Comte, ca o societate compusă din ce în ce mai mulți morți decât vii, înglobând viitorul și legată prin legături pur spirituale“ (Étienne Gilson, *Introduction à l'étude de Saint Augustin*, J. Vrin, Paris, 1987, p. 230, în notă).

Sintagma „istorie universală“, ca de altfel și *filosofie universală*, *literatură universală*, este extrem de ambiguă, cel puțin la nivelul reconstrucției ca atare. Istoriologic, pentru a zice astfel, lucrurile par așezate, numai că istoriografic, ceea ce este mai important, ele sunt departe, foarte departe de starea măcar de elementară convenabilitate. Cel mai adesea s-a cedat ispitei alăturării sau însumării, dar universalitatea are sens în ordinea esențialului (formalului), iar nu în aceea a extensiunii. O istorie (ca istoriografie), deci, nu capătă determinația în cauză luînd în seamă cât se poate, cât mai multe evenimente sub specie spațială ca și temporală. Încercarea de acest fel este veche, cam de-o vârstă cu istoriografia însăși, bunăoară Herodot sau Diodor din Sicilia. S-a mai luat în seamă și tot de mult timp influența unilaterală sau reciprocă, fapt demn de interes menit fiind să dea universalității o dimensiune esențialist-dinamică de tot necesară. Însă pericolul difuzionist care pândea structural parcă ipoteza n-a întârziat să înceapă să facă ravagii, în

timpuri diferite şi în tipuri diferite de spiritualitate, de la vechii greci care îi ataşau pe Thales şi pe Pythagoras la ştiinţa egiptenilor, la primii scriitori creştini (Justin, Clement) care credeau că pe căi neştiute învăţătura lui Moise va fi fost cunoscută de Platon, la difuzioniştii şi hiperdifuzioniştii mai dincoace (Elliot Smith, William Perry). Operantă, cât n-a fost, cât nu este supralicitată, ipoteza impune multe precauţiuni ca şi cooperarea altora, singură riscând absolutizarea. Între acestea, comparativismul şi cu deosebire în istoria ideilor filosofice, sistematicismul par a fi trecut, ca importanţă, chiar mai înainte. Virtuţile acestuia din urmă vor fi apărut cu prima mare încercare, aceea hegeliană, care este, totodată, şi exemplară pentru ideea de filosofie (istorie a filosofiei) universală, datorită principiului ei, anume că tot ceea ce este mai înainte în ordine istorică este mai înainte şi în ordinea sistemului. Subordonate sistemului, faptele ieşeau din individualitatea lor istorică şi geoculturală, pentru a participa la un întreg pe cât mai „alb", pe atât mai reprezentativ pentru viaţa umanităţii într-o secvenţă anume a istoriei sale.

„Sistematicismul", deci, este o şansă, poate cea mai mare pentru construcţia în ideea universalităţii, de bună seamă, că diferenţiat de la caz la caz, într-un fel în istoria filosofică, în altul în cea literară, distinct şi în cea „socială" sau în ceea ce se numeşte istorie ca atare. Mai greu în aceasta din urmă poate, dar, oricum, nu imposibil dacă, aşa-zicând după Michel Foucault, totuşi, mai tare decât proiectul individual este sistemul anonim fără subiect „pe fondul căruia gândirea noastră liberă răsare şi străluce o clipă" (în *La Quinzaine littéraire*, 16 mai 1966, după „Secolul XX", 5/1967).

În programul oricărei iniţiative universaliste intră sau trebuie să intre tocmai identificarea acestui sistem de structuri în care faptele, altfel, mai mult sau mai puţin în sine, relativizate la limită, să comunice şi prinse într-o constelaţie să treacă din morfologic în funcţional.

Cu cele mai mari dificultăţi, totuşi, ideea istoriei universale se configura şi mai timpuriu, întemeietorul fiind Augustin. Proba directă este *De Civitate...*, dar, ciudat, mai concludentă pentru atribuire, este proba indirectă şi anume Discursul, de peste veacuri, al lui Bossuet asupra istoriei universale (*Discours sur l'Histoire universelle*, 1681) lăsată de multă vreme doar istoricilor literaturii şi filosofilor (istoricilor filosofiei), spre profitul îndeletnicirii lor.

O lectură, dacă nu inversă, a *Cetăţii...* prin *Discurs...* deci, măcar apropiată în timp, ar fi utilă pentru înţelegerea amândurora, între ele fiind o legătură mai trainică decât o sugerează primul lor nivel de aşezare (şi de lectură). Auguste Comte încă reţinea deopotrivă în secţiunea *Sinteză* a „Bibliotecii pozitive" şi nu în aceea de *Istorie*, exemplificând, alături de *Biblie*, de *Coran*, de *Politica* lui Aristotel, de *Discursul asupra metodei* cartesian, de *Noul Organon* baconian, de *Cugetările* pascaliene (*Système de philosophie positive*, IV, *Cathéchisme positiviste*).

Mai tare, poate, *Discursul...* cât dezvăluie sau împlineşte proiectul augustinian, de reconstrucţie a întregului, prin raportare metafizică : „în hărţile particulare, vedeţi detaliul unui regat sau al unei provincii... ; în hărţile universale, învăţaţi să situaţi aceste părţi ale lumii în întregul lor" ; „istoriile particulare reprezintă succesiunea lucrurilor" din viaţa unui popor care însă, pentru a fi înţeleasă, cere raportarea ei la alte istorii. Viaţa popoarelor se desfăşoară în dublă determinaţie : religioasă şi politică. Prima dă seamă de partea statornică („durata perpetuă a religiei"), a doua, în schimb, de cea a pasagerului, ceea ce înseamnă că nici una fără cealaltă nu este ea însăşi în întregul ei, necum să fie întregul uman însuşi. Complementare, ele dau seamă reciproc, una faţă de alta şi, astfel, de întreg. Dar, pereche recesivă, cum ar fi zis Mircea Florian, deşi cu ambele date necesare, dominantă este cea dintâi, exprimând statornicul şi încă, şi ceea ce uneşte fiinţa noastră cu fiinţa lumii. De aceea istoria universală ca o filosofie a omului procedează integrativ sau mai exact porneşte de la identitatea om-lume în şi prin Dumnezeu şi tot la ea se întoarce, ca spre a o confirma. Ca Augustin, Bossuet pune evenimentele teo-cosmice şi istorice, de răsucire, toate acestea ca epoci, deci ca *opriri*, întrucât „ceea ce se numeşte epocă înseamnă a se opri, pentru că se opreşte undeva" : „Adam, sau creaţia", „Noe, sau potopul", „Vocaţia lui Avraam, sau începutul alianţei lui Dumnezeu cu oamenii", „Moise, sau legea scrisă", „Luarea Troiei", „Solomon, sau întemeierea Templului",

„Romulus, sau Roma întemeiată", „Cyrus, sau poporul lui Dumnezeu eliberat din captivitatea Babilonului", „Scipio, sau Cartagina învinsă", „Naşterea lui Iisus Hristos", „Constantin, sau pacea Bisericii", „Carol cel Mare, sau aşezarea noului imperiu" (*Discours...*, Avant-propos). Discutabilă, dar în literă mai mult decât în spirit, cum se spune, schematica este în semnificaţie profundă universalistă prin întemeiere şi intenţionalitate metafizice de sugestie augustiniană şi, totodată, într-o funcţionalitate apofantică în raport cu augustinismul ca metafizică a istoriei, mai degrabă în stare latentă, de unde, parcă, şi inepuizabilitatea sa. De aceea, nu este o exagerare să se identifice cu punctul de plecare într-o nouă şi mai aplicată, mai modernă metafizică a omului, cu centrarea în modul de a fi — ca fiinţă istorică, de îndată ce numai Bossuet este recognoscibil în succesiunea augustinismului ca *idee*, ci şi, oricât ar părea de depărtat, în ordine sistematică, Hegel şi nu numai cu filosofia istoriei, ci şi, poate, mai cu seamă cu întreaga fenomenologie a spiritului, în determinaţie mai exactă, a umanului.

Nu este vorba de punerea a tot (a mai tot) ce s-a întâmplat după Augustin în succesiune augustiniană. În genere filiaţionismul nu face casă bună nici cu explicaţia istorică, nici cu aceea sistematicistă. Ca orice mare spirit, de oprire pentru relansare a proiecţiei istorice a fiinţei noastre şi în acest sens care a făcut, cum se zice, epocă, Augustin va fi determinat o modificare a percepţiei şi, în urmare, a reconstrucţiei. Astfel încât, pe lângă un augustinism, aşa-zicându-i de şcoală, paradoxal, nu cel mai concludent, există altul difuz, penetrant şi integrativ la nivelul interstiţiilor, mereu provocator dar şi participant la modificări. Cu prestigiu în tot cursul Evului Mediu latin, dar cu prestigiu ca *eveniment*, cu prestigiu *Augustin*, augustinismul pare să fie admis cu prudenţă sau aproape numai ca o statuie frumoasă. Aparenţa rezervei faţă de augustinism ţine însă de de-evenimenţializarea sa, astfel încât, printr-o parafrază la Gilson, care avea în vedere platonismul, s-ar putea spune că augustinismul nu este, mai nicăieri ca atare, pentru că este mai peste tot.

N-a fost o metafizică (mai exact, poate, o teo-metafizică) prea la îndemână şi de aliniere strict doctrinaristică. Din acest punct de vedere chiar şi „despărţirea" celor două biserici : de Apus şi de Răsărit, în a-l accepta, canonizat, ca sfânt, una, doar ca fericit, cealaltă este semnificativă, raportarea diferită nefiind simplu formală. Numai în istorie bisericească şi dogmatică, într-un fel perceput din situare ortodoxă, în altul din perspectivă catolică, reinterpretat înnoitor în medii protestante, augustinismul aduce cu o stare interogativă, pentru că aceasta l-a făcut, aşa-zicând caleidoscopic, iar nu cu deslânarea şi eroarea. Şi teologic şi metafizic, va fi greşit în multe, dar greşelile aparţin căutării, sunt mai curând în câmp ipotetic decât în acela, posibil, al intenţionalităţii. Din principiu, nu greşeşte nici acela care taie o cale dreaptă, nici acela care alege să facă un ocol, nici chiar cine se îndoieşte de rostul căutării. Bunăoară, numai interpretarea „căderii" (şi păcatul originar) din cartea a XIV-a, par. 11–14, de meditat mult asupră-i, îşi dezvăluie sensul ca sporire în autenticitate în funcţie de situare. O perfect posibilă ca adevăr fenomenologie a umanului, în durată lungă, ea se va fi smuls tot mai mult din context pentru a se dezvălui progresiv în pura sa esenţialitate, anume ca autoconstrucţie, ceea ce înseamnă că intervenţie chiar în câmpul naturii proprii. Căci alterată prin păcat, după cădere, natura umană nu mai poate suferi degradări, ci doar refaceri pentru depărtare de ceea ce nu este fiinţa noastră. Altfel spus, atât cât suntem şi cum suntem ca oameni, aceasta, de acest fel ne este natura. Căderile sau re-căderile noastre sunt în realitatea ei, şi tot asemenea înălţările. Istoricitatea de aceea are sens ca sporire (re-sporire) ontologică a naturii umane însăşi şi în ea. Nu devenim prin trecere dincolo de limitele ei, ci prin reaşezare în logica sa, pentru refacerea în integralitate. Căci prin cădere, natura noastră ca un întreg corp-spirit, în tot corp şi în tot spirit, deci realitate necompusă, nu numeric două, ci două ca specificaţie, va fi apărut ca alcătuită dintr-o parte şi din alta. De aici şi particularismul ontologic în comportamente. Dacă Paradisul n-a fost „exclusiv fizic pentru trup", „nici doar spiritual pentru nevoile spiritului", natura noastră însăşi, ca întreg, era mai presus decât specificaţiile-determinaţiile sale. Căderea va fi însemnat trecerea specificaţiilor în condiţie de părţi (elemente), cu posibila preeminenţă a uneia (unuia) sau alteia (altuia). În consecinţă, istoria (ca

actualizare continuă a istoricităţii ca potenţialitate) este tot una cu o mişcare de întregire, şi astfel de sporire de sine a fiinţei noastre.

Aceasta şi este, dincolo de naraţiunea sa, atât de stufoasă, dar fascinantă, uneori înşelătoare, însă nu din gând viclean, poate, marea lecţie a *Cetăţii...* augustiniene, carte despre om, şi menită omului, pentru a lua seamă de sine şi a se îndrepta către sine. Nu este, deci, proiect de refacere a umanităţii ca *Republica* platonică, nu este, cam în aceeaşi serie, nici utopic proiectivă, nici carte de moralist în politică ; *De Civitate...* este mai mult şi totodată mai puţin decât oricare dintr-un gen sau altul, şi din acelaşi motiv, fiind o reflecţie, poate, un model de meditaţie metafizică asupra omului care nu-şi va fi propus nici să fie metafizica însăşi, nici program de reformare. O meditaţie asupra omului şi atât, dar una de felul călătoriei lui Ghilgameş care ajungea la capătul lumii spre a se întoarce în cetatea lui să istorisească supuşilor ce-a dobândit în timpul aventurii sale şi, prin împrejmuirea Uruk-ului, să le dea conştiinţa identităţii lor. O meditaţie gravă şi cutezătoare, până la marginile lumii, şi astfel mereu deschisă, ceea ce înseamnă că mereu nouă şi înnoitoare, adică într-o perpetuă contemporaneitate. Numai citită modern *Cetatea...* lui Augustin devine şansă pentru noi.

NOTIŢĂ INTRODUCTIVĂ

Opera capitală a lui Aureliu Augustin *Despre Cetatea lui Dumnezeu* reprezintă sinteza înţelepciunii creştine, viziunea filosofică a genialităţii augustiniene. Este prima lucrare de proporţii a unui titan care realizează filosofia istoriei antice. Opera e vastă, cuprinde 22 de cărţi. Antichitatea greco-latină defilează prin faţa cititorului avizat, reprezentată de corifeii literaţilor, istoricilor şi mai cu seamă a filosofilor. Începută în anul 413, *De Civitate Dei* a fost concepută ca o lucrare de polemică, de contraatac împotriva denigratorilor păgâni ai creştinismului, care l-au acuzat a fi cauza urgiilor abătute asupra poporului roman, cucerirea Romei cu prilejul invaziei vizigoţilor conduşi de regele Alaric în 410, atacul suebilor, valul de neajunsuri, foametea, bolile şi tot cortegiul de nenorociri abătute pe capul Cetăţii Eterne. Pe parcurs, această operă, care a fost definitivată în 426, a luat proporţii, devenind apologia creştinismului, conţinând metafizica, morala şi demonstrarea rolului Providenţei, sinteza filosofiei şi culturii antichităţii. Prin uriaşul volum de date referitoare la evenimentele istorice importante în evoluţia Imperiului Roman şi ale statelor antice, enciclopedia istoriei universale şi criticul nemilos al marilor conducători politici Marius, Sulla, Pompeius, Caesar, Antonius, ambiţioşi ajunşi la cârma statelor, a războaielor civile care au însângerat istoria, problemele capitale ale doctrinei creştinismului — în scopul devenirii universale, antropologia teologică, problema soteriologiei, uriaşa sa contribuţie la istoria teologiei şi a misticismului creştin, incomensurabilul aport în domeniul apologeticii creştinismului depăşindu-şi înaintaşi şi succesori, încât în mod îndreptăţit catolicismul l-a con-

siderat pe Sfântul Augustin a fi unul dintre cei mai proeminenţi sfinţi părinţi doctrinari ai tuturor timpurilor, coloana vertebrală a catolicismului, în domeniul moralei, sociologiei şi politicii universale, iar *De Civitate Dei* — sursa filosofiei augustiniene. În bibliografie apare lista istoriografilor şi studiilor consacrate acestui doctrinar al creştinismului, relevând şi influenţa puternică exercitată de augustinismul politic asupra unor teorii politice în Evul Mediu şi Epoca Modernă.

Pentru cunoaşterea operei *De Civitate Dei*, investigată cu acribie ştiinţifică, trebuie să se răspundă la următoarele :

1. Ocazia sorgintei acestei lucrări : invazia hoardelor vizigote conduse de Alaric, care a pârjolit şi jefuit Cetatea Eternă timp de trei zile, amintind în mod dureros prima cucerire şi distrugere a Romei în 390 î.e.n., când aproape a fost rasă de pe faţa pământului de invazia galilor, conduşi de regele Brennus, după înfrângerea armatei romane la Allia.
2. Etapele compoziţiei.
3. Planul operei *De Civitate Dei*.
4. Originile noţiunii de *Civitas*.
5. Cele două *Civitates* — ***civitas humana aut terrestris*** şi ***civitas coelestis***.
6. Izvoarele pe care le-a avut la dispoziţie şi le-a folosit Sfântul Augustin pentru compunerea acestei capodopere.
7. Limba şi stilul lucrării *De Civitate Dei*.
8. Manuscrise, ediţii şi traduceri.

Referitor la prilejul determinant în realizarea acestei lucrări de vaste dimensiuni şi uriaşa importanţă pentru istoria creştinismului se menţionează următoarele :

La 24 august 410 hoardele vizigote conduse de Alaric intrau în Roma şi atrocităţile săvârşite timp de trei zile depăşesc orice închipuire omenească. Creştini şi păgâni se plâng de cortegiul calamităţilor care i-au năpăstuit deopotrivă, murmurând că ocrotirea lui Dumnezeu şi a martirilor ale căror trupuri odihneau la Roma, în pofida rugăciunilor, n-au izbutit să alunge flagelul. Iată cum descrie Sfântul Augustin această cumplită tragedie în *Sermones* 296, cap. XXXVIII : „Trupul lui Petru repauzează la Roma — se spune. Trupul lui Pavel repauzează la Roma, trupul Sfântului Laurenţiu împreună cu cele ale altor martiri. Şi Roma e nenorocită şi e toată în zăbranic. Pretutindeni jale, masacru, pretutindeni moartea seamănă carnagiul datorită foametei, ciumei, săbiei ucigaşe. La ce slujesc mormintele sfinţilor ?"

Şi mai departe, tot în acelaşi capitol, el spune : „Credinţa să se trezească în fiecare din noi ! Hristos începe să-ţi vorbească ! De ce te zbuciumi ? Eu am prezis toate acestea (urgia şi năpăstuirile) şi le-am prezis pentru ca la sosirea lor să-ţi îndrepţi nădejdile către adevăratul bine, în loc să te laşi copleşit de neajunsuri... Lumea e ca omul : se naşte, creşte şi îmbătrâneşte... Dumnezeu l-a trimis pe Hristos ca să refacă lumea când ea se destramă şi se descompune... Hristos soseşte la ora când totul îmbătrâneste, în scopul reînnoirii tale !" Iar în *Sermones* 81, cap. XXXVIII, spune : „Poate că n-a sunat ora pieirii Romei. Poate e numai un flagel, nu ruina ei însăşi. Poate e-o pedepsire, nu distrugerea (şi nimicirea ei)... Romanii nu vor pieri dacă-l vor slăvi pe Dumnezeu. În schimb vor pieri dacă-l blesteamă."... Dar pentru că numeroşi creştini căzuseră în cea mai cruntă disperare, încât considerau cucerirea Romei un semn premonitoriu al pieirii întregii firi, Sfântul Augustin îi îmbărbăta pe credincioşi, spunându-le că planurile lui Dumnezeu sunt de nepătruns. Odată şi odată Judecata din Urmă trebuie să vină. Dar suntem noi oare pregătiţi s-o întâmpinăm ?

În schimb, păgânii n-au ezitat să arunce pe seama creştinismului această catastrofă, ca singurul vinovat, din cauza eliminării cultului divinităţilor păgâne, propunând oficierea ceremoniilor şi sacrificiilor de altădată pentru împăcarea lor.

În ceea ce priveşte etapele compunerii lucrării, se ştie că până în anul 417 erau terminate primele 10 cărţi, dintre care primele 5 conţin critica cultului păgân, accentuînd că divinităţile păgâne n-au contribuit absolut cu nimic la măreţia Romei. În decursul istoriei romane nu se atestă nici un eveniment sau fapt important de intervenţie faustică a vreunei divinităţi, de salvare a comunităţii romane cu prilejul vreunei invazii, calamităţi, urgii, nenorociri.

În ceea ce priveşte planul lucrării *De Civitate Dei*, într-o altă lucrare a sa, *Revisiones*, Sfântul Augustin rezumă astfel conţinutul

ei: primele 5 cărţi, aşa cum s-a spus mai sus, resping teza celor care susţin că noianul de divinităţi terestre adorate de păgâni au contribuit vreodată la propăşirea omului şi că proscrierea cultului religios păgân şi desfiinţarea rânduielilor şi a ceremoniilor păgânităţii este cauza calamităţilor.

Următoarele 5 cărţi (VI–X) combat concepţiile filosofilor sceptici, că răul este peren şi că muritorii vor avea în decursul sorocului vieţii lor numai vitregia soartei implacabile potrivnice, imanentismul răului ; ele combat şi opiniile filosofilor Academiei şi pe neoplatonicieni care susţin că divinităţile autohtone trebuie îmblânzite prin sacrificii permanente, fiind necesare după moarte, pentru viaţa viitoare. În esenţă, primele 10 cărţi conţin respingerea unor păreri eronate şi ostile religiei creştine.

Următoarele 12 cărţi (de la XI până la XXII inclusiv) au următorul plan : primele 4 tratează despre originea cetăţii terestre şi a celei cereşti, celei a omului şi celei a lui Dumnezeu. Cărţile XV–XVIII (inclusiv) explică dezvoltarea sau propăşirea lor, iar ultimele 4 cărţi, XIX–XXII, finalitatea corespunzătoare. *Civitas* — cetatea este constituită dintr-o colectivitate de oameni de acelaşi neam, locuind acelaşi teritoriu, vorbind aceeaşi limbă, la adăpostul aceloraşi fortificaţii, ascultând de aceleaşi legi şi având acelaşi cult religios. Exemplificarea optimă o furnizează polis-urile greceşti Atena, Sparta, Teba, Corintul. După Sfântul Augustin, „poporul este reuniunea firească de fiinţe umane dominate de raţiune, asociate între ele pentru a participa în armonie la bucuriile pe care le iubesc. Pentru a cunoaşte valorile unui popor trebuie să se ţină seama de obiectul iubirii sale. Totuşi, oricare ar fi acest obiect, dacă e vorba nu de o îngrămădire de animale, ci de creaturi raţionale, asociate pentru a lua parte în mod paşnic la posesia bunurilor pe care le îndrăgeşte această reuniune — colectivitate — poate fi denumită în mod legitim *popor*[1]". Stoicii sunt cei care au aprofundat şi dezvoltat mai bine ideea unei cetăţi care depăşeşte toate cetăţile omeneşti, deoarece îmbrăţişează într-o unitate superioară şi uneşte pe toţi oamenii cu titulatura de *concetăţeni*.

[1] Cf. *De Civitate Dei*, XIX, 24.

Cicero, în lucrarea sa *De legibus*, I, 23, spune astfel : „Lumea întreagă este o cetate comună oamenilor şi divinităţilor". Iar Marcus Aurelius, în lucrarea sa *In seipso*, II, 16, spune : „Scopul în viaţă al fiinţelor umane dotate cu raţiune este de a asculta de raţiune şi de legile celei mai auguste dintre cetăţi şi dintre republici". Dacă inteligenţa ne e comună, raţiunea care face din noi fiinţe cugetătoare ne e comună, are rolul de-a prescrie ce trebuie să facem sau să nu facem. Admiţând aceasta şi legea ne e comună. Admiţând aceasta, atunci noi suntem concetăţeni. Admiţând aceasta, noi facem parte dintr-un corp politic comun. Sfântul Augustin completează aceste aserţiuni cu următoarea formulă menţionată în *De Civitate Dei*, XI, 1 : „Noi denumim Cetatea lui Dumnezeu, cetatea atestată de Sfânta Scriptură, şi care nu datorită hazardului curentelor de idei, ci în virtutea unei dispoziţii a Providenţei Suverane, depăşind prin autoritatea sa divină toate literaturile tuturor neamurilor şi-a subordonat toate categoriile inteligenţelor omeneşti. Într-adevăr, stă scris : «S-a scris despre tine, Cetate a lui Dumnezeu, lucruri glorioase.» Şi într-un alt psalm se citeşte : «Domnul e mare şi demn de cele mai înalte laude în Cetatea Dumnezeului nostru, pe muntele lui sfânt, lui căruia îi sunt adresate toate proslăvirile întregului pământ.»". Iar în cartea XIV, 1, Sfântul Augustin scrie : „În pofida varietăţii de datini, în pofida diversităţii limbilor, armelor, obiceiurilor atâtor neamuri atât de mari care populează Universul, se găsesc totuşi numai două forme de societăţi omeneşti pe care le-am putut denumi pe bună dreptate după Scripturile noastre, cele două cetăţi : una este a oamenilor carnali, cealaltă a oamenilor spirituali, fiecare vroind să trăiască în pace, după specificul său. Iar când au dobândit ce doresc, trăiesc în pace fiecare conform specificului său." De altfel, despre această permanentă opoziţie între cele două cetăţi, Sfântul Augustin scrisese în lucrarea sa *De vera religione*, în 390, când încă nu fusese hirotonisit preot, la cap. XXVII, 30. Dar de astă dată el este mai categoric şi mai explicit când afirmă : „Iubirea de sine şi dispreţul de Dumnezeu a făcut cetatea pământească. Iubirea de Dumnezeu şi dispreţul de sine a făcut cetatea cerească." (*De Civitate Dei*, XIV, 28). Şi exemplificând, spune : „Biserica este cetatea lui Dumnezeu, Imperiul Roman, cetatea diavolului."

După Augustin, la rigoare, când e vorba de timpuri mai vechi, ne referim la Egipt, Sycionia din fabule, Asiria, cu divinităţi crude, şi populaţii care erau cârmuite şi posedate de demoni ; pe când poporul lui Israel, ales de Dumnezeu şi în mod evident ocrotit de el, era singurul într-o lume pervertită, care adora Dumnezeirea în chipul voit de ea. În decursul lungilor sale perioade, în privinţa cărora istoricii profani erau prea puţin iniţiaţi, care în schimb erau cunoscute de *Sfintele Scripturi*, cum ar fi fost cu putinţă ca diavolul să nu fie stăpânul absolut al împărăţiilor terestre, în timp ce adevăratul Dumnezeu domnea, fără a fi contestat, asupra seminţiei descendente din Avraam, Isac şi Iacob ?

Referitor la izvoarele folosite de Sfântul Augustin pentru realizarea acestei capodopere doctrinare şi literare, se recunoaşte cu obiectivitate critică riguroasă originalitatea opiniilor sale proprii din ansamblul atât de uriaş de izvoare documentare pe care le-a cercetat cu acribie ştiinţifică, le-a respins sau amendat în mod corespunzător. Trebuie recunoscut travaliul său incomensurabil şi cum şi-a elaborat într-o redactare originală rodul lecturilor sale. Succint aici se va reproduce lista autorilor citaţi de Sfântul Augustin, care este edificatoare în această privinţă. Cei mai citaţi autori ai antichităţii greco-latine, aproape la fiecare pagină, sunt : Varro, Cicero şi Platon. Urmează în ordine, Plotin, mai des Porphyrios, apoi Iamblicos de la greci, Apuleius, Aulus Gellius, Sfântul Hieronymos, Sfântul Eusebios, Lactantius, Sf. Ambrosius, Eutropius, Epiphanes, Florus, Iulius Africanus, Justinus, Labeo, Titus Livius într-o foarte largă măsură, depăşind la mare distanţă celelalte izvoare antice latine, pentru perioada republicană, a războaielor civile, Nigidius Figulus, Origene, foarte des citat, mai mult pentru a-l combate, deşi s-a bucurat de imensă autoritate între autorii bisericeşti ; Platon pe care îl citează în repetate rânduri, ca pe-o autoritate incontestabilă, ca reprezentant al celei mai înalte spiritualităţi, şi cu admiraţia unui fidel discipol, Plinius Major, L. Pomponius, Sallustius Crispus, Seneca, Solinus, Tertullian, Valerius Maximus, Ammianus Marcellinus, Tacitus, Suetonius, Curtius Rufus, Flavius Iosefus ; iar dintre poeţii latini, în primul rând pe marii clasici : Vergilius Maro, Horatius, Ovidius, Claudianus, Ennius, Lucretius, Lucanus, Persius, Plaut, Terentius, Terentianus, Valerius Soranus etc., etc.

Sutele de istoriografii care s-au ocupat în epoca modernă cu exegeza operei augustiniene au cercetat şi menţionat, studiindu-i lucrările, izvoarele istorice şi literare. Însă izvoarele cele mai certe la care apelează neîncetat sunt *Sfintele Scripturi*, atât *Vechiul Testament*, cât şi *Noul Testament*, care-i furnizează argumentele decisive şi determinante.

În opera augustiniană se constată perfecta fuziune a tradiţiilor clasice şi a spiritualităţii creştine. Este remarcabilă arta sa de-a investiga izvoarele, de-a le selecta, de a aprecia după găsirea esenţialului şi a trage concluzii. Căci Sfântul Augustin de aceea arde şi se mistuie : să afle adevărul ; intră în inima lucrurilor, în inima istoriei poporului roman, pe care o disecă la fel, ca un mare chirurg, vrând s-o reînnoiască, cauterizându-i cangrenele. Istoria romană îi este extrem de familiară. În ochii săi Roma prezintă modelul perfect al împărăţiei pământeşti, adevărata patrie a inteligenţei sale şi în dispreţul greşelilor abominabile şi fărădelegilor şi a poporului roman mai puţin vinovat, dar mai ales al conducătorilor săi politici, Marius, Sulla, Pompeius, Caesar, şi mai puţin ca toţi Augustus, care se remarcă şi prin realizări pozitive, constructive — spirit de organizare, creare de jurisprudenţă — legislaţie, codul augustinian şi descoperirea talentelor şi promovarea culturii spirituale, căci epoca lui Augustus este cea care a creat *aetas aurea* — secolul de aur al culturii clasice, reprezentate prin Titus Livius, Vergilius, Horatius, Phaedrus, Ovidius, Tibullus, Propertius, şi chiar şi Varro supranumit poligrafotatos, bibliotecarul lui Augustus, până la moartea sa în 27 A. C., în vârstă de 90 de ani. Pe Varro l-a apreciat Sfântul Augustin în mod deosebit, deoarece vasta lucrare a acestuia, cele 41 de cărţi de *Antiquitates Romanae* cu titlul exact *Antiquitatum rerum humanarum et divinarum libri XLI*, care a fost principalul izvor de informaţie referitor la antichităţile romane, în special asupra religiei romane şi pe care îl admiră, regretând că n-a trăit în timpurile creştine, ca să-i fie coreligionar „un om atât de mare prin genialitatea sa, atât de mare prin ştiinţa sa." După Varro îi admiră pe Seneca, pe Cicero, care prin scrierile sale *De republica,*

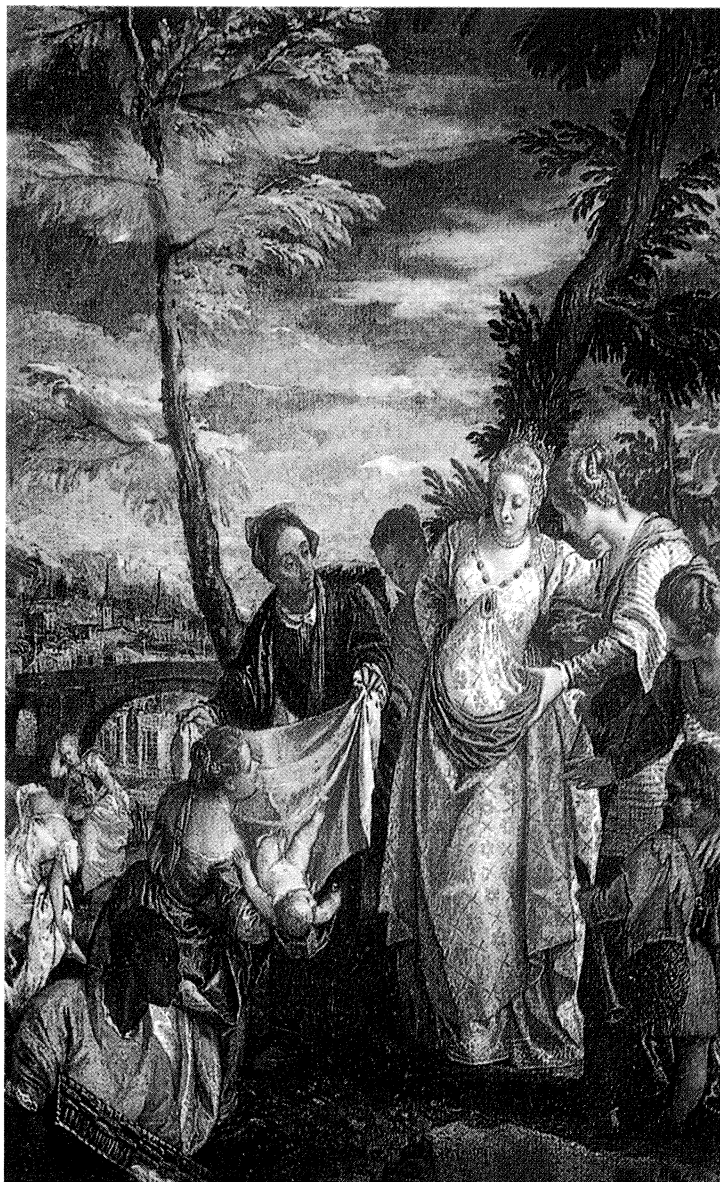
De finibus bonorum et malorum, Tusculanae disputationes şi mai ales prin traducerile făcute de acesta a celor mai importante lucrări ale lui Plotin şi Porphyrios (*Enneade*, „Asupra frumosului", „Asupra aporiilor sufletului", „Asupra Providenţei", „Asupra fericirii", „Asupra a ceea ce e dincolo de Fiinţă", „Asupra celor trei ipostaze principale"). Cu toată admiraţia sa faţă de Plotin, Sfântul Augustin nu se sfieşte să-l combată în legătură cu destinul sufletelor după moarte, argumentând cu afirmaţii din metafizica lui Porphyrios, care susţinea că la reîncorporarea sufletelor umane acestea vor intra în trupuri de oameni şi nu de animale. Tot de la Porphyrios, Sfântul Augustin a reţinut teza acestuia care merită a fi elogiată, deoarece a emis concepţia transmigraţiei sufletelor, că sufletul uman purificat în Purgatoriu se întoarce la Dumnezeu-Tatăl, el făcând distincţia între ***anima spiritualis*** şi ***anima intellectualis***.

Mai aproape de sufletul şi inima sa vibrantă Augustin i-a simţit pe Platon, pe Plotin şi Porphyrios, pe Cicero şi Seneca, care, dacă ar fi fost contemporani cu el, trăind în secolul IV şi V, ar fi fost fără nici un dubiu creştini, afirmă el.

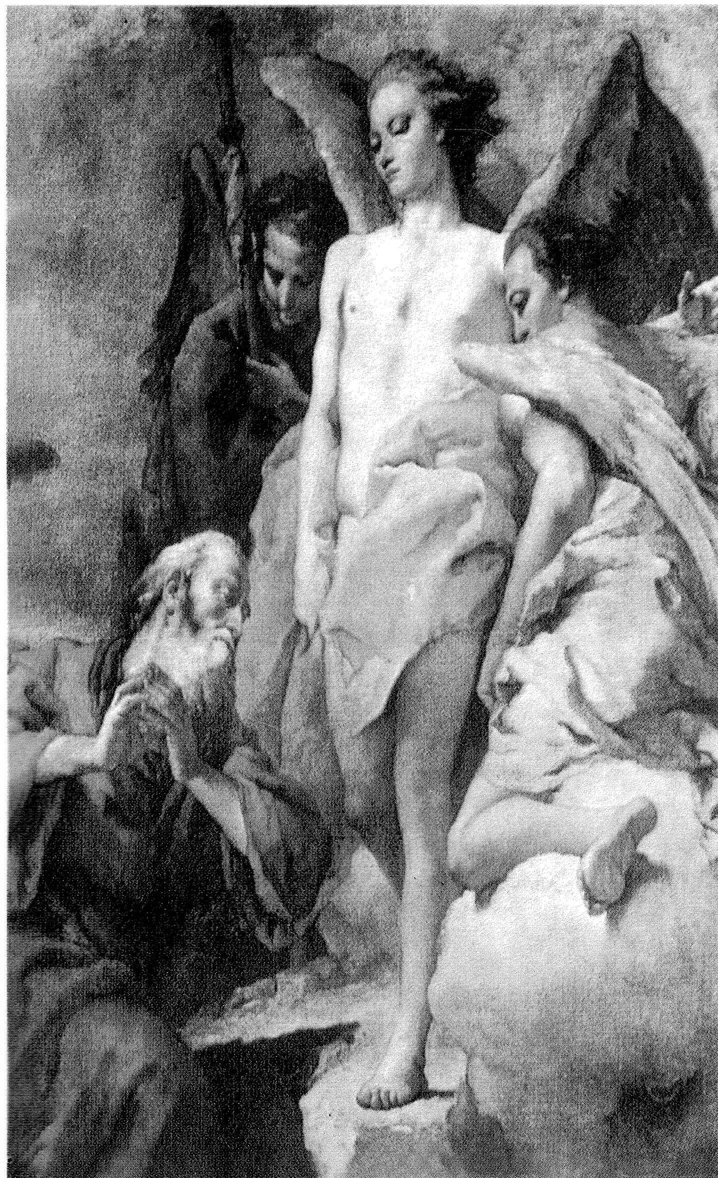
În ceea ce priveşte stilul şi limba, care sunt unitare nu numai în capodopera sa *De Civitate Dei*, ci în toate lucrările sale, se remarcă prin acurateţe şi prin perfecta adaptare a expresiei la idee, prin eforturile sale de-a fi la înălţimea operelor clasice. Îndeobşte Sfântul Augustin se remarcă prin grija sa expresă de stil şi prin respectul purităţii limbii. Posedând un ascuţit spirit al celor mai fine nuanţe, fraza sa posedă amploare, măreţie. Periodologia sa are distincţia celei folosite de cei mai desăvârşiţi stilişti ai prozei latine, Titus Livius ori Cicero. Stilul său nu e numai ornamentat şi bine compus, ci şi fecund. Însuşirile sale de bun stilist se explică prin cultura sa retorică şi profesia sa de profesor de retorică înainte de preoţie. Figurile de stil abundă într-un mod uneori debordant. Repetiţiile, apostrofele, antitezele, aliteraţiile, chiasmele, anacolutele, asyndeton, litote, jocuri de cuvinte, ritmul şi armonia frazei, totul scoate puternic în relief marele său stil, extraordinar de variat, uneori simplu, concis, alternând cu cel academic, doctoral, patetic, dramatic, plin de emoţii, captivant,

Michelangelo, *Crearea omului* (Detaliu).
Capela Sixtină, Vatican

Paolo Veronese, *Salvarea lui Moise din apă*.
National Gallery, Washington (Colecţia Andrew Mellon)

Giovanni Battista Tiepolo, *Avraam şi cei trei îngeri*.
Muzeul Prado, Madrid

Justus din Gand, *Moise înfățișând Tablele Legii*. Pinacoteca din Urbino

având darul să impresioneze, pentru a convinge și a pune în mișcare masele — stil de tribun militar sau plebeu, în armonie cu ideile și sentimentele autorului. *De Civitate Dei*, din punct de vedere literar este ultima capodoperă a romanității intrată în faza finală.

MANUSCRISE, EDIȚII ȘI TRADUCERI

„Nici o altă lucrare a Sfântului Augustin n-a fost atât de mult copiată ca *De Civitate Dei*, și lista manuscriselor e formidabilă în raport cu altele" — afirmă A. Wilmart în studiul său *La tradition des grands ouvrages de Saint Augustin*, în „Miscellanea Agostiniana", II, Roma, 1931. Această listă cuprinde 376 numere. Cel mai vechi manuscris în litere unciale datează din sec. V și este manuscrisul *Veronensis* — cărțile XI–XVI ; *Lugdunensis*, din sec. VII, în litere semiunciale — cărțile I–V ; *Parisiensis*, din sec. VIII — cărțile I–IX ; idem *Coloniensis*, tot din sec. VIII, cărțile I–X și alte 19 cărți, dar numai două complete din sec. IX (Saint-Gall 178 și Troyes 119, provenind de la Saint-Germain-d'Auxerre). Există 80 manuscrise datând din sec. XII, 40 din sec. XIII, 56 din sec. XIV și 99 din sec. XV — în total 275 de manuscrise în 4 secole.

În ceea ce privește edițiile lucrării *De Civitate Dei*, prima datează din 1467, publicată după un incunabul italian de germanii Sweynheim și Pannartz la atelierul Subiaco, iar în 1468 apare la Strasbourg sub auspiciile lui Mentelin de Spire cea de-a doua ediție cu comentariile a doi dominicani britanici, Nicolas Trevet (+ 1328) și Thomas Waleys (+ 1350), și încă alte două ediții, una la Roma și alta la Veneția, datând din 1470. Ulterior apar la Mainz, în 1473, apoi la Bâle (Elveția) ediția sub îngrijirea lui Erasm din Rotterdam ; apoi la Paris, în 1531, la Louvain (publicată) la Anvers și alte câteva zeci de ediții, ajungându-se la cea

apărută la Teubner în 1928–29, ediţia a 4-a a lui B. Dombart, revăzută de A. Kalb, cea mai bună din toate.

În ceea ce priveşte traducerile, extrem de numeroase, acestea sunt inaugurate de cea franceză apărută în 1371–75, făcută de Raoul de Praelles, avocatul regelui Carol V şi imprimată în 1486 la Abbeville, de Jean du Pré şi Pierre Gerard.

Prima traducere spaniolă a apărut la Madrid în 1614, a lui Antonio de Roysy y Roc.

Prima traducere italiană a apărut, se pare, în 1480, — autor Niccolò Piccolomini.

Prima traducere germană a apărut, se pare, în 1495, — autor J. Godefroy d'Oderheim.

Prima traducere engleză a apărut în 1610, — autor John Healey. Traducerea în limba română a operei *De Civitate Dei* s-a efectuat după textul latin al cărţii *La Cité de Dieu*, texte de la 4e édition de B. Dombart et A. Kalb, Desclée De Brouwer, 1959, Paris.

BIBLIOGRAFIE

I. CHESTIUNI LITERARE

1. T. Alonso TURIENZO, *Tradición manuscrita escurialense de la „Ciudad de Dios"*, în *La Ciudad de Dios*, t. CLX, VII. Numero extraord. *de homenaje a San Agustin,* ...354-13 Noviembre — 1954, *Estudios sobre la „Ciudad de Dios"*, I, El Escorial, 1954, pp. 589–623.

2. B. DOMBART, *De codicibus quibusdam librorum Augustinianorum de Civitate Dei*, Norimbergae, 1862.

3. — *Zur Textgeschichte der Civitas Dei seit dem Entstehen der ersten Drucke,* Coll. „Texte und Untersuchungen", XXXII, 2a Leipzig, 1908.

4. F. Fiumi, *La edizione del Civitate Dei di S. Agostino del secolo XV*, Firenze, 1930.

5. G. GALBIATI, *Il codice Ambrosiano C. 155 INF e la versione Trecentista del „De Civitate Dei"*, în „Rivista di Filos. Neo-scolast.", supliment special, XXIII, 1931, pp. 509–510.

6. A. KALB, *Zum Text der Civitate Dei Augustins (Codex Petropolitanus)*, în „Blätter für das Bayerische Gymnasialschulwesen", 1927, pp. 159–165.

7. — *Bemerkungen zum Text der „Civitas Dei" Augustins (Codex Veronensis)*, în „Philologus", t. LXXXVII, 1932, pp. 477–480.

8. A. de LABORDE, *Les manuscrits à peinture de la Cité de Dieu*, 3 vol., Paris, 1909.

9. P. LEHMANN, *Ein Basler Fragment des Nordfranzösischen az-Typus*, în *Paleographia Latina*, tomul II, 1923, pp. 56–80 şi tab. I.

10. E. A. LOWE, *A list of the oldest extant manuscripts of Saint Augustine with a note on the „Codex Bambergensis"*, în *Miscellanea Agost.*, II, Roma, 1931, pp. 235–251.

11. L. FOUREZ, *L'évêque Chevrot de Tournai et sa Cité de Dieu (Codex Bruxellensis, 9015–16 cum picturis Joh. van Eyck)*, în „Revue belge d'archéologie et d'hist. de l'art", t. XXIII, 1954, pp. 73–110.

12. A. M. OLIVAR, *Los manuscritos patristicos y liturgicos latinos de la Universidad de Salamanca*, în *Anal. Sacr. Tarrac.*, t. XXII, 1949, pp. 75–92.

13. J. RASTED, *A Fragment of Augustinus „De Civitate Dei"*, în *Classica et Mediaevalia*, t. IX, 1947, pp. 195–199.

14. G. SALVI, *Di un preteso contributo dato dal monastero di Subiaco alla Biblioteca Vaticana* (editio princeps Sublacensis), în „Benedictina", t. IV, 1950, pp. 283–295.

15. A. WILMART, *Un nouveau témoin de l'écriture ab de Corbie* (Londra, Harley 4980), în „Revue bénédictine", t. XLII, 1930, pp. 269–272.

16. — *La tradition des grands ouvrages de S. Augustin, III. La „Cité de Dieu"*, în *Miscellanea Agost.*, II, Roma, 1931, pp. 279–294.

17. L. WOHLEB, *Zur Wertung des ältesten Textzeugen für Augustins Gottesstaat (Codex Lugdunensis)*, în „Berliner Philol. Wochenschrift", t. XXXV, 1915, col. 476–477.

COMPOZIŢIE ŞI STIL

18. U. ALVAREZ DIES, *La „Ciudad de Dios" y su arquitectura interna*, în *La Ciudad de Dios*, t. CLXVII, Număr extraord., *Estudios sobre la „Ciudad de Dios"*, I, El Escorial, 1954, pp. 65–116.

19. C. L. BALMUS, *Étude sur le style de Saint Augustin dans les Confessions et La Cité de Dieu*, Paris, 1930.

20. M. C. COLBERT, *The Syntax of the De Civitate Dei of Saint Augustine*, Coll. „Patrist. Studies", 4, Washington, 1923.

21. A. DICKER, *De eenheid van St. Augustinus De Civitate Dei*, în *Studia Catholica*, t. VI, 1929–1930, pp. 110–126 şi 164–181.

22. R. J., DEFFERARI şi M. J. KEELER, *St. Augustine's City of God*: its Plan and Development, în „American Journal of Phlilol.", t. L, 1929, pp. 109–137.

23. J. FINAERT, *L'évolution littéraire de saint Augustin*, Paris, 1939.

24. C. LAMBOT, *Lettre inédite de saint Augustin relative au „De Civitate Dei"*, în „Revue bénédictine", t. LI, 1939, pp. 109–121.

25. C. S. MAHONEY, *The Rare and Late Nouns, Adjectives and Adverbs of Saint Augustine's „De Civitate Dei"*, Coll. „Patrist. Studies", 44, Washington, 1935.

26. H. I. MARROU, *La technique de l'édition à l'époque patristique*, în *Vigiliae Christianae*, t. III, 1949, pp. 208–224.

27. — *La division en chapitres des livres de la Cité de Dieu*, în *Mélanges J. de Ghellinck*, I, Gembloux, 1951, pp. 235–249.

28. G. REYNOLDS, *The Clausulae in the De Civitate Dei*, Coll. „Patrist. Studies", 7, Washington, 1924.

29. M. B. SCHIEMAN, *The Rare and Late Verbs in St. Augustine's De Civitate Dei*, Coll. „Patrist. Studies", 53, Washington, 1938.

30. A. VEGA, *Estructura literaria de la „Ciudad de Dios"*, în *La Ciudad de Dios*, t. CLXVII, Număr extraord., *Estudios sobre la „Ciudad de Dios"*, II, El Escorial, 1954, pp. 13–51.

II. PROBLEME DE DOCTRINĂ
(Teologie)

31. H. SCHOLZ, *Fruitio Dei. Ein Beitrag zur Geschichte der Theologie und der Mystik*, în H. Scholz, *Glaube und Unglaube in der Weltgeschichte. Ein Kommentar zu Augustins De Civitate Dei*, Leipzig, 1911.

32. J. I. ALCORTA ECHEVARRIA, *El „ordo amoris" y la „aversio a Deo" en la dialéctica de las dos ciudades*, în *La Ciudad de Dios*, t. CLXVII, Număr extraord., *Estudios sobre la „Ciudad de Dios"*, II, El Escorial, 1954, pp. 125–150.

33. R. BRINTON, *The Idea of God in the De Civitate Dei of St. Augustine*, în „Church Quarterly Review", t. CVIII, 1929, pp. 39–55.

34. E. D. CARRETERO, *Antropología teológica de la „Ciudad de Dios"*, în *La Ciudad de Dios*, t. CXLVII, Număr extraord., *Estudios sobre la „Ciudad de Dios"*, II, El Escorial, 1954, pp. 193–268.

35. K. FÖRSTER, *Metaphysische und heilsgeschichtliche Betrachtungsweise in Augustins Weisheitsbegriff. Eine Beitrag zur Methode nach „De Civitate Dei"*, în *Augustinus Magister*, III, Paris, 1955, pp. 381–389.

36. J. J. GAVIGAN, *Sancti Augustini doctrina de purgatorio, praesertim in opere „De Civitate Dei"*, în *La Ciudad de Dios*, t. CLXVII, Număr extraord., Estudios sobre la „Ciudad de Dios", II, El Escorial, 1954, pp. 283–296.

37. R. LORENZ, *Die Herkunft des augustinischen „frui Deo"*, în *„Zeitschrift für Kirchengeschichte"*, t. LXIV, 1952–1953, pp. 34–60.

38. Nazario de SANTA TERESA, *„La Ciudad de Dios", filosofía de la mística. De San Agustin a San Juan de la Cruz*, în *La Ciudad de Dios*, t. CLXVII, Număr extraord., *Estudios sobre la „Ciudad de Dios"*, II, El Escorial, 1954, pp. 151–178.

39. F. J. THONNARD, *Science et Sagesse dans la „Cité de Dieu"*, în *La Ciudad de Dios*, t. CLXVII, Număr extraord., *Estudios sobre la Ciudad de Dios*, I, El Escorial, 1954, pp. 511–524.

40. C. ZIMARA, *Die Lehre des heiligen Augustinus über die sogenannte Zulassungen Gottes*, în *Divus Thomas*, seria 3, t. XIX, 1941, pp. 269–294.

APOLOGETICA

41. F. Th. CARLSON, *De contentione Aurelii Augustini cum paganis in libro eius „De Civitate Dei"*, Lund, 1847.

42. P. COURCELLE, *Propos antichrétiens rapportés par saint Augustin*, în *Recherches augustiniennes*, I, Paris, pp. 149–184.

43. U. DOMINGUEZ DEL VAL, *El martirio, argumento apologético en la „Ciudad de Dios"*, în *La Ciudad de Dios*, t. CLXVII, Număr extraord., *Estudios sobre la „Ciudad de Dios"*, I, El Escorial, 1954, pp. 527–542.

44. H. FUCHS, *Der Geistige widerstand gegen Rom in der Antiken Welt*, Berlin, 1938.

45. GONZÁLEZ, *Valor apologético del milagro en la „Ciudad de Dios"*, în *La Ciudad de Dios*, t. CLXVII, Număr extraord., *Estudios sobre la „Ciudad de Dios"*, I, El Escorial, 1954, pp. 543–570.

46. P. DE LABRIOLLE, *La réaction païenne. Étude sur la polémique antichrétienne du premier siècle au sixième siècle*, Paris, 2e ed.1942.

47. H. LINDEMANN, *Die Sondergötter in der Apologetik der Civitas Dei Augustins*, München, 1930.

48. G. LÜTTGERT, *Theologumena Varroniana a S. Augustino in iudicium vocata*, I–II, Sorau, 1858–1859.

49. J. OROZ, *Introducción a una „Theologia" agustino-varroniana, vista desde la „Ciudad de Dios"*, în *La Ciudad de Dios*, t. CLXVII, Număr extraord., *Estudios sobre la „Ciudad de Dios"*, I, El Escorial, 1954, pp. 459–473.

50.R. PACTORKOWSKI, *Chrzescijanstwo W Apologetyjeznej myslsw. Augustina*, Poznan, 1952.

51. A. QUACQUARELLI, *La polemica pagano-cristiana da Plotino ad Agostino*, Milano, 1952.

52. F. G. SIHLER, *From Augustus to Augustine. Essays and Studies dealing with the contact and conflict of classic Paganism and Christianity*, Cambridge, 1923.

53. Ed. STAKEMEIER, *Civitas Dei. Die Geschichtstheologie des heiligen Augustinus als Apologie der Kirche*, Paderborn, 1955.

BISERICA ŞI CETATEA LUI DUMNEZEU

54. Alfred ADAM, *Der manichäische Ursprung der Lehre von den zwei Reichen bei Agustin*, în *Theolog. Literaturzeitung*, t. LXXVII, 1952, col. 385–390.

55. H. A. van BAKEL, *Tyconius, Augustinus ante Augustinum*, în Nieuw Theol. Tijdschr., t. XIX, 1930–31, pp. 36–57.

56. J. BEUMER, *Die Idee einer vorchristlichen Kirche bei Augustinus*, în „Münchener Theol. Zeitschrift", t. III, 1952, pp. 161–175.

57. E. BRENZ, *Augustins Lehre von der Kirche,* Coll. „Akadem. der Wissenschaft und der Literatur Abhandlung. der Geistes- und Sozialwissenschaftlichen Klasse", 1954, nr. 2, Mainz, 1954.

58. L. CILLERUELO, *La oculta presencia del maniqueísmo en la „Ciudad de Dios", La Ciudad de Dios*, t. CLXVII, Număr extraord., *Estudios sobre la „Ciudad de Dios"*, I, El Escorial, 1954, pp. 475–510.

59. G. DEL ESTAL şi A. J. J. ROSADO, *Equivalencia de „civitas" en el „De Civitate Dei"*, în *La Ciudad de Dios*, t. CLXVII, Număr extraord., *Estudios sobre la „Ciudad de Dios"*, II, El Escorial, 1954, pp. 367–454.

60. H. EIBL, *Vom Götterreich zum Gottesstaat*, Freiburg i. Br., 1951.

61. R. FRICK, *Die Geschichte des Reich-Gottes-Gedanken in der alten Kirche bis zu Origenes und Augustin*, Coll. „Beihäfte zu Zeitschr. für Neutestamtl. Wissenschaft", 6, Giessen, 1928.

62. É. GILSON, *Église et Cité de Dieu chez S. Augustin*, în „Archives d'hist. doctrinale et littéraire du Moyen Âge", t. XX, 1954, pp. 5–23.

63. Th. HAHN, *Tyconius-studien*, Leipzig, 1900.

64. H. HERMELINK, *Die civitas terrena bei Augustin,* în *Festgabe Ad. von Harnack zu 70. Geburtstag,* Tübingen, 1921, pp. 302–324.

65. Fr. HOFMANN, *Der Kirchenbegriff des Heiligen Augustinus in seinem grundlagen und seiner entwicklung,* München, 1933.

66. W. KAMLAH, *Christentum und Selbstbehauptung. Historische und philosophische Untersuchungen zur Entstehung des Christentums und zu Augustins Bürgerschaft Gottes*, Frankfurt, 1940.

67. — *Christentum und geschichtlichkeit. Untersuchungen zur Entstehung des Christentums und zu Augustins „Bürgerschaft Gottes"*, Stuttgart, 1951.

68. A. LAURAS et H. RONDET, *Le thème des deux cités dans l'oeuvre de S. Augustin*, în H. Rondet şi alţii, în *Études Augustiniennes*, Coll. „Théologie", 28, Paris, 1953, pp. 97–160.

69. — *Deux cités, Jérusalem et Babylone. Formation et évolution d'un thème central du „De Civitate Dei"*, în *La Ciudad de Dios*, t. CLXVII, Număr extraord., Estudios sobre la „Ciudad de Dios", I, El Escorial, 1954, pp. 117–150.

70. H. LEISEGANG, *Der Ursprung der Lehre Augustins von der „Civitas Dei"*, în *Archiv für Kulturgeschichte*, t. XVI, 1925 —1926, pp. 127–158.

71. R. T. MARSHALL, *Studies in the Political and Socioreligious terminologie of the De civitate Dei*, Coll. „Patrist. Studies", 86, Washington, 1952.

72. W. J. M. MULDER, *Gottesstaat und Gottesreich*, în *Miscellanea Augustiniana*, Rotterdam, 1930, pp. 212–219.

73. J. RATZINGER, *Volk und Haus Gottes in Augustins Lehre von der Kirche*, Coll. „Münchener Theologische Studien", 2, Systematische Abt., Bd. 7, München, 1954.

74. — *Herkunft und Sinn der „Civitas-Lehre" Augustins. Begegnung und Auseinandersetzung mit Wilhelm Kamlah*, în *Augustinus Magister*, II, Paris, 1954, pp. 965–979.

75. — *Beobachtungen zum Kirchenbegriff des Tyconius im „Liber regularum"*, în *„Revue des Études Augustiniennes"*, t. II, 1956, *Mémorial Gustave Bardy*, pp. 173–187.

76. Ed. SALIN, *Civitas Dei*, Tübingen, 1926.

77. G. SPANEDDA, *Il mistero della chiesa nel pensiero di S.Agostino*, Sassari, 1944.

78. W. STEGEMANN, *Augustinus' Gottesstaat,* în *Heidelberger Abhandlungen zur Philosophie und ihrer Geschichte*, t. XV, 1928, pp. 11–79, Tübingen, 1928.

79. J. STRAUB, *Die geschichtliche Stunde des heiligen Augustinus, Heilsgeschehen und Weltgeschichte in dem „Gottesstaat"*, în *La Ciudad de Dios*, t. CLXVII, Număr extraord., *Estudios sobre la „Ciudad de Dios"*, I, El Escorial, 1954, pp. 571–583.

TIMP ŞI ISTORIE

80. G. AMARI, *Il concetto di storia in Sant'Agostino*, Roma, 1961.

81. P. BRÜNNER, *Zur Auseinandersetzung zwischen antiken und christlichen Zeit- und Geschichtsverständnis bei Augustin*, în „Zeitschrift für Theol. und Kirche", t. XIV, 1933, pp. 1–25.

82. C. CAPÁNAGA, *Los ciclos cósmicos en la „Ciudad de Dios"*, în *La Ciudad de Dios*, t. CLXVII, Număr extraord., Estudios sobre la „Ciudad de Dios", II, El Escorial, 1954, pp. 95–112.

83. G. CATALDO, *La filosofia della storia nel De civitate Dei di San Agostino*, Bari, 1950.

84. J. CHAIX RUY, *La Cité de Dieu et la structure du temps chez S. Augustin*, în *Augustinus Magister*, II, Paris, 1954, pp. 923–932.

84a. — *Saint Augustin. Temps et Histoire*, Paris, 1956

85. G. DEL ESTAL, *La „Ciudad de Dios" ante el curso de los tiempos. Historia. Filosofia de la historia. Filosofia cristiana de la historia*, în *La Ciudad de Dios*, t. CLXVII, Număr extraord., *Estudios sobre la „Ciudad de Dios"*, I, El Escorial, 1954, pp. 207–283.

86. R. FLÓREZ, *Temporalidad y tiempo en la „Ciudad de Dios"*, în *La Ciudad de Dios*, t. CLXVII, Număr extraord., *Estudios sobre la„Ciudad de Dios"*, I, El Escorial, 1954, pp. 169–185.

87. J. GILLET, *Temps et exemplarisme chez saint Augustin*, în *Augustinus Magister*, II, Paris, 1954, pp. 933–941.

88. J. GUITTON, *Le temps et l'éternité chez Plotin et saint Augustin*, Paris, 1933, ediţia II, 1955.

89. E. HENDRIKX, *De visie van Augustinus : De Civitate Dei*, în L. J. Rogier, *De zin der Geschiedenis*, Heerlen, 1951, pp. 63–88.

90. K. HEUSSI, *Vom Sinn der Geschichte Augustinus und die Modernen*, Jena, 1930.

91. E. HOFFMANN, *Platonism in Augustine's Philosophie of History*, în *Philosophy and History. Essays presented to E. Cassirer*, Oxford, 1936, pp. 173–190.

92. J. HUBAUX, *Saint Augustin et la crise cyclique*, în *Augustinus Magister*, II, Paris, 1954, pp. 943–950.

93. E. LEWALTER, *Eschatologie und Weltgeschichte in der Gedankenwelt Augustins*, în „Zeitschr. für Kirchengeschichte", t. LIII, 1934, pp. 1–51.

94. W. von LOEWENICH, *Augustin und das christliche Geschichtsdenken*, Gütersloh, 1947.

95. E. LOGOZ, *La philosophie de l'histoire de S. Augustin*, în „Revue de théol. et de philos.", t. VI, 1918, p. 281 şi urm.; VII, 1919, p. 29 şi urm.

96. H. I. MARROU, *L'ambivalence du temps de l'histoire chez S. Augustin*, Montréal, 1950.

97. F. MEDA, *Sant'Agostino e la filosofia della storia*, în Augustiniana, Neapole, 1930, pp. 21–23.

98. Th. E. MOMMSEN, *St Augustine and the Christian Idea of Progress. The Background of the City of God*, în „Journal of the History of Ideas", t. XII, 1951, pp. 346–374.

99. A. NIEMANN, *Augustins Geschichtsphilosophie*, Greiswald, 1895.

100. U. A. PADOVANI, *La Città di Dio di Sant'Agostino : teologia e non filosofia della storia*, în *Sant'Agostino*, Milano, 1931, pp. 220–263.

101. — *Storicismo teologico agostiniano e storicismo filosofico hegeliano. La dottrina storica de la „Città di Dio"*, în *La Ciudad de Dios*, t. CLXVII, Număr extraord., *Estudios sobre la „Ciudad de Dios"*, II, El Escorial, 1954, pp. 179–190.

102. V. PÖSCHL, *Augustinus und die Römische Geschichtsauffassung*, în *Augustinus Magister*, II, Paris, 1954, pp. 957–963.

103. J. REINKENS, *Geschichtsphilosophie des Heiligen Augustin*, Schaffhausen, 1866.

104. G. RUOTOLO, *La filosofia della storia e La città di Dio*, ed. II, Firenze, 1950.

105. M. F. SCIACCA, *Il concetto di storia in S. Agostino. Il suo culmine nei due amori della „Città di Dio"*, în *La Ciudad de Dios*, t. CLXVII, Număr extraord., *Estudios sobre la „Ciudad de Dios"*, I, El Escorial, 1954, pp. 187–204.

106. E. SEEBERG, *Geschichte und Geschichtsanschauung dargestellt an altchristlichen Geschichtsvorstellungen*, în „Zeitschrift für Kirchengeschichte", t. LX, 1941, pp. 309–331.

107. G. J. SEYRICK, *Die Geschichtsphilosophie Augustins nach seiner Schrift De Civitate Dei*, Leipzig, 1891.

108. G. SIMARD, *Philosophie et théologie de l'histoire d'après la Cité de Dieu*, în „Revue de l'Université d'Ottawa", t. VII, pp. 441–448.

109. S. VISMARA, *La storiografia nella cultura greco-romana, nel pensiero neo-cristiano e in Sant'Agostino*, în „Rivista di filosofia neo-scolastica", t. XX, 1928, pp. 261–278.

110. M. VELEZ, *La Ciudad de Dios como filosofía de la historia*, în *Religion y Cultura*, t. XXI, 1933, pp. 55–81.

111. A. W. ZIEGLER, *Die Grenzen geschichtlicher Erkenntnis. Beiträge zur augustinischen Geschichtstheologie*, în *Augustinus Magister*, II, Paris, 1954, pp. 981–989.

MORALĂ, SOCIOLOGIE, POLITICĂ

112. R. BAKKER, *Hoe denkt Augustinus over de Staat ?*, în *Vox Theologica*, t. XXI, 1951, pp. 135–144.

113. N. H. BAYNES, *The political Ideas of St Augustine's De civitate Dei*, London, 1936.

114. C. BICKERSTETH, *St. Augustine's City of God and the War*, în „Church Quarterly Rev.", t. LXXX, 1916, pp. 347–358.

115. J. BOURGEOT, *Augustins Philosophie des Friedens und des Krieges,* 1926.

116. Ch. BOYER, *Saint Augustin*, coll. „Les moralists chrétiens. Textes et commentaires", Paris, 1932.

117. P. BREZZI, *Una „civitas terrena spiritualis" come ideale storico-politico di Sant'Agostino*, în *Augustinus Magister*, II, Paris, 1954, pp. 915–922.

118. Y. de la BRIÈRE, *La conception de la paix et de la guerre chez saint Augustin*, în „Rev. de Philos.", t. I, 1930, pp. 557–572.

119. A. BRUCCULERI, *Il pensiero sociale di Sant'Agostino*, coll. „Orientamenti e contributi", 7, Roma, 1945.

120. C. CARY-ELWES, *Peace in the „City of God"*, în *La Ciudad de Dios*, t. CLXVII, Număr extraord., *Estudios sobre la „Ciudad de Dios"*, I, El Escorial, 1954, pp. 417–430.

121. C. CECCHINI, *Il problema morale in Sant'Agostino*, Reggio Emilia, 1934.

122. G. CERIANI, *Giustizia e carità nella Cittá di Dio*, Venegono Inferiore, 1941.

123. G. COMBÈS, *La doctrine politique de S. Augustin*, Paris, 1927.

124. H. J. DIESNER, *Studien zur Gesellschaftslehre und sozialen Haltung Augustins,* Halle-Saale, 1954.

125. Fr. X. P. DUIJNSTEE, *St. Aurelius Augustinus vom Staat*, Tilburg, 1930.

126. K. ECKSTÄDT, *Augustins Anschauungen vom Staat*, Tübingen, 1912.

127. M. H. FERNANDEZ, *El pecado come concepto fundamental en el problema justificativo del derecho y el Estado. El pensiamento agustiniano y el problema deontologico del derecho*, în „Rev. de la Faculdad de Derecho de Madrid", t. XIII, 1943, pp. 82–159.

128. J. N. FIGGIS, *The Political Aspects of Saint Augustine's City of God*, London, 1921.

129. A. FOCHERINI, *La dottrina del dirito della guerra da S. Agostino a Baltazar d'Ayala*, Modena, 1912.

130. H. F. FRIBERG, *Love and Justice in Political Theory. A Study of Augustine's Definition of the Commonwealth*, Chicago, 1944.

131. E. GALAN, *San Agustin y el Derecho naturel*, Madrid, 1942.

132. V. GIORGIANNI, *Il concetto del diritto e dello stato in S.Agostino*, Padova, 1951.

133. V. HRABAR, *La doctrine du droit international chez saint Augustin*, în *Archives de philos. du droit et de sociologie juridique*, t. II, 1932, pp. 428–446.

134. A. JAEGER, *Augustin und der antike Friedensgedanken*, în *Neue Philolog. Untersuchungen*, Berlin, 1928.

135. B. JANSEN, *Die Staatsauffassung des hl. Augustinus*, în *Der Katholische Gedanke*, t. VIII, 1935, pp. 74–79.

136. E. KILZER, *The Social Thought of Saint Augustine*, în „The Amer. Benedictine Review", t. III, 1952, pp. 293–305.

137. A. G. KIS, *Gedanken des Heiligen Augustinus über die Sklaverei mit Rückblick auf den Antiken Zeitgeist*, Wien, 1942.

138. L. KOSTERS, *Le „droit des gens" chez Saint Augustin*, în „Revue de droit intern. et de législation comparée", t. XIV, 1933, pp. 31–61 ; 282–317 ; 637–676.

139. J. M. LOPÉZ RÍOCEREZO, *La humanización del castigo en la penologia de la „Ciudad de Dios"*, în *La Ciudad de Dios*, t. CLXVII, Număr extraord., *Estudios sobre la „Ciudad de Dios"*, II, El Escorial, 1954, pp. 311–341.

140. R. MELLI, *Il concetto di autorità negli scritti di Sant'Agostino*, Lecce, 1948.

141. F. X. MILLAR, *The Significance of St Augustine's criticism of Cicero's Definition of the State,* în *Philosophia Perennis. Festgabe J. Geyser*, Regensburg, 1930, pp. 99–112.

142. P. MONCEAUX, *Saint Augustin et la guerre*, în *L'Église et le droit de guerre*, ed. II, Paris, 1916.
143. Th. M. PARKER, *St Augustine and the Conception of Unitary Souvereignity*, în *Augustinus Magister*, II, Paris, 1954, pp. 951–957.
144. C. J. PERL, *Ueber die Wertphilosophie Augustins. Ein Versuch axiologischer Einführung in den „Gottesstaat"*, în *La Ciudad de Dios*, t. CLXVII, Număr extraord., *Estudios sobre la „Ciudad de Dios"*, II, El Escorial, 1954, pp. 113–123.
145. E. PETERSON, *Der Monotheismus als politisches Problem. Ein Beitrag zur geschichte der Politischen Theologie im Imperium Romanum*, Leipzig, 1935.
146. M. G. RIBERA, *El concepto de la Ley eterna, Ley natural y Ley positiva en la „Ciudad de Dios" de San Agustin*, în *Jus*, t. XVIII, 1947, pp. 121–127.
147. R. RÉGOUT, *La doctrine de la guerre juste de Saint Augustin à nos jours*, Paris, 1935.
148. H. RONDET, *Pax, tranquillitas ordinis*, în *La Ciudad de Dios*, t. CLXVII, Număr extraord., *Estudios sobre la „Ciudad de Dios"*, II, El Escorial, 1954, pp. 343–364.
149. O. SCHILLING, *Die Staatslehre des heiligen Augustinus nach de Civitate Dei,* în M. Grabmann- J. Mausbach, *Aurelius Augustinus, Festschrift der Görregesellschaft zum 1500. Todestage des hl. Augustinus,* Köln, 1930, pp. 301–313.
150. U. SCHROEDER, *Augustins ansicht vom Christlichen staat als Glied der Civitas Dei*, Greifswald, 1922.
151. B. SEIDEL, *Die Lehre vom Staat beim Hl. Augustinus*, Coll. „Kirchengeschichtliche Abhandlungen", IX, I, Breslau, 1910.
152. B. SWITALSKI, *Plotinus and the Ethics of St Augustine,* New-York, 1946.
153. J. TREBST, *Die Vier Staatsbilder Augustins in der Civitas Dei*, Jena, 1921.
154. A. S. TRUYOL, *El derecho y el estado en San Agustin*, Coll. „Estudios monograficos de Derecho público" III, Madrid, 1944.
155. K. VOELKEN, *Die Gottesstat. Die Staatswissenschaftlichen teile*, 1923.
156. J. WANG TCH'ANG-TCHE, *Saint Augustin et les vertus des païens*, Paris, 1938.
157. B. WENDORFF, *Die Staatslehre des Aurelius Augustinus nach De Civitate Dei*, Borna-Leipzig, 1926.
158. J. WYTZES, *Enige gedachten van Augustinus over de Staat*, în *Philosophia Reformata*, t. III, 1938, pp. 25–43.

159. J. ZARAGÜETA, *Perspectiva ética de la „Ciudad de Dios"*, în *La Ciudad de Dios*, t. CLXVII, Număr extraord., *Estudios sobre la „Ciudad de Dios"*, I, El Escorial, 1954, pp. 285–311.
160. A. ZIVKOVIC, *Civitas terrena kod Sw. Augustina,* în *Bogoslov Smotra*, t. XVIII, 1930, pp. 51–66.

FILOSOFIE

161. Ch. BOYER, *La „Cité de Dieu", source de la philosophie augustinienne*, în *La Ciudad de Dios*, t. CLXVII, Număr extraord., *Estudios sobre la „Ciudad de Dios"*, II, El Escorial, 1954, pp. 53–65.
162. J. H. S. BURLEIGH, *The City of God, a Study of St Augustinus' Philosophy*, London, 1949.
163. G. CAPONE-BRAGA, *La concezione agostiniana della libertà*, Padova, 1931.
164. F. CASADO, *El repudio de la filosofia antigua en la „Ciudad de Dios"*, în *La Ciudad de Dios*, t. CLXVII, Număr extraord., *Estudios sobre la „Ciudad de Dios"*, II, El Escorial, 1954, pp. 67–93.
165. E. DINKER, *Die Anthropologie Augustins*, Stuttgart, 1934.
166. P. MONNOT, *Essai de synthèse philosophique d'après le XIe livre de la Cité de Dieu*, în *Archives de Philosophie*, t. VII, 1930, pp. 142–185.
167. A. MUÑOZ ALONSO, *Concepto agustiniano de filosofia según la „Ciudad de Dios"*, în *La „Ciudad de Dios"*, t. CLXVII, Număr extraord., *Estudios sobre la „Ciudad de Dios"*, El Escorial, 1954, pp. 153–168.
168. F. J. THONNARD, *La philosophie de la „Cité de Dieu"*, în „Revue des Études augustiniennes", t. II, 1956, *Mémorial Gustave Bardy*, pp. 403–423.
169. C. VACA, *Puntos para una psicologia del pecado en la „Ciudad de Dios"*, în *La Ciudad de Dios*, t. CLXVII, Număr extraord., *Estudios sobre la „Ciudad de Dios"*, t. II, El Escorial, 1954, pp. 269–282.
170. E. WINTER, *De doctrinae neoplatonicae in Augustini De Civitate Dei vestigiis*, Fribourg, 1928.

AUGUSTIN ŞI ROMA

171. R. BRACCO, *La romanità di S. Agostino*, Tolentino, 1930.
172. G. BRONZINI, *Romanità di S.Agostino*, în *Convivium*, t. III, 1931, pp. 247–261.

173. J. D. BURGER, *Augustin et la ruine de Rome*, în „Revue de théologie et de philosophie“, t. XXX, 1942, pp. 177–194.

174. H. von CAMPENHAUSEN, *Augustin und der Fall von Rom*, în *Universitas*, t. II, 1947, pp. 257–268.

175. P. GEROSA, *Sant'Agostino e la decadenza dell'impero romano*, în *Didaskaleion*, t. IV, 1915, pp. 257–393.

176. — *San Agostino e l'Imperialismo romano*, în *Miscellanea Agostiniana*, II, Roma, 1931, pp. 977–1040.

177. E. von IVANKA, *Römische Ideologie in der „Civitas Dei“*, în *Augustinus Magister*, III, Paris, 1955, pp. 411–417.

178. Fr. G. MAIER, *Augustin und das Antike Rom,* Coll. „Tübinger Beiträge zur Altertumswissenschaft“, 39, Stuttgart, 1955.

178a. A. MANDOUZE, *Saint Augustin et la religion romaine,* în *Recherches augustiniennes*, I, Paris, 1958, pp. 187–223.

179. Fr. MERZBACHER, *Augustin und das antike Rom,* în *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie*, t. XXXIX, 1950, pp. 102–112.

180. G. SEMERIA, *La Romanità di Sant' Agostino*, în *Vita e Pensiero,* t. XXI, nuova serie, 1930, Numero commemorativo, pp. 473–482.

181. J. STRAUB, *Augustins Sorge um die Regeneratio Imperii. Das Imperium Romanum als Civitas terrena*, în *Historisches Jahrbuch*, t. LXXIII, 1954, pp. 34–60.

INFLUENȚE

182. H. X. ARQUILLIÈRE, *L'augustinisme politique, essai sur la formation des théories politiques au Moyen Âge,* Paris, 1934, ed. II, 1956.

183. — *Réflexions sur l'essence de l'augustinisme politique*, în *Augustinus Magister*, II, Paris, 1954, pp. 991—1002.

184. E. BERNHEIM, *Die augustinische Geschichtsanschauung,* în *Ruotger's Biographie des Erzbischofs Bruno von Köln*, în „Zeitschr. der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Kanonist. Abt.“, t. XXXIII, 1912, pp. 309—335.

185. — *Mittelaeterliche Zeitanschauungen in ihren Einfluss auf Politik und Geschichtsschreibung*, I, Tübingen, 1918.

186. P. BREZZI, *La concezione agostiniana della Città di Dio e le sue interpretazione medioevali*, în „Riv. Storica Italiana“, Ser. 5, t. III, 1938, pp. 78–86.

187. — *L'Influenza di San Agostino sulla storiografia e sulle dottrine politiche del Medio Evo*, în *Humanitas*, IX, 1954, pp. 977—989.

188. R. W. CARLYLE și A. J. CARLYLE, *A History of Mediaeval Political Theory in the West*, 3 vol., ed. 4, Edimbourg-London, 1950.

189. J. M. CASAS HOMS, *Juan Luis Vives y sus comentarios a la „Ciudad de Dios“*, în *La Ciudad de Dios*, t. CLXVII, Număr extraord., *Estudios sobre la Ciudad de Dios*, II, El Escorial, 1954, pp. 599–614.

190. G. FINK-ERRERA, *San Agustin y Orosio. Esquema para un estudio de las fuentes del „De Civitate Dei“*, în *La Ciudad de Dios*, t. CLXVII, Număr extraord., *Estudios sobre la Ciudad de Dios*, II, El Escorial, 1954, pp. 455–549.

191. B. GAFFREY, *Die Augustinische Geschichtsanschauung,* în *„Liber ad amicum“ des Bischofs Bonitho von Sutri*, Langelsalza, 1918.

192. Ét. GILSON, *Les métamorphoses de la Cité de Dieu*, Louvain, 1952.

193. E. GÖLLER, *Die Staats- und Kirchenlehre Augustins- und ihre Fortentwicklung im Mittelalter,* Freiburg i. Br., 1930.

194. G. HARDY, *Le „De Civitate Dei“, source principale du „Discours sur l'histoire universelle“*, Paris, 1913.

195. J. HASHAGEN, *Otto von Freising als Geschichtsphilosoph und Kirchenpolitiker*, Leipzig, 1900.

196. H. LINDAU, *Augustinus' Geschichtliche Stellung*, în *„Zeitschr. für Kirchengeschichte“*, t. XXXVII, 1918, pp. 406–432.

197. U. MARIANI, *Le teorie politiche din San Agostino e il loro influsso sulla scuola agostiniana del sec. XIV*, Firenze, 1933.

198. K. MIRBT, *Die Stellung Augustins in der Publizistik der gregorianischen Kirchenstreits*, Leipzig, 1888.

199. M. PELLEGRINO, *Salviano di Marsiglia*, Coll. „Lateranum“, nova series, VI, 1–2, Roma, 1940.

200. C. RODRIGUEZ, *El magisterio literario de San Agustin y la poesia de Virgilio en la edad media*, în *Religion y Cultura*, t. XV, 1931, pp. 110–138.

201. J. SCHMIDLIN, *Die Geschichtsphilosophie und kirchenpolitische Weltanschauung Ottos von Freising*, Freiburg i. Br., 1906.

202. D. SEVILLA ANDRÈS, *El Impacto de San Agostin en Donoso. Las „Dos Ciudades“ y las „Dos Civilizaciones“*, în *La Ciudad de Dios*, t. CLXVII, Număr extraord., *Estudios sobre la „Ciudad de Dios“*, II, El Escorial, 1954, pp. 621–645.

203. B. Smalley, *Thomas Waleys, O. P.*, în *Archiv. Fratr. Praedic.*, t. XXV, 1954, pp. 50–107.

204. P. von SOKOLOWSKI, *Der Heilige Augustin und die Christliche Zivilisation*, Halle, 1927.

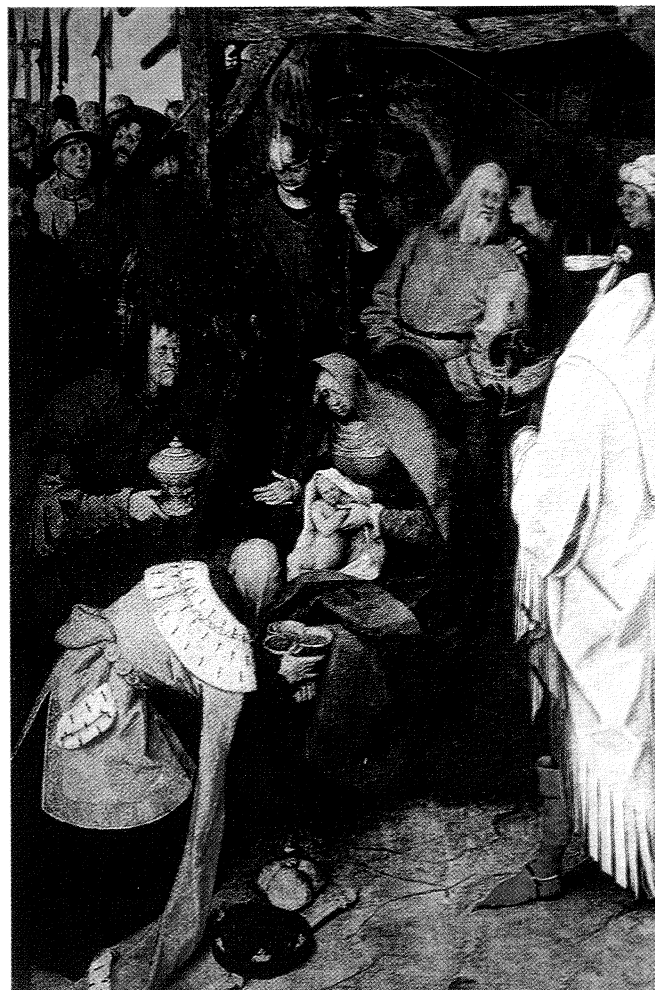
205. E. SPIEZ, *Die Geschichtsphilosophie Augustins und ihre Auswirkungen im Mittelalter*, în *Schweizerische Rundschau*, t. XXX, 1930-1931, pp. 298–307 ; 516–524.

206. J. SPÖRL, *Grundformen hochmittelalterliche Geschichtsanschauungen*, München, 1935.

207. — *Die „Civitas Dei" im Geschichtsdenken Otto's von Freising*, în *La Ciudad de Dios*, t. CLXVII, Număr extraord., *Estudios sobre la „Ciudad de Dios"*, II, El Escorial, 1954, pp. 577–596.

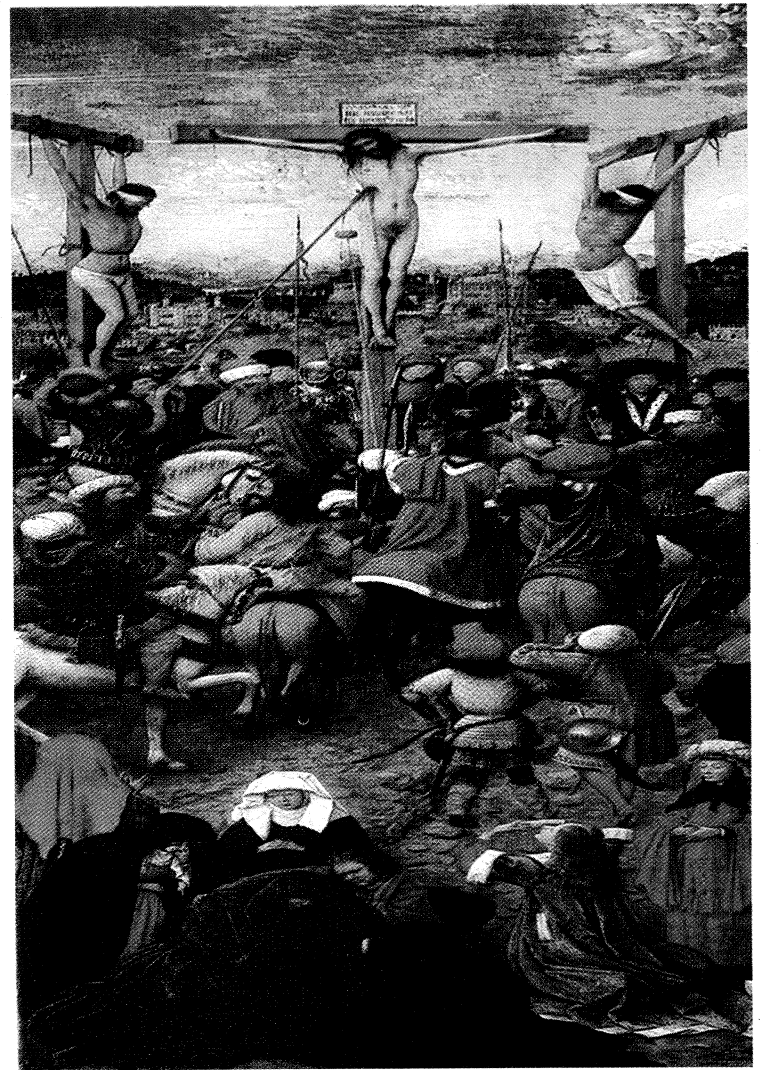
208. F. TOURNIER, *Les deux cités dans la littérature chrétienne*, în *Études*, t. CXXIII, 1910, pp. 644–665.

209. E. TROELTSCH, *Augustin, die Christliche Antike und das Mittelalter im Anschluss an die Schrift De Civitate Dei*, München, 1915.

Pieter Bruegel, *Închinarea Magilor*.
National Gallery, Londra

Paolo Veronese, *Cina cea de taină*.
Pinacoteca di Brera, Milano

Jan van Eyck, *Răstignirea*.
Metropolitan Museum, New York

El Greco, *Învierea lui Iisus*.
Muzeul Prado, Madrid

TABEL CRONOLOGIC

Anul **307.** Începe domnia lui Constantin cel Mare, care inaugurează guvernarea Imperiului de Răsărit cu capitala la Constantinopol, care mută centrul de greutate al politicii romane în est, statornicind pacea şi aducând propăşirea, înfăptuind a doua *aetas aurea*, sub stindardul spiritualităţii creştine.

310. Se naşte poetul Decimus Magnus Ausonius (310–395), profesorul împăratului Gratianus (367–381) şi inspiratorul şi magistrul Sf. Ambrosius, susţinătorul şi prietenul Sf. Augustin. Ausonius a scris *Ephemeria*, *Parentalia, De duodecim Caesaribus* (Suetonius în versuri), *Epitaphia* (Ode închinate eroilor războiului Troiei), *Epigrame* dedicate împăratului Theodosius cel Mare (378–395), *Ludus septem Sapientium*, *Idylles Eglogarium*, *Epistulae*. Prieten cu Symmachus şi Sf. Paulinus.

313. Constantin cel Mare emite celebrul Edict de toleranţă de la Mediolanum (Milano), care statuează libertatea tuturor cultelor religioase, fără discriminare, inclusiv a creştinismului, până atunci persecutat, cu mii de martiri.

325. Are loc Sinodul de la Niceea prin care se legiferează recunoaşterea creştinismului ca religie de stat. Moare Lactantius.

330. Apare *Historia evangeliarum* în hexametri dactilici, imitaţi după Vergilius, şi *Istoria Vechiului Testament* în hexametri, circa 3000 vs., operele poetului roman de origine spaniolă, G. Vettius Aquilinus Juvencus.

Se naşte Sf. Vasile cel Mare (330–379), considerat unul dintre Sfinţii Părinţi doctrinari ai Bisericii Creştine Ortodoxe. Canonizat împreună cu Sf. Grigore cel Mare şi Ioan Gură de Aur — Sfinţi Părinţi.

337. Se naşte Sf. Atanasie, din galeria Sfinţilor Părinţi doctrinari ai creştinismului.

340. Apar Imnurile religioase ale Sf. Damasius (305–384).

340. Se naşte Sfântul Ambrosius (Aurelius) la Trèves (Galia), fiu de consular, guvernator la Milano (Mediolanum), episcop de Milano, rudă cu Symmachus, profesorul Sf. Augustin, susţinător şi prieten. A scris următoarele lucrări, în ordine cronologică : *De viduis*, *De virginitate*, *De officiis*

ministrorum (Despre îndatoririle preoţeşti), *De bono mortis*, *De fuga saeculi*, *De fide*, *De Spiritu Sancto*, *De paenitentia*, *De Mysteriis* = *Despre Sfintele Taine*, *De incarnationis*, *dominicae sacramento*, Comentarii referitoare la Paradis, Cain şi Abel, Noe, Avraam, Isac, Iacob, Iosif, Ilie, David etc.; Psalmi; Hexaemeron; Evanghelia lui Luca; Imnuri ; 91 Scrisori.
340. Se naşte Quintus Aurelius Symmachus (340–416), praefectus Romae. Scrie *Relationes* = Rapoarte oficiale, Discursuri. Apără tradiţia păgână ;admite toate concepţiile religioase : „Toate religiile reprezintă o credinţă". Combătut de Sf. Ambrosius, poetul Prudentius şi Sf. Augustin.
344. Se naşte Sf. Hieronymos, prieten şi colaborator al Sf. Augustin, la Stridon (Dalmaţia), mort la Betleem în 420, traducătorul Bibliei (*Vechiul şi Noul Testament — Vulgata*), autorul lucrării *Quaestiones Hebraicae in Genesim*, traducătorul din greacă al operei *Cronikon* a lui Eusebios, autorul lucrării *De viris illustribus*, a Vieţilor Sf. Pavel Eremitul, Sf. Cyprian. Comentariile *Sfintelor Scripturi*, Scrisori.
354. Se naşte Meropius Pontius Anicius Paulinus la Nola (354–431). Elevul lui Ausonius. Corespondenţă interesantă despre daci şi geţi în scrisorile adresate lui Nicetas din Remesiana : 51 *Epistulae*. A scris poezii creştine şi profane (*Natalitia*). Episcop în 409 la Nola. Prieten cu Sf. Augustin.
354. Se naşte Aurelius Augustinus la Thagaste, fiul patricianului, consular, guvernator Patricius şi al Monicăi, creştină sanctificată după moarte. Studiază şi se specializează în retorică la Thagaste, Madaura, Cartagina, Roma şi Mediolanum. Adept iniţial al maniheismului şi scepticismului; influenţat de mama sa şi de prietenul său Sf. Ambrosius, la vârsta de 33 de ani se botează.
360 (în jur). Apare lucrarea lui Eutropius: *Breviarum ab Urbe condita* (Epitome). Rezumate ale istoriei romane, la cererea împăratului Valens.
360. Apare lucrarea istorică a lui Aurelius Victor : *Caesares* (inspirat de Suetonius, Sallustius, Tacitus), *Origo gentis Romanae*, *De viris illustribus*.
370. Se naşte poetul Claudianus Claudius (370–408), poet oficial al generalului Stilicon şi al împăratului Honorius. A scris Epistolae, Epigrame, Epitalame, *Gigantomachia*.
379. Moare Sf. Vasile cel Mare.
387. Augustin se botează, abjură maniheismul. După botez scrie *Împotriva academicilor* (Despre logică), *De vita beata* = Despre viaţa fericită, *Soliloquiile*, în două cărţi — dramatică dezbatere între Sf. Augustin şi raţiune, *Despre Ordine* (fizică).

395. Se stinge din viaţă împăratul Theodosius cel Mare, sprijinitor al Bisericii şi al culturii creştine, adversar al ereziilor, mai ales al arianismului.
396. Sf. Augustin este ales episcop la Hippona. Termină *Soliloquiile* în anul următor.
397 şi 398. Sf. Augustin scrie *Confessiones*, operă autobiografică în 13 cărţi ; îşi descrie evoluţia sa sufletească, transformarea prin har divin şi lepădarea de lumesc ; tratează probleme de metafizică, comentează *Geneza*. *Confesiunile* e-o lucrare de unică originalitate prin elanurile mistice şi pasiunea artistului. Începe prodigioasa activitate doctrinară a operelor sale, care au devenit baza catolicismului, în ordine cronologică : *De immortalitate animi*, *Disciplinae* (ştiinţele profane), *De musica*, *De moribus Ecclesiae catholicae et manichaeorum*, *De animae quantitate*, *De libero arbitrio*, *De Genesi*, *De Civitate Dei*, *De doctrina christiana*, *De gratia et libero arbitrio*, *De corruptione et gratia*, scrieri polemice contra pelagienilor, donatiştilor, arienilor, origeniştilor, lucrări de exegeză, Psalmi, *Sermones* (Predici) şi peste 300 de scrisori.
Între **390–400** apar *Epitoma institutorum rei militaris* a lui Flavius Vegetius Renatus şi *Saturnalia*, operă literară enciclopedică — autor Ambrosius Aurelius Theodosius Macrobius, în 7 cărţi — istorie, arheologie, filosofia culturii, istoria artei; ştiinţe naturale, fizică, comentarii literare. Tot în acest timp trăiesc şi filosoful Praetextatus; istoricul Flavianus; poetul Avienus; criticul literar Servius, autorul unei *Ars grammatica*; Evangelos, istoric literar, adversarul lui Vergilius şi Cicero.
În anul **400** se stinge din viaţă istoricul Ammianus Marcellinus, autorul operei *Historia Romana*, în 31 de cărţi. Scopul propus: continuarea lui Tacitus; publicată de Ed. Ştiinţifică în 1982. Primele 13 cărţi s-au pierdut.
În **405** se stinge din viaţă Symmachus.
În **408** moare poetul Claudianus.
În **410** vizigoţii conduşi de Alaric cuceresc Roma şi timp de 3 zile o pustiesc îngrozitor. Invazia vizigotă, rămasă de pomină, o descrie Sf. Augustin. Sfântul Augustin începe opera sa capitală *De Civitate Dei*, în 22 de cărţi; operă grandioasă, reprezintă filosofia istoriei universale. Cetatea lui Dumnezeu este Biserică militantă, constituită din lumea celor drepţi dominaţi de spiritualitatea care luptă pentru triumful binelui, în scopul dobândirii fericirii cereşti după Judecata din Urmă. Sfântul Augustin e cel mai mare teoretician, cel mai elevat şi totodată cel mai profund al întregii Biserici creştine.
415. Se stinge din viaţă poetul Prudentius.
415–417. Apare lucrarea preotului spaniol Paulus Orosius : *Adversus paganos*, în 7 cărţi.

426. În acest an își termină Sf. Augustin capodopera vieții sale *De Civitate Dei*.
430. Este anul în care închide ochii episcopul din Hippona, Sfântul Augustin, cea mai prodigioasă personalitate culturală a întregii creștinătăți, prin uriașul număr de lucrări fundamentale doctrinare ale Bisericii creștine, primul mare promotor al renașterii culturale constantiniano-theodosiene cu pecetea spiritualității creștine.

PRESCURTĂRI

Aureliu Augustin

Confes.	= *Confessiones*
De Doctr. Christ.	= *De Doctrina Christiana*
Retr.	= *Retractationum libri duo*

Biblia

V. T.	= *Vechiul Testament*
N. T.	= *Noul Testament*
Matei	= *Evanghelia după Matei*
Marcu	= *Evanghelia după Marcu*
Luca	= *Evanghelia după Luca*
Ioan	= *Evanghelia după Ioan*
Romani	= *Epistola lui Pavel către Romani*
I – Corinteni	=*Epistola întâi a lui Pavel către Corinteni*
II – Corinteni	=*Epistola a doua a lui Pavel către Corinteni*
Galateni	= *Epistola lui Pavel către Galateni*
Efeseni	= *Epistola lui Pavel către Efeseni*
Filipeni	= *Epistola lui Pavel către Filipeni*
Coloseni	= *Epistola lui Pavel către Coloseni*
Tesaloniceni	= *Epistola lui Pavel către Tesaloniceni*
I – Timotei	= *Epistola întâi a lui Pavel către Timotei*
II – Timotei	= *Epistola a doua a lui Pavel către Timotei*
Evrei	= *Epistola lui Pavel către Evrei*
I – Petru	= *Epistola întâi sobornicească a lui Petru*
II – Petru	=*A doua epistolă sobornicească a lui Petru*
I – Ioan	= *Epistola întâi sobornicească a lui Ioan*
II – Ioan	= *A doua epistolă sobornicească a lui Ioan*
III – Ioan	= *A treia epistolă sobornicească a lui Ioan*
Tit.	= *Epistola lui Pavel către Tit.*

Apocal. = *Apocalipsa lui Ioan*

Cicero
Acad. = *Academicae*
Catil. = *Catilinariae orationes*
De divinat. = *De divinatione*
De finibus = *De finibus bonorum et malorum*
De nat. deor. = *De natura deorum*
Tuscul. = *Tusculanae disputationes*

Lactantius
Div. Inst. = *De Divinus Institutionibus*

Lucanus
Pharsal. = *Pharsalia*

Macrobius
Saturnal. = *Saturnalia*

Persius
Sat. = *Saturae*

Sallustius
Hist. = *Historiae*
Catilina = *De conjuratione Catilinae*

Vergilius
Ecl. = *Eclogae*
Georg. = *Georgica*

Despre Cetatea lui Dumnezeu

PREFAȚĂ

Despre planul și temeiul acestei lucrări

Marcellinus, prea scumpul meu fiu, deoarece m-am hotărât să făuresc această lucrare pe care ți-am făgăduit-o și ție, cu acest prilej am întreprins susținerea tezei existenței și veșniciei Cetății lui Dumnezeu fără seamăn de strălucită, fie în lumea aceasta a noastră, unde, desfășurându-și cursul, potrivit legilor evoluției firești, pare anapoda și fără noimă celor ce nu cred în Dumnezeu, fie în acea armonie divină care sălășluiește pe bolta cerească, și această Cetate va să vie pentru cei ce așteaptă cu răbdare Judecata de Apoi, când după marea biruință asupra necredinței, se va instaura desăvârșita pace între oameni.

Această lucrare este de grandioase proporții, dar e și spinoasă, dar *cu ajutorul celui Atotputernic o voi duce la bun sfârșit*. Într-adevăr, cum aș putea să nu apelez la ajutorul lui Dumnezeu, când știu cât e de anevoios să-i convingi pe cei trufași de nemăsurata putere a smereniei, datorită căreia orice se constată cât de trecătoare este orice mărire pământească din pricina vremelnicelor schimbări, căci stăpânirea lumească, care este întrecută de măreția și proslăvirea adevărată, o dăruiește numai harul Dumnezeiesc și nu grandilocvența lumească. Într-adevăr, cârmuitorul și ctitorul acestei Cetăți, despre care m-am hotărât să pledez, a arătat în *Sfintele Scripturi* puse la îndemâna popoarelor sale ce-a statornicit prin legea divină, și anume :

Dumnezeu este potrivnicul celor trufași și-i ajută pe cei smeriți.

Firile dezechilibrate ale ființelor dominate de trufie se complac în atitudinea de-a se simți bine când sunt ridicate în slăvi, atunci când ei îi cruță și-i susțin pe cei slugarnici, iar pe cei încrezuți în forțele lor îi nimicesc. De aceea trebuie să dau în vileag tot ce se poate spune în scopul tratării acestei lucrări, demonstrând că guvernările lumești, când subjugă popoarele sunt subminate de dorința de-a stăpâni și se prăbușesc.

CARTEA I

Despre potrivnicii lui Hristos, care, din respect pentru numele Mântuitorului, au fost cruţaţi de barbarii care au pustiit Roma

CAPITOLUL 1

Bisericile, loc de azil pentru romani

Într-adevăr, din acest oraş apar vrăjmaşii împotriva cărora trebuie apărată Cetatea lui Dumnezeu. Totuşi din rândul acestora sunt mulţi care, recunoscând greşeala necredinţei lor, devin în această împărăţie cetăţeni destul de aleşi, însă mulţi se înverşunează, nutrind o ură atât de neîmpăcată împotriva ei şi-şi manifestă nerecunoştinţa pentru binefacerile atât de evidente primite de la Mântuitorul care ne-a răscumpărat din păcate, încât astăzi nu s-ar rosti împotriva acestei Cetăţi, dacă fugind de sabia vrăjmaşului nu şi-ar fi găsit salvarea vieţii, de care acuma se fălesc, în sfintele lăcaşe de cult.

Oare nu sunt vrăjmaşii lui Hristos chiar acei romani pe care barbarii i-au cruţat din respect pentru Hristos ? Stau mărturie a acestui adevăr mormintele martirilor şi bisericile apostolilor, care, în timpul acelor pustiiri a Romei, i-au adăpostit înlăuntrul lor pe lângă credincioşii lor şi pe străinii care şi-au căutat refugiul în ele.

Vrăjmaşul îşi manifesta înverşunarea şi cruzimea până la uşile bisericilor, acolo însă furia ucigaşilor se potolea. Spre aceste sfinte lăcaşuri erau îndreptaţi de vrăjmaşii cuprinşi de milă aceia pe care dincolo de aceste locuri îi cruţaseră, ferindu-i să nu fie atacaţi de alţi barbari, care nu nutreau un asemenea simţământ de milă. Cu toate acestea chiar şi aceşti neînduplecaţi vrăjmaşi, care în alte locuri se comportau cu cruzime şi sălbăticie, când ajungeau în faţa unor asemenea sfinte aşezăminte, unde le era interzis să intre, ceea ce, după dreptul războiului, aiurea era îngăduit, toată înverşunarea lor de a lovi (şi nimici) se domolea şi jinduirea după capturi se curma.

Aşa şi-au salvat viaţa numeroşi inşi care acum ponegresc epoca creştină şi care i-aduc lui Hristos imputări pentru neajunsurile pe care le-a îndurat acel oraş. În schimb binefacerile de care s-au bucurat, salvându-şi viaţa, datorită Mântuitorului Hristos, nu le pun pe seama Mântuitorului nostru, ci ursitei lor, deşi ar fi mult mai firesc, dacă ar avea un dram de înţelepciune, să atribuie Providenţei Dumnezeieşti toate acele oprelişti şi izbelişti pe care le-au îndurat din partea vrăjmaşilor, căci Providenţa obişnuieşte să îndrepte prin războaie moravurile corupte ale oamenilor, ba chiar să le anihileze, şi prin asemenea pătimiri să facă viaţa muritorilor echilibrată şi demnă de (toată) lauda, pentru ca prin călire să fie transformată fie într-o ipostază superioară, fie să se desfăşoare pe aceste tărâmuri pentru alte scopuri utile.

Faptul însă că sângeroşii barbari, împotriva obiceiului războaielor, fie datorită respectului pentru numele lui Hristos, i-au cruţat pe creştini, oriunde se aflau, fie în lăcaşurile cele mai consacrate şi cu deosebită faimă închinate Mântuitorului, lăcaşuri alese pentru acordarea unei milostenii mai mari în raport cu numărul mai ridicat de creştini, trebuie atribuit vremurilor creştine. Pentru aceasta trebuie să-i aducem lui Dumnezeu mulţumirile noastre, pentru aceasta trebuie să apelăm într-adevăr la numele lui, ca să scăpăm de pedeapsa focului veşnic, fiindcă multe dintre fiinţele omeneşti au folosit în chip mincinos numele de creştin ca să-şi salveze viaţa ameninţată de primejdia acelor clipe (de răscruce). Cu adevărat, între aceia pe care îi vedem şi-i auzim rostind sudalme şi vorbe de batjocură fără nici o sfială la adresa slujitorilor lui Hristos, există foarte mulţi care nu şi-ar fi salvat viaţa scăpând din acea izbelişte şi calamitate dacă nu s-ar fi prefăcut că şi ei sunt slujitorii Mântuitorului. Acum însă, dintr-o trufie şi dintr-un simţământ de nerecunoştinţă şi o sminteală absolut necurată, se arată vrăjmaşi numelui lui Hristos, cu o inimă destrăbălată, ca să merite a fi osândiţi la un veşnic întuneric, pentru că ei şi-au căutat refugiul la numele Mântuitorului numai din gură, sau din viclenie, ca să se bucure de lumina unei vieţi trecătoare.

CAPITOLUL 2

Războaiele nu s-au purtat niciodată în scopul ca învingătorii să-i cruţe pe cei învinşi din respect pentru divinităţile lor

S-a scris că s-au purtat atâtea războaie, fie înainte de întemeierea Romei, fie după întemeierea şi (afirmarea ei) ca putere. Să ni se citească din acele scrieri şi să ni se demonstreze că a fost cucerită vreodată o cetate de (neamuri) străine, într-o asemenea măsură, încât duşmanii care au capturat-o i-au cruţat pe locuitorii care şi-au găsit refugiul în templele zeilor lor, sau chiar căpetenii de oşti barbare au dispus ca nici un cetăţean să nu fie maltratat după asaltarea şi cucerirea oraşului, dacă ar fi fost găsit în vreunul din temple.

Oare Aeneas nu l-a văzut pe Priam

„Atunci când stropise cu sângele său pângărind altarele pe care el însuşi aprinsese focul pentru oficierea jertfelor ?"[1].

Oare Diomede şi Ulise

„După ce i-au măcelarit pe ostaşii care păzeau înalta fortăreaţă n-au capturat statuia sfântă (a Minervei) şi cu mâinile mânjite de sânge n-au îndrăznit să atingă bentiţele zeiţei fecioare ?"[2]

Şi totuşi ceea ce urmează (nu exprimă purul) adevăr ?

„Nădejdile grecilor au început să se spulbere din acea clipă, şi-au dat înapoi până la prăbuşirea lor"[3].

Într-adevăr, după aceea grecii au învins, după aceea au distrus Troia, trecând-o prin foc şi sabie, apoi l-au măcelărit şi pe Priam, care-şi căutase refugiul la altare. Dar Troia n-a pierit pentru că a pierdut-o pe Minerva. Într-adevăr, ce pierduse Minerva însăşi mai înainte, pentru ca şi ea să piară ? Oare nu-şi pierduse paznicii săi ? De bună seamă, acest fapt e adevărat. Căci (statuia) Minervei a putut fi răpită după ce paznicii ei au fost lichidaţi. Căci nu oamenii erau păziţi de statuia Minervei, ci statuia de oameni. Prin urmare, cum putea Minerva să fie adorată în scopul de-a apăra patria şi cetăţenii, dacă ea n-a fost în stare să-şi apere paznicii săi ?

CAPITOLUL 3

Cu câtă nechibzuinţă au crezut romanii că zeii Penaţi le vor fi lor de folos câtă vreme n-au fost în stare să apere Troia !

Iată de care divinităţi se bucurau romanii, în convingerea că lor li s-a încredinţat îndatorirea de-a apăra Roma. Vai ! ce greşeală vrednică de plîns ! Potrivnicii noştri se înverşunează faţă de noi când spunem asemenea lucruri despre zeii lor ! Şi nu se înverşunează împotriva scriitorilor lor pe care i-au plătit, pentru ca învăţătura lor să fie asimilată pe de rost de copii şi i-au avut ca învăţători, şi în plus au fost apreciaţi a fi cei mai vrednici oameni, acordându-li-se şi salarii publice, demnităţi.

Negreşit, la Vergilius, pe care, pentru acest motiv îl citesc copiii, pentru ca el, un mare poet, cel mai de seamă dintre toţi, şi cel mai gustat, — la mare distanţă comparativ cu ceilalţi — de tânăra generaţie, (ca să rămână) în suflet şi să nu poată fi îngropat în uitare, potrivit celor spuse de Horatius :

„O oală nouă, odată întrebuinţată, va păstra multă vreme mirosul (de mâncare)"[4].

La acest Vergilius, prin urmare, Junona este înfăţişată ca pornită împotriva troienilor, şi de aceea l-a înverşunat pe regele vânturilor, Eolus, împotriva acestora, spunându-i :

„Un neam vrăjmaş mie navighează pe marea Tireniană,
Transportând în Italia Troia şi Penaţii ei biruiţi..."[5].

Oare înţelepţii romanilor au trebuit să încredinţeze Roma, spre a nu fi învinsă (niciodată) unor Penaţi învinşi ? Dar zeiţa Junona rostea aceste vorbe, ca o femeie învrăjbită, nedându-şi seama ce vorbeşte. Dar spune Aeneas însuşi, denumit în atâtea rânduri „cel evlavios". Oare nu vorbeşte aşa :

„N-a fost oare Panthus, fiul lui Othris şi preotul templului
lui Apollo,

El însuşi cu mâinile proprii i-a transportat divinităţile
Învinse, odoarele sfinte şi pe mine, micuţul său nepot,
Şi într-o nebunească goană s-a îndreptat spre palat ?"[6]

Oare (în aceste versuri Vergilius) nu spune că înseşi divinităţile despre care nu stă la îndoială să afirme că au fost învinse, şi că au fost încredinţate ele însele lui, şi nu el acelor divinităţi, când Hector îi spune :

„Troia îţi încredinţează odoarele sfinte şi Penaţii săi"[7].

Prin urmare, dacă Vergilius afirmă că asemenea divinităţi au fost pe de o parte învinse, iar pe de alta au fost încredinţate unei fiinţe omeneşti, ca să fie salvate în vreun chip, oare nu e-o sminteală a crede că Roma în mod chibzuit a fost încredinţată unor asemenea apărători şi că n-ar fi fost pustiită dacă le-ar fi pierdut pe ele ? Ba dimpotrivă, a se închina unor astfel de divinităţi învinse, în ipostaza unor sprijinitori şi apărători, înseamnă a nu avea divinităţi faustice, ci prooroci de piază rea. Într-adevăr, nu e mult mai înţelept a crede că Roma n-ar fi ajuns la această urgie, dacă n-ar fi pierit divinităţile mai întâi, ci mai degrabă ele ar fi pierit odinioară, dacă Roma i-ar fi păstrat cât i-ar fi stat în putinţă ? Căci cine nu şi-ar putea da seama, dacă ar fi atent, câtă deşertăciune este să crezi că nu poţi fi învins, deşi apărătorii tăi au fost învinşi, dar că totuşi a pierit, pentru acest temei pentru că şi-a pierdut divinităţile protectoare, când tocmai acesta a fost singurul temei al pierzării sale : faptul că a vrut să aibă sprijinitori (şi apărători) nişte divinităţi menite să piară.

Prin urmare, când s-au scris şi s-au cântat în opere poetice asemenea întîmplări, aceasta nu înseamnă că poeţilor le place să scornească neadevăruri, în schimb pe cei înţelepţi adevărul îi sileşte să-l mărturisească. Dar asemenea situaţii este mai potrivit a fi dezbătute mai pe larg şi mai atent la un alt capitol : acum însă, în măsura în care mă hotărâsem să vorbesc despre fiinţele nerecunoscătoare care îl blesteamă pe Hristos, aducându-i învinuiri că el e pricina acestor izbelişti (şi urgii) pe care ei le îndură, pe bună dreptate, din pricina stricăciunii moravurilor lor, voi lămuri pe

scurt, după puterile mele, această (problemă). Asemenea fiinţe care au fost cruţate (de vrăjmaşi) tocmai datorită Mântuitorului Hristos şi care nu sunt vrednice să le acord o deosebită atenţie unora ca acestea, care-şi ascut limba ponegrind şi rostind sudălmi izvorâte dintr-o perversitate abominabilă împotriva numelui lui Hristos, deoarece aceştia au uzat în mod făţarnic de elocinţă, pomenind numele lui Iisus, ca să poată trăi, în schimb de teamă şi-au înfrânat limbariţa în lăcaşurile consacrate lui Hristos, deoarece acolo unde fuseseră la adăpost de opreliştí şi nesupăraţi, tocmai datorită respectului faţă de numele lui Hristos, vrăjmaşii nu-i atacaseră, pentru ca după aceea să-l împroaşte cu sudălmi şi vorbe de batjocură.

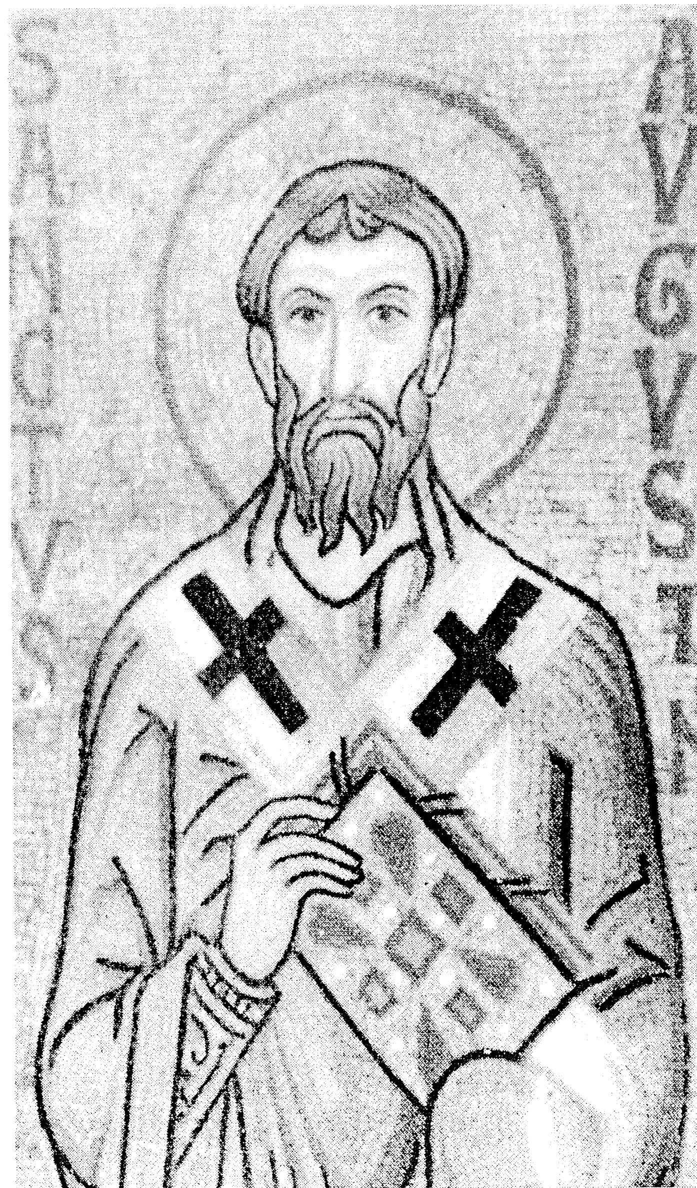
CAPITOLUL 4

Despre templul Junonei din Troia, unde nici un troian n-a fost cruţat de greci, şi despre bisericile apostolilor, care i-au apărat de atacurile barbarilor pe toţi locuitorii care şi-au căutat acolo refugiul

Însăşi Troia, aşa cum am afirmat, mama poporului roman, n-a putut salva prin lăcaşurile consacrate divinităţilor sale pe locuitorii săi de focul şi sabia grecilor care se închinau aceloraşi divinităţi, ba chiar :

„Phoenix şi neînduplecatul Ulise aleşi să fie păzitorii lor
Păstrau prăzi în templul Junonei, acolo se grămădeau din toată Troia
Comorile capturate din templele arse, mesele zeilor şi cupele de
Aur curat şi veşmintele luate pradă. Copiii şi mamele îngrozite
Şedeau de jur-împrejur într-un lung şirag"[8].

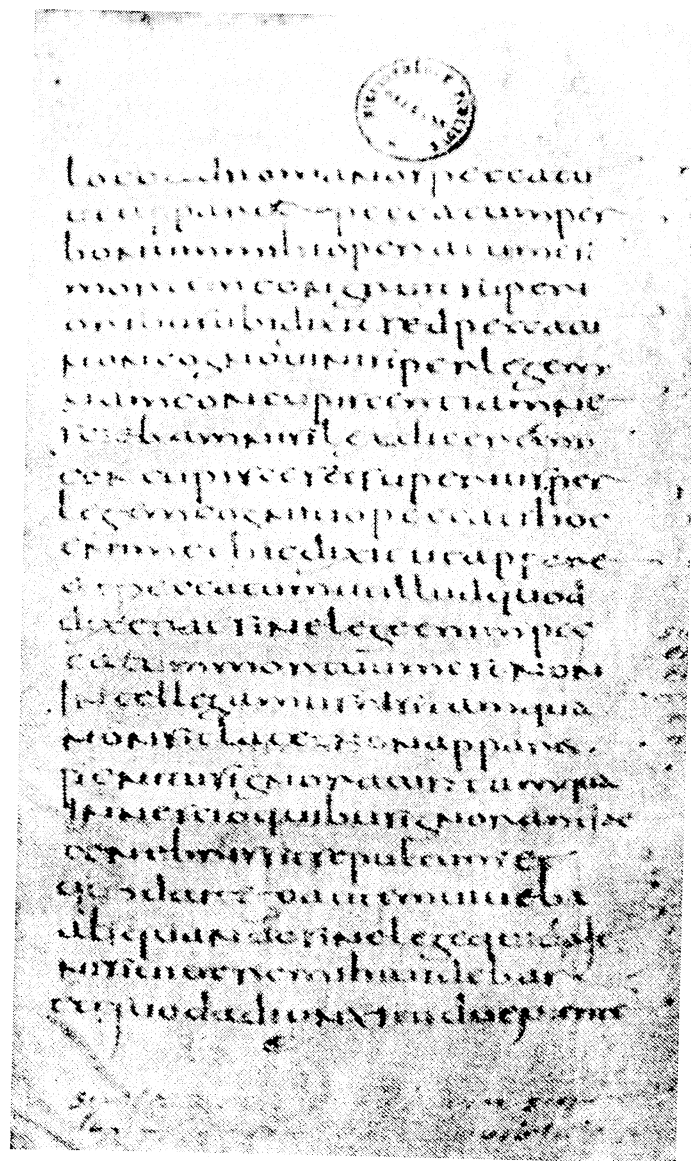
Cu alte cuvinte a fost ales de greci un aşezământ consacrat unei divinităţi atât de importante, nu în scopul de a nu fi permis să-i fie

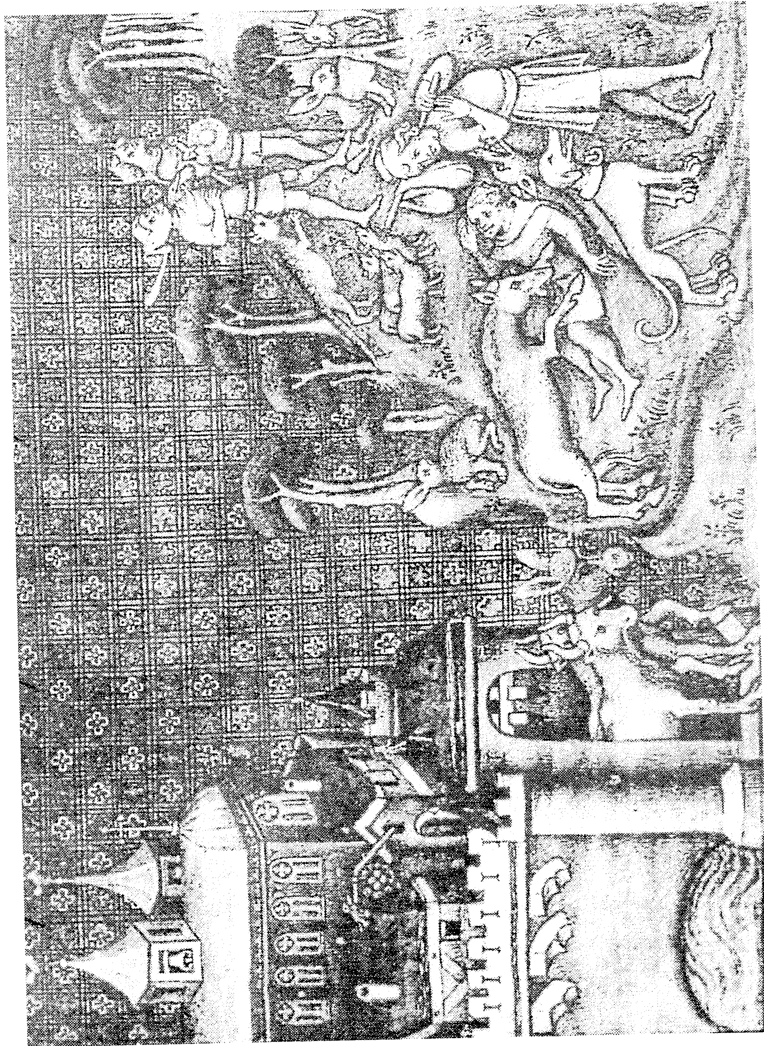
Sfântul Augustin. Mozaic din secolul XII.
Capela Palatină, Palermo

Biserica. Mozaic din secolul V.
Biserica Santa Sabina, Roma

Scrisoare a lui Aureliu Augustin împotriva pelagienilor. Manuscris din sec. V.
Biblioteca din Orléans

Miniatură franceză din sec. XIV pentru *De Civitate Dei*.
Bibliothèque Nationale, Paris

eliberați prizonierii, ci unde au găsit cu cale să-i închidă pe prizonierii capturați. Compară acum acest templu cu cel al oricărui zeu din grămada divinităților sau aparținând gloatei plebeilor, ci al surorii și soției însăși a lui Jupiter, regina tuturor zeilor, cu locașurile apostolilor noștri. Acolo se cărau capturile smulse zeilor din templele pârjolite, nu pentru a fi dăruite învinșilor, ci pentru a fi împărțite învingătorilor, aici în schimb și ceea ce s-a aflat că aparține acelor sfinte așezăminte s-a adus înapoi cu o cinstire și o cucernicie din cele mai deosebite. Acolo libertatea a fost pierdută, aici libertatea a fost păstrată; acolo captivii închiși deveniți sclavi, aici capturarea de prizonieri, interzisă; acolo erau prigoniți prizonierii capturați care deveniseră proprietatea vrăjmașilor stăpânitori, aici erau conduși cei eliberați de vrăjmașii lor milostivi; în sfârșit, lăcomia și trufia unor greci ușuratici din fire alesese acel faimos templu al Junonei, aceste biserici ale lui Hristos fuseseră alese de simțământul de milă și de smerenie în fața unor barbari care stârneau groază. Afară numai de cazul că, într-adevăr, grecii cu prilejul biruinței lor au cruțat templele divinităților comune și n-au îndrăznit să maltrateze sau să-i ia prizonieri pe bieții troieni învinși, care își căutaseră refugiul acolo, și în schimb Vergilius, după obiceiul poeților, a mințit. În realitate însă Vergilius a zugrăvit obiceiul dușmanilor care distrugeau cetățile.

CAPITOLUL 5

Ce simțăminte a avut Cato referitor la obiceiul îndeobște admis de vrăjmași de-a nimici cetățile învinse

Însuși Cato, după cum scrie Sallustius[9], un istoric de seamă cunoscut prin dragostea de adevăr, nu s-a sfiit să amintească în verdictul dat cuvântarea pe care a rostit-o în Senat privitor la conjurație, când a spus: „Au fost răpite tinere fecioare, au fost smulși

pruncii din braţele părinţilor, matroanele măritate au îndurat prihăniri după bunul plac al învingătorilor, templele şi locuinţele au fost jefuite, au dat foc şi au măcelărit, în sfârşit, pretutindeni colcăiau armele, leşurile, totul era îmbibat de sânge, peste tot domnea jalea". Dacă M. Porcius Cato ar fi trecut sub tăcere templele, am putea crede că vrăjmaşii cruţau de obicei lăcaşurile zeilor. Şi aceste grozăvii nu erau pricinuite de vrăjmaşi veniţi de peste hotare, ci de Catilina şi complicii săi, senatorii şi cetăţenii romani cei mai nobili. Dar aceştia, negreşit, făceau parte din rândurile cetăţenilor pierduţi şi ai paricizilor patriei.

CAPITOLUL 6

Nici romanii înşişi, ori de câte ori au cucerit o cetate, nu i-au cruţat pe învinşii refugiaţi în temple

Dar la urma urmei de ce să parcurgem, cu descrierea noastră, istoria numeroaselor neamuri, care au purtat războaie între ele şi niciodată n-au cruţat pe învinşi în locaşurile zeilor lor ? Să-i avem sub ochi pe romanii înşişi, pe ei înşişi, să le parcurgem istoria şi să-i luăm în considerare pe romani, despre a căror proslăvire s-au spus următoarele : „Ei îi cruţă pe cei învinşi şi luptă împotriva tiranilor"[10] şi că atunci când li se adresează o jignire şi li se face o nedreptate, preferă să-i ierte pe autori decât să se răzbune[11]. Când romanii au făcut una cu pământul atâtea şi atâtea oraşe atacate şi cucerite, pentru a-şi întinde cât mai departe stăpânirea : să ni se citească din scrierile (istorice) ce temple alegeau de obicei, pentru ca aceia care îşi căutau refugiul în ele, să fie lăsaţi în libertate ! Oare romanii făceau acest lucru şi în schimb istoricii le treceau sub tăcere ? Oare se căutau într-un mod foarte stăruitor acele fapte care erau menite să fie elogiate, în schimb se treceau cu vederea cele mai strălucite (şi evidente) dovezi de cucernicie, după dânşii ?

Se aminteşte faptul că Marcus Marcellus, un strălucit comandant roman, cel care a cucerit Syracusa[12], oraşul cel mai splendid şi cel mai important (din Sicilia), înainte de a fi prefăcut în ruine şi a se vărsa sânge, a plâns. El s-a comportat ca o fiinţă cu simţul pudoarei chiar şi faţă de-un vrăjmaş. Într-adevăr, înainte ca învingătorul să fi dat ordinul de-a se asalta cetatea Syracusa, a dat un edict prin care se statua să nu se săvârşească nici un act de silnicie împotriva vreunei persoane libere. Cu toate acestea, potrivit obiceiului războaielor, cetatea a fost dărâmată, dar nu se citeşte nici o lucrare istorică în care să se menţioneze că un comandant suprem atât de moral şi de iertător ca el, a emis vreo dispoziţie ca, acel care şi-ar fi căutat refugiul în templul acela sau în celălalt, să nu sufere vreo vătămare. O asemenea atitudine nu s-ar fi putut trece sub tăcere, în măsura în care nici plânsul lui, nici faptul că el dăduse ordinul de a nu se săvârşi o cât de mică silnicie împotriva cuiva, n-a putut fi trecut sub tăcere.

Fabius, cel care a distrus oraşul Tarent, este ridicat în slăvi pentru că s-a abţinut de la prădarea statuilor. Într-adevăr, când un pristav i-a sugerat printr-o întrebare ce ordonă să se facă în privinţa statuilor zeităţilor care fuseseră capturate într-un număr mare, Fabius Cunctator şi-a tăinuit cumpătarea, făcând-o răspunzând cu o glumă. Apoi Fabius[13] l-a întrebat pe pristav cum arată statuile. Acesta i-a replicat că sunt nu numai numeroase, ci şi de mari proporţii şi unele sunt şi înzestrate cu arme. Atunci comandantul roman i-a spus : „Să le lăsăm tarentinilor măcar divinităţile lor mâniate !" Prin urmare, nici lacrimile lui Marcellus, nici gluma hazlie şi ironică a lui Fabius Cunctator, nici simţământul de milă izvorât din ţinuta morală a primului, nici înfrânarea glumeaţă a secundului n-au putut fi învăluite în tăcere de istoricii evenimentelor romane; cu atât mai vârtos n-ar fi trecut cu vederea, ci ar fi scos în relief atitudinea acestor comandanţi, că ar fi cruţat locuitorii adăpostiţi în vreunul din temple, pentru cinstirea divinităţilor romane, şi ar fi interzis să se săvârşească măceluri sau să se facă prizonieri în vreunul din temple.

CAPITOLUL 7

În vremea invaziilor şi pustiirii Romei, urgiile şi izbeliştile care au avut loc datorită obiceiului războaielor. Evenimentele desfăşurate cu duhul iertării au fost opera lui Hristos

Prin urmare, orice pustiire, măcel, jaf, pârjol, jale, capturare de prăzi şi câte pătimiri îndurate au fost săvârşite şi pricinuite cu prilejul ultimului dezastru roman, toate au fost opera războaielor. Dar ceea ce s-a petrecut recent într-un mod cu totul nou, inedit şi anume atrocităţile barbare, acestea au apărut într-o ipostază cu totul insolită, atât de blânde, încât au fost desemnate de barbari bisericile cele mai grandioase cu ordinul ca să fie umplute cu locuitorii care trebuie cruţaţi ; ba mai mult, barbarii au decretat ca nici un cetăţean adăpostit acolo să nu fie supus maltratărilor, de acolo nici unul să nu fie luat prizonier, unde numeroase persoane erau conduse de milostivii vrăjmaşi, în scopul eliberării lor, şi de unde nu era scoasă nici o persoană de vrăjmaşii cei mai cruzi, pentru a fi luată prizonieră. Cine nu-şi dă seama că aceste fapte trebuie atribuite numelui Mântuitorului Hristos şi epocii creştinismului, este orb, cine vede şi nu-l proslăveşte, este un ingrat, cine se opune unuia care-l proslăveşte, este un smintit. Departe de mine gândul că ar fi existat vreun om cu scaun la cap, care să atribuie o asemenea atitudine cruzimii barbarilor ! Iisus Hristos este acela care a înspăimântat minţile cele mai sălbatice şi mai dezlănţuite spre acte barbare şi neomenie a popoarelor (migratoare). El le-a frânat, el le-a temperat pornirile într-un mod uimitor, el, Mântuitorul lumii, acel care a glăsuit prin profeţi cu atâta vreme mai înainte : „Voi pedepsi cu varga nedreptăţile lor şi cu biciul păcatele lor, dar nu voi îndepărta de la ei mila mea”[14].

CAPITOLUL 8

Despre foloasele şi neajunsurile care sunt comune de cele mai multe ori şi oamenilor buni şi celor răi

Va spune cineva: „De ce totuşi această milostivire dumnezeiască se revarsă şi asupra nelegiuiţilor şi asupra fiinţelor nerecunoscătoare ?”

De ce credem noi aşa ? Nu pentru că această milostivire *i se datorește lui Dumnezeu, care face zilnic să răsară soarele şi asupra celor buni şi asupra celor răi şi dă ploaia şi asupra celor drepţi şi asupra celor nedrepţi* ? Într-adevăr, cu toate că unii dintre aceştia au în cugetul lor asemenea gânduri şi prin căinţă se leapădă de necredinţă, alţii însă, după cum glăsuieşte apostolul, dispreţuind bogăţia bunătăţii şi mărinimiei lui Dumnezeu, prin împietrirea inimii lor şi prin nepocăinţa lor, adună (şi fac să cadă) asupra lor mânia lui Dumnezeu pentru ziua arătării mâniei şi dreptei judecăţi a lui Dumnezeu, care va da fiecăruia după faptele sale[15]. Totuşi puterea de răbdare a lui Dumnezeu îi cheamă pe cei răi la pocăinţă, la fel cum pedeapsa lui Dumnezeu îi învaţă pe cei buni răbdarea, de asemenea milostivirea lui Dumnezeu îi îmbrăţişează pe cei buni, spre a fi încălziţi la pieptul său, după cum asprimea lui Dumnezeu îi înşfacă pe cei răi spre a fi pedepsiţi, deoarece Providenţa Dumnezeiască a găsit cu cale pentru cei drepţi, pentru viaţa viitoare, binefaceri de care cei nedrepţi nu se bucură, iar pentru necredincioşi cele rele, cu care nu vor fi chinuiţi cei buni. De bună seamă, Dumnezeu a voit ca aceşti trecători *bine* şi *rău* să fie comuni ambelor tabere, pentru ca binele să nu fie căutat cu prea multă lăcomie, pe care se constată că şi cei răi îl au şi nici răul să nu fie evitat într-un chip ruşinos, pentru că şi cei buni sunt năpăstuiţi de el de foarte multe ori.

Interesează însă în cel mai înalt grad să ştii cum să te foloseşti fie de acele lucruri care se spune că sunt bune, fie de acelea care se spune că sunt rele. Căci cel vrednic nici nu-şi iese *din brazdă* prin cele bune, nici nu se frânge prin cele rele, vremelnice. De

aceea cel nevrednic este pedepsit cu o nefericire de acest fel, deoarece fericirea îl scoate din brazdă, stricându-l. Totuşi Dumnezeu deseori, chiar în acordarea binelui şi răului, îşi manifestă în mod vădit aportul său. Căci dacă Dumnezeu ar pedepsi orice păcat acum printr-o pedeapsă corespunzătoare, s-ar putea crede că n-ar mai rămâne nimic pentru Judecata de Apoi, şi iarăşi dacă Dumnezeu n-ar pedepsi acum în mod făţiş, s-ar putea crede că nu există nici o Providenţă Dumnezeiască. De asemenea în situaţiile de propăşire a unor fiinţe (omeneşti), dacă Dumnezeu nu le-ar acorda acestora, când le solicită, cu cea mai largă dărnicie, am putea spune că asemenea situaţii nu depind de el. De asemenea, dacă Dumnezeu le-ar acorda tuturor astfel de binefaceri, am putea crede că trebuie să-i slujim lui pentru o asemenea răsplată, o asemenea slujire nu ne-ar face mai cucernici, ci mai degrabă hrăpăreţi şi zgârciţi.

Fiindcă astfel stau lucrurile. Orice om vrednic şi orice ticălos pot fi deopotrivă năpăstuiţi de pătimiri, dar nu prin aceasta ei se deosebesc, deoarece nu este nici o deosebire prin ceea ce pătimesc şi unii şi ceilalţi. Chiar în asemănarea pătimirilor există o neasemănare a pătimiţilor şi chiar dacă ambii sunt supuşi aceleiaşi torturi, nu există aceeaşi tărie şi acelaşi păcat. Căci după cum supuse aceluiaşi foc aurul se înroşeşte, în schimb paiele scot fum şi spicele bătute cu acelaşi vătaciu cad şi grânele se curăţă de neghină, iar drojdia nu se amestecă cu uleiul, pentru că este stors din acelaşi teasc cu socoteală, la fel aceeaşi putere nu are acelaşi efect pentru toţi : pe cei vrednici îi încearcă, îi căleşte, îi purifică, pe cei răi îi condamnă, îi dărâmă, îi extermină. De aceea cei căzuţi în restrişte îl urăsc şi-l blesteamă pe Dumnezeu, cei buni îi adresează rugăciuni şi-l proslăvesc. Această atitudine e demnă de interes nu ce fel de pătimiri îndură o fiinţă omenească, ci în ce chip le îndură. Căci dacă se acţionează deopotrivă cu un instrument de mestecat în recipiente deosebite, unul încărcat cu murdărie, altul cu parfum, primul exală o duhoare oribilă, celălalt o mireasmă suavă.

CAPITOLUL 9

Despre cauzele greşelilor pentru care şi cei mai buni sunt deopotrivă supuşi aceloraşi pedepse

Prin urmare, ce pătimiri au îndurat creştinii cu prilejul acelei cumplite pustiiri[16], în măsura în care oamenii care iau în considerare asemenea întâmplări cu bună credinţă (şi obiectivitate), să nu aibă semnificaţia unui pas înainte în desfăşurarea lor (istorică) ? În primul rând, dacă ne gândim cu smerenie la faptul că înseşi păcatele noastre, din pricina cărora Dumnezeu s-a supărat pe noi, fapturile sale, într-o asemenea măsură, încât a revărsat asupra (întregii) lumi atâtea (oprelişti) şi urgii, cu toate că mulţi cred că fiinţele lor se deosebesc mult de ucigaşi, ticăloşi şi cei lipsiţi de credinţă, totuşi ei nu se cred atât de străini de păcate, ca să nu fie convinşi că îndură în mod meritat pătimirile pentru vremelnicele păcate.

Într-adevăr, făcând abstracţie de cazul când vreunul ducând o viaţă corectă şi demnă de laudă, totuşi ajunge uneori să cadă victima unei pofte carnale, deşi nu până la grozăvia omorurilor sau prăpastia desfrânărilor, păcatul necredinţei totuşi până la unele greşeli fie rare, fie cu atât mai frecvente, cu cât sunt mai mici, când în sfârşit, îşi găseşte uşor cumpătul, cugetând că de aceea Dumnezeu distruge pământul şi oamenii, aşa cum a proorocit prin ameninţări, din pricina trufiei lor oribile, risipei, nedreptăţilor şi necredinţei — păcate strigătoare la cer. Oare nu se comportă cu ei aşa cum trebuie să se comporte ? Nu trăieşte cu ei împreună ? Nu aşa trebuie să se trăiască cu astfel de oameni ? De bună seamă, de cele mai multe ori acei care îşi ascund anevoie păcatele, trebuie îndrumaţi, povăţuiţi, uneori chiar mustraţi şi învinuiţi, fie pentru că regretăm truda, fie pentru că ne e ruşine să-i certăm în mod făţiş, fie pentru că ne ferim de vrăjmăşia lor, ca să nu ne stea stavilă şi să ne pricinuiască (neajunsuri) şi pagube în aceste vremelnice situaţii, fie în acele (interese) şi avantaje, pe care jinduirea noastră caută să le dobândească, ori neputinţa noastră (de-a le dobândi) se teme să

nu le piardă, aşa fel încât, deşi viaţa celor netrebnici nu le este pe plac celor vrednici.

Pentru a nu fi expuşi aceleiaşi osânde, care e pregătită să ni se acorde de Dumnezeu după sorocul acestei vieţi, totuşi pentru că el iartă păcatele, deşi acestea trebuie condamnate, în timp ce se tem pentru păcatele proprii, deşi uşoare şi pe drept cuvânt pot fi iertate, sunt osândiţi vremelnic împreună cu ei, cu toate că în viaţa de veci nu vor primi nici o osândă. Pe bună dreptate, aceştia simt amărăciunea acestei vieţi, când Dumnezeirea îi pedepseşte împreună cu acela, ducând o viaţă, a cărei dulceaţă preferând-o, n-au vrut să fie aspri cu cei care au păcătuit. Într-adevăr, dacă fiecare din noi îi iartă pe cei care fac rău, când, dimpotrivă, aceştia trebuie mustraţi şi învinuiţi, deoarece ei caută un alt prilej mai prielnic (pentru alte greşeli), sau se tem pentru ca aceştia să nu săvârşească alte (ticăloşii) devenind şi mai răi, să nu-i împiedice pe alţii mai slabi de-a duce o viaţă mai bună şi mai cucernică, pentru a-i prigoni şi a-i îndepărta de la credinţă. În mod evident, aici nu e vorba de faptul că se urmăreşte obţinerea unui prilej izvorât din lăcomie, ci de-o hotărâre izvorâtă din dragoste de aproapele. Condamnabilă este şi atitudinea celor care duc un alt stil de viaţă, dar se îngrozesc de faptele săvârşite de cei ticăloşi, totuşi iartă păcatele altora, care ar trebui date în vileag şi condamnate, dar pentru că ei se tem şi evită să-i supere, ca să nu îndure neplăceri în acele situaţii în care oamenii vrednici se comportă corect şi ireproşabil, cu mai multă râvnă decât s-ar cuveni pentru cei care rătăcesc prin această lume şi nutresc speranţa patriei cereşti. De bună seamă, nu numai fiinţele mai slabe care duc o viaţă conjugală, care au vlăstari sau se străduiesc să aibă, care au case şi slujitori, cărora apostolul li se adresează în biserici învăţându-i şi povăţuindu-i în ce mod trebuie să trăiască soţiile cu soţii, soţii cu soţiile, fiii cu părinţii şi părinţii cu vlăstarii lor, şi slujitorii cu stăpânii şi stăpânii cu slujitorii (lor), aceştia dobândesc cu plăcere multe binefaceri vremelnice, multe avantaje pământeşti, dar le pierd cu regrete, pentru că din cauza laşităţii nu se încumetă să-i supere pe acei semeni a căror viaţă extrem de plină de păcate şi nelegiuiri îi dezgustă. Dar şi aceia care duc o viaţă superioară şi nu sunt împiedicaţi de lanţurile conjugale, se folosesc de-o hrană modestă şi de veşminte sărăcăcioase, deoarece aceştia se tem pentru buna lor reputaţie şi pentru sănătatea lor, de uneltirile şi atacurile celor ticăloşi, se abţin de a le aduce acestora mustrări şi, cu toate că aceştia nu le insuflă o teamă într-o măsură atât de mare, încât atunci când vor să obţină avantaje asemănătoare, dau înapoi în faţa actelor de teroare, de necinste ale ticăloşilor, de cele mai multe ori ei nu vor să-i îndrepte, cu toate că sunt capabili să-i îndrepte şi să le adreseze critici unora, pentru ca nu cumva dacă nu reuşesc, sănătatea şi buna lor reputaţie să fie periclitate, aducându-le pierzania, dar nu din acel considerent prin care trebuie să-şi dea seama că bunul lor renume şi sănătatea lor sunt necesare (în mod imperios) de a-i învăţa pe semenii lor, ci mai degrabă din acea slăbiciune (şi laşitate), ştiind că vorbele mieroase fac plăcere, la fel ca şi părerile despre (evenimentele) zilei, în timp ce îi înspăimântă judecata poporului şi chinurile trupeşti ca şi moartea, cu alte cuvinte din pricina unor temeiuri izvorâte din concupiscenţă, nu din îndatoririle izvorâte din dragoste de aproapele.

Prin urmare, în mod evident această stare de lucruri nu este lipsită de importanţă, pentru care temei sunt pedepsiţi şi cei răi odată cu cei buni, deoarece găseşte cu cale să-i pedepsească uneori amarnic, alteori vremelnic pe oameni pentru stricăciunea moravurilor. Într-adevăr şi cei buni şi cei răi sunt pedepsiţi concomitent, dar nu pentru că duc concomitent o viaţă urâtă, ci pentru că şi unii şi ceilalţi concomitent iubesc zădărnicia vieţii, dar nu deopotrivă, ci totuşi simultan, pe care zădărnicie cei buni ar trebui s-o dispreţuiască, pentru ca fiinţele corupte şi îndreptate să dobândească şi ei viaţa eternă, pentru dobândirea căreia, dacă n-ar voi să fie semeni, ar fi suportaţi şi consideraţi vrăjmaşi, deoarece, cât timp trăiesc, e întotdeauna nesigur dacă vor voi să-şi schimbe vrerea de mai bine. În această privinţă ei au un temei mai puternic, deoarece proorocul spune : „Acela, într-adevăr, va cădea din pricina păcatelor sale, dar eu voi răscumpăra sângele lui din mâna spionilor şi mai marilor zilei”[17]. Într-adevăr mai marii zilei, adică cei ce sunt puşi în fruntea noroadelor, au fost desemnaţi în biserici, pentru a nu fi iertaţi cei care trebuie înfieraţi pentru păcatele lor.

Totuşi nici pentru acest motiv nu e cu totul străin de-o astfel de vină cel care, deşi nu e pus în fruntea norodului, totuşi faţă de cei cu care este în strânse relaţii, datorită nevoilor vieţii, a cunoscut multe, dar a neglijat să-i povăţuiască şi să-i învinuiască, ferindu-se să-i supere, pentru acele avantaje, din cauza acelor interese pe care au dreptul să le înfăptuiască în această viaţă, dar care îi încântă mai mult decât s-ar cuveni.

Apoi cei vrednici mai au şi alt temei, pentru care sunt îngrijoraţi, datorită neajunsurilor şi vitregiilor vremelnice, de care a avut parte Iov pentru ca sufletul şi fiinţa omenească să fie supuse încercărilor, în scopul cunoaşterii, în aceeaşi măsură în care îl iubesc pe Dumnezeu cei cu nemăsurată credinţă, fără să-i ceară în schimb nimic.

CAPITOLUL 10

Sfinţii prin pierderea bunurilor vremelnice nu pierd nimic

Dacă aceste situaţii sunt bine luate în considerare şi analizate, răspunde-mi dacă s-a întâmplat vreun neajuns celor credincioşi şi celor cucernici, care să nu se transforme în bine pentru ei, în afară de cazul că întâmplător trebuie să socotim ca lipsită de noimă acea părere a apostolului când spune : „Ştim că celor care-l iubesc pe Dumnezeu, toate le merg în bine”[18]. Ei au pierdut tot ce-au avut. Oare şi credinţa ? Oare şi evlavia ? Oare şi bunurile lăuntrice ale fiinţei umane, care este bogată în faţa lui Dumnezeu ? Acestea sunt bogăţiile creştinilor, despre care apostolul înavuţit în ele spunea : „Evlavia unită cu cumpătarea este un mare câştig. Căci nimic n-am adus în această lume, dar nici nu putem îndepărta ceva din ea. Noi care avem hrană şi veşminte suntem mulţumiţi cu ele. Căci cei ce vor să fie bogaţi, cad în ispitele şi capcanele

(uneltirilor) şi în numeroasele pofte prosteşti şi vătămătoare care-i duc pe oameni la prăbuşire şi pierzanie. Căci rădăcina tuturor relelor este lăcomia, pe care cei care râvnesc după ea s-au rătăcit de la credinţă, având parte de-un noian de suferinţe”[19].

Cei care au pierdut bogăţiile pământeşti în acel prăpăd al invaziei[20] dacă le-ar fi stăpânit într-o asemenea măsură, aşa cum a spus apostolul, să fii sărac în cele din afara ta, şi bogat în cele din lăuntrul tău[21], cu alte cuvinte dacă se foloseau de cele lumeşti, întocmai ca aceia care nu se sinchisesc de ele, au putut spune la fel ca Iov, greu încercat dar deloc doborât : „Gol am ieşit din pântecul mamei mele, gol mă voi întoarce în pământ, Domnul a dat, Domnul a luat, aşa cum a găsit Domnul cu cale, aşa s-a făcut. Fie numele Domnului binecuvântat !“[22], pentru ca slujitorul cel bun să aibă ca mare avere însăşi bunăvoinţa Domnului, pe care urmându-l, să se îmbogăţească cu mintea şi să nu se întristeze cât timp trăieşte, când e lipsit de acele bunuri pe care şi aşa avea să le piardă, murind repede.

Cei mai slabi însă, care nu se ţineau cu dinţii de acele bunuri pământeşti, deşi nu le socoteau a fi mai presus de Hristos, fiind totuşi dominaţi de oarecare jinduire, încât numai pierzându-le au simţit cât au greşit, iubindu-le. Într-adevăr, atât de mult au suferit, în măsura în care s-au lăsat copleşiti de dureri, aşa cum am pomenit mai sus că a spus apostolul. Căci se cuvenea, ca din încercările vieţii să se aleagă cu învăţătură cei care atâta amar de vreme sunt nepăsători în faţa puterii cuvântului. De bună seamă, când apostolul a spus : „Cei ce vor să fie bogaţi vor cădea în ispită”, căci negreşit el a mustrat jinduirea după bogăţii, nu bogăţia, pentru că în altă parte ne îndrumează, când spune : „Învaţă pe cei bogaţi din lumea aceasta să nu fie dominaţi de trufie, dar nici să nu dispere când avuţia nu e sigură, ci să nădăjduiască în Dumnezeu cel viu, care ne dă totul din belşug, ca să ne înfruptăm din ele, să facă binele, să fie bogaţi în fapte bune, să fie darnici oricând, să pună totul în comun şi, ca să dobândească adevărata viaţă, să-şi facă o temelie bună pentru viitor”[23].

Cei care au procedat în modul acesta cu avuţia lor s-au bucurat de mari câştiguri, cu mici pagube şi s-au bucurat şi mai mult de pe urma acelora, pe care dăruindu-le fără părere de rău, le-au păstrat în mai mare siguranţă decât cei care s-au tulburat foarte pentru că, păstrându-le cu teamă, le-au pierdut mai uşor. Căci ceea ce ai pregetat să sapi şi să dezgropi din pământ, a putut pieri în pământ. De bună seamă, cei care au primit povăţuirea Domnului, care spune : „Nu vă strângeţi comori pe pământ, unde moliile şi rugina le strică şi unde furii le sapă şi le fură, ci vă adunaţi comori în cer, unde nici furul nu ajunge şi nici moliile nu le strică. Căci unde este comoara voastră, acolo este şi inima voastră"[24], aceia au dovedit în vremurile de restrişte cât de înţelepţi au fost nedispreţuind pe cel mai adevărat învăţător, păzitorul şi apărătorul cel mai credincios, cel mai incoruptibil.

Căci dacă mulţi s-au bucurat că şi-au păstrat bogăţiile, unde s-a întâmplat ca vrăjmaşul să n-aibă drum, cu cât mai siguri şi mai lipsiţi de griji s-au putut bucura, cei care, povăţuiţi de Dumnezeu, s-au dus acolo unde nimeni nu avea acces ! Acolo, de unde Paulinus[25] al nostru, episcopul din Nola, din vrerea sa cel mai sărac, din omul cel bogat şi de-o sfinţenie fără seamăn, atunci când barbarii au pustiit şi Nola însăşi, pe când se găsea în mâinile lor, se ruga în inima sa, cum am auzit chiar din gura lui, după aceea : „Doamne, să nu fiu chinuit pentru aur şi argint. Tu ştii unde sunt toate ale mele". Căci Paulinus îşi avea toate ale sale unde Mântuitorul îi arătase să le ascundă şi să-şi adune comori. El, care proorocise urgiile care vor veni peste lumea aceasta. Şi în chipul acesta, cei care dăduseră ascultare Domnului, care astfel îi povăţuise, unde şi în ce mod trebuie să-şi strângă comori, când au năvălit barbarii, nu şi-au pierdut nici avuţiile pământeşti. Cei care s-au căit că nu i-au dat ascultare Domnului ce trebuie să facă cu asemenea avuţii, dacă înţelepciunea nu i-a povăţuit mai înainte, au învăţat, de bună seamă, din încercările următoare.

Într-adevăr, unii buni creştini au fost supuşi torturilor ca să-şi predea bunurile lor vrăjmaşilor. Negreşit, aceştia n-au putut nici preda, nici pierde bunuri, datorită faptului că ei înşişi erau buni.

Dacă însă au vrut să fie torturaţi mai degrabă decât să predea pe „Mammona mâna nedreptăţii", nu erau buni. Ar fi trebuit să fie povăţuiţi cei care atât de mult pătimeau pentru aur, cât ar fi trebuit să îndure pentru Hristos, ca să înveţe mai degrabă să-l iubească pe Acela care îi îmbogăţeşte, dăruindu-le fericire veşnică celor care au pătimit pentru El şi a nu iubi aurul şi argintul, pentru care au îndurat pătimiri.

A fost faptul cel mai de plâns, fie pentru că minţind ar fi rămas ascuns, fie spunând adevărul, ar fi trebuit să-l predea. Căci în toiul torturilor nimeni nu l-a pierdut pe Hristos, mărturisindu-l, şi nimeni n-a salvat aurul, decât tăgăduind. De aceea, poate că erau mai utile torturile prin care se învăţa că trebuie preferat binele incoruptibil decât acel bine şi acele bunuri din cauza cărora stăpânii lor, îndrăgostiţi de ele, erau torturaţi fără vreun folos pentru ei.

Dar mai există şi unii care, neavând ce să dea (barbarilor) au fost totuşi torturaţi, pentru că nu erau crezuţi (că n-au nimic). Şi aceştia poate doreau să aibă şi nu erau săraci printr-o sfântă vrere, cărora a fost nevoie să li se demonstreze că nu posedă averi, dar şi că jinduirea după avuţii merită să fie supusă pătimirilor. Dacă aceştia nu erau posesori de aur şi de argint ascuns în scopul unei vieţi (pământene) la adăpost de voi, nu ştiu, într-adevăr, dacă vreunuia dintre aceştia i s-a întâmplat să fie supus torturilor, fiind socotit că are aur (sau argint). Totuşi, chiar dacă s-ar fi întâmplat să existe asemenea cazuri, negreşit, cel care în toiul torturilor îşi mărturiseşte sfânta sărăcie, îl mărturisea pe Hristos. De aceea, chiar dacă nu a meritat să fie crezut de vrăjmaşi, mărturisindu-şi sfânta sărăcie, n-ar fi putut fi supus torturilor fără o cerească recompensă.

Se spune că pe mulţi creştini i-a doborât înfometarea îndelungată. Credincioşii adevăraţi, îndurând cu cucernicie această suferinţă, au întors în folosul lor acest neajuns, deoarece pe cei care au fost răpuşi de foame, i-a ferit de izbeliştile acestei vieţi, aşa cum scapă şi de unele boli trupeşti, de bună seamă, pe cei pe care nu i-a doborât (o grea molimă), i-a învăţat să trăiască cu mai multă cumpătare, i-a deprins să postească mai cu folos.

CAPITOLUL 11

Despre sfârşitul unui soroc de viaţă mai lung sau mai scurt

Într-adevăr, numeroşi creştini au fost doborâţi, dar şi numeroşi alţii au fost răpuşi de diferite maladii, care de care mai cumplite. Dacă această stare de lucruri e greu de suportat, totuşi (trebuie să se ştie că) moartea e comună tuturor celor care au dobândit această viaţă. Căci sunt convins de aceasta că nimeni n-ar fi închis ochii dacă n-ar fi fost hărăzit să moară cândva. Curmarea acestei vieţi contribuie la constatarea că viaţa, fie lungă, fie scurtă, trebuie să fie deopotrivă pentru toţi. Căci nu este ceva mai bun şi ceva mai rău, sau ceva mai lung şi ceva mai scurt, care să aibă o existenţă egală. Într-adevăr, ce rost are să ştim prin ce fel de moarte se va curma această viaţă, dacă cel ce moare nu va fi nevoit să mai moară o dată ? Dar dacă o persoană oarecare a ajuns să fie victima evenimentelor istorice şi gravelor împrejurări, este ameninţată în mai multe rânduri să-şi piardă viaţa, câtă vreme nu-i sigur în ce împrejurări va pieri, mă întreb dacă pentru el n-ar fi mai preferabil să scape odată de pericole murind, în loc de a trăi cu teama în suflet, sub permanenta ameninţare a morţii, pe care o aştepţi din clipă în clipă. Însă eu sunt convins că oricine va prefera ipostaza de-a supravieţui cât mai mult timp, chiar cu obsesia perspectivei morţii din clipă în clipă, în reprize repetate, decât murind odată pentru totdeauna să nu te mai temi niciodată de moarte. Dar una e să fii un om fricos, pentru că eşti dotat cu un trup de slăbănog şi de aceea fugi de primejdii şi alta e să fii un om cu trup zdravăn şi cu judecată sănătoasă şi lucidă şi eşti gata să înfrunţi cu cerbicie vitregiile şi primejdiile vieţii. O moarte, după o viaţă cumpănită, normală, nu trebuie socotită rea şi absurdă. O moarte nu devine rea şi absurdă, decât după un cortegiu de consecinţe nefireşti.

Ca urmare nu trebuie să fim tare îngrijoraţi din ce cauză vom muri, deoarece trebuie să fim convinşi că odată şi odată vom fi nevoiţi să închidem ochii, ci grija noastră de căpetenie trebuie să fie preocuparea sufletelor şi minţilor noastre concentrate asupra acestui gând: unde vom fi nevoiţi să mergem şi să ajungem după moarte. Deci moartea săracului credincios, plin de cucernicie, cu trupul (plin de bube), lins de limbile câinilor, e mai presus de a bogatului lipsit de credinţă, înveşmântat în purpură şi blănuri scumpe de vizon. Pentru cei care au trăit bine, cât de cumplite le vor fi acele moduri de-a muri, în măsura în care s-au manifestat ca vrăjmaşi celorlalţi muritori (de rând ?)

CAPITOLUL 12

Despre înmormântarea trupurilor omeneşti care, deşi a fost refuzată creştinilor, nu le-a pricinuit nici un neajuns

Într-adevăr, datorită uriaşului noian de cadavre, creştinii n-au putut fi îngropaţi (creştineşte). Această situaţie însă nu trebuie să-l înspăimânte prea tare pe un bine-credincios, dacă îşi aminteşte învăţătura care spune că nici trupurile care vor fi mâncate de fiare nu vor fi exceptate de la înviere, şi nu vor fi lipsite nici măcar de-un fir de păr din cap[26]. Astfel n-ar fi adevărate cuvintele : „Nu vă temeţi de cei ce ucid trupul, căci ei nu pot suprima sufletul"[27]. Dacă ar putea împiedica obţinerea vieţii viitoare prin orice rău, pe care l-ar putea săvârşi vrăjmaşii asupra trupurilor celor ucişi, afară de cazul că ar fi cineva atât de absurd, încât să susţină că aceia care suprimă o fiinţă omenească, măcelărindu-i trupul, n-ar trebui să fie temuţi înaintea săvârşirii crimei, ca să nu ucidă un trup, ci ar trebui să fie temuţi după comiterea fărădelegii, că ucigaşii n-au să permită să fie înmormântate trupurile celor ucişi. Dar departe de mine să spun un neadevăr, uitând ceea ce spune Mântuitorul Hristos : „Aceştia ucid trupul uman, dar după aceea nu ştiu ce să mai facă"[28], cu toate că au ce să facă cu cadavrele. Hristos a rostit aici purul adevăr. Căci el a spus că cei care ucid săvârşesc ceva, deoarece în trupul hărăzit a fi ucis există o simţire, dar ulterior ucigaşii nu mai au ce să facă, pentru că în trupul ucis nu mai există vreo simţire. De aceea pământul n-a acope-

rit numeroase trupuri de creştini, dar pe nici unul din aceste trupuri nu le-a despărţit cineva de cer şi de pământ, care în totalitatea lor sunt pline de prezenţa lui, pentru că el ştie de unde să învie ceea ce-a creat. Într-adevăr, psalmistul spune : „Au hărăzit trupurile muritoare ale slujitorilor tăi să fie hrană pentru păsările cerului, iar trupurile sfinţilor tăi hrană fiarelor pământului. Ei şi-au vărsat sângele lor întocmai ca apa ce curge în jurul Ierusalimului şi nu era cine să-i îngroape"[29] ; dar toate acestea s-au răspândit mai degrabă pentru a se exagera cruzimea celor ce le-au săvârşit decât să dea proporţii nefericirii celor ce-au pătimit. Căci oricât de dure şi de cumplite ar părea aceste atrocităţi în văzul oamenilor, totuşi moartea sfinţilor şi martirilor (creştini) este (deosebit) de preţioasă în faţa Domnului. Prin urmare, toate aceste (preocupări) şi anume, grija funeraliilor, condiţia îngropării, pompa înmormântării, reprezintă mai degrabă mângâieri pentru cei vii decât ajutoare pentru cei decedaţi. Dacă o înmormântare fastuoasă foloseşte într-o oarecare măsură unui necredincios, atunci şi una sărăcăcioasă şi lipsa unui ceremonial poate dăuna unui credincios creştin. Funeraliile pompoase în faţa oamenilor le pretinde pentru răposatul bogat gloata slujitorilor lui, dar cu mult mai strălucită înmormântare în faţa lui Dumnezeu o oficiază pentru cel sărman şi obidit ceata îngerilor, care nu-l depun într-un mausoleu de marmură, ci ei îl ridică (şi-l depun) în sânul lui Avraam[30].

Râd de toate acestea cei împotriva cărora am purces la apărarea Cetăţii lui Dumnezeu. Cu toate acestea înşişi filosofii lor au privit cu dispreţ cultul înmormântării. Adesea oştiri întregi care-şi dau viaţa pentru o patrie pământească, totuşi nu se îngrijesc şi nu (se frământă) unde au să zacă trupurile ostaşilor (după bătălii), sau căror fiare vor sluji drept hrană, iar poeţilor li s-a îngăduit să descrie în stihuri deosebit de apreciate asemenea situaţii : „Aceşti ostaşi morţi sunt acoperiţi de cer care nu posedă urne"[31]. Cu atât mai puţin se cuvine să nu se adreseze vorbe de ocară şi sudalme pentru creştinii ale căror trupuri n-au fost îngropate, câtă vreme li se făgăduieşte că reîncarnarea trupului şi a tuturor membrelor va fi înfăptuită nu numai din elementele solului, ci şi substanţele materiei cele mai rare cu care cadavrele s-au combinat în faza de descompunere şi reintegrarea se va produce la Judecata de Apoi.

CAPITOLUL 13

Pentru care temei trebuie îngropate trupurile martirilor

Tocmai pentru acest temei nu trebuie desconsiderate şi aruncate trupurile defuncţilor şi mai cu seamă ale celor drepţi şi ale celor plini de credinţă, de care Sfântul Duh s-a folosit pentru toate lucrările bune cu sfinţenie înfăptuite, ca de nişte mădulare şi vase. Într-adevăr, dacă un veşmânt părintesc sau un inel şi orice altceva de asemenea natură este cu atât mai scump urmaşilor, cu atât mai mare dragostea pentru părinţi, atunci în nici un mod nu trebuie dispreţuite trupurile înseşi care sunt mai legate de fiinţele noastre decât orice veşmânt. Pentru că ne sunt cu mult mai familiare şi mai contopite cu noi. De bună seamă acestea nu sunt numai o podoabă şi un sprijin, care ne vine din afară, ci fac parte din însăşi natura umană. Din această cauză şi funeraliile celor drepţi în vechime s-au oficiat cu grijă[31a] şi cuvenita cucernicie şi cu ceremonialul desfăşurat, căci înmormântarea prevăzută (şi organizată) chiar de ei în timpul vieţii era încredinţată fiilor lor, cu sarcina îngropării, sau chiar a mutării corpurilor[31b]. Se spune că Tobie a binemeritat laudele Domnului pentru înmormântarea celor decedaţi, după mărturia îngerului însuşi[32]. Chiar Mântuitorul, care avea să învie a treia zi, proslăveşte fapta bună a femeii evlavioase şi o recomandă să fie dată ca pildă, pentru că a vărsat pe mădularele sale mirtul cel costisitor şi a săvârşit această îndatorire pentru înmormântarea sa[33]. De aceea şi în Evanghelie se aminteşte ca o faptă lăudabilă că aceia care i-au coborât trupul Mântuitorului de pe cruce, s-au îngrijit să fie acoperit şi îngropat cu toată atenţia şi cinstea cuvenite[34].

Însă autorităţile (statului) nu recomandă asemenea procedee, de a se cerceta dacă mai există vreo urmă de viaţă, ci pentru a se constata Providenţa lui Dumnezeu, căreia îi sunt pe plac asemenea dovezi de cucernicie şi de îndatoriri ale credinţei, pentru că trupurile îngropate contribuie la întărirea credinţei în înviere. De aici se trage acea învăţătură sănătoasă, cât de mare poate fi răsplata pentru faptele de

milostenie pe care le săvârşim pentru cei care sunt în viaţă şi au simţire, dacă asemenea acte sunt plăcute lui Dumnezeu, încât îi răsplăteşte pentru sârguinţa şi strădaniile depuse pentru îngroparea morţilor.

Mai existau şi alte situaţii pe care sfinţii patriarhi au vrut să fie înţelese ca fiind rostite cu duh profetic şi anume, despre îngroparea trupurilor, sau transmutaţia lor în alte fiinţe (omeneşti), dar nu este acum momentul să tratăm despre acest subiect aici[34a], pentru că am spus destul (în această privinţă).

Dacă la cei vrednici nu se frânge tăria bărbăţiei, îndurării şi răbdării, nu-i stârpesc din inimă credinţa, ci-l călesc pe creştin, contribuind la desăvârşirea lui, atunci lipsesc cele necesare vieţii, ca de exemplu hrana şi veşmintele, pricinuindu-le mari neajunsuri, cu atât mai vârtos când lipsesc toate cele trebuincioase care se obişnuiesc să se folosească când trebuie să se oficieze pentru funeraliile desfăşurate cu prilejul înmormântărilor decedaţilor, nu i-au tulburat, stârnindu-le disperare creştinilor credincioşi, ci i-au lăsat liniştiţi în locuinţele lor tainice. Şi datorită acestei situaţii, când n-au avut la dispoziţie asemenea posibilităţi pentru leşurile creştinilor în toiul noianului de pustiiri şi (pârjoliri) a marelui oraş, Roma, sau chiar şi în alte oraşe, nu e vina celor vii că nu le-au putut oferi ceremonii şi nici nu trebuie socotită pedeapsă pentru cei decedaţi, care nu erau în măsură să simtă aceste lipsuri.

CAPITOLUL 14

Despre captivitatea martirilor, care întotdeauna s-au împărtăşit din mângâierile divine

Se spune că numeroşi creştini au căzut în captivitatea (barbarilor). Şi acest fapt constituie cea mai tragică nenorocire, dacă aceşti creştini au putut fi duşi în robie undeva, unde nu l-au găsit pe Dumnezeu.

În *Sfintele Scripturi* există mari mângâieri şi pentru asemenea izbelişti. Au căzut în captivitate trei adolescenţi, i s-a întâmplat aceasta proorocului Daniel, au pătimit şi alţi prooroci captivitatea[34b]. Dar Dumnezeu nu şi-a părăsit credincioşii săi, care au stat sub jugul robiei la un neam venetic, care, deşi a fost barbar, s-a purtat cu omenie, şi nici pe proorocul Iona nu l-a părăsit în pântecul balenei[35]. Cei cu care discutăm despre asemenea întâmplări, preferă să le ia în râs decât să le acorde crezare, cu toate că în scrierile lor îl cred pe Arion din Methymnae, un foarte cunoscut cântăreţ din cyteră pe care, când a fost aruncat de marinari din corabie, l-a luat un delfin[35a] pe spatele lui şi l-a condus până la uscat. În schimb, ceea ce istorisim noi despre proorocul Iona pentru ei este de necrezut. Negreşit, este mai de necrezut această întâmplare, pentru că este mai uluitoare, şi este cu atât mai uluitoare, cu cât este foarte cutremurătoare.

CAPITOLUL 15

Despre captivitatea lui Regulus, un episod care zugrăveşte pilda unui om care a pătimit din proprie vrere pentru a-şi respecta jurământul de credinţă, care însă nu i-a folosit celui care l-a depus în faţa unor divinităţi păgâne

Totuşi adversarii noştri au în legătură cu subiectul căderii în captivitate de bună-voie care a trebuit îndurată pentru respectarea jurământului de credinţă cel mai strălucit exemplu furnizat de unul dintre cei mai de seamă bărbaţi romani. Marcus Atilius Regulus, comandantul suprem al armatei romane, a căzut prizonier la cartaginezi. Deoarece aceştia vroiau ca mai degrabă romanii să le înapoieze prizonierii lor decât să-i păstreze la ei pe romanii captivi, l-au trimis la Roma, în primul rând, pe Regulus împreună cu

împuterniciţii lor, pentru a obţine aceasta, după ce l-au silit să jure că se va înapoia la Cartagina, dacă nu va reuşi să obţină ceea ce voiau ei. Dar Regulus s-a prezentat în Senatul roman şi acolo i-a convins de contrariul, pentru că el nu era de părere că e folositor pentru Republica Romană să facă schimb de prizonieri. Deşi el n-a fost silit de romani după ce i-a convins în chipul acesta să se înapoieze la vrăjmaşi, fiindcă jurase din proprie iniţiativă să-şi respecte jurământul. Însă cartaginezii l-au suprimat pe Regulus prin născocirea unor torturi îngrozitoare. Într-adevăr, după ce l-au vârât într-un butoi îngust de lemn, prevăzut din toate părţile cu piroane foarte ascuţite, aşa încât nu putea să se aplece în nici o parte fără cele mai cumplite dureri, Regulus a fost răpus şi din pricina nesomnului.

Pe bună dreptate, el este proslăvit pentru virtuţile sale deosebite şi prin martiriul său nemaipomenit. Deşi Regulus jurase pe nişte zei, al căror cult fusese interzis, cartaginezii erau încredinţaţi că pentru acest temei s-a iscat această urgie asupra neamului omenesc. Prin urmare, dacă aceste divinităţi erau adorate ca să acorde credincioşilor lor o viaţă fericită, dacă aceste divinităţi fie au voit, fie au îngăduit să se aplice o asemenea pedeapsă celui ce depusese un jurământ adevărat, ce osândă mai aspră ar fi dat ei în mânia lor unui sperjur adevărat ? Dar de ce să nu închei eu raţionamentul meu pentru ambele situaţii ? Regulus în chipul acesta şi-a adorat zeii, încât pentru respectarea jurământului dat n-a vrut să rămână nici în patria sa, nici să plece în altă parte, nici n-a stat câtuşi de puţin la îndoială să nu se întoarcă la cei mai înverşunaţi vrăjmaşi. Dacă el era convins că în chipul acesta e folositor vieţii acesteia, al cărei îngrozitor sfârşit l-a meritat, negreşit s-a înşelat, deoarece prin pilda lui s-a demonstrat că divinităţile păgâne nu sprijină pe cei ce se închină lor pentru această vremelnică fericire, pentru temeiul că Regulus, devotat cultului lor, a fost şi învins şi luat prizonier pentru că n-a vrut să se comporte altfel decât jurase în numele acestor divinităţi. S-a stins din viaţă torturat printr-un nou supliciu, nemaiauzit înainte, fără seamăn de îngrozitor ca pedeapsă.

Dacă însă cinstirea acestor divinităţi păgâne acordă după această viaţă fericirea, ca o răsplată (binemeritată), atunci de ce este

ponegrită epoca creştină, într-o asemenea măsură, încât să se afirme că a căzut această urgie pe capul romanilor, deoarece aceştia au încetat să se mai închine divinităţilor lor, câtă vreme însuşi Regulus, care le acorda acestora atâta cinstire, a putut fi atât de nefericit cum n-a fost altul pe lume ? Afară numai de cazul că cineva, împotriva celui mai evident adevăr, se străduieşte, dominat de-o sminteală şi orbire fără seamăn şi îndrăzneşte să susţină că întreaga cetate romană care-şi cinsteşte divinităţile, nu poate fi nefericită, în schimb o singură fiinţă omenească poate, deoarece puterea zeilor este mai capabilă să-i apere pe cei mulţi, decât pe unul singur, cu toate că mulţimea este alcătuită din indivizi singuratici.

Dacă însă aceştia afirmă că Marcus Regulus a putut fi fericit chiar în acea captivitate cu acele torturi trupeşti, datorită tăriei bărbăţiei sale, atunci să se caute mai degrabă adevărata virtute prin care poate fi fericită şi cetatea ! Căci o cetate nu poate fi fericită într-un anumit chip, iar omul singur într-un alt chip, deoarece o cetate nu e altceva decât o societate de oameni uniţi între ei. Pentru acest temei încă nu iau în discuţie în ce a constat virtutea lui Regulus. E îndeajuns prin furnizarea acestei pilde atât de strălucite, oamenii să fie determinaţi să mărturisească, declarând că divinităţile trebuie adorate nu pentru binefaceri trupeşti (şi materiale), sau avantaje care îi vin omului din afară, deoarece Regulus a preferat să se lipsească de aceste binefaceri decât să supere divinităţile pe care a jurat. Dar ce să facem cu nişte oameni care se fălesc că au avut un asemenea cetăţean, în schimb se tem să aibă o cetate asemănătoare ? Căci dacă nu se tem să mărturisească, declarând că ceea ce i s-a întâmplat lui Regulus i se putea întâmpla şi cetăţii, care cinsteşte cu aceeaşi cucernicie divinităţile sale, ca şi el, atunci să nu mai calomnieze vremurile creştine !

Şi pentru că discuţia a purces de la acei creştini care au căzut în captivitate, devenind robi, să ţină seama de acest fapt şi să tacă cei care batjocoresc cu neruşinare şi imprudenţă această religie atât de sănătoasă, deoarece, dacă divinităţilor romane nu le-a fost ruşine că fiinţa care îi cinstea în cel mai înalt grad s-a lipsit de patria sa, pentru a-şi respecta jurământul dat vrăjmaşilor, cu toate că nu avea alta, şi, luat prizonier de vrăjmaşi, a fost suprimat, îndurând un marti-

riu cu chinuri nemaiauzite şi acceptând o moarte cu suferinţe de lungă durată, atunci cu mult mai puţin trebuie învinuit numele de *creştin*, pentru cei căzuţi în captivitate din rândurile sale, care aşteptând patria cerească cu adevărată credinţă ştiu că pot fi socotiţi străini chiar în locuinţa lor proprie[36].

CAPITOLUL 16

Despre prihănirea îndurată de fecioarele martirizate în captivitate în dispreţul vrerii lor şi care nu le-a putut pângări şi sufletul

Vrăjmaşii sunt încredinţaţi că aduc o mare învinuire creştinilor, când, exagerând căderea lor în captivitate, adaugă că s-au săvârşit şi prihăniri, fiind batjocorite nu numai femeile măritate, ci şi fecioarele ajunse la vârsta măritişului, dar chiar şi unele femei hărăzite noviciatului călugăriei. Aici însă nu se ia în discuţie aspectul credinţei, al cucerniciei, nici măcar virtutea care e denumită *castitate*, ci mai degrabă se referă la un aspect mai restrâns şi anume la raportul dintre pudoare şi contactul fizic. În această privinţă nu ne vom strădui să acordăm un răspuns celor ce nu cred în creştinism, ci o mângâiere credincioşilor noştri.

Să fie deci bine întipărit în minte că virtutea prin care se trăieşte o viaţă corectă este izvorâtă din lumina duhului, de la care emană dispoziţiile către membrele corpului omenesc, că acesta devine sacrosanct când ascultă de vrerea duhului, la fel de sfântă, şi dacă această vrere rămâne tare şi de neclintit, orice ar săvârşi altul asupra trupului şi în acest trup, care n-a putut fi evitat şi fără păcatul propriu (al victimei), nu trebuie atribuită vina celui care pătimeşte siluirea. Dar pentru că nu se poate săvârşi o prihănire a unui trup străin fără a-i pricinui o senzaţie de durere, datorită firii destrăbălate a (ticălosului siluitor), cine va săvârşi un asemenea act, cu toate că nu elimină simţul pudoarei din fiinţa siluită şi educată de un suflet foarte statornic, totuşi i-a înfrânt castitatea, dezonorând-o, dar să nu se creadă că s-a săvârşit aceasta şi cu acceptarea minţii, căci altfel s-ar fi petrecut probabil şi cu o senzaţie de plăcere a cărnii.

CAPITOLUL 17

Despre sinuciderile săvârşite de teama osândei ori a dezonorării

Într-adevăr, ce inimă omenească nu va voi să le ierte pe acele femei care au vrut să-şi ridice viaţa, pentru ca prin fărădelegea lor să evite ticăloşia unui străin, nu se va putea apăra de vina nechibzuinţei ? Căci aşa cum nu e îngăduit unei persoane particulare cu propria-i putere să suprime un om, chiar dacă e vinovat, atunci când nici o lege (din lume) nu-i îngăduie să ridice viaţa cuiva, de bună seamă chiar şi cel ce se sinucide este un omucigaş.

Şi cu atât mai mult este mai vinovat, când şi-a ridicat zilele, cu cât a fost mai lipsit de vreo vină de faptul pentru care a socotit că trebuie să se sinucidă. Căci dacă noi îl detestăm pe Iuda pentru trădarea lui, pe bună dreptate, şi adevărul îl judecă pe el, de vreme ce s-a spânzurat, punându-şi de gât laţul ; prin acest fapt Iuda şi-a mărit mai degrabă crima trădării dar şi-a micşorat vina pentru fapta săvârşită. Deoarece pierzând speranţa în milostivirea lui Dumnezeu, Iuda nu şi-a lăsat nici o portiţă deschisă pentru o căinţă salvatoare, cu atât mai vârtos trebuie să se abţină de la sinucidere cel care n-are temei de a se pedepsi printr-un asemenea cumplit supliciu ! Deoarece Iuda când şi-a ridicat viaţa (spânzurându-se), a suprimat un scelerat, el totuşi şi-a încheiat această viaţă, curmându-şi-o ca un vinovat nu numai al morţii lui Hristos, ci şi al morţii sale, căci ridicându-şi viaţa pentru o fărădelege a sa, s-a făcut vinovat şi

printr-o altă fărădelege. Şi atunci, pentru ce un om care n-a făcut nici un rău, îşi face sieşi rău, suprimă un nevinovat ridicându-şi singur viaţa, ca să împiedice pe-un altul să greşească şi să săvârşească asupra sa un păcat, ca să nu fie săvârşit de un străin asupra sa ?

CAPITOLUL 18

Despre actul de silnicie săvârşit asupra victimei învinse după o grea luptă

Există femei care se tem să nu le fie prihănită castitatea, devenind victimele unui viol. Negreşit, castitatea nu va fi pângărită prin violul unui străin. Numai în cazul când siluitorul nu-i străin şi victima nu i se împotriveşte, nu intră în discuţie castitatea. Castitatea este o virtute sufletească şi are drept atribut curajul-bărbăţia-caracterului prin care fiinţa omenească este hotărâtă să îndure şi să înfrunte orice neajuns şi vitregie decât să consimtă la acceptarea lor. Un suflet mare şi demn (posesor al castităţii), ştie ce să facă cu trupul (şi sângele său), ce să admită cu mintea sa, ce să refuze. Oare ce fiinţă cu mintea echilibrată va crede că-şi pierde castitatea dacă nu participă şi poftele ei carnale la actul violului fără împotrivire şi consimţământ ? Dacă au dispărut în modul acesta pudiciţia şi castitatea, e de la sine înţeles că această pudiciţie nu există ca virtute sufletească şi nici nu va face parte din acele calităţi morale, potrivit cărora se trăieşte o viaţă spirituală, ci din calităţile şi însuşirile fizice, ca spre exemplu frumuseţea, sănătatea, energia fizică şi celelalte însuşiri de acest fel. Aceste însuşiri calitative, deşi se pot micşora (pe parcurs), nu diminuează îndeobşte modul unei vieţi morale, corecte. Căci dacă această castitate ar fi din categoria acestor însuşiri fizice, cine ar mai lupta să nu şi-o piardă chiar cu riscul vieţii sale ?

Dacă însă este o calitate morală sufletească, aceasta nu se pierde şi nu dispare chiar în pofida trupului siluit. Mai mult, când calitatea sacrosanctei cumpătări şi stăpâniri nu se lasă învinsă de murdarele pofte trupeşti, însuşi corpul omenesc realizează în el sfinţenia înfrângerii şi de aceea, când aceste bune însuşiri se menţin cu hotărârea neclintită de a nu ceda (ispitelor), nici sfinţenia trupului nu dispare, deoarece se străduieşte şi voinţa de-a folosi însuşirile fizice cu sfinţenia cumpătării şi pe cât e posibil cu toate însuşirile sufleteşti.

Un corp omenesc e sfânt nu pentru că membrele lui rămân întregi, sau pentru că nu suferă leziuni la contact, cu toate că în unele cazuri ar putea suferi datorită violenţei şi rănirii şi pentru că medicii care contribuie la păstrarea sănătăţii fac uneori operaţii, de care privirea omenească se îngrozeşte. O moaşă, spre exemplu, examinând cu mâna, fie din rea-voinţă, fie din ignoranţă, fie din întâmplare, pe când cerceta o fecioară, i-a distrus virginitatea. Dar eu nu cred că un ginecolog ar putea fi atât de lipsit de instrumente speciale, încât să se tragă concluzia că această fecioară şi-a pierdut sfinţenia virginităţii şi purităţii fiinţei sale, deşi şi-a pierdut integritatea trupului. De aceea când se păstrează statornicia sufletească prin care corpul omenesc a meritat sfinţenia sa, actul de silnicie al unui desfrânat nu-i răpeşte corpului sfinţenia, ci perseverenţa cumpătării şi stăpânirii de sine i-o păstrează. Oare, dacă o femeie vicioasă, stricată la minte, dacă a acceptat să fie siluită, deşi anterior îşi hărăzise viaţa lui Dumnezeu (şi Bisericii) şi-şi continuă desfrâul cu cel ce-a înşelat-o, putem noi spune despre ea că şi-a menţinut sfinţenia trupească şi sfinţenia sufletească prin care îşi sfinţea trupul, când ea şi-a pierdut şi distrus neprihănirea ? Şi deci şi sfinţenia ? Departe de noi o asemenea eroare şi prin aceasta să fim îndemnaţi şi convinşi să credem că sfinţenia trupească nu se pierde, dispărând, ci sfinţenia trupească rămâne neclintită, chiar când trupul a fost prihănit prin silnicie, în aceeaşi măsură în care se pierde şi dispare sfinţenia trupească, dacă sfinţenia sufletească a suferit o încălcare şi decădere de la conduita (morală), chiar dacă trupul omenesc a rămas neatins. Pentru acest temei o femeie nu

trebuie să se pedepsească prin ridicarea vieţii cu mâna sa proprie, atunci când ea a fost victima unei siluiri şi atentat cu violenţă, fără să fi consimţit câtuşi de puţin la această (ticăloşie) şi încărcată cu un păcat străin şi înainte de a se fi săvârşit acest fapt, să nu se admită o omucidere certă, când fărădelegea însăşi pendulează în incertitudine, când autorul ei este străin.

CAPITOLUL 19

Episodul Lucreţiei care şi-a ridicat viaţa, pentru că a fost victima unui viol

Oare aceia, împotriva cărora noi apărăm nu numai sufletele creştine, ci şi minţile şi trupurile sfinte ale femeilor care au fost siluite în perioada captivităţii, vor îndrăzni să combată acest argument atât de puternic prin care noi susţinem că dacă un trup a fost siluit, dar atitudinea păstrării castităţii n-a fost cu nimic modificată prin vreun oarecare consimţământ, fapta ticăloasă aparţine numai aceluia care, săvârşind violul, a silit-o să stea lângă el, nu a femeii care n-a consimţit prin vrerea proprie la contact, ci constrânsă s-a culcat cu el ?

Pe Lucreţia[37] o copleşesc cu elogii pentru castitatea ei, ridicând-o în slăvi ca matroană nobilă şi de veche obârşie romană. Pentru că fiul regelui Tarquinius, pentru satisfacerea poftelor sale desfrânate a pus stăpânire pe trupul Lucreţiei, folosind violenţa, pentru a o silui, ea a destăinuit ticăloşia acestui tânăr atât de vicios şi de nesăbuit soţului său Collatinus şi rudei sale Brutus, nişte bărbaţi foarte străluciţi şi deosebit de curajoşi, şi i-a determinat s-o răzbune. Apoi doborâtă de disperare şi scârbă, nemaiputând să îndure suferinţele fărădelegii comise, şi-a ridicat viaţa.

Ce vom spune ? Trebuie s-o judecăm pe Lucreţia ca pe-o adulteră sau s-o socotim un exemplu al castităţii ? Cine ar putea crede că trebuie să ne trudim pentru lămurirea acestei controverse ? În această privinţă, un oarecare dându-şi părerea, a declarat, rostind adevărul : „Minunat de spus ! Au fost doi, dar numai unul a comis adulterul". Foarte frumos şi prea adevărat ! Într-adevăr, constatând în contopirea a două trupuri pofta extrem de mârşavă a unui partener, voinţa şi sufletul de cea mai înaltă puritate morală a celuilalt partener, şi neacordând atenţie faptului de combinare a membrelor corpului, ci la ce se petrece în cele două fiinţe cu sufletele atât de deosebite, auzi spunându-se: „Au fost două fiinţe şi una a admis adulterul".

Dar ce vină i se poate imputa Lucreţiei, care n-a încuviinţat adulterul ? Într-adevăr, ticălosul Tarquinius a fost alungat din patria romană împreună cu tatăl său regele (Tarquinius Superbus), în schimb Lucreţia şi-a încheiat viaţa, aplicându-şi cel mai atroce supliciu (aducător de moarte). Dacă această fărădelege prin care e siluită o femeie, înfrângându-i voinţa ei nu este o netrebnică neruşinare, nici această faptă prin care o femeie castă se autopedepseşte nu este un act de dreptate.

Fac apel la voi, legi şi judecători romani ! De bună seamă, după săvârşirea fărădelegii, voi aţi vrut ca (odiosul) criminal să fie suprimat după judecată şi condamnarea la pedeapsa cu moartea. Prin urmare, dacă cineva ar deferi judecăţii voastre această crimă şi v-ar face dovada că a fost suprimată o femeie nu numai fără a fi condamnată, dar şi castă şi nevinovată, oare pe cel care a săvârşit această fărădelege nu l-aţi osândi, aplicându-i cea mai severă pedeapsă, potrivită cu fapta ? Aceeaşi faptă a făcut şi Lucreţia. De aceea faimoasa Lucreţia, femeia atât de proslăvită, i-a ridicat viaţa inocentei, castei Lucreţia şi care pe deasupra a pătimit şi de pe urma violenţei violului. Pronunţaţi sentinţa ! Dar dacă nu puteţi da sentinţa, pentru că nu este prezentă ca s-o puteţi condamna, de ce o proslăviţi, ridicând-o în slăvi pe ucigaşa femeii inocente şi atât de caste ? Pe această Lucreţie nicidecum n-o veţi putea apăra, înfăţişând-o înaintea judecătorilor infernului, invederând-o ca pe eroinele care sunt cântate de

poeţii voştri în poemele lor, punând-o „în rândurile inocenţilor care şi-au ridicat viaţa cu mâna proprie şi între aceia care, căutând să fugă de lumină, şi-au pierdut sufletele. Ea, care dorind a se reîntoarce la lumină, nu obţine permisiunea şi se înnămoleşte în mlaştina cea mohorâtă cu unde neprietenoase"[38].

Oare întâmplător pentru acest motiv nu este aici, pentru că şi-a ridicat singură viaţa, simţindu-se vinovată şi fiind conştientă de vinovăţia sa ? Dar ce s-ar fi întâmplat dacă nu cumva atrasă de patimile dragostei sale libidinoase, n-a răspuns ea însăşi chemării tânărului, care a tăbărât pe ea folosind şi violenţa (de starea asta numai ea putea şti) şi ulterior s-a autopedepsit ; oare chinuită de patimile dragostei, a suferit într-o asemenea măsură, încât a socotit că trebuie să ispăşească păcatul amorului mârşav prin moartea sa ? Totuşi, nici într-o asemenea situaţie ea n-ar fi trebuit să se omoare, dacă ar fi putut simţi nevoia unei căinţe sincere în faţa unor divinităţi păgâne. Dacă astfel stau lucrurile şi nu este corectă afirmaţia că „au fost doi parteneri şi unul din ei a admis adulterul", sau mai degrabă amândoi au încuviinţat adulterul, unul printr-un impuls manifest şi o atracţie (spontană) şi partenera printr-o consimţire tacită, o fiinţă nevinovată nu se sinucide şi de aceea apărătorii acestui caz — literaţii — pot spune că această făptură nu se află în infern în rândul „celor nevinovaţi care şi-au ridicat viaţa cu mâna lor proprie". Chestiunea aceasta este atât de stringentă, fiind din ambele părţi îngustată încât, dacă dispare omuciderea se confirmă adulterul, iar dacă se înlătură adulterul, creşte vina omuciderii. Şi când se afirmă : „nu există îndeobşte o ieşire. Dacă a fost adulteră Lucreţia, de ce a fost elogiată ? Dacă a fost castă, de ce s-a sinucis ?"

Pentru noi creştinii însă pilda acestei matroane devenite celebre, este semnificativă pentru justificarea proslăvirii ei : „au fost două fiinţe şi una a comis în mod deliberat ticăloşia", pentru a-i combate pe cei care aduc jigniri femeilor creştine căzute în captivitate şi silite să devină victimele silniciilor (comise de barbari) şi tăgăduindu-li-se sfinţenia castităţii. Într-adevăr, Lucreţia a fost crezută de aceşti denigratori, susţinând-se că ea n-a putut fi prin prihănirea ei suspectată de consimţirea la adulter.

Dacă ea şi-a ridicat zilele, fără să fi fost adulteră, ea s-a sinucis nu numai datorită lezării castităţii, ci şi ruşinii dezonorării, ceea ce este un semn de slăbiciune omenească. Într-adevăr, Lucreţiei i s-a făcut ruşine de ticăloşia săvârşită de un străin asupra sa, deşi împotriva vrerii sale, dar ca matroană romană, prea dornică de elogii, s-a temut să nu fie socotit că ceea ce-a pătimit prin silnicie, când era în viaţă, ar fi putut să pătimească, consimţind cu propria-i vrere dacă ar fi trăit. De aceea, pentru ochii semenilor cărora nu le-a putut dovedi starea sa de conştiinţă, a socotit că acea pedeapsă dată sieşi trebuie considerată martoră a hotărârii sale. Lucreţiei i-a fost ruşine să fie socotită complicea unui ticălos, astfel încât să poată suporta cu răbdare ruşinea pe care un altul, străin de viaţa ei, i-o făcuse.

În schimb femeile creştine n-au procedat aidoma Lucreţiei şi, deşi au îndurat pătimiri asemănătoare, totuşi îşi trăiesc viaţa, nu se răzbună împotriva ticăloşiei străine, ca să nu mai adauge fărădelegilor altora şi pe ale lor, dacă dominate de simţul ruşinii ar fi săvârşit omucidere asupra lor însele, sinucigându-se, deoarece şi vrăjmaşii săvârşiseră fapte nelegiuite din pofte desfrânate asupra lor, atentând la pudoarea lor. Femeile creştine posedă în sinea lor gloria castităţii, mărturia conştiinţei proprii. Această conştiinţă a sfinţeniei femeile creştine o au în faţa lui Dumnezeu şi nu caută să privească mai departe, nu se străduiesc să facă mai mult decât trebuie, de teamă să nu se abată de la autoritatea legii Dumnezeieşti, atunci când ele evită cu nepricepere ofensa bănuielii omeneşti.

CAPITOLUL 20

Nu există nici o autoritate care să dea aprobare creştinilor de a-şi ridica viaţa în nici o situaţie

Într-adevăr, nu se poate găsi în sfintele Cărţi canonice fără temei vreo îndurare sau vreo îngăduinţă dată nouă de Dumnezeu, prin

care să ne putem ridica viaţa, fie pentru a dobândi nemurirea, fie pentru a ne feri, sau pentru a înfrunta un rău. Trebuie să înţelegem că ne este interzis să facem (aşa ceva), căci legea spune : „Să nu ucizi !"[39], dar nu adaugă „pe aproapele tău", după cum interzice şi mărturia mincinoasă. Nu vei face mărturie mincinoasă împotriva aproapelui tău ![40]. Cu toate acestea, dacă cineva va depune mărturie mincinoasă împotriva sa însuşi, s-ar putea crede că este străin de această vină, deoarece a primit îndrumarea referitoare la iubirea aproapelui prin adăugirea, „ca pe tine însuţi"[41].

Apoi dacă cineva nu e mai puţin vinovat pentru mărturie mincinoasă decât cel care face o mărturie mincinoasă în legătură cu propria sa persoană, în aceeaşi măsură ca şi cum ar face-o împotriva aproapelui său, deoarece în această îndrumare prin care ni se interzice mărturia mincinoasă, se interzice numai faţă de aproape şi deci s-ar putea înţelege de cei care nu pricep bine lucrurile, că nimeni nu e oprit să fie martor mincinos împotriva sa însăşi. Cu atât mai vârtos trebuie să înţelegem că nu e îngăduit omului să-şi ridice viaţa, când la acea învăţătură, care a fost scrisă : „Să nu ucizi!" s-a mai adăugat, nimeni nu se poate considera că face o excepţie, nici măcar cel pentru care s-a dat această interdicţie.

De aici unii încearcă să extindă aplicarea acestei interdicţii şi asupra animalelor sălbatice şi vitelor domestice şi anume că nu e permis să ucizi nici una din aceste animale. De ce atunci nu se emit interdicţii şi asupra ierburilor şi rădăcinilor care cresc şi se înfig în pământ ? Căci şi despre această categorie de plante, deşi nu au simţire, se spune că au viaţă şi prin ele se poate şi muri şi chiar suprima viaţa, când se procedează prin silnicie. În această privinţă şi apostolul a spus, când vorbea despre nişte seminţe din astfel de clasă : „Seminţele vor da viaţa numai după moartea lor"[42]. Şi într-un psalm s-a scris : „Cu grindina a ucis viţa lor de vie"[43]. Prin urmare atunci când auzim : „Să nu ucizi !", oare dacă socotim că nu-i permis să smulgem un tufiş, suntem adepţii maniheilor, susţinându-i cu cea mai mare nechibzuinţă. Prin urmare, să eliminăm aceste abateri când citim : „Să nu ucizi !" dacă nu acceptăm să se aplice această interdicţie şi la arbuşti, pentru că plantele n-ar avea vreun simţ[44], şi nici la vieţuitoarele lipsite de capacitatea gândirii, la păsări, peşti, patrupede, reptile, deoarece, fiind lipsite de gândire, nu întreţin cu oamenii relaţii sociale ([de aici rezultă această foarte îndreptăţită ocârmuire a noastră prin vrerea Creatorului] asupra [faunei şi florei], ca noi oamenii să dispunem de viaţa şi moartea lor, spre folosul nostru). Rămânem să aplicăm la existenţa omului ceea ce s-a spus : „Să nu ucizi !" : nici pe altul, dar nici pe tine însuţi, căci cine se sinucide tot o fiinţă omenească ucide.

CAPITOLUL 21

Despre suprimările de vieţi omeneşti care sunt exceptate de la acuzaţia omuciderii

Însăşi autoritatea divină a făcut unele excepţii în ceea ce priveşte permisiunea de-a ridica viaţa unei fiinţe omeneşti. Dar prin aceste excepţii, când Dumnezeu dispune ca o persoană să fie suprimată, sau printr-o poruncă expresă, în urma unei legi date într-un anumit moment asupra unei anumite persoane (cel ce dă ordin să fie executată o victimă poartă vina suprimării vieţii acesteia, nu cel ce execută ordinul, la fel cum e sabia care se supune şi execută mişcările celui care ţine în mână mânerul). De aceea n-a fost călcată porunca în care se spune : „Să nu ucizi !"

Cei care au purtat războaie cu ajutorul lui Dumnezeu, sau cei care primind sarcina din partea autorităţilor statului, i-au executat pe criminali, potrivit legilor şi ordinelor statului, în scopul înfăptuirii dreptăţii. Dar Avraam nu numai că n-a fost acuzat de fărădelegea cruzimii, ci chiar elogiat cu apelativul de *om evlavios*, deoarece el în numele credinţei a vrut să-i ridice viaţa fiului său, jertfindu-l din porunca lui Dumnezeu, nu în ipostaza unui criminal[45]. Şi pe bună dreptate se pune întrebarea, dacă trebuie pusă pe seama lui Dumnezeu porunca dată lui Iafet de a-şi ucide fiica, atunci

când ea a ieşit în întâmpinarea tatălui său, deoarece acesta făgăduise că el va jertfi prima făptură omenească ieşită în calea sa când se va înapoia învingător din bătălie[46]. Şi nici lui Samson nu i se aduc învinuiri pentru faptul că prin dărâmarea casei sale s-a sacrificat şi pe sine odată cu moartea vrăjmaşilor[47], afară numai de cazul că un spirit nevăzut îi poruncise lui în taină, spirit care prin intermediul lui Samson săvârşea (minuni), cu excepţia acestor cazuri prin care fie o lege dispune ca anumite fiinţe omeneşti să fie suprimate, fie însuşi Dumnezeu, izvorul dreptăţii dă poruncă să fie suprimată în mod special o anumită persoană — oricine va ucide un om sau îşi va ridica viaţa sa sau pe a altuia este vinovat de crima omuciderii.

CAPITOLUL 22

Nici o sinucidere nu poate oglindi o măreţie sufletească

Toţi care au săvârşit această faptă ridicându-şi viaţa proprie, poate că stârnesc admiraţie, fiind apreciaţi pentru magnanimitatea lor, dar la drept vorbind nu trebuie elogiaţi că au făcut o faptă izvorâtă dintr-o minte sănătoasă, dotată cu înţelepciune. Dacă totuşi facem apel la raţiune, cumpănind temeinic nu o parte din denumita magnanimitate, pe bună dreptate, deducem faptul că o persoană se sinucide atunci când nu mai poate îndura vitregia vieţii sau fărădelegile altora. Într-adevăr, numai o minte redusă nu poate suporta fie sclavia dură a trupului său, fie părerea prostească a vulgului, şi, pe bună dreptate, poate fi caracterizată o fiinţă cu un suflet mai mare numai dacă poate suporta viaţa cu toate vitregiile şi (neajunsurile) ei, decât să fugă de ea şi să înfrunte cu dispreţ prin lumina şi puritatea conştiinţei judecata omenească, mai ales cea a omului de rând, care de cele mai multe ori e învăluită în zgura erorii.

Pentru acest motiv, dacă trebuie considerat un om cu suflet mare acela care e capabil să-şi ridice viaţa, atunci a atins acest stadiu al spiritualităţii de elevaţie acel faimos Cleombrotus, despre care se spune că după ce-a citit cartea lui Platon care tratează despre nemurirea sufletului, s-a aruncat de pe un zid (într-o prăpastie) şi în modul acesta a plecat din această viaţă, transmigrând către aceea despre care a crezut că este mai bună. Negreşit, pe acesta nu-l determina să recurgă la acest act vreo izbelişte sau vreo învinuire, fie îndreptăţită, fie mincinoasă, pe care să n-o poată îndura trăind, ci numai măreţia sufletului său a fost determinantă pentru căutarea şi găsirea morţii, rupând legăturile plăcute ale acestei vieţi. Dacă totuşi Cleombrotus a săvârşit acest act urmărind mai degrabă un scop sublim decât îndreptăţit, martor i-a putut fi însuşi Platon, pe a cărui operă o citise, şi care, de bună seamă, ar fi fost cel mai indicat şi primordial s-o facă, sau chiar ar fi renunţat la această decizie a morţii, dacă ar fi meditat cu acea minte cu care a intuit nemurirea sufletului, că nu trebuie pusă în aplicare, ba chiar trebuie interzisă.

Dar mulţi şi-au ridicat viaţa, ca să nu cadă în mâinile vrăjmaşilor. În această privinţă punem întrebarea dacă au făcut-o : „Oare au trebuit (în mod imperios) s-o facă ?" Fără doar şi poate noi trebuie să punem înaintea exemplelor o gândire sănătoasă cu ajutorul căreia se identifică (şi analizează) exemplele, însă acele exemple care sunt cu atât mai demne de imitat, cu cât izvorăsc dintr-o credinţă superioară.

Nu şi-au ridicat viaţa patriarhii, nici proorocii, nici apostolii, deoarece însuşi Domnul Hristos i-a povăţuit să fugă din cetate în cetate, când îndurau prigoane[48], şi, de bună seamă, i-ar fi şi sfătuit să-şi ridice viaţa, ca să nu cadă în mâinile prigonitorilor. La urma urmei, dacă Mântuitorul n-a dat această poruncă sau n-a sfătuit ca oamenii (care cred într-însul) să renunţe la viaţă în acest mod, ci le-a făgăduit celor ce plecau, că el le va pregăti sălăşluire veşnică[49], orice fel de exemple ne vor pune în faţă neamurile păgâne care nu-l cunosc pe Dumnezeu, este evident că sinuciderea nu este îngăduită celor ce cred în unul şi adevăratul Dumnezeu.

CAPITOLUL 23

Ce fel de exemplu ne furnizează cazul lui Cato care şi-a ridicat viaţa, neputând să suporte victoria lui Caesar

Cu toate acestea, chiar potrivnicii noştri nu vor găsi uşor cu excepţia cazului Lucreţiei, despre exemplul căreia în mod evident am vorbit destul, o altă persoană cu al cărei prestigiu se făleau romanii, Cato, dar care şi-a ridicat viaţa la Utica, dar nu pentru că şi-a curmat zilele în modul acesta, ci pentru că era socotit un bărbat învăţat şi cinstit, şi pentru că, pe bună dreptate, să fie apreciat că bine a făcut ce-a făcut.

Despre fapta lui Cato ce-aş putea să spun eu mai bine decât ce spun prietenii săi, unii din ei bărbaţi învăţaţi, care însă, fiind mai înţelepţi ca el, îl povăţuiau să nu recurgă la un asemenea gest, dându-şi părerea că fapta lui e dovada unei fiinţe cu suflet slab şi nu de bărbat curajos, prin care va demonstra că e o fiinţă slabă care nu e capabilă să suporte vitregiile soartei, şi nu de om al onoarei care înfruntă oprobriul dezonoarei.

Însuşi Cato a cumpănit cum trebuie asupra acestei situaţii, susţinând cauza fiului său, atât de mult îndrăgit de el. Căci dacă i-a fost ruşine lui Cato să trăiască sub un Caesar victorios, de ce a fost în schimb susţinătorul acestei atitudini ruşinoase pentru fiul său, pe care l-a povăţuit să spere totul de pe urma mărinimiei lui Caesar ? De ce nu şi-a determinat fiul, convingându-l să-şi ridice viaţa odată cu dânsul ? Căci dacă Manlius Torquatus[50] l-a suprimat pe fiul său, fiind elogiat în această privinţă, deşi fiul acestuia luptase cu duşmanul, încălcând ordinul său, şi chiar învinsese în luptă, de ce Cato[51], învins, l-a cruţat pe fiul său tot învins, deşi nu s-a cruţat pe sine ? Oare a fost mai ruşinos a fi învingător împotriva ordinului dat, decât a-l suporta pe învingător, împotriva demnităţii ? Prin urmare Cato n-a socotit câtuşi de puţin că e-o ruşine pentru el să trăiască sub Caesar învingător, căci altfel l-ar fi scutit de această ruşine pe fiul său, lovindu-l cu sabia părintească. Prin urmare ce însemna aceasta decât că, în măsura în care şi-a iubit fiul pe care a sperat şi a vrut să fie iertat de Caesar, în aceeaşi măsură l-a urât pe Caesar pentru gloria lui, sau ca să spunem aceasta cu mai multă bunăvoinţă, i-a fost ruşine ca nu cumva să fie şi el iertat, după cum se spune că însuşi Caesar a spus-o ?

CAPITOLUL 24

Prin virtutea prin care Regulus a fost mai presus decât Cato, cu mult mai presus de aceştia se relevă a fi creştinii

Adversarii noştri împotriva cărora luăm poziţie nu admit să-l punem înaintea lui Cato pe Iov, un om (cu adevărat) sfânt, care a vrut să îndure pătimirile cele mai cumplite cu trupul său, decât să scape de toate chinurile[52] prin moartea sa, sau pe alţi sfinţi dotaţi cu suprema autoritate, cu cel mai înalt prestigiu şi cei mai vrednici prin credinţă, care au preferat captivitatea şi jugul vrăjmaşilor decât să-şi ridice viaţa cu mâna proprie. Potrivit scrierilor istorice ale romanilor, eu îl voi considera superior (ca personalitate) pe Marcus Regulus lui Marcus Cato (Uticensis).

Într-adevăr, Cato nu repurtase niciodată o victorie asupra lui Caesar, de care fiind învins a socotit că e nedemn să i se subordoneze şi, ca să nu i se subordoneze, a preferat să se sinucidă. În schimb Regulus îi învinsese pe cartaginezi şi, în calitatea sa de comandant suprem roman, repurtase o victorie care trebuia elogiată şi nu deplânsă de concetăţenii săi. Cu toate acestea, fiind învins de cartaginezi ulterior, a preferat să-i suporte, fiind sclavul lor ca prizonier (de război), decât îndepărtându-se de ei, să moară. Ajuns sub jugul cartaginezilor şi-a păstrat capacitatea de răbdare şi statornicia în dragostea lui faţă de patria romană, neferindu-şi

trupul (unui general) învins de duşmani, nici îndepărtându-şi sufletul său neînvins de concetăţenii săi. Dacă n-a vrut să-şi ridice viaţa, aceasta n-a făcut-o însufleţit de dragostea de viaţă. Aceasta Regulus a dovedit-o când s-a înapoiat, fără să şovăie, pe temeiul promisiunii şi jurământului făcute aceloraşi duşmani pe care îi ofensase mai grav în Senat, decât în război prin intermediul armelor.

Prin urmare, Regulus a privit cu un dispreţ atât de mare această viaţă, încât a vrut s-o piardă, mai degrabă supus oricăror pedepse şi torturi din partea duşmanilor înverşunaţi, decât să şi-o ridice el cu propria sa mână şi a crezut neîndoios că faptul sinuciderii unui om constituie o crimă (de neiertat). Romanii n-au în toate rândurile bărbaţilor vrednici de laudă şi iluştri prin deosebite virtuţi pe-un altul mai presus de Regulus, pe care nici fericirea succesului nu l-a scos din brazdă, deoarece a rămas foarte sărac, cu toată marea victorie câştigată, şi nici nefericirea insuccesului nu l-a doborât, deoarece s-a înapoiat cu bărbăţie la Cartagina, ca să fie supus acolo unor pătimiri atât de cumplite.

Apoi dacă nişte bărbaţi extrem de curajoşi şi deosebit de vestiţi apărători ai patriei pământeşti şi ai unor divinităţi chiar false, totuşi aceia nu erau adoratori prefăcuţi, ci chiar cei mai sinceri credincioşi, care ar fi putut lovi pe duşmanii lor învinşi, potrivit obiceiului şi dreptului războiului, şi cu toate că nu se temeau câtuşi de puţin de moarte, au preferat totuşi să-i suporte pe învingători ca stăpâni, decât să se sinucidă, cu atât mai mult creştinii, care se închină adevăratului Dumnezeu şi aspiră după patria cerească, se vor stăpâni să săvârşească o asemenea fărădelege, dacă vrerea Dumnezeiască, pentru a-i încerca sau îndrepta, i-ar supune vrăjmaşilor pentru o bucată de vreme. Dar Mântuitorul, care a coborât din înălţimile cerului pentru ei cu atâta smerenie, nu-i va părăsi pe creştini, lăsându-i într-o stare atât de umilitoare, mai cu seamă când nu sunt siliţi de vreo putere militară sau de vreo asemenea lege militară să maltrateze chiar un vrăjmaş învins. Prin urmare, ce greşeală atât de ticăloasă se strecoară într-un suflet, pentru ca omul să-şi ridice cu mâna-i propria viaţa, fie pentru că vrăjmaşul a greşit faţă de el, fie pentru ca vrăjmaşul să nu greşească faţă de el, atunci când el nu îndrăzneşte să-i ia viaţa unui vrăjmaş care a greşit sau va greşi faţă de el?

CAPITOLUL 25

Un păcat nu este înlăturat prin săvârşirea altui păcat

De bună seamă, trebuie să ne temem şi să ne ferim într-o asemenea măsură, încât trupul subjugat (datorită captivităţii), ajuns la cheremul poftelor desfrânate ale vrăjmaşului, să ademenească şi sufletul acestei (fiinţe), să consimtă la săvârşirea păcatului, devenind victima celui mai dezmăţat desfrâu. Dar ei spun că acela care a devenit victima păcatului altuia trebuie să-şi ridice viaţa pentru păcatul său propriu, nu al ticălosului. Dar nicidecum nu va săvârşi acest act acea fiinţă omenească al cărei suflet s-a supus mai degrabă lui Dumnezeu şi înţelepciunii lui şi nu desfrânării trupeşti, încât să consimtă, ademenit de plăcerea desfrânată a altuia, să-şi pervertească trupul, hărăzindu-i plăcerile cărnii. Dacă totuşi este o faptă detestabilă şi o fărădelege condamnabilă ca omul să-şi ridice viaţa cu mâna-i proprie, aşa cum însuşi adevărul evident proclamă, cine are o minte atât de rătăcită, încât să spună : „Să păcătuim acum, ca să nu mai păcătuim pe urmă, poate. Să săvârşim acum omuciderea, ca să nu cădem întâmplător după aceea în adulter ?" Oare dacă nedreptatea e atât de atotputernică, încât să se prefere mai degrabă păcatul în locul nevinovăţiei, n-ar fi mai preferabil adulterul nesigur în viitor decât omuciderea sigură în timpul de faţă ? Oare nu e preferabilă comiterea unei ticăloşii pe care s-o ispăşim prin pocăinţă, decât să săvârşim o fărădelege pentru care nu mai există prilej temeinic pentru pocăinţă ?

Am afirmat acestea pentru acei bărbaţi şi acele femei care pentru a evita nu un păcat străin, ci propriul lor păcat, sunt convinse că trebuie să săvârşească asupra lor însăşi actul de violenţă, care să le aducă moartea, pentru a nu fi nevoite să consimtă poate la stârnirea unor pofte desfrânate, când sunt victimele desfrânării altora. Dar ferească Dumnezeu o minte creştină care are credinţă în Dumnezeul său şi se bizuie pe ajutorul dat de el, departe de asemenea situaţii să fie mintea celui care ademenit de plăcerile cărnii, o fiinţă cedează, consimţind săvârşirea unui act ruşinos. Căci dacă

neînfrânarea concupiscenţei, care sălăşluieşte în membrele muritoare, încalcă legea voinţei noastre, impunându-şi legea sa, cu atât mai vârtos este fără vină o fiinţă al cărei trup nu consimte la actul (desfrânării), decât este de vină cea al cărei trup doarme !

CAPITOLUL 26

Despre acele fapte care nu sunt permise a fi săvârşite, pentru care temeiuri trebuie să credem că au fost făcute, când se ştie că au fost săvârşite de sfinţi

Dar spun unii, pe vremea prigoanei unele femei creştine cu o viaţă sfântă, ca să scape de atentatorii la castitatea lor, s-au aruncat în apa fluviului, ca să fie târâte la vale şi să se înece şi în chipul acesta s-au stins din viaţă, iar martiriul lor este pomenit de Biserica Catolică, fiind obiectul unei veneraţii din cele mai deosebite.

Eu nu mă încumet să-mi dau părerea la voia întâmplării. Căci nu ştiu dacă o autoritate divină a convins Biserica prin mărturisiri demne de încredere să le cinstească în chipul acesta amintirea lor şi e posibil aşa să fie. Căci ce s-ar întâmpla dacă ele au săvârşit acest act, nu din greşeală omenească, ci din porunca Dumnezeiască, nu dintr-o eroare, ci au ascultat de porunca (lui Dumnezeu), în aceeaşi măsură în care nu ne este îngăduit să credem altfel despre Samson. ? Când însuşi Dumnezeu dă poruncă şi dovedeşte fără echivocuri că el a dat poruncă, cine poate denumi ascultarea de porunca lui o crimă ? Cine ar putea învinui ascultarea de credinţă ? Dar cine a hotărât să-şi jertfească fiul lui Dumnezeu, nu săvârşeşte acest act fără ridicare de vieţi, şi Avraam a fost proslăvit pentru fapta sa. Într-adevăr, şi ostaşul care ridică viaţa unui om (condamnat) execută acest act ascultând de-un ordin dat de puterea căreia îi este subordonat legal şi nu e învinuit de omucidere după nici o lege a cetăţii, căci dacă n-ar fi executat ordinul, ostaşul s-ar fi făcut vinovat de nesupunere şi de dispreţuirea guvernării. În schimb, dacă ar fi săvârşit o omucidere din propria sa iniţiativă şi vrere, ar fi fost învinovăţit de crima sângelui omenesc vărsat. În modul acesta oricine săvârşeşte o crimă fără ordin este pedepsit, dar va fi pedepsit şi când nu va executa fapta când i se dă ordin. Dacă astfel stau lucrurile când ordonă împăratul, cu atât mai mult trebuie s-o facă atunci când ordonă Creatorul ! Prin urmare, cel care aude că nu e îngăduit să-şi ridice viaţa, să execute porunca, dacă cel care a dat acest ordin nu e permis să-i calce ordinul, cu condiţia de-a vedea dacă nu cumva ordinul divin se scaldă în incertitudine.

Noi am luat prin tradiţie cunoştinţa unor fapte şi anume, să nu căutăm a pătrunde unele taine de nepătruns. „Nimeni nu ştie ce se petrece în fiinţa omenească decât numai duhul lui, care există”[53]. Asta o spunem, asta o afirmăm, asta o încuviinţăm în toate chipurile şi nimeni nu are voie să-şi ridice viaţa din proprie vrere, pentru a scăpa de neajunsurile şi mâhnirile vremelnice, ca să nu cadă în altele veşnice. Nimeni nu trebuie să se sinucidă pentru păcatele străine, pentru ca nu cumva să se încarce cu unul personal mult mai grav, el pe care păcatele străine nu-l atingeau. Nimeni n-are dreptul să-şi ridice viaţa pentru păcatele sale trecute pentru care mai cu seamă această viaţă este atât de necesară, pentru a fi iertate prin pocăinţă. Nimeni nu trebuie să-şi ridice viaţa din dorinţa unei vieţi mai bune pe care o speră după moarte, deoarece cei vinovaţi de sinucidere, prin dispariţia lor prin moarte nu vor primi o viaţă nouă.

CAPITOLUL 27

Dacă pentru înlăturarea păcatelor trebuie să se recurgă la moartea de bunăvoie cu mâna proprie

Mai rămâne un singur temei pe care începusem să-l dezbat, prin care cel care vrea să-şi ridice viaţa crede că e folositor pentru el să

nu cadă în păcat, fie pentru că îl ademenesc voluptăţile, fie pentru că îl ameninţă suferinţele. Dacă am voi să admitem acest temei, se va înainta până acolo, încât oamenii vor fi sfătuiţi să-şi ridice viaţa atunci când purificaţi prin baia sfântului botez vor primi iertarea tuturor păcatelor. Într-adevăr, atunci e prilejul de-a se păzi de toate păcatele viitoare, când toate păcatele trecute au fost şterse. Căci dacă aceasta se poate obţine prin ridicarea vieţii cu mâna proprie, de ce nu s-ar face aceasta la botez mai ales ?

De ce pe cel botezat să-l cruţe ? De ce capul scăpat de păcate să fie din nou expus atâtor primejdii ale acestei vieţi când e cel mai uşor lucru să le evite pe toate prin moartea pe care şi-ar hărăzi-o şi mai ales când s-a scris : „Cine iubeşte primejdia va cădea într-însa ?" De ce sunt prin urmare îndrăgite primejdiile în atâtea rânduri şi atât de mari, sau de bună seamă, chiar dacă nu sunt îndrăgite, sunt totuşi înfruntate, când stai în calea lor, câtă vreme rămâi în această viaţă, dacă ţi-e permis să te desparţi de ea ? Oare să fie sădită în om o asemenea perversitate, încât să-ţi întoarcă pe dos inima şi să te îndepărteze de cunoaşterea adevărului, pentru ca, dacă eşti nevoit să-ţi ridici cu mâna proprie viaţa, căzând sub dominaţia unui tiran care te-a luat prizonier, să nu te prăvăleşti în păcat, să crezi că trebuie să-ţi târâi viaţa ca să înduri oră cu oră lumea plină de ispite şi de asemenea ticăloşii, de care te înspăimânţi când eşti sub jugul unui stăpân (nemilos) şi înduri nenumărate pătimiri fără de care nu se trăieşte această viaţă ? Deci care ar fi motivul pentru care cheltuim timpul cu aceste îndemnuri, prin care adresându-ne celor botezaţi, ne străduim prin cuvânt să-i înflăcărăm pentru puritatea fecioreInică, fie pentru păstrarea unei văduvii neprihănite, fie pentru menţinerea credinţei într-un pat conjugal (neîntinat), când vom avea foloase mari, lipsite de toate primejdiile păcatelor, pentru ca să-i trimitem la Dumnezeu mai sănătoşi şi mai purificaţi pe cei pe care îi vom putea convinge să-şi ridice imediat viaţa după obţinerea iertării păcatelor ?

La urma urmei, dacă oricine socoteşte că trebuie să recurgem la această atitudine, prin sfat, eu o declar (categoric), acesta nu numai că şi-a pierdut înţelepciunea, ci e şi smintit. Cu ce minte va spune unui om : „Omoară-te, absolvindu-te de toate păcatele tale, pentru

a nu săvârşi din nou altele identice, ba chiar altele mai rele, într-o lume atât de ademenitoare la atâtea plăceri necurate, scoasă din minţi din pricina atâtor cruzimi atât de cumplite ?" Dar pentru că e o nelegiuire să rosteşti asemenea (grozăvii), negreşit tot o nelegiuire este sinuciderea. Căci dacă ar putea fi vreun temei îndreptăţit să se săvârşească din propria vrere ridicarea vieţii, fără îndoială unul mai îndreptăţit ca acesta n-ar exista. Dar pentru că nici acesta nu e îndreptăţit, atunci nici unul nu ar fi.

CAPITOLUL 28

Pe temeiul cărei judecăţi Dumnezeieşti i-e îngăduit vrăjmaşului desfrânat să batjocorească trupurile captivilor neprihăniţi

O, femei credincioase ale lui Hristos, să nu vă fie scârbă de viaţa voastră dacă a fost prihănită castitatea voastră de vrăjmaş ! Aveţi o mare şi adevărată mângâiere, dacă vă păstraţi conştiinţa curată că voi n-aţi consimţit la săvârşirea păcatelor celor care şi-au îngăduit să păcătuiască cu voi. Dacă din întâmplare vă întrebaţi de ce li s-a îngăduit acestor ticăloşi (să vă pângărească).

Într-adevăr, înaltă este Providenţa Creatorului lumii şi Cârmuitorului ei, şi „nepătrunse sunt judecăţile lui şi nepricepute căile lui"[54]. Totuşi, întrebaţi-vă duhurile voastre cu bună-credinţă dacă nu care cumva v-aţi fălit prea mult cu această calitate a integrităţii, a cumpătării şi a neprihănirii voastre şi dacă voi, încântate de aceste elogii omeneşti, n-aţi stârnit în voi invidie şi pentru alte însuşiri (pe care nu le aveaţi). Nu vă aduc învinuiri pentru ceea ce nu ştiu şi nici nu ascult ce vor răspunde inimile voastre când vor fi întrebate. Dacă aşa vor răspunde că aşa stau lucrurile, să nu vă miraţi că aţi pierdut acele virtuţi de care v-aţi fălit că le face plăcere oamenilor, în schimb v-aţi păstrat neatinsă acea virtute care nu poate fi arătată oamenilor. Dacă n-aţi consimţit să cedaţi păcatelor (desfrânaţilor),

aceasta înseamnă că v-aţi bucurat de ajutorul Dumnezeiesc, de har divin, ca să nu vă pierdeţi castitatea. În schimb dragostea de glorie i-a urmat oprobriului omenesc, ca să nu umblăm după asemenea măriri. În amândouă situaţiile, mângâiaţi-vă sufletele omeneşti: în prima situaţie, pentru că aţi fost puse la încercare, în cea de-a doua pentru că aţi fost pedepsite; în primul caz pentru că aţi fost îndreptăţite, în cel de-al doilea, pentru că aţi fost îndreptate (prin căinţă).

Dar dacă inimile voastre vor răspunde că ele nu s-au fălit niciodată cu virtutea fecioriei, sau a văduviei, sau a castităţii conjugale , dar consimţind atitudinea smereniei[55], v-aţi bucurat cu teamă[56] pen-tru darurile voastre date de Dumnezeu şi nu aţi pizmuit pe cineva pentru virtutea-i deosebită a sfinţeniei şi castităţii şi pentru că aţi socotit mai prejos lauda omenească, care de obicei este cu atât mai mare cu cât virtutea este mai ridicată în slăvi când e mai rară, încât pretinde elogierea ei, dar ele au dorit mai degrabă să fie mai mare numărul acelora, decât ca ele să iasă mai mult în relief prin numărul lor mic. Nici acestea care au o asemenea fire, dacă au fost cumva victimele poftelor desfrânate ale barbarilor, nu vor susţine că o asemenea comportare e îngăduită, dar nici să nu creadă că Dumnezeu priveşte cu nepăsare la asemenea fărădelegi, îngăduind ticăloşilor să le săvârşească, lăsându-i să fie nepedepsiţi. Într-adevăr, unele tendinţe spre desfrânate pofte sunt lăsate fără frâu când nu se cunoaşte taina judecăţii divine omniprezente pe de o parte, şi când sunt păstrate pentru Judecata din Urmă fără doar şi poate. Dar poate că aceste femei, care sunt nişte fiinţe deosebit de conştiente, că nu s-au fudulit cu darul castităţii lor, dar cu toate acestea au pătimit de pe urma silniciei vrăjmaşilor pricinuite trupului lor, aveau vreo slăbiciune ascunsă, care putea fi oglindită prin ostentaţia unei mândrii, dacă cu prilejul acelei invazii pustiitoare şi-ar fi tăinuit (cu iscusinţă) acea mândrie. Prin urmare, aşa cum unele fiinţe au fost răpite de moarte, pentru ca răul vieţii „să nu le preschimbe intelectul", la fel acestor femei li s-a răpit prin silnicie ceva, într-o asemenea măsură, încât fericirea să le transforme, pierzându-şi simţul măsurii (şi echilibrul sufletesc). Prin urmare, pentru ambele categorii, fie femeile care se mândreau cu trupul, dar care n-ar putea îndura ruşinea unui contact (cu barbarii), fie acelea care probabil s-ar fi putut mândri, dar dacă n-au devenit victimele silniciei vrăjmaşilor, nu s-a atentat la castitatea lor rămasă neatinsă, acestea au câştigat prin smerenie. S-a venit în ajutorul primei categorii de femei dominate de mândrie, dar nici în calea celei din secunda categorie nu s-au pus obstacole.

Prin urmare, nu trebuie să se treacă sub tăcere faptul că unele femei care au pătimit au putut să-şi dea seama că virtutea cumpătării (şi echilibrului sufletesc) trebuie considerată în categoria bunurilor trupeşti care vor dăinui câtă vreme corpul acestor femei nu devine obiectul poftei desfrânate a nimănui, că nu depinde numai de capacitatea voinţei ajutate de puterea divinităţii ca să rămână intactă sfinţenia duhului şi a trupului, că nu există o virtute de asemenea natură care să poată fi răpită fără încuviinţarea duhului. O asemenea greşeală probabil a fost eliminată. De bună seamă, când aceste femei se gândesc cu câtă conştiinciozitate i-au slujit lui Dumnezeu, şi cu o nezdruncinată credinţă simt că slujindu-l şi invocându-l, nu se va întâmpla niciodată să fie părăsite de Dumnezeu, pentru că nu pot să stea la îndoială de faptul că Dumnezeu preţuieşte neprihănirea lor, trăgând concluzia că Dumnezeu niciodată n-ar fi îngăduit vreodată să li se întâmple vreun neajuns credincioaselor sale cu viaţă de sfânt, încât să poată dispărea această sfinţenie care le-a fost hărăzită şi pentru care Dumnezeu le-a acordat iubirea sa.

CAPITOLUL 29

Ce trebuie să răspundă membrii unei familii creştine necredincioşilor care aduc imputarea că Hristos nu i-a scăpat pe creştini de furia vrăjmaşilor ?

Aşadar, orice familie de creştini aparţinând Atotputernicului şi adevăratului Dumnezeu îşi are mângâierea sa, care nu e înşelătoare şi nu se întemeiază pe speranţa faptelor schimbătoare şi trecătoare,

că nu trebuie să regretăm câtuşi de puţin că este atât de vremelnică această viaţă, în care învăţăm ce înseamnă veşnicia, în care ne folosim de bunurile pământeşti, ca şi cum ar fi străine (şi nu ne-ar aparţine), nefiind acaparaţi de ele, iar prin restriştea ei viaţa e pusă la încercări sau e îndreptată. În schimb, aceia care adresează sudalme cinstei familiei lui Hristos şi spun „unde este Dumnezeul tău ?"[57] —, atunci când s-a ajuns la restriştea vremelnică — tot ei să spună, când pătimesc asemenea izbelişti şi neajunsuri, unde le sunt zeii, pentru evitarea căror neajunsuri se închină acestor divinităţi, sau se străduiesc să-i adore. Această familie creştină va răspunde astfel : „Dumnezeul nostru este pretutindeni prezent, pretutindeni întreg, nicăieri închis, pentru a putea să fie de faţă în taină, şi se depărtează fără a fi alungat. El mă încearcă în nenorociri, îmi cercetează faptele merituoase, sau mă pedepseşte pentru păcatele mele şi-mi păstrează o răsplată veşnică pentru restriştea vremelnică îndurată cu credinţă (neclintită). În schimb, cine sunteţi voi cei cu care mă încumet să discut despre divinităţile voastre, dar care cu atât mai puţin nu sunteţi vrednici să port discuţie despre Dumnezeul meu, care vâră spaima în toate divinităţile voastre, pentru că în timp ce zeii voştri au făcut demoni, Domnul Dumnezeul nostru a făcut cerul ?"[58].

CAPITOLUL 30

Ce avantaje materiale doresc să aibă cei care învinuiesc vremurile epocii creştine ?

Dacă ar mai trăi acel vestit Scipio Nasica[59] al vostru, cândva Mare Pontifice, pe care întregul Senat l-a ales de spaima războiului punic, ca să ia în primire nişte statui de divinităţi frigiene, deoarece acesta era considerat bărbatul cel mai vrednic, poate nu v-aţi încumeta să-i priviţi chipul, deoarece el însuşi v-ar interzice această

lipsă de bun-simţ. Căci pentru care motive vă plângeţi de vremurile creştinismului, când sunteţi copleşiţi de năpăstuiri (şi izbelişti), decât numai pentru că doriţi să vă bucuraţi în taină de lux şi risipă şi să aveţi din belşug tot felul de bunuri şi bălăcindu-vă în cele mai desfrînate moravuri şi alungând orice asperitate considerată supărătoare ? Într-adevăr, pentru aceste motive voi nu doriţi să vă bucuraţi de pace şi de belşugul bunurilor de tot felul, ca să vă folosiţi în mod cinstit de ele, adică cu simţul măsurii, cu cumpătare şi cucernicie chibzuind totul, ci ca să vă desfătaţi în tot cortegiul nesfârşit de plăceri cu risipă şi cheltuieli nebuneşti şi, în perioade de propăşire, aceste neajunsuri să intre în deprinderile moravurilor, ceea ce e mai dăunător şi mai primejdios decât cei mai înverşunaţi vrăjmaşi.

Dar acel vestit Scipio al vostru, Mare Pontifice, care după judecata întregului Senat era considerat cel mai vrednic bărbat, temându-se de acel dezastru, nu voia ca rivala de atunci a Imperiului Roman, Cartagina, să fie distrusă (până în temelie) şi se opunea lui Cato[60], care hotărâse să fie dărâmată, încredinţat că siguranţa este un adversar pentru sufletele slabe, dându-şi seama că insuflarea groazei constituie un sprijin necesar şi potrivit pentru nişte cetăţeni, oarecum într-o vârstă fragedă.

Şi nu s-a înşelat ! Faptul însuşi a dovedit că Scipio Nasica a rostit adevărul. Într-adevăr, prin distrugerea Cartaginei Republica Romană s-a văzut scăpată şi eliberată de panică, dar ulterior au urmat, după o perioadă de prosperitate neajunsuri continui, încât dispărând înţelegerea dintre cetăţeni, datorită stricării moravurilor în primul rând, din cauza sângeroaselor şi atrocelor răscoale, apoi foarte curând s-au adăugat alte calamităţi care s-au ivit prin dezlănţuirea războaielor civile soldate cu cumplite măceluri, s-a vărsat atât de mult sânge, atrocităţile proscripţiilor şi jafurile erau aţâţate de-o lăcomie atât de nemăsurată, încât acei romani cu o viaţă atât de integră se temeau de neajunsurile provocate de vrăjmaşi, pierzându-şi neprihănirea vieţii, îndurau pătimiri mai cumplite din partea concetăţenilor lor, şi chiar acea jinduire după dominaţie care, între alte urâte defecte şi vicii ale neamului omenesc, era mai accentuată la întregul popor roman, după ce câr-

muirea a ajuns în mîinile unui mic număr de potentaţi, i-a prigonit pe ceilalţi, ţinându-i sub jugul sclaviei pe concetăţenii sleiţi şi striviţi de tiranie.

CAPITOLUL 31

Prin ce faze de decădere morală a evoluat societatea romană datorită oligarhiei prin tendinţa de acaparare a puterii ?

Într-adevăr, când s-ar fi putut potoli ambiţia de autocraţie, când minţile dominate de hipertrofie au ajuns prin acumularea magistraturilor la tirania cu prerogative regeşti ? De bună seamă, posibilitatea de-a trece demnitatea unei magistraturi la alta (superioară) n-ar fi existat dacă n-ar fi fost precumpănitoare ambiţia (de-a fi la cârma statului roman). Această ambiţie n-ar fi fost precumpănitoare decât în sânul unui popor predominat de corupţie, lăcomie, lux şi risipă. Într-adevăr, poporul roman a devenit lacom şi amator de lux şi risipă după succesele obţinute şi perioada (de prosperitate), despre care acel faimos Scipio Nasica era de părere că romanii trebuie să se ferească, apelând în cel mai înalt grad la înţelepciune, deoarece el nu voia ca să fie nimicită Cartagina, cea mai grandioasă, cea mai puternică şi cea mai bogată cetate, pentru ca plăcerile să fie dominate de sentimentul fricii, deoarece prin înfrânarea lor să nu se ajungă la lux şi risipă, iar acestea fiind interzise, nici lăcomia şi dezmăţul să nu-şi facă de cap, crescând (prin corupţie). Dacă aceste urâte apucături vor fi stârpite, vor înflori virtuţile morale şi vor creşte aducând foloase statului, instaurându-se regimul libertăţii permanente, răsărită (din cultul virtuţilor).

Din acestea şi din dragoste de patrie, izvorâtă din cea mai înaltă înţelepciune, rezultă faptul că tot acel Mare Pontifice roman al vostru ales de Senat al acelor vestite vremuri (fapt care trebuie relevat în mod frecvent) fără nici un vot împotrivă, fiind socotit cel mai vrednic bărbat, Nasica a oprit Senatul de la intenţia şi plănuirea de-a decide construcţia unui amfiteatru şi l-a convins, printr-o cuvântare cu un conţinut foarte serios, să nu permită ca dezmăţul grecilor să se strecoare şi să transforme moravurile (austere) ale patriei romane şi nici să nu consimtă ca destrăbălarea străinilor să zdruncine din temelie virtuţile romane. Nasica s-a impus cu discursul său cu atâta autoritate, încât Senatul, impresionat de cuvintele lui, şi care prevăzuse procurarea scaunelor în teatru şi deja cetăţenii începuseră să le adune, spre a fi gata la ora desfăşurării spectacolului jocurilor de circ, a oprit după aceea instalarea scaunelor. Cu cât de mare dragoste de patrie ar fi desfiinţat reprezentaţiile jocurilor scenice din oraşul Roma dacă Nasica ar fi îndrăznit să se împotrivească autorităţii acelor divinităţi romane, despre care el n-avea cunoştinţă că sunt demoni vătămători, sau dacă avea cunoştinţă că mai degrabă trebuie împăcate aceste divinităţi decât privite cu dispreţ ! Căci încă nu fusese introdusă neamurilor din Roma învăţătura superioară creştină care, purificând inima prin credinţă, îndeamnă duhul omenesc la obţinerea darurilor cereşti sau supracereşti prin umilinţă şi evlavie şi-i scapă de dominaţia trufaşilor demoni.

CAPITOLUL 32

Despre instituirea reprezentaţiilor jocurilor scenice

Să ştiţi totuşi voi care nu cunoaşteţi sau care vă prefaceţi că cunoaşteţi şi luaţi seama şi care murmuraţi vorbe (de ocară) împotriva celui care v-a eliberat de la asemenea stăpâni ! Jocurile scenice au fost instituite la Roma ca spectacole ale dezmăţului şi ca revărsare a zădărniciilor, nu de defectele oamenilor, ci din porunca divinităţilor voastre. Ar fi fost mai recomandabil să acordaţi onoruri divine acelui vestit Scipio Nasica decât să vă închinaţi unor

asemenea divinităţi ! La drept vorbind, acele divinităţi n-au fost mai presus de pontificele lor. Dar fiţi atenţi dacă mintea voastră, îmbătată atâta vreme cu ingurgitarea de greşeli peste greşeli, vă îngăduie să ţineţi seama de nişte îndrumări sănătoase ! Aceste divinităţi dispuneau, pentru a se domoli efectul dăunător al molimelor trupeşti, să se desfăşoare reprezentaţii cu jocuri scenice. În schimb, Marele Pontifice Nasica a interzis să se construiască scena teatrului tocmai pentru a feri fiinţele omeneşti de contaminarea cu asemenea molime. Dacă prin lumina duhului consideraţi sufletul mai presus de trup, alegeţi divinitatea căreia să vă închinaţi! Într-adevăr, molimele trupeşti nu s-au domolit tocmai pentru că sminteala pătrunsă pe nesimţite prin reprezentarea jocurilor scenice distractive l-a subjugat pe acest popor roman războinic deprins mai dinainte cu jocurile de circ (cu gladiatori). Dar găunoşenia fiinţelor dezmăţate, prevăzând că această înclinare bolnăvicioasă către reprezentaţii lubrice se va curma prin devierea într-o altă maladie cu mult mai gravă care îi va captiva cel mai mult, cu acest prilej s-au preocupat autorităţile să exercite influenţă nu asupra trupurilor, ci asupra moravurilor, prin care metode au orbit sufletele celor năpăstuiţi, aducându-le o beznă atât de cumplită şi i-au făcut să decadă într-un hal fără de hal, încât chiar în vremurile actuale, cu prilejul pustiirii Romei (acest fapt va fi poate incredibil, dacă vor afla de el urmaşii noştri), pe cei care s-au molipsit de această maladie, fugind din Roma, au putut ajunge până în Cartagina, pentru ca să frecventeze zilnic pe întrecute spectacolele teatrale şi să-şi arunce invective datorită preferinţelor pentru un artist sau altul.

CAPITOLUL 33

Despre viciile romanilor pe care restriştea patriei nu le-a îndreptat

O, minţi rătăcite ! Aceasta nu este numai o greşeală cumplită, ci ieşire din brazdă într-o asemenea măsură, încât, după cum am auzit, înseşi popoarele răsăritene deplâng dezastrul vostru şi mai cu

seamă cele mai grandioase oraşe din regiunile cele îndepărtate ale pământului simt jalea şi zbuciumul romanilor, în schimb voi frecventaţi, intraţi şi umpleţi teatrele şi săvârşiţi şi acte mult mai dezechilibrate în comparaţie cu ce făceaţi mai înainte ! De această decadenţă sufletească, de această molimă, de această pierzanie a cinstei şi demnităţii se temea acel vestit Scipio, când se împotrivea la ridicare de teatre, când îşi dădea seama că voi, datorită propăşirii materiale, deveniţi uşor victimele corupţiei şi puteţi decădea, când Scipio Nasica voia să fiţi la adăpost, zădărnicind panica stârnită de vrăjmaşi. Într-adevăr, el era de părere că Republica Romană nu poate avea o viaţă fericită când zidurile fortificaţiilor sunt întregi, dacă, în schimb, moravurile ei sunt decăzute. Dar la voi a avut mai multă trecere faptul că nelegiuiţii demoni v-au înşelat, decât că oamenii voştri înţelepţi v-au prevenit. De aici rezultă că faptele dăunătoare pe care le săvârşiţi, nu vi le imputaţi vouă, în schimb pătimirile pe care le înduraţi le atribuiţi vremurilor creştine. De bună seamă, voi vă străduiţi să înfăptuiţi pacea în Republica Romană prin asigurarea tihnei voastre, în schimb lăsaţi luxul şi risipa să-şi facă de cap, nepedepsite, vouă, care, după succesele obţinute, cu propăşirea voastră, v-au decăzut moravurile, iar în restrişte nu aţi purces la îndreptarea voastră. Acel vestit Scipio al vostru a vrut să vă temeţi de vrăjmaşi, ca să nu decădeţi, ademeniţi de lux şi risipă. În schimb voi, deşi n-aţi fost înfrânţi de vrăjmaşi, pentru că n-aţi înăbuşit în voi plăcerile luxului şi risipei, aţi pierdut avantajele rezultate de pe urma calamităţilor, aţi devenit cei mai năpăstuiţi şi aţi rămas cele mai înrăite fiinţe.

CAPITOLUL 34

Despre atitudinea iertătoare a lui Dumnezeu care a îndulcit restriştea Romei

Şi totuşi faptul că sunteţi în viaţă se datorează lui Dumnezeu, care, cruţându-vă, vă sfătuieşte să vă îndreptaţi, pocăindu-vă, El

care v-a acordat sprijinul său, deşi nu-i dovediţi recunoştinţă, deoarece aţi scăpat din mâinile vrăjmaşilor, sub numele slujitorilor lui, sau adăpostindu-vă în locaşurile martirilor. Romulus şi Remus se spune că au înfiinţat un azil, unde oricine şi-ar fi găsit refugiul acolo, să fie scutit de orice vină, pentru că Romulus şi Remus se străduiau să mărească numărul locuitorilor cetăţii romane. E de mirare ceea ce s-a petrecut în cinstea lui Hristos ! Ceea ce hotărâseră înainte fondatorii Romei au hotărât şi pustiitorii ei. Ce faptă mare au săvârşit întemeietorii Romei, ca să mărească numărul cetăţenilor ei ; în schimb aceştia ce-au făcut altceva decât au vrut să se păstreze numărul duşmanilor săi ?

CAPITOLUL 35

Despre fiii Bisericii creştine care stau tăinuiţi printre necredincioşi şi despre falşii creştini din sânul Bisericii

Aceste întâmplări şi altele de asemenea natură, dacă s-ar mai putea undeva afla altele mai numeroase şi mai adecvate, ca să le dea răspuns adversarilor noştri referitor la familia răscumpărată a Domnului nostru Hristos şi cetatea peregrină a regelui Hristos. Să-şi aducă aminte totuşi că viitorii cetăţeni ai cetăţii lui Hristos stau ascunşi chiar în mijlocul vrăjmaşilor, pentru ca nu care cumva să se creadă că este fără folos să poarte în sânul ei nişte adversari, care până la urmă vor deveni nişte adversari credincioşi creştini. După cum chiar cetatea lui Dumnezeu are în rândurile sale numeroase fiinţe unite prin comuniunea aceloraşi taine sacre, câtă vreme vom peregrina prin această lume, dar nu se vor bucura împreună cu ea de eternul destin al sfinţilor. Aceştia, parte în taină, parte făţiş, nu se sfiesc să murmure împreună cu adversarii înşişi ai lui Dumnezeu, al căror jurământ de credinţă îl poartă, fie frecventând împreună cu ei teatrele, fie umplând împreună cu noi bisericile. Despre îndreptarea însă a unora din rândurile acestora trebuie cu mult mai puţin să ne pierdem speranţele, dacă în rândurile celor mai înverşunaţi potrivnici se găsesc ascunşi prieteni predestinaţi, încă nedescoperiţi de aceştia înşişi.

Negreşit, aceste două cetăţi îşi au meaturile lor sinuoase şi vor fi de-a valma amestecate în acest veac, până când se vor despărţi prin Judecata din Urmă. Despre naşterea, evoluţia şi cuvenitul sfârşit al celor două cetăţi voi vorbi ce trebuie, dându-mi părerea, inspirat de harul Dumnezeiesc, pentru slava cetăţii lui Dumnezeu, a cărei strălucire va fi mult mai presus în comparaţie cu altele străine pregătite pe căi potrivnice.

CAPITOLUL 36

Ce probleme trebuie să abordez în cele ce urmează

Până acum a trebuit să iau cuvântul împotriva acelora care susţin că urgia căzută asupra Republicii Romane se datorează religiei noastre creştine, care interzice aducerea de sacrificii divinităţilor lor. Negreşit, ar trebui să amintesc câte calamităţi s-au putut întâmpla, sau care în mod evident vor fi fost îndeajuns de dăunătoare, pe care le-a îndurat statul roman, sau provinciile care sunt înglobate în republică, înainte de a fi fost interzise sacrificiile în cinstea divinităţilor (păgâne). Toate aceste calamităţi ar fi fost fără îndoială atribuite nouă, dacă religia noastră creştină ar fi fost cunoscută şi de adversarii noştri, sau dacă le-ar fi interzis oficierea de sacrificii şi de ceremonii (religioase).

Apoi trebuie să demonstrez pentru care datini ale lor şi din ce cauză adevăratul Dumnezeu s-a milostivit să sprijine creşterea Imperiului Roman, Dumnezeu în puterea căruia sunt toate regatele (şi cârmuirile) şi în aceeaşi măsură să demonstrez că acele fiinţe pe

care ei le socotesc divinităţi, că acestea n-au ajutat cu nimic poporul (roman), ci mai degrabă i-au dăunat, amăgindu-l şi înşelându-l.

În sfârşit, mă voi adresa, combătându-i, acelora care zdruncinaţi şi convinşi prin cele mai evidente (şi palpabile) dovezi, se străduiesc să susţină că trebuie să ne închinăm acestor divinităţi nu pentru avantajele prezente, ci pentru acea viaţă care va-să-vină după moarte. Dacă nu mă înşel, această problemă va fi cu mult mai dificilă şi mai demnă de-o discuţie şi tratare mai subtilă, pentru a-i combate pe aceşti filosofi, nu pe oricare, ci numai pe aceia care se bucură de cea mai aleasă reputaţie şi glorie şi care se identifică şi cu concepţiile noastre în ceea ce priveşte nemurirea sufletului şi pentru că adevăratul Dumnezeu a creat lumea şi despre Providenţa lui prin care dirijează Universul şi pe care el l-a creat. Dar pentru că şi aceşti filosofi trebuie combătuţi în acele teorii prin care ei sunt împotriva noastră, eu nu trebuie să mă sustrag acestei îndatoriri, deoarece, după ce voi răsturna contradicţiile neîntemeiate pe credinţa (în Dumnezeu), mă voi strădui să demonstrez cu toate puterile mele pe care mi le-a hărăzit Dumnezeu, să susţin cetatea lui Dumnezeu, adevărata credinţă, cultul lui Dumnezeu prin creştinism, prin care ni se făgăduieşte cu adevărat fericirea veşnică.

În consecinţă aici pun capăt volumului de faţă, după care voi începe să tratez pe rând celelalte probleme.

NOTE

1 Vergilius, *Aeneis*, II, 501—502.

2 *Ibidem*, II, 167 şi urm.

3 *Ibidem*, II, 169.

4 *Quo semel est imbuta recens servabit odorem*
Testa diu,
Horatius, *Epistole*, cartea I, ep. 2, v s. 69.

5 Versurile din *Aeneis* (I, 68—69) sună astfel:
„Gens inimica mihi Tyrrhenum navigat aequor
Ilium in Italiam portans victosque penates“.

6 *Panthus Othryades, arcis Phoebique sacerdos/ Sacra manu, victosque deos parvumque nepotem/ Ipse trahit cursuque amens ad limina tendit ?“* (*Aeneis*, vs. 319 şi urm.).

7 *Aeneis*, II, vs. 293.

8 *Aeneis*, II, vs. 761 şi urm.

9 Istoricul roman Gaius Sallustius Crispus (86-35 î.e.n.), a scris *De conjuratione Catilinae*; *Historiae*; *De Bello Jugurtino*. În ultima a descris antagonismul dintre pompeieni (*optimates*) şi cezarieni, partidul popular şi cel aristocratic, urmaşii lui Marius şi ai lui Sulla.

10 *Aeneis*, VI, 853.

11 Sallustius, *Catilina*, IX, 5.

12 Marcus Marcellus, consul roman celebru în timpul celui de-al doilea război punic ; în anul 214 î.e.n., împreună cu Fabius Maximus Cunctator, câştigă două victorii contra lui Hannibal la Caulonea şi Nola, cucereşte Syracusa şi Sicilia, dar atras în cursă de Hannibal e suprimat.

13 Fabius Cunctator (Întârzietorul), remarcabilă personalitate în timpul celui de-al doilea război punic, reprezentant al aristocraţiei romane, a fost consul în 233, dictator în 217. Reface armata romană după cumplitele patru înfrângeri suferite din partea lui Hannibal la Ticinus, Trebia, Trasimennus şi dezastrul de la Cannae, unde 84 000 de ostaşi romani împreună cu consulul P. Aemilius Paulus au pierit. Adoptă tactica întârzierii şi distrugerii mijloacelor de aprovizionare ale armatei lui Hannibal şi a evitării contactului cu acesta pentru confruntarea decisivă — pentru că îşi dă seama de superioritatea talentului strategic al comandantului pun —, recurgând la tactica atacurilor nocturne, a ariergărzilor, nu a ofensivei generale directe. El a întreprins acţiunile de represalii contra cetăţilor romane trădătoare Capua, Tarentul etc., care au părăsit confederaţia romană, trecând de partea punilor. Adversar al lui Scipio Africanus Major, se opune campaniei comandate de acesta, desfăşurate pe teritoriul Africii. Împreună cu Scipio, cu Marcellus şi cu Tiberius Gracchus formează grupul marilor căpetenii politice şi militare care s-au împotrivit din răsputeri expansiunii cartagineze în Spania şi Italia, zădărnicind tendinţele de cuceriri de teritorii şi hegemonia cartagineză în spaţiul mediteranean, în dauna puterii romane. Figura lui Fabius Cunctator rămâne înscrisă pe frontispiciul rezistenţei poporului roman în faţa pericolului extern, ca simbol al înţelepciunii şi sobrietăţii, în perioada de grea cumpănă a istoriei romane între 218—201, când stăpânul Italiei era Hannibal. Prin operaţiunea îndrăzneaţă de debarcare a forţelor romane pe teritoriul Africii şi bătălia de la Zama în 201 î.e.n, Roma a pus capăt expansiunii cartagineze, anihilându-i puterea politică, economică şi militară.

[14] Se referă la profeţia din *V.T., psalmul* LXXXIX, 32—33.
[15] *N.T., Romani*, II, 4—6.
[16] Se referă la invazia vizigoţilor conduşi de Alaric asupra Romei, în 410.
[17] *V.T., Iezechiel*, XXXIII, 6.
[18] *N.T., Romani*, VIII, 28.
[19] *N.T., I-Timotei*, VI, 6—10.
[20] Se referă la invazia asupra Romei a vizigoţilor conduşi de Alaric.
[21] *N.T., I-Corinteni*, VII, 31.
[22] *V.T., Iov*, I, 21.
[23] *N.T., Timotei*, VI, 17—19.
[24] *N.T., Matei*, VI, 19—21.
[25] Paulinus din Nola (354–431), discipol al Sf. Augustin ; poet, autorul unei bogate corespondenţe.
[26] *N.T., Luca*, XXI, 18.
[27] *N.T., Matei*, X, 28.
[28] *N.T., Luca*, XII, 4.
[29] *V.T., Psalmi*, LXXIX, 1—4.
[30] *N.T., Luca*, XVI, 22.
[31] *Pharsal.*, VII, 819.
[31a] Cf. *V.T., Geneza*, XXIII, 8-20; XXV, 9; XXXV, 29; XLIX, 29—30; L, 2—13.
[31b] *Ibid.*, XLVII, 29-30; L, 24.
[32] Cf. *V.T., Tobie*, II, 9; XII, 12.
[33] *N.T., Matei*, XXVI, 7—13.
[34] Cf. *N.T., Ioan*, XIX, 38—42.
[34a] *V.T., Geneza*, XLIX, 29—30; L, 24—25.
[34b] Cf. *V.T., Daniel*, I, 6; *Iezechiel*, I, 1; *Cartea Esterei*, II, 5—6.
[35] *V.T., Iona*, II, 1.
[35a] Cf. Herodot, *Istorii*, I, 24; Aulus Gellius, *Nopţile attice*, XVI, 19.
[36] *N.T.,*. I-*Petru*, II, 11.
[37] Titus Livius în opera sa *Ab Urbe condita*, vol I, cap. 58—59, descrie cu patetism şi plasticitate episodul Lucreţiei, soţia lui Tarquinius Collatinus şi ruda lui L. Iunius Brutus. Istoricul roman considera fapta acestei eroine piatra de temelie a Republicii Romane, deoarece poporul roman participant la funeraliile ei, incitat de cei doi fruntaşi romani, s-a revoltat contra abuzurilor şi crimelor ultimului rege, Tarquinius Superbus, considerându-l tiran şi prin luptă a alungat clica regală, instaurând regimul republican.

[38] *Aeneis*, VI, 434—439.
[39] *V.T., Exod*, XX, 13.
[40] *Ibid.*, XX, 16.
[41] *N.T., Matei*, XXII, 39.
[42] *N.T.*, I-*Corinteni*, XV, 36.
[43] *V.T., Psalmi*, LXXVIII, 47.
[44] Ştiinţa modernă a descoperit sensibilitatea plantelor prin folosirea unor aparate ultrasensibile de detectare.
[45] Cf. *V.T., Geneza*, XXII.
[46] Cf. *V.T., Judecătorii*, XI, 30—40.
[47] Cf. *ibid.*, XV, 25—31.
[48] Cf. *N.T., Matei*, X, 23.
[49] *N.T., Ioan*, XIV, 2.
[50] Personajul intrat pentru cruzimea sa în legendă, consulul Manlius Torquatus, în războiul romanilor cu latinii, pentru hegemonia Romei în Latium şi campania între 420—415. Consulul dăduse ordin ca nici un ostaş roman să nu lupte cu un latin decât prin linie de bătaie, în formaţie de atac, ambele populaţii având aceeaşi limbă, pentru evitarea confuziilor. Fiul consulului T. Manlius, pentru călcarea ordinului, e condamnat la moarte şi executat.
[51] Cato Uticensis (Marcus Porcius Cato, 95—46), om politic roman, supranumit „Ultimul republican", adversar implacabil al lui Caesar, s-a sinucis în Utica, după victoria lui Caesar asupra lui Pompeius Magnus.
[52] *V.T., Iov*, I—II.
[53] *N.T,*. I-*Corinteni*, II, 11.
[54] *N.T., Romani*, XI, 33.
[55] Cf. *N.T., Romani*, XII, 16.
[56] Cf. *V.T., Psalmi*, II, 11.
[57] *V.T., Psalmi*, XLII, 3.
[58] Cf. *V.T., Psalmi*, XCV, 3—5.
[59] Scipio Nasica (cu numele complet Publius), a fost desemnat în anul 204 de Senat şi poporul roman, pentru caracterul său integru, să ia în primire în portul Ostium de pe navă statuia Cybelei.
[60] Se referă la faimosul senator şi istoric roman Cato Censor, cel care a pronunţat sentinţa asupra pieirii Cartaginei : *Censeo Carthaginem esse delendam* (Părerea mea este că trebuie distrusă Cartagina).

CAPITOLUL 1

Despre modul cum trebuie întreţinută o discuţie silit de împrejurări

Dacă sensibilitatea (şi judecata) unei făpturi omeneşti obişnuite, slabe, n-ar îndrăzni să contrazică raţiunea, ca fond al adevărului evident, dar ar subordona şovăiala şi slăbiciunea sa unei învăţături serioase, similare unui medicament (salutar), până când, obţinând cu ajutorul lui Dumnezeu, prin credinţa adevărată, restabilirea echilibrului sufletesc, nu e nevoie de multă elocinţă pentru a demonstra eroarea unei opinii lipsite de temei date de acei oameni care simt şi judecă corect şi lămuresc cele simţite şi judecate, cu cuvinte puţine în mod satisfăcător.

De bună seamă acum, pentru că morbul celor lipsiţi de înţelepciunea duhului, fiind de prea mari proporţii, şi prea vătămător, şi prea toxic, şi prin el se susţin opiniile lipsite de temei raţional, de parcă ar fi vorba de adevărul intrinsec, chiar după folosirea din plin a argumentelor logice, atât cât un om se cuvine să-l lămurească pe semenul său, fie din cauza prea grelei orbiri, care contribuie la faptul că înseşi faptele care se constată în mod evident nu sunt admise, din cauza unei încăpăţânări extrem de îndârjite, de parcă asemenea persoane ar susţine însuşi adevărul şi însăşi logica lucrurilor; în asemenea situaţii este imperios necesar să argumentăm mai amplu şi mai substanţial pentru demonstrarea unor lucruri şi fapte limpezi, ca şi cum am fi fost nevoiţi să le prezentăm unor spectatori, nu numai să le privească cu ochii, ci să le şi atingă şi să le pipăie într-un mod oarecare. Cu toate acestea, care vor fi finalul discuţiei şi modalitatea exprimării argumentelor, dacă am socoti că trebuie să dăm întotdeauna un răspuns celor care ne răspund ? Negreşit, cei care nu sunt capabili să înţeleagă ceea ce li se spune, fie că sunt atât

de greoi, din cauza obtuzităţii minţii, încât, deşi au înţeles totul, cu toate acestea nu se subordonează, *dau răspunsuri* aşa cum au arătat în scris şi *susţin ilogicul, obosind cu zădărnicia afirmaţiilor lor neîntemeiate*[1]. Dacă am vrea să combatem absurdităţile şi contradicţiile afirmaţiilor lor în atâtea rânduri, de câte ori cu o frunte încăpăţânată s-au decis nu numai să cugete la cele ce afirmă, ci să discute doar în contradictoriu, vârându-se în orice chip în convorbirile noastre, îţi dai seama cât de necurmate, de primejdioase şi de infructuoase sunt asemenea dispute.

Pentru acest motiv, dragul meu fiu Marcellinus, aş dori ca nici tu însuţi, nici alţii, cărora le foloseşte această trudă a mea cu prisosinţă înfăptuită cu sprijinul iubirii lui Hristos, să nu judecaţi aceste scrieri ale mele, încât să doriţi întotdeauna să vi se dea cuvenitul răspuns, când veţi auzi că se contrazic unele lucruri, când le vor citi, ca să nu vă asemuiţi acelor muieruşti de care aminteşte apostolul când spune că *„mereu învaţă, dar niciodată nu ajung să cunoască adevărul"*[2].

CAPITOLUL 2

Despre acele probleme pe care le-am lămurit în prima carte

Prin urmare, în prima carte, în care m-am decis să tratez despre Cetatea lui Dumnezeu, din care cauză această întreagă operă a constituit sarcina mea, intrând pe mîna mea cu ajutorul lui Dumnezeu, mi-a venit în minte că în primul rând trebuie să mă împotrivesc şi să-i combat pe cei care atribuie pe seama religiei creştine acele războaie care s-au abătut, căzând pe capul lumii acesteia, şi mai ales pustiirea recentă de către barbari a capitalei Imperiului Roman, deoarece religia creştină se opune să se oficieze sacrificii nelegiuite în cinstea demonilor, când mai degrabă trebuie să se acorde cinstire

lui Hristos, pentru că datorită numelui lui Hristos şi împotriva obiceiului îndătinat al războaielor, barbarii au lăsat accesul liber în locaşurile sfinte şi bisericile foarte încăpătoare, aparţinând religiei creştine, unde credincioşii să-şi găsească refugiul şi faţă de numeroşi locuitori devotaţi întru Hristos, barbarii nu numai că le-au acordat cuvenita cinstire, ci şi celor care de frică au simulat că sunt creştini, astfel încât, ceea ce le-ar fi fost permis să se comporte faţă de ei, conform dreptului războiului prin anumite măsuri, au socotit că nu le e permis (să-i captureze).

De aici a rezultat întrebarea, de ce au profitat de aceste binefaceri Dumnezeieşti şi necredincioşii şi fiinţele ingrate, şi de ce şi atâtea izbelişti şi năpăstuiri săvârşite cu vrăjmăşie au lovit deopotrivă şi pe cei credincioşi şi pe cei necredincioşi ? Ca să lămuresc lucrurile răspunzând la această întrebare atât de răspândită, pusă de mulţi (căci fie în toate binefacerile zilnice ale lui Dumnezeu, fie în toate restriştile căzute pe capul oamenilor, căci adesea se întâmplă să vină de-a valma şi la cei care duc un trai bun şi la cei care trăiesc rău, fără deosebire, şi pe mulţi îi preocupă îndeobşte aceste probleme), împins de necesitatea lucrării la care m-am înhămat, am întârziat o bună bucată de timp pentru a aduce mângâieri în primul rând unor femei, caracterizate printr-o sfinţenie a vieţii şi prin cinstea lor ireproşabilă datorită credinţei, dar care au îndurat pătimiri din partea vrăjmaşilor, pentru că suferinţele pricinuite pentru păstrarea neprihănirii nu le-au clintit din atitudinea lor neînfricată, ca să nu simtă vreodată necesitatea căinţei pentru viaţa lor, de vreme ce n-au săvârşit vreun act de desfrânare, pentru care să simtă nevoia pocăinţei.

Apoi am spus puţine lucruri, combătându-i pe aceia care atacă cu cea mai mare indecenţă şi neruşinare pe acei creştini loviţi de restrişte şi mai ales pudiciţia unor femei umilite, deşi şi-au păstrat neprihănirea şi sfinţenia trupească, cu toate că aceştia sunt cei mai ticăloşi şi mai neruşinaţi dintre toţi, la mare distanţă destrăbălaţi, în comparaţie cu acei romani ale căror fapte strălucite, multe la număr, sunt proslăvite şi scoase în relief de scrierile literare, ba chiar îşi manifestă cu vehemenţă adversitatea faţă de gloria acestora. Într-adevăr, aceştia au contribuit la faptul ca Roma, care a fost întemeiată

şi a crescut mărindu-se prin strădaniile şi sacrificiile strămoşilor, să decadă, devenind mai urâtă atunci când era în fiinţă, decât atunci când se prăbuşea, pentru că atunci când cădea în ruină se prăbuşeau pietrele şi grinzile ; în schimb, în timpul vieţii acestora, au căzut nu parapetele zidurilor, ci s-a prăbuşit frumuseţea moravurilor, deoarece inimile şi trupurile lor erau infestate şi erau aprinse de pofte desfrânate, care au fost cu mult mai funeste decât pârjolirea locuinţelor când ardea Roma. Cu menţionarea acestor fapte am încheiat prima carte. În continuare am hotărât să tratez despre acele neajunsuri şi calamităţi pe care le-a îndurat cetatea romană de la originea ei, fie în relaţiile sale interne, fie în provinciile supuse puterii Imperiului Roman, neajunsuri şi restrişti care ar fi fost toate puse pe seama religiei creştine dacă învăţăturile Evangheliei creştine s-ar fi propagat foarte răspicat prin combaterea foarte liberă a divinităţilor lor şi false şi mincinoase.

CAPITOLUL 3

Despre modul de tratare a istoriei prin care se demonstrează ce calamităţi li s-au întâmplat romanilor, când îşi adorau divinităţile lor, înainte de apariţia şi dezvoltarea creştinismului

Adu-ţi aminte că eu, reconsiderând acestea, mă pronunţ împotriva neputinţei, deoarece datorită ignoranţilor s-a răspîndit şi acel faimos proverb popular : când e secetă şi nu cad ploi, de vină sunt creştinii. De bună seamă, acei care sunt educaţi şi cultivaţi cu studii liberale iubesc istoria şi cunosc perfect aceste fenomene. Dar ca să învrăjbească în cel mai înalt grad gloatele neştiutoare, înverşunându-le împotriva noastră simulează că nu le cunosc şi se străduiesc să convingă poporul de rând că (dezastrele) şi calamităţile prin care trebuie lovit neamul omenesc la anumite intervale de timp şi pe anumite spaţii se întâmplă din cauza numelui de *creştin*, care se răspândeşte pretutindeni, căpătând o uriaşă faimă şi un nemaipomenit prestigiu într-un singur scop: ca să lupte împotriva divinităţilor păgâne.

Aşadar, să parcurgă împreună cu noi (etapele istoriei), înainte de-a fi venit Hristos întrupat în om, înainte ca numele lui şi acea slavă, pe care zadarnic o pizmuiesc, să fie cunoscute noroadelor prin ce calamităţi au trecut şi ce urgii au năpăstuit în multiple rânduri şi în felurite chipuri Republica Romană şi să-şi apere, dacă pot, divinităţile lor în raport cu ele, dacă divinităţile sunt adorate pentru acest temei, ca să nu pătimească neajunsuri cei ce-şi adoră zeii lor. Dar dacă şi acum vor mai îndura pătimiri, atunci să se străduiască din răsputeri să ne reproşeze nouă aceste calamităţi. De bună seamă, de ce aceste divinităţi au îngăduit să cadă pe capul lor acele calamităţi despre care am de gând să vorbesc acum, înainte ca numele lui Hristos, răspândit pretutindeni, să-i supere pe zeii păgâni şi să oprească a li se aduce sacrificii?

CAPITOLUL 4

Cei care au adorat divinităţile păgâne n-au primit de la acestea niciodată o învăţătură folositoare şi cinstită. Dimpotrivă, în templele lor s-au săvârşit fapte ruşinoase

În primul rând, divinităţile păgâne de ce nu s-au preocupat ca adoratorii lor să n-aibă cele mai urâte şi imorale deprinderi ? De bună seamă, adevăratul Dumnezeu a fost nepăsător, pe bună dreptate, cu aceia de care nu era adorat. În schimb, acele divinităţi, de la cultul cărora oamenii cei mai lipsiţi de recunoştinţă se plâng că sunt opriţi, de ce nu i-au ajutat pe adoratorii lor prin nici un fel de lege ca să trăiască bine ? În tot cazul se cuvenea ca în modul în care

oamenii îşi manifestau adoraţia şi divinităţile păgâne să aibă grijă şi să le îndrume faptele.

Dar se va răspunde că oricine este o fiinţă rea din propria sa vrere. Cine va tăgădui acest adevăr? Se cuvenea totuşi ca divinităţile la care se apela să nu tăinuiască învăţăturile unei vieţi în slujba binelui popoarelor care îi adorau, ci să le arate prin propovăduiri limpezi şi răspicate, să le strângă laolaltă prin prooroci (unindu-le), şi când păcătuiau să le aducă învinuiri, iar când săvârşeau fapte urâte să le ameninţe făţiş că vor primi pedepse, iar celor ce duceau o viaţă corectă să le promită răsplată. Oare s-a auzit vreodată în templele acelor divinităţi păgâne vreun glas gata de a rosti mustrări cuiva ?

Odinioară participam şi noi, când eram tineri, la spectacolele şi jocurile lor sacrilege, îi priveam pe preoţii lor, îi ascultam pe cei care executau cântări, ne distram la cele mai ruşinoase jocuri, care erau desfăşurate în cinstea zeilor şi zeiţelor, a fecioarei cereşti Minerva şi a Berecyntiei, mama tuturor zeilor, înaintea lecticei căreia, la solemnitatea scăldării ei, se intonau asemenea cântări de către cei mai destrăbălaţi actori în public, încât nu s-ar fi cuvenit să le audă, nu spun mama zeilor, dar nici măcar mama oricăruia din rândurile senatorilor romani, ori a bărbaţilor cu simţul demnităţii, ba nici măcar mamele actorilor înşişi. De bună seamă, există o jenă şi un respect firesc al fiinţei umane faţă de părinţi, pe care nici măcar destrăbălarea cea mai oribilă nu le poate elimina. Apoi acea neruşinare a vorbelor proferate şi a grosolăniilor săvârşite de actori publici în faţa Mamei zeilor, sub privirile şi auzul unei avalanşe de oameni de ambe sexe; înşişi aceşti actori s-ar fi jenat să le săvârşească la ei acasă, faţă de mamele lor. Deşi această mulţime venise de pretutindeni, de curiozitate, ca să participe la spectacol, în schimb persoanele cu simţul ruşinei şi bunei-cuviinţe au trebuit de scârbă să se întoarcă acasă. De ce asemenea manifestaţii sunt denumite *acte de sfinţenie*, când în realitate sunt nişte sacrilegii ? De ce un asemenea scăldat nu este denumit *destrăbălare publică* ? Ba mai mult, această manifestaţie era denumită *praznic religios*, unde se desfăşura un ospăţ festiv, la care participau şi duhuri necurate, ca să se ghiftuiască întocmai ca la banchetele lor. Într-adevăr, cine nu şi-ar

putea da seama ce duhuri necurate nu se desfătează cu asemenea obscenităţi, dacă nu s-ar şti că îndeobşte cu asemenea duhuri imunde sub denumirea lor de divinităţi, se înşală lumea, şi se trăieşte o astfel de viaţă de către astfel de indivizi, încât în locul adevăratului Dumnezeu se preferă asemenea (duhuri necurate) şi divinităţi păgâne, ca să-i sprijine şi să se teamă de ei când sunt supăraţi.

CAPITOLUL 5

Despre destrăbălările prin care Mamei zeilor i se oficiau solemnităţi de cinstire de către cei care-o adorau

Referitor la aceşti adoratori care se străduiesc mai degrabă să se bălăcească în vicii, potrivit celei mai depravate deprinderi, decât să le combată, eu l-am ales ca arbitru pe acel vestit Scipio Nasica, pe care Senatul roman l-a desemnat a fi bărbatul cel mai desăvârşit (ca morală şi caracter), pentru a transporta la Roma cu mâinile proprii statuia acestui demon. Scipio Nasica ne-ar putea spune dacă el ar dori ca mamei sale pentru excepţionale merite să i se decerneze din partea Republicii Romane onoruri divine. Se ştie că şi grecii şi romanii şi alte neamuri au decernat asemenea onoruri unor muritori, ale căror binefaceri atârnaseră greu în cumpănă şi de aceea crezuseră că au devenit nemuritori şi au fost primiţi în soborul zeilor nemuritori. De bună seamă Scipio ar fi dorit hărăzirea unei fericiri atât de mari mamei sale dacă o asemenea acordare ar fi fost cu putinţă. Cu toate acestea, dacă l-am întreba pe Scipio : „Ai vrea ca la onorurile divine acordate mamei tale să fie celebrate şi acele ceremonii obscene ?“ Oare tu n-ai striga că „preferi s-o ştii lipsită de orice simţire şi chiar moartă decât să-şi ducă viaţa ca divinitate într-un asemenea hal, încât să audă cu plăcere asemenea infamii ?“ Departe de noi gândul ca un senator roman înzestrat cu o minte

atât de strălucită dar şi hotărâtă, încât ar fi interzis să se construiască un edificiu pentru reprezentaţii teatrale într-o cetate de bărbaţi plini de cerbicie, ar fi dorit pentru mama sa un cult în care ea să primească cu plăcere în ipostaza de divinitate acordarea de ofrande jertfelnice, ale căror ritualuri ar fi o jignire calităţii de matroană romană. Nu, pentru nimic în lume el n-ar putea crede că divinizarea e capabilă să transforme până la antipod demnitatea unei femei oneste într-o asemenea măsură încât adoratorii săi s-o invoce recurgând la asemenea onoruri, deoarece, pentru a nu le auzi când erau proferate împotriva nu ştiu cui, în timpurile când ea convieţuia în obştea oamenilor, ar fi fost nevoită să-şi astupe urechile şi să se sustragă privirilor semenilor săi, ca să nu se facă de ruşine şi ocară în faţa rubedeniilor, soţului şi copiilor săi.

Însă această Mamă de divinităţi, de care oricare fiinţă omenească, chiar şi cea mai netrebnică, s-ar fi ruşinat s-o aibă ca mamă, a ales, pentru a se face stăpână pe sufletele romanilor, pe cel mai vrednic dintre cetăţeni, în scopul nu de a-l povăţui şi de a-i acorda sprijinul său, ci de a-l ademeni şi subjuga cu minciunile sale, aidoma acelei faimoase femei de care vorbeşte *Sfânta Scriptură,* femeia care prinde în mreje fiinţe preţioase[3]. Ea a vrut să împiedice pe acest strălucit caracter, înfierbântat de această mărturie cvasidivină şi socotindu-se şi el pe sine însuşi ca dotat cu adevărata pioşenie şi în slujba adevăratei credinţe, fără care orice caracter, chiar valoros, se stinge şi decade din cauza trufiei.

CAPITOLUL 6

Divinităţile păgâne n-au propovăduit niciodată vreo învăţătură prin care omul să ştie ce înseamnă bunul trai

Din care se deduce că acele divinităţi păgâne nu s-au preocupat niciodată de îmbunătăţirea vieţii şi obiceiurilor cetăţilor şi ale popoarelor, care le adorau, astfel încât au îngăduit să fie bântuite de

Publius Vergilius Maro ţinând în mână ruloul Eneidei.
Mozaic din Susa. Muzeul Bardo, Tunis

Titus Livius. Gravură.
Cabinetul de Stampe. Bibliothèque Nationale, Paris

Cornelius Tacitus. Litografie de Julien

Apuleius din Madaura. Medalie.
Bibliothèque Nationale, Paris

neajunsuri şi lovite de oprelişti cumplite, fără a interveni în nici un fel, nici în ogoarele şi viile lor, nici în case, nici în chestiunile băneşti, nici în ceea ce priveşte bolile trupeşti, şi necesităţile corpului, care este subordonat (duhului) şi minţii, ci asupra minţii omeneşti însăşi, asupra duhului însuşi care diriguieşte trupul şi sângele omului, permiţând să devină cele mai rele şi mai dezmăţate fiinţe umane, fără vreo interdicţie severă din partea lor. Dar dacă interziceau atunci să ni se arate aceasta, mai degrabă să se dovedească aceasta ! Să nu ni se arunce pe seama noastră nu ştiu ce murmure şoptite la urechile foarte puţinor inşi şi nişte concepţii secrete, ca şi cum ar fi fost transmise în numele unei religii, prin care să învăţăm ce înseamnă probitatea în viaţă şi castitatea, ci să ni se arate sau să ni se amintească despre caşurile consacrate cândva pentru asemenea adunări, în care să nu desfăşoare jocuri teatrale, rostindu-se obscenităţi, cu gesturi şi cări lubrice şi lascive, să nu se mai celebreze nici jocurile denumite *alia*, atât de licenţioase prin manifestări libertine, indecente (de ă seamă, ar putea exista şi jocuri denumite *Fugalia* cu manifestări lice şi cinstite), la care popoarele să audă ce îndrumări au stator-cit divinităţile pentru stârpirea lăcomiei, pentru stăvilirea ambi-ilor, înfrânarea luxului şi risipei, ca să se deprindă şi oamenii sărmani să înveţe ceea ce poetul Persius[4] cu glas tare spune:

„Învăţaţi şi voi fiinţe sărmane, ca să aflaţi
care sunt cauzele lucrurilor,
Ce suntem noi şi cei care vom trăi de ce ne naştem,
Ce rânduială ne este hărăzită şi între ce hotare, prin
ce mişcări domoale, de unde să pornim,
Câţi bani să avem, ce-i îngăduit să dorim, la ce foloseşte
şi bănuţul de aramă,
Cât se cuvine să dăruim patriei şi rudelor dragi
Ce-a statornicit Dumnezeu să fii în viaţă
Şi în ce condiţii omeneşti ţi-e hărăzit să trăieşti".

Să ni se spună în ce temple ale divinităţilor se recitau de obicei învăţăturile divinităţilor care propovăduiau acestea şi erau ascultate în mod frecvent de popoarele care li se închinau, aşa cum şi noi ne arătăm bisericile noastre înfiinţate în acest scop, prin care se răspândeşte religia creştină.

CAPITOLUL 7

Doctrina filosofică lipsită de spiritualitatea Dumnezeirii este nefolositoare, deoarece faptele săvârşite înrâuresc asupra oamenilor înclinaţi spre păcate, mai mult decât cuvintele

Probabil în această privinţă ni se va aminti oare despre (diferitele) şcoli şi discuţiile filosofilor ? În primul rând aceste şcoli n-au fost ale romanilor, ci ale grecilor, însă au devenit şcoli romane, pentru că Grecia a fost transformată într-o provincie romană, în care situaţie nu sunt învăţăturile propovăduite de divinităţi, ci oamenii le-au creat şi anume acei oameni înzestraţi cu extraordinare talente care s-au străduit să cerceteze prin intermediul gândirii ce taine se ascund în firea lucrurilor, ce trebuie să se dorească în ceea ce priveşte moravurile, ce trebuie să se evite, ce concluzii să se tragă printr-o interdependenţă certă din regulile şi raţionamentele logicii, sau ce nu corespunde sau răstoarnă raţionamentul.

Şi unii dintre filosofi au aflat unele adevăruri de mare importanţă, în măsura în care au fost inspiraţi de Dumnezeire; alţii însă au greşit în măsura în care omenescul din ei le-a stăvilit (cunoaşterea), mai cu seamă când Providenţa divină, pe bună dreptate, se opune îngâmfării lor ; ca să le arate calea credinţei omul se poate ridica de la smerenie la înălţimea spiritualităţii, comparându-i pe unii cu alţii. Ca urmare şi noi trebuie să cercetăm în ce constă vrerea Domnului şi Dumnezeului adevărat şi locul unde trebuie dezbătută aceasta.

Cu toate acestea, dacă filosofii au descoperit vreo metodă prin care să se poată dobândi ceva satisfăcător pentru ducerea unei vieţi bune şi fericite, cu atât mai multă îndreptăţire s-ar cuveni să se acorde acestor filosofi onoruri divine cu cât s-ar cuveni să fie citite în templul lui Platon cărţile lui, decât să-i vedem pe preoţii (druizi) ai galilor mutilându-se în templele demonilor, ori divinizându-i pe eunuci, pe cei nesănătoşi la minte cum se hăcuiesc între ei, comit tot felul de cruzimi şi turpitudini şi câte şi mai câte manifestări sângeroase îmbinate cu fapte ruşinoase, ori fapte ruşinoase îmbinate cu manifestări sângeroase, care se oficiază de obicei în cultul unor asemenea divinităţi ! Cu cât era mai satisfăcător şi mai folositor pentru tineret să-l înveţe ce înseamnă justiţia, să i se citească în public legile divine, decât să se proslăvească fără folos legile şi instituţiile strămoşilor ! Într-adevăr, toţi adoratorii unor asemenea divinităţi, îndată ce au fost cuprinşi de pofte desfrânate mistuitoare, Persius spune, „intoxicaţi cu otrava"[5] (concupiscenţei), ei intuiesc mai degrabă ce-a săvârşit Jupiter, decât ce învăţătură a propovăduit Platon, sau ce sfaturi a dat Cato. Astfel se explică de ce la Terentius, un tânăr desfrânat priveşte tabloul pictat pe un perete : „Unde se arată zugrăvit în ce chip Jupiter a lansat în pântecul unei danaide o ploaie de aur", şi în consecinţă inspirat de această autoritate atât de puternică a celei mai mari divinităţi (romane) prin care îşi legitimează turpitudinea sa şi el se străduieşte să-l imite pe Jupiter în isprava sa : „Dar ce, zeu! Jupiter, care face să bubuie cerul cu zgomotul tunetului său/ Şi eu, un slab muritor, să nu fac la fel ? Da, am făcut-o/ Şi încă cu mare plăcere..."[6].

CAPITOLUL 8

Despre jocurile scenice în care divinităţile nu se simt ofensate prin ostentarea publică a actelor lor ruşinoase, ci se bucură

Într-adevăr, asemenea întâmplări nu se petrec în templele zeilor, ci în piesele teatrale ale poeţilor. Eu nu vreau să afirm însă că acele culte ale zeilor prezintă fapte mai deocheate ca piesele de teatru, însă spun aceasta, şi datele istoriei îi vor convinge pe cei care neagă acest lucru şi anume, că aceleaşi jocuri scenice, în care predomină imaginaţia poeţilor, au fost introduse de romani în cultul zeilor nu prin supunerea oarbă, ci zeii lor înşişi au solicitat aceasta, poruncind cu straşnicie şi într-o oarecare privinţă obligându-i. Acest lucru l-am

menţionat pe scurt şi în prima carte. Într-adevăr, bântuind din ce în ce mai tare molimele, din iniţiativa şi cu autoritatea pontificilor au fost instituite la Roma jocurile scenice. Aşadar, cine în decursul vieţii nu va crede că e mai bine pentru el să urmeze cu precădere reprezentaţiile care desfăşoară din inţiativa şi cu autoritatea divină jocuri scenice instituite, decât cele ce sunt scrise în legile promulgate de minţile omeneşti ? Dacă poeţii l-au transmis posterităţii pe Jupiter ca pe o persoană adulterină în mod fals, divinităţile dominate de castitate ar fi trebuit să se indigneze şi să se răzbune, deoarece prin jocurile scenice omeneşti s-a plăsmuit o nelegiuire atât de abominabilă şi nu pentru că s-a trecut cu nepăsare peste ceva. Şi comediile în aceeaşi măsură cu tragediile, adică piesele de teatru ale poeţilor care se reprezentau la spectacole, abundând în scene lubrice indecente, sunt mai uşor de suportat decât jocurile scenice, deoarece nici una din ele măcar n-a fost exprimată în scris prin cuvinte obscene. În schimb copiii de şcoală erau obligaţi de bătrâni să le citească şi să le înveţe chiar în perioada şcolarizării cu studii care se chemau *oneste* şi *liberale*.

CAPITOLUL 9

Ce-au crezut vechii romani în privinţa interzicerii a tot ce depăşeşte limita bunului simţ în creaţia poetică, pe care în schimb grecii au vrut să fie neîngrădită, ascultând de porunca divinităţilor lor

Cicero mărturiseşte în scrierile sale *Despre republica*[7] ce-au crezut şi simţit vechii romani, atunci când Scipio Nasica în discuţia sa spune : „Comediile n-ar fi putut niciodată reprezenta la teatru ticăloşiile vieţii, dacă nu le-ar fi îngăduit obişnuinţa unei vieţi destrăbălate". Şi într-adevăr, grecii, un popor mai vechi ca al romanilor, au păstrat o oarecare decenţă în exprimarea părerii lor greşite, deoarece la greci era permis prin lege chiar ca orice comedie să spună pe nume ce vrea, de cine vrea. De aceea, aşa cum glăsuieşte în aceleaşi cărţi Scipio Africanus : „Pe cine nu l-a atins, sau mai degrabă pe cine nu l-a atacat, pe cine l-a cruţat ? Ei bine, pe Cleon, pe Cleophonte, pe Hyperbolos[8] i-a înfierat, nişte demagogi netrebnici ai poporului, nişte fiinţe sediţioase ale republicii ateniene. Să permitem — spuse el mai departe, gândind că e mai bine ca nişte cetăţeni de asemenea teapă să fie menţionaţi de un censor decât de un poet. Dar pe Pericle, care şi-a cârmuit cetatea sa cu cel mai mare prestigiu şi autoritate timp de mai mulţi ani şi în timp de pace şi de război, nu s-ar fi cuvenit să-l atace prin versuri şi nici ceilalţi să fie reprezentaţi prin opere teatrale pe scenă mai mult decât a vrut Plaut al nostru, sau Naevius să-i denigreze pe Publius Scipio şi pe Gneus Scipio, sau Caecilius, pe Marcus Cato. Apoi, puţin mai departe: „Cele XII Table ale noastre, dimpotrivă, pentru că au condamnat la moarte foarte puţine persoane, între acestea au găsit cu cale că trebuie sancţionat şi cazul acesta : cine va cânta la uşa cuiva, sau va compune o poezie în care va defăima pe cineva, sau îi va cauza prejudicii morale cuiva. Straşnic ! Pentru că se cuvine ca noi să ne supunem viaţa judecăţii magistraţilor, adică dispoziţiilor legale, nu să fim la cheremul talentelor poeţilor, nu să le ascultăm atacurile, pentru a ni se permite conform legii să răspundem şi să ne apărăm în faţa justiţiei".

Eu am găsit cu cale să extrag aceste concepţii textual din cartea a IV-a a operei *De republica*; unele paragrafe însă au fost puţin modificate pentru facilitarea înţelegerii conţinutului, altele însă au fost trecute cu vederea. Într-adevăr, acest text are multă legătură cu subiectul (tratat de mine) şi de aceea mă voi strădui să-l lămuresc mai bine dacă voi putea.

Cicero însă mai adaugă şi alte (consideraţii), şi încheie în aşa fel acest capitol, încât demonstrează că vechilor romani nu le-a plăcut nici să fie elogiat pe scenă un bărbat cât este în viaţă, dar nici criticat. Însă, aşa cum s-a afirmat, cu toate că grecii au acceptat să se permită asemenea situaţii, împinşi de-o oarecare jenă, totuşi mai degrabă cu decenţă, pentru că au constatat că divinităţile lor au acceptat şi le-au fost pe plac vorbele de ocară adresate nu numai oamenilor, dar chiar şi lor însele, rostite în piesele de teatru pe

scenă, fie că fuseseră imaginate de poeţi, fie că ticăloşiile lor săvârşite realmente erau amintite, fie că erau reprezentate pe scenele teatrelor, chiar dacă adoratorii acestor divinităţi găseau de cuviinţă că într-adevăr merită să stârnească râsul, dar nu sunt demne de-a fi imitate. De bună seamă, ar fi însemnat prea mult să se cruţe reputaţia fruntaşilor cetăţii, câtă vreme divinităţile n-au acceptat să se cruţe propria lor reputaţie.

CAPITOLUL 10

Prin ce metode dăunătoare vor demonii să li se istorisească nelegiuirile lor fie adevărate, fie imaginate

Negreşit, dacă se afirmă în apărare, că ceea ce se declară împotriva divinităţilor nu sunt adevărate, ci minciuni şi plăsmuiri, însăşi această atitudine constituie o mare nelegiuire, dacă luăm în consideraţie credinţa pe care se întemeiază o religie. În schimb, dacă ne gândim la răutatea demonilor, există pe lume o mai condamnabilă atitudine şi o mai oribilă faptă decât aceea a folosirii înşelăciunii ? De bună seamă, când se aruncă cu noroi şi cu oprobriu împotriva unei căpetenii de prestigiu şi utilă patriei, în slujba binelui ei, oare această atitudine nu este cu atât mai nedemnă şi mai dăunătoare, cu cât este mai îndepărtată de adevăr şi mai străină de viaţa lui ? În consecinţă, ce pedepse merită să li se acorde, când i se aduc lui Dumnezeu însuşi o injurie şi o blasfemie atât de abominabile ?

Dar duhurile necurate, pe care aceştia le cred că sunt divinităţi, vor să le atribuie chiar desfrâurile şi ticăloşiile pe care nici măcar nu le-au săvârşit, numai în scopul de-a induce în eroare, îmbrobodind minţile omeneşti[9] cu asemenea păreri, şi atrăgându-i în nişte mreje, pentru a-i ademeni şi cădea împreună cu ei în prăpastia osândei predestinate, fie că au fost săvârşite de aceşti oameni, care se bucură că au fost ridicaţi în rândul divinităţilor, cei care se bucură de greşelile comise de oameni, şi în rândurile căror divinităţi se introduc prin mii de metode, de-a înşela şi a pricinui neajunsuri, în scopul ridicării lor în slăvi, fie chiar că acele nelegiuiri şi ticăloşii nu sunt săvârşite de oameni şi nu corespund adevărului; dar totuşi minţile cele mai născocitoare de minciuni le plăsmuiesc cu satisfacţie şi plăcere în privinţa acestor divinităţi, ca să pară că îndemnul la ticăloşiile şi desfrânările ruşinoase săvârşite, coboară chiar din cer pe pământ, motivându-le şi investindu-le cu o autoritate destul de potrivită.

Prin urmare, în măsura în care grecii se considerau îndreptăţiţi să fie slujitorii unor asemenea divinităţi, au găsit cu cale că în noianul de oprobrii născocite în reprezentaţiile lor teatrale, nu trebuie câtuşi de puţin cruţaţi de atacurile poeţilor, fie străduindu-se să pară aidoma divinităţilor lor, fie temându-se să nu le stârnească mânia, dacă aspirau să dobândească o reputaţie mai deosebită şi mai înaltă, socotindu-se chiar mai presus de ei în acest chip.

CAPITOLUL 11

Despre acei actori ai grecilor care erau primiţi în rândurile conducătorilor treburilor obşteşti ale republicii, tocmai pentru temeiul că fiind adepţii unor divinităţi erau totuşi priviţi cu dispreţ fără vreo justificare

Pentru motivarea acestei teze, menţionăm faptul că actorii pieselor de teatru în Grecia au socotit a fi demni nu de-o neînsemnată consideraţie din partea cetăţii ateniene, dacă de bună seamă însuşi Cicero menţionează în opera lui *Despre republică*[10] faptul că Eschine atenianul, un bărbat dotat în cel mai înalt grad cu darul

elocinţei, în perioada tinereţii sale a jucat pe scena teatrului în roluri tragice, iar ulterior a îndeplinit mari funcţii la conducerea statului atenian şi de asemenea şi Aristodemos, la fel (un vestit) tragedian, a fost trimis de atenieni în diverse rânduri la regele Filip (al Macedoniei), ca împuternicit pentru însărcinări foarte importante referitoare la pace şi la război.

Într-adevăr, atenienii apreciau asemenea bărbaţi ca fiind reprezentativi şi corespunzători pentru (evenimente importante), în măsura în care îşi dădeau seama că înseşi divinităţile lor îi accep-tau să reprezinte aceleaşi arte şi să îndeplinească roluri în piese de teatru, şi ca totuşi aceşti actori care jucau în diferite roluri să fie desconsideraţi, privindu-i ca pe nişte fiinţe nedemne.

De bună seamă grecii, care nu s-au încumetat să facă abstracţie de anumite situaţii, considerându-le ruşinoase, ci aşa cum sunt îndeobşte permise divinităţilor, la fel cum nici viaţa cetăţenilor nu este ferită de atacuri şi ironizări din partea poeţilor şi actorilor, deoarece grecii vedeau că viaţa şi faptele zeilor erau criticate, şi înseşi divinităţile se complăceau, acceptând asemenea critici, şi înşişi oamenii care jucau ca actori roluri de divinităţi pe scenele teatrale, care cunoscuseră şi aflaseră că le sunt plăcute divinităţilor asemenea scene din piesele dedicate lor, au găsit cu cale nu numai că nu trebuie desconsideraţi şi priviţi cu dispreţ aceşti actori, ci trebuie să li se acorde cea mai înaltă cinstire în cetatea ateniană. Negreşit. De bună seamă.

Ce răspuns s-ar putea da la întrebarea pentru care motiv se acordă preoţilor cinstire, pentru că aceştia oficiază sacrificii care sunt primite de divinităţi, în schimb actorii trebuie desconsideraţi, fiind priviţi ca nişte ticăloşi, de înseşi divinităţile; pentru plăcerile furnizate pretind să li se acorde cinstire, şi dacă nu se face aşa ceva, avându-se o asemenea atitudine pentru actorii pe care ei înşişi i-au învăţat, dându-le sfaturi (cum să se comporte), însele divinităţile îşi vor manifesta mânia. Mai cu seamă când însuşi Labeo, despre care ei declară sus şi tare că e cel mai priceput bărbat în asemenea chestiuni, deosebeşte divinităţile în bune şi rele prin diversitatea cultului, susţinând că divinităţile negative patronează fărădelegile şi neajunsurile de trist augur, în timp ce divinităţile faustice participă la evenimentele fericite şi plăcute, ca de exemplu, cum el însuşi spune, jocurile de circ, ospeţele şi praznicile. Voi prezenta de-a fir-a-păr toate acestea, ulterior, cum se prezintă ele, dacă Dumnezeu mă va ajuta. Acum însă, în ceea ce priveşte problema de faţă, fie că se pune pe seama zeilor totul, de-a valma, ca şi cum toţi zeii ar fi faustici (negreşit, nu se cuvine să credem că există divinităţi negative, adică de piază-rea, deoarece mai degrabă duhurile necurate toate, fără excepţie, sunt de rău augur), fie ţinând seama de discriminarea prezisă de Labeo, aşa cum a găsit el cu cale, li se acordă toată consideraţia numai divinităţilor faustice, iar celor de rău augur toată desconsiderarea şi dispreţul. În schimb, grecii socot că trebuie să li se acorde cea mai înaltă cinstire ambelor categorii de divinităţi cu cea mai profundă îndreptăţire, şi în aceeaşi măsură şi clanului sacerdotal, care oficiază sacrificiile, precum şi actorilor prin care se celebrează reprezentaţiile scenice, ca nu care cumva să fie învinuiţi că aduc jigniri, fie tuturor divinităţilor lor, fie, în cazul că jocurile scenice sunt plăcute tuturor, fie, ceea ce e mai nedemn, acelora pe care îi consideră buni, dacă jocurile scenice sunt apreciate numai de ei.

CAPITOLUL 12

Romanii, interzicându-le poeţilor libertatea de-a aduce critici oamenilor, au o mai bună părere despre oameni decât despre zei

Romanii, după cum Scipio le aduce elogii în acea discuţie referitoare la Republica Romană, n-au vrut ca viaţa şi bunul lor renume să fie supuse jignirilor şi deprecierilor poeţilor, au sancţionat cu pedepse, chiar cu moartea pe cel care ar îndrăzni să compună o asemenea producţie poetică, cu un astfel de conţinut. Într-adevăr, dacă ei au luat o hotărâre destul de onorabilă, dictată de legea onoarei faţă de ei înşişi, în schimb faţă de divinităţile lor au luat

decizii pline de trufie, lipsite de religiozitate, deoarece ei ştiau că divinităţile lor suportă nu numai cu îngăduinţă jignirile şi blestemele poeţilor, ci chiar le acceptă cu plăcere, au fost încredinţaţi că ei nu merită să li se aducă astfel de jigniri şi în consecinţă s-au apărat de poeţi prin promulgarea unei legi. În schimb, injuriile aduse divinităţilor lor s-au îmbinat cu solemnităţile cultului lor religios.

Oare tu, Scipio, elogiezi o asemenea atitudine (legiferată), că li s-a interzis această permisiune poeţilor romani, ca oricare dintre romani să fie copleşit de oprobriul public, deşi constaţi că ei n-au cruţat pe nici una dintre divinităţile voastre ? Oare trebuie să se acorde mai mare consideraţie Senatului vostru roman, decât Capitoliului vostru (sediul zeilor), ba chiar şi faţă de Roma însăşi şi faţă de întregul cer, aşa fel încât să le fie interzis prin lege să-şi rostească criticile severe printr-un limbaj licenţios, insolent, şi să se împroaşte atacuri împotriva divinităţilor tale cu atâta dezinvoltură, cu atâta impertinenţă, fără să le interzică nici o oprelişte din partea vreunui senator, vreunui censor, vreunui fruntaş al republicii, vreunui pontifice ? Cu alte cuvinte, n-a fost o faptă nedemnă când Plaut[11], sau Naevius[12] i-au ponegrit pe Publius[13] şi pe Gneus Scipio[14], şi Caecilius[15], pe Marcus Cato[16], dar oare s-ar fi cuvenit ca Terentius[17] al vostru să aţâţe tineretul, îndemnându-l la desfrâu, dându-l ca exemplu de destrăbălare pe Jupiter Optimus Maximus ?

CAPITOLUL 13

Romanii ar fi trebuit să-şi dea seama că divinităţile lor care pretindeau adorarea lor în jocurile scenice lubrice nu sunt vrednice de-a le aduce onoruri divine

Dar Scipio Africanus, dacă ar trăi, poate că mi-ar da acest răspuns : „De ce să nu vrem noi ca aceste fapte şi atitudini să rămână nepedepsite, de vreme ce înseşi divinităţile lor le-au vrut în

cultul şi ritualurile lor religioase ? Când au introdus jocurile scenice în datinile romane, în care sunt celebrate, sunt recitate de nenumărate ori şi reprezentate fără întrerupere şi chiar au dat poruncă să fie consacrate şi desfăşurate în cinstea lor ?“ Pentru care pricină nu s-a înţeles şi s-a dedus din acest exemplu mai degrabă că acestea nu sunt divinităţi adevărate şi câtuşi de puţin vrednice ca acea vestită Republică Romană să le aducă onoruri divine ? De bună seamă, n-ar trebui şi nu s-ar cuveni pentru nimic în lume ca aceste divinităţi să fie adorate, în măsura în care au pretins să se desfăşoare jocuri scenice şi să se reprezinte jocuri scenice (conţinând) vorbe jignitoare la adresa romanilor şi, mă rog, cum au crezut că trebuie adorate divinităţile şi în schimb nu s-a înţeles că aceste duhuri (necurate) trebuie detestate, deoarece din râvna de-a induce în eroare au pretins cu prilejul şi în toiul onorurilor lor să fie celebrate şi ticăloşiile lor condamnabile.

De asemenea, romanii, cu toate că erau obsedaţi de superstiţiile lor nocive într-un asemenea grad încât să devină obiectul unui cult acele divinităţi pe care le vedeau că vor să li se consacre scene cu turpitudini (scabroase), totuşi, aducându-şi aminte de (străvechea) lor demnitate şi simţul ruşinii, nu le-au acordat onoruri actorilor care jucau în asemenea reprezentări teatrale, după obiceiul grecilor, ci, după cum relatează acelaşi Scipio în opera lui Cicero, „deoarece romanii considerau arta jocurilor şi întregul scenariu un cortegiu de scabrozităţi, şi-au impus voinţa, interzicând acestei categorii de oameni nu numai să nu se bucure de onorurile acordate celorlalţi cetăţeni romani, ci-i eliminau chiar din trib prin notaţia censorului“[18]. De bună seamă, merită a fi elogiată şi relevată între calităţile romanilor acea faimoasă înţelepciune, dar aş dori să fie urmată şi de alţii, imitând-o. Într-adevăr, iată, pe bună dreptate, dacă oricare din rândurile cetăţenilor romani ar fi optat pentru profesia de actor, lui nu i-ar fi fost acordat nu numai nici un privilegiu de onoare, ci prin notarea lui de către censor, însuşi tribul lor nu i-ar mai fi îngăduit să rămână în rândurile concetăţenilor săi, nici măcar o clipă. O, ce suflet cu adevărat roman şi cât de dornică de proslăvire era (străvechea) Romă ! Dar să mi se răspundă : pe ce temei consimţit oamenii aparţinând scenei teatrale sunt îndepărtaţi de la orice

onoruri, în schimb jocurile scenice sunt admise între onorurile divinităţilor ? Mult timp virtuţile romane n-au cunoscut această artă a reprezentărilor teatrale, care, dacă erau frecventate în scopul stârnirii plăcerilor omeneşti, ademeneau pe furiş sufletele omeneşti şi influenţau negativ asupra moravurilor, dăunîndu-le. Divinităţile au cerut să se desfăşoare acele jocuri scenice pentru ele; prin urmare, în ce chip şi de ce este lovit de opreliştе actorul prin care o divinitate devine obiectul adorării ? Şi de ce se înfierează fruntea actorului care a jucat pe scena teatrului o piesă scabroasă, dacă zeul care-o cere este adorat?

În această dispută n-au decât să se certe între ei grecii cu romanii. Cred, pe bună dreptate, că ei trebuie să le acorde onoruri actorilor reprezentaţiilor teatrale, deoarece ei îi adoră pe zeii care solicită jocuri scenice. În schimb, romanii nu admit să fie dezonorat nici tribul plebeilor din cauza actorilor care joacă pe scena teatrului, cu atât mai vârtos nici curia senatorială. În această dispută, un raţionament de-o asemenea natură rezolvă ansamblul problemei. Grecii propun că „dacă asemenea divinităţi trebuie adorate, negreşit şi oamenii din această categorie trebuie să se bucure de onoruri". Romanii, în schimb, opinează că „în nici un caz unor asemenea oameni nu trebuie să li se acorde onoruri". Creştinii trag următoarea concluzie: „asemenea divinităţi nu trebuie adorate pentru nimic în lume".

CAPITOLUL 14

Mai presus de toţi a fost Platon, care n-a acordat poeţilor dreptul de-a avea domiciliul în cetatea lui ideală, ci numai acelor divinităţi care au vrut să se consacre în onoarea lor reprezentaţii scenice

În continuare, ne punem întrebarea : pentru care temei poeţii care au compus asemenea piese de teatru, dar cărora prin Legea celor XII Table le este interzis să aducă prejudicii prin lezarea

bunului renume al cetăţenilor (romani), când adresează jigniri infamante divinităţilor, totuşi aceştia nu erau consideraţi lipsiţi de sentimentul onoarei, aidoma actorilor ? După care criteriu s-au orientat, ca actorii care joacă pe scenă în roluri în piesele plăsmuite de poeţi un conţinut defăimător la adresa divinităţilor, să fie eliminaţi din cetate, în schimb să se acorde onoruri autorilor lor ? Oare trebuie să-i acordăm mai degrabă grecului Platon elogii când a formulat în mod raţional cum trebuie înfăptuit (şi organizat) statul ideal[19] şi când a fost de părere că poeţii trebuie să fie alungaţi din oraş, de parcă ar fi vrăjmaşii adevărului ?[20] Într-adevăr, Platon n-a admis ca să le fie adresate vorbe de ocară şi sudalme divinităţilor şi nici n-a vrut ca sufletele concetăţenilor săi să fie atrase spre destrăbălare şi corupţie prin plăsmuiri (indecente). Compară acum concepţiile şi sentimentele morale ale lui Platon, care îi expulzează din cetatea Atena pe poeţi, pentru ca concetăţenii săi să nu fie împinşi spre pierzare de ei, dar concomitent solicita să se desfăşoare jocuri scenice consacrate în cinstea divinităţii zeilor. Platon, cu toate că nu i-a convins prin dialogurile sale în această privinţă, totuşi a pledat prin sfaturile sale date unor oameni uşuratici şi lascivi ca grecii, să nu scrie asemenea opere teatrale ; în schimb acestea au săvârşit (un adevărat) atentat asupra seriozităţii şi simţului măsurii (specifice) romanilor, susţinând, dimpotrivă, să se desfăşoare asemenea reprezentaţii scenice. Şi că grecii au vrut nu numai să fie reprezentate, ci chiar să fie dedicate, consacrate şi desfăşurate în mod solemn în cinstea divinităţilor. La urma urmei, în cinstea cui s-ar cuveni să decerneze statul în primul rând onoruri divine ? Oare lui Platon, care a interzis asemenea reprezentaţii scenice indecente şi (absolut) imorale sau în cinstea demonilor (sub pretextul) că se bucură de aceste zădărnicii înşelătoare ale unor oameni (ca grecii), pe care Platon nu i-a putut convinge de adevărul (concepţiilor sale) ?

Labeo şi-a exprimat părerea că Platon ar trebui comemorat prin consacrarea lui în rândurile semizeilor, în mod analog ca pe Hercule ori ca pe Romulus. Labeo îi consideră pe semizei mai presus de eroi. Dar şi pe semizei şi pe eroi îi consideră în rândurile divinităţilor. Totuşi, eu nu stau la îndoială să-l consider mai presus

chiar de divinităţile înseşi, nu numai de eroi pe acea fiinţă pe care Labeo o ridică în rândurile semizeilor. Legislaţia romanilor se aseamănă prin conţinut cu concepţiile (şi tezele) dialogurilor lui Platon, în măsura în care acesta condamnă toate elucubraţiile poeţilor romani ; în schimb le interzice poeţilor numai libertatea de a-i ponegri pe oameni ; în schimb Platon le interzice să-şi aibă domiciliul chiar în cetate ; romanii numai pe actorii pieselor de teatru ale poeţilor îi elimină din rândurile societăţii concetăţenilor. Dar dacă organizatorii reprezentaţiilor scenice ar îndrăzni să se manifeste în vreun chip oarecare, probabil că romanii i-ar exclude de pretutindeni.

Ca atare, romanii de-a surda ar putea primi sau spera de la divinităţile lor o legislaţie pentru introducerea unor bune moravuri, ori pentru îndreptarea celor rele, pe care divinităţi ei le înduplecă, le conving. Căci divinităţile solicită jocuri scenice în onoarea lor, în schimb aceiaşi romani le refuză tuturor actorilor unor astfel de reprezentaţii acordarea de onoruri (civice). Aceia dispun să fie celebrate scabrozităţile divinităţilor prin plăsmuiri poetice, aceştia interzic indecenţele poeţilor prin care se aduc jigniri oamenilor.

Însuşi Platon, ridicat în rândurile semizeilor, se opune desfrânărilor unor asemenea divinităţi şi a dat îndrumări cum trebuie să se procedeze în funcţie de caracterul romanilor, pentru că el n-a vrut defel ca poeţii, care după bunul lor plac fie induc în eroare firile oamenilor năpăstuiţi, fie îi îndeamnă să imite cele mai ticăloase fapte ale divinităţilor, să convieţuiască cu ceilalţi concetăţeni într-un stat bine întemeiat.

Într-adevăr, noi nu-l considerăm pe Platon nici zeu, nici semizeu şi nici nu-l comparăm cu vreun înger sfânt al atotputernicului Dumnezeu, nici cu vreunul din adevăraţii prooroci, nici cu vreunul din apostoli, nici cu vreunul din martirii lui Hristos, nici măcar cu vreun creştin oarecare. Temeiul acestei păreri va fi lămurit la momentul potrivit. Cu toate acestea noi opinăm că Platon, în măsura în care înşişi oamenii au susţinut ca să fie socotit în rândurile semizeilor, trebuie considerat mai presus decât Romulus şi Hercule (deoarece nici unul dintre istorici sau dintre poeţi n-a spus, sau n-a plăsmuit, că Hercule nu şi-a ucis fratele şi nici n-a săvârşit vreo ticăloşie), de bună seamă, mai presus decât Priapus[20 a], sau vreun oarecare Cynokephalos, sau la urma urmei măcar de Febrius, pe care divinităţi romanii le-au adoptat fie de la popoare străine pe de-o parte, fie le-au consacrat din propria iniţiativă, pe de altă parte.

Prin urmare, cum ar fi fost cu putinţă ca asemenea divinităţi să zădărnicească nişte defecte şi porniri atât de rele sufleteşti, precum şi deprinderi nesănătoase prin poveţe şi legi, sau altele, de asemenea natură, sau cum s-ar fi străduit aceste divinităţi să stârpească greşelile îndătinate, ele care s-au preocupat să le răspândească, sau să le dea proporţii mai mari ticăloşiilor, dacă au dorit să le aducă la cunoştinţa noroadelor asemenea fărădelegi săvârşite de ele înseşi, sau plăsmuite că au fost de asemenea divinităţi săvârşite, în scopul de-a fi stârnită în mod spontan cea mai ticăloasă poftă omenească, de parcă ar fi fost insuflată (din înaltul cer), prin har divin, în pofida faptului că însuşi Cicero de-a surda a strigat când a vorbit despre poeţi : „Când strigătele şi vuietele de aprobare ale poporului au ajuns la urechile poeţilor, aidoma vorbelor rostite de un mare şi înţelept învăţător, câte taine nu le insuflă, câte temeri nu le stârnesc, câte dorinţe nu le aprind sufletele ?“[21]

CAPITOLUL 15

În acest capitol se arată că romanii şi-au creat cultul unor divinităţi nu pe cale raţională, ci în scopul unei adulaţii

Ce raţionament i-a determinat pe romani să recurgă la alegerea unor divinităţi false, sau mai degrabă la adulaţia lor ?

Mai cu seamă când nu l-au considerat vrednic nici măcar de-un altar cât de neînsemnat pe acest (ilustru) Platon, pe care în schimb îl vor ca semizeu şi care s-a străduit amarnic, în atâtea dialoguri, ca

moravurile omeneşti să nu fie copleşite de neajunsurile sufleteşti, de care trebuie să ne ferim cu precădere şi l-au pus pe Romulus al lor mai presus de multe divinităţi, cu toate că o învăţătură a lor aidoma unei taine îl înfăţişează mai degrabă în ipostaza unui semizeu decât a unui zeu. Într-adevăr, romanii i-au instituit şi un flamin[22], care gen de sacerdoţiu s-a relevat într-o asemenea măsură la ceremoniile romane prin purtarea unei tiare pe care numai trei flamini erau destinaţi să le poarte la slujbele cultului unor divinităţi şi anume flaminul Dial al lui Jupiter, flaminul Marţial al lui Marte şi flaminul Quirinal al lui Romulus. Căci graţie simţămintelor cetăţenilor romani pentru credinţa că ulterior (după moartea sa) a fost primit în cer, Romulus a căpătat supranumele de Quirinus. Datorită acestei cinstiri, Quirinus a fost socotit mai presus de Neptun şi Pluton, fraţii lui Jupiter, şi de însuşi Saturn, tatăl lor, acordându-i o cinstire mai mare lui Romulus, totodată marele sacerdoţiu pontifical pe care îl acordaseră lui Jupiter, l-au atribuit şi întemeietorului Romei, în aceeaşi măsură şi lui Marte, din consideraţie pentru faptul că era — poate — tatăl lui Romulus.

CAPITOLUL 16

Dacă divinităţile romane s-ar fi preocupat de (domnia) dreptăţii, poporul roman ar fi trebuit să primească mai degrabă de la ele învăţăturile convieţuirii sociale decât să împrumute legislaţii de la alte popoare

Dacă romanii ar fi putut primi legislaţia unei bune convieţuiri de la divinităţile lor, n-ar fi împrumutat, cu câţiva ani mai târziu după întemeierea Romei, legile lui Solon[23], pe care însă nu le-au păstrat aşa cum le-au primit şi s-au străduit să le facă mai bune şi mai desăvârşite şi nu şi-au însuşit legislaţia lui Lycurg[24], dată spartanilor, cu toate că acesta susţinea că le-a alcătuit inspirat de harul lui Apollon[25], ceea ce romanii n-au vrut să creadă din spirit de prevedere. Numa Pompilius[26], care a urmat la domnie lui Romulus, se spune că a făcut nişte legi, care, de bună seamă, nu erau satisfăcătoare în ceea ce priveşte conducerea statului şi care e autorul multor culturi şi rânduieli religioase. În pofida acestei situaţii şi iniţiative nu se poate susţine că Numa a primit aceste legi de la divinităţi.

Prin urmare, divinităţile lor nu s-au preocupat câtuşi de puţin de faptul de-a nu li se întâmpla celor care îi adoră năpăstuiri sufleteşti, neajunsuri pentru viaţa lor, daunări pricinuite moravurilor, care sunt atât de mari, încât cei mai de seamă din rândurile învăţătorilor lor vor declara că republicile vor pieri, chiar dacă oraşele lor vor dăinui. Mai mult, s-a preocupat cu tot dinadinsul, aşa cum am arătat mai sus, ca oraşele să crească şi să se mărească.

CAPITOLUL 17

Despre răpirea sabinelor şi alte întâmplări nedrepte care erau frecvente în statul roman, chiar erau proslăvite de cetăţeni

Probabil că divinităţile pentru acest temei n-au făcut legi pentru poporul roman, deoarece, după cum spune Sallustius[26a], „dreptatea şi binele la romani fiinţau mai degrabă prin natura lucrurilor, nu prin legi". Eu sunt încredinţat că sabinele au fost răpite pe baza legislaţiei acestui drept şi acestui bine. Căci ce este mai drept şi mai bine decât faptul ca fiicele altui neam, ademenite printr-un spectacol înşelător, să nu fie luate în primire din mâna părinţilor lor, ci răpite, romanii folosind silnicia în această privinţă, aşa cum fiecare a putut s-o facă ? Într-adevăr, dacă sabinii[26b] ar fi săvârşit o nedreptate, refuzând cererile romanilor în căsătorie, cu atât a fost mai

mare nedreptatea romanilor de-a răpi fetele a căror mână nu le-a fost acordată (de părinţii lor) ! În schimb, s-ar fi putut purta un război de către romani cu neamul sabin, care refuzase să acorde mâna fiicelor lor în vederea căsătoriei cu reprezentanţii unui neam cu hotarele învecinate, decât cu un neam care-şi revendica fiicele răpite. Prin urmare, acest război ar fi fost un război drept, în care Marte l-ar fi ajutat pe fiul său Romulus, care se lupta pentru a răzbuna cu arma în mână injuria adusă soţilor refuzaţi şi în modul acesta ar fi ajuns la femeile pe care le doriseră. Într-adevăr, poate că romanul învingător ar fi luat pe baza dreptului războiului ceea ce i se refuzase pe nedrept. Dar Romulus a răpit nişte fiinţe care nu le-au fost date, încălcând dreptul în timp de pace şi a desfăşurat un război nedrept cu părinţii fetelor, care în mod legitim erau indignaţi şi (înfuriaţi).

În consecinţă, acest război s-a încheiat cu succes şi cu folos pentru romani, deoarece, cu toate că spectacolul cu jocuri de circ a stârnit amintirea acelei înşelăciuni, totuşi exemplul acelui act urât al răpirii nu a produs plăcere în acea cetate şi puterii romane. Dar ulterior romanii au mai căzut cu uşurinţă într-o altă greşeală, pentru că după acea faptă condamnabilă, i-au consacrat divinitatea lui Romulus, în loc să-l condamne prin vreo legiferare, creându-se o datină, spre a nu se mai permite imitarea acelei fapte, — răpirea de femei.

Pe baza acestei „legiferări binefăcătoare“, după alungarea regelui Tarquinius şi a vlăstarilor lui, pentru că fiul regelui o necinstise pe Lucreţia, folosind silnicia, consulul Iunius Brutus l-a constrâns să renunţe la magistratură şi nu i-a permis nici să trăiască în cetatea romană lui Lucius Tarquinius Collatinus, soţul aceleiaşi Lucreţii, colegul său de consulat, un bărbat vrednic şi inocent, numai pentru numele şi înrudirea sa cu familia Tarquiniilor. Această abominabilă faptă a lui Brutus a fost săvârşită cu aprobarea şi consimţirea poporului, din mâinile căruia şi Collatinus şi Brutus primiseră consulatul.

Tot pe baza acelei legiferări faustice Marcus Camillus[27], o personalitate fără seamăn a acelor timpuri, care i-a învins cu o uşurinţă incredibilă pe veienţi, cei mai înverşunaţi vrăjmaşi ai poporului roman, într-un război (care a durat) 10 ani, în decursul căruia republica de atâtea ori a fost greu îngenuncheată şi lovită, luptând fără succes, când Roma însăşi era înspăimântată şi se îndoia că-şi va găsi salvarea, Camillus a cucerit Veii, un oraş extrem de bogat al etruscilor. Ulterior însă, Camillus, datorită invidiei detractorilor săi care îl pizmuiau pentru vitejia sa şi impertinenţii tribunilor plebei, a fost acuzat şi condamnat (la exil). A simţit cât de ingrată a fost faţă de el cetatea romană pe care o salvase, încât fiind absolut sigur de condamnare, a plecat din proprie iniţiativă în exil, fiind condamnat în absenţă la o amendă de 10 000 de sesterţi, pentru ca totuşi (rechemat) să devină din nou salvatorul patriei nerecunoscătoare, învingându-i pe gali şi răzbunând-o (pentru înfrângerea suferită).

Regret că amintesc acum numeroase fapte urâte şi atâtea nedreptăţi pe care le îndura cetatea romană, atunci când atotputernicii patricieni se străduiau să îngenuncheze plebea, iar aceasta refuza să se lase îngenuncheată de aristocraţie şi când susţinătorii ambelor tabere mânaţi de ambiţii acţionau cu zel din dorinţa de-a învinge, în loc să se gîndească ce e drept şi ce e bine.

CAPITOLUL 18

Despre evenimentele descrise de Sallustius în *Istoria* lui şi despre moravurile romanilor prigoniţi şi înspăimântaţi şi cum s-a dat totul în vileag când au scăpat de oprelişti

Ca urmare voi folosi modul de-a judeca (evenimentele) şi-l voi lua chiar pe Sallustius martor, care, elogiindu-i pe romani, şi-a exprimat concepţiile sale, de la care m-am inspirat şi eu, când a spus : „Dreptatea şi binele la romani s-au impus nu prin legi, ci prin natura lucrurilor“, el preamărind acea epocă în care cetatea romană, după alungarea regilor, a înfăptuit o creştere incredibilă a puterii

sale într-un scurt interval de timp. Tot Sallustius[28] declară în prima carte a *Istoriei* sale şi chiar la începutul ei că atunci, după ce republica şi-a transferat puterea de la regi la consuli, după un scurt interval de timp au apărut opreliştile şi izbeliştile celor atotputernici (din rândurile patricienilor), şi ca urmare s-a petrecut retragerea plebeilor (pe muntele) Aventin, datorită persecuţiei patricienilor, şi au mai apărut şi alte conflicte în oraşul Roma. Într-adevăr, Sallustius, după ce-a amintit că poporul roman între cel de-al doilea război cartaginez şi cel de-al treilea şi ultimul, s-a bucurat de cele mai bune moravuri şi de-o desăvârşită concordie (între cele două tagme) şi s-a exprimat spunând că motivul acestei prosperităţi n-a fost dragostea şi înclinarea către echitate, ci teama de-o pace nestabilă, câtă vreme Cartagina mai stă în picioare, din care cauză şi „acel faimos Nasica nu voia să fie nimicită Cartagina, în scopul reprimării ticăloşiilor şi păstrării acestor optime moravuri, pentru ca viciile să fie înăbuşite prin insuflarea fricii". În continuare, Sallustius a mai adăugat : „Discordiile şi lăcomia şi ambiţia şi celelalte neajunsuri, care îşi trag obârşia de obicei din situaţii prospere, după căderea Cartaginei au crescut, atingând apogeul suportabilului"[29], menţio-nând acestea pentru ca noi să înţelegem că aceste neajunsuri, chiar şi mai înainte în mod obişnuit apăreau şi creşteau. Apoi, motivând de ce a afirmat acestea, a spus : „Într-adevăr, nedreptăţile celor atotputernici şi din această pricină despărţirea plebei de patricieni[30], precum şi alte neînţelegeri s-au întâmplat să existe chiar de la început în vatra lor şi n-a domnit la ei dreptatea şi simţul măsurii într-o mai mare măsură atunci decât după alungarea regilor, când şi-au arătat colţii teama de Tarquinii şi izbucnirea unui grav război cu etruscii[31].

Îţi dai seama de ce a spus Sallustius că teama a fost cauza cum s-au petrecut lucrurile, ca după scurt timp de la alungarea regalităţii, după eliminarea regilor cu alte cuvinte, se trăia întrucâtva sub domnia dreptăţii şi a simţului măsurii, deoarece romanii se temeau de războiul pe care regele Tarquinius, alungat de pe tron şi gonit din Roma, aliat cu etruscii, îl purta contra romanilor.

Fii atent acum la cele ce urmează, din spusele lui Sallustius : „După aceea patricienii exploatau plebea, dându-i porunci şi asuprind-o la fel ca pe sclavi, dispuneau de viaţa şi de fiinţa lor trupească, cu atitudini ca pe timpul regilor, îi alungau de pe ogoarele lor şi singuri diriguiau treburile obşteşti, eliminându-i pe ceilalţi. Plebea oprimată şi lovită de asemenea atrocităţi şi copleşită mai cu seamă de povara datoriilor, deoarece trebuia să suporte dăjdiile cheltuielilor războaielor neîntrerupte şi concomitent şi de pe urma opreliştilor (şi restriştilor), cu armele a ocupat Muntele Sfânt şi Aventinul şi acolo s-a preocupat de problema desemnării prin alegeri a tribunilor plebei şi de alte legi în sprijinul ei. După încheierea celui de-al doilea război punic s-a pus capăt şi discordiilor şi conflictelor dintre cele două straturi sociale".

Îţi dai seama în ce interval de timp, cu alte cuvinte cât de puţin s-a scurs de la alungarea regalităţii, ce fel de oameni au fost acei romani de atunci despre care Sallustius spune : „În ochii acestora dreptatea şi binele aveau preţ şi aveau trecere prin firea lucrurilor, nu prin legi".

La urma urmei, dacă au existat asemenea vremuri, în care Republica Romană este ridicată în slăvi, spunându-se că a fost cea mai frumoasă şi cea mai desăvârşită, ce trebuie să credem despre epoca următoare şi ce trebuie să spunem, când „transformată puţin", ca să folosesc înseşi cuvintele exprimate de acelaşi istoric, a devenit din „cea mai frumoasă şi cea mai desăvârşită, cea mai retrogradă, cea mai ticăloşită", adică după dărâmarea Cartaginei, aşa cum a amintit el ? Se poate citi în opera sa *Istorii* în ce mod le relatează şi le interpretează succint însuşi Sallustius, în care el demonstrează la ce urâte deprinderi s-a ajuns până la dezlănţuirea războaielor civile şi care au apărut după succesele (strălucite) obţinute în războaiele (punice). „Din acele vremuri — spune Sallustius — (splendidele) moravuri (străvechi) ale strămoşilor noştri n-au decăzut treptat, ca mai înainte, ci s-au prăbuşit aidoma unui torent, deoarece tineretul, din cauza luxului şi a lăcomiei, a alunecat, căzând într-o asemenea corupţie, încât se poate afirma pe bună dreptate, că nici să poată acumula averi personale, nici suporta pe alţii ca să le posede". Apoi Sallustius mai pomeneşte multe lucruri despre ticăloşiile lui Sulla şi de celelalte atrocităţi întâmplate în republică[32], pe care le confirmă de altfel şi alţi scriitori, dar nu cu un talent deopotrivă ca al lui Sallustius.

Totuşi, după cum cred eu, îţi poţi da seama, şi oricine ar putea remarca cu foarte mare uşurinţă, dacă ar fi dotat cu perspicacitate, în ce băltoacă s-a prăbuşit republica noastră datorită bălăcirii în drojdia celor mai mârşave moravuri, înainte de sosirea cerescului nostru Domn. Într-adevăr, aceste evenimente s-au petrecut nu numai înainte de întruchiparea pământească a lui Iisus Hristos, când prin înfăţişarea sa oamenilor a început să propovăduiască învăţătura sa, ci înainte de naşterea din Sfânta Fecioară. Prin urmare, câtă vreme romanii nu se încumetă să aducă imputări divinităţilor lor pentru atâtea urgii şi neajunsuri ale epocii lor, care totuşi ar fi putut fi suportate în acele vremuri, dar după căderea Cartaginei au devenit şi mai cumplite şi mai greu de suportat, otrăvind şi mai mult minţile oamenilor, căci de la aceste divinităţi izvorăsc atâtea şi asemenea blestemăţii, ei împuiază minţile cu atâtea vicleşuguri şi ticăloşii, şi atunci pentru care temei îi aduc imputări Mântuitorului nostru Iisus Hristos pentru neajunsurile şi relele prezente ? El care, prin cea mai sănătoasă învăţătură, pune stavilă adorării unor divinităţi şi false şi înşelătoare, pe de-o parte, şi care detestă şi osândeşte cu harul său divin aceste comportamente omeneşti dăunătoare şi aceste pofte desfrânate, El care caută pe nesimţite să-şi salveze marea familie creştină, smulgând-o acestei lumi alunecoase, care piere din pricina acestor rele deprinderi, El care se străduieşte să zidească Cetatea veşnică cea mai plină de slavă, nu pe temeiul zădărniciilor zgomotoase, ci a judecăţii celei mai adevărate?

CAPITOLUL 19

Despre corupţia care bântuia în Republica Romană înainte ca Iisus Hristos să înlăture cultul divinităţilor păgâne

Iată cum Republica Romană „s-a transformat treptat-treptat din cea mai frumoasă şi cea mai desăvârşită moraliceşte, devenind cea mai ticăloşită şi cea mai netrebnică“[33] (şi această afirmaţie n-o fac

eu cel dintâi, ci au spus-o scriitorii acelor lucrări pe care le-am studiat şi eu plătind pentru această învăţătură, cu mult mai mult timp înaintea venirii lui Iisus (Hristos). Iată că înainte de venirea Mântuitorului Hristos, după distrugerea Cartaginei, „moravurile strămoşeşti, nu treptat-treptat, ca mai înainte, ci aidoma unui torent năprasnic şi mai cu seamă tineretul au căzut pradă corupţiei, datorită păcatelor risipei şi lăcomiei“.

Să ni se citească nouă învăţăturile date poporului roman de divinităţile lor ! O, dacă s-ar trece sub tăcere numai faptele poporului roman, neprihănite, dominate de simţul măsurii al divinităţilor păgâne şi nu i s-ar cere să cunoască faptele mârşave şi ticăloase ale divinităţilor păgâne, cărora printr-o mincinoasă divinitate li se acordă o primejdioasă autoritate !

Să se citească în schimb numeroasele mărturii transmise prin prooroci, prin *Sfânta Evanghelie* şi prin *Faptele Apostolilor* şi prin Epistolele lor — împotriva lăcomiei şi risipei şi luxului —, învăţături date tuturor popoarelor de pretutindeni, cât de Dumnezeieşti sunt, cât de simple şi cu câtă dulceaţă rostite, de parcă ar fi fost rostite de oracole şi ar fi fost coborâte din norii lui Dumnezeu, nu zgomotoase, ca de la întrunirile filosofilor !

Şi, în pofida acestei realităţi, nu se rostesc imputări divinităţilor păgâne că Republica Romană a devenit cea mai netrebnică şi cea mai ticăloşită prin luxul, lăcomia, moravurile desfrânate şi ruşinoase înainte de sosirea Mântuitorului Hristos ! Cu toate acestea, izbeliştile îndurate de poporul roman şi toate câte le-a pătimit datorită trufiei şi dedării lui plăcerilor trupeşti, strigă sus şi tare că sunt pricinuite de religia creştină ! Dacă regii pământului şi toate noroadele, căpeteniile şi toţi judecătorii de pe glob, tinerii şi fecioarele, bătrânii laolaltă cu tinerii[34], cei de toate vârstele, dotaţi cu capacităţi şi de ambe sexe, şi cei cărora li se adresează Ioan Botezătorul[35] şi vameşii şi ostaşii dacă ar auzi învăţăturile Mântuitorului Hristos, în legătură cu moravurile cuviincioase şi ciudate, şi s-ar preocupa toţi de aplicarea, de transpunerea lor în viaţă, atunci şi Republica Romană, datorită propăşirii ei ar împodobi pământul şi viaţa prezentă cu toate splendorile (lumii), încât atingând culmea fericirii s-ar putea bucura în cel mai înalt

grad de viaţa veşnică. Însă, pentru că unii aud această învăţătură, alţii o dispreţuiesc, şi cei mai mulţi apreciază mai degrabă viciile care le dau rele poveţe, în loc să îndrăgească mai mult asprimea unei vieţi de folos pentru practicarea virtuţilor, slujitorii lui Hristos, fie că sunt regi, fie căpetenii, fie judecători, fie ostaşi, fie oameni din provincii, fie bogaţi, fie săraci, fie liberi ori sclavi, de ambe sexe, primesc porunca să îndure, dacă trebuie, şi cea mai ticăloşită republică şi să-şi pregătească în acel Senat, cel mai sacru şi cel mai august Senat, şi cetatea cerească a îngerilor, unde lege este vrerea lui Dumnezeu, iar cea mai adevărată şi strălucită convieţuire constă în această toleranţă.

CAPITOLUL 20

Cei care aduc acuzaţii religiei creştine de ce fel de fericire vor să se bucure şi ce moravuri vor să trăiască

De bună seamă, asemenea închinători care le acordă preferinţa lor acestor divinităţi păgâne şi se bucură când le imită ticăloşiile şi desfrânările, în schimb nu se sinchisesc de faptul că-şi duc viaţa în cea mai ticăloşită şi năpăstuită republică. Ei îşi spun : „Să înflorească Republica Romană, scăldată în bogăţii, glorioasă prin victoriile obţinute şi, ceea ce aduce cea mai mare fericire, să aibă parte de-o pace sigură (la adăpost de ameninţările războiului). Dar ce legătură are această situaţie cu noi ? Ce avantaje ne aduce nouă ? Ne interesează, deoarece dacă fiecare acumulează neîncetat averi, din prisosul cărora să se împlinească nevoile, iar cei atotputernici datorită avuţiilor îi subjugă pe cei neputincioşi. Cei nevoiaşi să se plece în faţa bogătaşilor, pentru a fi şi ei sătui şi pentru ca sub ocrotirea acestora, să se bucure şi ei că nu fac nimic şi nu sunt

supăraţi de nimeni ! Bogătanii să-i exploateze pe cei lipsiţi de avere, intraţi în clientela lor, pentru a-i sluji la împodobirea fastului lor.

Noroadele să ridice în slăvi prin aplauze nu pe cei care dau bune poveţe pentru folosul lor, ci pe cei care le ademenesc şi le copleşesc cu distracţii plăcute. Să nu li se dea ordine severe, să nu fie opriţi de la săvârşirea ticăloşiilor. Regii să nu se sinchisească şi să nu se preocupe de recrutarea oamenilor vrednici, ci să împărăţească bizuindu-se numai pe cei slugarnici ! Provinciile să fie subordonate slujind regilor, dar nu ca unora care sunt meniţi doar să diriguiască şi să îndrepte moravurile cetăţenilor, ci ca unor atotputernici stăpânitori ai vieţilor şi ai averilor şi care le furnizează distracţii, dar supuşii regilor să nu-i cinstească cu sinceritate, ci să se teamă de ei, prin manifestări netrebnice şi atitudini slugarnice ! Să se interzică şi să se ia măsuri prin lege mai degrabă împotriva ta dacă pricinuieşti pagube unui viticultor străin decât dacă el cauzează vieţii tale daune şi neajunsuri! Să nu fie daţi pe seama judecăţii decât cei care nu din propria lor vrere au pus în pericol, sau au pricinuit pagube averii semenului său, ori locuinţei, ori sănătăţii lui. În schimb, fiecare să-i facă ce pofteşte alor săi şi celor cu care e în relaţii ! Să fie la toate răspântiile femei desfrânate, fie pentru toţi amatorii (de dezmăţ), care se complac în asemenea desfătări, fie mai ales pentru cei care nu au posibilităţi să aibă o ţiitoare personală !

Să se construiască cele mai magnifice şi cele mai elegante palate ! Să fie frecvenţi oaspeţi ai celor mai selecte banchete, unde să se petreacă, să se danseze, să se bea, să se vomite, să se împleticească zi şi noapte, cât va pofti, cum îi va plăcea ! Jocurile săltăreţe să tropăie pretutindeni ! Teatrele să clocotească de strigătele veseliei celei mai dezmăţate, ori desfătărilor celor mai licenţioase şi mai sălbatice de orice natură ! Acela să fie declarat duşman al poporului, căruia îi displac asemenea manifestări gălăgioase ale unei asemenea fericiri ! Cel care va încerca să schimbe, sau să îndepărteze asemenea manifestări de fericire, gloata poporului, nestingherită de nimeni, să nu-i dea ascultare, să-l dea jos de pe scaun, să-l smulgă din rândurile fiinţelor vii ! Acelea să fie considerate divinităţi adevărate care vor furniza noroadelor posibilităţi de-a crea asemenea desfătări şi după procurarea lor le vor păstra !

Divinităţile păgâne să fie adorate cum vor dori, să le pretindă organizarea de jocuri de circ cum vor dori, pe care să le poată avea împreună cu cinstitorii lor, sau de la cinstitorii lor ! Aceste divinităţi într-un asemenea chip să se comporte faţă de închinătorii lor, încât pentru fericirea hărăzită, închinătorilor lor să le dispară frica şi de vrăjmaşi şi de molime şi de vreo urgie !

Care cetăţean (roman), bucurându-se de sănătate, nu va compara această republică, voi spune, nu cu Republica Romană, ci cu palatul lui Sardanapal ?[36] Acesta, rege, s-a dedat cândva unor desfătări de asemenea natură, încât a pus să se scrie pe mormântul său, că el şi stins din viaţă se bucură de acele plăceri pe care le gustase din plin, după poftele lui, când era încă în viaţă. Dacă ăştia l-ar avea pe Sardanapal rege, care să le permită asemenea desfătări şi care să se manifeste cu asprime faţă de vreunul, ei ar putea mai degrabă acestuia să-i consacre un templu şi un flamin şi nu lui Romulus, cum au făcut vechii romani.

CAPITOLUL 21

Care a fost concepţia lui Cicero în privinţa Republicii Romane

Însă dacă nu e luat în considerare Sallustius, care a afirmat că Republica Romană a devenit cel mai ticăloşit şi cel mai destrăbălat stat[37], şi ăştia nu se sinchisesc în ce mocirlă a celor mai dezgustătoare şi oribile moravuri se scaldă, ci numai atît doresc : aşa să-şi desfăşoare viaţa şi aşa să dăinuie, atunci să nu dea ascultare şi crezare relatărilor lui Sallustius, că această republică a devenit cea mai ticăloşită şi cea mai decăzută, ci aşa cum arată în scrierile sale Cicero, cu mult mai înainte se rostogolea pe povârnişul pierzaniei, că această republică de mult nu mai avea zile îndeobşte pentru a mai dăinui.

Într-adevăr, Cicero îl indică pe Scipio, chiar pe dânsul care era autorul nimicirii Cartaginei, punându-l să-şi dea părerea despre Republică în acea perioadă pe care-o descrie Sallustius când se presimţea că datorită acelei corupţii era mai gata de pierzanie. Într-adevăr, părerile lui Scipio sunt rostite în acea perioadă în care unul dintre fraţii Gracchi a fost ucis, despre care Sallustius scrie că a fost sorgintea declanşării gravelor sediţiuni. Căci moartea lui Tiberius Gracchus este menţionată în cărţile *Istoriei* sale. La finele cărţii sale a doua, Scipio a spus următoarele : „Aşa cum într-o operă muzicală cântată trebuie să se realizeze o armonizare executată din liră sau din flaut şi din aria cântată cu voci (omeneşti) şi această armonie obţinută din sunete distincte trebuie (cu orice preţ) menţinută, iar când apare ceva dizarmonios şi discrepant, atunci urechea unui cunoscător al muzicii nu o poate suporta, dirijorul face ca această orchestraţie îmbinată şi executată de cele mai neasemănătoare voci şi sunete de instrumente să fie armonioasă în mod corespunzător, la fel şi statul constituit din tagme superioare, mijlocii şi inferioare într-o interacţiune, în mod analog ca sunetele muzicale, într-un stat cârmuit cu sprijinul raţiunii se realizează armonia socială prin consensul şi (înţelegerea) tuturor tagmelor, deşi extrem de diferenţiate, dar armonia care e realizată de muzicanţi într-o arie cântată, într-un stat devine concordie, optima legătură şi totodată cea mai strânsă în orice republică, unde domneşte echilibrul social, dar acest stat nu poate dăinui fără doar şi poate când e lipsit de (regimul) dreptăţii".[38]

În pasajul următor Scipio a tratat mai pe larg şi cu lux de argumente, arătând ce avantaje a adus ideea de dreptate socială într-un stat şi ce dezavantaje a pricinuit când a lipsit ; Philus, unul dintre cei care luau parte la discuţie, a luat cuvântul şi a cerut ca această problemă să fie tratată cu mai multă atenţie şi să se spună despre dreptate mai multe lucruri, pentru că în popor se vorbeşte că o republică nu poate fi cârmuită fără cauzarea de nedreptăţi. Şi atunci Scipio a consimţit să se discute această problemă, pentru a fi lămurită în întregime. Scipio a răspuns că din toate discuţiile care s-au purtat referitor la republică, nu se va putea înainta mai departe dacă nu se va confirma concepţia că o republică nu poate dura fără

nedreptăţi sociale este nu numai falsă, în schimb adevărul cel mai ineluctabil este că o republică nu va putea fi cârmuită fără existenţa şi regimul totalei dreptăţi[39].

Pentru că explicaţia acestei teme s-a amânat pentru ziua următoare, această problemă a fost dezbătută de Cicero în cartea a III-a a *Republicii* printr-o vie dispută. Într-adevăr, Philus a susţinut teza acelora care erau de părere că o republică nu poate fi cârmuită fără cauzarea nedreptăţilor, scuzându-se în primul rând şi adaugând ca să nu se creadă despre el că are această convingere, totuşi a pledat cu tot dinadinsul în favoarea nedreptăţii şi împotriva principiului dreptăţii, străduindu-se să demonstreze, prin raţionamente asemănătoare şi exemple, că prima este utilă republicii, iar secunda nefolositoare. Atunci Laelius, la rugămintea tuturor, a purces la apărarea dreptăţii şi s-a străduit din răsputeri să demonstreze că nu există un adversar mai înverşunat pentru republică decât nedreptatea şi că un stat nu poate fi administrat şi condus şi nu poate sta în picioare (şi dăinui) fără o mare dreptate.

După ce s-a dezbătut această teză într-o manieră cât se poate de satisfăcătoare, Scipio revine la tema întreruptă, îşi reconsideră părerea şi recomandă definiţia sa, exprimând-o succint : „republica aparţine poporului". Dar poporul nu înseamnă orice gloată de oameni adunaţi, ci o colectivitate fundamentată pe drepturi consimţite[40] şi o societate de oameni organizată, determinată de comunitatea de interese. Laelius arată apoi în discuţia referitoare la definiţie cât de întemeiat este interesul şi din expunerea definiţiilor trage concluzia că atunci se înfăptuieşte adevărata republică — cu alte cuvinte când totul aparţine poporului —, când statul este bine condus şi administrat în numele dreptăţii, fie de un rege, fie de o elită (denumită a optimaţilor — oamenii cei mai vrednici), fie de întregul popor. Când un rege comite nedreptăţi — acestui rege grecii i-au dat denumirea de *tiran* —, sau când optimaţii comit injustiţii, conclavul acestora poartă denumirea de *partid*, sau când însuşi poporul comite acte de injustiţie, dar nu s-a găsit un termen pentru a corespunde unei asemenea situaţii, a fost denumită şi guvernarea acestora guvernare *tiranică*, şi în acest caz republica (numai aparent democratică), nu este numai vicioasă şi necores-

punzătoare (realităţii), după cum se discutase în ziua precedentă, dar după cum demonstrează raţionamentul conexat cu acele definiţii, nu este câtuşi de puţin republică, deoarece un asemenea stat nu este un bun al poporului (nu se identifică cu poporul), deoarece a fost acaparat de un tiran sau de un partid (facţiune politică), iar poporul, dacă comite injustiţii, nu mai e un adevărat popor (democrat), pentru că în acest caz mulţimea norodului nu este coasociată şi cointeresată pe temeiul consensului juridic şi prin comunitatea intereselor, aşa cum fusese definit *poporul*.

Prin urmare, când Republica Romană a ajuns într-un asemenea stadiu, cum o descrie Sallustius, o asemenea republică, pe baza acestui raţionament, nu era numai cea mai negativă şi cea mai ticăloşită, aşa cum a caracterizat-o el, ci (în realitate) nu exista defel, căci acest raţionament l-a relevat discuţia despre republică, care a avut loc între marii fruntaşi ai statului roman de atunci. Aşa cum însuşi Tullius Cicero a demonstrat nu în alocuţiunea lui Scipio Africanus şi nici a altei personalităţi, ci şi-a exprimat propriile sale convingeri în cartea a V-a, la începutul ei, când a amintit mai întâi de versul poetului Ennius, în care acesta spunea :

„Statul roman stă în picioare graţie străvechilor datini şi strămoşilor noştri"[41].

Acest vers — spune Cicero, prin adevărul rostit şi prin laconismul lui, mie-mi pare aidoma proorociei făcută de un oracol. Într-adevăr, nici personalităţile conducătoare, în ipoteza că statul n-ar fi dăinuit într-o asemenea măsură, şi nici moravurile, dacă în fruntea statului n-ar fi fost aceste personalităţi conducătoare n-ar fi putut întemeia sau păstra o perioadă atât de îndelungată o republică atât de mare şi care stăpânea un teritoriu atât de întins. Prin urmare, înainte de perioada pe care o evocăm, înseşi datinile strămoşeşti îi relevau şi impuneau la conducerea statului pe bărbaţii cu prestanţă, şi la rândul lor şi personalităţile superioare şi distinse păstrau străvechile moravuri şi instituţiile străbune. În schimb, epoca contemporană, după ce-a luat în primire o republică similară unei strălucite creaţii plastice, dar care datorită vechimii a început să se şteargă, nu numai că a neglijat să o supună renovării, folosind aceleaşi culori cu care fusese pictat tabloul, dar nici măcar nu s-a preocupat să-i păstreze

forma ei iniţială prin folosirea acelor culori şi nici aliniamentele ei exterioare. Căci ce mai rămâne din vechile moravuri, prin care Cicero a afirmat că Republica Romană stă în picioare, cu nişte datini de care ne dăm seama că au fost îngropate în uitare, deşi au fost nu numai cultivate, ci şi ignorate ? Căci despre bărbaţi ce să spun ? Într-adevăr, şi moravurile s-au stins datorită dispariţiei personalităţilor şi se cuvine ca noi să arătăm nu numai temeiul acestei drame [şi neajuns] atât de mari, ci să indicăm şi cauza, într-o asemenea măsură de parcă noi înşine ne-am da verdictul de condamnare la pedeapsa capitală. Căci din cauza greşelilor şi urâtelor noastre apucături şi nu din alte cauze avem o republică numai de formă, dar pe care în realitate am pierdut-o[42].

Cicero susţinea că asemenea tragedii, dezvăluindu-le cu mult timp după stingerea din viaţă a lui Scipio Africanus, pe care l-a introdus ca mentor, ca să vorbească în cărţile sale *Despre republică*, dar totuşi nu cu mult înainte de venirea lui Hristos. Asemenea afirmaţii dacă ar fi fost rostite şi ar fi fost considerate ca fapte infamante, atunci luase fiinţă religia creştină, cine din rândul acestor impostori nu şi-ar fi dat părerea că trebuie imputate creştinilor ? Ca atare, de ce nu s-au preocupat divinităţile lor ca să nu piară şi să fie pierdută acea republică, pe care Cicero o deplânge că a fost cu atâta jale înainte de întruchiparea lui Hristos ? Să vadă apologeţii unei asemenea republici cum a fost ea în perioada acelor strămoşi ai noştri şi existau asemenea moravuri, dacă atunci dăinuie adevărata justiţie, sau dacă nu care cumva şi atunci nu avea viabilitate puternică prin moravuri (austere), ci numai zugrăvită în culori (frumoase). Însuşi Cicero, în necunoştinţă de cauză a afirmat existenţa unei asemenea stări de lucruri, deoarece el dorea să fie aşa.

Dar cu un alt prilej vom vedea cum stau lucrurile, dacă Dumnezeu va binevoi. Mă voi strădui deci la momentul potrivit să demonstrez pe baza definiţiilor lui Cicero însuşi, pe care el, punându-l pe Scipio Africanus să vorbească, a arătat succint ce este *republica*, ce este *poporul* (mulţi încuviinţând fie concepţiile lui, fie concepţiile acelora pe care i-a pus să-şi dea părerea în acea dispută), că statul roman n-a fiinţat niciodată ca o republică adevărată, deoarece niciodată n-a fiinţat în ea adevărata justiţie. Dar după alte definiţii

mai acceptabile, a existat, de bună seamă, o republică în felul ei de-a fi şi aceasta a fost (organizată) şi administrată mai bine de romanii mai vechi decât de urmaşii lor. Dar adevărata dreptate nu există decât în acea împărăţie, al cărei întemeietor şi cârmuitor este Iisus Hristos, dacă e cu putinţă s-o denumim şi *republică*, deoarece nu putem tăgădui că acest stat aparţine poporului. Dacă însă această denumire care este răspândită în alte părţi cu alt sens, este poate prea îndepărtată de uzanţa vorbirii noastre, atunci, de bună seamă, adevărata dreptate domneşte în acea cetate, despre care *Sfintele Scripturi* afirmă : „Împărăţia lui Dumnezeu, adevăruri de prea- mărire s-au rostit despre tine“[43].

CAPITOLUL 22

Divinităţile romanilor nu s-au preocupat niciodată de republică, ca ea să nu piară din cauza relelor moravuri

Însă în ce măsură prezintă interes această problemă, este faptul că oricâte elogii ar merita să i se adreseze acestei Republici Romane, că a existat în trecut, sau că este acum, ea a devenit cea mai negativă şi cea mai ticăloşită, după afirmaţiile celor mai docţi autori nu cu mult înaintea sosirii lui Hristos, ba chiar nu exista deloc ca republică şi dispăruse cu totul din cauza moravurilor de cea mai tristă pierzanie. Prin urmare, divinităţile protectoare s-ar fi cuvenit să dea, pentru ca republica să nu piară, poporului care li se închina în primul rând învăţături referitoare la viaţă şi obiceiuri, în atâtea temple, cu atâţia preoţi, cu atâtea feluri de sacrificii, cu atâtea ceremonii atât de multiple şi de variate, cu atâtea solemnităţi şi sărbătoriri şi prin celebrarea atâtor şi atâtor jocuri scenice. Cu aceste prilejuri demonii nu şi-au văzut decât de avantajele lor, fără să se sinchisească în ce mod îşi duc viaţa romanii, ba chiar preocupân-

du-se ca romanii să-şi ducă o viaţă dedată pierzării, pentru ca în schimb, subjugaţi de teamă să-i slujească, procurându-le de toate în onoarea lor. Ori dacă, într-adevăr, divinităţile păgâne le-au dat romanilor în schimb ceva, să ni le spună, să ni le arate, să ni se citească legile date cetăţii romane de vreo divinitate, legi pe care fraţii Gracchi le-au privit cu dispreţ, pentru ca să tulbure şi să învălmăşească toate prin răscoalele civile, pe care Marius, Cinna şi Carbo[44] le-au dispreţuit într-o asemenea măsură încât să se dezlănţuie războaiele civile desfăşurate din cele mai injuste cauze, purtate cu atrocităţi sălbatice şi terminate cu şi mai mari cruzimi, de care s-a îngrozit însuşi Sulla. Cărui dintre istorici nu-i stârnesc spaimă viaţa, obiceiurile şi faptele săvârşite de Sulla, pe care le descrie Sallustius? Cine nu mărturiseşte că atunci a pierit republica ?

Sau poate din cauza acestor moravuri cetăţeneşti, ca de obicei, vor îndrăzni pentru apărarea divinităţilor lor să se sprijine pe acele versuri sentenţioase ale lui Vergilius[45]:

„Zeii, după ce-au părăsit toate templele şi altarele,
Datorită cărora a stat în picioare această putere, au plecat şi ei ?"

În primul rând, dacă aşa stau lucrurile, n-au de ce să se plângă contra religiei creştine, pentru că supărate pe ei divinităţile lor i-au părăsit, căci şi strămoşii lor încă demult, datorită obiceiurilor lor urâte, au gonit ca pe nişte muşte aceste divinităţi atât de numeroase şi atât de neînsemnate de la altarele Romei. Cu toate acestea, unde se afla acea gloată de divinităţi, când Roma a fost cucerită şi pârjolită de gali, deci cu mult timp înainte de decăderea moravurilor ? Oare întâmplător dormeau, deşi erau de faţă ? Într-adevăr, atunci când întreaga Romă căzuse în mâinile vrăjmaşilor, şi mai rămăsese necucerită numai Colina Capitolină, dar şi ea ar fi fost cucerită, dacă n-ar fi stat de veghe măcar gâştele, în timp ce zeii romanilor dormeau. De atunci Roma ajunsese aproape să cadă în superstiţiile egiptenilor, care se închinau la animale şi la păsări, pentru că a început să se oficieze cultul gâştelor[46].

Însă nu iau acum în discuţie aceste superstiţii venite de aiurea, şi neajunsuri şi maladii mai degrabă trupeşti decât sufleteşti, care se

întâmplă fie din cauza vrăjmaşilor, fie din alte urgii ; ci această decădere a moravurilor, care mai întâi puţin câte puţin au fost deteriorate, dar ulterior, aidoma unor torente vijelioase, au pricinuit o ruină atât de cumplită republicii, deşi casele şi zidurile Romei au rămas neatinse, încât marii scriitori nu stau la îndoială să afirme că Republica Romană de atunci a fost dată pierzării. Pe drept cuvânt, toate divinităţile romane se depărtaseră de Roma, „părăsindu-şi templele şi altarele". Într-adevăr, Roma ar fi fost dată pierzării, dacă cetăţenii ei ar fi privit cu dispreţ învăţăturile lor referitoare la o viaţă morală şi la dreptate. Acum însă, vă rog să-mi spuneţi ce fel de divinităţi au fost ele, dacă n-au acceptat să convieţuiască laolaltă cu poporul roman care avea cultul lor, dar pe care când o ducea rău cu traiul, nu-l învăţaseră să trăiască moralmente ?

CAPITOLUL 23

Varietatea lucrurilor şi faptelor vremelnice nu depinde de favorurile sau împotrivirea demonilor, ci de judecata şi hotărârea adevăratului Dumnezeu

Cum se explică faptul că înşişi zeii l-au ajutat să fie consul în şapte rânduri pe Marius, un *homo novus*, total necunoscut, autorul şi căpetenia cea mai crudă a războaielor civile, să se stingă bătrân din viaţă în cel de-al 7-lea consulat şi să nu cadă în mâinile lui Sulla, care avea în curând să-l învingă, şi i-au sprijinit pe răsculaţi pentru împlinirea planurilor lor şi n-au fost în fruntea adversarilor lor care îi înfruntau ? Dacă, într-adevăr, divinităţile romanilor nu l-au mai ajutat ulterior, oare e de mică importanţă vorba care merge că omul se poate bucura, chiar în pofida vrerii zeilor, de-o fericire (şi propăşire) atât de mare, fie ea şi vremelnică, după care toţi aleargă atât de mult şi că oamenii, ca şi Marius, se pot înfrupta din plin şi se pot bucura de sănătate, de vigoare, de bogăţii, de onoruri,

de demnităţi, de longevitate, chiar dacă divinităţile sunt mânioase ? Alte fiinţe omeneşti în schimb, cum a fost cazul lui Regulus, pot fi torturate şi ucise în captivitate, în sclavie, din pricina sărăciei, nesomnului şi patimilor lui, deşi divinităţile (i-au favorizat), acordându-le prietenie. Căci dacă divinităţile permit să se întâmple asemenea situaţii (fără să intervină), atunci iese putenic în relief (concluzia) că nu sunt de nici un folos şi de-a surda li se închină lumea. Negreşit, divinităţile au hotărât ca poporul să înveţe mai degrabă şi să se deprindă cu ceea ce e contrar virtuţilor sufleteşti şi unei vieţi corecte, a căror răsplată trebuie nădăjduită după moarte. Dacă aceste divinităţi nu ne sunt de nici un folos, fie când e vorba de evenimentele trecătoare şi de bunurile vremelnice, fie că le pricinuiesc neajunsuri, unii oameni pe care ele îi urăsc, fie că le aduc avantaje acelora pe care ele îi iubesc, atunci de ce li se închină alţi oameni, de ce se străduiesc şi depun atâta zel numeroase divinităţi, ca să fie obiectul unui cult ? De ce în vremurile grele de restrişte, când divinităţile dau bir cu fugiţii, de parcă ar fi supărate, totuşi din cauza lor se rostesc proteste şi se împroaşcă împotriva religiei creştine cele mai injurioase blesteme şi sudalme ? Dacă divinităţile posedă în astfel de împrejurări puterea fie a facerii de bine, fie a facerii de rău, pentru care temei l-au sprijinit pe Marius, o fiinţă extrem de negativă, în schimb l-au privat de orice sprijin pe Regulus, întruchiparea desăvârşirii umane ? Oare din aceste pilde asemenea divinităţi nu trebuie socotite cele mai nedrepte şi mai negative făpturi ? Şi dacă acesta e adevărul, pentru acest temei se crede că lumea trebuie mai cu seamă să se teamă de zei şi să li se închine lor ? Totuşi, nu se găseşte vreun izvor scris prin care să se ateste că Regulus i-a cinstit pe zei mai puţin ca Marius.

Pentru acest motiv s-ar trage concluzia că nu se cuvine să alegem exemplul celei mai urâte vieţi, pentru că se crede că divinităţile l-au sprijinit mai mult pe Marius decât pe Regulus. Într-adevăr, Metellus[47], un consul foarte apreciat de romani, şi care a avut cinci vlăstari de rang consular, a avut o viaţă foarte fericită, bucurându-se de toate satisfacţiile vremelnice. În schimb Catilina, o fiinţă extrem de ticăloasă, a fost copleşit de sărăcie şi a

fost şi nefericit, pentru că a fost doborât de Cicero în războiul dezlănţuit (contra patriei sale). În realitate oamenii cu suflet bun care cred şi se închină (unicului) Dumnezeu se bucură cu precădere de cea mai adevărată şi cea mai sigură fericire, pentru că numai adevăratul Dumnezeu acordă adevărata fericire.

În consecinţă, pe când Republica Romană se prăvălea din cauza urâtelor moravuri pe panta pierzaniei, divinităţile Romei n-au făcut nimic ca să nu cadă pierzării, prin diriguirea şi îndreptarea urâtelor moravuri. Ba dimpotrivă, aceste divinităţi au contribuit la depravarea moravurilor, la răspândirea corupţiei, spre pierzania Romei.

Nimeni nu trebuie să-şi imagineze că sunt bune divinităţile şi că acestea s-au îndepărtat de romani, simţindu-se ofensate de nedreptăţile comise de cetăţeni. În primul rând, divinităţile erau la Roma. Erau în văzul tuturor şi se adresau rugăciuni spre a le convinge. Cu toate acestea n-au putut veni în ajutor nici cu sfatul, nici nu s-au ascuns, învăluiţi în tăcere.

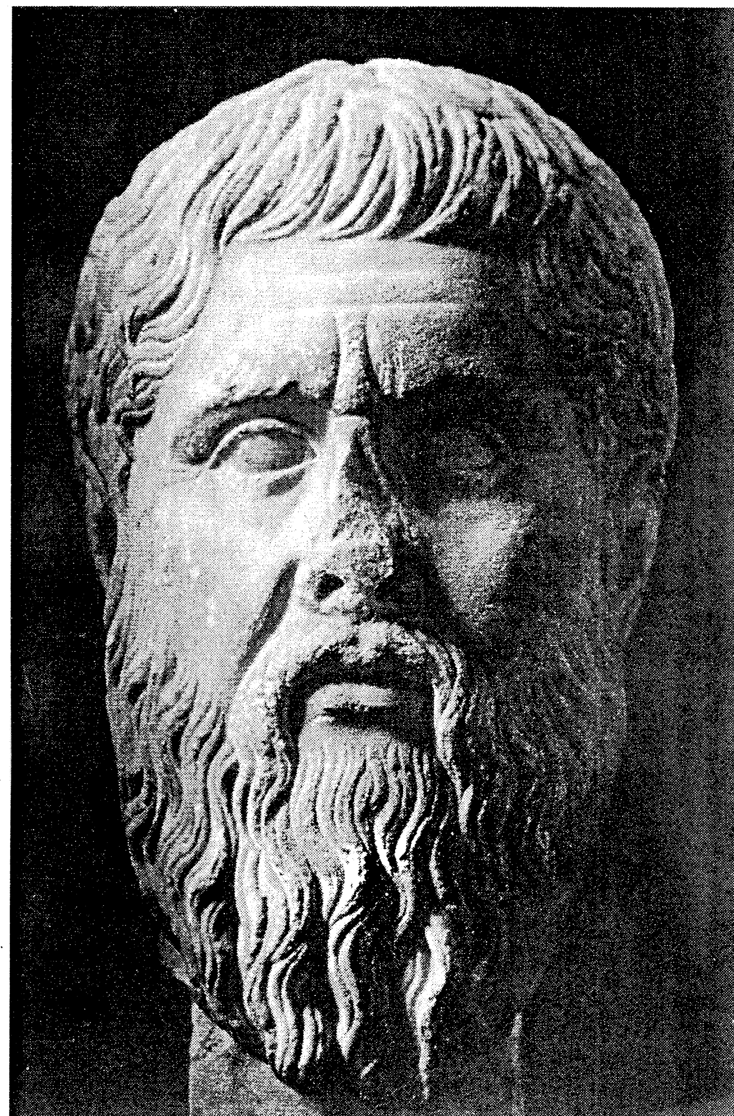
Omit faptul că Marius a fost încredinţat zeiţei Marica[48], în dumbrava ei, de locuitorii din Minturnae care au simţit compasiune pentru el şi s-au rugat ei, pentru ca Marius să aibă noroc şi spor în toate şi acesta, refăcut după cumplita disperare în care căzuse, şi nevătămat, şi-a îndreptat spre Roma răzbunătoarea sa oaste. Să citească cei care vor ce-au scris istoricii, cât de sângeroasă, cât de cumplită şi implacabilă şi cu câtă vrăjmăşie obţinută faţă de concetăţenii săi a fost victoria lui Marius. Dar eu las la o parte aceste evenimente, aşa cum am mai spus, şi nu ştiu cărei divinităţi Marica să-i atribui succesul obţinut de Marius cu atâta vărsare de sânge, ci mai degrabă o atribui tainicei Providenţe a lui Dumnezeu, pentru a închide gura acestor vrăjmaşi ai noştri şi a-i izbăvi de greşeală pe cei care o comit fără vrere proprie, ci totuşi se comportă cu prudenţă, deoarece, cu toate că demonii se pot manifesta într-o oarecare măsură în această privinţă, pot numai atât cât li se îngăduie prin tainica vrere a lui Dumnezeu cel Atotputernic, ca să nu dăm prea mare importanţă fericirii pământeşti, care ni se acordă de cele mai multe ori după izbelişti şi pătimiri îndurate, întocmai ca lui Marius, şi iarăşi să nu con-

siderăm orice pătimire ca un neajuns, în măsura în care constatăm că numeroşi oameni buni cu credinţă în unicul Dumnezeu adevărat au biruit în viaţă, în pofida vrerii demonilor, dar nici să nu credem că pe aceste duhuri atât de necurate trebuie să le socotim prielnice, sau să ne temem de ele pentru vreun bine sau rău pământesc, deoarece, după cum înşişi oamenii ticăloşi nu sunt în stare să facă cât vor pe pământ, nici divinităţile nu pot face. Totul se face numai pe temeiul rânduielii Aceluia a cărui judecată nimeni n-o poate cuprinde cu mintea în plenitudinea ei, nimeni nu o poate critica cu obiectivitate în mod just.

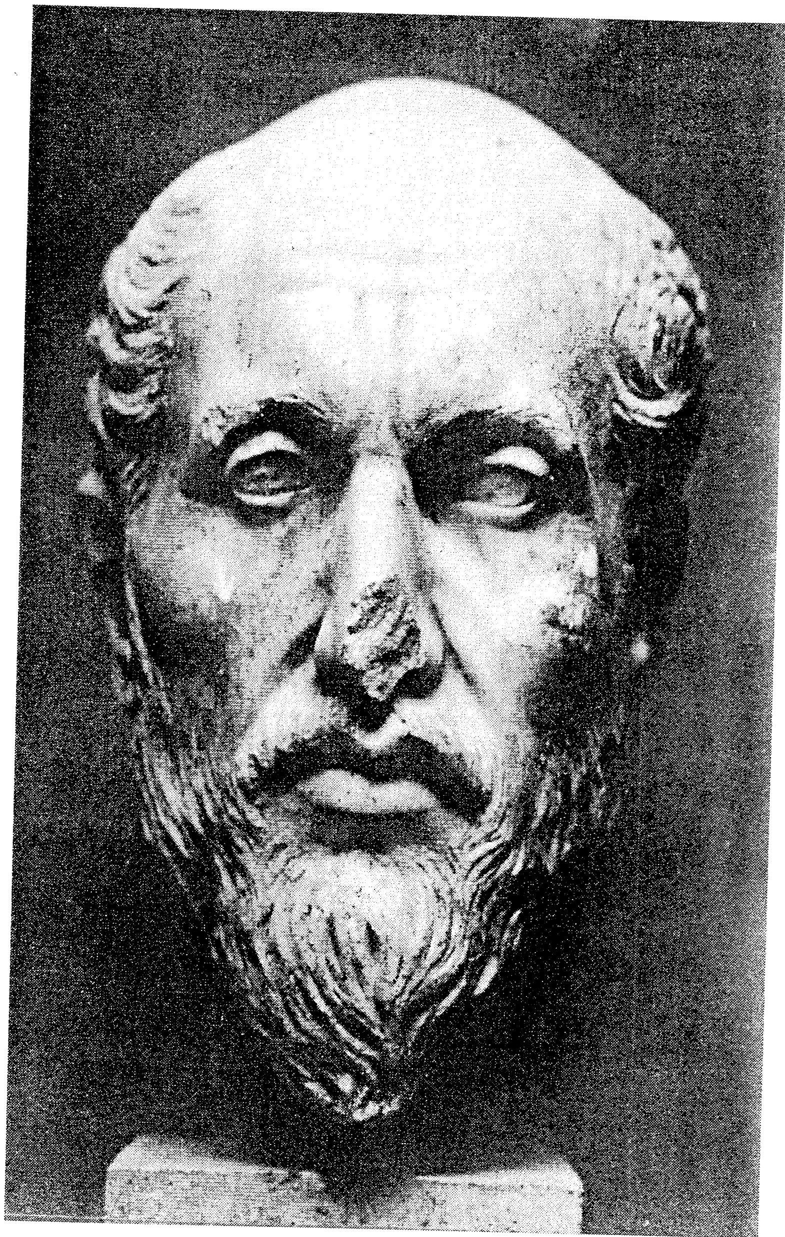
CAPITOLUL 24

Despre actele lui Sulla, despre care se susţine că demonii i-au acordat în mod evident sprijinul lor

De bună seamă, Sulla[49], în a cărui epocă evenimentele au avut un asemenea rol cutremurător prin rezultate în contrast (izbitor) cu cele anterioare, ale căror represalii sângeroase şi revendicări sunt în comparaţie cu cele din perioada lui Marius, îndată ce Sulla, pornind campania contra lui Marius, a înaintat până la Roma după cum relatează Titus Livius (în *Ab Urbe condita*), atât de prielnice i s-au arătat lui Sulla măruntaiele, când oficia sacrificiul, încât haruspiciul Postumius a cerut să fie pus sub pază şi pedepsit cu osânda capitală dacă nu se vor realiza cu încuviinţarea divinităţilor cele ce avea de gând să înfăptuiască Sulla. Însă divinităţile „nu se depărtaseră, părăsindu-şi templele şi altarele", deşi ele însele proorociseră sfârşitul funest al evenimentelor şi nu se sinchisiseră câtuşi de puţin de cele ce se întâmplă şi nu căutaseră să-i stăvilească răzbunările. În schimb, îi făgăduiau prin preziceri obţinerea unui uriaş succes şi noroc, nu-l înfruntau prin ameninţări, spre a-i zădărnici sălbatica-i lăcomie.

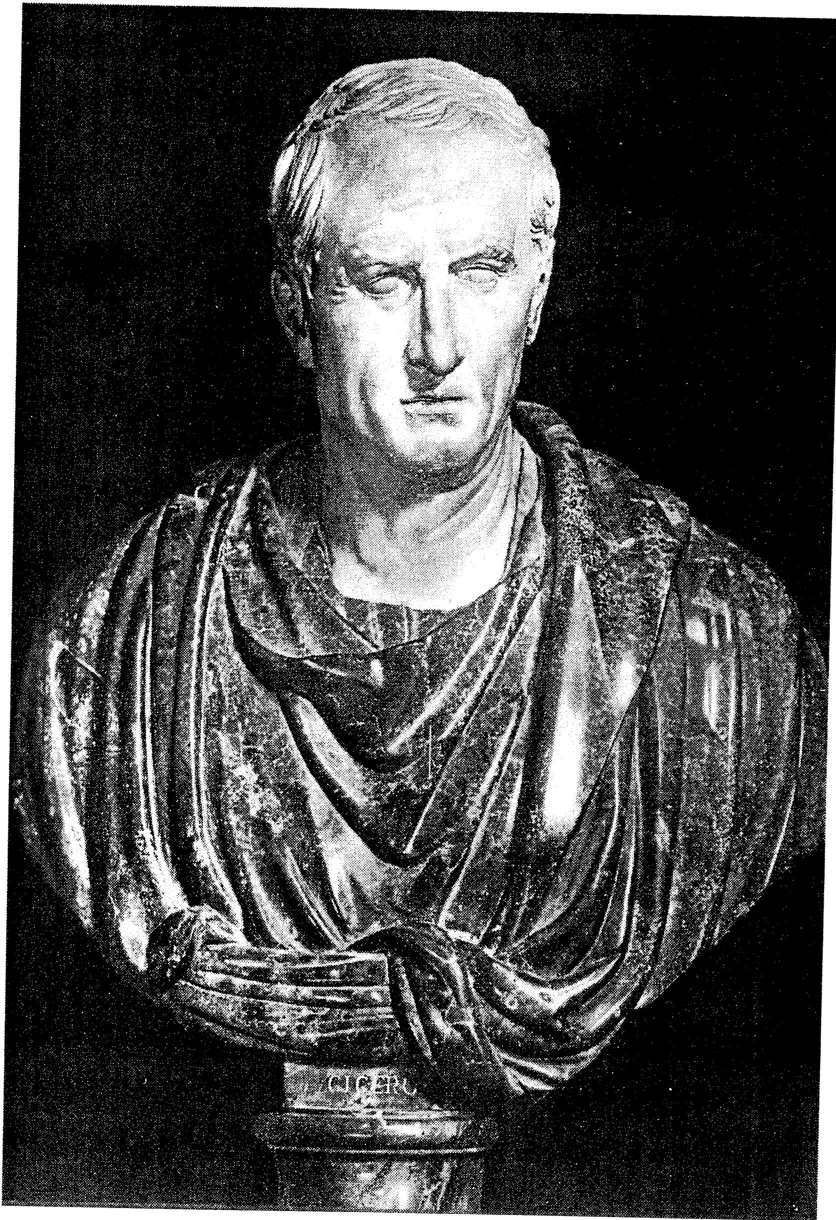
Platon. Artă greco-romană.
Muzeul Granet, Aix-en-Provence

Plotin. Bust.
Muzeul din Ostia

Porphyrios.

M. Tullius Cicero. Bust. Artă romană.
Uffizi, Florența

Ulterior, pe când Sulla desfăşura războiul în Asia contra lui Mithridate[50], i-a fost adus la cunoştinţă de Jupiter prin Lucius Titius că-l va învinge pe Mithridate şi aşa s-a întâmplat. Dar ulterior, pe când premedita întoarcerea la Roma şi intenţiona să se răzbune, prin vărsarea sângelui concetăţenilor săi, injuriile suferite de el şi prietenii săi, i s-a adus la cunoştinţă din partea aceluiaşi Jupiter, printr-un ostaş din legiunea a şasea, că aşa cum i-a fost prevestită victoria asupra lui Mithridate şi de astă dată făgăduieşte că-i va acorda puterea să redobândească conducerea republicii din mâna vrăjmaşilor săi, dar nu fără vărsare de mult sânge. Cu acest prilej Sulla întrebând cum se înfăţişa acel soldat şi cum arăta, cînd i-a fost prezentat ostaşul, Sulla şi-a amintit de chipul lui, din gura căruia auzise mai înainte proorocirea, pentru că acelaşi ostaş îi comunicase victoria asupra lui Mithridate, prin însărcinarea dată de însuşi Jupiter.

Ce răspuns se poate da în această privinţă la întrebarea pentru care temei divinităţile s-au preocupat să vestească asemenea succese; în schimb nici una din divinităţi nu s-a îngrijit să-l povăţuiască pe Sulla, corectându-i comportamentele pentru a nu pricinui o urgie atât de cumplită prin folosirea funestelor arme în război civil, izbelişti prin care nu numai că au pângărit şi năpăstuit Republica Romană, ci au secătuit şi decimat în cea mai mare măsură patria romană ? De bună seamă, demonii îşi văd de interesele şi avantajele lor, aşa cum în dese rânduri am afirmat şi cunoaştem şi din *Sfintele Scripturi* şi după cum înseşi evenimentele o demonstrează cu prisosinţă, şi se preocupă de scopurile lor, străduindu-se să fie adoraţi ca divinităţi şi pretinzând oamenilor să le satisfacă dorinţele şi făcându-i părtaşii lor pe oameni, astfel încât ajunşi la judecata lui Dumnezeu, împreună să aibă parte de cea mai tragică soartă.

După aceea, când Sulla a venit la Tarent şi a oficiat acolo sacrificii, a văzut la capătul unui ficat de viţel imaginea asemănătoare unei coroane de aur. Atunci haruspiciul[51] Postumius i-a tălmăcit că aceasta are semnificaţia unei victorii strălucite şi l-a povăţuit să se înfrupte singur din acele măruntaie. Ulterior, la un scurt interval de timp, un sclav al unui oarecare Lucius Pontius a rostit

următoarea proorocire : „Sulla, eu sosesc ca vestitor al zeiţei Bellona[52]. Victoria e a ta !" Apoi a mai adăugat că „va fi mistuit de flăcări Capitoliul". După ce-a rostit acestea, Sulla plecând imediat din tabără, în ziua următoare s-a înapoiat mai înfierbântat, strigând: „Capitoliul a ars !" Într-adevăr, Capitoliul arsese. Negreşit, pentru un demon a fost o treabă uşoară să prevadă şi să vestească fapta cu cea mai mare iuţeală.

Într-adevăr, ia aminte la acest fapt care e de cea mai mare însemnătate pentru tema noastră şi anume, sub ce fel de divinităţi doresc să fie acei indivizi care îl blesteamă pe Mântuitorul nostru, care descătuşează voinţa credincioşilor, scăpându-i de dominaţia duhurilor necurate. A rostit cu glas tare un om această proorocire : „Victoria este a ta, Sulla !", şi, pentru a fi crezut că el rosteşte prevestirea insuflat de duh profetic, a anunţat că un fapt care se va petrece curând şi care realmente s-a petrecut, şi anume de acolo unde acel duh necurat se găsea, dar foarte departe, ca să se pronunţe insuflat de el. Cu toate acestea, omul nostru a strigat, când a făcut proorocirea şi următoarele : „Sulla înfrânează-te şi nu săvârşi atrocităţi !" pe care totuşi Sulla, ca învingător, le-a comis, săvârşind fapte atât de abominabile încât lui, căruia i-a apărut în ficatul de viţel ca semnul cel mai evident al victoriei însăşi sub înfăţişarea unei coroane de aur, asemenea semne, dacă ar obişnui să le dea divinităţile faustice şi nu duhurile necurate, de bună seamă s-ar arăta mai degrabă prin acele măruntaie urgiile mult mai dăunătoare în viitor chiar pentru Sulla decât au fost atrocităţile săvârşite de el. Într-adevăr, victoria lui Sulla nu i-a folosit în aceeaşi măsură demnităţii lui, cât i-a dăunat, datorită lăcomiei lui. Prin această patimă-lăcomie şi jinduirea (după avuţii), s-a întâmplat ca din râvnirea peste măsură a bunurilor omeneşti, din cauza îngâmfării datorită succeselor obţinute, Sulla s-a prăbuşit, victimă a pierzaniei, fiind răpus mai degrabă de deprinderile lui necurate decât de neajunsurile şi opreliştile cu care şi-a nimicit vrăjmaşii, năpustindu-se asupra trupurilor lor. Acestea sunt faptele cu adevărat jalnice, care trebuie deplânse, pe care acele divinităţi le prevesteau nu prin măruntaie, nu prin augurii, nu prin visul sau proorocirea cuiva. Aceste divinităţi se temeau mai degrabă să nu

fie îndreptate greşelile omeneşti decât să fie învinse (în vreo bătălie). Dimpotrivă, se străduiau din răsputeri ca o căpetenie obţinând o strălucită victorie asupra concetăţenilor săi, la rându-i să fie învins, devenind prizonierul unor cumplite vicii, datorită cărora să fie şi tare subjugat de duhurile necurate.

CAPITOLUL 25

La câte fărădelegi nu-i împing duhurile necurate pe oameni, intervenind cu autoritatea cvasidivină a exemplelor lor, deşi ele însele sunt nişte făpturi ticăloase ?

Într-adevăr, din toate aceste pilde, cine n-ar putea înţelege, cine n-ar putea să vadă, cu excepţia celor care doresc mai degrabă să imite asemenea divinităţi decât să se separe de ele prin har divin de tovărăşia lor, în ce măsură urzesc aceste duhuri necurate, prin pildele lor să ofere o aureolă a autorităţii divine ticăloşiilor lor ? Faptul acesta s-a petrecut chiar într-un lan oarecare destul de întins din Campania, unde, nu cu mult timp după ce două armate civile s-au confruntat într-o cumplită bătălie, au fost văzute chiar divinităţile însele luptându-se ele mai întâi între ele. Într-adevăr, acolo au fost auzite mai întâi nişte zgomote cumplite, iar curînd după aceea numeroşi oameni au dat de veste că în câteva zile două armate se vor încleşta în luptă. Când bătălia a încetat, s-au găsit şi urme ca de cai şi oameni în asemenea proporţii, cât se putea constata după o asemenea conflagraţie. În consecinţă, dacă cu adevărat s-au luptat între ele chiar divinităţile, atunci de bună seamă sunt scuzate războaiele civile între oameni. Cu toate acestea, trebuie luate în considerare ce înseamnă fie neajunsurile (şi izbeliştile), fie cortegiul de nenorociri : dacă oamenii şi-au imagi-nat că divinităţile s-au luptat între ele, ce-au făcut acestea altceva decât să iasă în vileag că în războiul civil romanii s-au bătut între ei după pilda divinităţilor lor,

ca şi cum în acest război nu s-ar fi comis nici o atrocitate ? Într-adevăr, începuse războiul civil şi acesta fusese precedat, ca un preludiu al cumplitelor lupte, de nişte atrocităţi execrabile. Pe mulţi îi impresionase de fapt şi anume că un ostaş oarecare, care, pe când îl despuia pe-un soldat roman ucis, luându-i ca trofeu armele (şi veşmintele), spoliind cadavrul, l-a recunoscut în acesta pe fratele său şi atunci blestemând războaiele civile, şi-a ridicat şi el viaţa, căzând lângă leşul fratelui său. Ca urmare, pentru ca această grozăvie atât de cumplită să nu stârnească un dezgust la fel de cumplit şi pentru ca avântul şi înverşunarea armelor scelerate să crească în proporţii tot mai mari, duhurile blestemate necurate, despre care combatanţii acelor oştiri erau convinşi că trebuie adorate şi venerate, au vrut să apară şi să participe la luptă împreună cu combatanţii, pentru ca sentimentele de afecţiune să nu le zdruncine acestor concetăţeni sălbaticele şi sângeroasele porniri la luptă.

Cu asemenea stratageme viclene, duhurile necurate au dat imboldurile organizării şi desfăşurării de reprezentaţii scenice, în privinţa cărora am relatat multe, cu prilejul cărora prin cântece obscene şi dansuri şi scene lubrice se celebrau oribilele desfrâuri ale divinităţilor şi care erau imitate şi de indivizii care cred că, într-adevăr, aceste divinităţi le-au săvârşit, dar şi de cei care nu cred în asemenea lucruri, dar totuşi când vedeau că asemenea exhibiţii erau solicitate de divinităţi şi reprezentate cu un nemăsurat libertinaj, le imitau fără nici o stingehereală. Prin urmare, pentru ca să se creadă de cineva că autorii dramatici au scris mai degrabă lucrări teatrale cuprinzând atitudini şi vorbe injurioase la adresa divinităţilor romane şi nu opere demne de ele, când au istorisit că zeii s-au luptat între ei, aceşti demoni pentru a induce în eroare pe oameni, au întărit şi încurajat asemenea producţii scenice ale poeţilor, prezentând cu alte cuvinte ochilor omeneşti nu numai piese teatrale, ci şi isprăvile lor înseşi desfăşurate pe câmpul de luptă.

Am fost determinat să relatez asemenea lucruri, pentru că autorii romani nu se îndoiesc câtuşi de puţin să afirme că Republica Romană a fost hărăzită pierzării, încă mai demult, datorită celor mai destrăbălate moravuri ale cetăţenilor şi până la venirea Domnului nostru Iisus Hristos n-a mai dăinuit. Pierzarea ei istoricii nu o impută divinităţilor romane, ci Mântuitorului nostru Hristos, deşi răul vremelnic, datorită căruia cei vrednici fie că trăiesc, fie că se sting din viaţă, nu poate pieri, deoarece Hristos, Mântuitorul nostru, ne-a hărăzit atâtea învăţături pentru transpunerea în viaţă a celor mai morale moravuri, luptând contra relelor deprinderi. În schimb, divinităţile păgâne ale acestora, într-adevăr, n-au dat nici o îndrumare de asemenea natură poporului care li se închina lor, pentru ca Republica Romană să nu cadă pradă pierzării, ci, dimpotrivă, le-au propovăduit necontenit aceleaşi urâte şi dăunătoare deprinderi, bizuindu-se pe prestigiul şi pe pildele date de ei înşişi, pentru ca mai degrabă prin stricăciune să piară.

De aceea, după părerea mea, nu se încumeta nimeni să afirme că Republica Romană a pierit atunci, deoarece „toate divinităţile s-au depărtat, părăsindu-şi templele şi altarele“, aidoma unor fiinţe iubitoare ale virtuţilor, deoarece erau supărate pe oameni din pricina ticăloşiilor şi viciilor lor şi pentru că s-a demonstrat că aceste divinităţi au fost întotdeauna prezente la atâtea proorociri, semne şi arătări în măruntaiele victimelor sacrificate tălmăcite de auguri, prin care îşi manifestau bucuria că sunt proslăviţi şi li se acordă preţuire ca unor făpturi dotate cu darul prezicerii viitorului, ca unor sprijinitori ai luptelor lor. Negreşit, dacă divinităţile păgâne ar fi părăsit cetatea romană, romanii în timpul războaielor civile s-ar fi comportat cu mai multă blândeţe, sub imboldul dorinţelor lor, şi n-ar fi fost atât de cruzi şi de înverşunaţi, datorită instigaţiilor provenite de la divinităţi.

CAPITOLUL 26

Despre îndrumările date în taină de demoni referitoare la bunele deprinderi, dar în realitate oamenii erau făţiş învăţaţi în templele lor să săvârşească toate destrăbălările

Astfel stând lucrurile, în măsura în care s-a relevat făţiş, fără ascunzişuri, că comportamentele scabroase îmbinate cu cruzimile,

desfrâul şi fărădelegile divinităţilor păgâne, fie manifestate şi transmise, fie imaginate, pentru că ele însele le pretindeau şi se mâniau dacă nu li se acorda importanţă, prin ceremonii şi solemnităţi la date precise şi în mod permanent şi toate au fost desfăşurate în faţa privirilor tuturor, spre a fi imitate. Aceasta nu înseamnă că înşişi aceşti demoni, care prin degradantele lor desfătări de asemenea natură, se demască demonstrând că sunt duhuri necurate, care dau dovada că prin ticăloşiile şi fărădelegile lor, fie declarate făţiş, fie simulate prin solemnităţile şi ceremoniile pretinse de nişte făpturi lipsite de simţul ruşinii, solicitate în mod stăruitor unor fiinţe cu simţul pudoarei, se manifestă a fi autorii unei vieţi scelerate şi imunde. Cu toate acestea pretextează că dau în templele şi altarele lor tainice, unde greu se intră, unele poveţe bune în privinţa unor obiceiuri şi moravuri, ca şi cum ar fi selectate din cultul lor şi (recomandate) ? Dacă aceasta ar fi realitatea, însuşi acest fapt ar trebui luat în considerare, ca să ne convingă de perversitatea unor duhuri necurate dăunătoare. Într-adevăr, forţa probităţii şi a castităţii e atât de uriaşă, încât orice fire omenească, sau aproape toate firile omeneşti sunt impresionate de elogierea ei, aşa fel, încât să nu poată fi ademenită de vicii şi turpitudini, încât să-şi piardă cu totul simţul onoarei.

Ca urmare, perversitatea demonilor nu-şi poate duce până la capăt opera inducerii în eroare decât numai atunci când se transfigurează (cu iscusinţă) în „Îngeri ai luminii”[53], aşa cum cunoaştem din *Sfânta* noastră *Scriptură*. Aşadar, în exterior şi în public se recomandă cu surle şi tobe noroadelor impura necredinţă, iar în interiorul templelor abia se şopteşte câte ceva despre castitate, cu ipocrizie, şi numai puţinor fiinţe (iniţiate). În public se prezintă scene indecente de care ar trebui să ne ruşinăm, iar în taină şi greu de sesizat şi intuit, de proslăvit. Decenţa e latentă, în schimb indecenţa e manifestă. Faptele urâte şi condamnabile atrag spectatorii, faptele care poartă denumirea *binelui*, cu anevoinţă găsesc şi adună câteva fiinţe omeneşti, care să audă de ele, ca şi cum de faptele dictate de legea onoarei ar trebui să te ruşinezi, iar pe cele dezonorante să le elogiezi. Dar unde se petrec toate acestea cu excepţia templelor demonilor ? Unde, dacă nu în lăcaşurile şi casele de perdiţie ale ademenirilor înşelătoare ? Negreşit, acolo se petrec unde sunt captaţi

oamenii mai cinstiţi, care sunt puţini, iar când e vorba de majoritatea oamenilor, mai ales aceia care sunt cei mai lipsiţi de simţul ruşinii să nu-şi îndrepte greşelile.

Noi nu ştim unde şi când fiinţele iniţiate şi consacrate divinităţilor cerului dădeau ascultare învăţăturilor despre castitate (şi curăţenie sufletească). Totuşi, în faţa altarului însuşi, unde vedeam aşezată acea statuie a unei divinităţi, toţi adunaţi din toate părţile şi fiecare stând pe unde putea, priveam cu foarte mare atenţie reprezentaţiile scenice care se desfăşurau, uitându-ne alternativ, când la pomposul spectacol al zeiţei-mame — Junona, când la zeiţa-fecioară Minerva. Prima era adorată, adresându-i rugăciuni; în faţa celei de-a doua se oficiau ceremonii licenţioase. N-am văzut mimuri şi spectacole de care să nu-ţi fie ruşine, nici o scenă care să stârnească admiraţie, respect şi preţuire. Se oficiau manifestări pline de obscenităţi. Se ştia ce-i place zeiţei-fecioare şi se reprezenta ceea ce o matroană mai cultă pleca la casa ei cu ceea ce fusese învăţată (de Junona) la templul ei. Unele femei mai pudice îşi întorceau privirile de la scenele cu mişcări şi gesturi indecente ale actorilor, în schimb învăţau pe furiş arta desfrâului. Într-adevăr, matroanele se ruşinau să se manifeste (în public), neîndrăznind să-şi arunce privirile către gesturile indecente, renunţând la sfială. În schimb, cu atât mai vârtos nu se încumetau să condamne cu inimă curată cultul acestei divinităţi pe care-o venerau. Cu toate acestea, li se oferea să înveţe fără ocolişuri asemenea metode în templul zeiţei Junona, iar acasă la ele se străduiau să le aplice în taină, măcar, spre uimirea unora dintre muritorii pudici, dacă va mai fi existat vreunul, întrebându-se de ce oamenii nu sunt lăsaţi să comită toate blestemăţiile omeneşti (şi fireşti), în deplină libertate, câtă vreme învaţă să le practice chiar în templul divinităţilor cu religiozitate, care şi-ar manifesta supărarea dacă credincioşii lor nu le-ar cere să le satisfacă pretenţiile. De bună seamă, ce alt spirit, în afară de cel (necurat), care dintr-un imbold tainic tulbură minţile cele mai netrebnice şi le împinge să comită adultere şi să întreţină bucurându-se de faptele lor urâte pe care se deprind să le facă, cu plăcere chiar, sacrele lor solemnităţi, aşezând în temple statuile demonilor, iubind simulacrul viciilor cu prilejul reprezentărilor scenice,

şoptind într-ascuns vorba — *dreptate* —, pentru a-i atrage în capcană chiar pe puţinii oameni de ispravă, în schimb, invitându-i făţiş să vină în mare număr la el, pentru comiterea ticăloşiilor pe nenumăraţii destrăbălaţi, pentru a-i ţine sub jugul lui ?

CAPITOLUL 27

Cum au dat peste cap romanii disciplina naţională prin introducerea reprezentaţiilor cu scene teatrale obscene consacrate divinităţilor lor spre a fi împăcate

Un bărbat cu principii serioase, cu spirit filosofic, Tullius Cicero, în preajma edilităţii sale, a strigat în auzul tuturor concetăţenilor săi, că dânsul, între alte îndatoriri ale magistraturii sale o are şi pe aceea de-a îmbuna şi atrage de partea sa pe zeiţa-mamă Flora prin celebrarea jocurilor scenice[54]. Aceste jocuri, îndeobşte, se desfăşoară cu un devotament cu atât mai înflăcărat, cu cât sunt celebrate într-un stil cât mai obscen. Cu un alt prilej, când Cicero era chiar consul şi Republica Romană era ameninţată de primejdii extreme[55], a declarat că el a desfăşurat jocuri scenice timp de zece zile şi nu omite nici un amănunt necesar pentru împăcarea divinităţilor, ca şi cum n-ar fi fost suficient să-i atragă pe asemenea zei prin sobrietate, decât să-i îmblânzească prin fastul luxuriant al jocurilor şi a-i invoca să ajute poporul roman pe calea cinstei, impunând-o şi vrăjmaşilor Romei, decât să-i îmbuneze prin deformarea moravurilor. Negreşit, oamenii n-ar fi pricinuit atâtea neajunsuri şi izbelişti cu toptanul cu cea mai sângeroasă sălbăticie, pe măsura răului pricinuit de divinităţile însele care erau îmbunate, atunci când erau împăcaţi prin practicarea celor mai josnice vicii. Şi acest lucru se petrecea atunci ca să se înlăture din fiinţele lor fizice teama insuflată de vrăjmaş, şi de aceea zeii erau împăcaţi într-un asemenea mod, pentru ca virtuţile să fie combătute în mintea omenească şi astfel nu mai pot deveni buni apărători ai patriei în calea atacatorilor zidurilor cetăţii, dacă nu se transformă înainte în cuceritorii bunelor moravuri.

Această împăcare a unor asemenea divinităţi extrem de îndrăzneaţă, de spurcată, de neruşinată, de ticăloasă, de netrebnică, pe ai cărei actori firea demnă de elogiat plină de virtuţi a romanilor i-a condamnat prin dezonoare, i-a eliminat din trib, i-a caracterizat oameni lipsiţi de simţul ruşinii, le-a înfierat infamia, pentru că întreaga cetate romană învaţă şi se (deprinde) cu această atitudine de împăcare a divinităţilor păgâne, de care afirm, trebuie să-ţi fie ruşine, care trebuie repudiată de adevărata religie, căci trebuie detestată împăcarea unor astfel de divinităţi, (desfiinţate) aceste poveşti ademenitoare şi totodată nelegiuite către astfel de zeităţi, aceste isprăvi dezonorante ale zeilor, săvârşite în mod scelerat şi fără pic de ruşine, reprezentate în faţa ochilor şi urechilor poporului într-un mod şi mai ticălos şi mai dezmăţat; aceste fapte comise cetăţenii romani le constatau vizual că sunt pe placul divinităţilor păgâne şi de aceea credeau că trebuie nu numai reprezentate în faţa lor, ci şi imitate de ei, nu ca nu ştiu ce bună înfăptuire, nu ca o înfăptuire onorabilă, care erau spuse unui număr mic de fiinţe, şi într-un mod atât de tainic dacă într-adevăr erau spuse (şi dezvăluite), dar aşa fel încât să inspire teamă, dar mai degrabă ca să nu fie cunoscute, decât să nu existe.

CAPITOLUL 28

Despre fondul sănătos al religiei creştine

Fiinţele care comit strâmbătăţi, nerecunoscătoare şi subjugate mai mult sau mai puţin de acel duh necurat şi nelegiuit, se plâng şi murmură, spunând că oamenii, folosind numele lui Hristos, sunt strămutaţi şi scoşi de sub jugul diavolesc şi tovărăşia criminală a aces-

tor puteri — cele mai imunde din lume — şi că sunt strămutaţi din bezna atât de periculoasă a necredinţei la lumina celei mai sănătoase credinţe, deoarece gloatele se revarsă către bisericile creştine, cu renumele purităţii morale, cu respectarea şi cinstirea fiinţelor de ambe sexe, unde aud şi învaţă cum trebuie şi se poate trăi sorocul vieţii pe acest pământ, iar după viaţa aceasta, să merite a se bucura de fericirea veşnică paradisiacă, unde *Sfânta Scriptură* şi învăţătura dreptăţii sună trâmbiţa din înălţimea amvonului, în văzul tuturor fiinţelor omeneşti, că cei care au făcut binele pe pământ să audă, pentru a fi răsplătiţi, iar cei care nu l-au făcut, să audă când sunt chemaţi la judecată. Căci dacă vin unii ca să ridiculizeze asemenea învăţături, toată îngâmfarea şi obrăznicia lor sau este anihilată printr-o neaşteptată transformare, pe care de teamă, sau de ruşine, n-o manifestă, ci o ţin înăbuşită. Într-adevăr, acestora nu li se oferă nimic ruşinos, nici o ticăloşie, spre a fi privite sau imitate, în care să fie strecurate pe furiş fie învăţăturile despre adevăratul Dumnezeu, fie se istorisesc minunile făcute de el, fie sunt proslăvite darurile lui, fie i se cer faceri de bine.

CAPITOLUL 29

Îndemn cum poate fi desfiinţat de către romani cultul divinităţilor păgâne

O, fire romană demnă de toată lauda, o, tu urmaş al unor eroi ca Regulus, Mucius Scaevola, ca Scipionii, ca Fabricius, aceste învăţături creştine să doreşti (a le auzi) mai degrabă, să arzi de dorinţa lor mai degrabă să le supui discernământului tău, separându-le de acea zădărnicie atât de ruşinoasă şi de cea mai amăgitoare malignitate (a demonilor) şi duhurilor necurate! Dacă duhul tău răsare în mod firesc şi demn de laudă, (luminându-te), sufletul tău nu se purifică şi nu se desăvârşeşte decât prin puterea credinţei adevărate, în schimb, prin necredinţă, e destinat pierzării şi osândei. Alege acum calea pe care trebuie s-o urmezi, pentru ca, scăpat

de povara păcatelor, să fii vrednic de slavă din partea adevăratului Dumnezeu. De bună seamă, te-ai împărtăşit din slava manifestată de popor faţă de tine, dar ţi-a lipsit religia cu adevărata credinţă pe care s-o alegi, la care să ceri spijin, pentru că ţi-a fost tăinuită judecata Providenţei divine. Trezeşte-te ! A sosit ziua, a sosit ora, aşa precum s-au trezit unele fiinţe din rândurile voastre, cu a căror desăvârşite virtuţi şi cu a căror credinţă adevărată ne mândrim cu înflăcărare şi entuziasm, aceştia care s-au luptat din răsputeri cu cele mai înverşunate puteri vrăjmaşe şi le-au biruit, îndurând cu bărbăţie moartea, iar „prin sângele lor vărsat au dat naştere noii noastre patrii"[56]. Noi te invităm şi te îndemnăm să intri în această nouă patrie a creştinismului, ca să te alături şi să faci parte din numărul concetăţenilor noştri, la care găsindu-ne refugiul să dobândim adevărata iertare a păcatelor. Nu da ascultare concetăţenilor tăi stricaţi la minte, care îl ponegresc pe Hristos şi la fel şi pe creştini şi aduc învinuiri epocii creştinismului, defăimând-o ca pe-o epocă de restrişte şi neajunsuri — opera răului — atunci când ei cercetează nişte timpuri, când viaţa nu se desfăşura în linişte şi pace şi când domnea nesupărată mai degrabă ticăloşia. Această stare de lucruri ţie nu ţi-a făcut niciodată plăcere nici măcar pentru elogierea patriei pământeşti. Îndreaptă-ţi privirile spre patria cerească, pentru care nu te vei mai trudi câtuşi de puţin şi în care te vei simţi ca un domn de-a pururi şi cu adevărat. Într-adevăr, acolo nici focul Vestei, nici fulgerul şi tunetul cu grindină al lui Jupiter Capitolinul[57], ci unicul şi adevăratul Dumnezeu îţi va da

„o împărăţie fără de sfârşit.
Şi nu-ţi va pune nici obstacole, nici scadenţe faptelor tale"[58].

Nu căuta divinităţi false şi amăgitoare ! Mai degrabă alungă-i şi dispreţuieşte-i, înălţându-te către adevărata libertate. Acestea nu sunt divinităţi, sunt duhuri necurate, datorită cărora fericirea ta eternă reprezintă o osândă. În mod evident, Junona nu i-a urât pe troieni de la care tu îţi tragi obârşia pământească[59], ci fortăreţele romane, în măsura în care aceste duhuri necurate, despre care ai crezut până acum că sunt divinităţi, urăsc tot neamul omenesc,

pentru a avea sălaşuri eterne. Şi tu însuţi, şi nu într-o mică măsură, ai crezut în asemenea duhuri necurate, când i-ai împăcat cu reprezentaţii scenice şi când ai vrut ca actorii cu ajutorul cărora ai organizat şi reprezentat aceste jocuri scenice, să-şi păteze viaţa, dezonorându-se. Demonstrează că-ţi pretinzi libertatea ta faţă de aceste duhuri imunde care te-au obligat să porţi pe grumajii tăi netrebnicia lor, spre a fi consacrată şi oficiată printr-un cult divin. Ai îndepărtat de la onorurile tale pe actorii care reprezentau fărădelegi zise divine. Roagă-l pe adevăratul Dumnezeu să alunge de la tine acele divinităţi (păgâne) care se desfată cu nelegiuirile, fie că sunt adevărate, ceea ce înseamnă cea mai murdară ticăloşie, fie mincinoase, ceea ce înseamnă cea mai netrebnică mârşăvie. Bine ai procedat când din propria ta iniţiativă n-ai vrut să acorzi acestor histrioni şi comedieni dreptul de cetăţenie. Fii şi mai vigilent ! În nici un chip nu se îmbunează măreţia divină cu asemenea metode şi mijloace prin care se întinează demnitatea umană. Ca atare, cum crezi tu că asemenea divinităţi care se desfătează prin asemenea ceremonii, pot fi socotite că trebuie să facă parte din rândurile sfintelor puteri cereşti, câtă vreme ai socotit că oamenii prin care se oficiază asemenea ceremonii nu trebuie să fie admişi să facă parte din rândurile oricăror cetăţeni romani ?

Incomparabil mai strălucită este Cetatea cerească, unde biruitor este adevărul, unde demnitatea o dă sfinţenia, unde pacea este fericirea, unde viaţa este veşnică. Cereasca Cetate nu are în tovărăşia sa asemenea divinităţi, în măsura în care şi ţie ţi-a fost ruşine să ai în preajma ta asemenea indivizi. Totuşi, dacă tu doreşti să ajungi în această cetate a fericirii (eterne) evită tovărăşia duhurilor necurate. Acestora li se acordă cinstire de fiinţele cinstite, fără să o merite, de vreme ce sunt împăcaţi cu ajutorul unor depravaţi. Să fie îndepărtate de la credinţa ta aceste duhuri necurate, ispăşirea şi izbăvirea creştină în acelaşi chip cum acei actori au fost îndepărtaţi de la demnitatea ta prin consemnarea lor dată de censori.

În ceea ce priveşte bunurile trupeşti, singurele din care cei netrebnici vor să se înfrupte şi despre neajunsurile trupeşti, singurele pe care aceşti ticăloşi nu vor să le îndure, deoarece aceste duhuri necurate n-au nici o putere asupra acestora, deşi unii cred că

o au (pentru că, dacă ar avea-o, noi s-ar cuveni s-o privim cu dispreţ mai degrabă decât datorită acestei puteri să întreţinem cultul acestor divinităţi şi prin adorarea lor să nu putem ajunge să ne înfruptăm din acele binefaceri pentru care ei ne pizmuiesc). Totuşi în cartea următoare vom vedea că nici în legătură cu aceste bunuri nu posedă puterea pe care le-o atribuie adversarii noştri, care susţin că divinităţile păgâne trebuie adorate tocmai pentru acest temei, pentru ca cu acest capitol să încheiem prezenta carte.

NOTE

[1] Cf. *V.T.*, *Psalmi*, XCIV, 4.

[2] *N.T.*, II – *Timotei*, III, 7.

[3] Cf. *V. T.*, *Proverbe*, VII, 26.

[4] Persius, *Sat.*, III, 66—72. — Aulus Persius Flaccus, poet satiric roman, a trăit între 34—62. Etrusc de origine, discipolul filosofului stoic Cornutus, a scris 6 satire de diferite dimensiuni, tratând despre : 1) Oamenii de litere ; 2) Despre rugăciuni ; 3) Despre lene ; 4) Trufia atotputernicilor zilei ; 5) Adevărata libertate ; 6) Avarii, poezie în care biciuieşte cusururile şi viciile veacului; predică o morală dură, cu sinceritate militantă.

[5] *Sat.*, III, 37.

[6] Aceste versuri sunt din comedia lui Publius Terentius Afer, *Eunuchus*, actul III, 584 ; 590 şi urm.. Poetul roman Terentius trăieşte între 185—159. A scris 6 comedii : *Fata din Andros*, *Eunucul*, *Soacra*, *Fraţii*, *Phormio*, *Heauton timorumenos*, imitate după Menandru. Teatrul său e intelectualist, moral, didactic şi realist.

[7] *De republica*, IV, 11—12.

[8] Acestea sunt personaje politice care au jucat un rol de seamă pe arena politică a Atenei, după moartea lui Pericle, în timpul războiului peloponesiac între Atena şi Sparta, în perioada denumită a celor „30 de tirani", încheiată cu decăderea Atenei, marcată şi prin condamnarea pe nedrept la moarte şi execuţia lui Socrate.

[9] Cf. *Aeneis*, VII, 338.

[10] *De republica*, IV, 13.

[11] Plaut (T. Maccius, 254—184), cel mai fecund autor de comedii latin, i se atribuie 130 de comedii — s-au păstrat 21. Menţionăm dintre ele : *Miles gloriosus*, *Rudens*, *Aulularia*, *Amphitryon*, *Captivi*, *Mostellaria*, *Trinummus*, *Pseudolus*, *Truculentus*, *Casina*, *Stichus*, *Menaechmi*, *Bacchides*, *Vidullaria*.

Comediile lui Plaut sunt spumoase, se râde cu hohote, au *vis comica* (forţă comică), dar sunt şi satirice. Subiectele sunt împrumutate de la autorii greci din perioada alexandrină : Philemon, Diphilos, Antiphanes şi mai ales Menandru, cu o imensă varietate de situaţii comice, ca să fie gustate de poporul de rând — plebea romană şi chiar de sclavi. Îndeobşte, ele zugrăvesc moravurile epocii romane, dar şi cele universale. Acţiunea are vioiciune şi surprize similare farselor lui Molière. Episoadele se desfăşoară cu numeroase scheciuri cu o uimitoare bogăţie, unele scene fiind antrenante prin mişcare şi veselie. Personajele convenţionale ca şi subiectul, fiind oglindite de măşti, tineri cheltuitori, uşuratici, tipuri de escroci sentimentali, curtezane rafinate, elegante, lacome şi şirete, iscusite în a trage pe sfoară, fete cuminţi, serioase, modeste, foarte morale, romantice, simpatice ; taţi aspri, calculaţi, chiar zgârciţi, dar prostănaci, uşor de dus de nas ; mama, adevărată matroană romană, demnă dar şi aspră ; sclavii, credincioşi faţă de stăpâni, ingenioşi, ascuţiţi la minte, care-şi scapă din impas stăpânii tineri îndrăgostiţi, dar săraci cu duhul, neîndemânatici, îndurând torturile, dar şi comici totodată ; ostaşul fanfaron ; paraziţi sociali, care vânează credulii ; bucătarii şmecheri, lăudăroşi; hoţi; negustori de sclavi, fanfaroni, brutali, necinstiţi, şireţi, dar păcăliţi de sclavi. Moravurile zugrăvite sunt generale. În aceasta constă universalitatea comediilor lui Plaut, fiind actuale şi vii. *Fabula est vita. Mutato nomine de te fabula narratur*, spune Horatius în *Ars poetica* (Arta e viaţa. Schimbând numele personajului, despre tine se vorbeşte în piesă). Comediile lui au mişcare, pitoresc, cu un comic abundent, savuros, de farse şarjate, de parodii, cu o veselie sănătoasă, capodopere prevestindu-i pe Molière, pe Rabelais, prin ritmul alert şi pitoresc. Limba şi versificaţia sunt suple, extrem de variate, folosind şi argoul, cu un înalt grad de expresivitate.

[12] Cneius Naevius. Nu se cunosc datele biografice. A scris 9 tragedii, 30 de comedii (*saturae*), dar nu s-au păstrat decât fragmente datate între 235—232, un poem epic *Poenicum bellum*, prima epopee romană în versuri saturnine, în care descrie primul războaiele punice. Naevius a fost inspiratorul lui Vergilius.

[13] Se referă la Publius Cornelius Scipio Africanus Major, învingătorul cartaginezilor comandaţi de Hannibal, la Zama, în 201 î.e.n., care a pus capăt celui de-al doilea război punic.

[14] Cneius (Gneus) Cornelius Scipio supranumit Asiaticus, învingătorul lui Antioh cel Mare la Magnesia, în anul 190 î.e.n., era fratele lui Africanus, care l-a secondat în calitate de consilier militar în războiul seleucid. A fost judecat pentru însuşire de trofee, dar a fost achitat.

[15] Caecilius Statius, scriitor de tranziţie, mort în 166 î.e.n., gal insubru, sclav eliberat, prieten cu marele poet epic Ennius. A scris 40 de comedii care nu s-au păstrat. Au rămas fragmente din texte, imitate după comediile lui Menandru.

[16] Marcus Porcius Cato (Censorul), istoric roman (234—149), a scris 150 de discursuri, *De agricultura*, manual de economie agrară, cu precepte pentru gospodarii ţărani de ambe sexe, lucrarea istorică *Origines*, o operă de valoare cronicărească, de la origini până în epoca sa. Îi depăşeşte pe analişti prin spiritul critic şi viziunea măreţiei viitoare a Romei. A fost izvor documentar pentru Titus Livius.

[17] V. *Confes*., I, 16, 25. Augustin face aluzie la Terentius, *Eunucul*, 584.

[18] Cicero, *De republica*, IV, 10.

[19] Se referă la opera lui Platon, *Republica*.

[20] *Republica*, 398a.

[20a] Priapus, divinitate din panteonul Eladei, personificarea virilităţii şi fertilităţii, a grădinilor, viilor, a rodniciilor. Era considerat fiul Afroditei şi al lui Dionysos.

[21] *De republica*, IV, 9.

[22] *Flaminii* erau preoţii laici la romani. Rădăcina cuvântului derivă de la verbul *flagrare* = a arde, a lumina. Conform tradiţiei romane cel mai vechi cult religios al populaţiei latine cu „situs" în Roma, era al celor trei divinităţi aparţinând celor trei triburi iniţiale — Ramnes, Tities, Luceres : Jupiter, cel mai însemnat zeu al tribului Ramnes, Marte al sabinilor şi Quirinus, identificat cu *Romulus*, întemeietorul Romei. Quirinus a dat numele comunităţii romane Quirites (aceasta era denumirea cetăţenilor romani). Acestor divinităţi le fuseseră consacrate sanctuare, astfel : lui Jupiter în fortăreaţa (arx) capitolină, lui Marte în cîmpia dintre fortăreaţă şi Tibru, lui Quirinus pe colina quirinală. Sarcina oficierii cultului celor trei divinităţi a fost încredinţată celor 3 flamines majores, flaminii celor mai importante divinităţi romane, spre deosebire de alţi 12 flamines minores, ai celorlalte culte (volcanalis, floralis, carmentalis, volturnalis etc.). Primii sacerdoţi erau recrutaţi din rândurile patricienilor, secunzii dintre plebei.

[23] Legislaţia lui Solon, după Aristotel şi Plutarh, este legată de anul 594 î.e.n. Cuprindea legi legate de dezvoltarea economiei polisului atenian, încurajarea meşteşugurilor, stimularea comerţului, stabilirea sistemului monetar, dar mai ales reforma censului — reforma timocratică, împărţirea populaţiei ateniene libere în patru categorii, pe baza averii, iar organizarea politică — Areopagul condus de 9 arhonţi — era Tribunalul Suprem; Ecclesia — Adunarea poporului; Bule = Senatul celor 400.

[24] Lycurg, personalitate semilegendară, legislatorul Spartei (secolul X sau IX), i se atribuie întemeierea statului sclavagist spartan, împărţirea statului în 10 000 de proprietăţi (loturi familiare de pământ, după numărul bărbaţilor). Prin el Sparta a devenit prototipul statului militarist, toţi bărbaţii între 18 şi 65 de ani fiind militari.

[25] Cf. Cicero, *De divinat.*, I, 43.

[26] Numa Pompilius, al doilea rege al romanilor, succesorul lui Romulus, figură legendară de origine sabină (715—673 î.e.n.); i se atribuie organizarea cultului religios roman, înfiinţarea colegiilor pontificale, crearea calendarului — în vigoare până la Caesar. Tradiţia spune că nimfa Egeria a fost inspiratoarea iniţiativelor şi realizărilor lui: organizarea cultului Vestei (a focului veşnic păstrat şi păzit de fecioarele vestale), prin înfiinţarea colegiului vestalelor, a colegiului preoţilor saliari, păzitorii celor 20 de ancillae, scuturile sfinte ale lui Marte şi Quirinus, colegiul pontificilor însărcinaţi cu supravegherea cultului, a încheierii căsătoriilor, legalizării testamentelor, adoptărilor şi redactării lucrărilor *Libri Pontificum*, *Libri Legum Regalium*. Pontificii — 5 la număr şi ulterior, pe timpul lui Sulla, 15, controlau exercitarea dreptului familial asupra fetelor în sânul comunităţii romane, supravegheau castitatea vestalelor. Ei au fost primii analişti, cronicarii evenimentelor istorice şi religioase.

[26a] Sallustius, *Catilina*, IX, 1.

[26b]. Sabinii (sabellii), populaţie vecină cu latinii şi supusă de romani pe la 420 î.e.n., fac parte din cele mai vechi triburi protoindoeuropene ale Peninsulei italice, urmaşii direcţi ai civilizaţiei villanoviene ca şi latinii, oscii, umbrii. Cea mai numeroasă ramură sabellică era formată din samniţi, care-şi aveau aşezările în zona centrală a Apeninilor. Samniţii s-au extins spre Campania, subordonându-i pe osci, şi din simbioza lor au rezultat campanii, care, influenţaţi de cultura coloniilor greceşti din Grecia Mare (Italia sudică, cu centrele Tarent, Neapole, Cumae), au creat civilizaţia campană. Confederaţia samnită s-a împotrivit expansiunii romane.

[27] Camillus (Marcus Furius), considerat al doilea întemeietor al Romei, pentru că a anihilat invazia galilor, care cuceriseră şi incendiaseră Roma; a condus destinele Romei timp de 31 de ani (394—363). A fost de 5 ori dictator, de 7 ori tribun militar.

[28] Gaius Sallustius Crispus, istoric roman (86—35, partizan al politicii lui Caesar, a scris *De conjuratione Catilinae*, *De bello Jugurtino*, *Historiae*, în 5 cărţi. Discipol al lui Tucidide în concepţii, Sallustius e un filosof al istoriei dominat de morală, un precursor al lui Montesquieu, explică crizele statului roman, fluctuaţiile lui datorită ambiţiilor după putere a personalităţilor conducătoare. Stilul lui e arhaizant.

[29] Sallustius, *Hist.*, I, 11.

[30] Se referă la conflictul dintre plebei şi patricieni pe timpul lui Menenius Agrippa Lanatus, cel cu fabula conflictului dintre stomac şi celelalte organe (anul 493 î.e.n.), încheiat cu înfiinţarea tribunilor plebei.

[31] Se referă la invazia etruscă pe timpul regelui Porsenna, asediul Romei. Confederaţia etruscă era formată din 12 oraşe-cetăţi. Porsenna în 502 î.e.n a învins Roma, spune Plinius Major în *Historia Naturalis* ; la fel şi Tacitus în *Historiae*, III, 72.

[32] Sallustius, *Catilina*, cap.5, şi *Historiae*, I, 16.

[33] Afirmaţii făcute de marele istoric şi literat Titus Livius în introducerea operei sale, *Ab Urbe condita*, vol. I.

[34] Cf. *V.T.*, *Psalmi*, CXLVIII, 11—12.

[35] Cf. *N.T.*, *Luca*, III, 12—14.

[36] Sardanapal (Asurbanipal), rege asiro-chaldean, vestit prin banchetele sale demenţial de fastuoase.

[37] Sallustius, *Hist.*

[38] Cicero, *De republica*, II, 42—43.

[39] Cicero, *De republica*, II, 44.

[40] *Ibidem*, I, 25, 42.

[41] *Moribus antiquis res stat Romana virisque.*

[42] Cicero, *De republica*, V, 1.

[43] *V.T.*, *Psalmi*, LXXXIV, 4.

[44] Lucius Cornelius Cinna şi Cneius Papirius Carbo au fost şefi ai partidului popular în perioada războaielor civile.

[45] Aceste versuri din epopeea lui Vergilius sună astfel:

„Discessere omnes, adytis arisque relictis
Di, quibus imperium hoc
steterat ?".(*Aeneis*, II, 351—352).

[46] Cf. Cicero, *Pro Roscio Amerino*, 20, 56.

[47] Se referă la consulul roman Q. Caecilius Metellus, consul în 206 î.e.n., adversarul lui Scipio.

[48] Marica, divinitate străveche italică adorată la Minturnae, oraş la nord de Neapole, identificată cu Venus sau Circe.

[49] Lucius Cornelius Sulla (138—78), general şi om politic roman, conducătorul partidului aristocratic al optimaţilor, a participat la războiul contra regelui Numidiei, Jugurtha, în campania contra cimbrilor şi teutonilor (101—100), împreună cu Marius, şeful său, pe care apoi l-a învins în războiul civil dezlănţuit, eliminând partidul popular de la conducerea statului roman. După 10 ani de dictatură militară, a abdicat de la putere în 78 î.e.n.

[50] Se referă la războiul lui Sulla contra regelui Mithridate al Pontului (120—63). Adversar înverşunat al Romei în expansiunea acesteia în Asia Mică, a purtat trei războaie cu romanii, extinzându-şi puterea asupra aşezărilor greceşti pe litoralul de N şi V al Mării Negre, Tomis şi Callatis, recunoscându-i suzeranitatea.

[51] *Haruspicii* la romani erau sacerdoţii însărcinaţi cu prevestirea evenimentelor capitale prin examinarea măruntaielor păsărilor sau animalelor sacrificate.

[52] Bellona, divinitate străveche italică, simbolul războiului.

[53] *N.T.*, II — *Corinteni*, XI, 14.

[54] *Verrinae orationes*, V, 14.

[55] Cicero, *Catil.*, III, 8.

[56] *Aeneis*, XI, 24.

[57] Cf. Cicero, *Ad familiar.*, VII, 12.

[58] Aceste versuri reproduse din *Eneida* lui Vergilius sună astfel:

> „*Nec metas rerum nec tempora ponit,*
> *Imperium sine fine dabit*“ (I, 278 şi urm.).

[59] *Aeneis*, IV, 234.

CAPITOLUL 1

Despre restriştile de care numai cei netrebnici se tem şi pe care întotdeauna lumea le-a îndurat, deşi a avut cultul divinităţilor păgâne

Socot că am spus destul despre neajunsurile moravurilor şi pătimirile sufleteşti, de care trebuie cu precădere să ne ferim, că niciodată falsele divinităţi nu s-au preocupat să vină în ajutorul poporului, care i-a adorat, ca să nu fie năpăstuit de noianul neajunsurilor, ci mai degrabă s-au comportat aşa fel că să fie cât mai lovit.

Acum îmi dau seama că trebuie să tratez despre acele izbelişti, singurele pe care aceştia nu vor să le pătimească, şi acestea sunt foamea, bolile, războaiele, prizonieratul, omucidearea şi altele asemănătoare, de care am amintit în prima carte. Într-adevăr, cei ticăloşi le consideră numai aceste neajunsuri rele, deşi în realitate nu acestea îi fac pe oameni răi şi nu li-e ruşine chiar lor referitor la binele pe care-l proslăvesc, că la drept vorbind ei sunt cei mai ticăloşi care le proslăvesc şi se supără când au o casă rea şi necorespunzătoare, şi dacă nu duc o viaţă rea, ca şi cum acesta ar fi cel mai mare bine al fiinţei umane: să posezi toate bunurile, cu excepţia binelui însuşi. Dar divinităţile lor, când erau adorate de bunăvoie de ei, nu s-au împotrivit unor asemenea neajunsuri, şi singurele de care se înspăimântă aceşti indivizi, ca să cadă asupra lor. Într-adevăr, pe când în diferite meleaguri şi felurite împrejurări, înainte de venirea Mântuitorului nostru, neamul omenesc a fost năpăstuit prin nenumărate calamităţi, unele chiar de necrezut, la cine se închina lumea decât la aceste divinităţi, cu excepţia poporului evreiesc şi a altor câteva, în afara acestui popor, oriunde prin harul divin asemenea noroade au fost găsite demne de judecata cea mai tainică şi cea mai dreaptă a lui Dumnezeu. Dar, ca să n-o lungesc prea mult, voi trece sub tăcere cele mai grave năpăstuiri ale altor nea-

muri de pretutindeni. În ceea ce priveşte Roma şi Imperiul Roman voi trata numai despre calamităţile care sunt în conexiune cu cetatea eternă propriu-zisă şi cu acele provincii care, pe oricare meridiane ar fi, sunt legate prin relaţii directe sau subordonate puterii romane, datorită condiţiilor lor, care le-au îndurat înainte de venirea lui Iisus Hristos, deoarece sunt în interdependenţă cu soarta republicii, făcând parte din organizarea ei.

CAPITOLUL 2

Dacă divinităţile păgâne, care erau în mod analog adorate şi de romani şi de greci au avut temeiuri prin care să permită dărâmarea Troiei

În primul rând Troia sau Ilionul, de unde-şi trage obârşia poporul roman, (de bună seamă nu trebuie să trec cu vederea sau să disimulez subiectul pe care l-am atins şi în prima carte a acestei opere). A avut şi a adorat aceleaşi divinităţi ; de ce a fost învinsă, capturată şi distrusă de greci ? Se spune că drama lui Priam este reversul situaţiei pricinuite de jignirea adusă grecilor de tatăl său Laomedon[1]. Ca urmare, este adevărat că Apollon şi Neptun l-au sprijinit pe Laomedon în calitate de mercenari ? Într-adevăr, a mers vorba că Laomedon le-a făgăduit că-i va răsplăti şi a jurat strâmb. Eu mă mir că acesta, denumit profetul, s-a trudit şi şi-a dat contribuţia sa într-o acţiune atât de vastă, neştiind că Laomedon avea să calce făgăduielile. Deşi Neptun însuşi, unchiul lui, regele mărilor, fratele lui Jupiter, nu s-ar fi cuvenit să ignore cele ce aveau să se întâmple. Căci Homer, despre care se spune că a trăit ca poet înainte de întemeierea Romei, îl menţionează pe acesta[2] ca strămoş al stirpei lui Aeneas, de urmaşii căruia a fost întemeiată Roma, îl înfăţişează pe Neptun ca pe un mare prooroc, susţinând că l-a

învăluit pe Aeneas într-un nor — aşa cum spune el în *Iliada* — pentru a nu fi suprimat de Ahile,

„atunci când acesta şi-a rostit dorinţa să distrugă
din temelie Troia sperjură"

după cum scrie Vergilius[3].

Prin urmare, nişte divinităţi atât de importante ca Neptun şi Apollon, neştiind că Laomedon va refuza să le achite plata pentru construirea zidurilor Troiei, au fost nemulţumiţi pentru că munca lor a fost pe degeaba făcută. Să vadă adversarii noştri dacă nu e mai grav a acorda crezământ unor asemenea divinităţi, decât a-i induce în eroare prin jurăminte mincinoase. Într-adevăr, nici Homer însuşi, care în *Iliada* sa l-a făcut pe Neptun să lupte contra troienilor, în schimb pe Apollon, pentru troieni, n-a dat crezare acestui fapt, deoarece în epopeea lui istoriseşte că amândouă aceste divinităţi s-au simţit jignite prin călcarea angajamentului. Prin urmare, dacă există indivizi care cred în asemenea legende, acestora să le fie ruşine că adoră asemenea divinităţi păgâne. Dacă nu dau crezare acestor fabulaţii, să înceteze a susţine sperjurul trioenilor, sau să se minuneze că zeii lor i-au pedepsit pentru călcarea jurământului, în schimb au apreciat jurămintele romanilor. Negreşit, de unde şi-a recrutat Catilina, pentru conjuraţia sa, o gloată atât de numeroasă de partizani într-o cetate ca Roma atât de mare şi atât de coruptă, ale căror mâini şi limbă erau întreţinute cu sperjururi şi sângele concetăţenilor lor ? De bună seamă, ce altceva făceau în atâtea rânduri senatorii corupţi cu prilejul judecăţilor, de atâtea ori poporul cu prilejul votării, ori cu prilejul unor procese care se desfăşurau în faţa lui în adunări, decât se greşea prin jurăminte mincinoase ? Într-adevăr, prin cele mai corupte moravuri s-a păstrat acest sistem străvechi de jurământ, dar nu ca prin teama de religie să fie opriţi a săvârşi fărădelegi, ci prin jurăminte mincinoase să fie îndemnaţi şi la alte fărădelegi.

CAPITOLUL 3

Adulterul săvârşit de Paris nu i-a putut supăra pe zei, deoarece se ştie din mitologie că la ei în mod frecvent se practica adulterul

Prin urmare, nu există nici un motiv, datorită căruia zeii, în mâna cărora s-a spus că a stat şi-a dăinuit „această putere"[4], s-au mâniat pe troieni pentru că au fost înşelaţi prin jurământul mincinos al lui Laomedon, potrivit fanteziei poeţilor, demonstrându-se că au fost învinşi de grecii continentali, care îi întreceau prin forţă. Ca atare nu i-a indignat adulterul lui Paris într-o asemenea măsură ca să-i părăsească pe troieni, şi cum iarăşi sunt apăraţi de unii autori. Negreşit, aceste zeităţi sunt autorii şi îndrumătorii păcatelor, nu cei care se răzbună (şi îi pedepsesc pe oameni pentru săvârşirea lor). „La început troienii au întemeiat şi au stăpânit Roma — spune Sallustius, din câte am aflat eu, — ei care, având-l căpetenie pe Aeneas, fugind din Troia, rătăceau, cutreierând pe meleaguri şi aşezări nesigure"[5]. Prin urmare, dacă divinităţile au hotărât să-l pedepsească pe Paris pentru adulterul lui, atunci ar fi trebuit să-şi manifeste supărarea în primul rând faţă de romani ; cu certitudine romanii ar fi trebuit pedepsiţi, deoarece Venus, mama lui Aeneas, a provocat acest adulter. Dar cum ar fi putut urî ticăloşia lui Paris aceste zeităţi care nu-şi manifestaseră ura faţă de Venus, tovarăşa lor, ea care comisese şi cu Anchise un adulter, de pe urma căruia i-a dat naştere lui Aeneas (ca să trec sub tăcere şi alte păcate). Oare, pentru că indignarea lui Menelau s-a manifestat din cauza adulterului Elenei, în schimb Vulcan l-a admis pe al soţiei sale Venus ? Eu cred că zeii nu sunt geloşi pe soţiile lor, într-o asemenea măsură încât să se indigneze când ele au relaţii chiar cu pământenii. Probabil că unii cred despre mine că ridiculizez asemenea mituri şi nu tratez cu seriozitatea cuvenită o asemenea chestiune. Să nu dăm crezare deci faptului, dacă găsiţi de cuviinţă că Aeneas este fiul Venerei ; iată admit şi faptul că Romulus nu e vlăstarul lui

Marte. Dacă admit prima teză, de ce n-aş admite şi pe a doua ? Oare zeilor le este îngăduit să se unească cu pământene, în schimb e păcat şi neîngăduit ca pământenii să se combine cu zeiţele ? Aspră condiţie, dar mai degrabă incredibilă, pentru că ceea ce s-a îngăduit în mod îndreptăţit ca Venus să se împreune cu Marte, să nu i se permită Venerei însăşi acest fapt îndreptăţit. Dar amândouă faptele au fost confirmate de autoritatea supremă a romanilor. Într-adevăr, Cezarul recent a crezut-o nu mai puţin pe Venus a fi străbuna sa, decât a crezut Romulus, care a trăit mai demult ca el, că Marte era tatăl său.

CAPITOLUL 4

Despre părerea lui Varro, care spunea că este practic ca oamenii să mintă că sunt născuţi din zei

Va spune cineva : „Oare tu crezi asemenea lucruri ?" Negreşit, nu le cred. Într-adevăr, şi Varro[6], un bărbat foarte cult al romanilor, declară, deşi nu cu îndrăzneală, dar cu toată convingerea, că totuşi aceste afirmaţii sunt aproape necorespunzătoare realităţii. Dar el spune că e util pentru cetăţile lor, ca bărbaţii dotaţi cu curaj şi vrednicie să creadă că îşi trag obârşia din divinităţi, deşi acest fapt nu e adevărat, în scopul ca sufletul omenesc, în care s-a sădit credinţa unei origini cvasidivine, să năzuiască cu mai multă bărbăţie şi avânt a întreprinde fapte măreţe, să acţioneze cu mai multă străşnicie pentru înfăptuirea lor, având mai mult noroc în această privinţă, datorită siguranţei însăşi.

Îţi dai seama din vorbele mele, din părerea exprimată de Varro însuşi, cum am putut ca să înţelegem în această privinţă ce mare importanţă s-a acordat plăsmuirii de falsităţi, pentru că s-au putut imagina şi organiza prea multe solemnităţi religioase, crezându-se că aceste plăsmuiri ale fanteziei chiar despre divinităţi pot fi de folos practic cetăţenilor romani.

CAPITOLUL 5

Nu se poate dovedi că zeii l-au pedepsit pe Paris pentru adulterul său, deoarece n-au pedepsit-o nici pe mama lui Romulus

Să lăsăm de o parte faptul dacă Venus a putut da naştere lui Aeneas din împreunarea ei cu Anchise, sau din coabitarea fiicei lui Numitorius, Rhea Silvia, cu Marte, s-a născut Romulus. Într-adevăr, şi din Sfânta noastră Scriptură rezultă atestarea unei naşteri aproape identice. În conexiune cu aceasta se pune întrebarea dacă nu care cumva îngerii prevaricatori au putut avea contacte cu fetele oamenilor, care au dat naştere unor fiinţe omeneşti uriaşe, adică unor personaje umane de talie mare, unor bărbaţi puternici, şi s-a populat în chipul acesta globul pământesc.

Ca urmare, discuţia noastră s-ar putea închega în jurul ambelor chestiuni. Într-adevăr, dacă ambele adultere sunt adevărate, aşa cum se citeşte în mod frecvent în cărţile care scriu despre mama lui Aeneas şi despre tatăl lui Romulus, atunci cum să stârnească zeilor neplăcere adulterele fiinţelor omeneşti, când ei le proslăvesc pe ale lor ? Dacă adulterele divinităţilor păgâne sunt neadevărate, nu se pot indigna *contra adevăratelor adultere omeneşti* ; într-adevăr, de vreme ce se desfătează cu ale lor proprii, chiar neadevărate fiind. Şi în modul acesta se ajunge până aici, dacă nu se acordă crezare în adulterul lui Marte, atunci să nu se acorde crezare nici acelui al Venerei şi nici neprihănirea mamei lui Romulus nu poate fi înfăptuită printr-o zămislire divină. Acea faimoasă vestală Rhea Silvia a fost preoteasa Vestei şi pentru acest motiv zeii romani au trebuit să pedepsească acea nelegiuire, socotită drept sacrilegiu la romani, mai mare şi mai grav decât adulterul lui Paris, faţă de troieni. Căci înşişi vechii romani le condamnau pe preotesele Vestei, descoperite că au comis sacrilegii, îngropându-le de vii, în schimb, femeilor adultere, deşi sufereau oarecare condamnări, nu li se aplica verdictul pedepsei capitale, căci romanii cei vechi pedepseau cu mult mai aspru faptele pe

care le considerau sacrilegii pentru că se profanau sanctuarele divine, decât cele care profanau patul conjugal al căsătoriţilor.

CAPITOLUL 6

Despre paricidul lui Romulus pe care zeii romani nu l-au pedepsit

Dacă acelor divinităţi păgâne le-ar fi displăcut păcatele oamenilor, astfel încât indignaţi de fapta adulterină a lui Paris, părăsind Troia au hărăzit-o nimicirii prin foc şi sabie, eu mai adaug un fapt, deoarece suprimarea fratelui său Remus de către Romulus i-au mâniat şi mai tare împotriva romanilor decât înşelăciunea soţului ei, grecul Menelau, de către Elena, contra troienilor, mai tare i-ar fi iritat paricidul unei cetăţi care se năştea prin fondarea (Romei), decât adulterul într-o cetate ca Troia care domnea peste alte cetăţi. Şi nu este în interesul temei de care mă ocup acum, să se ştie dacă Romulus a dat poruncă să se facă aceasta, sau chiar Romulus a făcut-o, ceea ce mulţi din neruşinare o tăgăduiesc, mulţi din pudoare stau la îndoială s-o afirme, mulţi, de durere, o disimulează. De aceea nici eu nu voi zăbovi să cercetez această problemă mai îndeaproape cu atenţia cuvenită, cumpănind mărturiile date de mulţi scriitori : se ştie cu siguranţă că Remus, fratele lui Romulus, a fost suprimat nu de vrăjmaşi, nu de străini. Dacă Romulus a săvârşit fapta, sau el a ordonat-o, el a fost o mai mare căpetenie a romanilor decât Paris al troienilor. Atunci de ce acela care a răpit soţia altui bărbat a stârnit mânia zeilor contra troienilor, în schimb acesta, care a ridicat viaţa fratelui său, a solicitat tutelarea romanilor de către aceiaşi zei ? Însă dacă această fărădelege este străină de fapta şi ordinul lui Romulus, deoarece în orice caz ar fi trebuit pedepsită, atunci întreaga cetate romană e vinovată, căci ea a săvârşit-o, deoarece în întregime a privit cu dispreţ această faptă, şi

a ucis nu fratele, ci pe tatăl său — pe unul dintre întemeietori —, ceea ce e mai rău. Într-adevăr, amândoi au fost întemeietorii Romei, cu toate că unuia nu i-a fost permis să domnească, fiind înlăturat de la domnie prin suprimarea sa. După cum cred eu, nu există vreun motiv să se spună că Troia a meritat să îndure vreun neajuns sau restrişte, aşa încât zeii s-o părăsească, pentru a putea fi lăsată pradă pieirii, şi ce faptă bună a săvârşit Roma, pentru ca zeii să-şi stabilească reşedinţa în ea, datorită cărui fapt Roma se poate mări şi propăşi, cu excepţia cazului că zeii fiind învinşi, au fugit din Troia şi şi-au găsit adăpost la romani, pentru a-i înşela şi pe ei deopotrivă. Într-adevăr, zeii au şi rămas la Roma, ca să-i amăgească după obiceiul lor şi pe aceştia şi pe cei care ar mai locui pe aceleaşi meleaguri. Într-adevăr, la Roma, zeii aplicând cu mai mare dibăcie arta înşelăciunii, aceste divinităţi au fost şi mai mult proslăvite, acordându-li-se o cinstire şi mai deosebită.

CAPITOLUL 7

Despre dărâmarea Troiei, pe care a săvârşit-o Fimbria, un comandant subordonat lui Marius

Într-adevăr, ce nouă nelegiuire mai comisese Troia, pentru ca atunci când [în Italia] bântuiau războaiele civile, pentru ca acest oraş, denumit acum Roma, să fie distrus cu mult mai multă ferocitate şi cruzime decât odinioară de greci, de astă dată de Fimbria, un om foarte rău din partidul lui Marius ? Căci odinioară foarte mulţi troieni au fugit din Ilion, şi numeroşi din rândurile lor au fost capturaţi, dar cel puţin au trăit în sclavie. În schimb Fimbria a emis mai întâi un edict prin care se hotăra să nu fie cruţat nici un locuitor şi a incendiat tot oraşul, pentru ca să piară în pârjol toţi cetăţenii lui.

Această soartă a îndurat-o Troia nu din partea grecilor, pe care îi supărase prin fapta lor nedreaptă — sacrilegiul comis —, ci din

partea romanilor, care, după calamitatea lor, fuseseră ajutaţi să trăiască şi să propăşească, dar fără ca zeii lor comuni să-i sprijine la înlăturarea acestor izbelişti, ori să le întindă vreo mână, ceea ce este foarte adevărat. Oare şi atunci : „Aceste divinităţi s-au retras cu toate, părăsindu-şi templele şi altarele“, ele, cu sprijinul cărora acel vestit oraş Troia dăinuise, fiind reconstruit după vechea incendiere şi transformarea lui în ruină de către greci ? Dar dacă divinităţile se retrăseseră, părăsind Troia, căutând cauza, aflu că cu cât e mai favorabilă pentru locuitorii oraşului, cu atât mai defavorabilă e pentru aceste divinităţi. Romanii, într-adevăr, închiseseră porţile cetăţii lor ca să se apere împotriva lui Fimbria, în scopul de a păstra Roma în întregime pentru Sulla. Indignat şi mâniindu-se pe ei, Fimbria a incendiat oraşul, sau mai bine spus l-a ras din temelie. Sulla fusese căpetenia unui partid cu mai bune sentimente şi năzuise să pună din nou mâna pe frânele republicii. Faza iniţială a unei evoluţii mai bune nu se soldase încă cu evenimente negative. Aşadar, ce atitudine mai demnă şi ce fapte au putut săvârşi cetăţenii acelui oraş troian, ce-ar fi fost pentru ei mai onorabil, ce-ar fi fost mai adecvat pentru înrudirea lor cu romanii, decât să păstreze cetatea pentru cauza superioară a puterii romane şi să-şi închidă porţile în faţa unui paricid al Republicii Romane ? Dar cei care-i apără şi-i susţin pe zei, să afle ce groaznică urgie s-a năpustit asupra acestor troieni ! Aceste divinităţi, dacă i-au părăsit pe cei care au comis adulterul şi au lăsat Ilionul pradă flăcărilor puse de greci, pentru ca din cenuşa lui să se nască o Romă mai curată, acum de ce aceleaşi divinităţi au părăsit această cetate înrudită cu romanii, o fiică de neam nobil, care nu ridicase armele ca să lupte contra Romei, ci care păstra cea mai statornică şi cea mai pioasă credinţă facţiunii formate din semeni mai drepţi şi au lăsat-o să fie distrusă nu de bărbaţii viteji ai grecilor, ci de cel mai spurcat individ al romanilor, Fimbria ? Sau dacă divinităţilor nu le era pe plac cauza partidului lui Sulla, pentru care nenorociţii locuitori partizanii lui Sulla închiseseră porţile ca să păstreze oraşul, atunci pentru care temei aceste divinităţi îi făgăduiau şi-i prooroceau aceluiaşi Sulla succese atât de mari ? Oare prin această atitudine nu se demască a fi mai degrabă linguşitorii celor ce obţin succese şi se simt fericiţi, decât a fi apărătorii celor

năpăstuiţi ? Prin urmare, Troia n-a fost distrusă chiar atunci când fusese părăsită de ei. Negreşit, demonii, foarte vigilenţi şi iscusiţi în ceea ce priveşte tragerea altora pe sfoară, au făcut ce-au putut. Într-adevăr, după ce-au fost dărâmate şi incendiate toate statuile divinităţilor odată cu oraşul, Titus Livius scrie că a rămas întreagă numai statuia Minervei[7], după transformarea în ruină a templului ei în întregime, dar nu ca să se spună :

„Zeii patriei, sub a căror ocrotire a fost întotdeauna Troia"[8]

spre proslăvirea lor, ci să nu se spună :

„Au plecat cu toţii, părăsindu-şi templele şi altarele"[9],

în scopul apărării lor. De bună seamă, li s-a îngăduit să procedeze în modul acesta, nu pentru a demonstra că sunt atotputernici, ci ca să stârnească convingerea că sunt de faţă (şi participă la evenimente).

CAPITOLUL 8

A trebuit oare ca Roma să-şi încredinţeze soarta divinităţilor din Troia ?

Aşadar, după învăţătura trasă (cu destinul tragic) al Troiei, a fost o atitudine înţeleaptă aceea de-a încredinţa Roma spre a fi apărată de divinităţile Troiei ? Va spune cineva că atunci când Roma a căzut, fiind cucerită de Fimbria, aceste divinităţi sălăşluiau la Roma de obicei. Atunci statuia Minervei cum de-a rămas în picioare nevătămată ? Apoi, dacă ele erau la Roma, când Fimbria a distrus cetatea romană, probabil că şi atunci când Roma însăşi a fost cucerită şi incendiată de gali, aceste divinităţi erau tot la Roma, dar s-au înapoiat repede la gâgâitul gâştelor, ele având un auz foarte fin şi fiind foarte iute la mişcări, pentru a apăra măcar Colina Capitolină, care rămăsese necucerită, însă au fost prea târziu chemaţi ca să se înapoieze, pentru a apăra şi celelalte cartiere ale Romei.

CAPITOLUL 9

Trebuie oare să credem că acea pace care a domnit sub regele Numa a fost opera zeilor ?

S-a răspândit credinţa că aceste divinităţi l-au ajutat şi pe regele Numa Pompilius, urmaşul lui Romulus, ca să se bucure în toată perioada domniei sale de pace, şi ca să închidă porţile lui Ianus, care de obicei stau deschise în timpul războaielor[10], tocmai pentru acest merit că Numa a instituit numeroase culte şi solemnităţi pentru romani.

De bună seamă, acestui vestit om trebuie să-i fie romanii recunoscători pentru realizarea unei păci atât de îndelungate, dacă ar fi ştiut să-i organizeze prin instituţii practice folositoare şi să-l caute şi să-l descopere pe adevăratul Dumnezeu prin adevărata credinţă, privind cu nepăsare şi neţinând seamă de cele mai periculoase curiozităţi. Cu deosebirea că divinităţile păgâne i-au oferit lui Numa acea pace, dar probabil că l-ar fi amăgit pe Numa mai puţin, dacă ar fi descoperit câtuşi de puţin cât de dornic este el de pace şi nu i-ar fi acordat-o deloc. Căci cu cât l-au găsit mai puţin ocupat, cu atât i-au dat mai mult de furcă. Varro transmite ce-a urmărit el şi prin ce mijloace a putut Numa să se întovărăşească cu astfel de divinităţi pentru sine şi pentru cetatea romană, fapt care, cu vrerea Domnului, va fi abordat cu atenţia cuvenită la locul potrivit. Acum, pentru că e vorba despre binefaceri, spun că pacea e o mare binefacere, dar e binefacerea Dumnezeului adevărat, de cele mai multe ori ca soarele, ca ploaia[11] şi celelalte daruri ale lui împărtăşite şi celor nerecunoscători şi celor netrebnici. Dar dacă acele divinităţi

au hărăzit această binefacere atât de mare Romei sau lui Numa Pompilius, de ce n-au mai hărăzit-o ulterior puterii romane niciodată, chiar în epocile demne de relevat ? Oare erau mai utile cultele religioase, când se înfiinţau, decât se celebrau după ce-au fost instituite ? Dar atunci încă nu existau, însă se adăugau altele şi altele, ca să existe. Ulterior însă fiinţau şi erau păstrate şi respectate, ca să fie de folos. Prin urmare, care e temeiul pentru care acei 43 de ani, sau după cum vor alţii să susţină, 39 de ani, s-au scurs în lunga perioadă de pace sub domnia lui Numa Pompilius, şi după aceea, după ce aceste culte au fost instituite şi când înseşi divinităţile care au fost introduse împreună cu acele culte religioase, veniseră autorităţile tutelare după o lungă perioadă de timp de la întemeierea Romei, până la epoca lui Augustus, se pomeneşte ca un mare miracol abia un singur an după primul război punic, în care romanii au putut închide porţile războiului ?

CAPITOLUL 10

Era oare de dorit ca să se mărească atât de mult Imperiul Roman prin demenţa turbată a atâtor războaie, când cu metodele folosite de Numa puterea romană s-a mărit atât de mult încât s-ar fi putut păstra pacea cu siguranţă ?

Dacă se va răspunde că Imperiul Roman avea o expansiune atât de mare în lung şi-n lat şi n-ar fi dobândit o glorie atât de grandioasă decât numai prin războaie continuate fără întrerupere, argumentul ar fi corespunzător şi adecvat. Pentru ca un imperiu să fie grandios, de ce s-ar cuveni să fie dominat de nelinişte şi tulburări ? Dacă ne referim la trupul omenesc nu e normal pentru echilibru să ai o statură modestă şi să te bucuri de o sănătate perfectă, decât să ajungi la proporţii fizice gigantice, în schimb să fii

covârşit de necazuri fără sfârşit şi după ce-ai ajuns să realizezi această statură, să nu te opreşti şi să nu te potoleşti, ci, cu cât ai membrele mai mari, cu atât să fii mai vârtos chinuit de mai mari neajunsuri ? Însă ce rău ar fi, sau mai bine spus, n-ar fi fost cel mai bine dacă ar fi dăinuit acele vremuri pe care Sallustius le-a sintetizat în fraza : „Prin urmare, diferiţii regi, la început (căci pe pământ acesta a fost termenul celor care deţineau frânele puterii) îşi exercitau atributele şi prerogativele de cârmuitori, o parte din ei fiind preocupaţi de spiritualitate, alţii de materialitate. Pe atunci viaţa oamenilor se desfăşura fără lăcomie după averi, fiecare se mulţumea cu ceea ce avea"[12]. Dar ca să crească şi să se mărească Imperiul Roman în asemenea proporţii, a fost nevoie să se întâmple ceea ce Vergilius detestă, când spune :

„Până când le-a înlocuit o epocă mai rea, mai haotică
Şi furia războaielor şi patima după avuţii"[13].

De bună seamă, era îndreptăţită apărarea romanilor după dezlănţuirea şi purtarea atâtor conflicte atât de mari, deoarece erau siliţi să reziste în faţa atâtor vrăjmaşi care se năpusteau asupra lor pe neaşteptate şi nu cu aviditatea câştigării de elogii din partea oamenilor, ci cu nevoia de a-şi apăra salvarea şi libertatea. Negreşit, aşa să fie ! Dar după cum scrie Sallustius însuşi, „republica mărită părea că se şi bucură de destulă prosperitate şi de putere, datorită legilor, moravurilor (austere) şi ogoarelor roditoare; din prea marele belşug s-a născut însă invidia, aşa cum se întâmplă în cele mai multe cazuri la oamenii muritori. Ca urmare, regii, popoarele învecinate au început să le încerce puterea, venind cu războaie asupra lor. Romanii aveau puţini aliaţi, căci celelalte neamuri cuprinse de teamă, evitau primejdiile. Însă romanii, preocupaţi cu grabnicele preparative de război în timp de pace, îşi cheltuiau timpul preţios cu tot soiul de consilii, desfăşurau campanii militare contra inamicului, apărau libertatea, patria şi pe părinţii lor cu arma în mână. După ce-au îndepărtat primejdiile luptând cu vitejie, au început să-şi sprijine amicii şi aliaţii, trimiţându-le ajutoare şi să-şi pregătească alianţe, mai degrabă prin acordarea de binefaceri decât prin primirea de avantaje"[14].

Prin asemenea metode politice puterea Romei a crescut într-o bună măsură. Dar pe timpul domniei lui Numa Pompilius, ca să dăinuie pacea o perioadă atât de îndelungată, oare statul roman era atacat de populaţii netrebnice invadatoare care îi încercau prin operaţiuni militare capacitatea sa de luptă şi de apărare, sau nu se făcea nimic din toate acestea, aşa fel încât acea pace să poată dăinui neprejudiciată ? Într-adevăr, deşi în acele vremuri Roma era hărţuită de războaie, — cu toate acestea nu se recurgea la puterea armelor pentru zădărnicirea conflictelor. Statul roman aplica o asemenea strategie politică, încât adversarii lui se potoleau fără a fi învinşi în bătălie, fără a fi înspăimântaţi prin operaţiuni militare ofensive. Datorită aplicării unor asemenea metode în mod permanent, Roma a putut domni, bucurându-se mereu de pace, porţile lui Ianus[15] fiind închise.

Dacă n-ar fi fost cu putinţă o asemenea situaţie paşnică, n-ar fi domnit pacea în Roma cât timp au vrut divinităţile lor, ci cât timp au vrut oamenii şi populaţiile megieşe, deoarece pe atunci n-au existat provocări de război, cu excepţia cazurilor că asemenea divinităţi vor îndrăzni să trimită omenirii asemenea calamităţi, pe care unii oameni le vor, dar alţii nu le vor. Negreşit, este interesant să se ştie până când aceste duhuri necurate îşi vor îngădui fie să înspăimânte, fie să aţâţe minţile bolnave tulburate de propriile lor păcate. Căci dacă ele ar fi capabile să provoace în permanenţă aceste neajunsuri umanităţii şi n-ar fi de multe ori combătute şi zădărnicite, încercările lor de ispitire de către o altă forţă tainică şi superioară lor, atunci aceste divinităţi negative ar avea în mâinile lor de-a pururi pacea şi victoriile obţinute în războaie, care totuşi aproape întotdeauna se întâmplă să fie opera minţilor şi sentimentelor sufleteşti. Cu toate acestea, aşemenea situaţii de pace sau război de cele mai multe ori sunt pricinuite împotriva vrerii divinităţilor, cum o mărturiseşte însăşi istoria romană, şi o atestă şi o semnifică şi legendele mitologice, care spun multe neadevăruri, şi doar uneori şi câte un lucru adevărat.

CAPITOLUL 11

Despre statuia lui Apollon din Cumae, al cărui plânset s-a crezut că prevesteşte drama dezastrului grecilor, dar cărora în realitate nu le putea veni în ajutor

Într-adevăr, nu de aiurea, ci de la Roma s-a dat de ştire că atunci când romanii desfăşurau operaţiunile militare contra Ligii Ahaice[16] şi regelui Aristonicos[17], Apollon din Cumae a vărsat lacrimi timp de patru zile. Haruspicii, îngroziţi de asemenea prodigii, deoarece au găsit de cuviinţă să arunce statuia lui Apollon în mare ; bătrânii din Cumae s-au împotrivit şi au adus la cunoştinţă că un asemenea prodigiu s-a petrecut şi pe timpul războiului romanilor cu Antioh şi Perseus, cu aceeaşi statuie, şi pentru că romanii au înregistrat succes pe baza unui senatus-consultum roman au declarat că au fost trimise ofrande aceluiaşi Apollon. Cu acest prilej haruspicii chemaţi, ca unii care păreau mai experimentaţi în materie, au dat răspunsul că plânsul şi lacrimile lui Apollon, pentru acest motiv au fost faustice pentru romani, deoarece colonia din Cumae era grecească şi însemna că Apollon plângea pentru pământul său de unde fusese chemat, adică pământul Greciei, precum şi jalea şi tragedia Greciei. Ulterior, când s-a dat de veste că regele Aristonicos a fost biruit şi capturat, pe care Apollon nu voia să fie biruit şi era îndurerat, simţămintele lui Apollon erau dezvăluite prin lacrimile marmurei însăşi ale statuii.

De aceea obiceiurile demonilor sunt zugrăvite nu întotdeauna necorespunzător de poeţi în creaţiile lor poetice, deşi elucubraţii ale fanteziei lor, totuşi aidoma celor adevărate. Într-adevăr, la Vergilius, Diana o jeleşte pe Camilla, iar Hercule îl deplânge pe Pallas când trăgea să moară[18]. Probabil pentru acest motiv şi Numa Pompilius, bucurându-se din belşug de pace, dar pentru că nu ştia şi nici nu se preocupa cine o hărăzeşte, pentru că avea timp destul să mediteze în tihnă căror divinităţi să le încredinţeze grija salvării Romei şi a domniei sale şi nu-i trecea prin minte gândul că adevăratul, atot-

puternicul şi prea înaltul Dumnezeu are aceste griji pământeşti şi adora tot pe vechile divinităţi troiene pe care le adusese Aeneas, n-au fost în stare să apere mult timp nici regatul troian, nici pe cel lavinian[19] fondat de însuşi Aeneas, a crezut că trebuie să apeleze la alte divinităţi, pe care să le adauge celorlalţi zei anteriori (fie că aceia trecuseră la Roma împreună cu Romulus, fie că aveau să treacă după distrugerea Albei Longa), ori ca paznici ai unor divinităţi fugare, ori ca sprijinitori ai altora mai lipsite de puteri.

CAPITOLUL 12

Oricât de multe divinităţi şi-au adoptat în plus în panteonul lor romanii peste cei rânduiţi de Numa Pompilius, totuşi numărul lor mare nu le-a fost de vreun ajutor ori folos

Cu toate acestea, Numa Pompilius n-a catadixit să se mulţumească cu aceste divinităţi şi solemnităţi pe care le orânduise într-un număr atât de mare în Roma. Într-adevăr, acest rege nu ridicase cel mai mare templu închinat lui Jupiter. Regele Tarquinius e cel care l-a înălţat acolo în cinstea lui pe Colina Capitolină. Aesculapius a sosit şi el la Roma din Epidaur, ca să practice arta medicală, obţinând o mare faimă în cel mai renumit oraş al romanilor, în calitate de medic extrem de priceput. Însăşi Mama zeilor[20] venise nu ştiu din ce localitate din Pessinunt la Roma şi era înjositor pentru ea să sălăşluiască într-un loc obscur, neştiut de nimeni, în timp ce fiul său Jupiter să fie în fruntea divinităţilor, cu temple pe Colina Capitolină, deşi ea era mama zeilor. Cu toate că Mater Matuta era considerată mama tuturor zeilor, ea a venit la Roma nu numai ulterior unora dintre fiii săi, ci a precedat şi pe alte divinităţi, care aveau să sosească în urma ei. Mă mir totuşi dacă ea a putut da naştere lui Cynokephalos, care a venit din Egipt la un mare interval de timp după ea. Dacă şi zeiţa Febris[21] a fost tot fiica ei, treaba asta să ne-o spună Aesculapius,

strănepotul ei. Dar oriunde ar fi fost obârşia acestei zeiţe, divinităţile peregrine vor îndrăzni să afirme despre ea că este o zeiţă ignobilă, cu cetăţenie romană. Din noianul de divinităţi care prezidează panteonul roman (cine-i poate număra şi pe zeii indigeni şi pe cei peregrini, cereşti şi pământeşti, din Infern, ai mărilor, ai fântânilor, ai fluviilor şi după cum afirmă Varro, „siguri şi nesiguri" şi tot felul de divinităţi care fac parte din toate soiurile de animale, de genul masculin şi feminin ?) ; prin urmare, Roma orânduită să fie tutelată de atâtea divinităţi nu s-ar fi cuvenit a fi încercată şi năpăstuită de atâtea urgii atât de mari şi de cumplite, din al cărui noian voi aminti puţine.

Negreşit, din pricina grandomaniei ei Roma îşi adunase cu toptanul numeroase divinităţi, în scopul apărării sale la un semnal dat, pentru care înălţându-le şi oferindu-le temple, altare, sacrificii, instituindu-le preoţii, l-ar fi mâniat pe supremul şi adevăratul Dumnezeu, singurul căruia se cuvine să-i fie hărăzite toate acestea, potrivit pravilelor religioase. Într-adevăr, Roma a avut o viaţă mai fericită când a avut divinităţi mai puţine, dar cu cât a devenit mai puternică, aidoma unei corăbii cu mai mulţi marinari, cu atât a crezut că trebuie să adopte mai multe divinităţi. Convingerea mea e că nu era suficient pentru sprijinirea măreţiei sale numărul prea redus de divinităţi, cu care dusese o viaţă mai bună în comparaţie cu viaţa rea de atunci.

De bună seamă, mai întâi sub regii înşişi, cu excepţia lui Numa Pompilius, de care am vorbit mai sus, cât de cumplit a fost răul pricinuit de-o ceartă degenerată în luptă piept la piept, în care Romulus a fost nevoit să-şi ucidă fratele !

CAPITOLUL 13

Pe ce temei juridic, prin ce învoială şi-au încheiat romanii primele lor căsătorii

Cum s-au petrecut lucrurile că nici Junona, care împreună cu soţul său Jupiter i-au „sprijinit pe romani să devină stăpânii lumii

şi neamul înveşmântat în togă“[22], că nici Venus însăşi n-a fost capabilă să-i ajute pe urmaşii lui Aeneas ca să se bucure de căsătorii încheiate după un obicei bun şi drept şi neajunsul atât de mare al acestei deficienţe a pricinuit o tulburare şi un asemenea conflict încât şi-au răpit soţiile recurgând la acea stratagemă, pentru ca ulterior să fie obligaţi să se măsoare în luptă cu socrii lor, iar sărmanele femei neîmpăcate încă cu soţii lor din pricina abuzului săvârşit, „să aibă drept zestre sângele părinţilor lor“[23]. Într-adevăr, romanii i-au învins în această ciocnire pe megieşii lor. Dar această biruinţă cu cât de numeroase răni şi pierderi de vieţi omeneşti de rude şi de vecini s-au soldat în ambele tabere ?

La fel mai târziu pentru un singur socru, Caesar, şi un singur ginere, Pompeius, după moartea fiicei lui Caesar, soţia lui Pompeius, cu câtă durere şi cât de îndreptăţită a fost această durere, care l-a însufleţit pe Lucanus[24], când exclamă :

„Arăt în epopeea mea războaiele civile care depăşesc limitele omenescului şi dreptul hărăzit fărădelegilor”[25].

Deci au învins romanii, pentru ca, cu mâinile pline de sângele socrilor măcelăriţi, să-şi îmbrăţişeze nenorocitele soţii, fiicele celor ucişi, dar ele nu îndrăzneau să-şi jelească taţii hăcuiţi, ca să nu-şi supere soţii biruitori, ele care nu ştiau pentru cine să se roage, când ei se luptau unul contra altuia.

Nu Venus, ci Bellona[26] i-a făcut parte poporului roman de asemenea nunţi. Probabil Allecto, acea fioroasă furie a Infernului, care s-a manifestat mai nestânjenită faţă de combatanţi decât Junona, care îi susţinea în continuare mai abitir ca atunci când datorită rugăminţilor Junonei, aţâţată de aceasta, se dezlănţuise mânia împotriva lui Aeneas[27]. Andromaca[28] a fost mai fericită în timpul captivităţii sale decât acele soţii care s-au căsătorit atunci. Într-adevăr, Pyrrhus, după nunta lui cu Andromaca, n-a mai suprimat nici un troian, deşi troienii fuseseră transformaţi în sclavi. În schimb romanii îşi măcelăreau socrii în luptă, ale căror fiice le îmbrăţişau în paturile conjugale. Andromaca, căzută în mâna învingătorului Pyrrhus, a putut jeli moartea alor săi, a putut rămâne neînfricată[29]. Sabinele, tovarăşe de viaţă cu romanii care se luptau cu părinţii lor, se înspăimântau când auzeau de moartea

acestora, când soţii lor porneau la atac, şi când se întorceau se jeleau, nefiindu-le neîngrădită nici teama, nici jalea. Într-adevăr, sabinele se zbuciumau fie cu pioşenie, tulburate de moartea concetăţenilor, rudelor, fraţilor, taţilor lor, fie se bucurau, cu doliul în suflet, pentru biruinţele soţilor lor. La toate acestea se mai adaugă faptul că, în măsura în care soarta războaielor e schimbătoare, unele dintre femeile sabine şi-au pierdut bărbaţii răpuşi de sabia taţilor lor, altele şi-au pierdut şi soţii şi taţii prin armele ambilor combatanţi.

De bună seamă, nici romanii n-au fost lipsiţi de pericole de mică importanţă, deoarece când s-a ajuns şi la faza asedierii cetăţii romane, închideau porţile şi se apărau la adăpostul zidurilor, dar dacă prin stratageme se deschideau şi vrăjmaşii erau lăsaţi să intre între zidurile cetăţii, se dezlănţuia o luptă criminală deosebit de înverşunată chiar în for între gineri şi socri. Ba uneori şi răpitorii erau învinşi şi atunci, căutându-şi scăparea în casele lor, mânjeau şi spurcau cu sângele lor biruinţele anterioare, pe care aveau să le deplângă şi faţă de care aveau să se ruşineze. Atunci Romulus, pierzându-şi speranţa în vitejia ostaşilor săi, l-a rugat pe Jupiter ca zeii să sălăşluiască mai departe pe meleagurile lor şi i-a acordat cu acest prilej supranumele de Stator = Păstrătorul. Acest neajuns şi această izbelişte nu s-ar fi curmat dacă femeile răpite n-ar fi intervenit în toiul luptei cu părul despletit şi căzând în genunchi în faţa taţilor lor n-ar fi potolit mânia lor foarte îndreptăţită nu prin biruinţa armelor, ci prin cucernicie şi rugăminţi. Atunci Romulus a fost nevoit să-l ia pe Titus Tatius, regele sabinilor, în calitate de copărtaş la domnie, el care în această privinţă nu-l suportase pe fratele său. Dar câtă vreme avea să-l suporte Romulus pe Tatius, el care pe fratele său geamăn n-a putut să-l suporte ? În consecinţă, după ce-a fost suprimat şi Titus Tatius, Romulus a rămas singur pe tron ca rege, pentru a fi ulterior adorat şi ca o divinitate mai importantă. Ce fel de legislaţii referitoare la căsătorie sunt acestea ? Ce fel sunt şi aceste provocări de război ? Ce înseamnă tratatele de alianţă, legăturile de rudenie, de prietenie, raporturile pentru realizarea solidarităţii, ori noţiunea de divinitate ? Cum a fost în sfârşit viaţa cetăţii romane sub atâtea divinităţi tutelare ? Îţi dai seama câte s-ar putea

spune şi mai ales cât de multe dacă obiectivele propuse de mine şi problemele care mai sunt de dezbătut şi de tratat nu m-ar grăbi spre ele.

CAPITOLUL 14

Despre lipsa de bună credinţă în războiul pe care romanii l-au purtat cu albanii şi despre victoria obţinută prin râvna dominaţiei

Ce-a fost pe urmă după Numa Pompilius, sub domnia altor regi ? Ce mare neajuns a fost pricinuit albanilor nu numai lor înşişi, dar şi romanilor în războiul desfăşurat, deoarece cu pacea atât de îndelungată a lui Numa lumea se plictisise. Câte dezastre au suferit şi armatele romane şi cele albane, cât de dese au fost şi câte pierderi au înregistrat ambele populaţii ! Într-adevăr Alba, faimoasa Alba, pe care o întemeiase Ascanius, fiul lui Aeneas, ea însăşi mai mult şi mai apropiată de Roma ca mamă decât Troia însăşi, în urma provocării la război de către regele Tullus Hostilius, s-a încleştat în luptă cu romanii; dând bătălii a suferit înfrângeri, a pricinuit dezastre, până când sătule ambele tabere de numeroasele lupte încheiate cu eşecuri, s-au scârbit de vărsarea inutilă a sângelui. Şi atunci s-a găsit cu cale să fie decisă soarta războiului de către trei fraţi dintr-o tabără în luptă cu trei fraţi din cealaltă. De la romani au ieşit în faţă trei Horaţi, de la albani cei trei Curiaţi. Doi Horaţi au fost învinşi şi răpuşi de Curiaţi, la rându-le cei trei Curiaţi au fost învinşi şi răpuşi de-un singur Horaţiu. În chipul acesta Roma a ieşit învingătoare din acea urgie şi după o luptă pe viaţă şi pe moarte într-o asemenea măsură, încât din şase fiinţe vii numai una s-a întors la vatră. Dintre cele două neamuri care au îndurat izbelişti mai mari, a cui a fost mai mare jalea dacă nu a stirpei lui Aeneas, dacă nu a urmaşilor lui Ascanius, dacă nu a vlăstarilor zămisliţi din

Venus, dacă nu a nepoţilor lui Jupiter ? Căci această încăierare a fost „mai mult decât un război civil", deoarece o cetate-fiică s-a luptat cu cetatea-mamă. Ba s-a mai adăugat la această ultimă luptă dintre cei trei fraţi gemeni perechi încă o izbelişte groaznic de cumplită.

Căci după cum mai înainte cele două neamuri fuseseră prietene (şi vecine şi înrudite), sora Horaţiilor fusese logodită cu unul dintre cei trei fraţi Curiaţi. Când aceasta a observat trofeul — veşmintele şi armele logodnicului său luate ca trofeu de fratele său învingător, a fost ucisă de acelaşi frate pentru motivul că şi-a jelit logodnicul. Mie mi se pare că simţămintele acestei singure femei au fost mai omeneşti decât ale întregului popor roman. Într-adevăr, această femeie eu cred că n-a avut nici o vină când şi-a jelit bărbatul hărăzit căsniciei sale, căruia îi jurase credinţă, sau poate îşi vărsase lacrimile pentru fraţii săi răpuşi, sau pe însuşi fratele său care îl suprimase pe cel căruia îi făgăduise pe sora sa ca soţie[30]. Căci pentru care temei la Vergilius este elogiat piosul Aeneas când îşi deplânge vrăjmaşul răpus cu mâna sa proprie ?[31] Pentru ce Marcellus[32], când şi-a amintit că oraşul Syracusa, care puţin mai înainte fusese în culmea gloriei, a căzut pe neaşteptate în mâinile sale şi a vărsat lacrimi de mila ei, meditând asupra ursitei comune pentru toată lumea ? Solicit tuturor fiinţelor omeneşti să aibă sentimente identice, acceptând că femeia romană care şi-a jelit logodnicul, răpus de fratele său, n-a fost cu nimic vinovată şi nici dacă aceşti bărbaţi au fost proslăviţi, pentru că au deplâns nişte potrivnici răpuşi în luptă de ei. Prin urmare, când femeia aceea romană îşi jelea logodnicul doborât de fratele său, Roma era în culmea bucuriei în acele împrejurări că tânărul Horaţiu s-a războit contra cetăţii-mame şi a învins-o cu atâta vărsare de sânge înrudit, făcând parte şi dintr-o tabără şi din cealaltă.

De ce mi se obiectează că toate acestea s-au făcut pe temeiul proslăvirii şi în numele *victoriei* ? Eliminând obstacolele unei judecăţi nesănătoase, fărădelegile trebuie luate în consideraţie în nuditatea lor, gândite şi cântărite în nuditatea lor, menţionate în nuditatea lor ! Să se spună care a fost cauza distrugerii Albei, tot aşa cum s-a afirmat despre adulterul troian ! Nu se va găsi o fărădelege, nu se va găsi vreuna măcar asemănătoare. Acest singur

temei te-ar impresiona, ca să rămâi asupra lui (luându-l în considerație). „Tullus cheamă bărbații la arme și trupele nedeprinse cu triumfurile"[33].

Prin urmare, o fărădelege atât de cumplită s-a săvârșit datorită unei porniri vicioase, pe care porniri vicioase Sallustius le atinge în mod tangențial, ca război social și între populații de același neam. Într-adevăr, Sallustius, după ce-a amintit succint vremurile străvechi, elogiindu-le, pentru că viața cetățenilor romani se desfășura nedominată de lăcomie și fiecare se mulțumea numai cu ceea ce avea, afirmând următoarele : „De bună seamă, după ce Cyrus[34] în Asia și spartanii și atenienii în Grecia au început să subjuge orașele și neamurile, cauzele războaielor au fost râvna de dominație, considerând că numai realizarea celei mai mari puteri (și expansiuni) este sorgintea gloriei maxime"[35], precum și alte păreri pe care Sallustius hotărâse să le spună. Pentru mine e suficient ce-a afirmat acest istoric în aceste păreri. Râvna asta de dominație prin marile izbeliști și restriștea pricinuită agită și distruge neamurile omenești. Datorită acestei jinduiri după putere, care a stăpânit-o, Roma se fălea că a învins Alba Longa, iar scoaterea în relief a fărădelegii sale prin elogierea ei, o denumise „glorie", deoarece, așa cum spune Sfânta noastră Scriptură, „cel ce păcătuiește, victimă a dorințelor sale animalice, este proslăvit, iar cel ce săvârșește strâmbătăți va fi binecuvântat"[36].

Ca urmare, trebuie eliminate acoperămintele mincinoase, pojghița (ipocriziei) și spoiala amăgitoare a lucrurilor și faptelor, pentru a le putea discerne după o examinare făcută cu sinceritate. Nimeni să nu-mi spună : „Mari sunt aceia și acela, deoarece au luptat și i-au învins pe aceasta și acela". Într-adevăr, și gladiatorii se luptă și înving și ei, iar faimoasa lor cruzime are drept răsplată lauda, dar, după părerea mea, e mai bine să ispășești pedeapsa oricărui fel de inerție decât să cauți și să obții proslăvirea ta prin arme ca ale gladiatorilor. Cu toate acestea, dacă în arena circului și-ar face apariția ca să lupte între ei niște gladiatori și în rândurile acestora unul dintre ei ar fi fiul unui gladiator și altul ar fi tatăl său, cine ar putea suporta un astfel de spectacol și cine nu și-ar întoarce privirile ? Prin urmare, cum a putut fi caracterizată glorioasă confruntarea cu arme între două cetăți, una mamă, cealaltă fiica ei ? Oare pentru acest motiv spectacolul a fost nemaipomenit, fiindcă n-a existat arena circului, ci șesurile întinse, care erau pline nu cu două morminte de gladiatori, ci cu numeroase morminte, aparținând celor două popoare, iar luptele dintre ostași nu se desfășurau într-un amfiteatru înconjurat de ziduri, ci pentru că se oferea un spectacol lipsit de cucernicie în fața tuturor locuitorilor orașului Roma, și celor în viață, și pentru urmași, pentru a i se duce faima ?

Cu toate acestea, acele divinități protectoare ale puterii romane și stimulatoare ale avântului războinic la această luptă, la care priveau ca spectatori la o reprezentație teatrală, au suportat violența sălbatică a atacurilor, până când sora Horațiilor a fost ucisă de sabia fratelui său, pentru ca prin pieirea ei să se adauge morții celor trei Curiați răpuși, ca a treia jertfă în plus pe lângă ceilalți doi frați Horați doborâți, pentru ca Roma care biruise să n-aibă prea puțini morți. Apoi, ca rod al biruinței, a fost dărâmată și Alba Longa[37], unde, după Troia, pe care o nimiciseră grecii, și după Lavinium, unde Aeneas întemeiase un regat străin și trecător, sălășluiseră acele divinități troiene, având acolo al treilea domiciliu. Probabil însă că după obiceiul lor aceste zeități plecaseră și de acolo și tocmai de aceea Lavinium a fost distrus. De bună seamă, toate aceste divinități plecaseră „părăsindu-și templele și altarele prin care dăinuise acea faimoasă putere romană". Cu alte cuvinte acești zei plecaseră și din a treia reședință, pentru a se adânci credința romanilor în marea lor providență că Roma reprezintă cea de-a patra reședință. Într-adevăr, acestor zei le displăcuse și Alba Longa, unde domnise Amulius după alungarea de pe tron a fratelui său Numitorius, și le plăcuse Roma unde domnise Romulus, după ce și-a suprimat fratele. Dar înainte ca Alba Longa să fie dărâmată, se spune că populația ei a fost strămutată la Roma, pentru ca din ambele neamuri să se înfăptuiască o singură cetate. Admitem, așa să fie cum s-a făcut. Cu toate acestea, acel vestit oraș Alba Longa, regatul lui Ascanius și al treilea domiciliu al divinităților troiene și mama Romei, a fost distrus de fiica sa, orașul Roma, iar pentru a realiza un singur popor din rămășițele locuitorilor de pe urma războiului, aidoma unei coagulări mizerabile, s-a vărsat mult sânge de la ambele neamuri.

Ce-aş mai putea spune în mod deosebit despre aceleaşi conflicte armate reînnoite în atâtea rânduri şi sub domnia celorlalţi regi, care păreau încheiate prin victorii şi mereu, mereu dezlănţuite (şi desfăşurate) cu uriaşe pierderi de vieţi şi mereu reîncepute între gineri şi socri şi stirpea lor strămoşească şi urmaşi, după ce încheiau alianţe şi pace între ei? Menţionarea acestei calamităţi n-a fost de mică însemnătate, deoarece nici unul dintre aceşti regi n-a închis porţile războiului. Prin urmare, nici unul dintre ei n-a domnit bucurându-se de pace, cu toată protecţia din partea acestor divinităţi.

CAPITOLUL 15

Cum şi-au trăit viaţa regii romani ; care a fost sfârşitul lor

Care a fost sfârşitul regilor romani ? Referitor la sfârşitul lui Romulus circulă acea legendă adulativă prin care tradiţia spune că a fost primit în cer (ca apoteoză). Să se cerceteze însă şi ce-au afirmat unii scriitori romani şi anume că, din cauza ferocităţii lui, Romulus a fost sfârtecat de senatori, dar că l-au însărcinat în taină pe un nu ştiu care Iulius Proculus ca să declare că Romulus i s-a arătat lui în vis şi i-a încredinţat lui misiunea de-a transmite poporului roman să fie ridicat în rândurile divinităţilor, spre a fi adorat şi în chipul acesta poporul roman, care începuse să se revolte contra Senatului, s-a potolit şi liniştit. Într-adevăr, se întâmplase şi o eclipsă de soare, pe care gloatele ignorante şi nepricepute ale norodului, neştiind s-o tălmăcească pe temeiul circuitului solar pe orbita lui[38], atribuia lui Romulus meritul sfârşitului eclipsei. De bună seamă, dacă n-ar fi apărut acea eclipsă solară n-ar fi trebuit să se dea crezare faptului că tocmai de aceea Romulus a fost suprimat şi datorită acestei fărădelegi dovedite s-a manifestat îndepărtarea

luminii zilnice a soarelui. Şi aceasta s-a petrecut în mod real identic ca atunci când Domnul nostru Hristos a fost răstignit, datorită cruzimii şi necredinţei iudeilor. Că această eclipsă a soarelui nu s-a întâmplat să provină din circuitul regulat al aştrilor, o demonstrează în mod satisfăcător faptul că atunci era Paştele evreilor, când este luna plină şi fazele ei se desfăşoară normal ; în schimb eclipsa soarelui nu se produce decât numai atunci când e finele acestei faze.

Însuşi Cicero demonstrează convingător că apoteozarea lui Romulus prin primirea sa în rândurile divinităţilor romane are semnificaţia mai degrabă a unui fapt premeditat decât petrecut în realitate, deoarece elogiindu-l pe Romulus în cărţile lui *Despre republică*[39] şi în discursul lui Scipio, spune : „Romulus a dobândit atâta slavă, încât, atunci când s-a întunecat brusc soarele, el n-a mai apărut în mulţime şi ca urmare concetăţenii săi au crezut că a fost ridicat în rândul divinităţilor şi această înfăptuire nimeni din rândurile muritorilor n-a putut-o dobândi fără gloria unor virtuţi ieşite din comun". (Dar când Cicero spune că deodată Romulus „n-a mai apărut" între oameni, negreşit în această afirmaţie se înţelege fie o vijelie năprasnică, fie taina unui omor şi a unei fărădelegi, căci şi alţi istorici menţionează acea vijelie neaşteptată, adăugând-o la eclipsa soarelui, care de bună seamă a oferit prilejul săvârşirii omorului, ori ea însăşi l-a răpus pe Romulus).

Despre Tullus, denumit şi Hostilius, care după Romulus a fost cel de-al treilea rege roman, care şi el a fost doborât de-un trăsnet, acelaşi Cicero spune în cărţile lui *Despre republică*, că Tullus Hostilius „n-a fost primit în rândurile divinităţilor printr-o asemenea moarte, deoarece romanii n-au vrut să se răspândească în popor o asemenea legendă, deoarece erau convinşi probabil că cele dovedite în cazul lui Romulus ar însemna să-l discrediteze pe întemeietorul Romei, dacă i s-ar atribui şi lui Tullus Hostilius apoteozarea (ca divinitate)"[40]. Cicero, de altfel, o spune deschis, adresându-i chiar invective : „Pe acel faimos Romulus, care a întemeiat acest oraş, l-am ridicat în rândurile zeilor nemuritori prin bunăvoinţa noastră, spre glorificarea Romei"[41], dar el a declarat aceasta nu pentru că aşa s-au petrecut lucrurile în realitate, ci ca să arate că Romulus, pentru meritele sale, a fost luat în bătaie de joc

și defăimat, în loc de-a fi binevoitori cu el. Într-adevăr, și în dialogul cu *Hortensius*, Cicero când vorbește despre eclipsele de soare, conform legilor stabilite (de astronomi), spune : „Să se întâmple pe pământ același întuneric, cum s-a petrecut când a murit Romulus, când soarele s-a întunecat, datorită eclipsei !" De bună seamă, Cicero nu s-a temut câtuși de puțin să dea în vileag moartea lui Romulus, ca a oricărui om, deoarece el era mai degrabă un reprezentant al retoricii, și nu al apologiilor.

Și ceilalți regi ai poporului roman, cu excepția lui Numa Pompilius și a lui Ancus Marcius, care au închis ochii datorită bolilor ; ce cumplit sfârșit a avut fiecare ! Tullus Hostilius, învingătorul, așa cum am spus mai sus, cel care a distrus Alba Longa, a fost mistuit împreună cu toată casa și familia sa de pârjolul trăsnetului. Priscus Tarquinius a fost suprimat de fiii predecesorului său. Servius Tullius a murit ucis printr-o mișelească fărădelege de ginerele său Tarquinius Superbus, care i-a urmat la domnie. Dar „divinitățile n-au plecat, părăsindu-și templele și altarele", când s-a săvârșit un paricid atât de cutremurător, prin suprimarea celui mai desăvârșit rege al poporului roman, cu toate că adversarii mei spun că ei au fost cutremurați de adulterul lui Paris într-o asemenea măsură, încât divinitățile s-au comportat astfel cu Troia, lăsând-o să fie nimicită și incendiată de greci. Dar la Roma s-au întâmplat lucruri și mai grave. Tarquinius Superbus, după ce și-a suprimat socrul, i-a urmat la domnie chiar el. Și acele divinități au văzut acest paricid, prin suprimarea regelui în timpul domniei sale de către Tarquinius Superbus, ginerele socrului său, care pe deasupra fusese proslăvit după numeroasele războaie purtate pentru biruințele sale și care construise din trofeele capturate templul lui Jupiter de pe Capitoliu și n-au mai părăsit Roma, ci au fost de față și au rămas în continuare și au admis ca regele zeilor Jupiter să prezideze și să domnească mai departe peste zei și oameni, împărățindu-i din acel templu, cel mai înalt din toate, adică chiar din sanctuarul zidit de paricid. Într-adevăr, Templul Capitolin al lui Jupiter n-a fost ridicat de-o ființă nevinovată până atunci și care ulterior a fost alungată din Roma pentru fărădelegile săvârșite, ci de un ticălos care a ajuns la tronul acelui regat în care

se construia Templul Capitolin, după comiterea celei mai scelerate fărădelegi. Pentru că, într-adevăr, pe urmă, romanii l-au alungat de pe tron și l-au expulzat dintre zidurile cetății romane, deși siluirea Lucreției nu fusese săvârșită de el, ci fusese păcatul fiului său, Sextus[42], Tarquinius Superbus nu numai neștiind, dar fiind și absent din Roma la comiterea (ticăloșiei). Atunci el asedia cetatea Ardea[43] și purta un război pentru interesele poporului roman. Nu știm ce-ar fi făcut dacă i s-ar fi adus la cunoștință ticăloșia fiului său. Cu toate acestea, fără să-i fie aflată părerea și cunoscută atitudinea, poporul i-a ridicat prerogativele puterii și după ce aceasta a fost luată în primire, armata romană, care primise ordin să-l părăsească pe rege, închizându-i-se porțile cetății romane, când a vrut să se întoarcă la Roma, n-a fost lăsat să intre. Atunci Tarquinius Superbus a desfășurat războaie foarte grele împotriva Romei, ațâțând și populațiile megieșe contra romanilor și cauzând mari neajunsuri, dar când și-a dat seama că nu mai poate redobândi tronul, fiind părăsit și de cei în care avusese încredere, se spune că s-a potolit trăind ca particular o viață liniștită și îmbătrânind alături de soția sa, timp de 14 ani, în orașul Tusculum[43a] din vecinătatea Romei. Acolo s-a stins din viață, având poate un sfârșit mai acceptabil și mai de dorit decât socrul său, Servius Tullius[44], fiica acestuia având cunoștință de crima ginerelui lui, după cum a mers vorba. Cu toate acestea romanii nu l-au denumit pe Tarquinius „sângerosul" sau „sceleratul", ci „trufașul" ; probabil că nu suportau fastul regesc, datorită altui sentiment, al mândriei. Romanii, într-adevăr, într-un asemenea grad au privit cu dispreț fărădelegea suprimării celui mai bun rege al lor — Servius Tullius — socrul lui Tarquinius, încât nu s-au codit să-l confirme ca rege al lor. Prin aceasta nu mă mir că romanii au acordat o răsplată atât de mare pentru o crimă atât de cumplită, printr-o crimă și mai cumplită.

Într-adevăr, „divinitățile romane n-au părăsit Roma, lăsându-și templele și altarele". Cu excepția cazului că cineva i-ar apăra întâmplător pe acești zei, spunând că de aceea au rămas la Roma, ca să poată mai degrabă să-i pedepsească pe romani, supunându-i la chinuri, decât ajutându-i prin binefaceri, amăgindu-i cu biruințe deșarte și măcinându-i prin intermediul celor mai grele războaie.

Aceasta a fost viaţa romanilor sub domnia regilor în perioada demnă de laudă a statului roman până la expulzarea lui Tarquinius Superbus, timp de circa 243 de ani, în care, în pofida tuturor acelor biruinţe câştigate prin vărsarea de atât de mult sânge şi cu preţul atâtor calamităţi, teritoriul puterii romane nu s-a extins cu mai mult de 20 000 de paşi de Roma, un spaţiu care acum nici pe departe nu poate fi comparat cu teritoriul unei oarecare cetăţi a getulilor[45].

CAPITOLUL 16

Despre primii consuli romani, dintre care unul l-a alungat pe celălalt, exilându-l din patrie, şi curând după aceea a murit şi el în urma celui mai atroce paricid, datorită rănii primite de la un vrăjmaş rănit

Să facem o comparaţie între această epocă cu acea perioadă despre care Sallustius afirmă că statul republican roman „a fost cârmuit cu dreptate şi simţul modestiei"[46], până când s-a dezlănţuit spaima cauzată de Tarquinius Superbus prin greul război cu etruscii. Într-adevăr, cât timp etruscii l-au sprijinit cu forţe militare pe Tarquinius Superbus, care se străduia să-şi recapete tronul, Roma a fost zdruncinată amarnic de acest război. Pentru acest motiv istoricul roman scrie că Republica Romană era atunci cârmuită cu spirit de dreptate şi cu simţul măsurii, deoarece poporul era dominat de teamă şi nu era convins de spiritul de dreptate. În acest interval de timp extrem de scurt, cât de funest a fost acel an în care au fost aleşi primii consuli după alungarea puterii regale, deoarece nici unul din cei doi consuli nu şi-a îndeplinit până la capăt anul de magistratură. Într-adevăr, Iunius Brutus l-a scos din funcţie pe colegul său Lucius Tarquinius Collatinus, evacuându-l şi din Roma, pe temeiul încălcării legii onoarei. După aceea, curând şi Brutus a căzut pe câmpul de luptă, împreună cu potrivnicul său, din cauza rănilor

reciproce, după ce în preliminar fiii săi şi fraţii soţiei sale fuseseră suprimaţi de el însuşi, pentru că Brutus aflase că aceştia complotaseră pentru restituirea tronului lui Tarquinius Superbus. Vergilius a amintit în mod elogios aceste evenimente, dar s-a şi îngrozit concomitent în numele clemenţei. Căci după ce-a spus : „Tatăl va rosti verdictul pedepsei cu moartea pentru feciorii săi" :

„În numele frumoasei libertăţi, pentru că stârniseră noi războaie", dar imediat după aceea a exclamat, spunând :

„Nefericit a fost Brutus, oricum vor tâlcui urmaşii acele fapte !" Cu alte cuvinte, oricum vor suporta şi interpreta urmaşii acele fapte, adică le vor scoate în relief şi le vor elogia, cel care îşi suprimă vlăstarii e un nefericit ! Şi Vergilius mai adaugă, ca şi cum l-ar fi consolat pe Brutus pentru nefericirea lui :

„A fost mai puternică dragostea de patrie şi a biruit nemăsurata râvnă de proslăvire"[47].

Oare la acest Brutus, care şi-a suprimat fiii şi n-a putut supravieţui, fiind străpuns de gladiul potrivnicului său, fiul lui Tarquinius, la rândul său şi el străpuns concomitent de sabie, în schimb a supravieţuit Tarquinius Collatinus. În acest chip iese în vileag răzbunarea destinului pentru nevinovăţia colegului de consulat al lui Brutus, deoarece a pătimit el, un vrednic cetăţean, ajungând să fie exilat din Roma, ca şi însuşi Tarquinius Superbus tiranul. Căci se ştie că şi Brutus însuşi a fost rudă cu Tarquinius Superbus, dar lui Collatinus, de bună seamă, numai asemănarea numelui i-a pricinuit neajunsuri, căci purta numele de Tarquinius. Deci s-ar fi cuvenit să-şi schimbe numele, nu patria. La urma urmei, dacă din numele său ar fi lipsit Tarquinius, el s-ar fi numit numai Lucius Collatinus. Însă numai pentru acest temei n-a renunţat la numele său. La acesta el ar fi putut renunţa fără nici o prejudiciere, pentru a nu fi obligat ca prim-consul şi bun cetăţean să fie privat şi de demnitate şi de dreptul de cetăţenie. Oare se mai cheamă *glorie* această inechitate detestabilă a lui Iunius Brutus, care n-a fost de nici un folos pentru Republica Romană ?[48] Oare pentru obţinerea acestei glorii „a învins dragostea de patrie şi imensa râvnă de proslăvire ?" Într-adevăr, după alungarea lui Tarquinius Collatinus, cu câtă simpatie şi obiectivitate a apreciat poporul

roman caracterul acestui cetăţean şi numele său ! Cu câtă impietate în schimb a procedat Brutus când şi-a lipsit colegul şi de prerogativele puterii în prima magistratură creată — consulatul — pe care îl putea lipsi numai de nume, dacă acesta suna supărător pentru el şi l-a privat şi de patrie şi de demnitatea consulară !

Acest rău s-a săvârşit atunci, asemenea acte nedrepte s-au întâmplat numai atunci când în acea republică s-a procedat „în conformitate cu echitatea şi spiritul de moderaţie". Dar şi Lucretius, care l-a înlocuit la consulat pe Brutus, s-a stins din viaţă înainte de a-şi fi încheiat anul de magistratură[49]. În modul acesta Publius Valerius, care urmase după Collatinus şi Marcus Horatius, care îl înlocuise pe defunctul Lucretius, au îndeplinit până la capăt mandatul de consuli în acel an greu de atâta doliu, prin decese şi infernale izbelişti, care a avut 5 consuli în acel an, când Republica Romană şi-a asigurat noua demnitate a conducerii statului, dotată cu prerogativele puterii — consulatul.

CAPITOLUL 17

Ce izbelişti a îndurat Republica Romană după instaurarea la conducerea statului a magistraturii consulatului, fără ca divinităţile pe care poporul roman le adora să acorde vreun sprijin

Atunci teama s-a diminuat treptat-treptat, dar nu pentru că s-au potolit războaiele, ci pentru că viaţa poporului roman nu mai era ameninţată de-o guvernare tiranică. Cu alte cuvinte, după acele vremuri în care s-a trăit prin respectul legilor, spiritului de dreptate şi cu simţul măsurii, a urmat perioada de timp pe care o explică acelaşi istoric, Sallustius : „După acele vremuri, tagma patriciană exploata plebeii, prigonindu-i şi purtându-se cu ei la fel ca faţă de

sclavi, lua hotărâri asupra vieţii şi pedepsirii lor cu bătaie, aplicând metodele tiraniei regale, îi alungau de pe ogoarele lor, singură conducea treburile statului, prin excluderea celorlalte categorii sociale. Plebeii oprimaţi, mai cu seamă istoviţi de povara cametei şi disperaţi din pricina comportărilor tiranice ale patricienilor, deoarece în plus erau obligaţi să suporte şi războaiele neîntrerupte şi concomitent şi serviciul militar, au ocupat cu armele asupra lor Muntele Sfânt şi Aventinul[50] şi cu acest prilej şi-a pregătit tribunatul plebeu şi altă jurisprudenţă. Abia după încheierea celui de-al doilea război punic s-a pus capăt dezbinărilor şi conflictului dintre cele două tabere"[50a].

Ca urmare, eu n-aş fi capabil să suport o întârziere atât de mare, fie prin relatarea lor în scris, fie istorisindu-le spre a fi citite. Sallustius a expus în mod succint cât de nefericită şi de oropsită a fost acea Republică Romană în intervalul de timp atât de lung, timp de atâţia ani până la al doilea război punic : era tulburată din cauză că în exterior nu mai conteneau războaiele, iar în interior dezbinările, conflictele şi răzvrătirile civile. Deci acele victorii n-au fost sorgintea unor situaţii de stabilitate socială cu satisfacţii materiale, voioşie şi fericire de lungă durată, ci consolări amăgitoare pentru nenorociţii obidiţi şi soluţii mai degrabă sterile şi incitatoare, foarte puţin adecvate pentru potolirea răzvrătiţilor, ci pentru a face loc altor şi altor pătimiri.

Bunii şi înţelepţii romani să nu se supere pe mine că spun asemenea lucruri, cu toate că nu trebuie să se formuleze asemenea cerere, nici nu trebuie povăţuiţi în această privinţă, căci sunt absolut sigur că nu se vor supăra deloc. De bună seamă, eu nu fac afirmaţii mai grave şi mai defavorabile decât afirmă istoricii romanilor mult deosebiţi şi prin stil şi prin timpul lor liber. Dar şi aceştia s-au trudit mult şi-şi silesc şi vlăstarii să depună eforturi să înveţe să scrie. Dar cine se va supăra pe mine când vor afla că ceea ce afirm eu, Sallustius le afirmă ? „Cele mai multe tulburări, răscoale şi în final războaiele civile s-au ivit atunci când oligarhia atotputernică în sarcina căreia şi-a încredinţat soarta majoritatea poporului, a pus mâna pe putere sub titulatură cinstită de patricieni sau plebei. Aceşti cetăţeni denumiţi *buni* şi *răi* dar nu pe baza meritelor faţă de

republică, deoarece toţi fără excepţie erau corupţi, aceştia erau consideraţi cetăţeni buni şi vrednici. Cei cu averi foarte mari şi dispunând de puteri discreţionare prin nedreptăţile şi abuzurile comise îşi apărau cu dinţii privilegiile obţinute în acele împrejurări"[51].

Apoi, dacă asemenea scriitori zişi istorici au crezut de cuviinţă că este în interesul libertăţii şi legii onoarei să nu treacă sub tăcere starea rea a patriei proprii, pe care însă au fost obligaţi în numeroase împrejurări s-o copleşească până la exagerare cu elogii, pentru că nu aveau altă patrie mai adevărată în care trebuie să li se dea citire numai operelor scriitorilor intraţi în eternitate şi universalitate, ce se cuvine să facem noi, a căror nădejde în sprijinul lui Dumnezeu, cu cât e mai bună şi mai certă, cu atât trebuie să se bucure de-o mai mare libertate, când aceşti oameni îi impută Mântuitorului nostru Iisus Hristos răul prezent, pentru ca să înstrăineze minţile mai slabe şi mai puţin experimentate de acea cetate, singura în care se poate trăi într-o fericire fără de sfârşit ? Nici eu nu afirm lucruri mai îngrozitoare împotriva divinităţilor lor decât afirmă adesea scriitorii lor, pe care îi citesc şi pe care îi elogiază, deoarece, pe de-o parte am aflat de la ei ceea ce-am afirmat, iar pe de altă parte eu nu sunt câtuşi de puţin capabil să spun asemenea lucruri, sau totul pe şleau.

Prin urmare, unde se găseau acele divinităţi care, pentru neînsemnat de prizărita fericire ademenitoare a lumii acesteia, pretind să fie adorate, când romanii cărora li se cânta mereu în strună cu cea mai mincinoasă iscusinţă că trebuie să fie obiectul adoraţiei lor, erau tracasaţi în toiul celor mai cumplite calamităţi ?

Unde erau ele atunci când consulul Valerius[52] a fost ucis de cetăţenii exilaţi şi de sclavii lui Herdonius[53], când el apăra Capitoliul incendiat şi când acest consul ar fi putut fi mai lesne de folos pentru a veni în ajutorul templului lui Jupiter, decât acea gloată a atâtor divinităţi împreună cu cel mai mare şi cel mai bun rege al lor, al cărui templu îl eliberaseră ?

Unde erau aceste zeităţi când cetatea romană sleită de puteri, din cauza năpăstuirilor extrem de dese produse de răzvrătiri şi răscoale, a fost decimată de-o foamete şi o ciumă îngrozitoare, în

acea împrejurare, bucurându-se de-o fărâmă de linişte şi tihnă, îşi aştepta solia trimisă la Atena, pentru a-şi schimba legile prin adoptarea unei noi legislaţii ?

Unde erau aceste divinităţi atunci când poporul roman, din nou secătuit de vlagă din cauza foametei şi împătimit şi-a desemnat pe primul prefect al aprovizionării şi când Spurius Maelius[54], pentru că foametea făcea ravagii, a dăruit cu generozitate grânele sale mulţimii înfometate, a fost învinuit de crima uneltirii că umblă să ajungă rege şi pe baza acuzaţiei adusă de acelaşi prefect prin intermediul dictatorului L. Quinctius Cincinnatus[55], un bătrân gârbovit din cauza vârstei, Spurius Maelius a fost suprimat de comandantul cavaleriei Quintus Servilius, stârnindu-se o foarte gravă şi extrem de periculoasă răzmeriţă ?

Unde erau acele divinităţi când a izbucnit cea mai groaznică molimă a ciumei, când poporul roman sleit peste puteri de vlagă a găsit [illegible] cuviinţă să organizeze nişte noi praznice religioase[56], în onoarea unor zeităţi fără de nici un folos, ceremonii care nu mai fuseseră oficiate mai înainte ? Au fost întinse şi ornamentate paturi în cinstea zeilor, de unde acest ceremonial a căpătat numele de *solemnitate*, sau mai degrabă *sacrilegiu*.

Unde au fost divinităţile romane când oştile patriei, luptând dezastruos timp de zece ani neîntrerupţi la Veii, suferiseră mari înfrângeri în dese rânduri şi n-ar fi izbândit acolo dacă nu le-ar fi venit în ajutor Furius Camillus[57], pe care ulterior cetatea nerecunoscătoare l-a condamnat ?

Unde erau divinităţile romane, când galii au cucerit, jefuit, incendiat şi au umplut străzile Romei cu cadavre ?

Unde au fost divinităţile romanilor când acea nemaipomenită molimă pestilenţială a pricinuit o uriaşă calamitate, cu prilejul căreia s-a stins din viaţă şi acel erou Furius Camillus, care apărase mai înainte republica nerecunoscătoare şi contra veienţilor, iar ulterior i-a răzbunat pe romani, învingându-i pe gali ? În perioada acestei molime au fost introduse în Roma reprezentaţiile scenice, o altă nouă pacoste, ceea ce era cu mult mai primejdioasă, dar nu pentru trupurile, ci pentru moravurile romanilor.

Unde erau divinităţile, când altă calamitate gravă, crezută ca izvorâtă din farmecele făcute de matroanele romane — destul de numeroase şi numai de neam mare — a pricinuit ravagii cu aceste superstiţii mai cumplite decât orice molimă pestiferă ?

Sau când la Furcile Caudine[58] ambii consuli cu întreaga armată romană, asediaţi acolo, au fost siliţi să facă cu samniţii un tratat înjositor pentru Roma, într-o asemenea măsură, încât, după ce le-au predat samniţilor 600 de călăreţi ca ostatici, celelalte trupe romane, după ce-au fost despuiate de arme şi toate bagajele luate ca trofeu, au fost trecute ca nişte simpli particulari pe sub jugul vrăjmaşilor numai cu veşmintele asupra lor ?

Şi când celelalte trupe lovite de-o grea molimă pestiferă, numeroşi din rândurile armatei au pierit doborâţi de-un trăsnet. Sau când Roma la fel a fost obligată din pricina altui caz de molimă pestiferă intolerabilă să facă apel la Aesculapius din Epidaur, socotit medic al zeilor şi să-l folosească, deoarece lui Jupiter, regele tuturor zeilor, care sălăşluia de mult timp în Capitoliu, numeroasele desfrânări, de care nu fusese lipsit în tinereţe, nu-i permiseseră probabil să înveţe arta medicală ?

Sau când cu prilejul unei conspiraţii la care participaseră concomitent vrăjmaşii Romei, lucanii, brutii, samniţii, etruscii şi galii senoni, în primul rând au fost suprimaţi de ei împuterniciţii romani şi ulterior au fost exterminaţi împreună cu pretorul şapte tribuni militari, pierind din rândurile armatei şi 13 000 de ostaşi ?

Sau când după îndelungatele şi gravele răzmeriţe din Roma, cu prilejul ultimei răscoale, când plebea se retrăsese pe Muntele Ianiculum, în urma unui atac vrăjmăşesc asupra sa din partea patriciatului, cauza acestei cumplite calamităţi era faptul care de obicei se petrecea în cazurile unor pericole extreme, că se recursese la numirea lui Hortensius ca dictator, care, după ce-a rechemat plebea la Roma, şi-a dat duhul în timpul aceleiaşi magistraturi, ceea ce nu se întâmplase mai înainte cu nici un dictator, ceea ce pentru acele divinităţi a fost o prea gravă nelegiuire, în prezenţa lui Aesculapius însuşi ?

Într-adevăr, pe-atunci fuseseră atât de dese războaiele izbucnite, încât datorită lipsei de ostaşi au fost recrutaţi în armată şi acei proletari[59] care, având prea mulţi vlăstari, din cauza sărăciei şi lipsurilor, nu puteau satisface serviciul militar, primiseră acest nume. Chiar şi Pyrrhus[60], regele Greciei, solicitat de tarentini, pe-atunci celebru, căci se bucura de-o nemaipomenită glorie, a devenit adversarul romanilor. Într-adevăr, când Pyrrhus a consultat oracolul, care va fi soarta viitoarelor evenimente, Apollon a făcut o profeţie ambiguă şi echivocă, exprimând-o însă cu vorbe de duh, încât oricare din cele două situaţii s-ar fi întâmplat, el să fie apreciat că are har divin, astfel : *Dico te, Pyrrhe, vincere posse Romanos*, în modul acesta fie că Pyrrhus ar fi învins de romani, fie că romanii ar fi învinşi de Pyrrhus, cel ce face această profeţie ar putea aştepta fără grijă oricare rezultat. Dar atunci ce evenimente cumplite şi ce înspăimântător dezastru a fost ! Totuşi, în prima confruntare, Pyrrhus a fost superior romanilor, învingându-i, încât să se poată afirma că Apollon a făcut profeţia în folosul său, având deci har divin, dacă în următoarea bătălie romanii n-ar fi fost superiori lui, câştigând victoria.

Dar în toiul atrocităţilor războaielor s-a mai ivit încă o calamitate : molima ciumei a făcut ravagii în rândurile femeilor. Gravidele mureau înainte de sorocul naşterii. În acea împrejurare Aesculapius se dezvinovăţea, motivând că el e medic, nu mamoş, cred eu. Mureau şi vitele tot din pricina molimei în asemenea proporţii, încât se credea că o să piară tot şeptelul şi (toate) categoriile de animale. De ce ? Bântuia o iarnă de pomină cu viscole cumplite de necrezut, încât stratul de zăpadă era de-o grosime înspăimântătoare, dăinuind în for chiar timp de 40 de zile, încât a îngheţat până şi Tibrul ! Dacă o asemenea urgie s-ar fi întâmplat să cadă în vremurile noastre, ce-ar fi spus aceste divinităţi şi ce măsuri ar fi luat ? Ce să mai spun de acea cumplită molimă, cât timp a bântuit făcând ravagii, o, câtă omenire a doborât ! Spre a scăpa de această urgie, pentru că din an în an se răspândea cu pierderi cu mult mai grele, în dispreţul faptului că Aesculapius era de faţă, s-a purces la consultarea *Cărţilor Sybiline*. Prin acest soi de oracole, aşa cum aminteşte Cicero în cărţile lui *Despre profeţi*[61], de obicei se acordă crezare mai degrabă tâlcurilor faptelor întâmplate în funcţie de imaginaţie după vrere sau posibilităţi. În consecinţă, atunci s-a afir-

mat că aceasta este cauza molimei pestilenţiale, fiindcă numerşi indivizi pentru interese particulare ţin ocupate cele mai multe temple sfinte. În modul acesta Aesculapius a fost dezvinovăţit de acuzaţia gravă a nepriceperii şi inerţiei. Dar pentru care alt motiv fuseseră ocupate acele temple de mulţi şi nimeni nu i-a oprit, decât numai faptul că aceleiaşi gloate mari de divinităţi îi fuseseră zadarnic adresate rugăciuni şi în modul acesta treptat-treptat lăcaşurile erau părăsite de credincioşii lor, încât au putut fi revendicate şi cerute măcar pentru scopuri omeneşti, fără supărarea cuiva, ca nişte locuinţe goale ? Căci ce altceva s-a căutat atunci, ce pregătiri s-au făcut pentru potolirea şi stingerea molimei decât s-a tăinuit neglijenţa şi delăsarea în acelaşi mod ? Toate acestea s-au făcut nu pentru a-i recunoaşte lui Varro marea lui pricepere în această privinţă, deoarece el, scriind despre sfintele lăcaşuri, aminteşte atât de multe lucruri ignorate de oameni. Dar atunci s-a urmărit cu iscusinţă nu combaterea molimei, ci dezvinovăţirea divinităţilor.

CAPITOLUL 18

Câte dezastre i-au potopit pe romani în timpul războaielor punice când de-a surda s-a apelat la ajutorul zeilor

Într-adevăr, în perioada războaielor punice, când multă vreme oscila victoria, fiind nesigură şi îndoielnică la ambele puteri, deoarece cele două popoare extrem de puternice acţionau prin lovituri deosebit de grele şi de costisitoare, reciproc administrate, câte regate mai neînsemnate au fost distruse ! Câte oraşe imense şi vestite au fost nimicite, câte cetăţi au îndurat izbelişti, câte năruite! Câte regiuni au fost pustiite şi pârjolite în lung şi-n lat pe acest pământ ! De câte ori a fost învinsă o tabără ! De câte ori a fost învingătoare cealaltă tabără ! Ce noian de oameni au pierit, fie aparţinând armatelor încleştate în luptă, fie popoarelor care nu participau la război ! Ce uriaşe forţe navale au fost nimicite în toiul bătăliilor pe mare, câte vase n-au fost scufundate datorită numeroaselor furtuni atât de variate ! Dacă m-aş strădui să le istorisesc, sau să le amintesc şi eu însumi aş deveni istoric propriu-zis.

În acele împrejurări statul roman, cuprins de-o gravă panică, recurgea la remedii vane şi ridicole. Pe baza autorităţii *Cărţilor Sybiline* consultate, s-au instaurat şi organizat reprezentaţiile Jocurilor Seculare, a căror celebrare, instituită cu un secol mai înainte într-o perioadă de timp mai prosperă, dispăruse, fiind pierdută în uitare. Înşişi pontificii au reorganizat reprezentaţiile jocurilor sacre consacrate divinităţilor din Infern, abolite de ei după revenirea anilor mai prosperi.

Într-adevăr, nu-i de mirare acest lucru că au fost reorganizate, deoarece o uriaşă gloată de muritori se delecta ridiculizând-i pe zeii Infernului care huzureau în avuţie, în timp ce, negreşit, chiar sărmanii obidiţi, în perioada războaielor atroce, ale crâncenelor învrăjbiri şi victoriilor soldate cu morţi şi într-o tabără şi în cealaltă, participau la reprezentaţiile jocurilor dedicate demonilor şi la ospeţele bogate oferite divinităţilor din Infern.

De bună seamă, în timpul primului război punic, n-a existat o situaţie mai jalnică decât aceea când vestitul Regulus a căzut prizonier, despre care am amintit în primele două cărţi, el care fusese o mare personalitate, îi învinsese şi supusese pe cartaginezi mai înainte şi care ar fi încheiat cu succes primul război punic, dacă din jinduirea prea mare după apoteoză şi slavă n-ar fi impus cartaginezilor istoviţi condiţii prea dure, care n-ar fi putut fi suportate. Dar nici perioada de captivitate la care nu se aşteptase câtuşi de puţin, nici aceea de sclavie în condiţiile cele mai înjositoare, nici jurământul absolut respectat de a se înapoia la Cartagina, nici cea mai crâncenă moarte îndurată de Regulus nu le-a dat imbold acelor divinităţi să roşească de ruşine, atunci este purul adevăr că sunt numai amăgiri şi au aer nu sânge în ei.

Şi între zidurile cetăţii romane n-au lipsit cele mai cumplite izbelişti în acele vremuri. Într-adevăr, fluviul Tibru revărsându-se dincolo de limita obişnuită peste maluri, încât au fost înecate aproape toate

cartierele joase ale Romei, unele aşezări fiind târâte de torentul vijelios, alte zone prăbuşindu-se din cauza umidităţii îndelungate a terenului transformat în mlaştină. După această calamitate a urmat un pârjol şi mai mistuitor, care, după ce-a nimicit câteva clădiri mai înalte din jurul Forului, n-a cruţat nici Templul atât de faimos al Vestei, în care fecioarele vestale, mai degrabă osândite decât onorate, se deprinseseră să întreţină focul veşnic, de parcă ar fi fost vorba de viaţa Vestei, prin alimentarea cu cea mai atentă grijă a focului cu lemne. Pe atunci în templul Vestei focul nu ardea numai cu văpăi, ci şi cu furie. Vestalele înspăimântate de violenţa acelui pârjol, deoarece n-au mai fost capabile să salveze altarele sacrosancte de cult ale destinului, care mai mistuiseră în incendiu trei cetăţi[62], în care existase cultul Vestei, Marele Pontifice Metellus, trecând cu vederea peste nevoia de-a se salva, a salvat altarul şi sfintele odoare, năpustindu-se în Templu, dar pe jumătate pârjolit, negreşit, fie că focul nu l-a cruţat, fie că divinitatea care sălăşluise acolo, sau care nu existase vreodată, fugise. Prin urmare, un om a putut fi de folos mai degrabă zeiţei Vesta, decât aceasta unei fiinţe omeneşti. Dacă divinităţile n-au putut îndepărta focul de la ele însele, atunci cum ar fi fost ele în stare să apere statul roman împotriva inundaţiilor şi pârjolului, deşi se credea că în sarcina lor cade salvarea statului. Aşa cum demonstrează realitatea însăşi, divinităţile n-au fost capabile să facă nimic în această privinţă.

Însă de-a surda facem noi astfel de obiecţii, dacă adversarii noştri ne-ar răspunde că aceste culte n-au fost instituite pentru apărarea şi păstrarea unor bunuri vremelnice, ci pentru semnificaţia veşniciei, şi, ca atare, când se întâmplă să piară aceste culte, pentru că sunt materiale şi vizibile, prin aceste întâmplări nu-şi diminuează însemnătatea şi scopul pentru care au fost instituite, pentru că pot din nou fi refăcute şi destinate aceluiaşi scop.

Acuma însă, printr-o obnubilare a minţii — un fapt uimitor — ei sunt încredinţaţi că aceste culte, care pot dispărea, sunt capabile să contribuie la realizarea acestui sublim ţel : salvarea pământească şi fericirea vremelnică a statului să nu poată pieri. Prin urmare, când li se demonstrează acestora că în pofida dăinuirii acestor culte s-a ivit vertiginos restriştea care a zădărnicit salvarea oamenilor şi a adus nefericirea, ei se ruşinează să-şi schimbe părerea, pe care n-o pot susţine.

CAPITOLUL 19

Despre neajunsurile celui de-al doilea război punic, care a măcinat forţele ambelor tabere beligerante

Despre cel de-al doilea război punic îmi ia prea mult timp să amintesc dezastrele suferite de ambele popoare, care s-au înfruntat atât amar de vreme şi pe un teritoriu atât de vast, încât şi istoricii care şi-au mărturisit convingerile lor în scris şi care s-au decis nu atât să istorisească războaiele romanilor, ci să proslăvească puterea lor, că tabăra care a biruit a avut o situaţie mai asemănătoare unei puteri învinse. Într-adevăr, când Hannibal a apărut din Spania, după ce-a trecut Munţii Pirinei, a străbătut Galia şi a trecut în iureş şi peste Alpi. Cu toată parcurgerea unei distanţe atât de lungi, prin creşterea forţelor ofensive, trecând totul prin foc şi sabie, şi măturând ca un torent totul în cale, năpustindu-se prin trecătorile şi defileurile Italiei, câte bătălii a desfăşurat ! De câte ori romanii au fost înfrânţi ! Câte oraşe şi cât de numeroase au fost acele cetăţi care i-au trădat pe romani, trecând de partea inamicului ! Cât de multe au fost capturate şi asediate ! Cât de sângeroase au fost luptele şi de atâtea ori cât de încununate de glorie au fost pentru Hannibal bătăliile încheiate cu dezastre pentru romani ! Ce-aş putea spune despre cumplitul dezastru suferit de romani la Cannae, cutremurător de cumplit, când Hannibal, deşi era un om foarte crud, se spune că sătul de atâta măcelărire de duşmani şi de atâtea atrocităţi, a dat ordin ca romanii să fie cruţaţi ? De la Cannae el a trimis la Cartagina trei baniţe încărcate cu inele de aur pentru ca punii să înţeleagă că în acea vestită bătălie au căzut atâţi demnitari romani, încât să se conchidă mai uşor prin ilustrarea acestui exemplu cine au fost ei în primul rând şi în ce mare număr au fost romanii în al doilea rând, iar măcelărirea celeilalte mulţimi de ostaşi a fost de proporţii cu atât mai mari cu cât ostaşii romani au fost de condiţii sociale mai proaste, deoarece cadavrele acestora erau întinse pe pământ, fără a avea inele asupra lor şi, ca urmare, mai degrabă să se creadă din presupuneri decât din dări de seamă trans-

mise. Ca rezultat, la Roma a fost o lipsă atât de mare de ostaşi, încât statul roman a recurs la recrutarea în armată a răufăcătorilor, cărora li s-a oferit impunitatea pentru fărădelegile lor, iar sclavilor li s-a acordat libertatea, dar cu toate acestea nu s-a reuşit să se alcătuiască o armată cu efectivele complete, ci mai degrabă o oaste cu care romanii să se facă de ruşine. Mai mult, sclavilor, dar ca să nu aduc o injurie numelui de roman, liberţilor le-au lipsit armele ca să lupte pentru Republica Romană. S-au scos odoarele din temple, de parcă romanii s-ar fi adresat divinităţilor lor astfel : „Depuneţi ceea ce aţi posedat atâta vreme fără nici un folos pentru noi, pentru ca sclavii noştri (eliberaţi) să poată face ceva util pentru patrie, acolo unde voi, divinităţile noastre, n-aţi fost în stare să faceţi nimic pentru noi !" Deoarece atunci tezaurul statului era lipsit de venituri, au venit în sprijinul public cetăţenii particulari, oferind ce avea fiecare la îndemână, unii, în afară de câte un singur inel de aur, şi câte o bulă, însemne umile ale demnităţii îndeplinite ; nici Senatul nu şi-a mai oprit vreo podoabă de aur pentru dânşii, şi cu atât mai vârtos ceilalţi cetăţeni aparţinând ordinelor şi triburilor nu şi-au oprit nimic[63]. Dacă în vremurile noastre asemenea cetăţeni ar fi siliţi să facă astfel de jertfe, cine ar fi capabil să-i suporte pe aceştia, când noi cu anevoinţă îi suportăm, când ei dau pentru o plăcere iluzorie actorilor mai multe daruri decât au dat legiunilor romane atunci pentru salvarea lor, când Roma ajunsese într-o situaţie extremă ?

CAPITOLUL 20

Despre pieirea saguntinilor, din cauza prieteniei lor cu romanii şi cărora divinităţile romane nu le-au dat nici un ajutor

Dar din toate calamităţile întâmplate în decursul celui de-al doilea război punic, nimic n-a fost mai tragic şi mai vrednic de-o cutremurătoare jale ca dezastrul şi pieirea saguntinilor.

Într-adevăr, această cetate a hispanilor, cea mai devotată amică a poporului roman, a fost nimicită, pentru că şi-a păstrat credinţa faţă de poporul roman. Într-adevăr, prin această acţiune Hannibal, încălcând clauzele tratatului cu romanii, a căutat pretexte în scopul provocării romanilor să le declare punilor război. Ca urmare el a supus Saguntul unui înverşunat asediu. Când romanii au auzit de asedierea cetăţii aliate, şi-au trimis împuterniciţii la Hannibal ca să-l determine să renunţe la asediul Saguntului. Fiind desconsideraţi şi luaţi în bătaie de joc, solii romani pornesc spre Cartagina şi acolo depun plângere pentru ruperea tratatului, dar neobţinând satisfacţie se întorc la Roma. În timp ce se petrec aceste tergiversări din partea romanilor, acea năpăstuită cetate a saguntinilor, cea mai bogată şi atât de îndrăgită de Republica Romană, a fost nimicită după opt sau nouă luni de asediu de cartaginezi. Stârneşte groaza când citeşti cum a pierit Saguntul, dar cu atât mai vârtos când scrii despre acest subiect. Cu toate acestea voi aminti pe scurt căderea ei, deoarece e de mare însemnătate să arăt cum s-au petrecut lucrurile. În primul rând saguntinii au pierit din cauza foametei, căci a mers vorba că au ajuns să se hrănească şi cu cadavrele alor săi. Apoi când toţi au ajuns la capătul răbdărilor, ca să nu cadă prizonieri în mâinile lui Hannibal, au ridicat în piaţa publică un rug uriaş şi după ce i-au ucis cu sabia pe toţi ai lor, i-au aruncat pe cei răpuşi şi s-au aruncat şi pe ei în foc.

Divinităţile lacome şi lipsite de simţul pudoarei, care jinduiau într-atâta după ospeţele sacrificiilor şi amăgeau credincioşii cu orbirea prevestirilor mincinoase, ar fi putut interveni, făcând ceva pentru saguntini. Ar fi putut interveni cu ceva, ca să vină în sprijinul celei mai iubite cetăţi de către poporul roman, şi n-ar fi permis să fie dată pierzării, pentru devotamentul şi credinţa ei faţă de Roma. Negreşit, divinităţile au fost intermediarele când saguntinii s-au aliat cu romanii, încheind cu aceştia tratatul de prietenie. Pentru că păstraseră cu credinţă ceea ce stabiliseră cu bună plăcere sub ocrotirea divinităţilor însele, ceea ce se legaseră să păstreze cu bună credinţă, pentru alianţa pentru care depuseseră jurământ, nefericiţii saguntini, asediaţi, oprimaţi, au fost exterminaţi până la unul de perfidul cartaginez Hannibal. Dacă înşişi zeii ar fi vrut

să-l înspăimânte pe Hannibal, alungându-l de la zidurile Romei cu fulgere, furtuni şi trăsnete, când ulterior s-a apropiat de capitala romană, atunci ar fi putut face ceva şi pentru saguntini. Căci eu mă încumet să afirm că pentru aceste divinităţi ar fi fost mai onorabil să dezlănţuie nişte furtuni asupra punilor, pentru a-i ocroti pe prietenii romanilor, care şi-au periclitat viaţa şi ursita, nevrând să-şi calce credinţa faţă de Roma şi care n-au primit de nicăieri nici un sprijin în lupta lor generoasă şi devotată pentru cauza romană împotriva lui Hannibal. Dacă, prin urmare, aceste divinităţi ar fi fost tutelare, susţinând şi sprijinind fericirea şi gloria romanilor, ar fi anihilat, îndepărtând calamitatea pricinuită de nelegiuirea atât de cumplită a lui Hannibal şi a punilor lui asupra saguntinilor. Acuma însă cât de neroadă este susţinerea adversarilor noştri că acele divinităţi care au sub ocrotirea lor oraşul Roma, dacă ar fi fost Hannibal învingătorul romanilor, totuşi cetatea romană n-ar fi pierit, cu toate că aceste divinităţi n-au fost capabile să vină în ajutorul oraşului Sagunt, ca să nu fie nimicit din cauza prieteniei cu romanii.

Dacă populaţia saguntină ar fi fost creştină şi ar fi îndurat pătimiri de asemenea natură pentru credinţa ei în Evanghelia lui Hristos, deşi n-ar fi fost nimicită prin foc şi sabie, în schimb ar fi îndurat moartea pentru credinţa ei în Evanghelie şi ar fi îndurat-o cu acea speranţă cu care a crezut în Hristos, dar nu ca o răsplată de foarte scurtă durată, ci pentru cea care e veşnică.

Pentru susţinerea acestor divinităţi, despre care se afirmă că pentru acest temei sunt adorate, că pentru acest temei se apelează la ele când sunt adorate, pentru a se asigura obţinerea fericirii pentru aceste lucruri care se scurg, care se trec, ce ne vor răspunde cei care le apără şi se dezvinovăţesc pentru că i-au lăsat pe saguntini să fie daţi pierzării ; decât ce vor răspunde şi referitor la moartea şi pătimirile lui Regulus ? De bună seamă, deosebirea este numai aceasta : că într-un caz este vorba de un singur om, iar în celălalt caz de toţi cetăţenii unui oraş. Saguntul, şi cauza morţii în ambele cazuri a fost păstrarea neştirbită a credinţei. Pentru acest motiv Regulus a vrut să se întoarcă la vrăjmaşii Romei, în schimb saguntinii n-au vrut să treacă de partea inamicului lor, Hannibal.

Păstrarea jurământului, prin urmare, stârneşte mânia divinităţilor ? Oare când divinităţile sunt propice, pot fi daţi pierzării nu numai oamenii, ci chiar cetăţi întregi ? Să-i selecteze pe care din cele două categorii îi vor ! Dacă asemenea divinităţi se mânie pentru păstrarea credinţei, să-i caute pe cei care-şi încalcă jurământul de credinţă şi de care sunt adoraţi ! Dar dacă oamenii şi cetăţile pot fi date pierzării, după ce sunt victimele unor numeroase şi cumplite torturi, în pofida faptului că divinităţile le sunt propice, aceasta înseamnă că sunt adoraţi fără a se înfrupta din roadele fericirii acesteia.

Ca atare, să înceteze să se indigneze contra noastră cei ce cred că au pierdut fericirea, pentru că au pierdut şi nu mai au cultul divinităţilor lor. De bună seamă, chiar acele divinităţi ar continua nu numai să existe, ci să le fie şi favorabile, ar putea nu numai să-şi jelească urgia căzută pe capul lor, ci chiar să fie cu desăvârşire exterminaţi şi şterşi de pe suprafaţa pământului, supuşi unor cumplite torturi, ca şi atunci Regulus şi Saguntul[64].

CAPITOLUL 21

Cât de ingrată a fost cetatea romană faţă de Scipio, salvatorul ei, şi cu ce moravuri a trăit ea când Sallustius scria despre ea că s-a bucurat de cea mai mare prosperitate

Negreşit, între cel de-al doilea război punic şi cel de-al treilea şi ultimul cu Cartagina, deci în perioada despre care Sallustius[65] scrie că au convieţuit în cea mai desăvârşită concordie cu cele mai frumoase moravuri (deşi eu trec multe cu vederea, gândindu-mă la proporţiile ridicate ale lucrării începute), prin urmare, chiar în acea perioadă a celor mai serioase moravuri şi desăvârşite armonii sociale, acel faimos Scipio, eliberatorul şi salvatorul Romei şi al

Italiei, strălucitul comandant care într-un chip uimitor a pus capăt celui de-al doilea război punic, atât de cumplit, atât de nimicitor, atât de primejdios, învingătorul lui Hannibal, cel care a supus Cartagina, a cărui viaţă a fost descrisă menţionându-se că din adolescenţă a fost hărăzită credinţei în divinităţi şi îndrumată în templele romane, dar care în final s-a lăsat doborât de acuzaţiile vrăjmaşilor săi şi şi-a părăsit patria pe care a salvat-o şi eliberat-o prin vitejia sa şi-a trăit restul vieţii până la capăt în oraşul Liternum. Scipio Africanus, care fusese sărbătorit cu cel mai nemaipomenit triumf, n-a mai fost cuprins câtuşi de puţin de dorul Romei, încât s-a transmis posterităţii că a dat poruncă să nu i se facă după moarte funeraliile în patria nerecunoscătoare.

Tot atunci, pentru prima oară a apărut pe nesimţite în Roma, pe vremea proconsulului Cneius Manlius[66], căruia i s-a celebrat triumful asupra galilor galati, luxul exorbitant asiatic, mai dăunător şi mai rău ca orice inamic. Într-adevăr, se spune că atunci s-au văzut pentru prima oară lectice de bronz şi covoare preţioase. Atunci au apărut la banchete cântăreţii acompaniaţi la citeră şi tot felul de destrăbălări licenţioase. Actualmente însă m-am decis să vorbesc despre aceste neajunsuri pe care oamenii le suportă cu neplăcere, nu de cele pe care le săvârşesc simţind plăcere pentru ele. Ca urmare, pentru tematica prezentă se aplică mai degrabă ceea ce am amintit referitor la Scipio, deoarece, lăsându-se doborât de adversarii săi, a închis ochii dincolo de hotarele patriei pe care o eliberase, deoarece divinităţile romane de la templele cărora Scipio[67] l-a alungat pe Hannibal, nu i-au hărăzit binemeritata fericire, deşi el le acordase o atât de mare cinstire. Dar pentru că Sallustius a scris că în epoca lui Scipio au existat cele mai frumoase moravuri, pentru acest motiv eu am găsit de cuviinţă să amintesc despre luxul exorbitant asiatic, ca să se înţeleagă cele afirmate de Sallustius în comparaţie cu alte vremuri când moravurile erau mai decăzute din cauza unor foarte serioase dezbinări şi conflicte interne[68].

Într-adevăr, atunci, între cel de-al doilea şi cel de-al treilea (şi ultimul) război punic[69], a fost promulgată acea faimoasă lege Voconia, prin care se statua că o femeie nu poate deveni moştenitoare chiar când este unica fiică. Eu nu ştiu şi nu cunosc să existe o inechitate mai flagrantă în vorbirea şi gândirea omenească decât aceasta. În pofida acestei situaţii, în întregul interval de timp dintre cele două războaie punice starea de nemulţumire şi neajunsuri a fost mai suportabilă totuşi. Dincolo de hotare numai armatele romane erau mai tracasate şi în tensiune, dar ostaşii se consolau cu victoriile obţinute. Între hotare, în schimb, nu începuseră încă să se ivească discordii şi conflicte sociale, ca altădată. Dar prin ultimul război punic, graţie ofensivei finale a unui al doilea Scipio, care pentru acest temei a obţinut şi el supranumele de Africanus, deoarece acesta a nimicit, dărâmând din temelie Cartagina, adversara puterii romane, dar ulterior Republica Romană a fost copleşită de-un noian de izbelişti atât de cumplite, încât fie din cauza prosperităţii, fie a indiferentismului faţă de realitate, deoarece noianul neajunsurilor a fost rezultatul decadenţei prea mari a moravurilor, a ieşit în vileag că mai multă restrişte a pricinuit această răsturnare rapidă de situaţii decât pricinuise conflictul roman cu Cartagina atâta amar de vreme.

În toată această perioadă de timp până la Caesar Augustus, care, în mod evident, chiar după părerea istoricilor nu i-a privat pe romani de libertate, încununată de glorie, dar şi cu germeni de conflicte şi de neajunsuri în sânul ei, o libertate lipsită de vlagă îndeobşte şi lâncedă într-o asemenea măsură, încât toate prerogativele puterii s-au concentrat în mâna monarhului, totul depinzând numai de el, căci Augustus a realizat o cvasirestaurare şi reînnoire a Republicii Romane, prăbuşită într-o stare morbidă cam de multă vreme. Ca urmare, pentru toată această perioadă, trec cu vederea eşecurile suferite de Roma în campaniile militare şi tratatul cu Numantia, pângărit de-o cumplită dezonoare ; într-adevăr, zburaseră puii din cuşca lor şi după cum mersese vorba şi faptul acesta fusese o rea prevestire pentru consulul Mancinus, ca şi cum Numantia[70], acea obscură şi neînsemnată cetate hispană asediată de romani, ar fi zdrobit oştile romane şi ar fi început să stârnească groaza în însăşi Repulica Romană şi alte căpetenii de oşti vrăjmaşe ar fi pornit împotrva Romei cu alte augurii defavorabile.

CAPITOLUL 22

Despre edictul emis de Mithridate prin care acesta a poruncit ca să fie uciși toți cetățenii romanicare vor fi găsiți în Asia

Repet, trec cu vederea și aceste fapte, cu toate că n-aș fi vrut să trec sub tăcere acea cumplită ticăloșie a lui Mithridate, prin care acest rege al Asiei a ordonat să fie uciși într-o singură zi toți cetățenii romani care cutreierau pretutindeni prin Asia și erau pre-ocupați cu un incomensurabil număr de afaceri comerciale. Și acest ordin al lui Mithridate s-a adus la îndeplinire. Cât de cumplită a fost acea față a lucrurilor se poate da seama din faptul că pe neașteptate într-un mod nelegiuit a fost măcelărit fiecare roman, oriunde a fost găsit, pe ogorul său, în drum, în vreun oraș, în casă, pe vreo uliță, în for, în templu, la vreun ospăț, în patul său ! Câte gemete scoase de cei care-și dădeau duhul, câte lacrimi vărsate de cei care le priveau moartea, poate și din ochii celor care îi executau ! Cât de cumplită a fost imaginea gazdelor silite nu numai să suporte groaznicele nelegiuiri săvârșite în locuințele lor, ci chiar să le și săvârșească în liniște cu mâinile lor, cu trăsăturile schimbate ale chipului de la acea blândețe atrăgătoare a omeniei, repede la atitudinea vrăjmașă ; și aceste fapte pricinuiau — pot să afirm — îndeobște răni reciproce, deoarece cel cu trupul înjunghiat, la rându-i îl înjunghie sufletește pe asasinul său.

Oare toate aceste ființe omenești disprețuiseră prevestirile ? Oare nu aveau și ei divinități și domestice și publice pe care să le consulte când au plecat, părăsindu-și locuințele lor în acea călătorie din care n-aveau să se mai întoarcă ? Dacă așa stau lucrurile, adversarii noștri n-au motiv de ce să se plângă în această privință de epoca noastră creștină. Odinioară și romanii au privit cu dispreț aceste lucruri, considerându-le zădărnicii. Dacă totuși au consultat divinitățile, atunci să răspundă la ce le-au folosit consultările, dacă acei romani au fost suprimați numai pe temeiul unui edict al lui Mithridate, fără opoziția nimănui ?

CAPITOLUL 23

Despre neajunsurile interne datorită cărora s-au produs tulburări în Republica Romană, ca spre exemplu turbarea tuturor viețuitoarelor care sunt în slujba oamenilor și care au fost prevestite ca prodigii

Acum să amintesc cât voi putea de succint acele neajunsuri și izbeliști, care, cu cât au izbucnit în interiorul republicii cu atât au fost mai dezastruoase : dezbinările și conflictele civile, sau mai degrabă anticivile și nu numai răzmerițe, ci chiar războaie urbane, în timpul cărora s-a vărsat atâta sânge, cu care prilej ambițiile și zelul partidelor nu s-au limitat numai la conflictele manifestate în adunări și diferite cuvinte grele rostite de unii contra celorlalți, ci s-a ajuns de-a dreptul la încăierări cu sabia și armele. Războaiele sociale, războaiele provocate de sclavi, războaiele civile, cât sânge au vărsat, câtă pustiire și câte părăsiri de domicilii au pricinuit !

Căci înainte de-a izbucni războiul social al latinilor contra Romei, toate animalele destinate uzului omenesc și treburilor casnice, câinii, caii, măgarii, boii și toate celelalte vite de la o gospodărie omenească, deodată au devenit furioase și uitând de blândețea manifestată de gospodari, părăsindu-și sălașurile, rătăceau nestânjenite și se împotriveau nu numai la chemarea altora, ci și a stăpânilor lor înșiși, iar dacă vreunul din vecinătatea lor îndrăznea să le stăpânească și să le mâne, aceasta se petrecea nu fără vătămarea ori primejduirea lui. Ce mare urgie a fost acest semn — dacă a fost un semn — ce mare izbeliște a fost, dacă n-a fost chiar un semn ? Dacă această urgie s-ar fi petrecut în vremurile noastre ar fi trebuit să-i suportăm pe adversarii noștri, care ar fi devenit mai turbați împotriva noastră decât au fost acele animale împotriva lor.

CAPITOLUL 24

Despre discordiile civile pe care le-au stârnit răscoalele fraţilor Gracchi

Începuturile neajunsurilor dintre cetăţeni le-au pricinuit răscoalele fraţilor Gracchi, aţâţate de legile agrare. Într-adevăr, Gracchii vroiau să împartă poporului proprietăţile agricole, pe care nobilimea le poseda fără drepturi. Dar a se încumeta să anihileze o inechitate învechită a fost cea mai periculoasă măsură, de bună seamă, aşa cum însăşi realitatea a demonstrat-o extrem de periculoasă. Câte fiinţe omeneşti au fost îngropate după ce-a fost ucis Gracchus ! Câţi oameni au pierit când şi celălalt frate al lui Tiberius a fost ucis nu după un lung interval de timp ! Într-adevăr, şi nobilii şi gloata de rând erau suprimaţi nu pe baza aplicării legilor şi ordinelor emise de puternicii zilei, ci de mulţimea (bezmetică), înfruntându-se unii pe alţii pe calea armelor. După suprimarea celui de-al doilea frate, Caius Gracchus, consulul Opimius, care adusese armata în Roma pentru a lupta împotriva lui, şi care pricinuise, după înfrângerea şi uciderea lui Gracchus şi a partizanilor săi, un uriaş măcel de cetăţeni romani ; se spune că atunci când Opimius întreprinsese ancheta şi-i urmărea cu cercetări judiciare şi procese pe ceilalţi, a suprimat 3 000 de oameni. Din acest fapt se poate înţelege şi constata cât de mare a putut fi numărul cetăţenilor ucişi pe care i-a stins din viaţă acea încleştare între oamenii dotaţi cu arme asupra lor, când judecătorii au judecat procesele, cunoscându-le faptele săvârşite. Cel care îl decapitase pe Gracchus însuşi i-a vândut capul pe-o sumă şi o cantitate de aur, cât cântărea acel cap, căci aşa fusese convenţia înainte de crimă. Cu prilejul acelui măcel, a fost ucis împreună cu copiii săi şi Marcus Fulvius, fost consul.

CAPITOLUL 25

Despre templul divinităţii Concordia zidit pe baza unui senatus-consult pe locul răscoalelor şi masacrelor

Printr-o decizie, negreşit ingenioasă, a Senatului roman, chiar pe acel loc s-a construit templul Concordiei, unde se întâmplase acea răscoală sângeroasă cu atâţia morţi, unde căzuseră atâţi cetăţeni din fiecare tagmă socială, pentru ca să izbească privirile celor adunaţi acolo şi să impresioneze amintirea prin înfierarea Gracchilor, ca o mărturie a pedepsirii lor. Dar acest eveniment ce altă semnificaţie a avut decât numai ironizarea divinităţilor prin ridicarea templului în cinstea acelei divinităţi, care, dacă ar fi prezentă în cetatea romană, n-ar fi îngăduit ca Roma să fie sfâşiată de neînţelegeri atât de oribile ? Afară numai de cazul că divinitatea Concordia, vinovată de această fărădelege, pentru că ieşise din simţămintele cetăţenilor, a meritat să fie închisă în acel loc ca într-o temniţă. De bună seamă, dacă romanii au dorit să amintească fapte petrecute, atunci pentru ce n-au construit acolo mai degrabă în cinstea Discordiei un templu ? Oare există vreun temei pentru care Concordia să fie socotită divinitate, în schimb Discordia să nu fie socotită divinitate, iar conform distincţiei şi definiţiei făcută de Labeo, cea dintâi să fie considerată o divinitate bună, iar secunda negativă ? Se pare că nici Labeo n-a avut alt criteriu decât faptul că a remarcat că la Roma s-a ridicat un templu în cinstea lui Febris, cum şi divinităţii Salus. Ca urmare, s-ar fi cuvenit să i se ridice un templu nu numai Concordiei, ci şi Discordiei. Deci romanii au dorit să trăiască înfruntând primejdia unei divinităţi mâniate şi nu şi-au mai amintit de faptul că distrugerea Troiei îşi trage obârşia de la supărarea acestei divinităţi. Într-adevăr, Discordia nu fusese invitată laolaltă cu ceilaţi zei (la nunta zeiţei Tethis) şi atunci s-a gândit ca prin aruncarea unui măr de aur să stârnească conflictul dintre cele trei zeiţe. De aici provine cearta dintre cele trei zeiţe şi faptul că Venus a fost învingătoarea, că Elena a fost răpită, şi faptul că

Troia a fost distrusă. Ca urmare, dacă cumva Discordia a fost revoltată că a meritat să aibă şi ea un templu împreună cu ceilalţi zei în Roma, a tulburat cetatea romană cu răzmeriţe atât de mari, când a văzut ridicându-se chiar în locul acelor măceluri, adică pe locul înfăptuirilor sale, un templu în cinstea rivalei sale, şi pentru aceasta s-a indignat atât de amarnic.

Acei docţi şi pretinşi înţelepţi se supără pe noi când râdem de aceste zădărnicii şi superficialităţi şi cu toate acestea adoratorii divinităţilor, fie faustice, fie negative, nu renunţă la termenii şi concepţiile Concordiei şi Discordiei, fie că nu mai acordă vreo însemnătate cultului acestor două divinităţi, fie că în locul lor îi vor fi preferat pe Febris şi Bellona, cărora le-au ridicat din vremuri străvechi altare, iar în ipoteza că mai adoră aceste divinităţi, atunci când Concordia s-a depărtat de ei, iar Discordia s-a supărat înfuriindu-se contra lor, i-a împins până la războaiele civile.

CAPITOLUL 26

Despre diferitele feluri de războaie care au urmat după ridicarea templului Concordiei

Cei care au găsit de cuviinţă că templul Concordiei trebuie dat ca argument demagogilor, deoarece fiind o mărturie a fraţilor Gracchi[71], are semnificaţia unei extraordinare stavile în calea răzvrătirilor. Evenimentele cu neajunsuri mai mari care s-au succedat dau în vileag ce roade a adus construirea templului Concordiei. Într-adevăr, după Gracchi, demagogii Lucius Saturninus[72], tribun al plebei, şi pretorul Gaius Servilius, şi nu cu mult după ei Marcus Drusus, nu s-au străduit să evite exemplul Gracchilor, ci să depăşească reformele propuse de ei ; de aceea, prin răzvrătirea tuturor tagmelor sociale au fost pricinuite mai întâi cele mai cumplite măceluri şi fărădelegi şi apoi au fost aprinse războaiele sociale prin care Italia a fost groaznic de măcinată, ajungându-se la cutremurătoare pustiiri, pârjoluri, refugii de populaţii. A urmat apoi războiul sclavilor şi războaiele civile. Câte bătălii s-au dezlănţuit, cât sânge a curs, încât aproape toate neamurile italice prin care se impusese în cel mai înalt grad puterea romană, au ajuns să fie oprimate într-un hal fără de hal, de parcă ar fi căzut sub jugul sălbaticilor barbari ! Nici cei care au scris opere istorice n-au putut explica în mod satisfăcător cum un număr foarte mic de gladiatori, adică mai mic de 70 de oameni, cărora li s-au alăturat sclavii pentru declanşarea războiului lor, a ajuns la gigantice efective de luptători şi la cele mai crâncene şi mai feroce încleştări, care au învins pe comandanţii supremi ai poporului roman şi au devastat cetăţi şi vaste regiuni. Dar războiul sclavilor nu s-a redus numai la atât, ci s-a întins şi a pustiit şi provincia Macedonia, în primul rând datorită răscoalei sclavilor, şi ulterior şi Sicilia şi ţărmul maritim. Cine ar fi în măsură să zugrăvească, datorită proporţiilor lor gigantice, câte atrocităţi cutremurătoare au pricinuit mai întâi războaiele tâlhăreşti, ulterior nemaipomenitele piraterii ?[73]

CAPITOLUL 27

Despre războiul civil dintre Marius şi Sulla

După ce Marius, mânjit de sângele concetăţenilor săi şi după măcelărirea a numeroşi membri aparţinând partidului adversarului său Sulla, a fugit din Roma, în urma înfrângerii sale, când cetatea romană abia mai putea să respire, ca să mă exprim cu cuvintele rostite de Tullius Cicero, „cel care a învins a fost Cinna[74], aliat cu Marius. Într-adevăr, atunci, prin suprimarea celor mai străluciţi bărbaţi s-a stins lumina cetăţii romane. După aceea Sulla a fost cel care prin represaliile sale a răzbunat cruzimea acelei victorii într-o asemenea măsură, încât nu mai trebuie să se afirme cu ce uriaşe pierderi de cetăţeni romani şi cu ce calamitate pentru republică s-au petrecut toate acestea“[75]. De bună seamă, despre aceste repre-

salii care au fost mai periculoase decât fărădelegile care erau pedepsite, dacă ar fi rămas fără expiere, astfel se exprimă poetul Lucanus: „Leacurile folosite au depăşit măsura, dar a urmat după ele aplicarea unui remediu şi mai puternic, prin care s-a întins şi mai mult molima. Au pierit şi cei care au pricinuit răul, cu toate că singurii care ar fi putut supravieţui ar fi fost cei vinovaţi“[76].

În războiul dintre Marius şi Sulla, cu excepţia celor care au căzut în exteriorul Romei pe câmpul de luptă, chiar şi în Roma însăşi, uliţele, pieţele, forul, teatrele, templele colcăiau de cadavre, încât cu greu s-ar fi putut trage o concluzie, când au pricinuit învingătorii mai multe victime, oare anterior, ca să învingă, sau ulterior, pentru că au învins?

Cu prilejul primei victorii a lui Marius, după ce s-a înapoiat din exil la Roma, în afara câtorva suprimări sporadice de concetăţeni, după decapitarea consulului Octavius, i-a înfipt capul acestuia pe una din rostre. Caesarii au fost măcelăriţi în locuinţele lor de Fimbria, cei doi Crassus, tatăl şi fiul, au fost ucişi unul în faţa celuilalt, Baebius şi Numitorius au fost doborâţi şi târâţi cu un cârlig, cu măruntaiele scoase afară ; Catulus, deşi scăpase din ghearele vrăjmaşilor săi, s-a sinucis bând otravă, iar Merula, flaminul lui Jupiter, şi-a tăiat venele, stropind cu sângele său altarul acestuia. Chiar sub ochii lui Marius erau săvârşite continue masacre în rândurile celor cărora acesta nu voise să le întindă o mână prietenească, deşi îl omagiau, salutându-l.

CAPITOLUL 28

Cum a obţinut Sulla victoria asupra lui Marius, care au fost represaliile sale pentru a se răzbuna pentru cruzimile acestuia

Într-adevăr, victoria lui Sulla, care a urmat prin înfrângerea lui Marius, s-a caracterizat prin represalii pentru cruzimile săvârşite de Marius după atâta sânge de concetăţeni vărsat, dar a devenit o

perioadă şi mai crudă din cauza adversităţilor nutrite — cu toate că războiul civil se terminase —, care dăinuiau încă şi în timp de pace. Într-adevăr, la străvechile şi cele mai recente fărădelegi ale bătrânului Marius s-au mai adăugat altele mai grave săvârşite de Marius cel Tânăr şi Carbo, amândoi din partidul lui Marius, şi care, fiind iminentă sosirea lui Sulla, pentru că îşi pierduseră speranţa nu numai în victorie, ci şi în propria lor salvare, şi-au făcut de cap, săvârşind crime după crime. Căci, în afară de măcelul desfăşurat în lung şi-n lat în diferite locuri, precum şi în incinta edificiului Senatului împresurat de ei, senatorii erau împinşi spre decapitare cu gladiul. Mucius Scaevola, Marele Pontifice, refugiindu-se în templul Vestei, deoarece la romani nu exista un mai sfânt locaş ca acesta, a fost ucis pe când îmbrăţişa altarul Vestei, stingând aproape cu sângele său vărsat focul care ardea prin grija permanentă a fecioarei vestale.

După aceea Sulla a intrat învingător în Roma, venind din Câmpul lui Marte şi din „edificiul său public“, deşi se încheiase războiul şi domnea acum pacea, s-a înfuriat şi a dat ordin să fie hăcuiţi 7 000 de prizonieri din armata lui Marius, care nu mai luptau (ci erau cu toţii dezarmaţi). În Roma, oricare partizan al lui Sulla îl ataca pe cine găsea de cuviinţă, încât în final n-au mai putut fi numărate cadavrele celor măcelăriţi, până când i s-a dat o sugestie lui Sulla să permită să mai rămână în viaţă vreo câţiva concetăţeni, pentru ca aceia care obţinuseră victoria să aibă la îndemână pe unii cărora să le poată da porunci. Şi atunci, prin interdicţia de-a se mai ucide, deoarece permisiunea de-a gâtui pe oricine întâlnit în cale se manifestase demenţial, s-a propus întocmirea unor liste de proscrişi, spre marea satisfacţie a tuturor, care conţinea 2 000 de persoane din rândurile celor mai de seamă reprezentanţi ai ambelor tagme şi din ordinul cavalerilor şi din ordinul senatorial, care trebuiau suprimaţi sau proscrişi. Fixarea acestui număr stârnea întristare, dar concomitent producea şi consolări, deoarece obida pricinuită de numărul victimelor destinate morţii nu era mai mare ca a acelor care se bucurau că li se lasă viaţa, şi deci nu mai aveau motive de temere. Dar şi la unele cazuri, în rândurile celor care se däduse ordin să fie suprimaţi, siguranţa deşi crudă a celor rămaşi în viaţă era adumbrită de tristeţe şi de gemete, când se afla modul de

moarte a celorlalţi. Într-adevăr, unele victime erau atacate, sfâşiate şi hărtănite fără arme, călăii sfârtecându-i mai sălbatic pe cei vii decât obişnuiesc fiarele să sfâşie cadavrele aruncate. Alţii, după ce li se scoteau ochii şi li se amputau mădularele bucată cu bucată, erau siliţi să trăiască în asemenea cumplite chinuri, sau mai degrabă să agonizeze timp îndelungat. Au fost scoase să fie vândute la licitaţie şi unele cetăţi cu faimă, aidoma locuinţelor. Locuitorii unei cetăţi s-a dat ordin să fie cu toţii suprimaţi, aşa cum se ordonă ca un vinovat să fie dus la execuţie. Toate acestea s-au petrecut în perioada păcii, după terminarea războiului, dar nu pentru a se grăbi obţinerea victoriei, ci pentru ca să nu mai fie privită cu dispreţ după ce s-a obţinut. Pacea s-a luat la întrecere cu războiul în privinţa cruzimilor săvârşite şi numai în modul acesta a învins. Într-adevăr, războiul i-a făcut una cu pământul pe cei cu arme asupra lor; în schimb, pacea, fără să mai aibă arme. Războiul se desfăşura de aşa manieră pentru ca fiinţele umane care erau lovite, la rândul lor şi ele să lovească dacă sunt în stare. În schimb pacea se făcea nu pentru ca să trăiască cel care a scăpat cu viaţă, ci pentru ca murind să nu mai ridice arma pentru a lupta.

CAPITOLUL 29

O comparaţie între invazia goţilor cu acele urgii pe care le-au îndurat romanii fie din partea galilor, fie a autorilor războaielor civile

Ce furie turbată din partea neamurilor de dincolo de hotare, ce atrocităţi din partea barbarilor pot fi comparate cu această victorie a unor cetăţeni romani obţinute asupra concetăţenilor lor ? Ce tragedie mai funestă, mai cumplită, mai amară a văzut şi trăit Roma ? Oare invazia de odinioară a galilor, ori a goţilor cu puţin timp mai înainte, sau ferocitatea lui Marius şi Sulla şi a altor bărbaţi atât de

străluciţi, aidoma unor lumini în partidele lor, faţă de propriii lor membri a fost altfel ? Într-adevăr, gali i-au măcelărit pe senatori şi pe toţi locuitorii pe care i-au putut găsi în întreaga Romă, cu excepţia redutei capitoline, singura care-a putut fi oricum apărată. Dar cei ce sălăşluiau pe acea colină şi-au putut vinde măcar pe aur viaţa, pe care galii nu puteau să le-o nimicească cu sabia, dar o puteau totuşi distruge prin asediu. La rându-le şi goţii i-au cruţat pe senatorii romani, care erau într-un număr atât de mare încât e de mirare mai mult decât orice faptul că au suprimat pe vreo câţiva.

Dar Sulla, după ce-a învins când Marius era încă în viaţă, şi-a stabilit fieful în Capitoliul însuşi, care a rămas neocupat şi respectat de gali şi, de pe Capitoliu, Sulla a ordonat masacrele. La rândul său Marius, după ce scăpase cu fuga, când avea să se întoarcă peste puţin timp, avea să fie şi mai înverşunat, deoarece, cât a sălăşluit în Capitoliu, prin emiterea unui senatus- consultum, le-a ridicat viaţa şi le-a confiscat averile multor senatori. Dar membrii partidului lui Marius ce-au avut sfânt şi pe cine au cruţat când absenta Sulla din Roma, când se ştie că nu l-au cruţat pe Mucius Scaevola, cetăţean roman, senator şi Mare Pontifice, hăcuindu-l pe când îmbrăţişa cu lacrimi fierbinţi însuşi altarul Vestei, unde se spunea că se află însăşi ursita Romei ? Mai pomenesc şi acea ultimă listă de proscripţiuni, ca să trec cu vederea alţi nenumăraţi morţi, şi care a nimicit mai mulţi senatori romani decât au putut goţii să le prade averile.

CAPITOLUL 30

Despre conexiunea războaielor într-un foarte mare număr şi extrem de grave, desfăşurate înainte de venirea lui Hristos

Prin urmare, cu ce curaj, cu ce inimă, cu câtă neruşinare, cu câtă lipsă de înţelepciune, sau mai degrabă demenţă sunt imputate

aceste războaie nu divinităţilor lor, ci Domnului nostru Iisus Hristos ! Sângeroasele războaie civile, mai amarnice şi mai cumplite decât toate războaiele cu vrăjmaşii de peste hotare, după cum mărturisesc istoricii înşişi ale acestor conflicte interne, datorită cărora această Republică Romană a fost considerată nu numai greu lovită, ci în general ajunsă pe marginea pierzării, au izbucnit cu mult înainte de venirea lui Hristos şi printr-o înlănţuire de cauze scelerate s-a ajuns de la războiul civil dintre Marius şi Sulla[77] la războaiele civile ale lui Sertorius[78] şi Catilina[79] (dintre aceştia primul fusese proscris de Sulla, iar secundul a fost nutrit cu concepţiile lui Sulla). De la aceştia s-a mers la războiul lui Lepidus şi Catulus[80] (primul dorea să zădărnicească ceea ce înfăptuise Sulla, secundul, să le apere) ; de la ei s-a ajuns la conflictul dintre Pompeius şi Caesar[81] (dintre aceştia Pompeius, care fusese partizanul lui Sulla, îi egalase, ba chiar întrecuse prerogativele puterii lui Sulla ; Caesar însă n-a suportat predominanţa puterii lui Pompeius şi, pentru că el nu dispunea de aceleaşi prerogative ale puterii în statul roman, a ajuns la ele prin înfrângerea şi suprimarea lui Pompeius), după el s-a ajuns la celălalt Caesar, care ulterior a primit denumirea de Augustus şi în timpul domniei lui s-a născut Hristos.

Dar şi Augustus[82] a dus războaie civile cu mulţi adversari şi în perioada lor au pierit multe personalităţi dintre cele mai ilustre, printre care şi Cicero, acel vestit doctrinar al sistemului de conducere a republicii. Deoarece conjuraţia unui număr de senatori de neam nobil l-a suprimat, sub pretextul că râvneşte tronul regal, în numele apărării libertăţii Republicii Romane, în edificiul curiei însuşi pe Caius Iulius Caesar, care-l învinsese pe Pompeius, dar care, după victoria obţinută asupra acestuia, s-a comportat cu blândeţe cu adversarii săi, lăsându-i în viaţă şi acordându-le demnităţi. Ulterior a apărut Antonius, mult mai prejos decât Caesar în ceea ce priveşte moravurile, caracterul, deprins cu toate viciile, pângărit şi corupt, umbla să pună mâna pe prerogativele puterii, dar Cicero i se împotrivea din răsputeri, combătându-l în numele acelei libertăţi, ca şi cum ar fi fost vorba de libertatea patriei. Atunci a răsărit un alt tânăr ca un al doilea Caesar, un extraordinar caracter, fiul adoptiv al lui Caius Caesar, care, aşa cum am mai

menţionat, a fost denumit ulterior Augustus. Cicero îl susţinea pe acest tânăr Caesar, întreţinându-i puterea ca să lupte contra lui Antonius, în speranţa că după eliminarea şi înăbuşirea dominaţiei lui Antonius va fi instaurată libertatea Republicii Romane. Dar Cicero a fost atât de orbit şi atât de puţin prevăzător al viitorului, încât acelaşi tânăr Octavianus, ale cărui demnitate şi putere le-a susţinut, i-a permis lui Antonius, în urma încheierii unui pact al aşa-zisei concordii între ei doi, să-i ridice viaţa lui Cicero şi să-şi subordoneze puterii sale proprii însăşi libertatea republicii în privinţa căreia trâmbiţase atât de mult.

CAPITOLUL 31

Cât de lipsiţi de simţul ruşinii sunt cei care îi reproşează lui Iisus Hristos neajunsurile prezente, pentru că el este împotriva cultului divinităţilor păgâne, deoarece au existat atâtea urgii atunci când acestea erau adorate

Adversarii noştri să aducă învinuiri divinităţilor lor pentru atâtea şi atâtea năpăstuiri, ei care sunt lipsiţi de recunoştinţă faţă de Domnul nostru Iisus Hristos, pentru atâtea binefaceri hărăzite nouă prin El. De bună seamă, când se întâmplau acele năpăstuiri, altarele divinităţilor păgâne erau calde, datorită tămâiei adusă din Saba şi florilor proaspete care răspândeau miresmele lor, când sacerdoţiile erau onorate, când templele sticleau de strălucire, când se oficiau sacrificii, se organizau şi reprezentau jocuri festive, se făceau profeţii în temple, când cetăţenii vărsau pretutindeni atâta sânge cetăţenesc nu numai în unele locuri, ci chiar pe altarele zeilor. Cicero n-a mai ales un templu unde să-şi găsească refugiul, deoarece Mucius Scaevola de-a surda şi-l alesese. Însă adversarii noştri care rostesc insulte cu mult mai jignitoare vremurilor creştine

şi-au căutat refugiul, fie chiar în locaşurile cele mai sfinte hărăzite lui Hristos, fie înşişi barbarii i-au condus acolo ca să-şi salveze viaţa.

Eu cunosc perfect această situaţie pe care o recunoaşte foarte uşor oricine judecă fără părtinire (ca să omit celelalte chestiuni destul de numeroase pe care le-am amintit), şi altele cu mult mai multe, la care m-am gândit mult să le recapitulez, şi anume : dacă neamurile omeneşti ar fi primit învăţătura creştină înainte de izbucnirea războaielor punice şi dacă ulterior s-ar fi întâmplat atâtea pustiiri şi izbelişti, câte au năpăstuit Europa şi Africa prin acele războaie, toţi aceşti critici şi adversari ar atribui asemenea urgii de care pătimim acum, religiei creştine.

Ar fi fost suportate cu mult mai puţin glasurile criticastre în ceea ce-i priveşte pe romani dacă acea invazie a galilor, sau acea inundaţie catastrofală a Tibrului şi acel pârjol pustiitor care a întrecut toate calamităţile, s-ar fi întâmplat să izbucnească acele războaie civile, după primirea şi răspândirea religiei creştine. Chiar acele neajunsuri care s-au petrecut într-un mod atât de incredibil, încât sunt trecute printre prodigii, dacă s-ar fi întâmplat în vremurile creştinismului, nu s-ar fi imputat ca nelegiuiri decât creştinilor ? Las de-o parte şi acele fapte care-au fost mai degrabă uimitoare decât dăunătoare, că au existat boi care au vorbit, că prunci care nu se născuseră încă din pântecul mamelor lor au rostit câteve cuvinte, că au zburat şerpi, că femei şi găini şi bărbaţi şi-au schimbat sexul, şi altele de acest fel, fapte care se găsesc pomenite în cărţi nu de poveşti, ci istorice şi care fie că sunt adevărate, fie că sunt neadevărate, nu cauzează primejdii oamenilor, ci stârnesc uimire. Dar când plouă cu pământ, când plouă cu var, când plouă cu pietre (de obicei nu se spune că plouă cu grindină, ci îndeobşte cu piatră) — acestea, negreşit, au putut cauza serioase daune. Mai citim la aceşti autori că din cauza lavei fierbinţi a vulcanului Etna, lava aprinsă curgând vertiginos din vârful muntelui Etna până la ţărmul cel mai apropiat, a încălzit apa mării, încât a clocotit, stâncile s-au pulverizat şi smoala corăbiilor s-a dizolvat. Asemenea situaţii au pricinuit nu uşoare daune, ci şi fapte aproape incredibile. De asemenea s-a mai scris că din cauza arşiţei lavei aprinse, Sicilia a fost acoperită de-o cantitate atât de mare de cenuşă, încât casele oraşului Catina au fost în întregime acoperite şi datorită presiunii lavei s-au năruit.

Romanii impresionaţi de milă de-o asemenea calamitate, i-au scutit de dări pentru acel an. Şi în Africa — s-a mai scris — a fost o mare plagă de lăcuste, aidoma unui prodigiu, deoarece şi aceasta era o provincie romană. După ce-au ros roadele şi frunzele copacilor sub chipul unui nor uriaş, imposibil de apreciat, zice-se, au căzut în mare şi că, după ce toate au murit, s-au reîntors pe ţărm; datorită acestui fapt s-a infectat aerul şi a apărut o molimă pestiferă atât de cumplită încât se spune că numai în regatul lui Masinissa au pierit 800 000 de oameni şi cu mult mai mulţi în ţările apropiate riverane mediteraneene. S-a afirmat că şi în Utica din 30 000 de tineri au mai rămas în viaţă 10 000.

În consecinţă, ţinând seama de firea vanitoasă a oamenilor, nu pregetăm să răspundem pe care din asemenea plăgi nu le atribuie religiei creştine, dacă s-ar fi întâmplat în vremurile creştinismului ? Cu toate acestea ei nu pun pe seama divinităţilor lor asemenea plăgi, deşi le adoră pentru acest temei, să nu îndure asemenea neajunsuri sau altele mai mici, căci restrişti mai grele au îndurat din partea divinităţilor pe care le adorau mai înainte.

NOTE

1 Cf. Vergilius, *Aeneis*, IV, 542 şi *Georgica*, I, 502.

2 *Iliada*, XX, 302.

3 *Aeneis*, V, 810.

4 Cf. *Ibid*., II, 352.

5 Sallustius, *Catilina*, VI, 1.

6 Varro (116—27), denumit poligrafotatos, autor fecund a 74 lucrări, din domenii ca : filosofie, biografii, istorie, istorie literară, gramatică, poeme, satire (*Saturae menippae*, *De Lingua latina*, *De agricultura*; *Antichităţi*, *Rerum rusticarum libri III*). Spirit filosofic eclectic, enciclopedist al antichităţii.

[7] *Ab Urbe condita*, epitoma cărţii LXXXIII.

[8] *Aeneis*, IX, 247.

[9] *Ibid.*, II, 351.

[10] Macrobius, *Saturnal.*, I, 9.

[11] Cf. *N.T.*, *Matei*, V, 45.

[12] Sallustius, *Catilina*, II, 1.

[13] *Aeneis*, VIII, 326 şi urm.

[14] Sallustius, *Catilina*, VI, 3-5.

[15] Ianus, străveche divinitate italică, simbolizând protecţia porţilor, începutului şi sfârşitului (de aceea era reprezentat cu două feţe), căruia îi erau dedicate prima zi a fiecărei luni şi prima lună a anului solar, deci luna ianuarie. Uneori şi cu patru feţe.

[16] Se referă la campania romană contra Ligii Ahaice în anul 146 î.e.n., când forţele romane conduse de consulul Mummius au învins-o şi toate ligile greceşti au fost desfiinţate ; capitala Ligii, Corintul, distrus.

[17] Aristonicos, fratele vitreg al regelui Pergamului Attalos III, s-a proclamat rege după moartea acestuia şi s-a răsculat contra Romei, a învins armata romană a lui Crassus ; a fost învins de Perperna.

[18] *Aeneis*, XI, 836, X, 464.

[19] După legenda transmisă de Titus Livius în opera sa, cartea I, Aeneis s-a căsătorit cu Lavinia, fiica lui Latinus, rege în Latium.

[20] Mater Matuta (Mater Dea, denumită şi Magna Mater sau Magna Idaea), divinitate greacă introdusă în cultul roman în 205 î.e.n, în scopul terminării celui de-al doilea război punic. La origine era un megalit aflat în Pessinunt (Cilicia).

[21] Febris, divinitate italică adorată de femei pentru alungarea durerilor ciclice.

[22] *Aeneis*, I, 281—282.

[23] *Ibid.*, VII, 318.

[24] Marcus Anaeus Lucanus (39—65), poet revoluţionar roman, a scris epopeea naţională *Pharsalia*, în care zugrăveşte patetic şi cinetic sângeroasa dramă suferită de poporul roman de pe urma războiului civil.

[25] Lucanus, *Pharsal.*, I, 1.

[26] Bellona era divinitatea care personifica la romani războiul crunt, implacabil, total.

[27] *Aeneis*, VII, 325.

[28] Andromaca, eroină troiană, soţia lui Hector, menţionată în *Iliada* lui Homer, *Eneida* lui Vergilius, personajul principal din piesele lui Euripide.

[29] *Aeneis*, III, 294.

[30] Titus Livius, în opera sa *Ab Urbe condita*, cartea I, cap. 24 şi 25, descrie cu talent episodul luptei Horaţiilor cu Curiaţii, episod care l-a inspirat pe Corneille la realizarea tragediei sale *Horace*.

[31] A se vedea *Aeneis*, X, 821 şi urm.

[32] Pentru Marcellus, cuceritorul Syracusei, a se vedea şi Titus Livius, XXV, 39 şi cap. XXVII, 13 şi 26, unde era denumit „Sabia şi scutul Romei" pentru victoriile sale obţinute asupra lui Hannibal la Nola şi Caulonea. A fost atras în cursă şi suprimat de Hannibal.

[33] *Aeneis*, VI, 814—815.

[34] Cyrus, zis cel Mare (559—530), din dinastia Ahemenizilor, este considerat fondatorul Imperiului Persan. A cucerit Media (550 î.e.n.), Lydia regelui Cressus şi Babilonul (539 î.e.n.).

[35] Sallustius, *Catilina*, cap. II, 2.

[36] *V.T.*, *Psalmi*, X, 3.

[37] Alba Longa, capitala albanilor. A se vedea Titus Livius, *Ab Urbe condita*, I, 29, unde descrie cu plasticitate acest episod.

[38] Cicero, *De republica*, II, 10, 20 şi Titus Livius, *Ab Urbe condita*, I, 16.

[39] Cicero, *De republica*, II, 10.

[40] *De republica*, II, 17.

[41] Cicero, *Catil.*, III, 1.

[42] Acest episod a fost descris cu talent de Titus Livius în *Ab Urbe condita*, I, 58 şi cartea II, primele capitole.

[43] Cetatea Ardea era amplasată la 30 km sud de Roma, pe un promontorium.

[43a] Tusculum (azi Frascati), localitate (la 20 km sud-est de Roma), ajunsă celebră prin Cicero (*Tusculanae disputationes*).

[44] Servius Tullius, al 6-lea rege roman, s-a distins prin reforma socială prin care s-a încheiat tranziţia de la organizarea gentilică la forma statală. Poporul a fost împărţit în 5 clase, pe baza stării materiale în 193 centurii.

[45] Getulii, populaţie africană, tuaregă, în sudul Numidiei şi Mauritaniei.

[46] Sallustius, *Hist.*, I, 11.

[47] Vergilius, *Aeneis*, VI, 820 şi urm.

[48] Aprecierile făcute de Augustin asupra personalităţii lui Brutus, cu tentă negativă, sceptică, tăgăduindu-i calităţile sale de luptător revoluţionar, patriotismul său ardent şi rolul determinant la abolirea

tiraniei regale şi înscăunarea regimului democratic republican nu corespund realităţii istorice şi unei viziuni de ansamblu a evenimentelor.

49 Noua magistratură a conducerii romane, consulatul, a fost inaugurată în 509 î.e.n., după abolirea regalităţii, primii consuli fiind Brutus şi Collatinus. Ultimul a fost înlocuit cu Lucretius, socrul său.

50 Se referă la retragerea plebeilor pe Muntele Aventin şi Muntele Sfânt în 490 î.e.n.

50a Sallustius, *Hist.*, I, 11.

51 Textul reprodus de Augustin este din Sallustius, *Hist.*, I, 12.

52 Consulul Valerius a fost cel care l-a înlocuit în anul 509 î.e.n. pe Brutus, după moartea acestuia pe câmpul de luptă, în războiul cu etruscii chemaţi în sprijin de ex-regele Tarquinius după detronarea lui.

53 Se referă la răscoala sclavilor şi exilaţilor romani din anul 459 î.e.n. conduşi de Herdonius Sabinus. Episodul e impresionant zugrăvit de Titus Livius în *Ab Urbe condita*, cartea III, cap. 15—18.

54 Spurius Maelius, un plebeu bogat, a donat în anul 439 î.e.n. o mare cantitate de cereale plebeilor săraci. Acuzat de uneltire, că năzuieşte să devină rege, a fost ucis de comandantul cavaleriei Spurius Ahala, sub dictatura lui Cincinnatus, prin urzeala tagmei patriciene.

55 Cincinnatus, consul şi dictator roman, o figură legendară, prototip de sobrietate şi modestie, a funcţionat în magistraturile romane în 442, 438 î.e.n. Lictorii romani au fost trimişi să-l anunţe că e desemnat în funcţia supremă — dictator pe 6 luni — pentru campania cu volscii; şi-a depus mandatul după 3 luni, în urma terminării cu succes a campaniei militare.

56 În lat. *lectisternium*, ospăţ public, cu ceremonial religios solemn, însoţit de *supplicationes*, rugăciuni de mulţumire divinităţilor capitoline, organizat lunar de *viri epulones*, funcţionari speciali cu prilejul unor mari evenimente, la care participau toţi *equites romani*.

57 Furius Camillus, personalitate istorică devenită legendară, denumit pater patriae şi al II-lea întemeietor al Romei, pentru că a salvat republica de invazia galilor, alungându-i în anul 390 î.e.n. A condus destinele Romei timp de 30 de ani (394—363). Era urât de plebei.

58 Furcile Caudine — un defileu în Samnium — a devenit un simbol al dezonorării umane în urma capitulării întregii armate romane, împreună cu consulii. Caudium (azi Santa Agata di Coti), trecătoare lungă de 1,5 km, între Mons Taburnus şi Monte Vergine. În anul 320 î.e.n. a fost înfrângerea dezastruoasă a armatei romane şi trecerea pe sub jug, descrisă impresionant de Titus Livius în *Ab Urbe condita*, IX, 1—16, în primul război samnitic — 343—341.

59 Etimologie indicată de Cicero, în *De republica*, II, 22.

60 Pyrrhus, regele Epirului (295—272), chemat în sprijin de oraşele din Grecia Mare, pentru a stăvilii expansiunea Romei, a învins forţele romane la Heraclea şi Ausculum în 280 î.e.n., cu pierderi extrem de mari.

61 *De divinat.*, II, 54.

62 Este vorba de Troia, Lavinium şi Alba.

63 După cele 3 înfrângeri succesive suferite de trupele romane din partea lui Hannibal la Ticinus, Trebia şi lacul Trasimennus, în marea bătălie de la Cannae din anul 216 î.e.n., romanii au suferit cel mai cumplit dezastru de-a lungul istoriei lor. Au căzut pe câmpul de bătaie peste 80 000 de ostaşi, împreună cu consulul L. Aemilius Paulus, fiind capturaţi 7 000. Au scăpat numai 14 000 de ostaşi, împreună cu Cornelius Scipio, viitorul Africanus. Deşi forţele romane erau superioare celor pune, cavaleria numidă şi forţele cartagineze au realizat operaţiunea de încercuire, nimicindu-i pe romani. Consecinţa a fost dezmembrarea confederaţiei romane, numeroase cetăţi italice trecând de partea punilor.

64 Asedierea, cucerirea şi distrugerea cetăţii iberice Saguntum, oraş situat pe malul stâng al fluviului Ebru, a fost pretextul declanşării celui de-al doilea război punic, care a durat 17 ani, între 219 şi 202, când s-a încheiat cu victoria lui Scipio Africanus la Zama. Cauzele conflictului sunt identice ca şi ale primului război punic : lupta pentru hegemonia politică şi economică în vestul Mediteranei, expansiunea Cartaginei în Spania.

65 *Hist.*, I, 11.

66 Consulul Manlius a repurtat succesul contra galilor galati în anul 188 î.e.n., când aceştia ajunseseră până în Asia Mică.

67 Scipio Africanus şi fratele său Scipio Asiaticus au fost victimele unei urzeli murdare, intentându-li-se un proces, sub acuzaţia însuşirii de bunuri din prăzile de război capturate cu prilejul victoriei decisive asupra lui Antioh, regele Seleuciei. Scârbit, Africanus s-a autoexilat la Liternum (în Campania, unde a şi murit).

68 Cercetând cu acribie ştiinţifică izvoarele istorice referitoare la afirmaţia de mai sus a lui Augustin, cu conflictele şi dezbinările interne apărute în perioada 201—146 între cel de-al doilea război punic şi cel de-al treilea, această afirmaţie nu corespunde realităţii istorice.

69 După cele două războaie desfăşurate cu un succes total de puterea romană contra Cartaginei în a doua jumătate a secolului II, Roma a devenit cel mai mare stat expansionist mediteraneean, prin pătrunderea sa adâncă în ţările Orientului elenistic şi supunerii Macedoniei şi Greciei, hegemonul popoarelor hispane în vestul Mediteranei şi al popoarelor din

estul Mării Mediterane. Totuşi, după Zama, în 202 î.e.n., Cartagina, vechea ei rivală, nu fusese îngenuncheată definitiv. În timp ce privirile Romei erau concentrate către Orient şi se infiltra treptat din cuceriri în cuceriri, Cartagina, în foarte scurt timp, a reuşit să-şi refacă forţa economică, renunţând la cotropiri, prin înflorirea unui comerţ activ, prin dezvoltarea unei agriculturi pe scară largă, bazată pe plantaţii şi irigări, prin creşterea numărului de ateliere cu produse de artizanat. Reînvierea forţei economice a Cartaginei a provocat invidia lui Ordo Equester — ordinul cavalerilor romani — care se ocupa intens cu comerţul. S-a creat un nou partid puternic şi influent, avându-l căpetenie pe Marcus Porcius Cato, care prin *Censeo Carthaginem esse delendam*, statua nimicirea Cartaginei, rivalul expansiunii economice a Romei. Pretextul celui de-al treilea conflict cu Cartagina l-a furnizat regele Numidiei, Masinissa, care, ca aliat al romanilor, a încercat să anexeze un teritoriu aparţinând Cartaginei. Izbucnind războiul între Masinissa şi puni, romanii i-au dat primului câştig de cauză, considerându-i pe puni vinovaţi de violarea tratatului încheiat în 201 î.e.n. între Roma şi Cartagina. Astfel a început cel de-al treilea război punic. Trupele romane conduse de Paulus Aemilius, fiul consulului căzut la Cannae şi nepotul lui Scipio Africanus, au debarcat în Africa. Cartagina a cerut pace. În afară de condiţia pusă de romani de-a preda tot armamentul, punii au fost obligaţi să părăsească şi Cartagina pentru a fi rasă de pe faţa pământului, strămutându-şi aşezările. Punii au refuzat condiţiile. Războiul a durat 3 ani (149—146). Asediul şi luptele de stradă au fost cumplite. Cartagina a fost incendiată şi a ars 16 zile. Pe urmă teritoriul Cartaginei a fost arat cu plugul ca semn că a fost blestemat.

70 Războiul numantin a izbucnit în Spania, în mai multe etape; începând din 197 î.e.n. În 157 î.e.n. războiul s-a generalizat, fiind condus de Viriathus, când lusitanii, celtiberii, arevacii s-au răsculat. În 137 î.e.n. consulul Mancinus, încercuit, a încheiat o pace ruşinoasă. În 133, Paulus Aemilius a cucerit Numantia şi a definitivat încorporarea Spaniei la puterea Romei.

71 Fraţii Gracchi, Tiberius şi Caius, erau de origine aristocratică prin mama lor Cornelia, fiica lui Cornelius Scipio Africanus Major ; prin tatăl lor erau plebei. Consulul Sempronius Gracchus, un strălucit strateg roman, care obţinuse răsunătoare succese în războiul cu Hannibal în bătăliile de la Calor şi Herdonea, în final a fost atras în cursă de comandantul pun şi ucis. Gracchii s-au înscris pe scena istoriei romane ca aprigi susţinători ai plebeilor prin propuneri în calitate de tribuni ai plebei, de a li se distribui acestora loturi de pământ. Tiberius Gracchus (162—133) şi Caius Sempronius Gracchus (154—121) au căzut victime aristocraţiei senatoriale care a

cumpărat pe colegii lor de tribunat, fiind suprimaţi succesiv împreună cu numeroşi partizani de-ai lor din rândurile păturii plebee. Istoricii le-au consacrat splendide pagini, relevându-i ca luptători sociali, pentru o viaţă mai bună a păturii plebeilor săraci, lipsiţi de pământuri, precum şi pe mama lor Cornelia, o matroană pilduitoare prin înalta moralitate şi frumoasa educaţie dată fiilor săi.

72 Saturninus a fost căpetenia unei mişcări populare romane. În anul 100 î.e.n., fiind ales tribunus plebis, în înţelegere cu Marius, consul pentru a şasea oară, şi pretorul Glaucia a susţinut legea pentru împroprietărirea plebeilor săraci şi ostaşilor lui Marius şi legea cerealelor, prevăzând scăderea preţurilor acestora. Plebeii aveau să primească loturi de 100 jugăre în Africa, Galia, Ahaia şi Macedonia. Legile au fost votate în dispreţul opoziţiei Senatului patrician. Veteranii a două legiuni mariene au fost împroprietăriţi în Numidia, Africa şi Galia, dar în anul următor Marius, datorită intrigilor urzite de patricieni, l-a combătut pe Saturninus, l-a asediat în Capitoliu şi l-a suprimat împreună cu Glaucia.

73 Piraţii erau marinari originari din Cilicia, Pamphilia şi Isauria, care dispuneau de-o numeroasă flotă cu care atacau vasele comerciale care aprovizionau populaţia Romei cu grâne, uleiuri. Au fost întreprinse numeroase operaţiuni pentru stârpirea pirateriei. În primul rând Pompeius şi ulterior, mai ales Caesar, au pus capăt pirateriilor.

74 Cinna, adversarul lui Sulla şi aliatul lui Marius, a fost ales consul în 88 î.e.n. Împreună cu Marius, ales a 7-a oară consul, au ocupat Roma, făcând numeroase victime în rândurile partidei optimaţilor, în final fiind ucis.

75 Cicero, *Catil.*, III, 10.

76 *Pharsal.*, II, 142 şi urm.

77 Războiul civil dintre populares, partidul popular, condus de Marius şi optimates, partidul aristocratic, condus de Sulla, a durat 10 ani, între 90—80 î.e.n. În partidul popular, Marius — învingătorul africanilor conduşi de regele Jugurtha şi al cimbrilor şi teutonilor, coalizase în jurul său plebea urbană, ordinul cavalerilor, pe noii cetăţeni italici şi pe veteranii săi, care urau de moarte oligarhia senatorială a celor 2 000 de familii patriciene. Motivul izbucnirii războiului civil a fost conflictul dintre romani şi Mithridate, regele Pontului, purtat în 3 campanii. Pentru desfăşurarea primului război, partizanii lui Marius l-au impus pe acesta, la propunerea lui Sulpicius Rufus, tribun al plebei, în calitate de comandant suprem, dar aristocraţia senatorială pe Sulla, care a şi plecat în Orient. Rufus a reuşit însă să fie votate propunerile sale şi legea referitoare la

numirea lui Marius comandant suprem. Sulla s-a înapoiat la Roma, a cucerit-o prin luptă, Rufus a fost suprimat, Marius şi-a căutat refugiul în Africa, la veteranii săi împroprietăriţi. Plecând Sulla în Orient, în campanie militară contra lui Mithridate, s-a impus Cinna, ales consul în 88 î.e.n., care a reînceput lupta contra aristocraţiei. Marius aflând acest lucru se reîntoarce la Roma, e ales consul a 7-a oară, reintroduce legile lui Rufus şi dezlănţuie o persecuţie cumplită contra adversarilor săi politici, declarând-i în afara legii. Dar ivindu-se neînţelegeri între partizanii săi, Cinna e ucis de ostaşii săi, mai ales că Sertorius, un subaltern al lui Marius, i-a nimicit pe sclavii înfuriaţi contra patricienilor, care ca represalii pentru suferinţele îndurate nu-şi mai cruţau stăpânii. Aristocraţia mai bine organizată, dispunând şi de armată, a rămas stăpâna situaţiei, mai ales că se înapoiase Sulla la Roma, învingător în Orient. Sulla a fost numit dictator pe viaţă. Italia a devenit teatrul unor lupte extrem de sângeroase, pierind peste 100 000 de oameni. După victoria lui Sulla au început proscrierile, cei însemnaţi pe liste putând fi ucişi de oricine, cu confiscarea averilor. Dictatura lui Sulla a urmărit reinstaurarea rânduielilor vechi dinainte de Gracchi şi întărirea puterii aristocraţilor, reducând la minimum rolul Adunării Poporului, înlăturând cavalerii de la perceperea dărilor, dar a legalizat organizarea municipală a oraşelor italice, după modelul Romei.

78 Sertorius, partizanul lui Marius, crease în Spania o armată puternică. Exploatând nemulţumirile hispanilor (celtiberilor, lusitanilor şi iberilor), care erau jefuiţi de negustorii italici, timp de 8 ani (80—72) a dat mult de furcă romanilor, învingându-le armatele. Pompeius a reuşit în final să lichideze revolta hispanilor, nimicindu-l printr-un complot pe Sertorius.

79 Conjuraţia lui Catilina a izbucnit în 62 î.e.n. Deşi iniţial era partizan al lui Sulla, Catilina, căzând la alegeri în două rânduri, cu lozinca suspendării datoriilor contractate a câştigat numeroşi aderenţi pentru răsturnarea regimului senatorial printr-o conjuraţie, cu sprijinul galilor alobrogi. Cicero l-a demascat în 4 discursuri rostite în Senat şi în Adunarea Poporului. În numele salvării Republicii Romane, consulul Cicero, în fruntea armatei, l-a reprimat la Pistoia. Caesar era partizanul lui Catilina, de aceea încercase în Senat să bagatelizeze tentativa de răscoală a cetăţenilor romani nemulţumiţi de oligarhia senatorială, printr-o lovitură de stat condusă de Catilina, prin înlocuirea sistemului de guvernământ republican prin imperiu, condus de comandanţii supremi de armate, deci prin dictatură militară, care va reuşi ulterior prin Caesar şi Octavianus. Cicero a căpătat denumirea de *Pater Patriae*.

80 Răscoala lui Lepidus şi a secundului său Catulus a avut loc după moartea lui Sulla în 78 î.e.n., după renunţarea lui la conducerea statului roman prin dictatură. Lepidus adunase în jurul său pe toţi nemulţumiţii regimului lui Sulla. Lepidus a fost ales consul în 78 î.e.n., sub lozinca reintroducerii legii cerealelor şi a învestirii tribunilor plebei cu jurisdicţiile puterii anterioare, având numeroşi partizani în rândurile italicilor, ale căror pământuri fuseseră confiscate şi date veteranilor lui Sulla, precum şi pe urmaşii partizanilor lui Marius proscrişi şi executaţi de fostul dictator; dar după lupte grele răscoala lui a fost reprimată şi Lepidus suprimat.

81 Caesar (102—44), nepotul lui Marius şi ginerele lui Cinna, a fost adeptul şi căpetenia partidului popularilor; căzând în mâinile lui Sulla, la insistenţele unor patricieni a fost iertat de acesta, care a exclamat : „Vi-l dau, dar în el sunt mai mulţi Marii !“ A făcut parte din primul triumvirat cu Pompeius şi Crassus. Pompeius, succesorul lui Sulla şi şeful partidei senatoriale, după strălucitul succes al campaniei din Orient cu înfrângerea lui Mithridate şi al lichidării pericolului piraţilor, câştigase un mare prestigiu. Caesar a primit comanda în calitate de proconsul al armatei, care cantona în Galia pe timp de 5 ani. În această perioadă, Caesar prin tact politic, câştigarea căpeteniilor triburilor galice a sequanilor, haeduilor, arvernilor şi aplicând metoda *divide et impera*, şi prin campanii militare, mai ales contra helvetilor, soldate cu succes, reuşeşte să pacifice Galia şi s-o transforme în provincie romană, după înfrângerea coaliţiei galice conduse de şeful arvernilor, Vercingetorix, la Alesia, în anul 50. Caesar primise proconsulatul Galiei pe încă 5 ani (în total 10 ani din 58 în 48). Dar Pompeius rămas singur la Roma (Crassus căzuse în războiul cu parţii) s-a ales singur consul, *sine collega*, a căutat să-i torpileze popularitatea lui Caesar, pentru a-l înlătura de la putere. Şi în modul acesta a început lupta pentru putere între Caesar şi Pompeius. Acesta făcând o lege prin care interzicea lui Caesar să candideze la consulat. Caesar trece Rubiconul, rostind : *alea jacta est*. Sprijinit de armată, plebea din Roma şi oraşele italice, de Ordo Equester, dar şi de o parte din aristocraţia senatorială, din 49 î.e.n. până în 48, când a fost confruntarea decisivă la Pharsalia, Caesar l-a deposedat pe Pompeius de provincii şi de armată, care a trecut de partea sa. Pompeius, fugind în Egipt, a fost suprimat de regele Ptolemeu în 48. Războiul civil durând 4 ani, s-a terminat numai după înfrângerea pompeienilor conduşi de Cneius şi Sextus Pompeius, fiii lui Pompeius Magnus. Caesar a devenit conducătorul unic al statului roman, concentrând toate prerogativele puterii : imperator, dictator pe viaţă, consul, tribunus plebis, Pontifex Maximus, censor, dar în urma unei conjuraţii a fost ucis în 44 î.e.n de Brutus.

82 Ultimul război civil între Octavianus Augustus şi Antonius a durat 10 ani, între 40—30. La Philippi au fost înfrânţi conjuraţii Cassius şi Brutus. La Actium în 31 î.e.n s-a încheiat războiul civil între Augustus şi Antonius, Octavianus Augustus inaugurând principatul, sistemul monarhist de conducere a imperiului.

CAPITOLUL 1

Despre chestiunile care au fost dezbătute în primul volum

Începând să vorbesc despre Cetatea lui Dumnezeu, am găsit de cuviinţă că trebuie să răspund adversarilor, care, urmărind să se bucure numai de cele pământeşti şi dorind numai cele trecătoare, îndură tot ce e trist şi mohorât în ele, mai degrabă datorită milostivirii lui Dumnezeu care le dă bune poveţe, decât datorită asprimii pedepsei, şi critică religia creştină, singura care e sănătoasă, singura care e adevărată.

Deoarece în rândurile lor există şi un norod neîndrumat prin cultură, îl aţâţă din răsputeri împotriva noastră, nutrindu-l cu ură, dispunând de autoritatea lor de oameni cu carte, dar care în nepriceperea lor că năpăstuirile care s-au întâmplat în mod neobişnuit în vremurile lor, în vechime îndeobşte nu se întâmplau, iar ei difuzează această credinţă, cu toate că ştiu că e neadevărată, dar disimulează că nu ştiu, ca să iasă în vileag că sunt justificate murmurele împotriva noastră. A trebuit să demonstrez şi concomitent să interpretez din cărţile în care autorii lor au înregistrat amintirile, pentru a se cunoaşte istoria timpurilor trecute, că, cu totul altfel stau lucrurile în realitate decât cred ei, şi anume că divinităţile lor false pe care ei le adorau fie făţiş, fie le adoră în continuare în taină, sunt duhurile cele mai necurate, demonii cei mai plini de răutate şi cei mai mincinoşi, într-o asemenea măsură încât se desfată cu ticăloşiile lor, fie că sunt adevărate, fie chiar plăsmuite, pe care au vrut să le celebreze la festivităţile lor, în scopul ca slăbiciunile şi greşelile omeneşti să nu poată fi îndepărtate de la săvârşirea unor fapte condamnabile, câtă vreme i se prezintă fiinţei umane o autoritate cvasidivină care-l îndeamnă să-i imite faptele.

Şi am dovedit această realitate nu pe temeiul observaţiilor mele, ci parte pe baza recentelor mele amintiri, deoarece şi eu însumi am constatat că înseşi asemenea divinităţi pretind astfel de manifestări publice, parte din lucrările acelora care le-au lăsat scrise pentru posteritate, dar nu în bătaie de joc, ci pentru cinstirea zeilor lor, aşa cum Varro, o personalitate extrem de cultă şi bucurându-se de-un prestigiu şi o autoritate foarte mare în faţa romanilor, când şi-a scris cărţile sale, împărţind conţinutul în două grupe — evenimente omeneşti şi evenimente divine, distribuindu-le pe fiecare după însemnătatea lor la capitolele respective, în fapte omeneşti şi fapte divine, dar Varro a introdus jocurile şi reprezentaţiile scenice nu în rândurile activităţii omeneşti, ci între cele divine, pentru că, dacă în cetate ar exista numai oameni buni şi cinstiţi, reprezentaţiile scenice n-ar trebui să fie puse între activităţile omeneşti. De bună seamă, Varro n-a făcut aceasta din propria sa iniţiativă, ci le-a găsit astfel, deoarece el se născuse la Roma şi fusese instruit şi iniţiat în ceea ce priveşte cultul religios roman.

Şi fiindcă la sfârşitul primei cărţi din această lucrare am expus pe scurt ceea ce trebuia să tratez în continuare, şi din lucrarea tratată am mai menţionat şi în următoarele două cărţi, îmi dau seama că trebuie să fiu la înălţimea aşteptărilor, expunând ceea ce a mai rămas de tratat.

CAPITOLUL 2

Despre subiectele tratate care sunt cuprinse în cărţile II şi III

Aşadar, promisesem că voi spune câteve lucruri combătându-i pe cei care reproşează dezastrele Republicii Romane religiei creştine şi voi aminti evenimentele tragice, oricâte ar fi fost şi oricât de cumplite ar fi putut să se întâmple, fie că aş fi găsit de cuviinţă să arăt că au fost îndeajuns calamităţile pe care acest stat le-a îndurat, fie că mă voi referi şi la provinciile legate de puterea acestui stat,

înainte ca sacrificiile lor să fi fost interzise. Fără îndoială, aceste calamităţi nouă, creştinilor, ni le-ar atribui, dacă religia creştină fie că le-ar fi fost cunoscută, fie ea ar fi interzis comiterea sacrilegiilor.

Am lămurit, cred, îndeajuns în cărţile II şi III ale lucrării mele, şi anume în cartea a II-a, în care am tratat despre moravurile urâte. Acestea trebuie considerate fie singurele, fie cele mai mari neajunsuri ale vieţii omului. În cartea a III-a am vorbit de acele vicii (şi păcate), singurele de care numai nerozii se îngrozesc când pătimesc din pricina lor ; e vorba de vicii şi pătimiri trupeşti şi de stări în afară de noi, pe care de cele mai multe ori şi cei buni le îndură. Acele neajunsuri prin care ei înşişi devin fiinţe negative, le suportă nu spun cu răbdare, ci simt chiar plăcere când sunt dominaţi de ele.

Dar cât de puţine lucruri am spus numai despre statul roman şi despre puterea lui, nemenţionându-le pe toate de la început până în perioada lui Augustus. Dacă eu aş fi vrut să amintesc şi să exagerez acele neajunsuri şi năpăstuiri pe care nu oamenii înşişi şi le pricinuiesc reciproc, cum sunt devastările şi distrugerile războaielor, ci se întâmplă datorită împrejurărilor şi faptelor pământeşti ale lumii acesteia (despre care Apuleius a scris condensându-le pe scurt în acea carte în care a vorbit despre lume, arătând că în toate evenimentele, faptele, fenomenele pământeşti se petrec mutaţii, transformări, dispariţii[1]. Într-adevăr, Apuleius afirmă că datorită giganticelor cutremure de pământ, ca să mă folosesc chiar de cuvintele sale, s-au produs falii, au fost înghiţite în adâncuri oraşe întregi împreună cu populaţiile lor; din cauza ploilor căzute s-au produs alunecări de teren, distrugându-se regiuni întregi ; acele ţinuturi care mai înainte fuseseră continentale au devenit insule datorită uriaşelor talazuri care au năpădit ţărmurile ; porţiuni din marea puţin adâncă au devenit uscaturi pe care se putea merge cu piciorul, oraşe întregi au fost făcute una cu pământul de vijelii şi furtuni ; din nori au ţâşnit flăcări, datorită cărora au pierit în Orient regiuni întregi pradă pârjolurilor, şi în regiunile apusene unele plăgi, inundaţiile şi avalanşele acelea au pricinuit prăpăd la fel cum cândva din vârful vulcanului Etna, când craterul lui a fost aprins cu văpăi venite din cer, pe povârnişul lui au curs fluvii de lavă aidoma unor vârtejuri. Dacă aş fi vrut să mă ocup cu colecţionarea unor astfel de informaţii, câte le cuprinde istoria,

de unde aş putea să le iau şi când aş termina ? Toate acestea s-au petrecut în acele vremuri înainte ca numele lui Iisus Hristos să împrăştie aceste superstiţii şi zădărnicii periculoase ale acestora pentru adevăratul echilibru.

Promisesem chiar că voi arăta pentru care comportamente morale şi din ce cauză adevăratul Dumnezeu s-a milostivit să sprijine Imperiul Roman în creşterea puterii lui, căci toate regatele lumii sunt în mâinile Domnului şi pentru care temei acele divinităţi în care cred ei nu i-au ajutat câtuşi de puţin în nici o privinţă, ci mai degrabă le-au pricinuit neajunsuri, amăgindu-i şi înşelându-i. De aceea sunt hotărât să vorbesc acum şi în primul rând despre creşterea Imperiului Roman. Într-adevăr, despre rolul dăunător al demonilor înşelători la care se închină, de parcă ar fi divinităţi reale, am arătat mai ales în cartea a II-a nu în puţine capitole, câte neajunsuri au adus în moravurile lor. În toate cele trei cărţi terminate am menţionat unde am găsit cu cale că e oportun, câtă mângâiere a adus Dumnezeu chiar în toiul urgiilor pricinuite de războaie, prin numele lui Hristos, căruia înşişi barbarii i-au acordat atâta cinstire, împotriva obiceiului războaielor — şi celor vrednici şi celor nevrednici — în acelaşi chip în care face ca să răsară soarele său şi deasupra celor buni şi deasupra celor răi şi plouă şi deasupra celor drepţi şi a celor nedrepţi[2].

CAPITOLUL 3

Oare întinderea Imperiului Roman, care se realizează numai prin războaie trebuie considerată că face parte din bunurile împărtăşite de oamenii înţelepţi sau de cei fericiţi ?

Aşadar, să vedem acum cum se încumetă adversarii noştri să atribuie expansiunea atât de mare şi dăinuirea atât de îndelungată a Imperiului Roman acelor divinităţi pe care susţin că le-au adorat şi le adoră cu sinceritate prin reprezentaţiile unor jocuri scenice pline de măscări şi prin serviciile unor oameni destrăbălaţi !

Cu toate că aş dori să cercetez puţin în primul rând în numele cărei raţiuni, în numele cărei înţelepciuni vrei să te făleşti cu întinderea şi mărimea Imperiului Roman, când nu eşti capabil să demonstrezi în ce constă fericirea oamenilor care îşi duc viaţa în permanenţă dominaţi de urgiile războaielor şi în toiul vărsărilor de sânge, fie din partea concetăţenilor lor, fie a vrăjmaşilor lor, — la urma urmei tot a fiinţelor umane, care îşi trăiesc viaţa cuprinşi de-o spaimă ascunsă, sau nutrind o cruntă lăcomie, aşa fel încât fericirea lor se poate compara cu o vază splendidă de sticlă, dar care e atât de fragilă încât te temi grozav să nu se spargă pe neaşteptate.

Pentru a se putea judeca mai lesne o asemenea situaţie, nu mă voi lăsa să fiu purtat de găunoasa lăudăroşenie şi nici să fiu asurzit de vorbăria grandilocventă cu semnificaţii sonore, când auzim termenii : *popoare*, *regate*, *provincii*, ci voi lua doi oameni (căci singulară o fiinţă umană, aidoma unei litere într-un cuvânt, reprezintă un element al unui stat, al unui regat, oricât de mare întindere ar avea teritoriul acestuia), pe unul să ni-l imaginăm că ar fi sărac sau face parte mai degrabă din tagma mijlocaşă, şi pe cel de-al doilea foarte avut, dintre cei doi indivizi pe cel bogat, plin de anxietate, dominat de teamă, topindu-se din cauza obidei, aprins de concupiscenţe, măcinat de incertitudini, întotdeauna neliniştit, suflând greu din cauza permanentelor conflicte cu adversarii săi, făcând să-şi crească avuţiile în pofida neajunsurilor sale, în proporţii fără măsură, argumentându-şi şi mai mult grijile şi simţindu-se potopit de râvna câştigurilor dar şi de amărăciuni. Pe cel mijlocaş însă, mulţumindu-se cu averea sa mică, dar suficientă pentru nevoile sale, foarte îndrăgit de ai săi, bucurându-se cu cea mai luminoasă voioşie de armonia cu rudele, vecinii, prietenii, cucernic prin convingerea izvorâtă prin credinţă, înzestrat mintal cu bunăvoinţă, cu trup sănătos, cu o viaţă cumpătată, cu deprinderi şi comportamente morale, cu conştiinţa nepătată şi neşovăielnică. Nu ştiu dacă cineva poate fi atât de lipsit de înţelepciune, încât să se încumete să mai stea la îndoială, pe care să-l prefere din cele două categorii de oameni.

În consecinţă, aşa cum la aceşti doi oameni, la fel în două familii, tot aşa la două popoare şi în mod analog în două regate se aplică regula echităţii, cu ajutorul căreia ne corectăm prejudecăţile noastre, dacă o aplicăm cu obiectivitate, vom constata cu cea mai mare uşu-

rinţă unde precumpăneşte vanitatea şi unde fericirea. De aceea, dacă ne închinăm şi credem în adevăratul Dumnezeu şi-i slujim lui, potrivit rânduielilor religioase, însufleţiţi de-o înaltă moralitate, este util pentru oameni ca să cârmuiască timp îndelungat în lung şi-n lat numai cei vrednici. Şi din foloasele cele mari se vor împărtăşi nu numai cei care cârmuiesc, cât mai ales cei care sunt cârmuiţi. Într-adevăr, în ceea ce-i priveşte pe aceşti oameni, pioşenia şi cinstea lor, care sunt mari daruri ale lui Dumnezeu, sunt virtuţi remarcabile menite să aducă adevărata fericire omului, prin care se poate trăi o viaţă bună pe acest pământ şi obţine dincolo de ea veşnicia. Prin urmare, pe acest pământ cârmuirea în mâinile celor vrednici e folositoare nu numai lor, ci este şi în slujba intereselor omeneşti. În schimb, domnia tiranică a celor răi dăunează mai degrabă celor care guvernează, deoarece prin abuzurile depăşind orice limită şi fărădelegile comise, ei îşi pierd sufletele. În schimb, celor care sunt obligaţi să li se supună, slujindu-le, le sunt pricinuite neajunsuri prin nedreptăţile săvârşite. De bună seamă, orice rău care e pricinuit celor drepţi de stăpânii nedrepţi nu constituie o pedeapsă pentru vreo nelegiuire inexistentă, ci un examen de dovedire a virtuţilor. Prin urmare, un om vrednic, chiar dacă e sclav, e-o fiinţă liberă, pe când fiinţa ticăloasă, chiar dacă e la cârma puterii, are comportamente de sclav, căci el slujeşte nu numai unui singur stăpân, ci ceea ce este cu mult mai grav, unui număr mai mare de stăpâni, care sunt viciile sale. Despre aceste vicii *Sfânta Scriptură* spune : „Negreşit, cel care-a fost biruit de vicii a devenit sclavul acestora"[3].

CAPITOLUL 4

Regatele unde nu domneşte spiritul de dreptate se aseamănă regimurilor unde îşi fac de cap tâlharii

Dacă, prin urmare, dispare spiritul de dreptate, ce altceva sunt regatele decât nişte puteri tâlhăreşti, care se bizuie numai pe războaie tâlhăreşti ? Şi aceasta, pentru că războaiele tâlhăreşti nu sunt altceva decât nişte mici regate. Aici este o mână de oameni care sunt conduşi prin ordine de-o căpetenie, se constituie un grup de indivizi legaţi între ei printr-un pact, prăzile capturate sunt împărţite potrivit legii bunului plac. Dacă această tovărăşie de oameni ticăloşi creşte în aşa proporţii prin alăturarea la ea a unor fiinţe pierdute, ajungându-se să fie posesori de locuri, să-şi facă aşezări, să ocupe cetăţi, să subjuge popoare, într-un mod prea evident îşi ia numele de *regat*, pe care în realitate i-l conferă nu îngrădirea lăcomiei, ci impunitatea obţinută. Într-adevăr, un pirat capturat i-a dat acelui vestit Alexandru cel Mare un răspuns cu adevărat nemaipomenit. Când acel rege l-a întrebat pe acest individ „de ce crede de cuviinţă să infesteze mările cu piraterii", acela i-a răspuns cu o nestânjenită cutezanţă : „Pentru acelaşi motiv pentru care şi tu infestezi globul pământesc, cutreierându-l. Dar pentru că eu practic pirateria cu o navă modestă, sunt denumit *tâlhar*, în schimb tu care foloseşti o mare flotă te numeşti *împărat*"[4].

CAPITOLUL 5

Despre gladiatorii fugiţi, a căror putere organizată a fost analoagă prerogativelor regale

Totuşi nu voi avea ca preocupare cercetarea ca să aflu ce fel de oameni şi-a adunat în juru-i Romulus, deoarece aceştia devenind cetăţeni romani să înceteze să se mai gândească la pedepsele cuvenite pentru greşelile comise în viaţa lor anterioară, care de teamă erau împinşi către ticăloşii mai abominabile, în scopul de-a deveni mai paşnici şi utili intereselor omeneşti.

Afirm aceasta, deoarece Imperiul Roman a simţit teribil de mult greutatea neajunsurilor de pe urma popoarelor subjugate şi de ameninţările celorlalte şi tare s-a temut şi nu puţin s-a străduit atunci când, în scopul evitării unui cumplit dezastru, un număr extrem de

redus de gladiatori[5], fugind de la şcoala lor din Campania, pregătiseră o mare armată, au avut în fruntea lor trei comandanţi şi au pustiit în lung şi-n lat cu o foarte mare cruzime Italia. Să ne spună potrivnicii noştri ce divinitate i-a ajutat pe aceşti gladiatori, pentru ca dintr-un război tâlhăresc neînsemnat şi demn de dispreţuit să se ajungă la o conflagraţie şi la o putere care a insuflat spaimă atâtor forţe romane organizate, atâtor fortăreţe ? Oare pentru că n-a durat atât de mult războiul sclavilor se va spune că n-au fost ajutaţi multă vreme de divinităţi ? Ca şi cum viaţa oricărei fiinţe omeneşti ar fi prea lungă ! Prin urmare, după calculele şi judecata lor divinităţile nu sprijină pe nimeni ca să fie la cârma puterii, deoarece toată lumea moare repede şi nu trebuie considerată o binefacere (cerească) sorocul unei prea scurte durate de existenţă, de care are parte fiecare om în viaţa lui, deoarece la urma urmei totul piere la fel ca o boare suflată de vânt. Într-adevăr, de ce folos s-au bucurat cei care sub domnia lui Romulus i-au adorat pe zei, şi apoi s-au stins din viaţă, deoarece după moartea lor puterea statului roman a crescut, ajungând la asemenea dimensiuni încât romanii şi în Infern îşi apără singuri ursita ? Ursita bună sau rea, pentru situaţia lor prezentă, n-are importanţă. Dar toţi trebuie să ţină seamă de această stare de lucruri, aceia care au petrecut câteva zile din viaţa lor, sau numai fugitiv şi pe furiş prin imperiul însuşi al romanilor, purtându-şi în spate povara faptelor lor (cu toate că un imperiu dăinuie o perioadă mai îndelungată prin oamenii care se sting din viaţă şi prin cei care îi succedă). Dacă totuşi binefacerile de-o durată foarte scurtă trebuie considerate ca atribuite tot unui ajutor divin, atunci nu cu puţin au fost ajutaţi acei gladiatori care au rupt lanţurile condiţiilor lor de sclavi, au fugit, au evadat, au adunat o armată foarte mare şi foarte puternică, ascultând de sfaturile şi ordinele regilor lor, au stârnit o cumplită groază în grandomania romană şi nefiind învinşi de câţiva comandanţi romani, au făcut numeroase capturi, au obţinut foarte multe victorii, s-au înfruptat din câte plăceri au vrut, au făcut tot ce le-au poftit inimile şi, în sfârşit, până să fie învinşi — ceea ce romanii au reuşit extrem de greu — au trăit sublimitatea vieţii ca adevăraţii domni la cârma statului. Dar să purcedem către chestiuni mai grave.

CAPITOLUL 6

Despre lăcomia regelui Ninus, care, ca să-şi extindă stăpânirea peste cât mai multe teritorii, a declarat războaie în primul rând vecinilor

Justinus[6], care, urmând istoria lui Trogus Pompeius, a scris o lucrare de istorie greacă şi mai ales străină, nu numai în latină ca aceasta, nu atât de vastă ca a acestuia, ci a scurtat cuprinsul istoriei lui, începându-şi opera sa în modul acesta : „La început cârmuirea popoarelor şi neamurilor era în mâinile regilor pe care îi ridica spre culmile măreţiei nu ambiţia râvnită după popularitate, ci simţul modestiei, cu vază în rândurile oamenilor vrednici. Noroadele nu erau ţinute în frâu prin legislaţii. (Părerile fruntaşilor aveau valoarea legilor). Atunci era obiceiul să se păstreze şi să se apere frontariile unui stat decât să se extindă puterea, fiecare cârmuitor îşi delimita exercitarea prerogativelor puterii în cadrul patriei sale. Primul dintre toţi, regele Asiriei, Ninus, a schimbat străvechiul obicei strămoşesc al popoarelor cu noua jinduire după putere. El a fost primul care-a declarat războaie vecinilor şi a subjugat noroadele nevolnice de-a opune rezistenţă, până la fruntariile Libiei". Şi puţin mai departe, a scris : „Ninus şi-a întărit prin cuceriri după cuceriri prerogativele puterii urmărite. În consecinţă, după ce-a subjugat neamurile megieşe, devenind din ce în ce mai puternic prin adăugarea de noi forţe, a trecut la cucerirea altor popoare şi fiecare nouă victorie devenea pentru el stimulentul spre noi izbânzi, a ajuns să supună popoarele întregului Orient".

Dar cu câtă bună-credinţă a scris Justinus sau Trogus Pompeius (căci în alte opere istorice mai veridice s-a scris că cei doi autori de mai sus au spus neadevăruri), se ştie totuşi după alţi istorici că regatul asirian şi-a extins teritoriul în lung şi-n lat prin regele Ninus[7]. Regatul asirian însă a dăinuit atât de mult, încât depăşeşte durata Imperiului Roman. Într-adevăr, aşa cum scriu cei care au menţionat evenimentele istorice în mod cronologic, regatul lui

Ninus, de când a început el să domnească, a durat 1 240 de ani, din primul lui an de domnie până când puterea a trecut la mezi.

Dar faptul de-a declara războaie popoarelor vecine şi apoi a înainta şi ocupa şi alte ţări şi popoare, a le cotropi şi subjuga, fără să-i cauzeze neplăceri, ci numai din pofta de-a domni peste ele, cum poate fi caracterizat altfel decât un mare război tâlhăresc ?

CAPITOLUL 7

Oare cârmuirile pământeşti ale regatelor în perioada creşterii şi decadenţei lor sunt sprijinite de zei sau sunt părăsite de ei ?

Dacă acest regat atât de mare şi atât de întins nu s-a bucurat de nici un fel de sprijin din partea divinităţilor, pentru care motiv se încredinţează divinităţilor romane Imperiul Roman cu un teritoriu atât de întins şi cu dăinuire atât de îndelungată ? Căci oricare ar fi fost cauza creşterii puterii Imperiului Asirian, identică este şi cauza creşterii puterii Imperiului Roman. Dar dacă potrivnicii noştri caută să atribuie această creştere sprijinului divinităţilor, eu le pun întrebarea : „Al căror divinităţi ?" Nègreşit, alte neamuri pe care Ninus le-a supus şi subjugat se închinau atunci la alţi zei. Dar dacă asirienii şi-au avut zeii lor proprii, în ipostaza unor făuritori mai pricepuţi în construirea şi păstrarea imperiului, atunci de ce au murit şi ei când au pierdut puterea şi au preferat să treacă această putere la mezi, fie pentru că n-au primit vreo răsplată, fie pentru că li s-a promis alta mai mare, iar de la mezi iarăşi să treacă de partea persanilor, la invitaţia lui Cyrus[8], care le-a promis avantaje mai mari? Poporul mezilor dăinuieşte şi astăzi între hotarele sale nu înguste, ulterior anexat de Alexandru cel Mare la uriaşul său imperiu dar care a durat atât de scurt timp.

Dacă astfel stau lucrurile, ori divinităţile sunt mincinoase, deoarece îşi părăsesc adepţii şi trec de partea vrăjmaşilor (faptă pe care Camillus n-a săvârşit-o nici ca om, atunci când învinsese şi cucerise Veii, cea mai înverşunată cetate etruscă contra romanilor, deşi simţise pe pielea sa ingratitudinea Romei, pe care totuşi ulterior a îngropat-o în uitare, deoarece, fiindu-i vie în amintire patria, a eliberat-o din nou din mâinile galilor), ori nu sunt atât de puternice, aşa cum se cuvine să fie puternice, de vreme ce pot fi învinse prin planurile şi forţele omeneşti. Dar dacă divinităţile când se războiesc între ele sunt învinse nu de oameni, ci întâmplător de alte divinităţi care sunt proprii ale unei cetăţi oarecare, aceasta înseamnă că întreţin între ele inimiciţii, de care fiecare face uz când îi dictează interesul. În consecinţă, o cetate n-ar fi trebuit să-şi adore divinităţile sale mai mult ca pe altele, de care concetăţenii săi sunt ajutaţi.

La urma urmei, oricum s-ar caracteriza această atitudine a divinităţilor, fie trădare, fie fugă, fie emigrare, fie părăsire în toiul luptei, numele lui Hristos nu fusese încă răspândit pe acele vremuri şi pe acele meleaguri ale pământului, când acele regate au fost pierdute şi anexate în urma unor cumplite înfrângeri suferite în războaie. Căci dacă după 1 200 de ani şi câţi vor mai fi trecut de când li s-a luat asirienilor regatul, religia creştină ar fi fost aceea care ar fi propovăduit despre regatul etern şi ar fi interzis cultul plin de sacrilegii al divinităţilor mincinoase, ce altceva ar fi spus oamenii în deşertăciunea lor decât că regatul care-a putut fi păstrat în fiinţă o perioadă atât de îndelungată, n-a putut pieri decât numai pentru motivul că şi-a părăsit religia şi a adoptat altă credinţă.

Cu această argumentaţie izvorâtă din vanitate, căci altfel nu putea să rezulte, potrivnicii noştri să-şi privească în oglindă chipurile şi să roşească de ruşine că se vaietă de-o asemenea situaţie, dacă mai au un pic de ruşine ! Cu toate că Imperiul Roman a fost mai degrabă urgisit, dar nu anexat altor imperii, ceea ce i s-a mai întâmplat şi în alte vremuri înainte de apariţia numelui lui Hristos şi s-a refăcut după acea năpăstuire, de aceea nici în aceste vremuri nu trebuie să-şi piardă speranţa. Căci cine cunoaşte vrerea lui Dumnezeu în această privinţă ?

CAPITOLUL 8

Cu sprijinul căror zei sunt convinși romanii că imperiul lor a crescut și a dăinuit, în măsura în care au crezut că, cu anevoință, i se poate atribui fiecărei divinități paza unui singur obiectiv

La urma urmei să ne punem întrebarea dacă găsim de cuviință, dintr-o gloată atât de mare de divinități, pe care i-au adorat romanii, cărei divinități sau căror divinități li se datorează în cel mai înalt grad creșterea și dăinuirea Imperiului lor ? Căci la această operă atât de însemnată și atât de plină de cea mai elevată demnitate, nimeni nu se încumetă să-i atribuie vreo contribuție zeiței Cloacina, sau Volupiei, care a căpătat denumirea de la *voluptate*, sau zeiței Lubentina, al cărui nume derivă de la *libido — plăcere*, sau lui Vaticanus, divinitate care ocrotește țipetele pruncilor, sau zeiței Cunina, care îngrijește de leagănele lor. Dar când vor putea fi amintite într-un singur capitol al acestei cărți toate denumirile zeilor și zeițelor pe care ei le-au putut înregistra în volume întregi de mari dimensiuni, atribuind însărcinări specifice acestor divinități pentru fiecare activitate în parte ? Ei au crezut de cuviință că sarcinile ogoarelor nu trebuie atribuite unei singure divinități oarecare, ci lanurile, zeiței Rusina, crestele munților, zeului Jugatinus, colinele, zeiței Collatina, iar peste văi pe zeița Vallonia. Nici măcar pe Segetia n-au putut s-o lase singură, căreia să i se încredințeze semănăturile numai o singură dată, ci peste grânele semănate cât timp se află sub pământ au vrut s-o pună ca zeiță protectoare pe Seia. Dar când semănăturile se află deasupra solului și fac spice și grâne și se face secerișul, ele sunt sub ocrotirea zeiței Segetia. Peste grânele recoltate și depozitate în hambare, ca să fie păstrate în siguranță, pentru protecția lor intervine zeița Tutilina. Cui nu i s-ar părea că ar fi de ajuns numai zeița Segetia, câtă vreme semănăturile ajung de la grânele răsărite până la spicele rodite și uscate ? Cu toate acestea, n-au fost îndeajuns de mulțumiți oamenii cărora le e pe

plac să aibă o droaie de divinități, pentru ca obiditul suflet omenesc să îngenunche cu umilință în fața gloatei de duhuri necurate, refuzând în schimb mângâierea caldă a adevăratului Dumnezeu. Romanii au pus-o pe Proserpina ca zeiță ocrotitoare a germinației cerealelor, pe Nodutus ca zeu al nodurilor grânelor, pe zeița Volutina a mugurilor frunzișurilor. Când încep să se deschidă mugurii, ca să răsară spicul, pe zeița Patelana, când tulpina grâului e la fel de mare ca spicul, pe zeița Hostilina, deoarece cei vechi spuneau că atunci când tulpina grâului e la fel de înaltă ca spicul, aceasta înseamnă a fi în dușmănie ; pe ocrotitoarea înspicării cerealelor pe zeița Flora, pe zeul Lucturnus, al plantelor lăptoase ; pe zeița Matuta, când se coc grânele ; pe zeița Runcina, când dau rădăcinile plantelor, adică atunci când cerealele încolțesc.

Nu le amintesc pe toate, pentru că îmi produc silă lucrurile de care romanii nu se rușinează. De aceea am menționat atât de puține lucruri, ca să se înțeleagă că ei nu pot defel să se încumete a susține că aceste divinități au întemeiat, au mărit și au contribuit la dăinuirea Imperiului Roman, pentru că fiecare din ele erau atât de preocupate cu sarcinile lor încât ar fi greu de crezut că s-ar putea încredința totul unei singure divinități din rândurile lor. Dacă zeița Segetia ar fi avut în grija sa soarta Imperiului Roman, ar fi avut ea posibilități să poarte de grijă concomitent și de semănături și de arbori ? Dacă zeița Cunina ar fi avut grija armelor și războaielor, ar mai fi putut ea oare fi protectoarea leagănelor pentru prunci, câtă vreme nu i se permitea să depășească grija supravegherii pruncilor în leagăn ? Când ar fi avut timp zeul Nodutus să sprijine ostașii la război, el, căruia nu-i ajungea vremea nici la supravegherea încolțirii și înfloririi grâului, dar mite la întărirea nodului plantei ?

Fiecare cetățean își angajează la casa sa un singur portar, și asta e destul, pentru că este o ființă omenească. Dar romanii au fixat trei portari la casa omului, pe zeul Forculus la poartă, afară, pe zeița Cardea, la țâțâna ușii, și pe zeul Limentinus, pentru pragul casei. În modul acesta zeul Forculus nu era capabil să păzească și țâțânile ușii și în același timp și pragul.

CAPITOLUL 9

Oare măreţia şi dăinuirea Imperiului Roman ar trebui atribuită lui Jupiter, despre care adoratorii lui susţin că e suprema divinitate ?

În consecinţă, dacă lăsăm de o parte noianul de zei mărunţi, sau întrerupem puţin oficiile puse în sarcinile zeilor mai importanţi, se cuvine să cercetăm prin ce anume puterea Romei a devenit atât de straşnică încât a subordonat atâtea neamuri şi o perioadă atât de îndelungată de timp. Deci nu-i de mirare că aceasta ar fi sarcina şi prerogativele lui Jupiter. Într-adevăr, romanii îl vor pe Jupiter să fie regele tuturor zeilor şi zeiţelor. Această titulatură îi este indicată prin purtarea sceptrului regal, acest rol şi Templul Capitolin de pe înalta colină. Despre această divinitate se afirmă într-un mod cât se poate de adecvat, cu toate că un poet a spus-o :

„Toate sunt pline de prezenţa lui Jupiter"[9].

Varro afirmă că Jupiter este adorat şi de acele neamuri care sunt monoteiste, deci au un singur Dumnezeu şi aceasta fără vreo sta-tuie, însă îi dau un alt nume. Dacă aceasta e realitatea, pentru ce-a fost atât de mult desconsiderat, la fel ca şi la alte neamuri, încât a fost nevoie să i se ridice o statuie ? Faptul acesta atât de mult i-a displăcut lui Varro, încât deşi se simţea covârşit de obligativitatea de-a accepta acest obicei atât de anormal până la demenţă, totuşi el n-a stat la îndoială să afirme şi să scrie că acei indivizi care au instituit ridicarea de statui în rândul popoarelor, pe de o parte au înlăturat frica, dar pe de alta au adăugat în plus greşelile.

CAPITOLUL 10

Ce păreri s-au impus, încât au stabilit să fie distribuite diferitelor divinităţi diferite părţi ale cosmosului

De ce acei romani i-au alăturat-o pe Junona în calitate de soţie, pentru a fi denumită „sora şi soţia lui" ? Deoarece — spun ei — pe Jupiter îl acceptăm ca divinitate sălăşluind în eterul ceresc, iar pe Junona, în aerul înconjurător, şi aceste două elemente sunt unite, unul fiind mai sus, celălalt mai jos. Prin urmare, nu este vorba de acea divinitate despre care s-a spus : „Tot cosmosul e plin de Jupiter", dacă o parte a lui o umple şi Junona. Dar de ce Jupiter şi Junona umplu cosmosul cu ambele elemente — eterul şi aerul — şi amândoi sunt soţ şi soţie şi în aceste două elemente sunt împreună şi de ce sunt în fiecare din ele împreună ? Atunci de ce i se dă eterul ceresc lui Jupiter şi aerul Junonei ? La urma urmei ei amândoi ar fi îndeajuns. Atunci de ce i se atribuie lui Neptun marea şi uscatul lui Pluton ? Şi pentru ca ei să nu rămână fără soţii, i se alătură Salacia lui Neptun şi Proserpina lui Pluton. Dar aşa cum Junona stăpâneşte partea inferioară a cerului, adică aerul, se spune că Salacia stăpâneşte partea inferioară a mărilor, iar Proserpina partea inferioară a pământului. Caută romanii şi se străduiesc în fel şi chip să-şi plăsmuiască mai bine ipostazele, figurile şi rolurile lor, dar nu găsesc soluţiile. Negreşit, dacă aşa ar sta lucrurile în realitate, cei vechi ar fi transmis posterităţii că cosmosul are mai degrabă trei elemente, nu patru, pentru ca fiecare pereche de divinităţi să fie distribuită fiecărui element al cosmosului. Acum însă ei au afirmat că eterul ceresc reprezintă o categorie, aerul o altă categorie. Dar apa fie că e deasupra la suprafaţă, fie că e dedesubt la mai adânc, tot apă este. Gândiţi-vă că n-ar fi asemănătoare sau identică prin conţinut, dar într-o asemenea măsură încât nu mai e tot apă ? Dar partea „inferioară" a pământului ce-ar putea fi altceva decât tot pământ, oricât de distinctă ar fi deosebirea conţinutului ?

Apoi, dacă numărul elementelor din care se compune cosmosul se reduce la patru sau trei, unde va fi Minerva ? Ea ce ar stăpâni ? Ce

va umple ? Într-adevăr, Minerva a fost statornicită să stea cu aceste divinități menționate în Capitoliu, cu toate că nu e fiica amândurora. Sau dacă romanii spun că Minerva stăpânește partea superioară a eterului, și datorită acestei situații poeții au plăsmuit că ea s-a născut din capul lui Jupiter, atunci de ce nu e Minerva mai degrabă socotită regina zeilor, de vreme ce ea este mai presus de Jupiter ? Oare pentru motivul că nu era demn să pui fiica mai presus de tatăl ei ? De ce nu s-a păstrat această echitate și între Jupiter și Saturn ? Oare pentru motivul că Saturn a fost învins de Jupiter ? Prin urmare s-au luptat între ei ? Câtuși de puțin — spun ei. Asta e flecăreala miturilor. Ei bine, să nu acordăm crezare miturilor și să avem cele mai bune simțăminte și păreri față de divinități ! Dar atunci nu i s-a acordat tatălui lui Jupiter o treaptă, nu zic mai înaltă a cinstirii, ci de bună seamă egală cu a fiului său ? Pentru temeiul că Saturn — spun ei — înseamnă longevitatea timpului. Deci cei care au cultul lui Saturn au cultul timpului și s-ar putea afirma că regele zeilor își are geneza în timp. Atunci de ce n-ar fi demn să se afirme că Jupiter și Junona s-au născut ca vlăstari ai timpului, de vreme ce Jupiter reprezintă cerul, iar Junona, pământul, și cerul și pământul au fost deopotrivă creați ? Într-adevăr, învățații și înțelepții romani așa susțin în cărțile lor. La rândul său poetul s-a exprimat în modul acesta nu după plăsmuirile poeților, ci inspirându-se din cărțile filosofilor :

„Atunci tatăl atotputernic a coborât eterul prin rodnice ploi
La sânul voioasei sale soții“[10].

Cu alte cuvinte la sânul teluric, la sânul pământului. Pentru temeiul ca și în această privință să existe niște deosebiri și anume, există divinitatea Terra, o alta Tellus, o alta Tellumon și toate aceste divinități aû denumiri deosebite, având și oficii diferite și sunt venerate în altarele lor cultele lor specifice.

Același pământ este denumit și Mamă a zeilor, pentru ca fantezia poeților să plăsmuiască mituri mai ușor de admis, după cum și Junona, potrivit nu operelor poetice, ci cărților referitoare la cultul religios, este denumită nu numai „soră și soție“, ci chiar mama lui Jupiter. Același pământ era denumit Ceres, ba chiar și

Vesta, cu toate că de cele mai multe ori această divinitate nu reprezintă altceva decât focul legat de vatră, fără care nu poate exista o cetate și pentru acest temei trebuie să slujească Vestei în mod obișnuit niște fecioare, pentru că așa cum o fecioară nu poate da naștere unui vlăstar, la fel din foc nimic nu se poate naște. De bună seamă, a fost imperios necesar să fie abolită în întregime acea zădărnicie, datorită Celui care s-a născut dintr-o Fecioară.

Într-adevăr, cine ar putea suporta faptul acesta ca romanii, care îi acordă atâta cinstire focului și atâta neprihănire și nu se rușinează când câteodată Vestei îi spun și Venus, pentru a nu se mai ține seama de fecioria atât de onorată a preoteselor Vestei ? Într-adevăr, dacă Venus este și Vesta, în acest caz în ce mod și potrivit cărui ritual au slujit fecioarele vestale divinității lor, făcând abstinență, nemaiparticipând la îndatoririle lor pentru slujirea Venerei ? Oare existau două Venere, una fecioară și alta femeie ? Sau mai degrabă trei, una a fecioarelor, identificată cu Vesta însăși, alta a soțiilor și alta a metreselor ? Celei de-a treia Venere chiar fenicienii îi dădeau ofrande pentru a-și prostitua fiicele, înainte de-a le mărita cu bărbați. Care dintre divinități e soția lui Vulcan ? Negreșit, Venus, deci nu o fecioară, pentru că a mai avut un soț. Departe de noi gândul să credem că era vorba de-o iubită, ca să nu iasă în vileag că i-aducem o jignire fiului Junonei și colaboratorului Minervei. Deci e de la sine înțeles că e vorba de femei măritate în toată regula. Dar noi nu vrem ca femeile măritate s-o imite pe Venus — ce-a făcut ea cu Marte. Din nou — spun ei — ne întoarcem la mituri ! Ce dreptate mai este aceasta, ca ei să se supere pe noi, când relatăm asemenea fapte despre divinitățile lor, și să se indigneze împotriva unor asemenea zei, câtă vreme participă la spectacole privind ticăloșiile și destrăbălările divinităților lor ? Și (ceea ce-ar fi incredibil, dacă nu s-ar dovedi cu cele mai sigure mărturii) înseși aceste destrăbălări ale divinităților lor au fost reprezentate în teatre, fiind organizate în cinstea acelorași divinități ?

CAPITOLUL 11

Despre numeroasele divinităţi care, potrivit părerii savanţilor păgâni, îl reprezintă pe unul şi acelaşi Jupiter

Prin urmare, învăţaţii păgâni susţin prin raţionamente şi dezbateri fundamentate pe fizică următoarele : Jupiter reprezintă esenţa spirituală a acestei lumi corporale — deci fizice — care cuprinde şi pune în mişcare, deci diminuează această masă în integritatea ei, compactă şi constituită din combinarea a patru elemente, sau din câte găsesc ei cu cale, din care să repartizeze unele surorii şi fraţilor săi. Jupiter reprezintă eterul văzduhului prin care îmbrăţişeză pe Junona lui — aerul difuzat sub el. Jupiter este când ansamblul cerului împreună cu aerul înconjurător, ca să fecundeze prin seminţe şi ploi fertile pământul, aidoma unei soţii şi în acelaşi timp fiind şi mamă (deoarece la divinităţi aceasta nu constituie o ruşine) ; când reprezintă o divinitate unică (ca să nu fie necesar să treacă prin toate ipostazele), despre care mulţi spun ceea ce-a exprimat cel mai cunoscut poet roman, Vergilius, în versurile :

„Jupiter e divinitatea care cutreieră toate meleagurile pământului
Toate întinsurile mărilor şi vastitatea profunzimilor cerului“[11].

Jupiter se identifică cu eterul, tot el este ca şi Junona în aer, tot el şi divinitatea mărilor în ipostaza lui Neptun, identificat cu zeiţa Salacia, partea de jos a mărilor ; cu pământul, Pluton ; cu profunzimile pământului, Proserpina ; cu focul domestic, Vesta ; cu furnalele făurarilor, Vulcan ; identificat cu constelaţiile astrale — soarele, luna, stelele —, cu divinitatea proorocirilor, Apollon ; cu al comerţului, Mercur ; cu zeul începuturilor, Ianus ; cu al sfârşiturilor, Terminus ; cu al timpului, Saturn ; cu al războaielor, Marte şi Bellona ; cu al viţei de vie, Liber ; cu al pădurilor, Diana ; cu al cerealelor, Ceres ; cu divinitatea culturii, Minerva ; în sfârşit, tot Jupiter este în fruntea gloatei tuturor divinităţilor plebee — Jupiter diriguie

seminţele bărbaţilor sub numele de Liber şi al femeilor, sub numele Libera ; tot el este Diespater, care aduce fătul la viaţă ; tot el e divinitatea Mena, care rânduieşte ciclurile lunare ale femeilor ; tot el, Lucina, care e invocată de femei când nasc. Tot Jupiter e divinitatea nou-născuţilor, primindu-i din sânul pământului, şi atunci poartă numele de Opis. Tot Jupiter e şi atunci în ţipătul pruncului, cel care îi deschide gura şi poartă numele de Vaticanus. Tot el curăţă lehuza de pământ şi se cheamă divinitatea Levana ; tot el e cel care îi apără leagănul şi atunci se numeşte divinitatea Cunina. Nu altul, ci tot Jupiter e cel care se identifică cu acele divinităţi care prevestesc viaţa celor care se nasc şi atunci se numesc divinităţile Carmente, iar pentru faptele fortuite pe care le prezidează Jupiter este identificat cu divinitatea Fortuna ; tot el în ipostaza divinităţii Rumina, care stoarce sânul femeii pentru suptul pruncului, deoarece cei vechi spuneau la mame, Ruma ; care sub numele de zeiţa Potina îi dă să bea ; tot el în divinitatea Educa, atunci când îi dă pruncului să mănânce ; de la teama copiilor se cheamă Paventia ; de la speranţele care vin, Venilia ; de la plăceri, Volupia ; pentru activitatea depusă în ipostaza divinităţii, Agenoria ; pentru stimulare, divinitatea Stimula ; pentru că e împins de aceste imbolduri la o acţiune mai mare, ca divinitate, Strenia, care dă avânt ; ca Numeria, cea care învaţă pe om să numere, iar când învaţă pe oameni să cânte este Camena.

Tot Jupiter e şi zeul Consus, cel care dă poveţe omului ; tot el e şi divinitatea Sentia, cea care inspiră opiniile ; tot el e şi divinitatea Juventas, cea care, atunci când adolescentul dezbracă toga praetexta a copiilor, îşi manifestă prezenţa la începutul bărbăţiei tinereşti (tot el este şi divinitatea Fortuna Barbata, care face să crească barba la adulţi, căruia cărturarii n-au vrut să-i acorde o cinstire deosebită în această ipostază feminină, nici ca divinitate masculină denumită Barbatus, de la cuvântul *barbă*, şi divinitatea Nodutus, de la „noduri”, dar negreşit nu Fortuna, pentru că atunci el purta denumirea de Fortunius, pentru că are barbă) ; Jupiter se mai numeşte şi Jugatinus, pentru că îi uneşte pe soţi ; iar când dezleagă brâul fecioarei spre a deveni soţie este invocat ca divinitatea denumită Virginiensis. Tot Jupiter mai este denumit Mutunus sau Tutunus, care la greci corespunde lui Priapus.

Dacă nu ne ruşinăm de toate acestea pe care le-am spus şi nici de cele pe care nu le-am spus (deoarece am găsit de cuviinţă că nu trebuie toate pomenite), toate aceste divinităţi masculine şi feminine îl reprezintă numai pe unicul Jupiter, fie că ele reprezintă numai atribute ale lui, fie calităţi ori însuşiri ale lui, după cum vor unii dintre ei, sau după cum găsesc ei de cuviinţă, cărora le surâde să afirme că Jupiter este spiritul diriguitor al lumii şi această părere aparţine cu precădere marilor cărturari.

Dacă aşa stau lucrurile (între timp nu cercetez încă cum e realitatea), ce-ar pierde ei dacă ar avea cultul numai al unei singure divinităţi, diminuându-le cu mai multă prudenţă numărul ? Care din atributele acestei unice divinităţi ar fi privită cu desconsiderare, dacă ar fi integral adorată ? Dacă însă nu le-ar insufla teamă să mânie părţile lăsate de o parte sau neglijate, atunci această viaţă în totalitatea ei nu aparţine — cum vor ei — unei singure divinităţi care cuprinde toate atributele celorlaţi zei, ca însuşiri, părţi sau membre ale sale, ci fiecare component îşi are viaţa sa proprie separată de-a celorlalţi, dacă una poate să se mânie, atunci să fie potolită, sau incitată împotriva alteia. Dacă însă se spune că toate părţile componente ale întregului, adică Jupiter însuşi ca entitate individuală a putut fi mâniat, deoarece părţile lui componente, una câte una în mod separat, sunt adorate, se afirmă o inepţie. Negreşit, nici una din ele nu poate fi lăsată de o parte câtă vreme cel care cuprinde totalitatea ansamblului, care le cuprinde pe toate, este adorat. Într-adevăr, omiţând altele care sunt într-un număr atât de mare, când ei afirmă că toţi aştrii cereşti sunt componente ale lui Jupiter şi toate trăiesc şi au structuri sufleteşti raţionale şi de aceea fără controversă sunt divinităţi, nu-şi dau ei seama cât de mulţi zei nu-şi au cultul lor, cât sunt de numeroşi cei cărora nu li se ridică locaşuri de închinat, nu li se zidesc altare, pentru care au socotit totuşi că trebuie să le instituie temple, unde să se oficieze sacrificii unui număr foarte redus de aştri ? De aceea, dacă divinităţile care nu au un cult propriu pentru fiecare în parte şi de aceea se simt ofensate, nu se tem ei că-şi trăiesc viaţa având tot cerul indignat contra lor şi numai un mic număr de divinităţi împăcate ? Dacă însă pentru acest temei ei au cultul tuturor aştrilor, deoarece toate stelele sunt integrate şi reprezentate de Jupiter pe care îl adoră, s-ar putea prin această concentrare a forţelor divine în el singur să se roage la toţi prin el (deoarece în modul acesta nici o divinitate nu s-ar mai simţi ofensată, câtă vreme nici un zeu nu e desconsiderat, câtă vreme el singur nu e lăsat de o parte), mai degrabă având doar cultul câtorva, să le ofere un temei îndreptăţit de indignare celorlalţi cu mult mai numeroşi, care au fost trecuţi cu vederea, mai cu seamă când este considerat mai presus de ei Priapus, înfăţişat într-o ruşinoasă goliciune, în comparaţie cu ei, care iradiază lumină în locaşul lor situat în înaltul văzduhului.

CAPITOLUL 12

Despre concepţia celor care au crezut că Dumnezeu este spiritul diriguitor al lumii şi lumea reprezintă trupul lui Dumnezeu

Despre această concepţie ce pot să spun ? Oare nu s-ar cuveni să determine oamenii (cu minte ascuţită), sau de orice fel de fiinţe omeneşti, căci în această privinţă nu-i nevoie de-o minte (sclipitoare), pentru ca lăsând de o parte preocuparea disputei, să constate că dacă Dumnezeu reprezintă spiritul diriguitor al lumii, iar lumea reprezintă trupul — materia lui —, aşa cum în mod constant o vieţuitoare este alcătuită din suflet şi corp, şi dacă acest Dumnezeu care cuprinde în sinea sa toate părţile, ca într-un sân al naturii, aşa fel încât din sufletul lui însuşi, prin care se însufleţeşte toată această masă, iau naştere şi răsar vieţile şi sufletele tuturor vieţuitoarelor, în funcţie de destinul său cu care se naşte, atunci nu mai rămâne absolut nimic care să nu fie o părticică din Dumnezeire. Că dacă astfel stau lucrurile, nu se constată cât de mare este necredinţa şi lipsa de religiozitate, rezultă de aici că cine

a încălcat ceva încalcă o parte din Dumnezeire, şi ridicând viaţa oricărei fiinţe, suprimi o parte din Dumnezeire ? Nu vreau să spun tot ce poate veni în mintea celor ce cumpănesc cu judecata, dar nu pot fi afirmate fără jenă.

CAPITOLUL 13

Despre autorii care afirmă că numai fiinţele dotate cu raţiune sunt elemente componente ale unui Dumnezeu unic

Dacă unii autori susţin că numai fiinţele dotate cu raţiune, cum sunt oamenii, sunt părţi componente ale lui Dumnezeu, totuşi eu nu văd şi nu pot să-mi explic de ce e necesar să fie combătută părerea celor care afirmă că Dumnezeu se identifică cu întregul cosmos, că celelalte vieţuitoare sunt separate de părţile lui componente. Referitor la fiinţa raţională, adică referitor la om, când un copil e pedepsit cu bătaia de părinţii săi, acest fapt poate fi interpretat astfel : o parte din Dumnezeire este supusă maltratării, ceea ce înseamnă un comportament cât se poate de condamnabil şi inuman ? Cine ar putea admite şi suporta părerea că părţi din Dumnezeire devin lascive, inechitabile, lipsite de pioşenie şi îndeobşte condamnabile, în afară de cazul că cel ce afirmă aceste inepţii nu e de tot smintit la cap ?

La urma urmei, pentru ce se mânie acele divinităţi împotriva celor care nu au cultul lor, de vreme ce anumite părţi componente nu formează obiectul unui cult ? Negreşit, rămâne să se afirme că toate divinităţile îşi au vieţile lor, că fiecare trăieşte pentru sine, că nici o fiinţă omenească nu reprezintă o parte a celuilalt, ci toţi zeii trebuie în unanimitate adoraţi, dar pentru că sunt atât de numeroşi, cei care pot fi cunoscuţi şi avea un cult, nu toţi sunt adoraţi. Deoarece Jupiter este în fruntea acestor divinităţi, în calitate de rege al lor, eu cred că ei sunt convinşi că numai Jupiter a întemeiat şi a contribuit la creşterea puterii Imperiului Roman. Într-adevăr, dacă Jupiter nu este autorul unei astfel de realizări, ce altă divinitate cred ei că a putut întreprinde o operă atât de grandioasă, când ceilalţi zei sunt ocupaţi cu îndatoriri şi activităţi proprii şi nici unul nu dă buzna peste treburile altuia ? Concluzia e că o împărăţie pământească a oamenilor n-a putut fi extinsă şi mărită de regele divinităţilor, Jupiter.

CAPITOLUL 14

Este nepotrivit să se atribuie lui Jupiter creşterea împărăţiilor pământeşti, deoarece cei care doresc ca Victoria să fie divinitate, ea singură e capabilă să realizeze această operă

În această privinţă, în primul rând pun întrebarea : pentru care motiv o împărăţie nu e întruchipată de-o divinitate ? Dacă Victoria este divinitate, atunci pentru ce n-ar putea fi şi ea aşa ? Sau de ce mai e nevoie şi de Jupiter însuşi în această privinţă dacă zeiţa Victoria îi sprijină şi întotdeauna e de partea acelora pe care ea vrea să fie învingători ? Când această divinitate îi sprijină şi e de partea învingătorilor, chiar când Jupiter lipseşte, sau desfăşoară o altă activitate, ce neamuri au rămas nesubjugate ? Ce regate nu s-ar lăsa învinse de ea ?

Sau poate celor vrednici le-ar displăcea să lupte pe căi necinstite, săvârşind cele mai condamnabile inechităţi, provocându-şi vecinii paşnici care n-au pricinuit nimănui nici un neajuns, pentru ca romanii prin războaie brusc dezlănţuite să-şi întindă împărăţia ? De bună seamă, dacă aceşti autori au astfel de simţăminte îi aprob şi-i elogiez.

CAPITOLUL 15

Se cuvine oare ca popoarele vrednice să vrea să-şi întindă puterea cât de mult ?

Ca urmare, să se vadă că oamenii vrednici cu însuşiri morale nu se preocupă şi nu se bucură când împărăţia lor se extinde. Într-adevăr, inechităţile noroadelor cu care romanii au purtat războaie juste au ajutat imperiul şi puterea romană să crească, care ar fi rămas în schimb mic dacă neamurile megieşe, sub pretextul apărării liniştei şi drepturilor legitime, nu i-ar fi determinat pe romani să pornească operaţiuni războinice contra lor pe temeiul unui neajuns. Când se trăieşte în concordie şi cetăţenii sunt mulţumiţi şi propăşesc, toate statele ar fi mici şi s-ar bucura de pace şi înţelegere cu vecinii lor. În lume neamurile ar dispune de foarte mari regate, aşa cum într-un oraş cetăţenii au foarte multe case. Cu toate acestea a purta războaie şi a extinde puterea statului prin subjugarea neamurilor, oamenii răi găsesc cu cale că e izvor de fericire, în schimb cetăţenii serioşi şi morali, o necesitate. Dar pentru că ar fi o situaţie mai rea ca provocatorii şi cârcotaşii să-i încalece pe cei mai drepţi, exploatându-i, se conchide că această stare de lucruri nu aduce fericirea.

Dar fără nici o îndoială că e o mai mare fericire să ai un vecin bun cu care să trăieşti în armonie decât să subjugi un vecin rău cu care te războieşti. Oribile aspiraţii sunt acelea de-a avea pe cine să urăşti, sau de care să te temi, ca să ţi se ofere posibilităţi să-l învingi. Ca atare, dacă romanii au putut înfăptui un mare imperiu dezlănţuind războaie drepte, nu nelegiuite, nu prin încălcarea dreptăţii, oare se cuvine ca ei să aibă cultul inechităţii străine pe care să-l adopte, cinstind-o ca pe o divinitate oarecare ? Într-adevăr, constatăm că această inechitate străină a contribuit într-o largă măsură la această creştere a Imperiului Roman, deoarece îi împingea pe cârcotaşi la atacuri, ca să apară cauzele de-a purta războaie juste contra lor, şi în modul acesta Imperiul Roman să se mărească. Pentru care motiv să nu existe şi zeiţa Nedreptatea în

rândurile divinităţilor neamurilor străine de dincolo de hotare şi în schimb la romani să existe divinităţile Pavor, Pallor şi Febris ?[12]

Prin urmare, aceste două divinităţi, adică Nedreptatea de peste fruntarii, nedreptatea străină fiind aceea care stârneşte motivele conflictelor armate, şi Victoria, care pune capăt aceloraşi războaie prin succesele obţinute, sunt factorii care au făcut să crească Imperiul Roman, fără prezenţa lui Jupiter, care a fost eliminat. Într-adevăr, ce rol ar mai putea avea aici Jupiter, când acelea care ar putea fi considerate binefacerile lui sunt socotite divinităţi, sunt denumite divinităţi, sunt onorate ca divinităţi şi invocate ca atribute ale lui Jupiter ? Ar putea şi regele zeilor să aibă aici un rol oarecare, dacă el însuşi ar fi denumit Imperiu, aşa cum acea zeiţă este denumită Victoria. Ori dacă Imperiul Roman este darul şi opera lui Jupiter, pentru ce şi victoria n-ar fi un atribut şi o sarcină a lui ? De bună seamă, aşa ar sta lucrurile dacă în Templul Capitolin s-ar cunoaşte şi ar fi adorată nu o statuie de piatră, ci adevăratul Rege al Regilor şi Domnul celor care domină lumea[13].

CAPITOLUL 16

Care e cauza că romanii, născocind câte o divinitate pentru fiecare fenomen şi pentru toate manifestările, au vrut ca templul zeiţei Liniştea (Quies) să fie ridicat dincolo de porţile cetăţii Roma ?

Tare mult mă minunez că romanii, deşi consacră câte-o divinitate pentru fiecare fenomen şi aproape pentru fiecare forţă dinamizantă au consacrat-o ca divinitate şi pe Agenoria, care determină acţiunile omeneşti şi pe Stimula, ca divinitate care stimulează peste măsură omul la săvârşirea unei acţiuni ; pe Murcia ca divinitate, care în schimb nu-l accelerează peste măsură, ci, dimpotrivă, îl face — aşa cum spune Pomponius[14], leneş, cu alte cuvinte prea

molatec şi prea inactiv ; pe zeiţa Strenia, care-l face pe om harnic şi stăruitor —, au organizat pentru toţi aceşti zei şi zeiţe culte publice, pentru divinitatea Liniştei, Quies, care aduce fiinţei omeneşti potolire, romanii n-au vrut să-i instituie un cult public, deoarece îşi avea templul dincolo de poarta Collina[15]. Oare acest fapt a fost indiciul unei stări de nelinişte sufletească, sau mai degrabă a avut semnificaţia că aceia care perseverează să aibă cultul unei mulţimi nu de zei, ci de demoni, nu se pot bucura de linişte ? Către această linişte ne cheamă adevăratul medic — Hristos — când spune : „Învăţaţi de la mine, pentru că eu sunt blând şi cu inima smerită şi veţi găsi odihnă sufletelor voastre“[16].

CAPITOLUL 17

Oare dacă Jupiter deţine puterea supremă, ar trebui ca Victoria să mai fie socotită divinitate ?

Probabil se susţine teza că Jupiter e cel ce trimite zeiţa Victoria, ca una care, executând ordinele regelui zeilor, se duce la aceia la care a primit poruncă să ajungă, pentru a sta alături de ei şi a-i sprijini. Aceasta se afirmă nu despre acel Jupiter, pe care îl închipuie după părerea lor ca rege al zeilor, ci despre acela cu adevărat Rege al veacurilor, deoarece el nu trimite zeiţa Victoria, care n-are nici o substanţă, ci pe îngerul său şi face să învingă pe cel pe care l-a vrut biruitor. Planul Mântuitorului poate fi tainic, dar nu poate fi nedrept. Într-adevăr, dacă Victoria e divinitate de ce şi Triumful nu este zeu şi i se alătură Victoriei, fie ca soţ, fie ca frate, fie ca fiu ? Deoarece romanii au avut asemenea credinţe despre zeii lor, pe care şi poeţii le-ar plăsmui şi ne-ar sfătui şi pe noi să ni le însuşim, aceştia ne-ar răspunde că sunt fantezii poetice şi nu trebuie atribuite adevăratelor divinităţi. Dar cu toate acestea ei nu râdeau când citeau asemenea elucubraţii în cărţile poeţilor, ci le acordau cinstire în templele lor. De aceea romanii i-ar putea adresa rugăciuni pentru orice şi numai pe el îl rugau. Căci Victoria dacă este zeiţă şi e subordonată regelui zeilor, n-ar putea îndrăzni să se împotrivească să plece oriunde ar trimite-o, ci i-ar îndeplini vrerea mai degrabă.

CAPITOLUL 18

Fericirea şi Soarta socotite divinităţi. De ce sunt separate ?

Ce se deduce din faptul că şi Felicitas este divinitate ? A primit un templu, i s-a ridicat un altar, i s-a consacrat şi un cult corespunzător. Ca urmare, şi zeiţa Fericirea va avea cultul ei, numai al ei. De bună seamă, unde ar putea fi Fericirea s-ar putea să nu existe binele ? Dar cel care consideră Fortuna ca divinitate şi o adoră, ce altceva mai vrea pentru sine ? Oare ceva înseamnă (Soarta) şi altceva Fericirea ? Da, pentru că Soarta poate fi şi rea. În schimb, dacă Fericirea va fi rea nu va mai exista fericire. Negreşit, noi trebuie să-i socotim pe toţi zeii de ambele sexe (dacă au şi sex) buni. Aceasta o spun Platon şi alţi filosofi, aceasta o afirmă şi excelenţi conducători ai Republicii Romane şi ai altor popoare. Dar cum poate fi divinitatea Fortuna (Soarta) o dată bună, altă dată rea ? Oare când întâmplător soarta e rea, nu mai e divinitate, ci se schimbă repede în duh necurat ? Deci câte divinităţi sunt de asemenea natură ? Negreşit, câţi oameni au o soartă bună sunt şi norocoşi. Însă, pentru că simultan există foarte multe fiinţe omeneşti lipsite de noroc, aceasta înseamnă că concomitent convieţuiesc şi soarta bună şi cea rea, şi norocul şi nenorocul, bun pentru unii, rău pentru alţii ? Oare aceea care e divinitate, întotdeauna este bună ? În acest caz, ea este însăşi zeiţa Fericirea.

Atunci însă de ce are ea două denumiri diferite ? Dar se cuvine să acceptăm o asemenea situaţie. Într-adevăr, câteodată se obişnuieşte ca un obiect să poarte două nume. Pentru care temei atunci

există două culte diferite, două altare diferite, două temple diferite ? Cauza este faptul — spun oamenii — de fericire se bucură oamenii buni, pe baza meritelor anterioare. Într-adevăr, Soarta care e denumită *bună* şi *norocoasă* se întâmplă s-o aibă în mod fortuit oamenii, şi cei buni şi cei răi, fără vreo cercetare a meritelor, şi de aceea se numeşte şi soartă. Dar atunci cum de este o soartă bună în măsura în care vine fără nici o cumpănire şi la cei buni şi la cei răi ? Atunci de ce mai este adorată soarta, când aleargă şi întâmpină orbeşte pe cine întâlneşte în cale, încât trece de cele mai multe ori pe lângă cei care i se închină ei şi se opreşte tocmai la cei care o dispreţuiesc ? Sau dacă adoratorii ei profită într-o mică măsură de pe urma ei, încât să fie văzuţi şi îndrăgiţi de ea, asta înseamnă că meritele au fost determinante şi nu fortuitismul. Ce se întâmplă atunci cu definiţia soartei ? Cum se explică faptul că Fortuna şi-a primit numele chiar de la fortuitism ? Cazurile întâmplătoare ? Dacă e vorba de întâmplare nu foloseşte la nimic înfiinţarea unui cult şi adorarea întâmplării ca divinitate. Dar dacă se fac diferenţieri între adoratorii Soartei, Norocului, Întâmplării — Fortunei — atunci când aceasta le acordă ajutorul ei, în acest caz ea nu mai reprezintă soarta. Ori şi pe aceasta o trimite Jupiter unde pofteşte ? Prin urmare, să i se aducă cinstire numai lui Jupiter, pentru că Fortuna nu i se poate împotrivi regelui zeilor, care-i dă ordine şi o trimite unde vrea. Ori, neîndoios, s-o adore pe Fortuna cei ticăloşi, care nu vor să se releve prin fapte de merit, la care să poată fi invitată şi divinitatea Fericirea.

CAPITOLUL 19

Despre divinitatea Fortuna Muliebris

Atâta importanţă i se acordă lui Fortuna Muliebris — o aşa-zisă divinitate, pe care iniţial au denumit-o Fortuna. S-a transmis pe calea tradiţiei în amintirea oamenilor că statuia ei, care a fost ridicată de matroanele romane şi a fost denumită Fortuna Muliebris (Soarta şi norocul femeilor), a vorbit, rostind cuvinte nu o dată, ci de două ori şi consecinţa a fost că matroanele romane au consacrat-o, potrivit rânduielilor religioase.

Dacă acest fapt corespunde adevărului nu trebuie să ne mirăm. Într-adevăr, pentru duhurile necurate nu e greu să practice înşelăciunile, ale căror metode şi vicleşuguri acei romani ar fi trebuit să le cunoască mai degrabă, deoarece acea zeiţă care a vorbit, fortuit a existat în acest caz, nu pe baza unui merit deosebit. Într-adevăr, a existat Fortuna vorbăreaţă şi o zeiţă Felicitas, care a fost mută, nu pentru alt merit decât acela ca oamenii să nu se preocupe a trăi o viaţă corectă, câtă vreme zeiţa Fortuna îi susţine să aibă noroc în viaţă fără vreo comportare deosebită. Şi de bună seamă, dacă Fortuna vorbeşte, dar nu cum glăsuiesc femeile, ci mai degrabă bărbăteşte, cum vorbesc adevăraţii bărbaţi, pentru ca să nu se creadă că acele matroane care au consacrat statuia, au plăsmuit cu fantezia lor acest miracol atât de deosebit, deoarece statuia aceea era dotată cu darul vorbirii.

CAPITOLUL 20

Despre virtuţi şi despre credinţa pe care păgânii le-au onorat ridicându-le temple şi înfiinţându-le culte cu ceremonii religioase, dar omiţând alte oficieri de ritualuri care trebuiau organizate în mod similar, dacă în mod îndreptăţit le-ar fi fost consacrată divinitatea

Romanii au consacrat ca divinitate şi Virtutea. În realitate, dacă n-ar fi fost o personificare, ca zeiţă ar fi trebuit să fie considerată mai presus de multe divinităţi. Însă pentru că virtutea nu poate fi întruchipată ca zeiţă, căci ea este un dar al lui Dumnezeu, ea se poate dobândi numai de la Acela, singurul care o poate acorda, şi toată

gloata de zei falşi dispar ca fumul. Dar de ce şi *Fides* — Buna-Credinţă — a fost socotită divinitate şi a primit şi ea un templu şi un altar ? Oricare fiinţă omenească dotată cu înţelepciune care cunoaşte şi trăieşte credinţă devine templul ei. Dar de unde ştiu acele fiinţe ce semnificaţie are credinţa, a cărei primă şi supremă îndatorire este să creadă în Dumnezeul adevărat ? De ce n-a fost suficientă numai Virtutea ? Oare în Virtute există şi credinţă ? — Adică Fides ? De aceea ei au crezut de cuviinţă că Credinţa trebuie împărţită în patru categorii : înţelepciune, dreptate, bărbăţie şi cumpătare. Deoarece fiecare din aceste categorii are specificul său, iar credinţa este corelată cu dreptatea, atunci ştim ce anume este ea, deoarece deţine cel mai mare şi mai important loc din inima noastră, pentru că omul drept îşi trăieşte viaţa pe baza credinţei[17].

Dar eu mă minunez că acele fiinţe omeneşti dornice de-a avea mulţi zei dacă au acceptat ca divinitate Credinţa, de ce-au cauzat ofense unui număr atât de mare de divinităţi, trecându-le cu vederea, deşi ar fi putut să le consacre în mod analog temple şi altare ? Pentru care temei cumpătarea n-a meritat să fie divinitate când unii fruntaşi romani şi-au dobândit o slavă nu mică în numele ei ? De ce, în sfârşit, bărbăţia nu este tot o divinitate, ea care-a fost prezentă şi l-a sprijinit pe Mucius Scaevola[18], când şi-a întins mâna dreaptă, punând-o pe cărbunii aprinşi ? Acest curaj ce l-a susţinut pe Curtius[19] când s-a aruncat în prăpastia adâncă pentru patrie ? Care i-a asistat şi pe Decius tatăl şi pe Decius fiul, când s-au jertfit pentru patria romană ? Nu e cazul totuşi să arătăm aici dacă toţi aceştia au fost însufleţiţi de bărbăţie.

Pentru acest temei de ce prudenţa, de ce înţelepciunea n-au meritat nici un loc în rândurile divinităţilor ? Oare pentru că îndeobşte sub numele de Virtute are loc cultul tuturor celorlalte calităţi morale ? În consecinţă, ar putea fi adorat şi unicul Dumnezeu, celelalte divinităţi fiind socotite părţi componente şi atribute ale lui. Însă în noţiunea Virtuţii pot fi incluse şi Credinţa şi Pudiciţia, care totuşi au binemeritat să-şi aibă altarele lor în templele ridicate dincolo de zidurile cetăţii Roma.

CAPITOLUL 21

Cei care nu pricep ideea unui Dumnezeu unic s-ar fi cuvenit să fie satisfăcuţi măcar cu divinitatea virtuţii şi fericirii

Nu adevărul le consacră ca divinităţi pe Virtus şi Felicitas — virtutea şi fericirea — ci vanitatea. Negreşit, acestea sunt daruri ale adevăratului Dumnezeu, nu sunt divinităţi. Totuşi, unde există virtuţi şi fericire, ce se mai pretinde ? Cui nu îi sunt suficiente virtuţile şi fericirea, ce-i mai trebuie ca să fie mulţumit ? Neîndoios, virtuţile cuprind tot ceea ce trebuie făcut, fericirea tot ce se cuvine să dorim. Dacă Jupiter de aceea era adorat, pentru a dărui oamenilor Virtuţi şi Fericire şi dacă marea întindere şi lunga durată a imperiilor sau regatelor reprezintă şi ele un potenţial pozitiv, sunt în interdependenţă cu Fericirea, atunci de ce nu s-a înţeles că sunt darurile lui Dumnezeu şi nu sunt divinităţi ? Dar dacă au fost totuşi considerate divinităţi, să nu se mai recurgă la o gloată atât de mare de divinităţi, ba încă se căutau şi altele noi ! Într-adevăr, dacă se iau în considerare îndatoririle tuturor zeilor şi zeiţelor, stabilite în închipuirea lor, după cum au vrut, să mai găsească, dacă sunt capabili şi altceva, care să poată fi de folos oamenilor care au virtuţi, care se bucură de fericire ! Ce îndrumări să se mai ceară fie de la Mercur, fie de la Minerva, ca învăţăminte, când virtuţile posedă totul în sinea lor ? Cei vechi au definit *virtutea* „arta de-a trăi în slujba binelui şi pe baza corectitudinii". Aceasta se deduce din faptul că latinii, după părerea celor vechi, au tradus din greacă numele *artei*, deoarece în greceşte *virtute* se spune ἀρετή. Dar dacă virtutea se găseşte numai la persoanele dotate cu talent, de ce mai era nevoie de zeul-tată Catius, care are darul de a-i face pe oameni iscusiţi, adică ascuţiţi la minte, deşi Fericirea este capabilă să le confere talentul ? Cu alte cuvinte, a se naşte cineva talentat este apanajul Fericirii şi de aceea, dacă un prunc nenăscut încă nu e capabil să roage pe zeiţa Fericirii ca să-i hărăzească acest dar, această zeiţă ar putea conferi părinţilor lui sau celor ce-l cresc şi îngrijesc acest dar,

pentru ca ei să dea naştere unor vlăstari înzestraţi cu talent. De ce mai era nevoie pentru femeile în durerile naşterii să invoce pe zeiţa Lucina, de vreme ce, dacă le-ar fi ajutat Fericirea ar fi născut nu numai în condiţii bune, ci şi prunci buni ? De ce mai era necesar să-i recomande şi zeiţei Ops pe noii născuţi, pe cei care scot ţipete zeului Vaticanus, pe cei din leagăn zeiţei Cunina, pe cei care sug zeiţei Rumina, pe cei ce şed în picioare zeului Statilinus, pe cei care încep să meargă zeiţei Adeona, iar pe cei ce pleacă zeiţei Abeona, apoi zeiţei Mens, ca să le hărăzească o minte bună, zeului Volumnus şi zeiţei Volumna, ca să voiască numai binele, divinităţilor nupţiale, ca să binecuvânteze căsătoriile, zeilor ogoarelor, ca să îmbelşugheze cu recoltele cele mai bogate ale lanurilor, şi mai cu seamă zeiţei Fructesea însăşi, lui Marte şi Bellonei, ca să se desfăşoare cu bine războaiele, zeiţei Victoria, ca să învingă, zeului Honos, ca să se trăiască potrivit legii onoarei, zeiţei Pecunia, ca să fie bogaţi, zeului Aescolanus şi fiului său Argentinus, ca să aibă din belşug bani de aramă şi de argint ? Într-adevăr, de aceea au introdus pe Aescolanus, tatăl lui Argentinus, deoarece în uz au fost mai întâi monedele de aramă şi ulterior cele de argint. Mă mir însă că Argentinus n-a dat naştere şi lui Aurinus, deoarece au urmat şi monedele de aur să intre în uz. Dacă romanii ar avea şi pe acest zeu, la fel cum l-au stabilit pe Jupiter mai presus de Saturn, tot aşa i-ar acorda preponderenţă lui Aurinus faţă de tatăl său Argentinus şi de bunicul său Aescolanus.

Dar de ce era nevoie să se adore şi să se invoce un noian atât de mare de zei pentru aceste însuşiri bune sufleteşti şi corporale (dar pe care nu le-am amintit în totalitatea lor şi nici romanii n-au fost în stare să-i prevadă ca divinităţi de mică însemnătate şi pe rând câte unul pentru toate însuşirile bune omeneşti, înşiruite aparte fiecare), câtă vreme zeiţa Felicitas poate singură conferi toate aceste însuşiri bune din plin şi cu multă uşurinţă ca să nu se recurgă la invocarea oricărei alte divinităţi, nu numai pentru hărăzirea calităţilor, ci şi pentru alungarea răului ? De ce-ar trebui invocată şi zeiţa Fessona pentru cei istoviţi, ori zeiţa Pellonia pentru alungarea vrăjmaşilor, iar pentru cazuri de boală pe medicul Apollon sau pe Aesculapius, sau pe amândoi concomitent, când se iveşte o mare primejdie pentru sănătatea omului ? Să nu se mai adreseze rugăciuni nici zeului Spiniensis, ca să scoată spinii şi mărăcinii de pe ogoare, nici zeiţei Robiga — rugina grânelor — ca să nu mai vină la cereale. Dacă ar fi prezentă şi ar ocroti totul singură Felicitas, nu s-ar ivi fie nici un neajuns, fie toate relele ar fi îndepărtate.

În sfârşit, dacă ne ocupăm de aceste două divinităţi, *Virtus* şi *Felicitas* — virtutea şi fericirea — dacă Fericirea este o răsplată a Virtuţii şi nu e divinitate, ci un dar al lui Dumnezeu, dar e considerată divinitate, de ce să nu se afirme că fericirea conferă şi virtuţile, deoarece este o mare fericire să fii înzestrat cu virtuţi ?

CAPITOLUL 22

Despre priceperea în taina cultului divinităţilor cu care Varro se autoelogiază că de la dânsul au învăţat romanii să o cunoască

Aşadar, deoarece Varro se făleşte ce imensă binefacere a adus el concetăţenilor săi, când aminteşte nu numai ce divinităţi trebuie venerate de romani, dar chiar menţionează ce atribute are fiecare. „Pentru că nu-i de nici un folos — spune el — să cunoască numele şi înfăţişarea vreunui medic, cât să nu ignoreze că e medic. El afirmă asemenea lucruri că nu e de nici un folos să ştii că Aesculapius e divinitate, dacă nu ştii că el îngrijeşte de sănătate şi habar n-ai de ce trebuie să-i adresezi lui rugăciuni". Făcând şi alte analogii, Varro mai afirmă că nimeni nu poate trăi o viaţă demnă, ba chiar trăi îndeobşte, dacă ignorează cine este meşterul fierar, morarul, cine e zidarul, căruia să-i poată solicita o unealtă, la care să recurgă ca ajutor, ce călăuză să ia, la care medic ori cărturar să recurgă în sprijinul său.

Ba chiar insist spunând că, neîndoielnic, este utilă cunoaşterea divinităţilor, precum şi a faptului că fiecare divinitate posedă puterea, capacitatea şi stăpânirea oricărui lucru. „De la el vom putea, într-adevăr, şti — spune Varro — pe care divinitate trebuie s-o invocăm şi la care să apelăm, referitor la cauza respectivă, ca să nu

facem, cum de obicei se comportă mimii, încât zeului Liber-Bacchus să-i cerem apă, iar Nimfelor, vin". Toate acestea sunt de mare folos practic ! Cine nu i-ar aduce mulţumirile sale, dacă arată căile adevărului şi dacă ne îndrumează că oamenii trebuie să se închine unicului Dumnezeu adevărat, de la care vine tot binele ?

CAPITOLUL 23

Despre fericire ca divinitate pe care romanii, adoratorii multor zei, n-au venerat-o, acordându-i o cinstire divină, cu toate că această divinitate e singura care îi mulţumeşte pe toţi

Ca să revenim la tema noastră, dacă şi cărţile şi cultul divin al acelor divinităţi sunt adevărate şi *fericirea* este zeiţă, de ce nu s-a hotărât şi oficierea numai a acestui cult, dacă ea este capabilă să confere toate darurile şi să rezolve toate nevoile omului, făcându-l ca răsplată în schimb fericit ? Pentru care alt temei doreşte oricine să se bucure de fericire ? Pentru ce, în sfârşit, atât de târziu Lucullus[20] i-a ridicat acestei divinităţi un templu, ceea ce n-au realizat atâtea căpetenii romane ? De ce însuşi Romulus, care a dorit să întemeieze o cetate fericită, nu i-a ridicat acestei divinităţi în primul rând un templu şi a cerut celorlalţi zei sprijin, când Roma n-ar fi dus lipsă de nimic dacă Felicitas l-ar fi ajutat ? Într-adevăr, nici Romulus n-ar fi fost rege şi nici ulterior n-ar fi devent zeu, cum se crede, dacă n-ar fi avut-o prielnică pe zeiţa Fericirea. Pentru care temei, prin urmare, le-a hărăzit romanilor ca divinităţi pe Ianus, Jupiter, Marte, Picus[21], Faunus[22], Tiberinus[23], Hercule şi pe atâţia alţii ? De ce a mai adăugat şi Tatius[24] pe Saturn, Ops[25], Soarele, Luna, pe Vulcan, Lux[26] şi câţi alţii, între care chiar pe zeiţa Cloacina[27], neglijând-o în schimb pe zeiţa Fericirea ? Pentru ce oare Numa a introdus atâţia zei şi atâtea zeiţe, exceptând-o pe aceasta ? Oare pe ea n-a putut-o vedea din întâmplare în gloata atât de mare

de divinităţi ? Însuşi regele Hostilius[28] n-ar fi introdus în rândurile zeilor noi pe Pavor şi pe Pallor, spre a le fi prielnici romanilor, dacă ar fi cunoscut pe aceste divinităţi, sau le-ar fi creat cultul. Negreşit, dacă ar fi fost prezentă Felicitas, orice teamă şi orice paloare de groază, care n-ar fi fost prielnice, s-ar fi depărtat şi alungate ar fi dispărut în goană, repudiate.

Apoi, cum se explică faptul că Imperiul Roman a crescut în lung şi-n lat şi până în prezent nu i-a creat cultul Fericirii ? Oare tocmai de aceea Imperiul Roman a fost mai mare, pentru că n-a fost mai fericit ? Dar cum ar fi fost în sânul acestui imperiu adevărata fericire, câtă vreme n-a existat adevărata credinţă ? Căci pe temelia credinţei se zideşte adevăratul cult religios al adevăratului Dumnezeu şi nu cultul atâtor divinităţi false, cât şi al demonilor necuraţi. Dar chiar şi după introducerea zeiţei Felicitas în rândurile divinităţilor romane a urmat marea calamitate a războaielor civile. Oare nu pe bună dreptate s-a simţit adânc jignită o divinitate atât de importantă ca Fericirea că romanii au găsit de cuviinţă să-i creeze cultul ; totuşi de ce nu era adorată cu un ceremonial mai presus de al celorlalte divinităţi ? Într-adevăr, cine ar putea suporta faptul că zeiţa Fericirea n-a fost rânduită să stea între divinităţile principale denumite *Consentes* — cu rang de consilieri, cei 12 zei, despre care s-a spus că formează sfatul lui Jupiter şi nici măcar între divinităţile pe care le-au denumit „cele alese" ? Ea s-ar fi putut bucura de un templu, care s-ar fi remarcat şi prin înălţimea lăcaşului şi prin măreţia lui ca monument arhitectonic. Căci de ce n-ar fi existat pentru divinitatea Fericirii un edificiu mai grandios ca pentru Jupiter ? Într-adevăr, cine altcineva i-a hărăzit lui Jupiter domnia peste toţi zeii şi oamenii decât însăşi Fericirea ? Dacă totuşi Jupiter a domnit, el a fost fericit. Dar aceasta este mai degrabă aşa-zisa fericire proprie regilor. Căci nimeni nu se îndoieşte că se va găsi cu uşurinţă un om care să se teamă să devină rege. Dar cu atât mai vârtos nu se găseşte vreunul care să nu vrea să fie fericit. Deci dacă înseşi divinităţile ar fi consultate în această privinţă prin auguri, sau prin orice mijloace cred ei că pot fi consultaţi, dacă vor să-i cedeze Fericirii locaşul lor, dacă locul lor ar fi fost ocupat pentru templele sau altarele altor divinităţi, să i se ridice Fericirii un templu mai grandios şi mai înalt, atunci însuşi Jupiter ar ceda ca mai degrabă

Fericirea să-şi aibă templul pe creasta însăşi a Colinei Capitoline. În acest caz nimeni nu s-ar mai împotrivi Fericirii, afară numai de cel ce vrea să fie nefericit, ceea ce nu se poate întâmpla. În primul rând, Jupiter ar fi cel care n-ar accepta-o, dacă i s-ar cere părerea, ceea ce în schimb au făcut-o trei zei : Marte, Terminus şi Tinereţea, care n-au vrut în ruptul capului să-i cedeze locaşul unui zeu mai mare şi totodată regele lor. Într-adevăr, aşa cum stă scris în lucrările lor istorice, când regele Tarquinius cel Trufaş a vrut să ridice Templul Capitolin, pentru că îşi dădu seama că acel loc, care i se părea lui mai demn şi mai potrivit fusese ocupat anterior de alţi zei, neîndrăznind să facă ceva împotriva părerii lor şi crezând că aceştia vor consimţi de bunăvoie să-l cedeze unei zeităţi atât de mari şi totodată căpetenia lor, deoarece erau mulţi acolo unde s-a ridicat Templul Capitolin, regele roman i-a întrebat prin intermediul augurilor dacă vor să-i cedeze locul lui Jupiter. Şi atunci toţi au vrut să-i cedeze, cu excepţia zeilor de care am amintit : Marte, Terminus şi Tinereţea. De aceea Templul Capitolin a fost aşa fel construit, încât şi cele trei divinităţi dizidente să aibă trei statui, dar în nişte unghere atât de întunecoase, încât abia cei mai iniţiaţi ştiau unde se află statuile lor. În consecinţă, Jupiter însuşi n-ar fi dispreţuit Fericirea, comportându-se cum s-au comportat Terminus[29], Marte şi Juventas[30]. Sau chiar dacă n-ar fi cedat, ar fi făcut aceasta fără dispreţuirea ei, deoarece preferau să rămână obscuri în locaşul Fericirii, decât să iasă în relief fără ea în templele lor proprii.

În modul acesta, dacă zeiţei Fericirea i-ar fi fost consacrat un aşezământ religios foarte înalt şi foarte grandios, cetăţenii s-ar deprinde să-i adreseze rugăciuni fierbinţi de a le acorda ajutorul şi sprijinul ei. Şi pentru că însăşi natura locului stârnea această convingere că fiind părăsită şi trecută cu vederea, gloata celorlalte zeităţi devenită nefolositoare, ar fi fost venerată numai Fericirea, i s-ar fi adresat rugăciuni numai ei, ar fi fost umplut numai templul ei de cetăţenii care voiau să fie fericiţi. Şi în rândurile acestora n-ar fi fost nici unul care să nu vrea să fie fericit, şi în chipul acesta să i se solicite sprijinul necesar pe care toţi îl solicită Fericirii. Într-adevăr, cine ar vrea de la vreo divinitate altceva decât să aibă parte numai de fericire ori să primească ceva pe care el crede că contribuie la fericirea sa ? Apoi, dacă Fericirea posedă puteri tainice de-a fi în raporturi cu orice fiinţă omenească (dacă este divinitate, desigur că are aceste puteri), atunci nu e o neghiobie să-i soliciţi fericirea unei alte divinităţi pe care o poţi obţine de la ea personal ? Aşadar, romanii au trebuit s-o cinstească mai mult decât pe ceilalţi zei şi prin demnitatea aşezământului de cult religios şi prin locul prestant. Într-adevăr, aşa cum se citeşte în lucrările romanilor, vechii romani au venerat pe nu ştiu care divinitate — Summanus[31] i se spunea — căruia i se atribuiau puterea declanşării fulgerelor nocturne, onorându-l mai mult chiar ca pe Jupiter, căruia i se atribuiau ca autor fulgerele din timpul zilei. Dar după ce s-a înălţat templul lui Jupiter, un edificiu grandios şi impunător, datorită splendorii lui, mulţimea norodului se revărsa către acest locaş, încât abia se mai găsea vreun locuitor care să-şi amintească de faptul că a citit ceva măcar despre Summanus, dar despre al cărui nume nimeni n-a mai auzit.

Dacă însă Fericirea nu e divinitate, deoarece este un dar al lui Dumnezeu, ceea ce este adevărat, atunci să fie căutat adevăratul Dumnezeu care poate să dea fericirea oamenilor şi să lase deoparte mulţimea de zei falşi atât de dăunători, pe care mulţimea de oameni proşti îi caută şi le solicită năstruşnicii, darurile lui Dumnezeu făcându-şi-le divinităţi, dar aducând adevăratului Dumnezeu, în modul acesta ofense printr-o îndărătnică manifestare a vrerii. Dacă fiinţa omenească nu poate fi lipsită de nefericire, dar cinsteşte Fericirea ca pe-o divinitate şi-l lasă deoparte pe adevăratul Dumnezeu, dătătorul de fericire, este aidoma fiinţei care, lihnită de foame, linge cu limba o pâine pictată pe un tablou şi n-o cere omului care are adevărata pâine.

CAPITOLUL 24

Cum motivează păgânii faptul că ei venerează împreună cu zeii şi darurile divine ?

Se cuvine să ţinem seamă de argumentele păgânilor. Tot ei spun că trebuie oare să credem că strămoşii noştri au fost atât de puţin

înţelepţi, încât să nu ştie ce înseamnă darurile divine şi că acestea nu sunt divinităţi ? Dar pentru că ştiau că nimeni nu primeşte astfel de daruri, că unii se înfruptă din dărnicia unei divinităţi oarecare, deoarece nu descopereau cum se numesc acestea, au dat denumiri de zei diferitelor obiecte şi însuşiri, modificând însă fonetic cuvintele ; spre exemplu, au dat numele Bellonei, derivând cuvântul de la *bellum*, dar nespunându-i divinităţii *Bellum*, cum e normal. Au denumit-o pe zeiţa Cunina, derivată din cuvântul *cunus* = leagăn, şi nu Cuna ; pe Segetia de la semănături — *segetes*, dar nu *seges*; pe Pomona de la *pami*, nu *pomus* ; de la boi, Bubona, nu *bos* = bou, ori, desigur, au denumit lucrurile însele fără nici o modificare a expresiei, ca, spre exemplu, divinitatea care dă şi banii a fost numită Pecunia, dar cu toate acestea Pecunia n-a fost socotită divinitate ; la fel Virtus, care dă virtutea ; Honorare = dă onoarea, de la *honos, ris* ; Concordia = care dă armonia ; Victoria = care dă victoria. În felul acesta — spun ei — când Fericirea este denumită divinitate, nu se înţelege ceea ce hărăzeşte ea oamenilor, starea de mulţumire şi voioşie, ci puterea divină care ne dăruieşte starea de fericire.

CAPITOLUL 25

Despre cultul religios al unicului Dumnezeu, care, deşi nu i se cunoaşte numele, se simte că este dătătorul de fericire

Furnizându-ni-se acest raţionament, vom convinge probabil cu mult mai uşor pe acei oameni a căror inimă nu s-a împietrit prea tare, cu cele ce vrem să demonstrăm. Într-adevăr, o minte slabă omenească a simţit că fericirea nu poate fi hărăzită decât de o divinitate oarecare şi au simţit aceasta oamenii care venerau divinităţi atât de multe, în rândul cărora şi pe Jupiter, regele zeilor, dar pentru că ignorau numele aceluia care dăruia fericirea au vrut

pentru acest motiv să-l denumească cu numele darului sau înfăptuirii hărăzite, am demonstrat că fericirea nu poate fi acordată nici măcar de Jupiter însuşi, căruia i se închinau, ci de divinitatea pe care credeau că trebuie adorată sub numele Fericirii. Demonstrez în primul rând că ei au crezut că fericirea este hărăzită de-o divinitate oarecare, pe care n-o cunoşteau. Concluzia era că acea divinitate trebuie căutată, că trebuie adorată şi acest lucru este suficient ! Va fi repudiat tot freamătul nenumăratelor duhuri necurate ! Numai acea fiinţă omenească nu este satisfăcută de acea divinitate, deoarece nu este satisfăcută cu darul lui. Numai acela nu e satisfăcut cu cultul acelei divinităţi, care hărăzeşte fericirea, care nu se simte satisfăcut când se înfruptă din fericirea însăşi. Însă cel care se simte satisfăcut (căci fiinţa omenească nu vrea şi nu simte nevoia să mai dorească ceva mai mult), să slujească unicului Dumnezeu care hărăzeşte fericirea. Dar adevăratul Dumnezeu nu-i cel pe care-l numesc Jupiter. Căci dacă se crede că Jupiter hărăzeşte fericirea, de bună seamă n-ar mai recurge la alt zeu, sau la altă zeiţă care să le ofere fericirea sub numele Fericirii însăşi, nici n-ar crede că trebuie venerat Jupiter, o divinitate copleşită de atâtea blestemăţii. Căci despre Jupiter se spune că este întruchiparea adulterelor cu soţiile altora, amantul impudic şi răpitorul unui copilandru frumos[32].

CAPITOLUL 26

Despre reprezentaţiile scenice pe care divinităţile pretind să fie celebrate în cinstea lor de către susţinătorii lor

Cicero[33] afirmă că „Homer plăsmuia cu fantezia sa asemenea declaraţii, punând pe seama divinităţilor vina faptelor săvârşite de oameni", când spunea : „Eu, dimpotrivă, aş prefera ca acţiunile

divine să ne fie nouă transferate". Pe bună dreptate, fantezistul poet — Homer — i-a displăcut unui bărbat atât de serios afirmaţiile acestuia despre nelegiuirile divinităţilor. Prin urmare, de ce reprezentaţiile scenice, unde sunt recitate, sunt cântate în cuplete, sunt jucate pe scene şi sunt desfăşurate în cinstea divinităţilor desfrânările acestora, fiind relevate în scrierile lor ca fapte divine de cei mai docţi scriitori ? Cicero să se pronunţe nu împotriva elucubraţiilor plăsmuite de poeţi, ci împotriva instituţiilor strămoşeşti, sau şi ei să declare sus şi tare : „Vai, ce-am făcut noi !" Dar înşişi zeii au pretins cu înverşunare să fie reprezentate aceste jocuri scenice în cinstea lor şi, cu tonul cel mai înfricoşător, au prevestit că o să lovească Roma cu calamităţi, dacă nu vor fi desfăşurate jocurile scenice şi s-au răzbunat foarte crunt pentru că s-au neglijat unele lucruri, dar pentru că s-a făcut ceea ce se neglijase, s-au arătat împăcaţi. Dar fiindcă s-au corectat după aceea şi-au manifestat împăcarea. Între virtuţile şi faptele demne de admirat ale strămoşilor romanilor le voi aminti pe următoarele : Lui Titus Rusticus, un ţăran roman, tată de familie, i s-a spus în timpul somnului prin vis să dea de ştire Senatului că trebuie să instaureze organizarea reprezentaţiilor scenice desfiinţate. Pentru că în prima zi de celebrare se dăduse ordin să fie dus la locul de execuţie un criminal oarecare în văzul poporului şi acest trist ordin nu fusese pe placul divinităţilor care — chipurile — doreau să se distreze, veselindu-se la aceste reprezentaţii scenice. Pentru că acel ţăran nu îndrăznise să îndeplinească poruncile transmise prin vis în timpul somnului, în ziua următoare i s-a poruncit din nou cu mai mare asprime, dar pentru că n-a îndeplinit-o, şi-a pierdut un fiu. În cea de-a treia noapte, i s-a spus ţăranului că-l ameninţă o pedeapsă şi mai mare dacă nu execută porunca. Fiindcă iarăşi n-a îndrăznit, ţăranul a fost lovit de-o gravă şi cumplită boală. Abia atunci, după sfatul prietenilor săi, s-a adus la cunoştinţa magistraţilor Romei faptul şi a fost transportat cu lectica în Senat şi acolo, după ce a istorisit visul, şi-a recăpătat sănătatea şi a plecat la casa lui sănătos, pe picioarele sale. Senatul roman înmărmurit de acest miracol a decretat să se instaureze reprezentaţiile scenice, acordând o sumă împătrită pentru cheltuieli[34]. Cine nu şi-ar putea da seama dintre oamenii cu mintea

sănătoasă că fiinţele dominate de superstiţiile pricinuite de duhuri necurate, de subjugarea cărora nu se pot elibera decât prin harul lui Dumnezeu, prin Domnul nostru Iisus Hristos, au fost prin silnicie obligate să solicite unor asemenea zei astfel de reprezentaţii scenice care puteau fi caracterizate indecente şi scabroase de un om cu scaun la cap. La aceste reprezentaţii scenice cu certitudine sunt înfăţişate ticăloşiile şi destrăbălările divinităţilor puse pe scenă de anumiţi poeţi, deoarece jocurile scenice erau reprezentate din ordinul Senatului, obligat fără doar şi poate de divinităţi. La acele reprezentaţii, cei mai destrăbălaţi şi neruşinaţi actori distrau spectatorii, jucau pe scenă şi îl cântau în cuplete pe Jupiter, cel care călca flagrant legea pudiciţiei, corupătorul neprihănirii. O, cum s-ar fi indignat Jupiter dacă piesa jucată ar fi fost altfel imaginată şi nu real judecată ! Dar Jupiter se desfăta şi când erau reprezentate pe scenă destrăbălările sale fictive, căci numai o fiinţă subjugată de diavol, oricât de adorată ar fi, e capabilă de asemenea plăceri scabroase. Oare un asemenea zeu ar fi fost în stare să întemeieze, să mărească şi să păstreze Imperiul Roman, o făptură mai abjectă ca oricare roman, căruia îi displac asemenea scene teatrale ? Jupiter ăsta a fost adorat deşi a pricinuit atâta nefericire Romei, iar dacă n-ar fi fost venerat în chipul acesta cu asemenea reprezentaţii, s-ar fi mâniat pe romani, pricinuindu-le şi mai mari neajunsuri.

CAPITOLUL 27

Despre cele trei categorii de divinităţi despre care a vorbit Marele Pontifice Scaevola

S-a scris în opere literare[35] că în cele discutate de Marele Pontifice Scaevola, acesta a prezentat trei categorii de divinităţi : prima categorie transmisă de poeţi, cea de-a doua de filosofi, cea de-a treia de către anumiţi fruntaşi ai cetăţii romane.

El a afirmat că prima categorie nu prezintă seriozitate, deoarece poeţii plăsmuiesc cu fantezia lor numeroase întâmplări şi fapte nedemne de divinităţi. A doua categorie nu e în sprijinul şi folosul cetăţenilor, deoarece conţine teorii superflue, fie unele concepţii care dăunează popoarelor dacă vor să le cunoască.

Despre teoriile superflue, goale de conţinut, nu facem mare caz, căci despre ele înseşi jurisconsulţii obişnuiesc să afirme : toate care sunt superflue nu dăunează.

Atunci care sunt teoriile şi concepţiile superflue, profeţiile care, difuzate mulţimii, dăunează ? „Sunt acelea — spune Scaevola — care susţin că Hercule, Aesculapius, Castor şi Pollux nu sunt divinităţi. Într-adevăr, s-a transmis de către cărturarii aceştia că au fost oameni şi s-au detaşat din condiţiile umane“. Şi ce altceva mai afirmă el ? „Că cetăţile nu mai posedă adevăratele lor chipuri omeneşti, pentru că adevăratul Dumnezeu nu are nici sex, nici vârstă, nici membrele definite ale unui corp omenesc“. Scaevola, Marele Pontifice, n-a vrut ca popoarele să cunoască asemenea concepţii. El nu crede că sunt false. De aceea el e de părere că e util pentru cetăţi şi locuitorii lor să fie înşelaţi în ceea ce priveşte religia. Însuşi Varro nu stă în dubiu să afirme aceasta în cărţile lui despre chestiunile divine.

Nemaipomenită religie, în sânul căreia îşi caută refugiul un slăbănog nu ca să scape de suferinţe, când caută adevărata cale prin care să se salveze, să ajungă să creadă că e în folosul său faptul de a fi înşelat!

În aceleaşi cărţi nu se trece sub tăcere la capitolul despre divinităţi scris de poeţi temeiul pentru care Scaevola combate teza acestora şi afirmă următoarele : „Poeţii deformează caracterele divinităţilor într-un asemenea grad, încât nu pot fi comparaţi nici cu oamenii vrednici, deoarece pe unul din zei îl fac să fure, pe altul să comită adulter, şi tot aşa pe rând să spună nerozii şi să facă ticăloşii. Astfel trei zeiţe s-au certat între ele sfădindu-se cui i se cuvine răsplata pentru frumuseţe[36] şi pentru că două zeiţe au fost învinse de Venus, au nimicit Troia. Jupiter însuşi se preschimbă în taur[37] sau în lebădă[38], pentru a face dragoste cu o femeie. O zeiţă[39] se mărită cu un pământean, Saturn îşi devorează vlăstarii[40]. În sfârşit, nu se poate imagina nici un miracol, nici un viciu care să nu fie descoperit şi să fie departe, la mare distanţă, de firea unei divinităţi.

O, Scaevola, Mare Pontifice, alungă şi desfiinţează jocurile scenice, dacă poţi ! Învaţă popoarele să nu hărăzească asemenea onoruri zeilor nemuritori, prin reprezentaţii scenice, unde spectatorii se complac în a admira destrăbălările zeilor şi în a imita acele manifestări care pot fi săvârşite ! Dar dacă poporul îţi va răspunde: „Voi, pontificilor, ne-aţi adus toate acestea. Roagă-i pe zei, din imboldul cărora aţi dat porunci, să nu mai dispună să se mai reprezinte asemenea jocuri scenice ! Dacă acestea sunt dăunătoare şi pentru acest motiv nu trebuie câtuşi de puţin să li se acorde crezare în legătură cu măreţia divinităţilor, sunt mai mari ofensele aduse divinităţilor prin miturile cu destrăbălări, plăsmuite fără perdea, fără pedepsirea autorilor.

Dar ei nu-ţi vor da ascultare, pentru că sunt demoniaci, îi deprind pe muritori cu blestemăţiile, se bucură de turpitudini. Nu numai că ei nu se simt ofensaţi dacă se plăsmuiesc asemenea aventuri scabroase despre ei, ci mai degrabă nu pot să suporte atitudinea jignitoare de-a nu desfăşura reprezentaţiile scenice la sărbătorile lor.

Acuma însă, dacă te adresezi lui Jupiter, pentru a-i combate pe aceşti demoni, mai cu seamă pentru că în reprezentaţiile scenice sunt înfăţişate mai multe fapte nelegiuite ale regelui zeilor, oare nu-i aduceţi lui Jupiter cea mai mare ofensă, deşi îl consideraţi zeul suprem, de care e condusă şi organizată lumea aceasta, deoarece credeţi că trebuie venerat împreună cu aceşti demoni şi susţineţi că el este şi regele lor?

CAPITOLUL 28

Dacă a fost de vreun folos pentru romani cultul zeilor pentru realizarea şi creşterea Imperiului Roman

Prin urmare, dacă asemenea divinităţi care sunt împăcate, sau mai degrabă învinuite de-o asemenea cinstire prin reprezentaţii scenice lubrice, mai mare este vina că ele se bucură de comiterea unor nelegiuiri false, decât dacă s-ar spune adevărul despre ele, încât rezultă că n-ar fi fost capabile de-a mări şi păstra Imperiul

Roman. De bună seamă, dacă ar fi fost capabile s-o facă, ar fi oferit mai degrabă grecilor această binefacere atât de mare, care le-au venerat cu o mai mare cinstire şi demnitate, prin ceremonii şi solemnităţi de asemenea natură, cu alte cuvinte prin reprezentaţii scenice, deoarece grecii nu s-au ferit de atacurile incisive ale poeţilor, prin care vedeau că divinităţile lor erau ironizate la maximum ; deci acordându-le poeţilor libertatea de a ataca zdravăn orice indivizi ar găsi ei de cuviinţă, n-au socotit jocurile scenice ruşinoase, ci le-au considerat, dimpotrivă, demne chiar de cele mai strălucite onoruri.

După cum romanii au putut avea monede de aur, cu toate că nu-l venerau pe zeul Aurinus, tot aşa au putut avea şi monede şi de argint şi de aramă fără a-l fi venerat nici pe Argentinus, nici pe Aescolanus, tatăl lui, ca să regrete ce-au descoperit. La fel însă romanii n-ar fi fost capabili să stăpânească câtuşi de puţin un mare imperiu fără voia adevăratului Dumnezeu, dacă n-ar fi cunoscut şi ar fi privit cu dispreţ pe aceşti zei falşi atât de numeroşi şi l-ar fi cunoscut pe unicul Dumnezeu ; dacă s-ar fi închinat lui cu credinţă curată şi purtări morale ar fi avut în lumea aceasta o împărăţie mai bună oricât de mare sau de mică ar fi fost, şi după aceasta ar fi primit una veşnică, fie că ar fi fost aici, fie că nu.

CAPITOLUL 29

Despre falsitatea auspiciilor prin care s-a crezut de cuviinţă că se arată puterea şi trainicia Imperiului Roman

Într-adevăr, cum trebuie tâlcuit faptul că romanii s-au bucurat de cele mai splendide auspicii, — cele de care am amintit cu puţin mai înainte, când am spus că divinităţile Terminus, Juventas şi Marte n-au vrut să-i cedeze locul pentru aşezământul sacru al cultului lui Jupiter, regele zeilor ? — Ei spun că acest fapt a însemnat că neamul lui Marte — adică poporul roman — nu va ceda nimănui

locul şi pământul pe care-l stăpâneşte, iar datorită zeului Terminus nimeni nu-l va clinti din hotarele sale, precum şi faptului că datorită zeiţei Juventas tineretul roman nu va da înapoi în faţa nimănui. Să-şi dea seama romanii ce consideraţie îi acordă regelui zeilor lor şi totodată şi dătătorului imperiului lor, dacă prin asemenea profeţii şi atitudini nu şi-l fac potrivnic, dacă declară că nu-i frumos să dea înapoi în faţa nimănui. Totuşi, dacă aceste auspicii corespund adevărului, n-au nici un motiv de ce să se teamă. Negreşit, nu vor mărturisi că divinităţile lor au dat înapoi, lăsându-se biruite de Hristos, ei care n-au vrut să cedeze lui Jupiter, pentru motivul că deşi fruntariile imperiului au rămas intacte au putut da înapoi în faţa celor ce credeau în Hristos şi din aşezămintele de pe acele meleaguri şi din inimile lor. Dar înainte de-a se întruchipa Hristos şi, în sfârşit, înainte de-a fi scrise aceste date pe care le extragem din cărţile lor, totuşi, după ce-a fost făcută acea profeţie, sub regele Tarquinius cel Trufaş, armatele romane au fost de nenumărate ori împrăştiate, cu alte cuvinte puse pe fugă, s-a dovedit că profeţia a fost mincinoasă, prin care acea zeiţă Juventas nu a dat înapoi în faţa lui Jupiter, că ginta romană a lui Marte a fost strivită şi călcată în picioare de gali, care au învins-o când au făcut invazia asupra ei, iar graniţele Republicii Romane au fost îngustate şi mult reduse, când numeroase cetăţi din confederaţia romană au părăsit Roma, trecând de partea lui Hannibal. În chipul acesta splendoarea profeţiilor spulberându-se în vânt, a mai rămas în fiinţă atitudinea ofensatoare faţă de Jupiter, dar nu a divinităţilor, ci a demonilor. Căci un fapt este a nu ceda şi alt fapt a te înapoia în locul din care te-ai retras.

Cu toate acestea şi ulterior şi din regiunile Orientului prin vrerea lui Hadrianus[41] s-au strămutat fruntariile Imperiului Roman. Acest împărat a cedat regatului persan trei provincii vestite : Armenia, Mesopotamia şi Asiria. Prin acest act a ieşit în vileag că acel zeu Terminus, care după aceşti autori apăra hotarele romane şi prin acea straşnică profeţie nu cedase lăcaşul lui Jupiter, s-a temut mai mult de Hadrianus, regele pământenilor, decât de regele zeilor. Într-o altă împrejurare, după ce provinciile amintite au fost retrocedate de persani romanilor, după câte mi-amintesc, zeul Terminus din nou a renunţat la ele când împăratul Iulianus Apostatul[42], ascultând de oracolele

acelor divinităţi, printr-un curaj nestăvilit, a dat ordin să fie incendiată flota cu care se făcea aprovizionarea romană. Armata romană, lipsită de provizii, după ce de curând se stinsese din viaţă şi împăratul Iulianus, a ajuns într-o situaţie atât de deplorabilă din cauza lipsurilor încât, atunci când vrăjmaşii tăbărau asupra romanilor din toate părţile, ostăşimea, fiind zdruncinată sufleteşte şi din cauza morţii împăratului, n-ar fi scăpat cu viaţă nici unul de acolo, dacă din dorinţa păcii nu s-ar fi stabilit graniţele imperiului acolo unde sunt şi astăzi, de bună seamă, nu cu atât de mari neajunsuri câte admisese Hadrianus, dar totuşi încheiate printr-un pact cu avantajele diminuate la jumătate.

Prin urmare, este falsă profeţia că zeul Terminus nu a cedat în faţa lui Jupiter, dar în schimb a cedat în faţa voinţei împăratului Hadrianus, a cedat şi în faţa cutezanţei lui Iulianus Apostatul şi a lui Jovianus[43], ajuns la ananghie. Romanii, mai inteligenţi şi mai serioşi, şi-au dat seama de această realitate, dar împotriva obiceiului cetăţii Roma, care fusese obligată de ritualurile oficiate pentru demoni, deoarece şi ei, cu toate că simţeau şi-şi dădeau seama de zădărnicia acelor culte, socoteau că trebuie să se creeze un cult religios adecvat realităţii fireşti orânduit sub diriguirea adevăratului şi unicului Dumnezeu, care se datorează lui Dumnezeu, slujindu-i, aşa cum spune apostolul Pavel : „Mai degrabă fiinţei lor omeneşti create decât Creatorului, care în veci e binecuvântat"[44]. Era imperios necesar sprijinul adevăratului Dumnezeu, de care erau trimişi bărbaţi înzestraţi cu sfinţenie şi adevărată cucernicie, ca să-şi jertfească viaţa pentru adevărata religie, în scopul ca faptele neadevărate să fie înlăturate din viaţa oamenilor.

CAPITOLUL 30

Despre mărturisirile făcute de adepţii cultelor divinităţilor păgâne aparţinând unor neamuri

Cicero, în funcţia sa de augur, ia în ironie auspiciile şi critică pe acei oameni care îşi rânduiesc aspiraţiile vieţii după croncănitul

corbului şi cârâitul ciorilor[45]. Dar acest adept al Academiei susţine că totul în viaţă e nesigur şi deci nici un zeu nu merită să se bucure de autoritate.

În cartea a doua a lucrării lui Cicero *Despre natura zeilor*, Quintus Lucilius Balbus ia în discuţie această temă. Cu toate că Balbus împarte superstiţiile în două categorii, cele de natură fizică şi cele de natură filosofică, conform firii lucrurilor, Cicero se revoltă totuşi împotriva instituţiei care crede în idoli şi a convingerilor fabuloase, spunând următoarele : „Oare vă daţi voi seama cum a fost târâtă în jos raţiunea, ajungând de la descoperirile bune şi utile despre natura fizică a lucrurilor la zeii mincinoşi şi falşi ? Această situaţie a germinat falsele păreri şi a contribuit la supărătoare erori, precum şi la superstiţii aproape băbeşti. Căci am ajuns să cunoaştem şi înfăţişarea divinităţilor, şi vârsta, şi îmbrăcămintea, şi podoabele şi, în afară de acestea, genealogiile, căsătoriile, înrudirile şi toate caracteristicile, după chipul şi asemănarea slăbiciunilor omeneşti. Ba li se atribuie divinităţilor şi pasiuni violente. Într-adevăr, am aflat că zeii sunt dominaţi de concupiscenţe, sunt molipsiţi de boli, sunt apăsaţi de supărări. După cum se constată din mituri, divinităţile n-au fost ferite de războaie, de bătălii, nu numai ca la Homer, la care zeii participau activ susţinând armatele beligerante, unii o tabără, alţii cealaltă tabără, ci au purtat războaiele lor proprii (cum au fost spre exemplu cele cu Titanii şi cu Giganţii). Aceste mituri sunt istorisite şi li se acordă un crezământ prostesc, fiind pline de exagerări şi de uşurătatea cea mai ridicolă"[46].

Iată între timp ce declară cei care susţin divinităţile neamurilor. Apoi Cicero mai spune că acestea se referă la domeniul superstiţiilor, dar în privinţa religiei reproduce în mod evident părerile stoicilor : „Au separat superstiţiile de religie nu numai filosofii, ci şi strămoşii noştri. Într-adevăr, cei care toată ziua rostesc rugăciuni şi aduc jertfe se cheamă că sunt dominaţi de superstiţii"[47].

Cine nu pricepe că Cicero se străduieşte, deoarece se teme de tradiţiile cetăţii, să laude religia cetăţii şi vrea s-o separe de superstiţii, dar nu găseşte metoda cum să procedeze ? De bună seamă, sunt numiţi de strămoşii lor *superstiţioşi* cei care „toată ziua se roagă, oficiază sacrificii" ; oare nu pot fi calificaţi tot superstiţioşi

şi cei care au ridicat divinităţilor tot felul de statui, de vârste diferite, înveşmântate în diferite chipuri, şi au întocmit şi genealogii, căsătorii şi înrudiri între două zeităţi ? Căci dacă asemenea manifestări şi comportamente poartă stigmatul vinei că sunt superstiţii, această culpă îi implică şi pe strămoşii noştri ca fiind vinovaţi de ridicarea unor astfel de statui şi concomitent ca adoratori ai acestora. Vina cade şi pe capul celui care, oricât s-ar strădui să facă atâta caz de noţiunea de *libertate a spiritului*, simte totuşi nevoia să se închine în faţa acestor statui, în schimb în Adunarea Poporului nu se încumetă să lanseze şoapte, ceea ce declară cu atâta putere de convingere în această privinţă în lucrarea sa.

Să aducem, prin urmare, mulţumiri, noi creştinii, Domnului şi Dumnezeului nostru, şi nu cerului şi pământului, aşa cum susţine Cicero în lucrarea sa, ci celui care-a făcut cerul şi pământul, care combate aceste superstiţii, pe care în schimb acest Balbus abia le pomeneşte gângăvindu-se, în numele smereniei atât de elevate a lui Hristos, în numele predicilor apostolilor, în numele credinţei martirilor care au murit pentru susţinerea adevărului şi în numele adevărului rostit de cei în viaţă nu numai cu inimă curată de credincioşii slujitori ai religiei creştine, dar credinţa politeistă a fost combătută chiar în templele lor dominate de superstiţii, prin acceptarea de bunăvoie a aderenţilor lor.

CAPITOLUL 31

Despre părerile lui Varro, care, tăgăduind convingerile poporului, cu toate că n-a reuşit să ajungă la cunoaşterea adevăratului Dumnezeu, a afirmat că trebuie să avem cultul unei singure divinităţi

Ce afirmă Varro însuşi — în privinţa căruia ne exprimăm regretul că el a considerat reprezentaţiile scenice ca făcând parte din rânduielile divine — deşi nu-şi exprimă judecata sa proprie atunci

când el ne povăţuieşte în multe privinţe, aidoma unui dreptcredincios creştin, declarând că trebuie adorate divinităţile, oare nu ne aminteşte, după propria sa judecată, că el e consecvent acelor principii care au contribuit la întemeierea cetăţii Roma, aşa fel încât dacă s-ar înfăptui o nouă cetate, n-ar sta la îndoială să declare că el ar hărăzi-o divinităţilor şi duhurilor lor consacrate mai degrabă potrivit unor formule fireşti ? Acuma însă, pentru că el face parte dintr-un străvechi popor, declară că păstrează, căci e nevoit, istoria numelor şi poreclelor primite de la străbuni, aşa cum s-a transmis, şi el scrie şi cercetează cu minuţiozitate toate aceste elemente cu acest scop, pentru ca poporul de jos să vrea să-şi însuşească mai degrabă acest cult decât să-l dispreţuiască.

Prin aceste afirmaţii, un om atât de ascuţit la minte ca Varro ne indică îndeajuns că el nu dezvăluie toate care nu numai lui i se par că merită atât de mult dispreţul, ci şi norodului de jos i-ar părea că trebuie privite cu dispreţ dacă n-ar fi trecute sub tăcere. Ar trebui să mă privească lumea ca pe unul care plăsmuişte asemenea teze, dacă tot Varro n-ar afirma într-un alt pasaj în mod evident, unde vorbeşte despre religii, că există multe lucruri adevărate, care însă nu numai nu sunt utile pentru poporul de rând să le ştie, dar chiar dacă ar fi neadevărate, e bine ca poporul să creadă pe dos — deci că sunt adevărate. Acesta e temeiul pentru care grecii au învăluit în tăcere şi au închis între pereţi fenomenele pline de mister şi înseşi misterele lor.

De bună seamă, Varro a dezvăluit într-o oarecare măsură toate sistemele înţelepţilor care diriguiesc cetăţile şi popoarele. Totuşi, prin aceste înşelăciuni, spiritele negative într-un chip uimitor se bucură, mai ales cele care domină deopotrivă şi pe cei ce practică înşelăciunea şi pe cei amăgiţi. Dar de dominaţia acestora nu ne mântuie decât harul lui Dumnezeu, prin Domnul nostru Iisus Hristos.

Acelaşi scriitor, atât de ascuţit la minte şi atât de învăţat, că lui i se pare că au văzut bine ce este Dumnezeu numai cei care au crezut că Dumnezeu este spiritul care guvernează cosmosul prin mişcare şi inteligenţă, şi deşi el încă nu cunoştea adevărul intrinsec, anume că Dumnezeul adevărat nu este numai spirit, ci Creatorul şi diriguitorul (însuşi al spiritului), totuşi dacă el s-ar fi putut elibera de prejudecăţile obişnuite, ar fi fost capabil să mărturisească şi să povăţuiască

lumea că trebuie să ne închinăm Dumnezeului unic, care guvernează cosmosul prin mişcare şi inteligenţă, încât Varro s-ar deosebi de noi numai în această privinţă prin teza sa că Dumnezeu este spirit, nu numai creatorul spiritului.

Varro mai afirmă că vechii romani au adorat timp de peste 170 de ani divinităţile lipsite de statui. „Dacă această credinţă ar fi dăinuit până astăzi, — spunea el — lumea ar fi avut concepţii mai clare asupra divinităţilor". Şi ca dovadă a acestei convingeri el furnizează între altele exemplul chiar cu neamul evreiesc şi nu stă la îndoială să încheie astfel acest capitol, când afirmă că „primii care au ridicat statui pentru divinităţile lor au privat cetăţile lor de teamă, în schimb au adăugat greşeala", exprimată printr-o părere izvorâtă din prudenţă, că divinităţile reprezentate din naivitate prin statui pot fi cu uşurinţă privite cu dispreţ. Într-adevăr, Varro nu spune „au transmis greşeala", ci „au adăugat greşeala". În modul acesta el lasă să se înţeleagă că eroarea a existat şi atunci fără statui. De aceea când Varro afirmă că numai aceia au ştiut ce înseamnă Dumnezeu, că Dumnezeu e cel care — după credinţa lor — este spiritul care guvernează cosmosul şi convingerile sale sunt mai apropiate de adevăr când spune că religia trebuie să se manifeste fără statui, cine nu constată cât de mult s-a apropiat de adevăr ? De bună seamă, dacă ar mai putea exista vreun argument împotriva vechimii unei erori atât de mari, negreşit, Varro ar crede că există şi unicul Dumnezeu care diriguieşte cosmosul şi ar opina că Dumnezeu trebuie adorat fără statui. Şi Varro, aflându-se atât de aproape de adevăr, ar fi fost poate uşor de convins despre faptul că spiritul este schimbător, dar adevăratul Dumnezeu reprezintă mai degrabă natura neschimbătoare, care a creat spiritul şi l-ar simţi în inima sa pe adevăratul Dumnezeu.

Astfel stând lucrurile, oricâte elucubraţii ar fi scris literaţii în operele lor despre noianul de divinităţi, aceştia au primit mai degrabă imboldul din vrerea tainică a lui Dumnezeu să le mărturisească, decât s-au străduit ei să stârnească convingeri. Ca atare, dacă noi dăm în vileag de aici asemenea mărturii, le relevăm pentru a-i combate pe cei care nu vor să-şi dea seama cât de mare e pericolul demonilor şi de ce putere negativă sunt capabili, că oamenii sunt izbăviţi prin jertfa unică a Mântuitorului, care şi-a vărsat sângele lui atât de sfânt şi prin harul Duhului Sfânt, cu care am fost împărtăşiţi.

CAPITOLUL 32

Pentru care temei de aparentă utilitate au vrut căpeteniile noroadelor să rămână devotate unei credinţe în religii false ?

Referitor la genealogiile divinităţilor se afirmă că popoarele au fost înclinate să creadă mai degrabă ceea ce spun poeţii decât ce spun filosofii şi că de aceea strămoşii lor, adică vechii romani, au creat sexul şi genealogiile zeilor şi au născocit căsătoriile divinităţilor lor.

În mod evident, aceasta nu s-a întâmplat din altă cauză decât din aceea că scopul şi interesele aşa-zişilor oameni înţelepţi şi prevăzători au fost de-a induce în eroare popoarele prin religii şi prin acestea nu numai să se închine demonilor, ci chiar să-i imite, a căror supremă aspiraţie este de-a înşela. Negreşit, aşa cum demonii nu-i pot domina decât pe cei pe care i-au ademenit prin deducţii, la fel şi căpeteniile politice, de bună seamă, nu fiinţe corecte, ci aidoma demonilor dădeau popoarelor în numele religiei sfaturi, despre care ei aveau cunoştinţă că sunt fără un conţinut substanţial real, ca şi cum ar fi oglindit adevărul şi în modul acesta îi legau de societatea cetăţenească şi mai strâns, ca să-i stăpânească şi să-i exploateze ca pe nişte supuşi. Care dintre aceşti oameni neputincioşi lipsiţi de cultură ar fi putut scăpa concomitent şi din ghearele mincinoaselor căpetenii ale cetăţii romane şi ale demonilor lor ?

CAPITOLUL 33

Epocile tuturor regilor şi imperiilor au fost orânduite de judecata şi puterea adevăratului Dumnezeu

Prin urmare, acel Dumnezeu, izvorâtorul şi dătătorul fericirii, pentru că numai el este adevăratul Dumnezeu, el acordă domniile

pământeşti şi celor buni şi celor răi, dar nu cu nesocotinţă şi ca şi fortuit, deoarece el este Dumnezeu şi nu ursită, ci potrivit unei rânduieli a lucrurilor şi a vremurilor, tainice pentru noi, dar foarte cunoscute de el. Dar Dumnezeu nu slujeşte ca un subordonat rânduielii vremurilor, ci cârmuieşte ca un stăpân şi dispune cu chiverniseală de totul. Însă fericirea nu e acordată de Dumnezeu decât celor buni. Negreşit, se pot bucura de fericire şi nu se pot bucura de ea şi cei supuşi, dar se pot bucura şi nu se pot bucura de fericire cârmuitorii noroadelor. Cu toate acestea, fericire deplină nu va exista decât în acea viaţă în care nu va mai exista sclavie. De aceea domniile pământeşti sunt acordate de Dumnezeu şi celor buni şi celor răi, pentru ca nu care cumva aidoma unor prunci, în ceea ce priveşte educaţia sufletească, să nu poftească şi să nu ceară lui Dumnezeu daruri prea mari şi mai mult decât li se cuvine.

În aceasta constă deosebirea sacramentală de *Vechiul Testament* în care se tăinuieşte tot ce este nou şi inedit, deoarece făgăduieşte şi daruri pământeşti celor dotaţi cu glagorie şi celor dotaţi cu spiritualitate, cu toate că nu se propovăduia încă pe faţă creştinismul, iar veşnicia era consemnată prin acele lucruri pământeşti, prin acel har dumnezeiesc care reflectă adevărata fericire.

CAPITOLUL 34

Despre regatul iudaic care a fost creat şi păstrat de unul şi adevăratul Dumnezeu cât timp evreii au rămas credincioşi adevăratei religii

Prin urmare, pentru a fi cunoscute acele bunuri pământeşti pe care le râvnesc numai cei care nu sunt capabili să cugete la scopuri şi idealuri mai înalte, depind numai de vrerea şi puterea unicului Dumnezeu, şi nu ale divinităţilor false, în care romanii au crezut că acestora trebuie să li se închine. Dumnezeu şi-a înmulţit poporul

său în Egipt dintr-un număr foarte redus de evrei şi l-a eliberat din captivitate prin semne miraculoase. Nici n-au mai fost acele femei care-o invocau pe zeiţa Lucina ca să se înmulţească naşterile lor şi neamul evreiesc să crească în proporţii incredibile şi această credinţă i-a salvat din mâinile egiptenilor, care îi urmăreau şi vroiau să-i ucidă pe toţi copiii evreilor. Aceşti prunci au supt fără zeiţa Rumina, au dormit în leagăne fără zeiţa Cunina, au crescut şi s-au hrănit şi au băut lapte fără zeiţele Educa şi Potina, au fost educaţi fără prezenţa atâtor divinităţi ocrotitoare ale copiilor, soţii s-au nuntit fără divinităţi conjugale, s-au unit în căsnicii fără cultul lui Priapus — zeul împreunării. Marea, atunci când evreii au trecut-o, s-a dat la o parte, separându-i de egiptenii care îi urmăreau, fără invocarea lui Neptun şi valurile mării au năvălit asupra vrăjmaşilor urmăritori, înecându-i. Evreii n-au invocat-o nici pe zeiţa Mannia, când s-au hrănit cu mana căzută din cer, nu s-au închinat Lymfelor şi Nimfelor, când le-a fost sete şi Moise a scos apă din piatră. Evreii au purtat războaie şi fără jertfe nebuneşti oficiate pentru Marte şi Bellona, şi au câştigat biruinţe fără zeiţa Victoria, căci evreii nu adorau acea divinitate, ci izbânzile lor erau răsplata lui Iehova, divinitatea lor supremă. Evreii s-au bucurat de recolte fără zeiţa Segetia, de vitele lor fără zeiţa Bubona, de miere fără Mellona, de fructe fără zeiţa Pomona şi îndeobşte de toate, pentru care romanii au socotit de cuviinţă că trebuie să le adreseze rugăciuni unui puhoi atât de mare de divinităţi false, deoarece evreii primiseră toate binefacerile, din care s-au înfruptat într-un mod cu mult prea fericit, de la unicul şi adevăratul Dumnezeu.

Şi dacă evreii n-ar fi săvârşit păcate împotriva lui Dumnezeu, pentru că, seduşi de-o curiozitate lipsită de pioşenie, de nişte practici magice au alunecat spre adorarea unor divinităţi străine şi spre idolatrie, şi în cele din urmă l-au răstignit şi pe Hristos, ucigându-l, ar fi rămas în acel regat, deşi nu e mai spaţios ca teritoriu, totuşi s-ar fi bucurat de-o fericire mai mare. Actualmente, datorită faptului că evreii sunt împrăştiaţi pe aproape toată lumea şi printre toate neamurile, se datorează Providenţei unicului şi adevăratului Dumnezeu, pentru că pretutindeni statuile, altarele, dumbrăvile, templele zeilor falşi sunt năruite, sacrificiile sunt interzise. Se poate

dovedi prin înseşi cărţile lor cum au fosr proorocite toate acestea cu mult înainte de către profeţii lor, ca nu cumva atunci când profeţiile se vor citi în cărţile noastre, să se creadă că noi le-am plăsmuit.

În volumul următor trebuie să vedem ce curs va avea lucrarea mea —, punând capăt acestei prolixităţi prea întinse.

NOTE

1 *De Mundo*, 34. — Apuleius (125—180 ?), scriitor roman, african de origine — din Numidia, a scris lucrări filosofice : *De Deo Socratis, De Platone, De Mundo*, o teorie peripatetică despre Univers şi primul roman din literatura universală, *Măgarul de aur* (Metamorfozele), o carte de aventuri bazate pe metempsihoză.

2 *N.T.*, *Matei*, V, 45.

3 *N.T.*, II-*Petru*, II, 19.

4 Cicero, *De republica*, III, 14.

5 E vorba de celebra răscoală a lui Spartacus din anul 70 î.e.n., care a durat câţiva ani şi a pus în grea cumpănă existenţa statului sclavagist roman, deoarece sute de mii de sclavi şi-au părăsit stăpânii, în speranţa curmării acestei cumplite inechităţi sociale, a unor suferinţe interminabile.

6 Justinus, istoric roman, trăieşte în epoca împăraţilor Antonini. El a rezumat opera *Istoriile Filipice* a istoricului Trogus Pompeius (sec. I e.n.) într-o *Istorie universală*, în 44 de cărţi. Tratează mai pe larg despre istoria Macedoniei.

7 Ninus, rege asirian şi personaj legendar. I se atribuie fondarea oraşului Ninive.

8 Cyrus cel Mare (559-530), fondatorul statului persan. A cucerit Media, Lydia, Babilonul.

9 *Aeneis*, I, 46 şi *Ecloga* III, 60.

10 Vergilius, *Georg*., II, 325 şi urm.

11 *Georg*., IV, 221 şi urm.

12 *Pavor* = spaima ; *Pallor* = paloarea datorită groazei ; *Febris* = febricitatea.

13 *N.T.*, *Apocal*., XIX, 16.

14 Pomponius Mela, istoric, etnograf, contemporan cu împăraţii Claudius şi Caligula, autorul operei *Chorographia* ; autor de memorialistică, impresii din călătoriile întreprinse pe coastele Africii şi ale Mării Negre.

15 Poarta Collina se găseşte la ieşirea din Roma, în partea de Nord, la ieşirea din Quirinal către Via Nomentana.

16 *N.T.*, *Matei*, XI, 29.

17 Cf. *V. T.*, *Habacuc*, II, 4 ; *N.T.*, *Romani*, I, 17.

18 Episodul lui Mucius Scaevola, tânărul de 15 ani care a jurat împreună cu alţi 305 adolescenţi romani, într-o dumbravă, să-l suprime pe Porsenna, regele etruscilor, care invadase patria romană cu o puternică armată, a fost impresionant şi plastic zugrăvit de Titus Livius în *Ab Urbe condita*, VI, 13. Deghizat în ostaş etrusc a pătruns în tabăra duşmană, dar în loc de Porsenna îl doboară pe aghiotantul său.

19 Curtius, erou legendar, se sacrifică pentru victoria Romei în lupta cu sabinii.

20 Lucullus, vestit general roman (106—57), învingătorul regelui Pontului, Mithridate, şi al lui Tigranes, regele parţilor. Celebru prin luxul banchetelor şi al parcurilor sale.

21 Picus Feronius, sau simplu Feronia, străveche divinitate sabină identificată cu Persefona, cu templul în Câmpul lui Marte.

22 Faunus, identificat cu Silvanus, zeul păstorilor, avea templul în insula Tibrului.

23 Tiberinus, personificarea ca zeu a fluviului Tibru.

24 Titus Tatius, rege legendar al sabinilor cu care romanii au format prima comunitate politică statală.

25 Ops, divinitatea recoltelor bogate.

26 *Lux* = lumină.

27 Dea Cloacina, a canalelor Romei

28 Tullus Hostilius, al 3-lea rege legendar al romanilor. Îi învinge pe albani, prin cei 3 fraţi Horati , gemeni, care luptă cu cei 3 Curiaţi, gemeni, primii fiind romani, secunzii albani.

29 Terminus, divinitate abstractă, semnifica divinitatea sfârşitului, încheierii unei acţiuni, operaţiuni, întreprinderi, precum şi hotarelor, proprietăţilor funciare dintre state ; iniţial era un *cippus* = piatră de hotar. Avea sărbătoare : *Terminalia*, la 23 februarie. A devenit un atribut al lui Jupiter.

[30] *Juventas* = Tinereţea, avea o capelă în templul lui Jupiter şi al Minervei. Era divinitatea adolescenţilor ajunşi la vârsta bărbăţiei, *dea novorum togatorum* (Hebe la greci), când tinerii îmbrăcau *toga virilis*.

[31] Summanus, o străveche divinitate italică, identificată cu *Dis Pater* = tatăl zeilor şi în corelaţie cu *Juventas* şi *Terminus*, devenite epitete ale lui Jupiter. Avea templul lângă Circus Maximus.

[32] Se referă la legenda lui Ganymede, paharnicul zeilor, răpit de Jupiter.

[33] Citat din opera filosofică ciceroniană *Tusculanae disputationes*, cartea I, cap. 26.

[34] Acest episod este zugrăvit cu talent literar de Titus Livius în *Ab Urbe condita*, II, 36, cu deosebirea că pe ţăran îl chema Titus Atinius. Se constată cu prisosinţă că Augustin cunoştea la perfecţie opera lui Titus Livius.

[35] Se referă la Cicero, unde Scaevola apare în numeroase rânduri în dialoguri, mai ales în *Orator*, *De claris oratoribus*.

[36] Se referă la legenda homerică a mărului de aur oferit Afroditei de Paris.

[37] Se referă la mitul Europei, fiica lui Agenor, vrăjită de Jupiter, preschimbat în taur.

[38] Se referă la mitul lui Jupiter transformat în lebădă pentru a o cuceri pe fiica lui Agenor.

[39] E vorba de mitul lui Tethis, măritată cu Peleu, tatăl lui Tezeu.

[40] Cf. Cicero, *De nat. deor*., II, 25.

[41] Publius Aelius Hadrianus, împărat roman (117—138), succesorul lui Traian din dinastia Antoninilor ; a iniţiat numeroase reforme administrative ; pe plan militar a dus o politică defensivă.

[42] Iulianus (Flavius Claudius), împărat roman (361—363), de o vastă cultură filosofică neoplatoniciană, a renegat creştinismul. De aceea i s-a spus Apostatul, căci a încercat reîntronarea cultului păgân.

[43] Jovianus (Flavius), împărat roman (363—364), a fost succesorul lui Iulianus.

[44] *N.T.*, *Romani*, I, 25.

[45] Cicero, *De divinat*., II, 37.

[46] Cicero, *De nat. deor*., II, 38.

[47] Cicero, *De divinat*., XX, 17.

CARTEA A V-A

PREFAŢĂ

Deoarece se ştie că fericirea reprezintă plenitudinea tuturor realizărilor care trebuie dorite, că fericirea nu este divinitate, ci un dar al lui Dumnezeu şi pentru acest temei oamenii nu trebuie să aibă cultul nici unei divinităţi păgâne, ci numai al adevăratului Dumnezeu. Acela care este în măsură să-i facă pe oameni fericiţi (de unde se trage concluzia că dacă fericirea ar fi divinitate s-ar putea afirma că, pe bună dreptate, ea singură trebuie venerată), urmează că se cuvine să vedem din ce cauză Dumnezeu, care poate acorda acele binefaceri şi le pot avea şi acele fiinţe omeneşti care se pot bucura de ele fără a fi de ispravă, fără a fi fericite, datorită acestui motiv, a vrut ca Imperiul Roman să fie atât de grandios şi să dureze o perioadă atât de îndelungată. Negreşit, deoarece această înfăptuire n-a realizat-o acel noian de divinităţi false, la care se închinau şi despre care am arătat multe lucruri pe de o parte şi despre care vom mai vorbi când vom găsi de cuviinţă că este oportun.

CAPITOLUL 1

Cauza măreţiei Imperiului Roman şi a tuturor imperiilor nu e întâmplătoare şi nu depinde nici de poziţia constelaţiilor

Deci cauza grandoarei Imperiului Roman nu este nici fortuită, nici determinată de destin după părerea şi concepţia acelor autori

care denumesc lucruri şi fapte întâmplătoare cele care n-au nici o cauză sau se desfăşoară fără a avea vreo ordine sau vreo explicaţie oarecare, iar cele determinate de destin se întâmplă fără intervenţia lui Dumnezeu şi voinţa oamenilor şi necesitatea vreunei rânduieli. Îndeobşte domniile împăraţilor pământene sunt statornicite de Providenţa divină. Dacă cineva le atribuie pentru acest temei destinului, pentru că le atribuie fie vrerii lui Dumnezeu, fie denumeşte voia lui sau puterea lui, *destin*, atunci să-şi menţină convingerea şi să se corecteze când vorbeşte despre asemenea teză ! De ce nu se afirmă acest lucru dintr-un prim început, ceea ce va afirma în final, când cineva îi va pune întrebarea : cum defineşte *destinul* ? Într-adevăr, când oamenii aud acest termen — *destin* — potrivit vorbirii curente, nu înţeleg altceva decât puterea determinantă a poziţiei aştrilor, cum se prezintă ea când cineva e conceput sau se naşte, fapte prin care se exclude vrerea lui Dumnezeu ; alţii însă, dimpotrivă, susţin că acest fapt depinde numai de voia lui Dumnezeu. În schimb, aceia care cred că aştrii hotărăsc destinul omului fără vrerea lui Dumnezeu ce trebuie să facem, de ce binefaceri ne vom bucura şi ce neajunsuri vom pătimi, trebuie combătuţi şi nici o ureche să nu le dea ascultare, nu numai cei care respectă adevărata credinţă cu religiozitate, ci şi cei care vor să fie adepţii oricăror divinităţi, chiar şi a acelor false. De bună seamă, această părere la ce altceva contribuie, decât la faptul de-a nu se mai admite cultul nici unei divinităţi, sau de a nu-i adresa lui Dumnezeu nici o rugăciune ? Teza noastră nu este îndeptată împotriva acestora, ci a acelora care îşi manifestă adversitatea contra religiei creştine şi în sprijinul apărării celor pe care ei le cred divinităţi.

Aceia însă care susţin teza că e determinantă poziţia aştrilor într-un oarecare chip, cum să fie fiecare fiinţă omenească şi ce să devină, de ce binefacere să se bucure şi ce rău să i se întâmple fiecăruia, dar elimină voinţa lui Dumnezeu, dacă ei cred că aceiaşi aştri deţin această putere care este transmisă din partea celei mai înalte forţe — a lui Dumnezeu —, pentru ca acestea să-şi manifeste vrerea de-a hotărî în acest mod, ei aduc o mare injurie cerului, dacă opinează că se hotărăşte să se comită fărădelegi în cerul lui Dumnezeu, considerat ca un foarte strălucit senat şi cea mai splendidă curie, pe care, dacă vreo cetate pământească ar fi decretat s-o facă ar fi însemnat hotărârea de nimicire a neamului omenesc. În acest caz, ce judecată pentru faptele omeneşti îi mai rămâne lui Dumnezeu, de vreme ce, în măsura în care Dumnezeu este stăpânul constelaţiilor şi al oamenilor, şi în toate cele cereşti, se constată în mod necesar prezenţa lui continuă ? Sau dacă unii susţin că constelaţiile care primesc puterea astrală de la atotputernicul Dumnezeu nu-şi manifestă capacitatea lor de-a hotărî după propriul arbitrar, ci îndeobşte îi îndeplinesc poruncile lui Dumnezeu, fără doar şi poate, intervenind la nevoie unde trebuie ; oare să credem în privinţa atotputerniciei lui Dumnezeu că aceasta nu e aidoma puterii de înrâurire asupra destinului omenesc din partea constelaţiilor asupra destinului omenesc, ceea ce-ar fi în mod evident foarte nedemn pentru noi de crezut o asemenea enormitate. Dacă se afirmă că constelaţiile mai degrabă semnalizează fenomene şi întâmplări, nu le săvârşesc, într-o asemenea măsură încât ele prin poziţia lor prezic viitorul, aidoma unor rostiri de cuvinte prin care se prooroceşte, în schimb nu se înfăptuieşte (căci aceasta a fost părerea unor oameni nu puţin învăţaţi), atunci, într-adevăr, matematicienii, îndeobşte nu se pronunţă în modul acesta : „poziţia planetei Marte în această poziţie înseamnă homicid“, ci „săvârşeşte un homicid“.

Dar să conchidem că ei nu se exprimă cum trebuie şi e imperios necesar să aplice uzanţa vorbirii de la filosofi pentru a prevesti ceea ce cred ei că descoperă în poziţia constelaţiilor. Cum se face totuşi că ei n-au fost capabili niciodată a afirma nimic, pentru care temei în viaţa gemenilor, în anumite activităţi, în întâmplări, în profesii, în arte, demnităţi şi toate celelalte domenii referitoare la viaţa omenească şi chiar la moarte se constată de cele mai multe ori o diversitate atât de accentuată, încât se aseamănă mai mult ca gemenii între ei, dacă ţinem seama de acest lucru, numeroşi străini despărţiţi la naştere printr-un mic interval de timp şi analog şi la zămislire în urma actului sexual ?

CAPITOLUL 2

Despre similitudinea fiziologică a gemenilor, dar deosebirea dintre ei sub aspectul stării sănătății

Cicero afirmă că Hipocrate, cel mai vestit medic, a transmis prin scrierile sale că doi frați oarecare au fost suspectați fiind considerați că sunt gemeni datorită faptului că amândoi începuseră să fie contaminați de-o maladie și pentru că boala lor se agravase concomitent, dar tot concomitent se ameliorase[1].

La rândul său stoicul Posidonius, cu mare pricepere în astrologie, susținea îndeobște că cei doi vlăstari au fost zămisliți și s-au născut în aceeași zodie a aștrilor. În modul acesta, ceea ce medicul credea că destinul lor este determinat în privința stării sănătății de asemănarea și structura lor fiziologică, pe când filosoful astrolog Posidonius susținea că destinul lor este dependent de radiația și poziția constelațiilor în momentul concepției și al nașterii. În această privință, opinia medicului e cu mult mai acceptabilă și mai credibilă, pentru că, așa cum cei doi părinți ai vlăstarilor au putut să-și exercite reciproc influența sanguină trupească atunci când s-au împreunat, contopindu-se și înfăptuindu-se zămislirea, încât fătul nutrindu-se și dezvoltându-se (în faza placentară) primordial deopotrivă cu sângele din trupul matern, se naște sănătos, după aceea și hrăniți cu aceleași alimente într-una și aceeași locuință, factori care după atestările medicinei, prin aerul, topografia și capacitatea nutritivă a apelor contribuie în cel mai înalt grad la dezvoltarea în bine sau în rău, la dezvoltarea fizică a pruncilor, și deprinși cu aceleași mișcări și exerciții au putut realiza niște corpuri cu trăsături atât de asemănătoare, încât atunci când s-au îmbolnăvit simptomele maladiilor contractate s-au manifestat într-un mod asemănător ca la o singură ființă, pentru că motivele erau identice. Nu-mi dau seama de unde provine acest tupeu și nesăbuință ca să îndrăznești să atribui poziției cerului și constelațiilor destinul ființelor omenești, deci zodiilor astrale, care s-au întâmplat să fie atunci când au fost concepuți și s-au născut, ca determinante la

asemănarea modului de îmbolnăvire, câtă vreme pe teritoriul unei singure regiuni, supus condițiilor atmosferice ale aceluiași cer, dominat concomitent de atâtea fenomene meteorologice cu manifestări și evoluții atât de variate, s-au putut zămisli și naște asemenea făpturi cu aptitudini diferite.

Noi însă cunoaștem gemeni care se manifestă nu numai prin acte și comportamente diferite, dar care au suferit și de maladii și stări depresive absolut neasemănătoare. Cea mai justă explicație în această privință, după opinia mea, o dă Hipocrate, care afirmă că diferențierea stării sănătății oamenilor a putut avea loc datorită variației alimentării și comportamentelor și sistemului de viață care sunt manifestări de ordin psihic, nu sunt determinate de fizicul uman.

În consecință, e de mirare că Posidonius[2], sau oricare alt susținător al teoriei că crugul constelațiilor este determinant asupra ursitei umane, dacă poate găsi vreun argument pe care să-l afirme, dacă nu s-ar preocupa să inducă în eroare mințile ignorante care habar n-au de asemenea probleme. Într-adevăr, susținătorii zodiacului caută să acorde pe seama unui minuscul interval de timp pe care l-au avut gemenii atunci când s-au născut, atribuindu-le ursita provenită din părticica de cer din perioada de timp când s-a consemnat ora nașterii și care poartă denumirea de *horoscop*, fie că această minusculă părticică nu este atât de importantă pentru a se explica faptul cât este de mare deosebirea voințelor, actelor, moravurilor și a năpăstuirilor îndurate de gemeni, sau atârnă mai greu în cumpănă, fiind mai mare decât cea a gemenilor noștri, pentru a fi corespunzătoare caracterului superior sau inferior al acestora, deosebiri fundamentale pe care cititorii în stele le explică prin ora timpului când are loc nașterea fiecăruia. Ca atare, dacă o ființă se naște atât de repede la un mic interval după primul născut, încât să dăinuie în continuare aceeași zodie a horoscopului, eu pretind să existe o egalitate și identitate totală, în toate privințele, ceea ce însă nu se poate constata la nici o pereche de gemeni. Dacă însă întârzierea nașterii celui de-al doilea geamăn modifică zodia horoscopului, eu susțin teza că părinții gemenilor trebuie să fie diferiți, ceea ce în cazul nașterii unor gemeni acest fapt nu este cu putință.

CAPITOLUL 3

Despre argumentul privind roata olarului pe care matematicianul Nigidius l-a aplicat în privinţa naşterii gemenilor

În mod absurd deci se difuzează acea născocire referitoare la roata olarului, despre care se spune că Nigidius a dat-o ca răspuns în această privinţă, când se găsea într-o apăsătoare situaţie, pentru care temei i s-a dat numele de Figulus (Olarul). Într-adevăr, pe când Nigidius învârtea roata olarului cât a putut de tare, în timp ce aceasta se rotea, el a înnegrit-o în două rânduri cu cerneală cu cea mai mare repeziciune, părându-i-se că într-un singur loc o înnegrise. Ulterior, după oprirea roţii olarului, au fost găsite semnele pe care el le fixase pe roată, la extremitatea ei, dar distanţate la un interval destul de mare. „În modul acesta — a afirmat Nigidius —, datorită vitezei extraordinare de mişcare a bolţii cereşti, cu toate că copiii gemeni se nasc unul după altul cu o repeziciune atât de mare, similară celei făcută de el însuşi când a învârtit roata de două ori, în vastitatea spaţiului ceresc distanţele sunt extraordinar de mari. De aici rezultă concluzia cât de mari sunt deosebirile constatate la deprinderile şi ursita gemenilor".

Această plăsmuire este mai fragilă ca oalele care se făuresc prin învârtirea roţii. De bună seamă, dacă există pe cer un spaţiu imens care nu poate fi cuprins de constelaţii, într-o asemenea măsură încât de însuşirile moştenite de la părinţi să beneficieze numai unul dintre gemeni, nicidecum şi celălalt, atunci de ce se încumetă să afirme asemenea elucubraţii despre ceilalţi vlăstari născuţi care nu sunt gemeni, când le cercetează zodiacul observând constelaţiile, fapte care depind de acea taină pe care nimeni n-o poate pătrunde cu mintea şi nici tâlcui în clipa când cineva se naşte ?

Dacă totuşi se fac asemenea afirmaţii în conexiune cu naşterea altora, şi anume, pentru motivul că acestea sunt raportate la intervale mai mari de timp, acele momente ale fragmentelor de minut pe care le pot avea între ei gemenii la naşterea lor sunt atribuite unor factori extrem de neînsemnaţi, despre care astrologii n-au obiceiul să se preocupe (căci cine are această preocupare de-a şti cât să stea pe loc, când să pornească la drum, când să mănânce şi ce anume)[3]. Oare noi facem asemenea afirmaţii când discutăm despre moravurile, lucrările, întâmplările şi ursita gemenilor, menţionând foarte multe amănunte şi arătând cât de diferenţiate sunt ?

CAPITOLUL 4

Despre gemenii Esav şi Iacob extrem de deosebiţi între ei prin calitatea moravurilor şi acţiunilor lor

După cum ne aducem aminte din spusele părinţilor noştri, s-au născut doi gemeni (ca să menţionez numai faptele de seamă), într-o asemenea măsură, încât atunci când mergeau întotdeauna unul din ei păşea pe urmele tălpilor celuilalt[4]. Cu toate acestea, aceşti gemeni s-au diferenţiat atât de mult unul faţă de celălalt, în tot decursul vieţii lor, atât în ceea ce priveşte moravurile, a existat atâta neasemănare în ceea ce priveşte faptele lor, atâta deosebire în ceea ce priveşte dragostea faţă de părinţii lor, încât aceste diferenţieri la antipod i-a făcut să fie chiar vrăjmaşi unul faţă de celălalt[5]. Oare se pot rosti asemenea afirmaţii, pentru motivul că în timp ce unul umbla, celălalt şedea locului, în timp ce unul dormea, celălalt sta de veghe, în timp ce unul vorbea, celălalt păstra tăcerea, manifestări care sunt raportate la fapte insignifiante, care nu pot fi înţelese de cei care scriu despre poziţia constelaţiilor, atunci când se naşte cineva şi în privinţa cărui eveniment sunt consultaţi matematicienii ? Unul dintre gemeni a avut o slujbă de mercenar, în schimb celălalt n-a avut nici o slujbă. Unul dintre cei doi gemeni era îndrăgit de mama sa, în schimb celălalt nu era deloc. Unul şi-a pierdut demnitatea şi cinstea, care aveau mare preţ în ochii familiei lor, celălalt

le-a dobândit pe amândouă. Dar ce diferenţiere între ei în privinţa soţiilor, ce în privinţa fiilor lor, ce în privinţa faptelor lor !

Prin urmare, dacă toate aceste situaţii se raportează şi depind de acele minuscule intervale de timp care îi separă pe gemeni la naşterea lor, şi nu sunt puse pe seama zodiacului indicat de constelaţii, de ce se mai rostesc asemenea afirmaţii când se privesc constelaţiile la naşterea altora ? Dacă totuşi se fac asemenea afirmaţii şi pronosticuri, tocmai pentru motivul că nu depind de intervale atât de minuscule, greu de tălmăcit, ci de spaţii mari de timp, care se pot observa şi cunoaşte, atunci ce alt rost poate avea acea roată a olarului decât numai acela de-a stârni confuzii în minţile oamenilor care au inimă de lut, spre a nu fi în schimb convinşi de vorbele de clacă ale astrologilor ?

CAPITOLUL 5

Prin ce metode încearcă astrologii să convingă lumea, inducând-o în eroare prin difuzarea unei false ştiinţe

Pentru care temei cei doi fraţi, îmbolnăviţi concomitent, deoarece la unul simptomele erau mai agravante, la celălalt mai uşoare, examinaţi de Hipocrate au fost bănuiţi că sunt gemeni ? Oare diagnosticul său nu dă peste cap, nu răstoarnă în întregime susţinerile astrologilor care vor să atribuie astrologiei ce provine de la genele străbune, structura biologică, temperamentul [şi sistemul neurovegetativ] al fiecărui individ ? Într-adevăr, de ce s-au îmbolnăvit amândoi în acelaşi timp de-o maladie asemănătoare şi nu unul din ei mai înainte şi celălalt mai pe urmă, aşa cum se născuseră, în măsura în care nu era cu putinţă să se nască amândoi concomitent ? Sau dacă nici o diferenţă de timp n-a contribuit ca ei să se îmbolnăvească în perioade diferite de timp, pentru că au fost născuţi în timpuri diferite, de ce astrologii mai susţin că perioada

diferită a naşterii precumpăneşte în ceea ce priveşte diversităţile din alte împrejurări şi fapte ? Pentru ce gemenii au putut peregrina în perioade diferite, s-au putut căsători în timpuri diferite, au putut procrea fii în perioade diferite şi avea multe alte evenimente şi întâmplări în viaţă, deoarece se născuseră în timpuri diferite şi din aceeaşi pricină n-au putut să se îmbolnăvească la timpuri diferite ? Dacă, de bună seamă, ora disparată a naşterii a modificat horoscopul şi a adus în schimb disparitatea în celelalte evenimente ale vieţii, pentru care temei identitatea s-a menţinut numai la maladie, pentru că fuseseră concepuţi în acelaşi timp ? Sau dacă ursita stării de sănătate e absolut dependentă de concepţie şi a celorlalţi factori şi evenimente, de naştere — zice-se —, n-ar trebui să se afirme anumite axiome referitoare la sănătate, când sunt observate constelaţiile celor ce se nasc şi deşi le observăm nu constatăm ora concepţiei ? Dar dacă tocmai de aceea prevestesc îmbolnăvirile, fără a cerceta horoscopul concepţiei, pentru că constelaţiile indică momentele naşterilor după astrologi, cum ar putea ei spune unuia dintre cei doi gemeni, cunoscându-i ora naşterii, când are să se îmbolnăvească, de vreme ce celălalt geamăn, care nu are acelaşi moment şi oră de naştere, trebuie să se îmbolnăvească în mod imperios de aceeaşi maladie ?

Mai întreb dacă există un interval atât de mare de timp între naşterile gemenilor, astfel încât să fie necesar ca ei să aibă constelaţii diferite din cauza horoscopului diferit, şi datorită acestui fapt să aibă toate evenimentele cardinale diferite, pe care se pune cea mai puternică greutate, astfel încât datorită acestei cauze şi ursita lor să fie diferită, atunci cum s-a putut întâmpla aceasta dacă conceperea gemenilor n-a putut avea un timp diferit ? Sau dacă ursita celor doi gemeni concepuţi în acelaşi moment a putut fi disparată la naşterea lor, de ce şi ursita celor doi gemeni născuţi în câte un moment al timpului — deci nu concomitent, ci succesiv — n-ar putea fi diferită şi în viaţă şi la moarte ? Căci dacă identitatea momentului, în care amândoi gemenii au fost concepuţi nu a împiedicat ca unul să se nască mai înainte, iar celălalt ulterior, de ce identitatea momentelor naşterii lor s-ar opune într-o oarecare măsură, ca unul din cei doi să moară mai înainte, iar celălalt ulterior ? Dacă concepţia unui făt (sau unor gemeni) în unul şi acelaşi moment permite gemenilor

să aibă în pântecele mamei evoluţii diferite, pentru care motiv naşterea în aceeaşi oră să nu permită ca oricare altă pereche de gemeni să aibă evoluţii şi întâmplări diferite pe acest pământ şi astfel toate aceste plăsmuiri de asemenea natură, sau mai degrabă elucubraţii ale vanităţii să fie eliminate ? Care este temeiul pentru care fiinţele umane concepute în acelaşi timp, în acelaşi moment, sub una şi aceeaşi constelaţie cerească au totuşi ursite diferite, care să-i diriguiască la o naştere la ore diferite şi de asemenea cei născuţi în acelaşi moment şi ceas al timpului sub una şi aceeaşi poziţie a constelaţiilor, din două mame diferite, să nu poată avea ursite diferite, care să-i diriguiască la necesitatea diferită de-a trăi şi de-a muri ? Oare fiinţele concepute nu dispun încă de ursite pe care nu le vor putea avea decât după naştere ? Ce-ar putea, prin urmare, afirmă astrologii, pentru cazul că s-ar putea afla ora conceperii, aceştia ar putea afirma şi alte adevăruri şi mai senzaţionale? De aceea se afirmă de unii din rândul lor că un înţelept oarecare şi-a ales ora de împreunare cu soţia sa, pentru a da naştere unui vlăstar nemaipomenit. De aceea, la urma urmei, şi Posidonius, marele astrolog şi filosof, răspundea referitor la cei doi gemeni care se îmbolnăviseră concomitent, că acest fapt se întâmplă astfel, deoarece cei doi gemeni au fost concepuţi şi s-au născut concomitent. Într-adevăr, pentru acest temei — adăuga el — şi conceperea gemenilor, ca să nu i se impute că afirmaţia sa nu e clară, că pruncii s-au putut naşte concomitent, când îndeobşte se ştie că au fost concepuţi concomitent, încât Posidonius atribuia faptul că gemenii s-au îmbolnăvit concomitent de-o boală asemănătoare, nu structurii biologice [şi sistemului neurovegetativ] cvasiidentice, ci corela această identitate a stării sănătăţii lor de influenţele exercitate de poziţiile constelaţiilor. Prin urmare, dacă energetismul conceperii este atât de predominant pentru identificarea ursitelor, acestea n-au să sufere schimbări odată cu naşterea vlăstarilor ? Sau dacă ursita gemenilor pentru acest temei se schimbă, pentru că gemenii se nasc în momente diferite, de ce atunci să nu pricepem mai degrabă că ursitele lor au suferit modificări, pentru ca gemenii să se nască în momente diferite ? Oare voinţa celor care trăiesc nu-i capabilă să schimbe ursita naşterii, în aceeaşi măsură în care ordinea celor care se nasc nu poate modifica ursita conceperii ?

CAPITOLUL 6

Despre gemenii de sex contrar

Cu toate că chiar la conceperea gemenilor înşişi, care act negreşit la amândoi s-a petrecut concomitent, cum se face că sub aceeaşi constelaţie a ursitei unul e conceput ca mascul, iar celălalt ca femelă ?

Cunosc doi gemeni de sex contrar, amândoi sunt până acum în viaţă, amândoi sunt viguroşi şi prin vârstă. Cu toate că înfăţişarea trupurilor este asemănătoare, atât cât se poate constata la două sexe diferite, totuşi gemenii sunt atât de diferiţi prin deprinderile şi comportamentele vieţii, încât, în afară de actele şi manifestările care în mod imperios îi despart pe bărbaţi de genul femeiesc (pentru că aceştia îşi îndeplinesc sarcinile în timpul serviciului militar şi el aproape întotdeauna îşi părăseşte casa, colindând încoace şi încolo, pe când femeile nu se depărtează de căminul părintesc şi nu se retrag de pe ogorul propriu), pe deasupra (ceea ce este şi mai incredibil, dacă i se acordă crezământ ursitei prezise de constelaţii şi nu este un fapt uimitor dacă ne gândim la vrerile oamenilor şi la darurile lui Dumnezeu), el se căsătoreşte, ea îşi închină fecioria lui Dumnezeu, el dă naştere unei liote de vlăstari, ea nici măcar nu s-a căsătorit. Şi cu toate acestea, puterea horoscopului are pentru mulţi o putere precumpănitoare. Dar am demonstrat îndeajuns că aceasta n-are nici o însemnătate. Însă oricare ar fi horoscopul, astrologii afirmă că acesta se referă şi are valoare la naştere. Dar la concepere n-are valoare. Căci este limpede că pentru înfăptuirea conceperii a fost primordial necesar o singură împreunare, pe de o parte, dar şi puterea [energetică] a naturii e atât de mare, pe de altă parte, încât, după ce s-a înfăptuit la femeie conceperea, este absolut cu neputinţă o a doua concepere. De aici trebuie să tragem concluzia că şi momentele conceperii sunt identice. Nu este absurdă teza că s-au născut sub un horoscop diferit, ori că s-a schimbat la naştere în bărbat, şi ea în femeie ? Prin urmare, deoarece nu ar fi posibil să se susţină o asemenea absurditate, că unele influenţe ale constelaţiilor

se exercită numai asupra fizicului omenesc, aşa cum constatăm că înseşi anotimpurile variază datorită apropierii sau depărtării de soare, sau după cum unele specii de animale ca echinodermele şi moluscele, precum şi miraculoasele fluxuri sau refluxuri ale apelor oceanului se măresc sau se micşorează în raport cu fazele lunii, şi deci în aceeaşi măsură nici manifestările voinţei de natură psihică nu sunt subordonate poziţiilor constelaţiilor. Iată că acum astrologii ăştia mă obligă să cercetez dacă manifestările şi actele noastre sunt în interdependenţă de poziţiile constelaţiilor, pentru a conchide că şi pentru corpurile omeneşti este valabilă această teză. De bună seamă, ce poate fi mai legat de fiinţa omenească mai mult ca sexul ei ? Cu toate acestea au putut fi concepuţi gemeni de sex contrar sub aceleaşi poziţii ale constelaţiilor. Ca urmare, nu poate fi o nerozie să susţinem şi să credem că constelaţia care a fost identică pentru amândoi gemenii în momentul conceperii a fost capabilă să împiedice pe unul din ei să aibă un sex deosebit de al fratelui său şi că poziţia aştrilor care s-a întâmplat să fie la ora naşterii a putut fi atât de determinantă, încât să diferenţieze atât de mult până la antipod genurile omeneşti, stabilindu-i sfinţenia fecio-riei femeii la naştere ?

CAPITOLUL 7

Despre alegerea zilei în care un bărbat vrea să se însoare sau în care să planteze pomi fructiferi sau să-şi semene ogorul

Cine ar putea suporta convingerea unora că la alegerea şi fixarea termenilor în anumite zile se urzesc unele ursite noi pentru faptele omeneşti ? Se vede treaba că nu se născuse încă acea fiinţă omenească pentru a avea un fiu vrednic şi minunat, ci mai degrabă se născuse cel care să procreeze un terchea-berchea dispreţuit de toţi

şi de aceea un bărbat cu carte şi-a ales şi fixat ora când să se împreuneze cu soţia sa. Prin urmare, a creat o ursită pe care n-o avea şi, datorită acestui act realizat, s-a început conturarea ursitei care nu existase la naşterea fătului. O, ce stranie nerozie ! Se alege şi se fixează ora în care să-şi ia o soţie. Şi cred că a făcut treaba asta pentru că dacă omul nu-şi alege o zi fatidică şi faustică în acest scop, nu se poate descurca în viaţă şi va fi nefericit. Dar atunci cum rămâne cu convingerea că constelaţiile au hotărât ursita unei fiinţe omeneşti chiar de la naştere ? Oare poate omul să schimbe prin alegerea şi fixarea zilei ursita vreunei persoane, care s-a şi hotărât în prealabil şi ceea ce el însuşi a hotărât prin alegerea zilei, nu va putea fi modificat de-o altă forţă ? Atunci dacă numai oamenii, nu şi toate fiinţele şi lucrurile care se găsesc sub cer sunt subordonate constelaţiilor, pentru care motiv oamenii aleg pe alte criterii zilele corespunzătoare pentru plantarea viţei de vie sau a pomilor fructiferi, sau pentru semănarea ogoarelor, şi alte zile pentru îmblânzirea vitelor sau a le împerechea cu masculii, pentru a le făta iepele şi vacile făpturi de soi pentru cirezile lor de vite, precum şi toate celelalte griji şi preocupări domestice de asemenea natură ? Dar dacă pentru asemenea temeiuri sunt valorificate zilele alese şi fixate pentru aceste obiective, pentru că constelaţiilor le sunt subordonate toate corpurile, vieţuitoarele şi lucrurile de pe pământ, potrivit cu diferenţierile datorită momentelor temporale, atunci să constate astrologii cât de numeroase sunt fiinţele sau lucrurile materiale care fie se nasc, fie apar, fie îşi încep existenţa în acelaşi moment al timpului şi au finaluri atât de variate încât pot fi convinşi chiar şi copiii că observarea constelaţiilor şi teoriile astrologilor sunt menite să stârnească oricui râsul.

Într-adevăr, cine este atât de smintit încât să îndrăznească să susţină că toţi arborii, toate ierburile, toate fiarele, şerpii, păsările, peştii, viermişorii au în mod individual momente diferite de naştere ? Cu toate acestea oamenii îndeobşte recurg la tentativele consultării priceperii astrologilor, aplicându-le teoriile observării constelaţiilor şi la viaţa animalelor necuvântătoare, ale căror naşteri le observă cu atenţie în gospodăriile lor, în scopul investigaţiilor, şi le acordă preferinţă astrologilor, în comparaţie cu oamenii de

ştiinţă, susţinând de exemplu când cercetează poziţiile constelaţiilor că nu s-a născut un om, ci o vită. Se încumetă să afirme şi ce soi de vită e, sau, referindu-ne la categoria ovinelor, dacă e bună producătoare de lână, ori pentru tracţiune, ori pentru plugărie, ori pentru paza casei. Ba chiar şi câinilor li se cercetează de ce ursită vor avea parte, şi răspunsurile astrologilor în această privinţă sunt primite cu mari strigăte de admiraţie de stăpânii acestor patrupede domestice. În aşa hal s-au smintit oamenii, încât cred că atunci când se naşte o fiinţă omenească, venirea pe lume a altor vieţuitoare este într-o asemenea măsură stăvilită, încât şocul predestinării concomitent cu aceeaşi plagă cerească urzită (de constelaţii) nu ia naştere nici măcar o muscă. Într-adevăr, dacă vom admite această teorie a horoscopului, s-ar împinge raţionamentul până într-acolo, încât progresiv prin mici salturi gradate de la naşterea de muşte s-ar ajunge până la cămile şi elefanţi. Şi aderenţii horoscopului nu mai vor să ia în consideraţie faptul că în ziua aleasă şi fixată pentru semănat, atât de multe categorii de cereale intră în sol concomitent, încolţesc concomitent şi când răsar pe lanuri, concomitent cu ele răsar şi buruienile adiacente, cresc şi se coc şi ele simultan şi cu toate acestea ulterior spicele crescute şi dezvoltate împreună cu ierburile şi neghina sunt distruse unele de rugină, ca să spun aşa, altele sunt răpite şi pustiite de păsări (pentru hrana lor), altele sunt smulse fără voie de oameni (o dată cu buruienile, la plivit). Atunci ce vor avea de gând să afirme astrologii şi plugarii ? Când vor constata că grânele lor au un soroc şi un sfârşit atât de deosebit, că au avut parte de alte constelaţii ? Oare nu vor regreta că au ales anumite zile pentru asemenea plante nutritive şi vor tăgădui că creşterea şi dezvoltarea plantelor comestibile, precum şi coacerea lor sunt dependente de manifestările bolţii cereşti ; în schimb numai oamenii sunt subordonaţi poziţiilor constelaţiilor şi că Dumnezeu numai oamenilor le-a acordat pe pământ liberul arbitru ?

În pofida tuturor acestor consideraţii, nu în mod nejustificat se crede că atunci când astrologii afirmă într-un mod uimitor multe adevăruri, la urma urmei ei nu sunt insuflaţi de adevărata spiritualitate şi de duhurile necurate care au menirea să se insinueze tainic în minţile lor şi să le întărească falsele convingeri, concomitent şi nocive despre ursita omului hotărâtă de constelaţii, pentru că horoscopul nu este o ştiinţă reală fundamentată pe observări notate, cercetări verificate realmente, prin vreo metodă oarecare.

CAPITOLUL 8

Despre acele fiinţe omeneşti care definesc destinul în funcţie de conexiunea cauzală determinată de vrerea lui Dumnezeu, nu de poziţia constelaţiilor pe bolta cerească

Cu fiinţele omeneşti (superioare), intelectualii care definesc *ursita* nu în interdependenţă de poziţia constelaţiilor, deci de horoscop, conform căruia omul e conceput, se naşte sau când se începe ceva, ci de înlănţuirea cauzală şi înşiruirea tuturor cauzelor prin care se înfăptuieşte tot ceea ce se înfăptuieşte — nu e imperios necesar să ne străduim şi să recurgem la controverse, referitor la conţinutul termenului lingvistic, deoarece într-adevăr aceştia atribuie ordinea şi identificarea cauzelor, precum şi înlănţuirea lor logică, vrerii şi puterii Atotputernicului Dumnezeu, în privinţa căruia ei cred cu toată puterea convingerilor că Dumnezeu este atotştiutor înainte de-a fi creat lumea şi că el nu lasă nimic în afara ordinei (şi armoniei universale), că de la Dumnezeu îşi au izvorul toate puterile şi energiile (cosmice), cu toate că nu de la el vin toate manifestările energiilor.

În modul acesta se demonstrează că aceşti cărturari definesc *ursita* cu precădere însăşi vrerea atotputernicului Dumnezeu, a cărui dinamică şi forţă de neînvins se întinde şi se aplică pretutindeni în Univers. Următoarele versuri, dacă nu mă înşel, au ca autor pe Annaeus Seneca[6], în care spune :

„Călăuzeşte-mă, Tată atotputernic şi stăpân al înaltului văzduh,
Oriunde ai găsit tu cu cale, mă supun ţie fără zăbavă.
Cu râvnă te urmez. Pătimind te voi însoţi pretutindeni
Cu suspine şi gemete, fiind stăpânit de răutatea
din mine !
Fă, Doamne, să nu vreau a săvârşi cele îngăduite fiinţei
vrednice !
Ursita îl călăuzeşte pe cel care îşi manifestă vrerea şi-l
trădează pe cel care nu vrea“[7].

Neîndoielnic, în acest ultim stih, Seneca a denumit *ursită* ceea ce mai sus afirmase că reprezintă „vrerea prea înaltului Părinte“, de care e pregătit să i se supună şi să asculte, pentru a fi călăuzit, potrivit vrerii sale, pentru ca nu cumva dacă nu vrea să fie silit să vrea.

Şi versurile lui Homer sunt identice în conţinut cu cele afirmate de Seneca, atunci când spune :

„Vrerile oamenilor se manifestă aşa cum însuşi Jupiter, tatăl zeilor, a luminat toate meleagurile lumii răspândind-o în scopul rodniciei“, versuri traduse în latină de Cicero[8].

Nici în această privinţă părerea poeţilor nu s-ar putea bucura de autoritate. Dar pentru că Cicero afirmă că stoicii, care cred în forţa destinului, aplică de obicei aceste versuri homerice, se identifică nu cu părerea lui Homer, ci cu concepţia filosofilor stoici care, pe temeiul acestor stihuri pe care le citează, când tratează domeniul destinului, susţin foarte limpede ceea ce cred ei despre ursită, deoarece ursita ei o identifică cu Jupiter, pe care îl consideră divinitatea supremă, afirmând că conexiunea tuturor destinelor de el e determinată.

CAPITOLUL 9

Despre Dumnezeu Atoateştiutorul şi liberul arbitru al oamenilor care contrazice definiţia lui Cicero

Cicero se străduieşte să-i combată pe stoici, afirmând că el nu poate să-i combată pe stoici dacă nu elimină proorocirile. El se

străduieşte într-o asemenea măsură să combată proorocirile, încât refuză să-i recunoască autenticitatea de ştiinţă a viitorului şi susţine din toate puterile că divinităţile — proorocirile — în general n-au nici un fundament, că darul prezicerilor viitorului, al evenimentelor nu-l are nici o fiinţă omenească, nici o divinitate.

Cicero neagă chiar şi preştiinţa lui Dumnezeu şi se străduieşte, cu argumentaţii nefondate însă, să răstoarne orice profeţii, dând ca exemplu totuşi câteva oracole, care pot fi cu uşurinţă respinse, dar în final Cicero nu reuşeşte să ne convingă asupra veracităţii tezei sale. În schimb, argumentaţia ciceroniană este decisivă şi definitivă (fără replică), atunci când combate susţinerile şi tezele astrologilor, deoarece, într-adevăr, acestea se prezintă în aşa fel, încât ele singure se contrazic şi se autodesfiinţează.

Dar sunt cu mult mai mult de aprobat aceia care susţin ursita fundamentată pe constelaţii decât Cicero, care înlătură preştiinţa viitorului. Într-adevăr, e cea mai evidentă demenţă să mărturiseşti că există Dumnezeu şi să tăgăduieşti că Dumnezeu ştie dinainte ce se va întâmpla în viitor.

Deoarece şi el însuşi a văzut, aceasta înseamnă că el a presimţit ceea ce s-a scris : „Zis-a cel smintit în mintea sa că nu există Dumnezeu“[9], dar aceasta n-a spus-o în numele său. De bună seamă, Cicero şi-a dat seama câtă ură şi supărare stârneşte cu asemenea susţineri şi de aceea l-a pus pe Cotta să discute în această privinţă împotriva stoicilor în cărţile sale *Despre natura divinităţilor* şi a preferat să-i încredinţeze lui Lucilius Balbus sarcina de a-şi da părerea, susţinând teza stoicilor, decât lui Cotta, care declară că nu există nici o natură divină[10]. În schimb, Cicero, în cărţile operei sale *Despre proorociri*, combate cu cea mai mare străşnicie preştiinţa viitorului. În mod evident însă el procedează astfel, făcând toate acestea pentru a nu consimţi că există ursită şi a se anula liberul arbitru. De bună seamă, Cicero crede că dacă ar admite ştiinţa şi prezicerea viitorului, atunci el n-ar putea nega câtuşi de puţin existenţa ursitei.

Dar oricum s-ar manifesta controversele şi discuţiile extrem de alambicate ale filosofilor, noi, aşa cum mărturisim pe atotputernicul şi adevăratul Dumnezeu, la fel mărturisim şi vrerea şi suprema-i

putere şi preştiinţa. Să nu ne temem că o vom face fără vrerea noastră pentru acest temei, deoarece o facem cu vrerea proprie şi pentru că Dumnezeu a ştiut dinainte că noi îi vom îndeplini voia. El, a cărui preştiinţă nu poate fi indusă în eroare. În schimb Cicero s-a temut să combată preştiinţa şi la rândul lor şi stoicii s-au temut să susţină că nu toate s-au făcut din necesitate, cu toate că tot ei admit teza că totul s-a făcut prin voia ursitei.

Prin urmare, din ce cauză s-a temut Cicero de preştiinţa viitorului, pentru ca totuşi să se străduiască s-o distrugă printr-o alocuţiune detestabilă ? Probabil pentru că dacă toate cele viitoare sunt în prealabil ştiute, ele se vor desfăşura în acea ordine în care s-a ştiut mai înainte că se vor desfăşura şi dacă se vor desfăşura în această ordine, atunci ordinea în care se vor desfăşura toate acestea este cunoscută lui Dumnezeu, căci el o ştie dinainte. Şi dacă e certă ordinea lucrurilor, este certă şi ordinea cauzelor, căci nu se poate face ceva care să nu fi avut de mai înainte o cauză creatoare. Dacă este certă ordinea lucrurilor, prin care se creează tot ceea ce este — spune Cicero —, atunci tot ceea ce se creează este opera ursitei. Dacă astfel stau lucrurile, atunci nimic nu mai este în puterea noastră şi nu mai există nici liberul arbitru. Dacă admitem o astfel de situaţie — spune Cicero —, atunci se răstoarnă totul, toată viaţa omenească, de-a surda se fac legi, de-a surda se fac mustrări, elogieri, critici, îndemnuri, nu există nici o dreptate ca răsplată pentru cei buni, nu se aplică nici pedepse pentru ticăloşi[11].

Prin urmare, ca să nu existe asemenea consecinţe pentru faptele omeneşti, şi nedemne, şi absurde, şi periculoase, Cicero nu vrea să existe preştiinţa viitorului[12]. Ajuns într-o asemenea angoasă, sufletul dominat de religiozitate se vede obligat să aleagă o soluţie din două, fie să admită că depinde ceva de vrerea noastră, fie să admită că există preştiinţa viitorului, deoarece socoteşte că ambele soluţii nu pot coexista împreună, căci dacă se va admite una din ele, cealaltă va fi eliminată. Dacă vom recurge prin alegere la preştiinţa viitorului vom elimina liberul arbitru. Prin urmare, Cicero, un bărbat strălucit, învăţat şi foarte priceput sfătuitor în ceea ce priveşte problemele cardinale ale vieţii omeneşti, din cele două soluţii el alege liberul arbitru al voinţei şi, ca să confirme alegerea,

Cicero a tăgăduit valoarea preştiinţei viitorului. Dar el în acest mod, vrând să facă nişte oameni liberi, a făcut din ei nişte ticăloşi.

Sufletul fiinţei omeneşti dominat de religiozitate recurge la alegerea ambelor căi, îşi însuşeşte şi mărturiseşte că adoptă ambele căi şi prin puterea credinţei îşi întăreşte convingerile. În ce mod ? — replică Cicero. Într-adevăr, dacă există o preştiinţă a viitorului, se vor desfăşura toate în continuare care sunt conexate de ele, până când se ajunge la acel stadiu în care voinţa noastră nu va mai avea nici un rol. Sau dacă va mai depinde ceva de voinţa noastră, aplicându-se aceeaşi metodă a treptelor se va ajunge la acel stadiu unde nu va mai exista preştiinţa viitorului. Negreşit, prin intermediul tuturor acestor trepte se va ajunge la acest rezultat : dacă există liberul arbitru, nu toate sunt subordonate destinului. Dacă toate se fac fără a fi subordonate destinului, atunci nu există nici o ordine certă şi strictă a tuturor cauzelor. Dacă nu există o ordine certă şi strictă a cauzelor, atunci nu există nici o ordine certă a lucrurilor pentru preştiinţa lui Dumnezeu, lucruri care nu pot fi create şi există fără cauze eficiente care să le preceadă. Dacă nu există o ordine certă a lucrurilor pentru preştiinţa lui Dumnezeu, totul nu se desfăşoară aşa cum Dumnezeu a ştiut în prealabil cum se va desfăşura totul. În esenţă, dacă totul nu se va desfăşura aşa cum Dumnezeu a ştiut în prealabil că se va desfăşura după voia sa, atunci — spune Cicero —, Dumnezeu n-are harul preştiinţei a întregului viitor.

Noi, împotriva acestor sacrilegii îndrăzneţe, vrăjmaşe credinţei, afirmăm că Dumnezeu ştie totul înainte de creaţia firii şi noi săvârşim tot ce simţim şi cunoaştem prin intermediul vrerii noastre.

Negreşit, noi nu afirmăm că tot ceea ce se face se face datorită ursitei — deci prin ursită. Mai mult, declarăm că nimic nu se face prin ursită ; noi am demonstrat că n-are nici o valoare noţiunea *ursitei* în domeniul în care cei care vorbesc de ea şi o susţin îndeobşte, adică în poziţia constelaţiilor (pe bolta cerească), când fiecare fiinţă omenească a fost concepută şi a fost născută, deoarece realitatea însăşi îi demonstrează zădărnicia şi goliciunea. În schimb, noi nu negăm ordinea cauzelor acolo unde vrerea lui Dumnezeu îşi dovedeşte atotputernicia şi nici nu ne ocupăm de termenul ***destin***,

rostindu-l numai, probabil, ca să înţelegem că noţiunea *fatum* derivă din cuvântul *fandum*, care înseamnă „ceea ce trebuie spus, (rostit)", căci nu putem tăgădui ceea ce s-a scris în *Sfânta Scriptură*: „Dumnezeu a vorbit o dată şi eu am auzit aceste două lucruri, că puterea este a lui Dumnezeu şi Doamne, la Tine este toată milostivirea, pentru că Tu îi dai fiecăruia după faptele lui " ![13] Într-adevăr, în cele rostite „că El a vorbit o dată", se înţelege că a vorbit nezdruncinat de nimeni, cu alte cuvinte fără a fi clintit de cineva (contrazis de cineva) pentru a schimba ceva, aşa cum el a spus că tot ce va fi şi va fi creat de el va rămâne neschimbat. Ca urmare, prin acest raţionament am putea defini *destinul,* derivându-l de la termenul *fandum*, numai dacă acest termen am obişnui să-l înţelegem şi pentru alte domenii spre care nu vrem să aplecăm inimile oamenilor.

Consecinţa însă nu este aceea că dacă la Dumnezeu există cauza precisă a tuturor cauzelor, nu mai rezidă în noi pentru acest temei nimic, pentru a ne manifesta liberul arbitru. De bună seamă, şi vrerile noastre intră şi fac parte din ordinea cauzelor care la Dumnezeu există ca o certitudine absolută şi este cuprinsă în preştiinţa lui, deoarece şi vrerile oamenilor sunt cauze ale faptelor omeneşti. În chipul acesta, cel care a cunoscut în prealabil toate cauzele lucrurilor, negreşit n-a putut ignora că între aceste cauze există şi vrerile noastre, pe care Dumnezeu le-a ştiut dinainte că sunt cauzele faptelor noastre.

De bună seamă, şi faptul că acelaşi Cicero concede că nu se creează nimic dacă creaţia şi fapta nu sunt precedate de-o cauză eficientă, cu alte cuvinte în stare de-a fi făcută, atunci e suficient ceea ce-a afirmat pentru a fi combătut. Într-adevăr, la ce-i foloseşte lui Cicero afirmaţia că nimic nu se creează fără o cauză, în schimb nu orice cauză este rezultatul şi contribuţia destinului, deoarece există şi cauze fortuite şi cauze naturale şi cauze voluntare ? E suficient să mărturisim că tot ce se face nu se poate face fără o cauză prealabilă ? Într-adevăr, noi nu afirmăm că nu există şi cauze fortuite de la care îşi trage numele şi *ursita*, dar spunem că ele sunt tainice şi le atribuim fie vrerii lui Dumnezeu cel adevărat, sau vrerii unor duhuri, de care or fi, dar înseşi cauzele naturale nu le separăm de vrerea lui Dumnezeu, care este Creatorul şi Ziditorul întregii firi.

Dar cauzele voluntare sunt fie ale lui Dumnezeu, fie ale îngerilor, fie ale oamenilor, fie ale oricăror vieţuitoare, dacă totuşi trebuie denumite vreri acele instincte, acele manifestări sufleteşti lipsite de raţiune prin care acestea săvârşesc acte potrivit firii lor, când poftesc ceva, sau evită ceva. Eu însă denumesc *vreri* manifestările îngerilor, fie ale fiinţelor bune, pe care îi denumim *îngerii vestitori ai lui Dumnezeu* şi vreri rele pe care le caracterizăm şi denumim *îngerii lui Satana*, ori chiar *demoni* şi tot aşa şi vrerile oamenilor, fie buni, fie răi.

De aici rezultă că nu există cauze care să creeze toate lucrurile cu excepţia celor determinate de voinţă, adică ale acelei firi care reprezintă duhul vieţii, prin urmare care animă totul[14]. Creatorul tuturor corpurilor şi al oricărui duh este Dumnezeu însuşi, de bună seamă Duhul necreat. În vrerea sa rezidă puterea supremă care ajută vrerile bune ale duhurilor create, le judecă pe cele rele, orânduieşte totul, atribuie unora puteri, însă altora nu le atribuie. Într-adevăr, aşa cum el este Creatorul întregii firi, la fel este dătătorul tuturor puterilor, dar nu şi al vrerilor, pentru că relele vreri nu purced de la el, pentru că acestea sunt contra Firii, care e opera lui Dumnezeu. Prin urmare, corpurile sunt subordonate mai degrabă vrerilor, unele vrerilor noastre, adică tuturor vieţuitoarelor muritoare şi mai degrabă oamenilor decât animalelor, iar altele, vrerii îngerilor. În schimb, toate corpurile sunt subordonate vrerii lui Dumnezeu primordial, căruia îi sunt supuse toate vrerile, pentru că nu au putere decât cele cărora le atribuie el.

Prin urmare, cauza lucrurilor, cauză care creează şi nu este creată este Dumnezeu. Negreşit, există şi alte cauze care şi creează şi sunt create, aşa cum sunt toate duhurile create, mai cu seamă cele raţionale. În schimb, cauzele corporale, care mai degrabă sunt create decât creează, nu trebuie enumerate printre cauzele eficiente, deoarece ele sunt capabile să săvârşească lucrurile pe care le fac vrerile duhurilor cu ajutorul lor.

Prin urmare, în ce chip procedează ordinea cauzelor, cunoscută cu certitudine lui Dumnezeu Atoateştiutorul, aşa fel alcătuită, încât să nu rămână nimic în puterea vrerii noastre, câtă vreme vrerile noastre au un mare rol în rânduiala însăşi a cauzelor. Prin urmare,

Cicero trebuia să-i combată pe cei care afirmă că această cauză a lucrurilor provine de la destin, sau mai degrabă îi atribuie denumirea de *destin*, fapt pe care noi îl respingem, mai cu seamă din pricina noţiunii, care îndeobşte nu s-a înţeles cu sensul ei adevărat. Dacă însă el neagă că ordinea tuturor cauzelor reprezintă certitudinea absolută şi este foarte cunoscută lui Dumnezeu Atotştiutorul, atunci noi îl detestăm mai mult decât pe stoici. Într-adevăr, Cicero fie tăgăduieşte existenţa lui Dumnezeu, deoarece el în cărţile sale *Despre natura zeilor* se străduieşte să introducă o altă divinitate — pe Jupiter — în locul lui Dumnezeu, fie susţine că dacă există Dumnezeu îi neagă capacitatea lui de-a fi Atotştiutor, a preştiinţei lui în toate. Cicero nu afirmă altceva decât că acel Dumnezeu despre care „un smintit a spus în inima sa : nu există Dumnezeu"[15]. „Negreşit, cel care nu este atotştiutor şi preştiutor a tot ce va fi nu este Dumnezeu. Pentru acest temei şi vrerile noastre au atâta valoare câtă valoare a vroit el ca ele să aibă şi a ştiut mai dinainte el. Şi ce vor fi în stare să săvârşească, vor fi capabili a săvârşi cu cea mai deplină certitudine, pentru că Dumnezeu a ştiut dinainte ce vor fi în stare şi ce vor face, El, a cărui preştiinţă nu poate fi trecută cu vederea. De aceea, dacă mie mi-ar fi pe plac să folosesc denumirea de *ursită*, aplicând-o unei întâmplări oarecare, aş spune mai degrabă că ursita celei mai slabe fiinţe omeneşti depinde de vrerea unui om mai puternic, care-o subordonează puterii sale, decât să accept că liberul nostru arbitru poate fi eliminat de această ordine a cauzelor, pe care stoicii după obiceiul lor şi nu după deprinderile noastre o denumesc *ursită*.

CAPITOLUL 10

Oare vrerile omeneşti sunt subordonate unei necesităţi imperioase ?

De aici rezultă că nu trebuie să ne temem nici de acea necesitate, de care stoicii înspăimântându-se, s-au trudit să separe cauzele

lucrurilor, aşa fel încât pe unele le-au eliminat din necesitate, altele le-au subordonat necesităţii ; între cele pe care ei n-au vrut să fie încadrate în subordinea necesităţii au introdus şi voinţele noastre, ca nu care cumva — pasămite — să nu fie libere, dacă sunt subordonate şi depind de necesitate.

Într-adevăr, dacă trebuie denumită *necesitate* acea forţă care nu este şi nu depinde de puterea noastră, ci face ce poate, deşi noi nu vrem, ca spre exemplu necesitatea de-a muri, atunci e limpede că vrerile noastre, datorită cărora trăim bine sau rău, nu sunt subordonate şi nu depind de-o astfel de necesitate. De bună seamă, noi săvârşim multe fapte, pe care dacă n-am vrea nu le-am săvârşi. De aici rezultă primordialitatea voinţei. Într-adevăr, dacă vroim rezultatul vrerii este fapta ; dacă nu vroim, nu rezultă fapta. Negreşit, dacă n-am vroi să săvârşim ceva n-am săvârşi. Dacă însă se defineşte necesitatea „ca o forţă pe temeiul căreia afirmăm că este necesar să fie aşa, sau să se facă aşa", nu ştiu de ce ar trebui să ne mai temem că necesitatea ne va răpi liberul arbitru. Neîndoios, noi nu subordonăm nici viaţa, nici preştiinţa lui Dumnezeu necesităţii, dacă afirmăm că e imperios *necesar* ca Dumnezeu să aibă viaţă veşnică şi să fie atotştiutor dinainte, la fel cum nici puterea lui Dumnezeu nu se diminuează când se afirmă că Dumnezeu nu poate să moară şi să dispară. Într-adevăr, dacă aşa ceva nu este cu putinţă, atunci aceasta ar însemna că Dumnezeu ar fi dotat cu o putere mai mică, dar lui, pe bună dreptate, i se spune Atotputernicul, pentru că face ceea ce vrea şi nu suportă ceea ce nu vrea. Dacă lui Dumnezeu i s-ar întâmpla ceva, n-ar mai fi Atotputernic. Pentru acest temei nu i se poate întâmpla nici un neajuns, pentru că este Atotputernic.

În chipul acesta, când afirmăm că este necesar ca să vrem prin liberul nostru arbitru, atunci când vrem ceva, fără îndoială, rostim un adevăr şi pentru acest motiv noi nu subordonăm liberul nostru arbitru necesităţii, care elimină libertatea. Prin urmare, vrerile noastre există şi ele acţionează, săvârşind ceea ce vroim, ceea ce nu s-ar săvârşi dacă n-am vroi.

Când însă cineva pătimeşte fără vrere, datorită voinţei altor oameni şi în acest caz există o voinţă care se impune, cu toate că nu

e a sa proprie, ci puterea lui Dumnezeu e aceea care se impune. (Într-adevăr, dacă ar exista o voinţă atât de puternică şi totuşi n-ar putea săvârşi ceea ce vrea, ar fi stăvilită de o voinţă mai puternică. Şi în acest caz n-ar fi totuşi decât tot o voinţă şi n-ar fi nici a altuia, ci a aceluia care vrea, cu toate că nu îndeplineşte ceea ce vrea.) De aici rezultă deducţia că orice pătimeşte o fiinţă omenească împotriva vrerii sale, nu se cuvine să atribuie pătimirile sale unor vreri omeneşti sau vreunui duh creat, ci mai degrabă vrerii lui Dumnezeu, care dă putere celor ce vor.

Ca atare, nu pentru acest temei nu rezidă nimic în vrerea noastră, pentru că Dumnezeu a ştiut dinainte ce se va întâmpla cu voinţa noastră. Căci cel care a ştiut dinainte aceasta, înseamnă că a ştiut dinainte totul. Cu alte cuvinte, Dumnezeu ştie dinainte ce se va întâmpla cu voinţa noastră. De aceea noi nu suntem deloc constrânşi fie să eliminăm liberul arbitru al vrerii noastre prin admiterea preştiinţei lui Dumnezeu, fie să negăm că Dumnezeu ştie dinainte viitorul, admiţând liberul arbitru al voinţei noastre (ceea ce nu este îngăduit), ci le acceptăm pe amândouă, le mărturisim pe amândouă, cu credinţă ca fiind adevărate : pe prima, ca să credem cu toată fiinţa, pe cea ce-a doua, ca să trăim cum se cuvine. Dar dacă nu credem cu toată fiinţa nu vom trăi bine. De aici rezultă, departe de noi să negăm preştiinţa lui Dumnezeu, pentru că cu ajutorul lui suntem liberi şi vom fi liberi ca să vroim să ne bucurăm de libertate.

Prin urmare, nu zadarnice sunt legile, mustrările şi îndemnurile, laudele şi criticile, pentru că Dumnezeu a ştiut dinainte că vor exista şi asemenea căi şi măsuri şi vor avea o foarte mare putere, cât a ştiut el dinainte că vor avea putere, iar rugăciunile la rându-le vor avea rostul şi puterea, pentru a se dobândi cele pe care Dumnezeu le-a ştiut dinainte că le va acorda celor care îi adresează rugăciuni, şi, pe bună dreptate, pentru păstrarea dreptăţii s-a instituit răsplata pentru faptele bune şi pedepse pentru păcate. De bună seamă, omul păcătuieşte nu pentru că Dumnezeu a ştiut dinainte că omul va păcătui, ci, dimpotrivă, nu e nici o îndoială că omul când păcătuieşte săvârşeşte greşeli, pentru că Dumnezeu, a cărui preştiinţă nu poate fi trecută cu vederea şi a ştiut dinainte că omul va păcătui, nu

soarta, nu ursita, nu altcineva sau altceva. Omul dacă nu va vroi, nu va păcătui, dar chiar dacă n-ar fi vroit să păcătuiască şi aceasta a fost ştiută dinainte de Dumnezeu.

CAPITOLUL 11

Despre providenţa universală a lui Dumnezeu în ale cărui legi sunt toate cuprinse

Ca urmare, Prea Înaltul şi Adevăratul Dumnezeu, împreună cu Cuvântul său şi cu Sfântul Duh, care alcătuiesc o Treime şi sunt Unul singur[16], Atotputernicul Dumnezeu, Creatorul şi Făcătorul tuturor trupurilor şi sufletelor, cu care sunt împărtăşiţi cei fericiţi, şi anume cei care, pe temeiul adevărului sunt fericiţi, şi nu al făţărniciei, Dumnezeu, care l-a făcut pe om o fiinţă cugetătoare, dotată cu suflet şi trup şi n-a îngăduit ca acela care păcătuieşte să rămână nepedepsit şi nu l-a lăsat să nu se bucure de milostivirea sa, El, care a dat şi celor buni şi celor răi putinţa de-a coexista împreună cu pietrele, viaţa vegetativă, prin zămislire, prin sămânţă, aidoma ca a plantelor şi a arborilor, viaţa sensitivă, aidoma ca a animalelor patrupede, viaţa intelectuală, aidoma numai ca a îngerilor ; de la care purcede orice rânduială, orice măsură, orice frumuseţe şi înfăţişare ; de la care derivă orice măsură, număr sau greutate ; de la care avem tot ceea ce e firesc, de orice categorie, de orice valoare, de la care avem seminţele, înfăţişările, speciile de seminţe, încolţirile seminţelor şi întruchiparea lor ; care a dat şi trupului gen, frumuseţe şi sănătate, fecunditatea în scopul continuităţii şi conservării, armonia membrelor şi trăinicia armoniei ; care a dăruit şi fiinţelor iraţionale memorie, simţire şi concupiscenţă, iar celor raţionale, pe deasupra, minte, inteligenţă şi voinţă, care a creat nu numai cerul şi pământul, nu numai pe înger şi pe om şi a înzestrat cu măruntaie chiar şi pe cele mai neînsemnate şi mai dispreţuite

vieţuitoare, cu aripioare păsările, ierburile, floricelele şi arborii cu frunze, cu toate părţile componente, pentru a se bucura de pace şi armonie. Câtuşi de puţin nu trebuie să credem că Dumnezeu a vrut ca împărăţiile pământeşti, domniile şi stările de servitute să fie străine de legile Providenţei sale.

CAPITOLUL 12

Prin ce stil de viaţă vechii romani au binemeritat ca Dumnezeu adevărat, cu toate că nu lui i se închinau, să-şi mărească imperiul ?

Prin urmare, să vedem pentru care virtuţi şi din ce cauză Dumnezeu adevărat, în ale cărui puteri se găsesc şi împărăţiile pământeşti, i-a învrednicit pe romani cu sprijinul său să-şi mărească imperiul.

Ca să putem trata această problemă în mod absolut, am scris şi în cartea precedentă referitor la acest subiect, că în această privinţă zeii romanilor n-au nici o putere, deşi romanii au socotit că divinităţile lor trebuie adorate chiar pentru lucruri lipsite de importanţă, iar capitolele anterioare ale prezentului volum pe care le-am redactat până acum, referitoare la eliminarea destinului, le-am tratat în aşa fel încât cel care e convins că Imperiul Roman n-a putut avea o expansiune atât de mare şi nici conserva prin cultul divinităţilor lor, ci mai degrabă au atribuit aceste fenomene ale evoluţiei istorice nu ştiu cărei ursite şi nu vrerii Prea Înaltului şi Atotputernicului Dumnezeu.

Aşadar, vechii şi primii romani, după cum ne arată şi ne iniţiază istoria lor, deşi au avut ca şi alte neamuri, cu singura excepţie a poporului evreiesc, cultul unor divinităţi false şi au adus jertfe nu lui Dumnezeu, ci demonilor, totuşi „romanii erau avizi de proslăvire, foarte darnici cu banii, aspirau după o glorie fără margini, acumularea de avuţii pe căi cinstite“[17] ; romanii şi-au manifestat asemenea tendinţe cu cea mai arzătoare pasiune, pentru un asemenea scop au vrut să trăiască şi n-au stat la îndoială chiar să moară. Celelalte dorinţe le-au înăbuşit, datorită acestor uriaşe şi arzătoare năzuinţe şi pasiuni. Iar în ceea ce priveşte patria lor, deoarece romanii găseau cu cale că a fi subjugaţi de alte neamuri înseamnă un fapt înjositor, în schimb a domina şi ordona altor neamuri înseamnă a dobândi glorie, şi-au dorit patria liberă de orice preocupare meschină, înjositoare, măruntă primordial, în schimb să se manifeste ca dominatoare.

De aici rezultă concluzia că romanii, nesuportând tirania regilor, „şi-au creat magistraturi supreme de conducere statală pe timp de un an, desemnând doi comandanţi supremi, care au căpătat denumirea de *consuli*, termen derivat de la cuvântul *consulere* = a consulta, a da sfaturi, nu *regi* sau *stăpâni*, termeni derivaţi din cuvintele *regnare* = a fi pe tron, a fi rege, şi de la *dominare* = a fi stăpân, a stăpâni, a domni“. Deoarece, în mod evident, termenul de *regi* derivă din cuvântul *regere*, aşa cum s-a arătat mai sus = a conduce, iar termenul *regnum* = regat, derivă de la *rex* = rege, iar acesta de la *regere*[18]. Însă s-a considerat că fastul regesc, alaiul, nu trebuia să devină hipertrofia celui care domneşte ca un tiran, ci o conducere statală manifestată ca a unor oameni care dau sfaturi cu bunăvoinţă poporului.

De aceea, după alungarea de pe tron a regelui Tarquinius cel Trufaş, s-a trecut la instituirea consulatului. Acelaşi istoric, Sallustius, i-a elogiat pe romani când a scris următoarele : „Statul roman şi-a câştigat libertatea într-o perioadă de timp incredibil de scurtă, fapt demn de amintit, atât de mare a fost râvna romanilor de-a dobândi glorie“[19]. Deci această aviditate de proslăvire şi această râvnă după o glorie atât de nemăsurate, au contribuit la înfăptuirea unor numeroase miraculoase realizări, după opinia unor scriitori, lăudabile şi demne de-a fi glorificate.

Acelaşi Sallustius îi elogiază ca fiind nişte bărbaţi mari şi de seamă ai epocii sale pe Marcus Cato[20] şi Gaius Caesar[21], afirmând că multă vreme Republica Romană n-a avut personalităţi mai prestante ca aceştia, ci, după cum îşi aminteşte el, amândoi au fost

înzestrați cu extraordinare virtuți, dar și cu caractere deosebite. Referitor la elogierea lui Caesar, Sallustius a relevat că acesta își dorea să aibă o armată mare și puternică și dezlănțuirea unor noi războaie, pentru a-și putea scoate în relief vitejia (și calitățile sale de strateg). Astfel, între aspirațiile unor mari personalități de-a se releva prin vitejie era și aceea de-a stârni conflicte între neamuri și seminții neînsemnate și obscure[22], fiind animat de râvna ca și divinitatea Bellona să ațâțe conflicte sângeroase. Negreșit, râvna după proslăvire și aspirația după glorificare îl însuflețea pe Caesar.

Prin urmare, primordial dragostea după libertate, iar ulterior aspirațiile dominației, conjugate cu dorința de proslăvire și râvna după glorificare au fost cauzele multor înfăptuiri mari. Un poet de seamă roman a concretizat aceste mari calități ale romanilor în următoarele versuri, când spune :

„Regele etrusc Porsenna a ordonat Romei să-l reprimească pe tron pe Tarquinius care fusese detronat și alungat, începând să supună unui cumplit asediu cetatea romană. Urmașii lui Aeneas s-au năpustit asupra vrăjmașului, luptând cu arma în mână pentru libertate“[23]. Prin urmare, în acea vreme era un înalt ideal de-a lupta cu vitejie și a muri pentru patrie, pentru a trăi și a se bucura de libertate. Însă după ce romanii și-au dobândit libertatea, au fost însuflețiți de atâta râvnă după glorificare, încât numai obținerea libertății li s-a părut a fi de prea mică importanță, dacă nu aspiră și după dominația asupra altor neamuri, câtă vreme și acest țel, așa cum același poet proclamă prin gura lui Jupiter că este la fel de înalt[24] :

„Ba însăși aspra Junona,
Care acum sleiește pământul și cerul cu groaza stârnită,
Va recurge la o atitudine mai îmbietoare și împreună cu mine
Va sprijini neamul înveșmântat în togă, pentru a deveni stăpânul lumii.
Așa s-a decis. După scurgerea anilor va veni o epocă (strălucită)
Când neamul lui Assaracus[25] va supune Phthia[26] și vestita cetate Micene[27]
și va domni peste grecii învinși“.

Într-adevăr, Vergilius punându-l pe Jupiter să proorocească un astfel de viitor pentru Roma, el amintea isprăvile trecutului și le reactualiza în prezentul epocii sale. Eu pentru acest temei am vrut să le evoc, pentru a demonstra că romanii, după cucerirea libertății, au recurs la dominația altor neamuri și acest obiectiv fixat l-au considerat o mare virtute, care trebuie elogiată.

La acest țel se referă și următorul pasaj al aceluiași poet, în care el, după ce consideră metodele proprii ale romanilor de-a domni, ordona, subjuga și desfășura războaie mai presus de metodele altor neamuri, spune :

„Alții vor sculpta statui de bronz cu un talent mai mare, încât să pară vii.
Într-adevăr, admit aceasta și vor dăltui în marmură chipuri încât să pară vii,
Vor pleda mai bine în procese, vor descrie mișcările aștrilor, trăgând pe hărți raze.
Alții vor cânta în versuri răsăritul constelațiilor,
Tu, romane, ține minte acest lucru, tu ești menit să conduci noroadele (lumii)[28] subordonându-le puterii tale.
(Acestea vor fi metodele și scopurile tale), să le impui datina păcii.
Să cruți neamurile supuse și să înfrângi prin bătălii noroadele trufașe“.

Acei romani își aplicau sistemele lor de administrare cu o pricepere cu atât mai deosebită, cu cât se înfrânau mai mult trupește de la plăceri, sufletele de la iritări, instinctele de la concupiscențe, de la creșterea avuțiilor, și, datorită lor, de la coruperea moravurilor prin rapturi în dauna concetățenilor sărmani, prin înmulțirea de ademeniri de la turpitudini cu prilejul reprezentațiilor teatrale.

Pretutindeni se întindea și abunda decadența moravurilor, atunci când le consemna în scrierile sale Sallustius și poetul Vergilius își cânta în stihuri *Eneida* sa. La onoruri și glorie se ajungea prin mijloace perverse și înșelăciuni, nu prin căile menționate mai sus. Datorită acestei decadențe, același Sallustius spune : „În primul

rând jinduirea pătimaşă după putere, mai mult chiar ca lăcomia, subjugase sufletele oamenilor, pentru că viciul e mai aproape de virtute. Căci şi omul vrednic în aceeaşi măsură ca şi cel netrebnic râvnesc gloria, onorurile, puterea. Dar cel vrednic — spune mai departe Sallustius — se străduieşte să le obţină pe calea cea dreaptă, în schimb cel ticălos şi netrebnic, pentru că e lipsit de calităţi morale, depune eforturi să le dobândească prin mijloace viclene şi înşelăciuni"[29].

Prin aceste calităţi morale, adică prin intermediul virtuţilor, nu prin înşelăciuni şi malversaţiuni se ajunge la demnităţi, glorie şi putere, la care râvnesc deopotrivă şi cei vrednici şi cei ticăloşi. Cu deosebirea că cel vrednic se străduieşte prin mijloace cinstite. Aceste mijloace sunt fundamentate pe virtuţi. Practica virtuţilor contribuie la atingerea ţelului propus, adică la glorie, demnitate, putere.

Faptul că la romani au fost îndătinate deprinderile morale îl demonstrează însăşi înălţarea templelor construite succesiv în cinstea acelor divinităţi denumite Virtutea, Onoarea, considerate zeiţe consacrate de Dumnezeu însuşi. De aici se poate înţelege ce înalt scop îi atribuiau romanii virtuţii către care năzuiau să ajungă fiinţele vrednice şi bune, adică şi la onoruri. Negreşit, netrebnicii nu aveau cultul virtuţilor, cu toate că şi ei jinduiau să obţină onoruri, pe care însă se străduiau să le obţină prin mijloace murdare, adică prin malversaţiuni şi ticăloşii.

Mai îndreptăţit ca toţi este elogiat Cato[30]. Despre acesta Sallustius spune : „Cu cât Cato năzuia spre glorie, cu atât aceasta era pe urmele lui"[31]. Într-adevăr gloria, după care unii jinduiesc, arzând până la mistuire, reprezintă părerea bună pe care o au oamenii despre semenii lor. Pentru acest temei virtutea stă pe-o treaptă superioară, deoarece ea nu este satisfăcută cu judecata omenească, dacă nu intervine şi propria conştiinţă. În această privinţă apostolul spune : „Într-adevăr, în aceasta stă slava noastră, mărturisirea conştiinţei noastre"[32]. Iar în alt pasaj, apostolul spune : „Fiecare să-şi dovedească lucrarea proprie şi atunci se va bucura de înalta sa slavă, care va fi opera sa şi nu a altuia"[33]. Virtuţile nu trebuie, prin urmare, să umble după slavă, onoruri şi putere, după care jinduiesc cei vrednici, străduindu-se să le obţină prin mijloace cinstite, ci trebuie să caute alte virtuţi. Negreşit, adevărata virtute este aceea care aspiră să ajungă la acea finalitate elevată, unde se află binele omenesc cel mai înalt, nemaiexistând altul mai presus de el. De aceea şi onorurile către care a năzuit Cato, n-a fost nevoie să le pretindă el, ci statul roman i le-a acordat pentru virtuţile lui, fără ca el să le ceară[34].

Însă, după afirmaţiile amintite ale lui Sallustius, doi romani au excelat prin virtuţile lor, Caesar şi Cato. În realitate însă, în mod evident virtuţile lui Cato au fost la mare distanţă mai apropiate de adevăr decât cele ale lui Caesar. În consecinţă, să vedem după părerile înseşi ale lui Cato, cum se prezenta situaţia Republicii Romane în perioada contemporană cu el şi cum se prezentase mai înainte : „Să nu credeţi — spune Cato — că strămoşii noştri au făcut republica noastră mare dintr-una mică cu ajutorul armelor. Dacă aşa ar fi, actualmente am avea-o cu mult mai frumoasă. Concluzia rezultă din faptul că astăzi Republica Romană are un număr mai mare de aliaţi, o densitate mai mare de cetăţeni, în afară de potenţialul de arme şi de cai cu mult superior decât au avut vechii romani. Dar alţii au fost factorii care i-au făcut pe strămoşii noştri să fie mari, care pentru noi astăzi nu mai există, şi anume, hărnicia în ţară, o conducere statală, dominată de spiritul de dreptate în afară, libertatea de opinie neîngrădită (în domeniul politic şi social), înfrânarea faţă de greşeli şi vicii, ori plăceri instinctuale. În locul acestora am introdus luxul şi risipa, precum şi lăcomia, sărăcia şi lipsurile în rândurile poporului, belşugul la persoanele particulare ; lăudăm bogăţiile, urmăm inerţia, nu facem nici o discriminare între cei buni şi cei ticăloşi ; jinduirea şi setea de îmbogăţire domnesc în dauna virtuţilor. Şi nu-i de mirare că într-o societate în care fiecare din voi luaţi hotărâri numai în interes propriu, în care sunteţi sclavii plăcerilor dezmăţate în casele voastre, banilor şi favoritismului ; în modul acesta toate se manifestă aidoma unui atac împotriva republicii noastre, lipsite de apărare"[34a].

Cine aude aceste cuvinte ale lui Cato, prin scrisul lui Sallustius, crede că aşa cum sunt elogiaţi vechii romani, toţi au fost atunci aşa, sau majoritatea locuitorilor. Dar realitatea n-a fost aşa. Altfel n-ar fi

adevărate cele pe care tot Sallustius le descrie şi despre care am amintit în cartea a doua a lucrării mele, în care el a afirmat că nedreptăţile suferite de plebei din partea celor mai puternici, de la cârmă, şi din această cauză despărţirea tagmei plebeie de aceea a patricienilor şi faptul că au existat şi alte dezbinări în ţară încă de la început, iar după abolirea regalităţii nu s-a instaurat o eră de dreptate şi legalitate şi de moderaţie, câtă vreme fostul rege Tarquinius le-a insuflat romanilor teamă (din afara fruntariilor), până nu s-a încheiat greul conflict armat dezlănţuit din cauza lui şi desfăşurat cu statul etrusc. Ulterior însă patricienii au prigonit plebea, storcând-o de vlagă prin exercitarea puterii asupra lor, de parcă ar fi fost sclavi, îi maltratau (sălbatic) pe plebei, aplicându-le aceleaşi metode ca în timpul tiraniei regale, îi alungau de pe ogoare (însuşindu-şi roadele muncii lor), şi se comportau la conducerea statului de parcă numai ei singuri erau beneficiarii puterii. Curmarea acelor discordii, când patricienii singuri vroiau să-şi exercite prerogativele puterii, iar plebeii nu vroiau să fie exploataţi de ei ca nişte sclavi, a pricinuit-o cel de-al doilea război punic[35], când din nou a început să-i ameninţe spaima cumplită iscată de campania militară a lui Hannibal, când acele tulburări sociale au făcut loc unor griji şi preocupări cu mult mai stringente, care îndemnau sufletele neliniştite de primejdiile războiului, pe toţi cetăţenii să revină la unire şi armonie socială. Datorită unui număr mic de personalităţi, care într-adevăr au fost conducători excelenţi, s-au făcut mari realizări în republică în domeniul administrativ, când statul roman a început să prospere prin înfrânarea şi stăvilirea neajunsurilor de către pumnul de oameni de ispravă de la conducere, dotaţi cu înţelepciune.

Aşa cum acelaşi istoric care a citit şi auzit multe, scrie că lui i-au făcut multă plăcere faptele de arme strălucite pe care le-a săvârşit poporul roman în ţară şi în timp de pace şi în timp de război şi pe mare şi pe uscat şi că el s-a preocupat să ştie ce anume i-a determinat pe romani să înfăptuiască întreprinderi atât de grandioase, deoarece el a ştiut că în dese rânduri romanii au înfruntat cu trupe puţine armate mari de duşmani şi cunoscuse că războaiele au fost desfăşurate cu efective reduse contra unor regi cu uriaşe resurse. Sallustius a mai relatat că dânsul, care s-a ocupat cu atâtea şi atâtea,

este convins că alesele virtuţi ale puţinilor cetăţeni au fost sorgintea tuturor realizărilor ; datorită lor s-a ajuns ca oamenii săraci să-i învingă pe cei bogaţi, un pumn de oameni să izbândească asupra gloatelor. „Dar când statul roman a decăzut datorită luxului, leneviei şi corupţiei — spune Sallustius — din nou republica a început să decadă de la grandoarea ei, datorită viciilor şi dezmăţului comandanţilor şi magistraţilor romani".

Prin urmare, virtuţile unui pumn de oameni constituie calea adevărată către glorie, onoruri şi putere, cu alte cuvinte a celor care se sprijină pe virtuţi, calitate care a fost elogiată şi de Cato însuşi. În modul acesta se explică hărnicia romanilor dovedită în timp de pace, de care a amintit Cato şi care a contribuit la îmbogăţirea tezaurului public : sobrietatea particularilor cu întreprinderi modeste. Dar prin coruperea moravurilor, viciile au răsturnat totul, aducând sărăcirea poporului şi huzurul particularilor datorită înavuţirii[36].

CAPITOLUL 13

Despre amatorii de glorie, care glorie deşi este un viciu este considerată virtute, deoarece prin ea sunt stăvilite vicii mai mari

Pentru aceste temeiuri, după ce regatele Orientului au atins un înalt grad de celebritate şi propăşire, Dumnezeu a vroit să înflorească şi cele ale Occidentului, ceea ce însă s-a realizat ulterior, în timp, dar ca întindere şi mărime teritorială a imperiilor de mai mare celebritate, ca spre exemplu statul roman, pe care l-a încredinţat mai degrabă unor asemenea personalităţi, în scopul potolirii unor grave conflicte între numeroase neamuri ; căci aceşti bărbaţi de seamă, pentru obţinerea onorurilor, elogierii şi gloriei s-au străduit să apere patria, căutându-şi câştigarea gloriei în sânul ei şi în acest scop n-au stat la îndoială să pună mai presus de salvarea lor,

salvarea patriei, însufleţiţi numai de acest suprem ţel — aidoma unei obsesii —, adică de patima elogierii, în schimb însă înăbuşind în ei jinduirea după avuţii şi multe alte apucături vicioase.

Negreşit, cel care recunoaşte că şi pasiunea după obţinerea de elogii este tot un viciu, îşi dă perfect seama că e o concluzie sănătoasă, deoarece însuşi poetul Horatius[37] n-a putut scăpa de patima gloriei, căci el însuşi spune despre dânsul : „Şi pe tine, poete, te înflăcărează pasiunea proslăvirii, dar pentru a expia cu certitudine aceste aspiraţii, numai lectura repetată de trei ori, cu gând curat, a unei opere proprii te-au putut lecui de ea“[38]. Tot Horatius, într-o poezie lirică, în chipul acesta şi-a exprimat hotărârea de-a înăbuşi tendinţele de expansiune şi dominaţie ale Imperiului Roman : „Dacă îţi vei înfrâna poftele lacome de stăpânire, vei putea domni peste un mai mare teritoriu, în loc să uneşti hotarele Libiei de îndepărtatul Gades, iar cartaginezii din ambele cotinente să fie subordonaţi unei singure puteri“[39].

Negreşit, cei care nu pot să-şi înfrâneze concupiscenţele prea lipsite de simţul pudoarei prin adevărata credinţă inspirată de Duhul Sfânt şi prin dragostea de intelectualitate şi de frumuseţe estetică, e mai bine să fie animaţi de dorinţa de-a fi proslăviţi şi elogiaţi, năzuinţe omeneşti care n-au pecetea sfinţeniei, dar măcar nu sunt dezonorante.

Însuşi Tullius Cicero nu şi-a putut disimula aceste tendinţe, deoarece el a scris în cărţile *Despre republică*, în care tratează despre doctrina cu care trebuie educat conducătorul unui stat, că acesta trebuie alimentat cu pasiunea gloriei şi în consecinţă îi aminteşte că bărbaţii de seamă din trecut ai istoriei romane au realizat multe fapte strălucite şi minunate din aspiraţia către glorie[40].

Prin urmare, romanii nu numai că nu se împotriveau acestei tendinţe vicioase, ba chiar erau de părere că trebuie cultivată şi înflăcărată această aspiraţie, încredinţaţi că e spre folosul republicii. Într-adevăr, Cicero nici în lucrările sale filosofice nu se leapădă de această patimă bolnavă, — râvna după glorificare — pe care o susţine mai limpede ca lumina zilei. Într-adevăr, când el vorbeşte de asemenea studii şi lucrări care trebuie investigate în scopul înfăptuirii binelui adevărat, nu pentru zădărnicia laudelor omeneşti,

Cicero emite această sentenţă generală şi chiar universală ca o axiomă: „sentimentul onoarei are cultul artelor, toţi literaţii sunt înflăcăraţi de năzuinţele de-a studia, de-a obţine glorie întotdeauna ; acele ocupaţii care sunt unanim condamnate, sunt privite cu nepăsare“[41].

CAPITOLUL 14

Despre stârpirea din suflet a năzuinţei pătimaşe de obţinere a gloriei omeneşti, pentru temeiul că cei dreptcredincioşi sunt animaţi numai de slăvirea lui Dumnezeu

Prin urmare, fără nici o îndoială, putem rezista în faţa patimei după glorificare mai uşor decât dacă am ceda în faţa ei. Într-adevăr, oricare dintre noi poate fi mai asemănător chipului lui Dumnezeu, cu cât se străduieşte să se purifice de asemenea impuritate. Deci, această patimă nu este eradicată din inima omenească în întregime, deoarece nu conteneşte să ispitească chiar sufletele care folosesc în slujba binelui viaţa lor ; la ei râvna după glorificare să nu fie întrecută de dragostea de dreptate, pentru ca, dacă unele tendinţe şi aspiraţii nu sunt acceptate de toţi şi atunci rămân undeva tăinuite, dacă unele fapte sunt bune, dacă sunt drepte, chiar şi în aceste cazuri, iubirea de elogiere omenească să se ruşineze şi să dea înapoi în faţa iubirii de adevăr. De bună seamă această urâtă deprindere, aidoma unui viciu, este vrăjmaşul neîmpăcat al adevăratei credinţe creştine, dacă jinduirea după glorie e mai adâncă în inima omului ca teama sau iubirea de Dumnezeu, încât Domnul a spus : „Cum credeţi oare în gloria pe care o aşteptaţi să vină de la semenii voştri şi nu căutaţi slava care vine numai de la Dumnezeu ?“[42]. De asemenea, despre unii care crezuseră în Hristos, dar se temuseră să-şi mărturisească făţiş credinţa în el, evanghelistul spune : „Aceştia au iubit mai mult glorificarea lor de către oameni, decât slava din partea lui Dumnezeu“[43].

Sfinţii apostoli n-au făcut acest lucru. Pe când ei propovăduiau numele lui Hristos în acele locuri unde El era nu numai neacceptat (după cum însuşi Cicero spune : „Întotdeauna ceea ce nu este acceptat şi aprobat de unii oameni este dat de o parte"), dar chiar era şi hulit şi socotit vrednic de cea mai cumplită ură, aducându-şi aminte de vorbele rostite pe care le auziseră de la prea bunul lor învăţător şi totodată doctor al sufletelor lor : „Dacă cineva nu mă va mărturisi pe mine, lepădându-se în faţa oamenilor, mă voi lepăda şi eu în faţa Tatălui meu, care este în ceruri, sau faţă de îngerii lui Dumnezeu"[44], pentru că apostolii, în pofida acestor blesteme şi vorbe de ocară, în pofida celor mai crunte persecuţii şi pedepse şi torturi, nu s-au înspăimântat în toiul şi de noianul de sudalme şi batjocoriri omeneşti, încât să înceteze propovăduirea izbăvirii semenilor lor.

Şi pentru că apostolii Domnului săvârşeau şi mărturiseau faptele Dumnezeieşti şi-şi trăiau viaţa potrivit poruncilor Dumnezeieşti, după ce-au înfrânt într-o oarecare măsură inimile împietrite şi a fost introdusă pacea adevăratei dreptăţi, a urmat înfăptuirea unei nemăsurate slave în Biserica lui Hristos, n-au rămas deoparte liniştiţi, ca şi cum şi-ar fi atins ţelul vieţii şi virtuţilor, ci au atribuit-o slavei lui Dumnezeu, mulţumită căreia au izbândit şi i-au înflăcărat şi pe cei care le cereau sfaturi, ca să năzuiască spre iubirea lui Dumnezeu, care i-a făcut pe ei să fie cum au fost.

Într-adevăr, ca să nu fie buni şi vrednici în scopul glorificării lor de oameni, Învăţătorul lor le-a propovăduit, spunându-le : „Feriţi-vă să vă faceţi dreptatea voastră în faţa oamenilor ca să fiţi văzuţi de ei ; astfel nu veţi avea plata voastră din partea Tatălui vostru, care este în ceruri !"[45]. Dar iarăşi, ca nu care cumva, înţelegând greşit aceasta, să se teamă să fie pe placul oamenilor, şi tăinuind că sunt oameni buni, să le fie semenilor lor de mai puţin folos, le-a arătat în ce chip trebuie să li se facă lor cunoscuţi şi le-a spus : „Să fie strălucite faptele voastre în faţa oamenilor, pentru ca ei să vadă faptele voastre bune şi să-l slăvească pe Părintele vostru care este în ceruri"[46]. Prin urmare, „nu ca să fiţi văzuţi de ei", adică cu această intenţie ca voi să vreţi ca ei să fie convertiţi de voi, pentru că voi nu reprezentaţi ceva numai prin voi, ci ca „să-l proslăvească pe Părintele vostru care e în ceruri", pentru ca şi ei să devină creştini buni, cum sunteţi şi voi.

Pe urmele acestor apostoli au mers martirii, care i-au întrecut pe eroii romani de talia lui Scaevola, Curtius, Decius[47], dar nu autopedepsindu-se, ci îndurând pedepsele şi torturile pricinuite de alţii pe temeiul adevăratelor virtuţi, pentru că erau însufleţiţi de adevărata credinţă.

Dar pentru că ei îşi trăiau viaţa într-o cetate pământească şi li se făgăduise ca ţel al tuturor îndatoririlor faţă de ea nevătămarea, păstrarea intactă nu în cer, ci pe pământ, nu pentru viaţă veşnică, ci în plecarea din viaţă a celor care aveau să îndure martiriul şi în venirea altora care la rându-le aveau să piară ca martiri, ce altceva ar putea ei iubi decât slava, prin care vroiau să dăinuie numele lor după moarte, ca şi cum ar trăi în spusele celor care îi proslăvesc ?

CAPITOLUL 15

Despre răsplata vremelnică pe care Dumnezeu a dat-o romanilor pentru frumoasele lor caractere

Prin urmare Dumnezeu n-a avut intenţia să le acorde romanilor viaţă veşnică împreună cu sfinţii săi îngeri în Cetatea lui cerească, la care n-are acces decât credinţa adevărată, care nu pretinde supunere religioasă de felul celei denumite de greci λατρεία, decât numai faţă de unicul şi adevăratul Dumnezeu. Dacă Dumnezeu nu le-ar fi acordat romanilor această slavă pământească a realizării unui imperiu atât de neasemuit ca însemnătate, nu le-ar fi atribuit şi răsplata pentru bunele metode folosite, adică pentru virtuţile lor prin care romanii se străduiau să ajungă la o slavă atât de înaltă.

Într-adevăr, despre asemenea comunicare, în mod evident, datorită acestor virtuţi înfăptuiesc ceva bun şi temeinic, pentru a fi proslăviţi de oameni, chiar Domnul a spus : „Amin vă zic vouă, ei şi-au luat plata lor"[48]. În chipul acesta romanii au privit cu dispreţ interesele lor personale şi au avut în vedere numai interesele

obşteşti, adică acelea ale republicii — ale patriei —, ale tezaurului statului, au rezistat în faţa lăcomiei, împotrivindu-se, s-au îngrijit şi preocupat numai de problemele patriei, dând bune soluţii, şi, în conformitate cu legile lor, nu s-au aplecat în faţa delictelor şi nici nu s-au dedat plăcerilor. Prin toate asemenea atitudini, aidoma unor căi drepte (de reglementare a vieţii sociale), a ajuns Imperiul Roman şi locuitorii săi la onoruri, putere şi glorie, au fost respectaţi şi onoraţi de aproape toate neamurile, au impus legislaţia Imperiului Roman la nenumărate neamuri şi au dobândit faimă şi apreciere unanimă astăzi şi prin literatură şi prin istorie aproape în rândurile tuturor popoarelor. Deci toată lumea n-are motiv să se plângă de spiritul de dreptate al Preaînaltului şi Adevăratului Dumnezeu, romanii „şi-au luat plata lor".

CAPITOLUL 16

Despre răsplătirea cetăţenilor cu o viaţă de sfânt ai împărăţiei romane cărora le sunt utile exemple furnizate de virtuţile romanilor

Răsplata pentru sfinţi e cu totul alta, când ei îndură oprobriul şi pătimirile în numele adevărurilor despre Dumnezeu, adevăruri pe care cei care iubesc lumea aceasta le urăsc din răsputeri. Cetatea lui Dumnezeu este eternă : acolo nimeni nu se naşte, pentru că nimeni nu moare. Acolo este adevărata fericire în plenitudinea ei, dar nu ca un simbol al unei divinităţi, ci ca un dar al lui Dumnezeu. De la el am primit chezăşia credinţei, câtă vreme cutreierăm prin lumea asta, suspinând după frumuseţea Paradisului. Acolo soarele nu răsare asupra celor buni şi a celor răi[49], ci soarele dreptăţii îi ocroteşte numai pe cei buni. Acolo nu va exista marea hărnicie în scopul îmbogăţirii tezaurului public în dauna bunurilor personale neînsemnate şi modice, pentru că adevărata comoară obştească rezidă în adevăr.

Prin urmare, Imperiul Roman a ajuns să atingă o glorie pământească atât de strălucită nu numai ca să acorde unor asemenea bărbaţi de seamă o astfel de răsplată, ci şi în scopul de-a oferi locuitorilor acelei Cetăţi eterne posibilitatea de-a observa cu atenţie cuvenită şi minuţiozitate acele exemple, cât timp rătăcim prin această lume[50], şi de-a constata ce mare iubire datorează ei patriei cereşti pentru viaţa eternă, dacă patria pământească a fost atât de profund iubită de concetăţenii săi, pentru a se bucura de glorie în faţa oamenilor.

CAPITOLUL 17

Ce roade au cules romanii de pe urma războaielor purtate şi ce foloase au adus ei popoarelor pe care le-au învins ?

De bună seamă, dacă meditām la această viaţă a muritorilor care se desfăşoară într-un scurt interval de timp şi apoi se curmă, ce rost are să ştim sub ce guvernare statală trăieşte o fiinţă omenească destinată să moară, dacă cei care conduc statul n-o obligă să comită fărădelegi şi nedreptăţi ? Oare romanii le-au cauzat neajunsuri neamurilor subjugate, cărora le-au impus legile lor, afară de cazul represaliilor când aceste neajunsuri printr-un război necruţător le-au pricinuit distrugeri şi daune considerabile ? Dacă conflictul s-ar fi încheiat printr-un pact de alianţă şi neagresiune între beligeranţi, totul s-ar fi terminat cu rezultate îmbucurătoare. În schimb n-ar fi existat gloria celor care au triumfat. Căci la rândul lor şi romanii trăiau tot sub imperiul aceloraşi legi, pe care le impuneau celorlalte neamuri. Iar dacă neamurile s-ar înţelege între ele fără concursul lui Marte şi al Bellonei, nici divinitatea Victoria nu şi-ar avea aşezământul său consacrat, deoarece acolo unde nu se desfăşoară nici o luptă nu există nici un învingător. Oare romanii n-au avut aceleaşi

condiţii de viaţă ca ale celorlalte neamuri ? Mai cu seamă dacă s-ar fi înfăptuit mai devreme reformele şi transformările sociale realizate ulterior cu cel mai mare entuziasm şi spirit umanitar, încât toţi cetăţenii teritoriilor care erau înglobate la Imperiul Roman au primit cetăţenia romană, devenind cetăţeni romani şi ca această cetăţenie, care înainte aparţinea puţinora, să aparţină tuturora, cu acea deosebire că acei plebei care nu-şi aveau ogoarele lor, îşi desfăşurau viaţa pe ogoarele statului, dar şi această hrană a plebeilor atribuită printr-o bună administrare a organelor republicii ar fi putut fi dobândită cu mai multă plăcere de la cetăţenii lor, în loc să fie smulsă de la nişte populaţii învinse.

Într-adevăr, nu văd deloc ce importanţă are şi ce deosebire pentru siguranţa poporului şi, de bună seamă, şi pentru bunele moravuri, faptul că unii au învins, iar ceilalţi au fost învinşi, cu excepţia acelui fast atât de plin de deşertăciune al gloriei omeneşti, pentru cei care au ars datorită dorinţei mistuitoare a victoriei şi au desfăşurat războaie sângeroase. De bună seamă, nu plătesc oare şi ogoarele lor tributuri ? Oare ceea ce nu li se îngăduie altora, nu le e îngăduit şi lor să înveţe ? Oare nu există în curia romană numeroşi senatori de pe alte tărâmuri, deşi nu cunoscuseră mai înainte înfăţişarea Romei ? Dacă toţi oamenii pământului nu sunt altceva decât tot oameni, nu rămâne altă soluţie decât să renunţi la deşarta glorie. Căci dacă şi acest secol atât de destrăbălat încuviinţează ca totuşi să se bucure de mai mari onoruri cei care sunt mai vrednici, atunci nici onorurilor umane n-ar trebui să li se acorde o mare însemnătate, pentru temeiul că la drept vorbind fumul n-are nici o greutate.

Dar şi în domeniul unor asemenea fapte să apelăm la ajutorul Domnului şi Dumnezeului nostru. Ca atare, să luăm în considerare faptele şi anume câte tentaţii au dispreţuit, ce pătimiri au îndurat, câte dorinţe şi-au înăbuşit pentru gloria omenească cei care au binemeritat să se bucure de ea, întocmai ca de răsplata pentru asemenea virtuţi şi să dăm importanţă acestei atitudini pentru a combate emfaza, deoarece, în măsura în care acea Cetate cerească, în care ni s-a promis că vom domni, este atât de departe de aceasta pământească a noastră, la o distanţă ca de la cer la pământ, la fel cum la

fel de departe viaţa eternă de vremelnicele bucurii, ori slava autentică de glorificarea găunoasă, tovărăşia îngerilor de tovărăşia între oameni, strălucirea soarelui de lumina lunii[51], aşa cum a făcut-o Creatorul, încât să iasă în vileag că cetăţenii unei patrii atât de grandioase n-au înfăptuit nimic grandios pentru ei, dacă pentru obţinerea acelei slave au săvârşit o bună faptă, sau au înfruntat un neajuns, când ei, pentru această patrie pământească deja câştigată, au săvârşit isprăvi atât de strălucite, dar au îndurat şi atâtea pătimiri, mai cu seamă când iertarea păcatelor, pe care cetăţenii romani le-au acumulat pentru patria eternă, are ceva analog ca prin umbră, acelui azil al lui Romulus, care, pentru a întemeia acea cetate romană, a adunat acea gloată de oameni refugiaţi la Roma, ca să scape de urmărire pentru delictele săvârşite de ei.

CAPITOLUL 18

Cât de departe de hipertrofie trebuie să fie creştinii, când au realizat ceva în numele şi pentru iubirea patriei eterne, câtă vreme romanii au realizat opere atât de grandioase pentru gloria omenească şi în cetatea pământească ?

Deci, ce mare ispravă este să dispreţuieşti toate satisfacţiile şi plăcerile oricât de atrăgătoare ale lumii acesteia, pentru acea patrie eternă şi cerească, dacă pentru această patrie vremelnică şi pământească, Brutus[52] a putut să-şi suprime pe înşişi fiii săi, deşi nimeni nu l-a obligat să săvârşească o asemenea faptă ? Negreşit, e mai greu să omori copiii decât să fii nevoit să săvârşeşti această grozăvie, să dăruieşti săracilor ceea ce în mod evident strângi sau păstrezi pentru vlăstarii tăi, sau să le pierzi dacă există vreo pornire să săvârşeşti aceasta în numele credinţei sau dreptăţii[53]. Căci nu bogăţiile pământeşti ne fac pe noi şi pe vlăstarii noştri fericiţi, căci aceste bogăţii pot fi irosite fie chiar în timpul vieţii noastre, fie după

moartea noastră, căci pot fi luate în stăpânire de nu ştim cine, ori de cine nu vroim. Numai Dumnezeu aduce oamenilor fericirea care constă în adevărata bogăţie a sufletului.

Dar lui Brutus îi interzice bucuria de a se înfrupta din fericire, pentru că şi-a ucis copiii — pe cei doi fii ai săi şi dovada nefericirii o furnizează chiar poetul Vergilius, care-l elogiază în versurile următoare, unde spune :

„Şi tatăl îşi va trimite la moarte vlăstarii săi în numele
Frumoasei libertăţi, pentru că urzeau noi războaie".

El, nefericitul, oricum îl vor judeca urmaşii pentru fapta sa[54]. Dar în următorul vers, Vergilius îl consolează pe nefericitul tată, Brutus, care „Învinge în sufletul său dragostea de patrie şi dorinţa nemăsurată de proslăvire". Acestea sunt cele două temeiuri, libertatea şi dorinţa proslăvirii de către semeni, cei doi factori care îi avântă pe romani să săvârşească fapte minunate. Dacă, prin urmare, pentru libertatea celor ce la rându-le aveau să moară şi pentru dorinţa elogierii, factorii care sunt pretinşi de muritori, au putut fi suprimaţi feciorii de către tatăl lor, atunci ce lucru extraordinar este dacă pentru adevărata libertate, care ne scapă de nedreptăţi şi de dominaţia morţii şi a diavolului şi ne face liberi şi nu pentru dragostea de glorie omenească, ci din iubirea eliberării oamenilor, dar nu scăpându-i de tirania regelui Tarquinius cel Trufaş, ci de demoni şi de căpetenia demonilor ; şi nu mai sunt ucişi vlăstarii, ci săracii sunt socotiţi în rândurile fiilor lui Hristos ?

Dacă o altă căpetenie romană cu numele de Torquatus[55] şi-a suprimat fiul, care luptase nu împotriva patriei, ci fiindcă luptase chiar pentru patria romană, însă împotriva ordinului tatălui său, cu alte cuvinte pentru că tatăl său, fiind comandantul suprem al armatei romane, dăduse acest ordin, atunci când feciorul său, fiind provocat de vrăjmaş, se luptase cu atâta înflăcărare şi avânt tineresc, încât şi-a învins adversarul. Dar tatăl şi-a ucis fiul, pentru ca nu cumva neajunsul rezultat din exemplul călcării ordinului, să depăşească binele şi avantajul obţinute prin elogierea faptului că vrăjmaşul a fost doborât. Atunci de ce sunt glorificaţi cei care dispreţu-

iesc toate bunurile pământeşti, în numele legilor patriei nemuritoare, şi care bunuri sunt apreciate cu mult mai puţin decât nişte vlăstari ?

Dacă Furius Camillus a eliberat a doua oară Roma de gali, deşi îi fusese nerecunoscătoare patria, de pe grumajii căreia el îndepărtase jugul veienţilor, cei mai înverşunaţi duşmani, şi condamnat de pismuitorii lui, pentru că Furius Camillus n-avea o altă patrie mai puternică, în sânul căreia să-şi poată desfăşura o viaţă mai plină de glorie, atunci de ce se glorifică, de parcă ar fi făcut o mare ispravă cel care ducându-se întâmplător în biserică, a îndurat cea mai cruntă pedeapsă a dezonorării sale din partea unor cruzi vrăjmaşi, totuşi nu a trecut în tabăra duşmanilor săi eretici, ori a comis împotriva ei o altă erezie, ci mai degrabă şi-a apărat biserica sa, pe cât i-a stat în putinţă, de blestemăţiile atât de primejdioase ale ereticilor, pentru că nu există o altă biserică, în care să se trăiască nu numai bucurându-se de slăvirea oamenilor, ci unde să se dobândească o viaţă eternă ?

Dacă Mucius Scaevola, ca să-l oblige pe Porsenna, regele etruscilor, să încheie pace cu romanii, atunci când îi năpăstuise pe romani cu un război deosebit de sângeros, deoarece nu putuse să-l suprime şi fiind indus în eroare îl doborâse pe-un altul în locul lui, şi-a vârât în focul vetrei mâna dreaptă, în faţa privirilor regelui, declarându-i că numeroşi tineri au jurat pieirea lui, la fel ca dânsul, şi atunci Porsenna, înspăimântându-se de curajul lui Scaevola şi de conjuraţia unor astfel de tineri, a renunţat la acel război, fără să mai stea în cumpănă, şi a încheiat pace cu romanii ; atunci cine ar fi în stare să pretindă împărăţia cerurilor pentru meritele sale, dacă şi-ar jertfi nu o singură mână şi nici altceva n-ar face pentru împărăţia cerească, ci ar pătimi, jertfindu-şi întreaga fiinţă, aruncându-se în toiul flăcărilor, când ar fi prigonit de cineva ?

Dacă Curtius s-a aruncat în prăpastia căscată, înarmat, în goana calului, supunându-se oracolelor divinităţilor romane, pentru că aşa porunciseră, ca în acel hău să fie trimis cel mai vrednic bărbat pe care îl aveau romanii şi aceştia n-au putut înţelege altceva şi găsi o altă cale, pentru că ei excelează prin bărbaţi viteji şi prin arme, în consecinţă trebuie ca un bărbat înarmat să se arunce în acea prăpastie, potrivit poruncilor divinităţilor, atunci ce are să spună că

a făcut o ispravă pentru pacea eternă cel care, pătimind prigoana vrăjmaşilor săi pentru credinţa sa în Hristos, a pornit spre o asemenea moarte nu din proprie iniţiativă, ci a fost dat pierzării trimis de acela pentru că cel martirizat a auzit din partea Domnului şi a regelui patriei sale cereşti o proorocire mai sigură şi anume : „Nu vă temeţi de cei care ucid trupul, căci într-adevăr sufletul nu-l pot ucide“[56].

Dacă cei doi Decii şi-au consacrat viaţa în scopul suprimării lor în vreun chip oarecare, ascultând de anumite porunci rostite şi ca atare s-au jertfit în scopul salvării armatei romane din încercuire prin căderea lor pe câmpul de luptă, pentru a împăca prin sângele lor vărsat divinităţile romane, cu atât mai vârtos sfinţii martiri creştini nu vor fi învinuiţi de păcatul trufiei, ca şi cum ar fi săvârşit ceva demn participând la acea patrie cerească unde este fericirea eternă şi adevărată, dacă ei s-au luat la întrecere cu zel şi râvnă prin credinţă în iubire şi prin iubirea credinţei[57], ajungându-se până la vărsarea sângelui lor nu numai pentru fraţii lor, pentru care şi-l vărsau, ci şi pentru vrăjmaşii lor care îi martirizau, aşa cum fuseseră îndrumaţi.

Dacă Marcus Pulvillus, pe când târnosea templul consacrat lui Jupiter, Junonii şi Minervei, când i s-a adus la cunoştinţă de pismaşii săi moartea neadevărată a fiului său, pentru ca, tulburat de această informaţie, să renunţe la ceremonie şi în chipul acesta colegul său de consulat să se înfrupte din slava consacrării templului, a considerat această moarte atât de neînsemnată, încât a ordonat ca fiul său să fie lăsat neîngropat (fără ceremonialul înhumării), şi astfel şi-a înăbuşit în inima sa durerea pentru doliul pierderii feciorului său, învingând dorinţa glorificării sale. Atunci ce faptă mare are să spună că a săvârşit pentru propovăduirea Sfintei Evanghelii, prin care cetăţenii patriei cereşti sunt strânşi laolaltă şi eliberaţi de diferite rătăciri, ca atunci când Domnul fiind întrebat de un apostol despre nevoia înmormântării tatălui său, i-a spus : „Urmează-mă şi lasă morţii să-şi îngroape morţii lor!“[58].

Dacă Marcus Regulus, ca să nu-şi calce jurământul, înşelându-i pe puni, vrăjmaşii cei mai înverşunaţi şi mai cruzi ai romanilor, s-a înapoiat de la Roma la Cartagina, deoarece, aşa cum se spune că

Regulus le-a răspuns romanilor care vroiau să-l reţină la Roma, că el căzuse în sclavia cartaginezilor, că rămânând la Roma nu se mai poate bucura de demnitatea unui cetăţean roman şi considerat un om de onoare, şi întors la puni aceştia l-au ucis, supunându-l celor mai atroce chinuri, deoarece el se pronunţase în Senatul roman împotriva lor. Ce pătimiri pentru credinţa sa în patria cerească trebuie trecute cu vederea la un martir creştin, cât de mult credinţa sa îl avântă spre acea fericire ? Sau „ce plată vom acorda Domnului nostru Iisus Hristos pentru toate câte a făcut şi a pătimit pentru noi ?“ Dacă Iisus ca fiinţă omenească a îndurat asemenea pătimiri pentru credinţa care se cuvine s-o avem faţă de Dumnezeu, în comparaţie cu el, ce fel au fost pătimirile pe care le-a îndurat Regulus şi pentru ce fel de credinţă, pe care acest erou roman trebuia s-o aibă faţă de vrăjmaşii cei mai periculoşi ?

Dar creştinul în ce chip se va încumeta să-i dovedească vrednicia în privinţa sărăciei de bună voie, pentru ca în peregrinarea sa prin această viaţă, să umble mai bine pregătit pe calea care duce spre patria cerească, unde sălăşluieşte Dumnezeu, a adevăratei bogăţii, când va auzi şi va citi că Lucius Valerius[59], care a închis ochii în perioada consulatului său şi a murit atât de sărac încât înmormântarea lui s-a făcut cu bani adunaţi prin colectă publică ? Când va auzi sau va citi că Quinctius Cincinnatus[60], care era proprietarul a 4 jugăre de pământ şi îşi cultiva ogorul cu mâinile sale proprii, a fost luat de la plug şi condus la Roma pentru a îndeplini funcţia de dictator, o demnitate mai importantă ca aceea de consul, şi după ce i-a învins pe duşmani, cu câştigarea unei strălucite glorii, şi-a continuat viaţa rămânând în aceeaşi sărăcie ?

Sau cum se va făli că a făcut o mare ispravă cel care n-a fost separat prin nici o răsplătire din partea lumii acesteia de contactul cu patria cerească eternă, când va afla că Fabricius[61] n-a putut fi clintit şi ademenit din cetatea romană cu darurile atât de mari ale lui Pyrrhus, regele Epirului[62], deşi acesta i-a făgăduit chiar o pătrime din teritoriul regatului său, ci a preferat să rămână în continuare în sărăcia sa ca simplu particular ?

Într-adevăr, dacă romanii consideră republica, adică toate bunurile aparţin poporului, bunurile patriei, bunurile obşteşti, în măsura

în care romanii au republica cea mai bogată, cea mai îmbelşugată, în schimb ei sunt aşa de săraci în casele lor, încât unul dintre romani, care deja fusese consul în două rânduri, a fost exclus din acel senat al oamenilor săraci pentru temeiul că în urma unei comunicări primite de la censor se descoperise că posedă o avere de 10 libre de argint depozitate în vase. Căpeteniile romane prin triumfurile obţinute au îmbogăţit tezaurul public: oare toţi creştinii, în urma propunerii şi hotărârii extraordinar de frumoase, nu-şi pun toate avuţiile lor în comun, după cum s-a scris în *Faptele Apostolilor*, în scopul de-a se distribui fiecărui creştin cele necesare pentru nevoile lui şi nimeni să nu spună că ceea ce posedă numai lui îi aparţine, ci toate bunurile sunt obşteşti[63] —, prin această hotărâre ei înţeleg că nu trebuie să se fălească, susţinând că au făcut aceasta pentru a obţine tovărăşia îngerilor, pentru că şi acei romani la fel au procedat în scopul menţinerii gloriei romane !

Asemenea fapte şi altele la fel, dacă cumva se mai găsesc istorisite de literatura romană, deoarece în modul acesta au putut fi cunoscute, oare ar fi ajuns să capete atâta faimă dacă Imperiul Roman, răspândit în lung şi-n lat, nu s-ar fi mărit în gigantice proporţii prin succese atât de strălucite ? În consecinţă, datorită acestui imperiu atât de întins şi de-o durată atât de mare, strălucit şi glorios şi prin virtuţile atâtor personalităţi de seamă, pe de o parte li s-a acordat răsplată pentru aspiraţiile lor pe care le căutau, pe de altă parte şi nouă ni s-au oferit exemplele unui îndemn necesar; pentru ca, dacă nu vom păstra pentru cea mai glorioasă cetate a lui Dumnezeu adevăratele virtuţi cu care se aseamănă acestea şi pe care le-au practicat în scopul câştigării gloriei cetăţii lumeşti şi pământeşti, atunci să fim copleşiţi de ruşine ! În schimb, dacă vom păstra aceste virtuţi, să nu fim cuprinşi de trufie, pentru că, aşa cum spune apostolul: „Pătimirile îndurate în viaţa aceasta sunt nevrednice, căci sunt mai prejos de viitoarea slavă, care ni se va arăta nouă"[64]. De bună seamă, viaţa acelor romani era socotită destul de vrednică pentru slava omenească şi vremea actuală. De aceea chiar iudeii, care l-au ucis pe Hristos, după ce *Noul Testament* a dezvăluit ceea ce era tăinuit în *Vechiul Testament* şi anume că cultul pentru unicul şi adevăratul Dumnezeu nu trebuie practicat pentru binefa-

cerile pământeşti şi vremelnice pe care Providenţa Divină le-a împărtăşit de-a valma şi celor buni şi celor răi, ci pentru viaţa eternă şi pentru darurile nepieritoare şi participarea la înfăptuirea Cetăţii cereşti, cea mai bună dreptate li s-a hărăzit bucuria slavei acestora, pentru ca aceşti romani care au căutat şi dobândit prin virtuţile lor, oricum au fost ele, gloria pământească, în scopul de a-i învinge pe cei care, cu mari vicii, l-au ucis şi respins pe Hristos, dătătorul adevăratei slave şi al Cetăţii eterne.

CAPITOLUL 19

Prin ce anume diferă dorinţa gloriei de dorinţa dominaţiei

Negreşit, există o deosebire între dorinţa de-a dobândi gloria omenească şi dorinţa de dominaţie. Eşti înclinat să crezi că cel care iubeşte prea mult gloria omenească, aspiră cu ardoare să şi domine. Totuşi cei care râvnesc după adevărata glorie, chiar şi a laudelor omeneşti, îşi dau silinţa să nu displacă celor cu o judecată sănătoasă. Într-adevăr, şi în obiceiuri există multe elemente sănătoase pe care mulţi le judecă bine, deşi nu se bucură de ele. Prin aceste obiceiuri bune ei se străduiesc să ajungă la glorie, putere şi dominaţie. Despre aceştia Sallustius spune : „Asemenea oameni se străduiesc să meargă pe drumul cel drept"[65].

Oricine însă, chiar fără aspiraţia gloriei, de care omul se teme să displacă celor cu judecata sănătoasă, doreşte să domine şi să dea ordine, caută chiar prin fărădelegi absolut făţiş săvârşite să obţină ce-i place. În modul acesta cel ce râvneşte după glorie se străduieşte s-o obţină fie „pe calea cea dreaptă", fie umblă, desigur, cu vicleşuguri şi malversaţiuni şi atunci vrea să pară că este un vrednic om, ceea ce în realitate nu este. Ca atare, este o mare virtute în sufletul şi mintea celui care posedă mari virtuţi a privi cu dispreţ

gloria, deoarece disprețul lui este văzut și apreciat de Dumnezeu ; în schimb nu este descoperit de judecata omenească. Căci orice ar face în văzul oamenilor, ca să pară că disprețuiește gloria, dacă cumva va fi suspectat că face aceasta în scopul unei mari glorii, cu alte cuvinte pentru o glorie mai mare ; el nu ostentează aceste apucături, ca să demonstreze că este altfel de cum simt și bănuiesc ei. Dar cel care privește cu dispreț judecata celor care elogiază, privește cu dispreț și cutezanța celor ce suspectează, dar dacă e un om cu adevărat vrednic nu disprețuiește salvarea acestora, pentru că acela care posedă virtuți insuflate din duhul lui Dumnezeu are în ființa sa atâta spirit de dreptate, încât chiar pe vrăjmași îi iubește și așa fel îi iubește încât vrea să-i aibă pe cei care-l urăsc, sau îl batjocoresc, părtași, după îndreptarea lor nu în patria pământească, ci în cea cerească. Însă față de cei care-l laudă, cu toate că puțin cântărește în cumpănă faptul că-l laudă pe el, totuși nu precumpănește prea mult faptul că-l iubesc pe el și el nu vrea să-i înșele pe ei, când îl laudă, ca să nu-i decepționeze pe cei ce-l iubesc. De aceea stăruie cu ardoare ca mai degrabă să fie lăudat acela de la care are vreun folos, pentru care merită, pe bună dreptate, să fie lăudat.

Dar cel care disprețuiește gloria și în schimb este avid de dominație, întrece fiarele sălbatice fie prin cruzime, fie prin lăcomie și risipă. Așa au fost unii romani. Într-adevăr, deși nu aveau patima glorificării, totuși nu erau lipsiți de dorința de dominație. Istoria transmite că au existat mulți asemenea oameni. Însă culmea cea mai înaltă a acestei urâte deprinderi, ajunse la paroxism, a atins-o împăratul Nero Caesar[66], care s-a bălăcit într-un desfrâu atât de josnic, încât pe de o parte nu era de crezut că poate insufla cuiva teamă ca bărbat, dar pe de altă parte era stăpânit de atâta cruzime, încât se putea crede că habar n-are de blândețe, dacă n-ar fi fost cunoscute asemenea oribile apucături. Totuși și unor astfel de indivizi puterea de-a domina nu le e acordată decât de Providența Divină, atunci când găsește cu cale că evenimentele și faptele omenești au nevoie de asemenea stăpâni. Este răspicat glasul divin în această privință, prin care grăiește înțelepciunea lui Dumnezeu : „Prin mine domnesc regii, prin mine tiranii stăpânesc pământul"[67]. Însă,

pentru a nu se crede că cei mai răi și mai ticăloși regi sunt tiranii, ci să fie socotiți că sunt denumiți cu vechiul lor nume cei puternici (de aceea) Vergilius spune :

„Pentru mine faptul că am atins mâna dreaptă a unui tiran (al troienilor) este o chezășie a păcii"[68].

În alt pasaj s-a spus deosebit de răspicat următoarele despre Dumnezeu : „Dumnezeu îl pune pe fățarnic să domnească pentru a pedepsi răutățile poporului"[69].

Prin urmare, cu toate că am expus îndeajuns, după puterile mele, din ce cauză unicul, adevăratul și dreptul Dumnezeu i-a ajutat pe romanii cei vrednici să câștige glorie pentru un imperiu atât de grandios, într-un sistem politic de guvernare pe acest pământ, totuși mai poate exista și o altă cauză mai latentă în ceea ce privește diferitele merite ale neamului omenesc, cunoscute mai degrabă lui Dumnezeu decât nouă, câtă vreme se invederează asemenea merite la toate ființele omenești cu adevărat dominate de credința că nimeni nu poate poseda adevăratele virtuți dacă e lipsit de adevărata credință, adică de adevăratul cult al adevăratului Dumnezeu ; dar aceste virtuți nu sunt reale, când sunt în slujba gloriei omenești[70]. Totuși aceia care nu sunt cetățenii Cetății eterne, care în Sfintele noastre Scripturi este denumită Cetatea Eternă, acești cetățeni sunt mai utili unei cetăți sau unui regat pământesc, când posedă un dram de virtute decât dacă nu au deloc.

Însă acele ființe omenești care sunt dotate cu adevărata credință duc o viață bună, dacă posedă știința cârmuirii popoarelor, deoarece viețile omenești se pot bucura de fericire, când acești cârmuitori au puterea acordată cu milostivirea lui Dumnezeu. Asemenea ființe omenești nu trebuie să atribuie virtuțile lor decât harului lui Dumnezeu, în măsura în care asemenea virtuți le pot avea în această viață, deoarece au fost date de Dumnezeu acelor care au vrut, au crezut și le-au cerut lui și dacă concomitent oamenii înțeleg ce lipsuri au ei până la desăvârșirea spiritului de dreptate, așa cum sălășluiește el în tovărășia acelor sfinți îngeri, în sânul cărora se străduiesc să sălășluiască. Însă oricât s-ar proslăvi și ar propovădui virtutea, dacă aceasta e lipsită de adevărata credință înseamnă că e în slujba gloriei omenești, și atunci nu se cuvine s-o mai comparăm

cu începuturile modeste ale creştinismului, când credincioşii îşi puneau speranţa numai în harul şi milostivirea lui Dumnezeu adevărat.

CAPITOLUL 20

Tot atât de ruşinos este când virtuţile sunt în slujba gloriei omeneşti, ca şi a plăcerilor omeneşti ale trupului

Îndeobşte filosofii care consideră că scopul binelui omenesc rezidă în practicarea virtuţii intrinsece, pentru a stârni jenă în sufletele acelor filosofi, care, de bună seamă, admit virtuţile, dar le măsoară în funcţie şi interdependenţă de plăcerile fizice. Aceştia socot că plăcerile trebuie căutate şi practicate pentru ele însele — pentru hedonismul lor intrinsec — şi cuvintele să fie folosite aşa fel de parcă s-ar descrie şi zugrăvi un tablou[71], în care voluptatea sălăşluieşte pe un tron regesc, aidoma unei gingaşe regine, iar virtuţile îi slujesc ca nişte sclave, cu ochii aţintiţi la semnele ei, ca să execute poruncile pe care le dă ea atunci când ordonă înţelepciunii să investigheze, cu cuvenita atenţie, cum să domnească plăcerile, cum pot dăinui în deplină sănătate ; să ordone spiritului de dreptate ca să se bucure de binefaceri cât mai multe cu putinţă, pentru procurarea prieteniilor necesare plăcerilor trupeşti, să nu comită vreo nedreptate şi să nu aducă nimănui nici o jignire, deoarece plăcerile nu pot dăinui nestingherite dacă se încalcă legile; să ordone curajului, în scopul ca atunci când corpul omenesc este lovit de vreo durere, încât suferinţele să sfârşească cu moartea, să menţină în viaţă pe stăpâna sa, adică voluptatea, în plenitudinea cugetului minţii, ca să potolească crizele prezentelor suferinţe, împrospătând în amintire vechile desfătări ale plăcerilor ; tot acestea să ordone cumpătării câte alimente să fie îngurgitate, dar dacă mâncările o desfată să vegheze ca nu care cumva, datorită neînfrânării, să-i dăuneze sănătăţii în vreo oarecare măsură şi atunci să pricinuiască grave neajunsuri plăcerilor, pe care epicureii le apreciază la maximum, corelând-o de sănătatea trupească.

În chipul acesta virtuţile, cu toată reputaţia şi gloria demnităţii lor, vor fi în slujba voluptăţilor întocmai ca a unei muieruşti oarecare necinstite, dar cu aere de stăpână poruncitoare. Nimic nu este — afirmă unii filosofi — mai ignobil şi mai oribil decât acest tablou care cu greu poate fi privit şi suportat de ochii oamenilor vrednici. Şi adevărat spun acest lucru. Şi totuşi eu nu cred că zugrăvirea unui asemenea tablou conţine toate caracteristicile corespunzătoare, dacă conturăm o asemenea ficţiune, în care virtuţile sunt în slujba gloriei omeneşti. De bună seamă, gloria aceasta, deşi nu se înfăţişează ca o femeie gingaşă, totuşi ea este înfumurată şi e dominată de superficialitatea vanităţii. De aceea virtuţile solide, tari pe poziţie, sunt capabile să n-o slujească cu obedienţă, aşa fel încât nici înţelepciunea să n-o sprijine cu nimic, nici spiritul de dreptate să nu-i acorde vreun ajutor, curajul să n-o tolereze în nici o privinţă, cumpătarea să n-o servească cu nimic altceva decât cu ceea ce stârneşte o desfătare plăcută omului gregar şi gloriei găunoase.

Şi nici asemenea filosofi nu pot fi scutiţi de un asemenea hal de deformitate, deoarece ei, cu toate că privesc cu dispreţ judecata altora, de parcă ar fi adversarii gloriei, se cred înţelepţi şi se complac ca atare. Într-adevăr, virtuţile lor, dacă cumva au vreuna, sunt subordonate tot laudei omeneşti, dar într-un mod cu totul deosebit, căci dacă se place pe sine însuşi, aşa cum se prezintă, atunci nu e om adevărat. În schimb, cel care crede şi speră, dominat de adevărata credinţă faţă de Dumnezeu pe care îl iubeşte, este mai aţintit cu privirile către acele manifestări care nu-i produc plăcere, decât faţă de acele apucături, dacă cumva există în fiinţa sa, care lui nu-i fac plăcere şi sunt în contradicţie cu adevărul. Atribuie atitudinea de-a face oricui plăcere milostivirii lui Dumnezeu, pentru că se teme să nu-i displacă lui, îi adresează cuvenitele mulţumiri lui Dumnezeu pentru îndreptările aduse, şi-l roagă fierbinte să-l ajute în continuare pentru îndreptarea sa şi în viitor.

CAPITOLUL 21

Imperiul Roman a fost organizat după orânduirea lui Dumnezeu, de la care provine puterea şi prin providenţa căruia toate sunt ocârmuite

Fiindcă astfel stau lucrurile, să nu atribuim puterea de-a acorda domnia peste un regat sau o împărăţie decât adevăratului Dumnezeu, care hărăzeşte fericirea în împărăţia cerească numai dreptcredincioşilor. În schimb domnia pământească el o acordă şi celor credincioşi şi celor necredincioşi, aşa cum găseşte el de cuviinţă, şi căruia nu îi este pe plac nici o nedreptate. Într-adevăr, cu toate că am afirmat unele lucruri pe care Dumnezeu a binevoit să am revelaţia lor, totuşi e mult pentru mine şi întrece la mare distanţă puterile mele să iau în discuţie tainele omeneşti şi să pătrund cu cugetul meu în limpezimea lor, meritele diferitelor regate şi împărăţii. Singurul şi adevăratul Dumnezeu, prin urmare, care n-a părăsit neamul omenesc nici cu judecata sa, nici cu ajutorul său, a dat regatul şi imperiul romanilor când a vrut şi cât a vrut ; care a dat asirienilor, ba chiar şi perşilor, ale căror scripturi au scris că aceste noroade au cultul numai a două divinităţi[72], una a binelui şi alta a răului ; ca să trec sub tăcere religia poporului evreu, despre care am arătat suficient, cât am socotit de cuviinţă să vorbesc, şi care au cultul monoteist şi cât a durat regatul lor. Prin urmare, cel care a dat perşilor semănăturile fără cultul zeiţei Segetia, care le-a acordat şi alte daruri, fără cultul atâtor divinităţi. În schimb romanii, prin religia lor politeistă, au stabilit câte o divinitate pentru fiecare activitate, ba chiar pe mai multe, ca să ocrotească câte o activitate omenească. Tot Dumnezeu a acordat perşilor un regat fără cultul acelor divinităţi, datorită cultului cărora romanii au crezut că au obţinut împărăţia lor.

Şi la fel şi oamenilor tot el le-a acordat puterea, ca spre exemplu lui Marius ; tot el lui Gaius Caesar ; el i-a dat domnia lui Augustus şi tot el şi lui Nero. El i-a făcut împăraţi pe cei doi

Vespasieni, atât tatăl, cât şi fiul său Titus, cei mai cumsecade autocraţi, şi tot Dumnezeu şi pe Domitianus[73], cel mai crud împărat. Dar ca să nu fiu nevoit să-i înşirui pe fiecare în parte, Cel care i-a dat puterea creştinului Constantin cel Mare a fost tot Cel care i-a dat-o şi lui Iulianus Apostatul, a cărui fire la început ieşită din comun i-a alertat-o curiozitatea detestabilă şi sacrilegă, altoită cu râvna de-a domni, pentru că acest împărat căpătase meteahna dezlegării oracolelor lipsite de fond, fiindcă, bizuindu-se pe certitudinea victoriei, şi-a incendiat flota cu care îşi transporta alimentele atât de necesare vieţii. Ulterior, perseverând cu înverşunare să comită acţiuni îndrăzneţe, fără măsură, curând a fost suprimat pe merit, victimă a cutezanţelor sale nesăbuite, iar armata şi-a lăsat-o pe tărâmuri vrăjmaşe, lipsită de toate cele necesare, astfel încât să nu mai poată scăpa cu viaţă de acolo, spre a fi diriguită aiurea, contrar acelor faimoase proorociri ale zeului Terminus, despre care am vorbit în cartea dinainte, a IV-a. Într-adevăr, zeul Terminus s-a lăsat învins de necesitate, el care nu se plecase în faţa lui Jupiter, cedându-i.

Cu certitudine, unicul şi adevăratul Dumnezeu cârmuieşte şi guvernează cum găseşte de cuviinţă toate acestea. Şi dacă face toate acestea din cauze necunoscute, oare sunt ele şi nedrepte ?

CAPITOLUL 22

Durata şi sfârşiturile războaielor depind de judecata lui Dumnezeu

În felul acesta, durata războaielor a fost de aşa natură ca unele să se încheie mai curând, altele mai târziu, după cum a crezut de cuviinţă Dumnezeu, în judecata lui cea dreaptă şi în milostivirea sa, fie pentru a pedepsi, fie pentru a mângâia neamul omenesc. Războiul cu piraţii l-a curmat Pompeius[74] şi celui de-al 3-lea război

punic i-a pus capăt Scipio[75], cu o iuţeală de necrezut şi într-o perioadă foarte scurtă de timp. Şi războiul gladiatorilor fugiţi din Capua, cu toate că mulţi comandanţi romani şi doi consuli fuseseră învinşi, Italia cumplit pustiită şi zdrobită, a fost terminat după trei ani, cu numeroase distrugeri[76]. Picentinii, marsii şi paelignii, neamuri nu de peste hotare, ci italice, au încercat să ridice capul în numele libertăţii, după o îndelungată şi prea devotată supuşenie în faţa jugului roman, când numeroase neamuri fuseseră subjugate de puterea romană, în urma distrugerii Cartaginei. În perioada războiului italic, romanii au suferit numeroase înfrângeri, când şi-au pierdut viaţa şi doi consuli şi alţi senatori din rândurile celor mai nobili. Cu toate acestea, conflictul n-a durat mult timp şi acest neajuns s-a curmat după cinci ani.

Însă, cel de-al doilea război punic desfăşurat cu cele mai mari pagube şi calamităţi pentru Republica Romană, care a durat 18 ani, a istovit forţele romane şi le-a dus aproape de pieire[77]. În două bătălii au căzut circa 70 000 de romani. Primul război punic s-a desfăşurat timp de 23 de ani[78], războiul cu Mithridate a durat 40 de ani. Dar pentru ca nu cumva cineva să creadă că forţele romanilor au fost la început mai puternice, pentru a curma mai repede războaiele, în perioadele mai vechi mult elogiate prin tot felul de virtuţi, războiul cu samniţii a durat cam 50 de ani. În acest război, romanii au fost învinşi într-un asemenea grad, încât au fost trimişi chiar pe sub jug. Dar pentru că romanii nu îndrăgeau gloria în numele spiritului de dreptate, în mod evident, ci îndrăgeau spiritul de dreptate în scopul gloriei, au rupt pacea încheiată şi tratatul de alianţă.

Amintesc acestea tocmai pentru motivul că mulţi oameni, ignorând evenimentele trecute, unii din ei chiar prefăcându-se că n-au cunoştinţă de ele, dacă constată că în perioada creştină vreun război durează ceva mai mult timp, se năpustesc îndată cu cea mai mare înverşunare asupra religiei creştine, strigând că dacă n-ar fi aşa şi s-ar cinsti vechile divinităţi cu strămoşeştile rânduieli ale cultului, atunci cu faimoasa vitejie romană, care cu sprijinul lui Marte şi al Bellonei au curmat repede războaie atât de grele, l-ar încheia foarte repede şi pe acesta.

Prin urmare, să-şi reamintească cei care au citit cât de îndelungate au fost războaiele, cât de variate au fost rezultatele, cu ce jalnice dezastre au fost desfăşurate de vechii romani, la fel cum tot globul pământesc, aidoma mării bântuită de cele mai pustiitoare şi vijelioase furtuni este zguduită de diferitele urgii ale unor astfel de năpăstuiri, să mărturisească odată ceea ce nu vor să dea în vileag, nici să se expună primejdiilor morţii din cauza vorbelor nesăbuite rostite împotriva lui Dumnezeu, sau să-i inducă în eroare pe cei nepricepuţi.

CAPITOLUL 23

Despre războiul pe care l-a purtat Radagaisus, regele goţilor, care se închina demonilor, şi care a fost învins într-o singură zi, deşi dispunea de o numeroasă armată

După câte mi-amintesc, ceea ce-a făcut Dumnezeu în cel mai recent timp într-un chip uimitor cu milostivirea sa, istoricii nu pomenesc cu recunoştinţă faţă de el, ci se străduiesc să îngroape în uitarea tuturor oamenilor, pe cât le stă în putinţă, un fapt remarcabil. Dacă şi eu voi trece sub tăcere acest fapt, voi dovedi aceeaşi nerecunoştinţă.

Când Radagaisus, regele goţilor, în fruntea unei oştiri uriaşe cu porniri sălbatice ameninţa grumazul poporului roman, instalându-şi tabăra în vecinătatea Romei, a fost învins cu o aşa de uimitoare iuţeală într-o singură zi, ca să nu spun că armata romană n-a pierdut măcar un singur ostaş n-a fost rănit nici unul, în schimb regele got a pierdut mai mult de 100 000 de oameni din oastea lui ; el însuşi a fost capturat şi suprimat ca o pedeapsă binemeritată.

Negreşit, dacă acest rege got atât de nelegiuit ar fi intrat în Roma cu trupe atât de uriaşe şi atât de nelegiuite, pe cine ar fi cruţat ? În ce aşezăminte ar fi adus cinstire martirilor ? Faţă de ce

persoană s-ar fi temut de Dumnezeu ? Sângele cărei ființe omenești nu l-ar fi vărsat ? Ce femeie sau fată ar fi rămas neprihănită ? Cu ce glasuri s-ar fi adresat goții divinităților lor, ce vorbe de ocară ar fi rostit, strigând că Radagaisus de aceea a biruit, de aceea a fost în stare să obțină un succes atât de răsunător, pentru că el își împăca divinitățile sale prin jertfe zilnice și-i invita la ceremonii și pe zeii romanilor, ceea ce religia romană nu permitea romanilor să procedeze în modul acesta? Într-adevăr, pe când regele got se apropia de acele locuri unde a fost omorât la semnul făcut de Atotputernicul Dumnezeu, cu toate că faima acestui rege got se răspândise pretutindeni, nouă ni se spunea la Cartagina că păgânii cred, răspândesc și se fălesc cu aceasta, că Radagaisus, ocrotit și ajutat de divinități amice, cărora el se străduia să le aducă jertfe, pentru nimic în lume n-ar putea fi învins de romani, care nu-și mai păstraseră cultul vechilor lor divinități și nici altora nu-l mai permiteau.

Acești nenorociți nu-i aduc mulțumiri lui Dumnezeu pentru milostivirea lui atât de mare, care, deși hotărâse ca să-i pedepsească pe romani prin îndurarea unor cumplite pătimiri prin invazia barbarilor, să-i mustre pe cei cu comportamente demne, dar în final și-a potolit mânia, manifestând o blândețe atât de mare, încât în primul rând a făcut ca regele got să fie învins ca printr-o minune, în scopul de-a nu da demonilor putința de a se făli că au fost în stare să zdruncine sufletele slabe, căci se putea constata în mod evident că lor le adresa rugăciuni. Dumnezeu a îngăduit ca Roma să fie cucerită de acești barbari, care, însă, în pofida întregului obicei al războaielor desfășurate înainte, i-au apărat pe cei care își căutau refugiul în sfintele locașe, din respect pentru religia creștină și față de numele de creștin, și s-au împotrivit înșiși demonilor și oficierii ritualurilor pentru jertfele nelegiuite cu care se fălise regele got, încât să iasă în vileag că goții poartă un război mai înverșunat împotriva acestor demoni decât cu oamenii.

În modul acesta, adevăratul Dumnezeu și cârmuitor al lumii, prin milostivirea sa i-a flagelat și pe romani, iar vrăjmașilor, înfrânți într-un chip incredibil, și care se rugau la demoni, le-a arătat că acele jertfe ale lor nu sunt necesare pentru salvarea situației prezente, în măsura în care romanii nu depun eforturi deosebite, ci

așteaptă cu prudență, pentru ca adevărata religie — cea creștină — să nu fie părăsită în fața necesităților prezente, în scopul menținerii credinței celei mai adevărate în așteptarea cu tot dinadinsul a vieții eterne.

CAPITOLUL 24

Ce fel a fost și cât de adevărată este fericirea împăraților creștini ?

Noi nu afirmăm că unii împărați creștini au fost pentru acest temei fericiți, fie pentru că au avut o domnie mai lungă, fie pentru că în urma unei morți firești frumoase și-au lăsat vlăstarii lor la conducerea Imperiului Roman, fie că au pus stăpânire pe stat în urma învingerii dușmanilor, fie că au putut să se păzească și să-i pedepsească și să-i nimicească pe adversarii lor, care ridicaseră armele împotriva lor. De asemenea comportamente, dar și de avantaje, ori de consolări au putut să se bucure pentru viața lor trudnică și chinuită chiar unii dintre susținătorii demonilor, și care nu aderă la credința împărăției lui Dumnezeu, cum sunt creștinii. Datorită milostivirii lui s-a întâmplat ca aceia care cred în Dumnezeu să nu dorească din partea lui asemenea înfăptuiri ca supreme binefaceri.

Dar îi numim fericiți pe acei împărați care domnesc în numele dreptății și țin cumpăna între cei care le aduc o deosebită cinstire ; și aceia care li se supun cu prea multă umilință, tămăduindu-i, nu devin trufași, ci și-aduc aminte că și ei la rându-le sunt tot oameni ; aceia care-și pun puterea cârmuirii în slujba măreției lui Dumnezeu, în scopul răspândirii cât mai departe a credinței creștine ; care-l iubesc și se închină lui, se tem de mânia lui ; care-și iubesc domnia și regatul, netemându-se că mai au copărtași la tron ; acei împărați care întârzie la acordarea pedepselor și iartă ușor ; aceia care aplică pedepse din necesitatea de a cârmui și apăra statul, nu pentru a

întreţine ura vrăjmaşilor ; cei care acordă iertarea nu în scopul nepedepsirii nedreptăţilor, ci în speranţa îndreptării celor care greşesc ; cei care sunt nevoiţi să recurgă la măsuri aspre şi dau cele mai multe decrete şi cumpănesc între blândeţea compasiunii şi largheţea binefacerilor ; cei care înfrânează cu atât mai vârtos risipa şi luxul, cu cât pot fi mai darnici ; cei care preferă să pună stavilă dorinţelor şi moravurilor ticăloase şi decadente decât să dea ordine oricăror popoare ; şi dacă fac toate acestea, procedează în modul acesta nu pentru fierbintea ambiţie a unei glorii deşarte, ci pentru iubirea fericirii eterne ; cei care nu sunt nepăsători faţă de adevăratul Dumnezeu, ci îi aduc cuvenitele jertfe pentru păcatele lor, rugându-se cu smerenie pentru milostivirea lor.

Afirmăm că asemenea împăraţi creştini merită fericirea în această lume în speranţa că în realitate vor fi şi după aceea, când va fi să fie ceea ce aşteptăm.

CAPITOLUL 25

Despre binefacerile şi propăşirea pe care Dumnezeu le-a acordat împăratului Constantin cel Mare

Într-adevăr, pentru ca fiinţele omeneşti să fie oprite să creadă că bunul Dumnezeu trebuie adorat în scopul obţinerii vieţii eterne şi ca nimeni să nu poată dobândi înalte dregătorii şi chiar regate pământeşti dacă se închină duhurilor necurate, care în această privinţă dispun de mari puteri ; în schimb, l-a copleşit cu privilegii terestre atât de importante pe împăratul Constantin cel Mare, cum nici un muritor n-ar cuteza să aspire, el care l-a adorat numai pe adevăratul Dumnezeu, fără a adresa vreodată vreo rugăminte acestor duhuri necurate. Constantin cel Mare[79] a avut o domnie lungă. A fost singurul autocrat care a deţinut cârma şi a apărat întreaga împărăţie romană. El a obţinut cele mai strălucite victorii în războaiele întreprinse şi în înăbuşirea tiraniei, bucurându-se de succese în toate privinţele. S-a stins din viaţă la adânci bătrîneţe, răpus de boală şi şi-a lăsat fiii[80] urmaşi la cârma imperiului.

Însă pentru ca nu care cumva un împărat oarecare să devină creştin, în scopul de-a binemerita rangul fericirii lui Constantin cel Mare, pentru că, pentru a dobândi viaţa eternă fiecare trebuie să fie adevărat creştin, Dumnezeu l-a îndepărtat de la tron cu mult mai repede pe Jovianus[81] decât pe Iulianus Apostatul ; a îngăduit ca Gratianus[82] să fie suprimat de-o sabie tiranică, cu toate că fusese cu mult mai blajin ca Pompeius cel Mare, care avea un deosebit cult pentru divinităţile romane. Într-adevăr, Pompeius n-a putut fi răzbunat de Cato, pe care-l lăsase oarecum moştenitorul războiului civil. Gratianus, în schimb, deşi sufletele pline de credinţă nu caută asemenea consolări, a fost răzbunat de Theodosius[83], pe care-l asociase la domnie, cu toate că avea un frate mai mic, el fiind mai dornic de un aliat credincios decât de-o putere prea mare.

CAPITOLUL 26

Despre credinţa plină de evlavie a împăratului Theodosius Augustus

Într-adevăr, împăratul Theodosius i-a rămas credincios prieten lui Gratianus nu numai în timpul vieţii lui, dar şi după ce-a fost alungat de la domnie de ucigaşul lui, Maximus, l-a primit ca un bun creştin pe Valentinianus, fratele mai mic al lui Gratianus ; l-a ocrotit cu dragoste părintească, cu toate că în calitate de tutore l-ar fi putut priva de orice drepturi legitime la tron, dacă ar fi fost împins de dorinţa domniei mai degrabă decât de dragostea unei binefaceri ; pentru acest temei l-a tratat cu omenie şi recunoştinţă, primindu-l mai degrabă cu toată demnitatea imperială, potrivit rangului său. Ulterior, deoarece prin acel succes obţinut Maximus a început să stârnească groază în jurul său, Theodosius, strâmtorat de grijile

sale, n-a recurs la soluţii sacrilege şi nepermise, ci l-a expediat pe Valentinianus la Ioan, stabilit cu domiciliul în deşertul Egiptului. Despre Ioan, Theodosius aflase din zvonurile răspândite că este slujitorul lui Dumnezeu şi este înzestrat cu darul proorociei şi a primit de la acesta ştirea cea mai sigură în ceea ce priveşte biruinţa. Curând cel care l-a lichidat pe tiranul Maximus l-a reinstalat pe băieţandrul Valentinianus la demnitatea sa de asociat la domnie în acel teritoriu de unde fusese alungat, dintr-un sentiment de profundă compasiune, îmbinat cu veneraţie. Acolo, după stingerea din viaţă a lui Valentinianus, fie datorită unor uneltiri, fie unui accident sau din alte motive, împăratul Theodosius, încredinţat prin răspunsul din nou profetic, l-a înlăturat şi pe celălalt tiran, Eugenius, care se proclamase succesor al împăratului Valentinianus, în mod nelegitim însă. Theodosius a determinat trupele unei foarte puternice armate să treacă de partea sa, nu prin lupte, ci prin puterea cuvântului. Ostaşii care erau de faţă ne-au relatat că toate lăncile care erau lansate de ostaşii armatei inamice le erau aproape smulse din mâini de-un vânt vijelios, care bătea dinspre frontul armatei romane comandate de Theodosius, aşa fel încât nu numai lăncile aruncate de ostaşii armatei acestuia se năpusteau asupra lor cu cea mai mare viteză, dar se întorceau asupra lor înşişi săgeţile, lăncile şi suliţele proprii, înfigându-se în trupurile lor.

De aceea şi poetul Claudianus, deşi nu este adeptul lui Hristos, totuşi a scris stihuri laudative la adresa împăratului Theodosius, ca acestea :

„O, împărate prea iubit de Dumnezeu, în cinstea căruia Eolus
Îşi scoate din peşteri şi revarsă iernile aspre aidoma unor oşti,
În cinstea căruia luptă şi cerul
Şi înseşi vânturile vin să lupte, ca aliaţi ai tăi, la auzul,
trâmbiţelor tale“[84].

Obţinând victoria, Theodosius, aşa cum crezuse şi prezisese, a coborât de pe soclu statuile lui Jupiter, care fuseseră consacrate şi ridicate în Munţii Alpi, potrivit nu ştiu căror ritualuri, şi trăsnetele lui Jupiter care fuseseră de aur, deoarece ştafetele sale rosteau în glumă (în măsura în care starea de voioşie le permitea), că ar vrea să fie trăsnite de aceste fulgere, împăratul a dăruit cu largheţe aceste trăsnete celor care făceau astfel de glume. Pe vlăstarii vrăjmaşilor săi care fuseseră capturaţi în toiul atacurilor date în cursul acestui război şi nu din porunca împăratului şi care îşi căutaseră refugiul în bisericile creştine, fără ca ei să fie creştini, cu acest prilej a vrut să-i facă creştini, s-a manifestat faţă de ei cu dragoste creştină : nu numai că nu i-a privat de bunurile lor, ba chiar i-a copleşit cu onoruri. După obţinerea victoriei, împăratul Theodosius n-a permis nimănui să-şi manifeste vrăjmăşiile lor personale faţă de învinşi. Împăratul n-a vrut să mai existe războaie civile şi să se încheie cu asemenea rezultate catastrofale cum au vrut Cinna şi Marius şi Sulla şi alţii ca aceştia, ci mai degrabă s-a simţit îndurerat că au izbucnit, pentru a nu regreta că după terminarea lor au pricinuit neajunsuri cuiva.

În perioada tuturor acestor evenimente, ba chiar de la începutul domniei sale, Theodosius n-a încetat o clipă să vină în sprijinul bisericii creştine aflate în luptă cu necredincioşii, emiţând cele mai echitabile şi mai umanitare legi, atunci când ereticul Valens[85] a prigonit ortodoxia într-un mod îngrozitor, sprijinindu-i pe arieni, bucurându-se că e membru al bisericii ariene mai degrabă decât că domneşte peste un imperiu lumesc. Theodosius a ordonat să fie dărâmate toate statuile divinităţilor păgâne, dându-şi perfect seama că binefacerile nu sunt de demoni acordate oamenilor, ci depind numai de puterea adevăratului Dumnezeu.

Şi ce altceva a fost mai uimitoare ca smerenia sa izvorâtă din credinţa că atunci Theodosius a fost nevoit să ia măsuri de pedepsire a fărădelegii atât de cumplite a locuitorilor din oraşul Thesalonic[86], când el făgăduise iertarea episcopilor care interveniseră la el cu prilejul unei răzmeriţe a unor locuitori aderenţi ai divinităţilor păgâne ; dar împăratul, convins de autoritatea eclesiastică, a acordat iertare vinovaţilor, astfel încât văzând neamul thesalonician, care implorase după săvârşirea acelei fărădelegi, îngenunchiat la pământ, a fost iertat când a văzut măreţia imperială, care a preferat să se teamă de ea când e necăjită, decât să admită să mai păcătuiască.

Aceste fapte bune şi altele asemănătoare acestora săvârşite de Theodosius, pe care preget să le mai amintesc, împăratul le-a săvârşit insuflat de nimbul culmei şi sublimităţii sale omeneşti. Răsplata pentru aceste fapte mărețe este fericirea eternă, pe care Dumnezeu o acordă numai celor cu adevărat evlavioşi.

Într-adevăr, el dăruieşte din belşug celelalte binefaceri ale acestei vieţi, fie înalte demnităţi, fie sprijin de orice natură, ca lumea însăşi, lumina, aerul, pământul, apele, roadele, sufletul omului, corpul lui, simţurile, mintea, viaţa. Din rândurile acestor daruri face parte şi măreţia oricărui imperiu, oricărei puteri, pe care Dumnezeu o acordă pentru cârmuirea veacurilor.

Cu toate acestea îmi dau seama că trebuie să dau un răspuns acelor oameni care, în pofida celor mai evidente dovezi prin care sunt combătuţi şi li se demonstrează că mulţimea divinităţilor false nu este de nici un folos la obţinerea acestor binefaceri trecătoare, pe care numai nerozii vor să le aibă, totuşi se străduiesc să afirme că acestor divinităţi trebuie să li se admită cultul nu pentru folosul vieţii prezente, ci pentru acea viaţă care va fi după moarte.

Într-adevăr, acestora, care vor să aibă cultul deşertăciunilor, pentru desfătările lumii acesteia şi care se plâng că nu li se permite să aibă credinţe şi superstiţii puerile, cred că li s-a dat un suficient răspuns în aceste cinci cărţi. După ce primele trei cărţi ale lucrării mele le-am editat şi publicat şi au început să se găsească în mâinile multora, am auzit că unii se pregătesc să-mi dea în scris nu ştiu ce răspuns. Apoi mi s-a transmis că au scris, dar că fac investigaţii, pentru a şti cum să-mi poată înmâna ceea ce au scris, fără pericol pentru ei. Pe aceştia îi povăţuiesc să nu dorească a face ceea ce nu-i de folos. Într-adevăr, e uşor pentru unul care n-a voit ca să treacă sub tăcere, încât să iasă în vileag că a răspuns. Oare cine din lume e mai flecară decât vanitatea ? Vanitatea nu poate face mai mult ca adevărul, tocmai pentru temeiul că dacă va vroi va putea striga mai tare ca adevărul.

Însă să ia în considerare toate lucrurile cu atenţie şi dacă din întâmplare vor constata că astfel stau lucrurile, fără a ţine seamă de toate elementele, încât pot prin flecăreala cea mai lipsită de ruşine şi într-o oarecare măsură cvasisatirică, sau prin superficialitate teatrală

pot mai degrabă fi stârnite deranjamente în loc să fie dislocate lucrurile adevărate, atunci să renunţe la fleacurile lor şi să recurgă la soluţia mai cu seamă de-a fi corectaţi de cei cu mintea întreagă decât de-a fi elogiaţi de cei lipsiţi de un dram de minte. Negreşit, dacă ei aşteaptă prilejul, nu pentru libertatea de-a spune adevărul, ci pentru îngăduinţa de-a bârfi, să nu care cumva să li se întâmple şi lor ceea ce a grăit Cicero despre un individ oarecare care era denumit „fericitul", tocmai din pricina îngăduinţei de-a greşi[87] : „Vai, nenorocire mie, căruia i-a fost îngăduit să facă greşeli !" De aici rezultă că dacă există cineva care să creadă că poate fi fericit dacă i-e îngăduit să bârfească, ar fi cu mult mai fericit dacă n-ar fi deloc îngăduit aceasta, deoarece lepădând deşertăciunea îngâmfării va putea fie să combată chiar în vremurile acestea orice va vroi, sub pretextul zelului de-a da poveţe, fie să audă de la cei cărora le cere poveţe prin discuţii prieteneşti, în mod cinstit, serios şi liber, ceea ce se cuvine.

NOTE

[1] Cf. *De fato*, III, 5.

[2] Posidonius din Apamea (135—51), filosof şi istoric grec ; s-a bucurat de un imens prestigiu în antichitatea romană, influenţându-l şi pe Cicero prin opera *Despre datorii* Opera *Istorii* l-a influenţat pe Polybios, care-l continuă. A fost şi lingvist şi geograf (*De Oceano*).

[3] Cf. Cicero, *De fato*, V, 7.

[4] *V. T.*, *Geneza*, XXV, 25.

[5] Cf. *V T.*, *Geneza*, XXV, 27.

[6] L. Annaeus Seneca (m. 65 e.n.), unul dintre cei mai mari filosofi stoici. Operele sale reprezentative sunt : *Scrisori către Lucilius, Quaestiones naturales, Consolationes, Dialogi.*

[7] Seneca, *Ad Lucilium epistolarum moralium liber* 107.

[8] *Odiseea*, XVIII, 136-137, versuri citate de Cicero în *De fato*.

[9] *V.T.*, *Psalmi*, XIV, 1.

[10] *De nat. deor.*, III.

[11] Cf. *De fato*, 17, 40.
[12] *Ibid.*, 10, 20–21.
[13] *V. T.*, *Psalmi*, LXII, 12–13.
[14] *N.T.*, *Ioan*, VI, 64.
[15] *V. T.*, *Psalmi*, XIV, 1.
[16] *N.T.*, I-*Ioan*, V, 7.
[17] Sallustius, *Catilina*, VII, 6.
[18] Cicero, *De republica*, II, 31.
[19] Sallustius, *Catilina*, VII, 3.
[20] Sallustius, *Catilina*, VII, 18.
[21] Sallustius, *Catilina*, VII, 53.
[22] Se referă la războiul desfăşurat de Caesar în campania sa contra triburilor galice, unde Caesar, pentru a le învinge, a aplicat principiul *divide et impera*, aliindu-se cu unele triburi galice contra celorlalte, putând astfel cuceri Galia şi a o retransforma în provincie romană.
[23] Vergilius, *Aeneis*, VIII, 643 şi urm.
[24] *Aeneis*, I, 279 şi urm.
[25] Assaracus, personaj mitologic al *Iliadei* (regele Phthiei).
[26] Phthia, regat antic în Tesalia (Grecia) în partea sudică, în regiunea munţilor Othris, mileniul II î.e.n.
[27] Micene, străvechi oraş în Argolida (din Grecia), centrul principal al culturii miceneene, capitala regatului lui Agamemnon (sec. 12, distrus de dorieni) ; vestigii : zidul cyclopic, Poarta leilor, tezaurul lui Atreu.
[28] *Aeneis*, I, 847—853.
[29] Sallustius, *Catilina*, XI, 1 şi urm.
[30] Se referă la Cato din Utica (Cel Tânăr) (95—46), adversarul implacabil al lui Caesar. După victoria lui Caesar asupra taberei pompeiene, la Thapsus, Cato s-a sinucis.
[31] Sallustius, *Catilina*, LIV, 6.
[32] *N.T.*, II–*Corinteni*, I, 12, şi *Galateni*, VI, 4.
[33] *N.T.*, *Galateni*, VI, 4.
[34] Cf. Plutarh, *Cato minor*, 16.
[34a] Sallustius, *Catilina*, LII, 19—24.
[35] Cf. Sallustius, *Hist.*, I, 11.
[36] Sallustius, *Catilina*, LII, 21.
[37] Horatius Flaccus (68—8), cel mai celebru poet liric al antichităţii romane, teoreticianul clasicismului; a scris 17 epode, 2 cărţi de satire în hexametri dactilici, cu teme foarte variate, 3 cărţi de ode lirice şi 2 cărţi de

epistole foarte lungi, incluzând şi *Ars poetica* în care expune teoriile sale asupra clasicismului. Poezia sa e cu conţinut religios, familiar paternal, pendulând de la satirizarea viciilor până la filosofia morală. E un poet didactic, exaltând sentimentul patriotic.
[38] *Epistole*, I, 1, 36 şi urm.
[39] Horatius, *Ode*, II, 2, 9 şi urm.
[40] *De republica*, V, 7, 9.
[41] Cicero, *Tuscul.*, I, 2, 4.
[42] *N.T.*, *Ioan*, V, 44.
[43] *N.T.*, *Ioan*, XII, 43.
[44] Vezi *N.T.*, *Matei*, X, 33.
[45] *N.T.*, *Matei*, VI, 1.
[46] *N.T.*, *Matei*,V, 16.
[47] Eroii romani Scaevola, Curtius, cei doi Decii, au fost descrişi de Titus Livius în opera sa *Ab Urbe condita*, II, 12 (Scaevola), VII, 7–8 (Curtius s-a jertfit pentru ca oastea romană să-i învingă pe duşmani, aruncându-se într-o prăpastie făcută de-un cutremur), iar Decius Mus, consul în 4 rânduri, şi tatăl său s-au jertfit în bătălia cu latinii, la lacul Veseris, în anul 340 î.e.n. A se vedea Titus Livius, cartea VIII, 8 şi X, 30, în bătălia cu galii.
[48] *N.T.*, *Matei*,VI, 2.
[49] *N.T.*, *Matei*, V, 45.
[50] *N.T.*, II-*Corinteni*, V, 6.
[51] *N.T.*, *Apocal.*,XXI, 23.
[52] Cf. Titus Livius, II, 5.
[53] Cf. *N.T.*, *Marcu*, X, 21.
[54] *Aeneis*, VI, 820 şi urm.
[55] Episodul lui Manlius Torquatus, care şi-a condamnat la moarte fiul, sentinţa fiind executată sub privirile sale, a fost relatat impresionant de Titus Livius în *Ab Urbe condita*, VII, 8.
[56] *N.T.*, *Matei*, X, 28.
[57] *N.T.*, *Matei*, V, 43—48.
[58] *Ibid.*, VIII, 22.
[59] Lucius Valerius, personaj legendar, al treilea consul roman ales după moartea lui Brutus, a înăbuşit răscoala sclavilor şi exilaţilor conduşi de Herdonius.

[60] Cincinnatus, consul şi dictator roman, desemnat dictator pe 6 luni, după ce a luptat contra invaziei aequilor ; după terminarea campaniei militare a renunţat la funcţie.

[61] Cf. Plutarh, *Pyrrhus*, 20. Fabricius, supranumit incoruptibilul, personaj istoric, devenit legendar, a îndeplinit consulatul în mai multe rânduri, remarcându-se în perioada conflictului romanilor cu Pyrrhus, regele Epirului, care a avut loc între anii 280—275, punând în grea cumpănă existenţa statului roman. Caius Fabricius, trimis de Senatul roman să trateze cu Pyrrhus răscumpărarea prizonierilor romani capturaţi la Heraclea, regele Epirului a încercat să-l cumpere pe Fabricius, oferindu-i o mare sumă de bani ca să treacă de partea sa, precum şi guvernarea unei pătrimi din regatul său. Fabricius a refuzat cu indignare asemenea propuneri. De asemenea, când un dezertor din armata lui Pyrrhus s-a prezentat la Fabricius, făgăduindu-i suprimarea regelui, Fabricius l-a predat inamicului său.

[62] Pyrrhus, regele Epirului (291—272), chemat de oraşul grec Tarent, din Grecia Mare, să-l sprijine cu forţe militare, a organizat o mare campanie militară în Italia şi Sicilia contra forţelor romane, aliate cu cartaginezii. Armata lui Pyrrhus era estimată la 22 000 de pedestraşi, 3 000 de călăreţi şi 20 de elefanţi. Pyrrhus era considerat de istoriografia antică unul din cei mai mari comandanţi de oşti, care vroia să calce pe urmele lui Alexandru cel Mare. Campania acestui rege surprinde statul roman în perioada de expansiune teritorială, pe punctul de definitivare a cuceririlor sale şi de consolidare a statului roman în Italia sudică, prin anexarea teritoriilor Bruttium şi Lucania. În două bătălii succesive, la Heraclea (280 î.e.n.) şi la Ausculum (279 î.e.n.), Pyrrhus câştigă victorii, dar cu pierderi sângeroase, în urma cărora lucanii, bruttii, samniţii şi oraşele greceşti ies din Confederaţia romană. Dar la Beneventum, în 275 î.e.n., consulul Marius Curius Dentatus îl învinge decisiv pe Pyrrhus şi-l alungă din Italia. Consecinţa înfrângerii a fost cucerirea întregului teritoriu sudic al Italiei, care a fost înglobat statului roman, şi formarea unei puternice confederaţii de populaţii şi cetăţi care au recunoscut hegemonia statului roman.

[63] *N.T.*, *Faptele Apostolilor*, II, 44–45; IV, 32.

[64] *N.T.*, *Romani*, VIII, 18.

[65] Sallustius, *Catilina*, XI, 2.

[66] Se referă la împăratul Tiberius Claudius Nero (54—68), cel mai sinistru autocrat roman, sângeros până la demenţă. Şi-a ucis mama, profesorii. A dezlănţuit cea mai cumplită persecuţie contra creştinilor, omorând pe apostolii Petru şi Pavel, acuzaţi de incendierea Romei. S-a sinucis.

[67] *V. T.*, *Pildele sau Proverbele lui Solomon*, VIII, 45.

[68] *Aeneis*, VII, 266.

[69] *V. T.*, *Iov*, XXXIV, 30.

[70] Cf. *V. T.*, *Psalmi*, XLV, 5; XLVII, 3 şi 9.

[71] Cf. Cicero, *De finibus*, II, 21, 69.

[72] Cultul dualist al lui Ormuzd şi Ahriman răspândit la perşi.

[73] Domitianus a domnit între 81—66. A fost un autocrat mediocru.

[74] În 67 î.e.n.

[75] În anul 146.

[76] Se referă la războiul civil, răscoala sclavilor conduşi de Spartacus, între 73–71.

[77] Între anii 218—201.

[78] Între 264—241.

[79] Constantin cel Mare (Flavius Valerius) (306—337), după înfrângerea rivalilor, Maxentius şi Licinius, a devenit singurul autocrat al Imperiului Roman. A unificat imperiul, fiind un desăvârşit organizator politico-social. A recunoscut creştinismul ca religie de stat la 325 (Niceea). A mutat capitala de la Roma la Constantinopol (Bizanţ), creând o epocă clasică (*aetas aurea*) în cultură.

[80] Constantinus II ; Constans ; Constantius II.

[81] Flavius Jovianus (363—364).

[82] Gratianus (375—383).

[83] Theodosius cel Mare (379—395), a reorganizat armata, a combătut ereziile (ca arianismul) şi păgânismul, închizând templele lor (392).

[84] Aceste versuri sunt din opera lui Claudianus, *De tertio consulatu Honorii*, vs. 96 şi urm.

[85] Valens, împărat al Imperiului Roman, a domnit între 364—378; a fost sprijinitorul ereziei lui Arie.

[86] Salonicul de azi, oraş în nordul Greciei, port la Marea Egee.

[87] Cicero, *Tuscul.*, V, 19.

Prefaţă

În cele cinci cărţi anterioare cred că am combătut îndeajuns pe cei care socot că trebuie să li se aducă veneraţie şi să fie cinstiţi, respectându-se cultul numeroaselor divinităţi păgâne şi duhuri necurate mincinoase şi primejdioase, în privinţa cărora adevărata credinţă creştină îşi exprimă convingerea că reprezintă nişte idoli inutili, nişte duhuri necurate şi demoni primejdioşi, de bună seamă, creaturi, nu creatori şi că, negreşit, acestor divinităţi li se cuvine pentru utilitatea practică a acestei vieţi muritoare şi tot ce e pământesc împreună cu ritualurile şi servituţile lor, care în greacă sunt denumite λατρεία, cuvenite numai adevăratului Dumnezeu.

Într-adevăr, cine nu ştie că pentru minţile prea înapoiate dominate de neghiobie, sau de încăpăţânare, nici aceste cinci cărţi şi nici altele oricâte ar fi la număr nu vor putea fi îndeajuns ? Câtă vreme se ştie că gloria omului trufaş rezidă în atitudinea de-a nu da înapoi în faţa forţei adevărului, de bună seamă, spre pierzania celui care e dominat de-un viciu atât de cumplit ? Negreşit, chiar în pofida oricărei strădanii depuse de cel ce tratează o maladie incurabilă, aceasta este invincibilă, nu spre neajunsul şi răul medicului, ci al pacientului. Aceia însă care le iau în considerare cumpănesc bine cele ce citesc şi pricep, fără o atitudine de obstinaţie prea îndătinată în ceea ce priveşte vechile erori, vor judeca mai uşor că eu am prezentat în ansamblul celor cinci cărţi terminate mai mult decât era necesar trăirii şi rezolvării acestei probleme şi tematici şi nu vor putea sta în dubiu că toată ura pe care se străduiesc s-o stârnească aceşti nesăbuiţi împotriva religiei creştine, în legătură cu calamităţile acestei vieţi, cu urgiile şi schimbările evenimentelor pământeşti

şi omeneşti, nu numai sub masca ipocriziei, ci şi în dispreţul conştiinţei lor şi cei învăţaţi, dominaţi de-o nesănătoasă necredinţă, alimentează această ură, susţin asemenea deşertăciuni, prin încălcarea flagrantă a legilor logicii corecte, prin aplicarea falselor raţionamente, cu o îndrăzneală dominată de uşurătate şi cu foarte primejdioase animozităţi.

CAPITOLUL I

Despre cei care susţin că divinităţilor păgâne trebuie să li se păstreze cultul religios nu pentru viaţa prezentă, ci pentru cea eternă

Prin urmare, acum, pentru că de aici încolo, aşa cum am făgăduit, impune ordinea lucrurilor, trebuie combătuţi şi îndrumaţi cei care se străduiesc să impună cultul divinităţilor păgâne pe care religia creştină le aneantizează, dar nu pentru această viaţă pământească, ci pentru aceea care va să fie după moartea noastră.

Găsesc cu cale să utilizez ca exordiu al tematicii mele tratate veridica proorocire a sfântului psalm : „Fericit este acela a cărui nădejde este Domnul Dumnezeul nostru şi nu priveşte îndărăt spre deşertăciunile şi minciunile nesănătoase“[1]. Cu toate acestea, chiar în toate aceste „deşertăciuni“ şi „minciuni nesănătoase“ este cu mult mai bine şi mai suportabil să dăm ascultare acestor filosofi, cărora nu le-au fost pe plac aceste păreri şi erori ale popoarelor, care popoare au consacrat statui în cinstea divinităţilor păgâne şi au plăsmuit numeroase mituri despre acestea, pe care le numesc „divinităţi nemuritoare“ şi după ce le-au plăsmuit au crezut în ele şi acordându-le crezare au creat cultul lor, îmbinându-le cu ceremonii şi ritualuri religioase. Cu asemenea oameni, care, deşi nu propovăduiesc nestingheriţi şi în mod liber, ci îşi susţin în taină concepţiile, se poate închega o dispută mai serioasă şi trata problema

mai lipsită de inconveniente şi anume: dacă trebuie să credem numai în Dumnezeul unic, care a făcut toate creaturile spirituale şi corporale, pentru viaţa care va să fie după moartea noastră, sau în mai multe divinităţi, despre care unii dintre filosofii mai prestanţi şi elevaţi decât ceilalţi au crezut că au fost creaţi de acel unic Dumnezeu, care au fost orânduiţi să sălăşluiască în văzduhul eterat[2].

Dar cine ar suporta să afirme şi să susţină că acele divinităţi, din rândul cărora am amintit vreo câteva în cartea a IV-a şi cărora li se atribuie câte o îndatorire şi funcţiune pentru câte o treabă măruntă, insignifiantă, că au acordat cuiva viaţă eternă ? Oare aceşti cărturari foarte învăţaţi şi extrem de ascuţiţi la minte care se fălesc că ei au contribuit cu un mare aport în beneficiul culturii prin scrierile lor, pentru a se şti pentru care temei trebuie să i se adreseze rugăciuni fiecărei divinităţi, ce trebuie să se ceară fiecăreia, pentru ca nu care cumva printr-o absurditate extrem de jenantă, aşa cum îndeobşte se petrece pe scenele teatrelor cu rostirea unor glume, să i se ceară lui Bacchus apă, iar nimfelor vin, vor fi autori şi literaţi care vor răspunde acelui om când va adresa o rugăminte zeilor nemuritori, ca să ceară vin nimfelor în chipul acesta :
„Nu avem apă, cereţi aceasta lui Bacchus“, ar putea mai bine să spună „Dacă nu aveţi vin, daţi-mi măcar viaţă veşnică !“ Ce-ar putea fi mai monstruos ca această situaţie absurdă ? Oare nimfele chicotind de râs (căci ele îndeobşte izbucnesc uşor în râs)[3], dacă nu vor voi să inducă în eroare, ca demonii, vor da acest răspuns celui care le adresează rugăciunea : „Omule, crezi tu oare că viaţa stă în puterea noastră, când afli că noi nu suntem stăpâne nici măcar pe viţa de vie ?“

Prin urmare, e cea mai mare nerozie să ceri şi să nădăjduieşti viaţa eternă de la asemenea divinităţi despre care se afirmă că supraveghează numai câte o minusculă parte din această viaţă atât de obijduită şi extrem de scurtă, chiar dacă unele din aceste părticele sunt de folos pentru sprijinirea şi întreţinerea ei, în asemenea condiţii încât, dacă cineva ar cere cuiva ceea ce depinde de puterea şi e sub tutela altuia, răspunsul să fie atât de necorespunzător şi de absurd, încât să iasă în vileag că este foarte asemănător unui caraghioslâc teatral. Aceste scene, dacă ar fi judecate de nişte actori

talentaţi, spectatorii ar izbucni zdravăn în râs la teatru. Dar dacă toate acestea ar fi săvârşite de nişte ignoranţi şi nerozi în materie, s-ar face şi mai de râs şi de batjocură în faţa lumii. Deci s-a găsit şi s-a transmis în amintirea urmaşilor de către învăţaţii consacraţi şi cu reputaţie soluţia cărui zeu sau zeiţe să te adresezi pentru ceea ce doreşti să-i soliciţi, descoperindu-se ce mare putere au acele divinităţi pe care le-au instituit şi consacrat cetăţile ; ce anume să-i ceară lui Bacchus, prin forţa cuvântului, ce, nimfelor, ce, lui Vulcan şi tot aşa mai departe celorlalte divinităţi, despre care am amintit în parte în cartea a IV-a, iar în privinţa celorlalţi să-i trec cu vederea. Dar e o mare greşeală să-i ceri lui Ceres vin şi lui Bacchus pâine, lui Vulcan apă şi nimfelor foc. Dar cu cât mai mare trebuie să fie sminteala, dacă vreuneia din aceste divinităţi i s-ar adresa rugăciunea să-i acorde viaţă eternă ?

Pentru aceste temeiuri, când în privinţa domniilor pământeşti ne-am pus întrebarea căror zei sau zeiţe trebuie să creadă oamenii că le pot adresa rugăciuni în scopul acordării lor, după ce s-au luat în consideraţie toate discuţiile, s-a ajuns la concluzia că e extrem de departe de adevăr teza că vreuna din aceste divinităţi, atât de numeroase şi atât de false, e capabilă să acorde măcar una din domnii, şi atunci nu e cea mai nesănătoasă impietate să se creadă că viaţa eternă, care fără nici o umbră de dubiu şi fără nici o comparaţie trebuie socotită mai presus de toate domniile pământeşti, poate fi acordată cuiva de unul sau una din zeii şi zeiţele acestea ? De bună seamă, nu pentru aceste temeiuri asemenea divinităţi în mod evident n-au putut şi nu pot acorda domnii pământene, deoarece ele sunt prea mari, prea superioare şi o asemenea domnie e neînsemnată şi de dispreţuit, de care nu merită să se sinchisească, avându-se în vedere grandoarea lor atât de înaltă. Însă, avându-se în vedere fragilitatea firii omeneşti, deoarece oricine dispreţuieşte în mod îndreptăţit măreţiile trecătoare ale domniei pământeşti, acele divinităţi au apărut aşa fel încât se invederează că ar fi extrem de nedemne pentru a li se cuveni acordarea şi păstrarea chiar a unor lucruri neînsemnate. Şi astfel, dacă (aşa cum am arătat în cele tratate în cele două cărţi anterioare) nici o divinitate dintr-o asemenea gloată, fie socotite plebeie, fie din categoria celor mai acătării,

nu este vrednică de-a acorda domniile muritoare muritorilor de rând, cu atât mai vârtos nu-i capabilă să facă din fiinţe muritoare, nemuritori !

La acestea se mai adaugă şi faptul că dacă noi purtăm discuţii cu cei care susţin că trebuie să menţinem cultul divinităţilor păgâne nu pentru viaţa aceasta, ci pentru cea care va să fie după moartea noastră, deja unor asemenea divinităţi nu trebuie să li se acorde nici un fel de cult, nici măcar pentru acele sarcini care se atribuie, după o părere superficială, nu după criteriul adevărului, ca repartizate corespunzător capacităţii unor asemenea divinităţi, aşa cum cred cei care susţin că cultul lor e necesar pentru foloasele vieţii acesteia muritoare, pe asemenea susţinători eu i-am combătut îndeajuns, cât am putut, în cele cinci cărţi anterioare. Pentru că astfel stau lucrurile, dacă însăşi viaţa celor care au cultul zeiţei Juventas (Tinereţea) ar fi cu mult mai înfloritoare, în schimb viaţa celor care o privesc cu dispreţ s-ar irosi fie în anii tinereţii, fie ar încremeni în acea toropeală a senilităţii, dacă divinitatea Fortuna cu barbă ar împodobi mai splendid şi mai festiv obrajii aderenţilor ei, iar pe cei care o privesc cu dispreţ i-am vedea spâni, sau numai cu puţine tuleie, am putea afirma cu cea mai bună dreptate, că numai până aici se poate extinde puterea acestor divinităţi singulare, că îndatoririle lor sunt într-un oarecare chip delimitate şi că, prin urmare, nici divinităţii Tinereţea nu trebuie să-i cerem viaţă eternă, de vreme ce ea nu poate oferi nici barbă, şi nici de la Fortuna Barbata nu trebuie să sperăm ceva bun după această viaţă, deoarece în această viaţă ea nu are nici o putere, ca măcar în decursul acestei vârste tinere, care împodobeşte viaţa cu barbă, să contribuie cu ceva. Acum însă, deoarece cultul acestor divinităţi nu e necesar şi de folos nici măcar pentru acele scopuri şi interese, pe care ei le socotesc subordonate lor, pe de o parte pentru că adoratori ai divinităţii Juventas nu s-au bucurat de vârtoşie la vârsta adolescenţei, în schimb numeroşi tineri care n-au avut cultul ei se bucură de vârtoşia tinereţii şi de asemenea mulţi adoratori ai Fortunei Barbata n-au putut ajunge să aibă nici o barbă, ori măcar vreo câteva tuleie în bărbia lor diformă, cu toate că în acest scop au adorat-o, ca să capete barbă, aceştia sunt luaţi în batjocură de bărboşii dispreţuitori ai acestei divinităţi. Oare

inima omenească este atât de lipsită de înţelepciune, încât, dacă constată că cinstirea acestei divinităţi este inutilă şi ridicolă chiar pentru acele daruri vremelnice şi repede trecătoare, care sunt hărăzite câte unei singure persoane de către o singură divinitate, oare ar putea fi de crezut că un asemenea cult este util pentru obţinerea vieţii eterne ? Nici aceşti cărturari nu s-au încumetat să afirme că asemenea divinităţi care nu sunt capabile să acorde aceste daruri vremelnice, dar care sunt adorate de noroadele inculte, pentru că au socotit că sunt prea multe la număr şi de aceea le-au stabilit prea multe atribuţii, ca să nu rămână vreo divinitate lipsită de sarcini speciale.

CAPITOLUL 2

Ce trebuie să credem despre concepţia lui Varro în privinţa divinităţilor păgâne, el care a descris de câte categorii sunt, ce fel de ceremonii li se oficiau, într-o asemenea măsură încât, când a vorbit atât de ireverenţios, ar fi fost mai bine să le treacă în mod absolut sub tăcere ?

Cine a făcut investigaţii mai minuţioase în privinţa cultului divinităţilor păgâne ca Marcus Varro ? Cine a tras cele mai docte concluzii ca el ? Cine le-a luat mai atent în considerare ca el ? Cine a făcut distincţia lor cea mai riguroasă ? Cine a scris despre ele cu mai mult zel şi mai complet ? Varro, cu toate că e mai puţin dotat în ceea ce priveşte stilul exprimării, totuşi posedă o cultură atât de vastă şi concepţii atât de profunde, încât în toată erudiţia sa, pe care noi o calificăm seculară, iar păgânii liberală, iniţiază în aceeaşi măsură pe cel ce cercetează aceste probleme, introducându-l bine în inima lucrurilor, în care îl încântă chiar pe Cicero, căruia îi place rostirea cuvintelor.

<Cicero> însuşi furnizează asemenea dovezi, afirmând despre Varro, în lucrările sale denumite *Academicae*, că în discuţia pe care a întreţinut-o cu el, acesta „pătrunde cu o ascuţime de spirit şi cu uşurinţă în toate domeniile culturii şi, fără nici o îndoială, este cel mai cult om“[4]. Cicero nu spune „cel mai elocvent sau cel mai iscusit la vorbă“, deoarece Varro, în această privinţă, realmente este fără egal.

Însă „cu uşurinţă cel mai ascuţit, pătrunzător în toate“, îl caracterizează Cicero tocmai în acele cărţi importante — adică în *Academicae*, în care el se străduie să demonstreze că totul e dubitativ, adăugând „neîndoielnic, cel mai doct dintre toţi“. Negreşit, Cicero era atât de sigur în această privinţă încât a eliminat îndoiala pe care îndeobşte o aplică în toate domeniile, ca şi cum ar fi uitat că este om al Academiei, şi că şi-a propus să trateze despre acest unic aspect al problemei „dubiul academic“. În prima carte, în care Cicero trata despre valoarea literară a operei lui Varro, el a spus: „Cărţile tale mi-au diriguit paşii spre casă pe când cutreieram şi rătăceam prin Roma, aidoma musafirilor, ca să putem să ne dăm seama cândva ce fel de fiinţe suntem şi în ce loc ne aflăm ! Tu mi-ai dezvăluit ce vârstă mare are patria mea, tu ai făcut descrierea epocilor, tu mi-ai arătat temeiurile cultului religios, tu, atribuţiile sacerdotale, tu m-ai îndrumat asupra sarcinilor gospodăreşti, asupra rosturilor publice, tu, asupra originii topografiei regiunilor, tu m-ai iniţiat în privinţa denumirilor şi termenilor tuturor cultelor religioase, categoriilor problemelor sociale, îndatoririlor, cauzelor“[5].

Prin urmare, această personalitate este atât de prestantă şi de cultă, fără seamăn în toate domeniile culturii, încât i se aplică perfect caracterizarea atât de succintă făcută de Terentianus[6] cu atâta elevată eleganţă în acest stih :

„Varro, bărbatul cel mai cult în toate domeniile“,

care a citit atât de multe cărţi, încât să mă uimească faptul că a mai avut timp să scrie ceva. Varro a scris atât de multe opere, încât cu anevoinţă am putea crede că ar exista cineva care să fie capabil să le citească. Acest învăţat — afirm eu — atât de talentat şi de dotat în

toate domeniile culturii, dacă ar fi combătut domeniul zis al cultului divinităţilor păgâne, ar fi putut aneantiza nu numai teoriile referitoare la religie, ci şi pe cele care sunt în legătură cu superstiţiile, nu ştiu dacă n-ar fi putut scrie atât de multe în scopul ridiculizării, dispreţuirii şi detestării lor. Dacă, într-adevăr, Varro a practicat cultul divinităţilor păgâne şi şi-a exprimat părerea că trebuie respectat şi menţinut cultul lor, într-o asemenea măsură, în însăşi opera sa literară, încât a afirmat că el se teme să nu dispară nu datorită unei invazii a vrăjmaşilor, ci a nepăsării concetăţenilor săi, despre care spune că au fost salvaţi ca după o prăbuşire, şi susţine că prin cărţile sale şi prin preocuparea de amintire a eroilor romani a fost mai util istoriei romane prin reconstituirea şi conservarea datelor istorice decât Metellus, care a salvat odoarele sfinte cu prilejul incendierii templului Vestei, decât Aeneas, care a salvat Penaţii după pieirea Troiei. Cu toate acestea Varro transmite veacurilor următoare şi urmaşilor ceea ce trebuie să se citească, ceea ce trebuie eliminat, pe bună dreptate, de cărturari şi afirmate spre îndrumarea celor lipsiţi de cultură, fiind caracterizate extrem de primejdioase şi de vrăjmaşe adevăratei religii creştine. Ce trebuie să credem altceva decât că acest cărturar atât de ascuţit la minte şi atât de priceput în toate domeniile, cu toate că n-a fost insuflat de Duhul Sfânt, a fost dominat de datinile şi legislaţia patriei sale romane, încât n-a vrut să treacă sub tăcere acest domeniu al religiei, care pe el îl impresionase cel mai mult, sub pretextul recomandării religiei romane.

CAPITOLUL 3

Cum şi-a divizat pe capitole Varro cărţile sale pe care le-a scris tratând despre evoluţia evenimentelor Romei şi vechimea cultului ?

Varro a scris 41 de cărţi referitoare la *Antichităţi* pe care el le-a divizat în două: domeniul faptelor şi evenimentele omeneşti şi

domeniul celor divine. Varro a consacrat faptelor şi evenimentelor omeneşti 25 de cărţi, iar celor divine 16 cărţi, urmărind prin această repartiţie raţionamentul de-a trata în cele 6 cărţi răspunsurile corespunzătoare celor 4 întrebări dominante : Cine e creatorul ? Ce-a creat ? Unde a creat ? Când a creat ? În primele 6 cărţi, Varro a scris despre evoluţia umanităţii, în următoarele 6 despre topografii, în al treilea set de 6 despre evoluţia timpului şi despre epoci, şi în ultimele 6 cărţi despre lucruri. De 4 ori câte 6 fac 24. Însă el şi-a început opera cu o carte unică în care a făcut în prealabil sinteza tuturor subiectelor şi tematicilor.

În ceea ce priveşte domeniul celor divine, Varro a păstrat aceeaşi formă de împărţire care se referă la acele sarcini care sunt atribuite divinităţilor. Negreşit, ceremoniile religioase sunt prezentate după oameni, după locuri, după perioade de timp. Aşa cum am spus, aceste capitole Varro le-a tratat în câte 3 cărţi. Căci primele 3 cărţi le-a scris despre oameni, următoarele 3 cărţi despre topografii, al treilea set despre epoci, al patrulea set despre ceremoniile religioase, cei care le oficiază, unde le oficiază, când le oficiază, ce anume oficiază, recomandând o distincţie foarte minuţioasă. Dar pentru că trebuie să spună un lucru foarte important şi anume în onoarea cui se oficiază ceremoniile, în finalul lucrării a scris şi despre divinităţi, aşa fel încât să se ajungă la numărul de 15, rezultat din înmulţirea lui 5 cu 3. În total sunt, aşa cum am afirmat, 16 cărţi, deoarece şi aici a adăugat la început o carte unică, în care să expună iniţial sinteza tuturor cărţilor.

Prin această împărţire a lucrării în 5 mari capitole, menţinută absolut consecvent, Varro a subdivizat primele 3 cărţi, care se referă la semeni, încât primul capitol tratează despre pontifici, al doilea despre auguri, al treilea despre cei 15 decemviri care oficiază ceremoniile ; setul 2 din următoarele 3 cărţi se referă la locaşurile de cult religios, aşa fel încât în una din cărţi se vorbeşte despre altare, în a doua despre sfintele edificii, în a treia carte despre locurile consacrate ceremoniilor religioase ; în următoarele 3 cărţi, care se referă la perioadele de timp, adică la zilele de sărbătoare, una din ele descrie oficierea sărbătorilor, alta jocurile de circ, cea de-a treia, reprezentaţiile teatrale. Cel de-al treilea set se referă la ceremonii: în

prima carte la ceremoniile private ; în ultima carte la ceremoniile oficiale publice. În ultimul set rămas de 3 cărţi se descrie pompa ceremoniilor desfăşurate ; vin în sfârşit divinităţile, în cinstea cărora s-a organizat întregul acest ceremonial. În prima carte se vorbeşte despre divinităţile certe, în cea de-a doua despre cele nesigure, în cea de-a treia şi ultima despre divinităţile principale şi alese.

CAPITOLUL 4

Din expozeul lucrării tratate de Varro rezultă, în conexiune cu aderenţii cultului divinităţilor, că evenimentele şi faptele omeneşti sunt mai vechi decât cele divine

În întregul şir de împărţiri şi de distincţii deosebit de splendide şi subtile, orice fiinţă omenească, care nu-şi va fi sieşi vrăjmaş printr-o obstinaţie a inimii, îşi va da foarte uşor seama că de-a surda este căutată şi este nădăjduită fără pic de ruşine, sau va dori viaţa eternă, având în vedere cele ce le-am spus şi cele pe care sunt nevoit să le mai spun de aici înainte. De bună seamă, acestea sunt născociri, fie ale oamenilor, fie ale demonilor, dar nu ale acelora pe care oamenii îi numesc *demoni faustici*, ci, ca s-o spun mai deschis, sunt născociri ale duhurilor necurate şi fără îndoială maligne, care cu o uimitoare ură se furişează tainic în cugetele celor lipsiţi de credinţă adevărată şi în simţămintele lor şi întăresc prin dovezi mincinoase părerile dăunătoare cu care sufletul omenesc se îmbată aşa fel, încât nu mai e capabil a se adapta şi uni cu adevărul etern şi imuabil.

Varro însuşi mărturiseşte pentru acest temei că el a scris despre faptele şi viaţa omenească în primul rând şi despre cele divine în al doilea rând, deoarece mai întâi au existat cetăţile şi numai ulterior au apărut şi instituţiile organizate de ele. Adevărata religie însă n-a fost creată de vreo oarecare cetate pământeană, ci ea însăşi a creat

Cetatea cu desăvârşire cerească. Negreşit, această Cetate cerească o insuflă şi o îndrumează adevăratul Dumnezeu, dătătorul vieţii eterne, adevăraţilor săi credincioşi.

Prin urmare, raţionamentul lui Varro, care mărturiseşte pentru acest temei că de aceea a scris mai întâi despre faptele şi evenimentele omeneşti şi după aceea despre cele divine, deoarece acestea au fost instituite de oameni, este următorul : „Aşa cum există mai întâi pictorul şi apoi tabloul pictat şi în primul rând zidarul şi apoi casa construită de el, tot aşa mai întâi au fost întemeiate cetăţile şi ulterior instituţiile, care au fost create de ele". Dar spune că el ar fi scris mai întâi despre divinităţi şi pe urmă despre oameni, dacă ar scrie despre întreaga natură a divinităţilor, ca şi cum el ar scrie despre un subiect oarecare, şi nu despre totul, sau, într-adevăr, acea natură oarecare a divinităţilor, nu toate, nu trebuie să fie anterioară celei a oamenilor. Ce să spun însă că el în ultimele trei cărţi, dând explicaţii referitoare la divinităţile certe, incerte şi selectate, cu obiectivitate critică, cu minuţiozitate, în mod evident, el nu omite să vorbească despre natura divinităţilor. Prin urmare, cum se explică atunci când el afirmă : „Dacă aş scrie despre toate caracteristicile firii divinităţilor şi ale oamenilor, m-aş achita de cele divine înainte de-a pomeni de cele omeneşti ?" Într-adevăr, Varro sau scrie despre întreaga fire a divinităţilor, fie de una oarecare, fie nu scrie nimic de nici una. Dacă scrie de toate trebuie să-i dea prioritate faţă de toate problemele omeneşti ; dacă ar scrie numai de una oricare, de ce n-ar avea prioritate faţă de structura omenească ? Oare e nedemn ca o particică din natura divinităţilor să fie considerată mai presus de întreaga fire a oamenilor ? Căci e prea mult ca o parte oarecare divină să fie considerată superioară tuturor stărilor şi faptelor omeneşti, măcar merită să fie preferată situaţiei romanilor. Într-adevăr, Varro a scris cărţile despre viaţa şi faptele omeneşti nu în corelaţie cu globul pământesc, ci numai în interdependenţă de Roma. El a afirmat că a acordat prioritate în cărţile sale problemelor divine, în ordinea scrierilor sale, pe bună dreptate mărturisind foarte deschis că, la fel cum pictorul are prioritate faţă de tabloul pictat, la fel cum arhitectul are rolul primordial la

construirea unei case, deoarece şi aceste elemente divine sunt create ca instituţii înfăptuite de oameni, ca şi picturile, ca şi edificiile.

Rămâne să se înţeleagă că Varro n-a scris de nici un aspect al naturii divinităţilor şi nici n-a vrut să afirme aceasta răspicat, ci a lăsat-o pentru cei care o înţeleg. Negreşit, când Varro spune „nu totul", se înţelege după uzul curent, „o oarecare", dar se poate înţelege şi nici una, deoarece, ceea ce nici una nu este, nici totul nu este, nici una oarecare. Într-adevăr, dacă el, aşa cum afirmă, ar fi indicat întreaga natură a divinităţilor, despre care scrie, în ordinea scrierilor sale, i-ar fi dat prioritate acestui subiect, vieţii şi faptelor omeneşti. După cum adevărul e strigător la cer, chiar când îl trece sub tăcere, de bună seamă Varro ar fi trebuit să dea prioritate chestiunilor divine faţă de evenimentele şi faptele romanilor dacă nu în integralitatea lor, măcar parţial. Dar dacă el le pune aposteoric, înseamnă că n-au nici o însemnătate. Varro n-a vrut ca faptele şi evenimentele omeneşti să aibă prioritate faţă de problemele divine şi cereşti pentru acest temei ; el n-a vrut să pună înaintea lucrurilor şi elementelor adevărate lucruri şi elemente false. Într-adevăr, în cărţile pe care le-a scris despre evenimentele şi viaţa omenească, el a urmat istoria evenimentelor desfăşurate ale romanilor. Însă, referitor la cele pe care el le denumeşte divine, ce-a reprodus altceva decât păreri goale de conţinut ? Şi nu-i de mirare, deoarece Varro a vrut să demonstreze prin subtilităţi, nu numai tratându-le în lucrările sale scrise în mod aposteoric, comparativ cu acelea, dar a şi explicat pentru care raţionament a procedat aşa. Dacă ar fi trecut sub tăcere aceasta, poate că alţii i-ar fi luat apărarea, lămurind de ce-a făcut aşa. Însă prin motivarea făcută, n-a lăsat nici altora posibilitatea de a bănui ceva după bunul lor plac şi a demonstrat îndeajuns de ce-a dat prioritatea oamenilor faţă de instituţiile omeneşti şi nu naturii oamenilor înaintea naturii divinităţilor. În chipul acesta Varro a mărturisit că el a scris cărţile referitoare la cele divine nu despre adevărul care este în interdependenţă de natură, ci de falsităţile care rezultă din erori. Aşa cum am amintit în cartea a IV-a, Varro a menţionat acest lucru mai făţiş, că el ar fi scris, dacă ar fi pus temelia unui nou stat potrivit concepţiilor naturale ; dar pentru că el a avut la dispoziţie structura unui stat vechi — al celui roman — n-a putut urma decât sistemul său.

CAPITOLUL 5

Despre cele trei sisteme de teologie indicate de Varro, dintre care una se bazează pe mituri, cea de-a doua pe fizică, cea de-a treia cu substrat şi de esenţă cetăţenească

Cum explică Varro când afirmă că există trei sisteme de teologii referitoare la natura divinităţilor, pe una denumind-o *mitologie*, pe alta *de natură fizică*, pe cea de-a treia *de natură civilă* ? Primul sistem teologal, dacă uzul practic al limbii latine l-ar admite, l-ar denumi *mitic*. Deci să-l numim *mitic*. În latineşte este termenul *fabula* care corespunde în greacă cuvântului μῦθος = mit. De la acest cuvânt derivă μύθικον = ceea ce aparţine de mitologie. Categoria secundă a teologiei, ca să fie denumită *teologie naturală*, a intrat în uzul latin curent. A treia categorie sau sistem denumit cu un termen latinesc este *teologia civilă*.

„*Mythikon* este termenul uzitat de poeţi, în primul rând; *physikon* de filosofi ; *civil*, adică aparţine poporului, cel folosit de popor. În primul sistem teologal, aşa cum am mai afirmat, există multe ficţiuni, prin care se combate demnitatea şi natura celor nemuritori. Într-adevăr, în acest sistem descoperim că o divinitate se naşte din capul altei divinităţi, alta dintr-un femur, alta din picături de sânge. În el se mai vede că unii zei au fost hoţi, alţii au săvârşit adultere, alţii au devenit sclavii unor oameni. În sfârşit, în acest sistem sunt atribuite divinităţilor toate însuşirile care sunt degradante nu numai pentru omul obişnuit, ci şi pentru cel mai dispreţuit individ". Varro, negreşit, unde a putut, unde a îndrăznit, unde a socotit de cuviinţă că nu există riscul pedepsei, şi fără umbră

de ambiguitate, câte jigniri se aduc naturii divinităţilor romane în cele mai mincinoase mituri ! Fireşte, Varro vorbea nu de teologia naturală, nu de cea civilă, ci de cea mitologică, despre care el şi-a dat părerea că trebuie criticată în toată libertatea.

Să vedem acum ce spune Varro despre cea de-a doua teologie, cea naturală. „Aşa cum am demonstrat, teologia naturală este cea despre care filosofii au scris şi lăsat numeroase cărţi în care sunt indicate date cu privire la divinităţi, unde e cultul lor, ce categorii de divinităţi sunt, cu specificul fiecăreia, dacă aceste divinităţi au avut o existenţă temporală, sau au existat întotdeauna. Îşi au obârşia în foc, cum crede Heraclit, din numere, după teoria lui Pythagoras, sau din atomi, cum susţine Epicur ? Şi tot aşa există fel de fel de teorii, pe care urechile omeneşti le pot asculta mai bine între pereţii unei şcoli, decât afară în for". Varro n-a adus nici o culpă acestui sistem de teologie denumită *physikon*, care a fost atribuită filosofilor, dar a amintit în schimb numeroasele controverse dintre ei, din cauza cărora au apărut atât de numeroase secte ale dizidenţilor. Totuşi Varro a îndepărtat de for acest sistem, adică de prezenţa poporului, şi i-a îngrădit accesul, lăsându-l liber în şcoli şi între patru pereţi. În schimb, pe primul sistem teologal, cel mai fals şi cel mai ruşinos, nu l-a îndepărtat din cetăţi. O, cât de religioase şi de credincioase sunt urechile poporului şi între acestea chiar şi ale romanilor ! Poporul nu poate suporta ceea ce discută filosofii despre zeii nemuritori. Dar pe cine îi cântă poeţii, iar actorii îi reprezintă pe scenele teatrelor, reproducând faptele care sunt plăsmuite împotriva demnităţii şi naturii celor consideraţi nemuritori, pentru că se pot referi nu numai la om, ci chiar şi la cel mai ticălos individ, nu numai că suportă, ci îi dau ascultare cu o deosebită plăcere. Dar nu numai atât : poporul decretează că şi divinităţilor înseşi le fac plăcere scabrozităţile şi prin asemenea elucubraţii trebuie împăcate.

Va spune cineva : „Să facem o separaţie între cele două sisteme teologale, *mythikon* şi *physikon* — cel mitologic şi cel natural — de sistemul teologal civil, de care ne ocupăm acum şi să vedem de ce l-a separat şi cum îl explică Varro. Într-adevăr, îmi dau acum seama de ce trebuie separat cel mitologic : pentru că e fals, pentru că e dezonorant, pentru că e nedemn. Însă a voi să se separe sistemul teologal natural de cel civil, ce altceva înseamnă decât că trebuie să declarăm că şi sistemul civil e mincinos ? Dar dacă sistemul civil este şi natural, ce critică i se poate aduce, încât şi el să fie exclus ? În schimb, dacă sistemul teologal, care e denumit *civil*, nu e natural, ce merite are ca să fie admis ? Negreşit, este acea cauză despre care a scris când a tratat mai aprioric despre viaţa şi faptele omeneşti şi aposteoric despre elementele divine, deoarece în elementele divine Varro nu a urmat natura, ci instituţiile oamenilor.

Să aruncăm acum privirile şi asupra teologiei civile. Varro spune: „Al treilea sistem teologal este acela pe care trebuie să-l cunoască şi să-l administreze practicându-l în oraşe cetăţenii şi mai cu seamă preoţii. În acest sistem se arată ce divinităţi, ce culte şi ce jertfe este îndreptăţită fiecare divinitate să i se oficieze".

Să vedem ce urmează acum : „Primul sistem teologal este corespunzător reprezentaţiilor teatrale, secundul se adresează gloatelor, cel de-al treilea cetăţilor şi statelor."

Cine nu-şi dă seama cărui sistem teologal i-a acordat Varro coroana de lauri ? De bună seamă, celui de-al doilea sistem teologal, despre care a afirmat mai sus că este opera filosofilor. Într-adevăr, Varro declară că acest sistem se adaptează mulţimilor, deoarece filosofii sunt convinşi că nimic nu este mai presus de acest sistem teologal. Dar cele două sisteme teologale, primul şi cel de-al treilea, destinate reprezentaţiilor teatrale şi oraşelor, Varro le-a separat sau le-a unit ? Într-adevăr, se constată că ceea ce aparţine cetăţii — sau statului — nu se adaptează întotdeauna şi pentru mulţime, cu toate că vedem şi ştim că în oraşe şi state există lume, aglomeraţii de cetăţeni. De bună seamă, unde în alte părţi decât în oraşe pot exista culte, răspândite de doctrine false în care lumea să creadă, când se ştie că în lumea oraşelor, sau dincolo de această lume, nu există nici o natură şi că numai în oraşe există teatre ? Cine altcineva decât cetatea a înfiinţat instituţia teatrului ? Şi pentru ce altceva a creat această instituţie decât pentru reprezentaţii teatrale ? Unde în altă parte există reprezentaţii teatrale decât în domeniul sectorului divin despre care aceste cărţi au scris şi scriu cu atâta stăruinţă şi consistenţă ?

CAPITOLUL 6

Despre teologia bazată pe mitologie, adică despre cea a miturilor şi despre teologia civilă, în combaterea lui Varro

O, Marcus Varro, cu toate că tu eşti personalitatea cea mai pătrunzătoare şi cea mai cultă din toţi oamenii, fără îndoială, dar totuşi eşti om, nu zeu şi n-ai fost insuflat de duhul lui Dumnezeu pentru a vedea şi a binevesti în numele adevărului şi libertăţii spiritualităţii celei dumnezeieşti şi vezi în realitate cât de uşor pot fi nimicite cele Dumnezeieşti de flecărelile şi minciunile scornite de oameni, dar tu te-ai temut să aduci ofense celor mai eronate opinii ale popoarelor şi obişnuitelor superstiţii publice, pe care te jenezi să le elimini de la natura adevăratului Dumnezeu, sau ale acelor divinităţi pe care slăbiciunea sufletului omenesc, pentru care îţi exprimi bănuiala că fac parte din elementele acestei lumi, şi tu însuţi le crezi, deoarece le remarci pretutindeni şi toată literatura voastră le proslăveşte. Care este contribuţia minţii tale omeneşti, deşi extraordinar de bine înzestrată ? Ce sprijin îţi acordă ţie în aceste grele împrejurări uriaşa şi multipla ta cultură ? Îţi manifeşti dorinţa ca divinităţile naturale să-şi aibă cultul lor, eşti silit să crezi în divinităţile concetăţenilor tăi. Ai descoperit că unele divinităţi sunt produsele mitologiei fabuloase, împotriva cărora te exprimi mai liber, ca să demonstrezi ce simţi şi nu-ţi dai seama că vrând-nevrând pui în aceeaşi categorie şi divinităţile civile. Mai spui că divinităţile mitologice sunt potrivite pentru reprezentaţiile teatrale, că cele naturale, pentru lume, cele civile, pentru oraşe, că lumea este o creaţie divină, că într-adevăr şi oraşele şi teatrele sunt operele înfăptuite de oameni şi nu sunt luaţi în derâdere în teatre decât cei care sunt obiectul cultului în temple şi nu le organizaţi altor divinităţi reprezentaţii teatrale decât celor cărora le aduceţi jertfe. Cu cât mai multă sinceritate şi subtilitate ai diviza aceste sisteme, declarând că unele sunt divinităţi naturale, altele create de oameni şi că despre zeii creaţi în operele poeţilor au o părere, iar ale

preoţilor au alta. Cu toate acestea ambele, prin mistificările lor, sunt atât de înrudite, încât amândouă stârnesc plăcere demonilor, vrăjmaşii fireşti ai adevărului !

Prin urmare, sechestrând puţin teologia, pe care o denumesc *naturală*, despre care trebuie ulterior să vorbesc, este bine oare să se ceară, sau să se spere, în sfârşit, viaţa eternă de la divinităţile create de poeţi, de la cei cu reprezentaţiile teatrale, de la cei cu jocurile de circ, de la cei cu jocuri scenice ? Câtuşi de puţin ! Dar adevăratul Dumnezeu să ne ferească de-o demenţă atât de cumplită şi de sacrilegiu ! Cum ? Oare viaţa eternă trebuie cerută acelor divinităţi cărora le stârnesc plăceri toate acestea, când fărădelegile lor sunt privite la spectacolele teatrale ? Nimeni, cred eu, nu se sminteşte în aşa hal, încât să decadă la o necredinţă atât de furibundă. Prin urmare, nimeni nu dobândeşte viaţă eternă, nici prin teologia miturilor, nici prin cea civilă, căci, prin plăsmuiri, prima însămânţează fapte ruşinoase despre divinităţi, secunda le recoltează ; prima împrăştie minciunile, cealaltă asociază şi combină cele divine cu ticăloşii neadevărate ; prima introduce în cele divine reprezentarea ticăloşiilor divinităţilor ; cealaltă difuzează prin cântecele omeneşti miturile fictive cu conţinuturi scandaloase şi le consacră la festivităţile divinităţilor înseşi ; prima cântă nelegiuirile şi desfrânările divinităţilor ; cealaltă le îndrăgeşte ; prima le dă în vileag sau le imaginează, cealaltă le mărturiseşte public, îmbinându-le cu fapte adevărate şi le combină cu fapte neadevărate. Amândouă sunt ruşinoase, amândouă sunt condamnabile, dar prima, care se desfăşoară prin reprezentaţii teatrale, difuzează turpitudinile în mod public ; aceasta care este urbană se împodobeşte cu turpitudinile celeilalte. Oare se va spera viaţă eternă de acolo de unde se revarsă această vremelnică şi scurtă stricăciune ? Oare, într-adevăr, nu pângăreşte viaţa complicitatea cu toate fiinţele ticăloase dacă se alipesc pe nesimţite de sentimentele şi înţelegerile noastre, iar întovărăşirea cu demonii, cărora li se acordă cinstire pentru fărădelegile lor nu ne pângăreşte viaţa ? Dacă sunt adevărate, cât rău este, dacă sunt false, cât rău este !

Când rostim asemenea cuvinte, probabil că vreunei persoane care habar n-are de asemenea lucruri i se pare că se celebrau festivităţi în onoarea unor asemenea divinităţi, fapte ridicole, detestabile, nedemne de măreţia lor, dar care sunt cântate în stihuri poetice şi jucate pe scene în reprezentaţii teatrale. Într-adevăr, acele ceremonii religioase pe care nu actorii le oficiază, ci preoţii, sunt purificate şi corectate prin eliminarea oricărei impurităţi ! Dacă astfel ar sta lucrurile, nimeni n-ar mai fi de părere că se celebrează în onoarea lor turpitudini teatrale vreodată, ori că înseşi divinităţile au dat vreodată îndrumări în scopul unor asemenea reprezentaţii. Însă tocmai pentru acest temei nu stârneşte ruşine faptul că tocmai pentru a demonstra supuşenie faţă de divinităţi se desfăşoară asemenea reprezentaţii pe scenele teatrelor, deoarece scene asemănătoare se desfăşoară şi în temple.

În sfârşit, autorul amintit, Varro, pentru că s-a străduit să facă o oarecare distincţie, în stilul său, între sistemul teologal civil, deosebindu-l de cel mitologic şi de cel de-al treilea sistem al teologiei naturale, el a vrut mai degrabă să se înţeleagă ca acest sistem să fie mai temperat, mai strunit decât celelalte două, decât separat de amândouă. Într-adevăr, el afirmă că cele ce scriu poeţii sunt mai prejos decât îndrumările pe care trebuie să le urmeze popoarele. În schimb, îndrumările pe care le dau filosofii, e în interesul popoarelor să ţină seama de ele şi să le respecte. „Aceste îndrumări însă — spune el — stârnesc o asemenea spaimă, încât nu puţine instrucţiuni provenite de la ambele sisteme teologale sunt introduse în sistemul teologal civil pentru anumite raţiuni. Ca atare, ceea ce acest sistem are ceva comun cu viaţa popoarelor, vom scrie asociindu-le de sistemul teologal civil. Se cuvine ca alianţa noastră cu filosofii să fie mai mare şi mai strânsă decât cu poeţii". Deci, nu trebuie nici o alianţă şi întovărăşire cu poeţii ! Dar cu toate acestea, într-un alt pasaj Varro afirmă în conexiune cu geneza divinităţilor că popoarele au fost înclinate să creadă ceea ce au spus mai degrabă poeţii decât fizicienii. Într-adevăr, aici el spune ce trebuie să se facă, acolo ce se face. Despre fizicieni Varro a spus că aceştia au scris în scopul utilităţii, în schimb poeţii în scopul desfătării. Aceasta înseamnă că popoarele nu trebuie să urmeze cele scrise de poeţi, căci ticăloşiile zeilor îi desfată şi pe zei şi popoarele.

Dar poeţii descriu faptele zeilor pentru desfătare, nu în scopul utilităţii practice — spune Varro. Ei totuşi scriu ceea ce pretind divinităţile, pentru ca popoarele să le vadă.

CAPITOLUL 7

Despre teologia mitologică şi cea civilă, asemănarea dintre ele şi buna lor înţelegere

Aşadar, teologia mitologică, teatrală, scenică este corelată de teologia civilă, deşi abundă în scabrozităţi imunde, în pofida demnităţii (umane), şi care în ansamblul ei este considerată, pe bună dreptate, dezonorantă şi demnă de-a fi dispreţuită, exprimându-se părerea că reprezintă o parte a ei şi că trebuie să existe un cult al ei care trebuie respectat. Această teologie mitologică, aşa cum m-am decis să demonstrez, nu reprezintă o parte incongruentă, negreşit, şi care să fie străină de întregul corp şi ansamblu, să fie conexată fără rost şi suspendată de acestea, ci la unison în toate privinţele, ci corelată cât mai corespunzător cu putinţă, întocmai ca un mădular al aceluiaşi corp.

De bună seamă, ce altceva ostentează acele statui : chipuri, vârste, sexe şi înfăţişări ale divinităţilor ? Oare poeţii îl au pe Jupiter cu barbă, pe Mercur imberb, în schimb preoţii nu o au la fel ? Oare actorii şi preoţii l-au înfăţişat pe Priapus cu nişte enorme organe ruşinoase ? Oare Priapus este reprezentat stând altfel în sfintele locaşuri, ca să i se aducă cinstire, în comparaţie cu modul cum e reprezentat pe scenele teatrelor, ca să stârnească râsul ? Oare Saturn ca bătrân, Apollon ca efeb, reprezentaţi de actori mascaţi, nu sunt aidoma ca statuile lor din temple ? Pentru ce divinitatea Forculus, care-l întruchipează pe zeul porţilor, şi Limentinus, divinitatea pragului, sunt zei masculini şi între dânşii

stă zeiţa Cardea, întruchipată ca o femeie, care păzeşte ţâţânile uşilor ? Oare aceste divinităţi nu sunt menţionate în cărţile care scriu despre cele divine, dar pe care poeţii serioşi (şi talentaţi) nu le-au socotit vrednice de-a fi pomenite în poemele lor ? Oare Diana când e reprezentată pe scena teatrului nu poartă armă, şi ca statuie urbană nu arată ca o fecioară oarecare ? Oare Apollon nu e arătat pe scenă ca un cântăreţ din citeră, în schimb (la templul său) din Delphi e fără citeră ?

Dar aceste exemple sunt mai demne în comparaţie cu altele mult mai dezonorante. Ce-au gândit în privinţa lui Jupiter cei care au instalat-o în templul de pe Capitoliu şi pe doica lui ? Oare nu l-au aprobat pe Evhemeros[7], care i-a descris pe aceşti zei nu folosind flecăreala mitologică, ci cu talent şi pricepere de istoric, afirmând că au fost nişte muritori, ca toţi oamenii ? Cei care i-au instalat pe zeii Epuloni, paraziţii (şi musafirii) lui Jupiter chiar la masa lui, ce-au vrut altceva decât acest lucru : ceremoniile să fie ca la teatru ? Într-adevăr, dacă un actor ar fi spus că şi paraziţii, mâncăii lui Jupiter, au fost admişi la masa lui, în mod evident ar fi stârnit râsul, când Varro a spus-o şi-a spus-o nu ca să-i ia în derâdere pe zei, ci a dat asemenea recomandări. Cărţile sale referitoare la cele divine, nu la faptele omeneşti confirmă că el a scris asemenea lucruri şi nu în acele lucrări unde face un expozeu al reprezentaţiilor teatrale, ci în cele unde scrie despre legile capitoline. În sfârşit, Varro se lasă învins (în ceea ce priveşte teoriile sale despre divinităţi) şi mărturiseşte că aşa cum i-a prezentat pe zei cu chip omenesc, la fel el a crezut că şi pe ei îi încântă plăcerile omeneşti.

Dar nici duhurile necurate n-au fost lăsate deoparte din preocupările sale, relevând interesul acestora de-a întări prin inducerea în eroare a minţilor omeneşti convingerile dăunătoare. De la Varro provine acea legendă că paznicul unui templu al lui Hercule, în timpul festivităţilor (în cinstea acestuia), pe când era în timpul liber, se juca cu zarul de unul singur, aruncându-l când cu o mână, când cu cealaltă, închipuindu-l pe Hercule că joacă cu mâna sa, iar pe sine cu cealaltă, cu această condiţie că dacă va fi el câştigător să-şi pregătească cina pe spezele templului şi să aibă în preajma sa şi o prietenă ca musafiră. În schimb, dacă Hercule va fi câştigător, să achite el din banii săi proprii cina şi desfătările lui Hercule. Apoi, ca şi cum el ar fi fost învins de Hercule, i-a plătit cina acestuia şi i-a mai dat-o şi pe curtezana sa Larentina, dintr-un neam foarte nobil. Dar ea, pe când dormea în templu, l-a văzut în somn pe Hercule culcat lângă dânsa şi i-a spus când s-au despărţit, că primului tânăr care-i va ieşi în cale îi va înmâna răsplata, pe care crede că se cuvine să-i fie achitată de către Hercule. Pe când Larentina ieşea din templu, i-a ieşit în cale pentru prima oară un tânăr foarte bogat, Taruntius, şi pentru că a fost iubita acestuia mai multă vreme, el a lăsat-o pe Larentina moştenitoarea averii sale. Aceasta, în urma primirii unei averi atât de mari, ca să nu apară în ochii lumii ca o fiinţă nerecunoscătoare pentru această răsplată divină, pe care ea a considerat-o că o datorează în cel mai înalt grad divinităţilor, la rându-i a lăsat moştenitor al averilor sale pe poporul roman. Când Larentina s-a stins din viaţă, s-a găsit testamentul ei. Pentru meritele ei — zice-se — s-au acordat Larentinei onoruri divine.

Dacă poeţii ar plăsmui asemenea legende, dacă actorii le-ar reprezenta pe scenele teatrelor, s-ar putea afirma că fără nici un dubiu acestea aparţin teologiei mitologice şi s-ar socoti că trebuie separată de demnitatea teologiei civile. De bună seamă, se va afirma că astfel de manifestări indecente nu sunt creaţiile poeţilor, ci ale popoarelor, aparţin nu actorilor, ci ceremoniilor religioase, nu ale reprezentaţiilor teatrale, ci ale templelor ; cu alte cuvinte, nu aparţin teologiei mitologice, ci celei civile şi sunt exprimate de-un cărturar atât de vestit ca Varro. Şi nu degeaba actorii reprezintă cu mijloace actoriceşti turpitudinile divinităţilor care sunt atât de mari şi în schimb preoţii lor se străduiesc să reprezinte absolut de-a surda ca la ceremoniile sacre o demnitate a divinităţilor care de fapt nici nu există.

Exemplificăm cu ceremoniile Junonei aşa cum se oficiau în insula Samos, îndrăgită de ea, unde a avut loc nunta ei cu Jupiter ; tot aşa avem ceremoniile lui Ceres, cu care prilej Proserpina i se plânge mamei sale că a fost răpită de Pluton ; la fel avem cere-

moniile în cinstea Venerei, în care este jelit iubitul său Adonis, un tânăr nemaipomenit de frumos, răpus de colţii unui mistreţ; tot aşa sunt ceremoniile oficiate în cinstea divinităţii Mater Dea, la care este deplânsă nefericirea lui Attis, un adolescent splendid, iubit de ea, dar care din cauza geloziei unei femei a fost castrat chiar de nişte oameni tot castraţi care purtau denumirea de Galli. Pentru că aceste ceremonii sunt mai dezgustătoare decât orice scenă teatrală oribilă, pentru care temei aceştia se străduiesc într-o oarecare măsură să separe plăsmuirile fabuloase ale poeţilor referitoare la divinităţi, pentru a fi jucate pe scenele teatrelor, de teologia civilă, pe care voiesc s-o afilieze oraşelor, ca şi cum ar voi să facă o distincţie între purtările (şi manifestările) cinstite şi demne şi cele nedemne şi indecente ? În consecinţă, s-ar cuveni să li se aducă mulţumiri actorilor care au cruţat privirile oamenilor şi n-au dezvăluit spectatorilor toate josniciile care sunt acoperite de întuneric când se petrec între pereţii templelor la oficierea acestor ceremonii.

Ce trebuie să gândească oamenii serioşi asemenea ceremonii care sunt învăluite de întuneric, când se desfăşoară la lumina zilei asemenea acte atât de reprobabile ? Şi de bună seamă, ce-au văzut ei că se petrece într-ascuns cu castraţii şi cu desfrânaţii ? Cu toate acestea n-au fost capabili să-i ferească câtuşi de puţin de privirile oamenilor pe aceşti oameni nefericiţi, cu nervii zdrobiţi de ruşinea îndurată şi corupţie. N-au decât să-i convingă pe cine au posibilitatea că ei prin asemenea indivizi realizează ceva din sfinţenia necesară vieţii şi care nu pot tăgădui că în sanctuarele şi cultele lor se găsesc şi-şi duc viaţa. Nu ştim ce anume fac, dar ştim prin cine acţionează. Cunoaştem ce se petrece pe scenele teatrelor, unde n-a intrat niciodată vreun scopit sau desfrânat, nici măcar în corul prostituatelor, şi cu toate acestea şi destrăbălaţii şi ticăloşii tot cu asemenea blestemăţii se ocupă, deoarece, la urma urmei, nu fiinţele cumsecade şi serioase se pot preta la ele. În consecinţă, cum pot fi privite ceremoniile unor astfel de culte religioase, pentru oficierea cărora au fost selectaţi asemenea desfrânaţi, pe care nu-i admite nici destrăbălarea reprezentaţiilor teatrale ?

CAPITOLUL 8

Despre interpretările sistemului teologal natural, pe care filosofii păgâni să le susţină în public pentru divinităţile lor

De bună seamă, aşa cum susţin aceşti filosofi, teologia naturală dispune de unele teorii fysiologice şi interpretări ale raţionamentelor filosofiei naturaliste, ca şi cum în această dispută ne-am preocupa de fisiologie şi nu de teologie, cu alte cuvinte de cunoaşterea naturii şi de probleme în legătură cu Dumnezeu. Negreşit, cu toate că adevăratul Dumnezeu nu există în funcţie de părerea oamenilor, ci pretutindeni în întreaga natură. El, nu întreaga natură, este Dumnezeu, pentru că natura aparţine şi omului şi animalului şi copacului şi pietrei şi totuşi nici una din toate acestea nu este Dumnezeu. Dar pe baza acestei interpretări, când e vorba despre ceremoniile oficiate în cinstea Mamei zeilor — Magna Mater (sau Mater Dea) —, pornim de la faptul că în mod cert Mama zeilor este Pământul, atunci de ce în continuare cercetăm, de ce facem investigaţii mai departe ? De ce să nu ne alăturăm mai degrabă de cei care afirmă că toţi aceşti zei au fost oameni ? Într-adevăr, toţi sunt fiii pământului, tot aşa cum toţi au pământul ca mamă ? Dar în domeniul teologiei adevărate, pământul este opera lui Dumnezeu şi nu mamă.

Cu toate acestea, oricum s-ar interpreta cultul religios al Pământului-mamă şi l-am corela de natura lucrurilor, a atribui bărbaţilor rolul de femeie este contra naturii, nu potrivit naturii. Această boală, această fărădelege, această dezonoare, este considerată o profesie care face parte din rândurile ceremoniilor sacre oficiate, care intră în moravurile decadente omeneşti, care cu anevoinţă este declarată de teama torturilor.

Apoi, dacă aceste culte religioase, când se constată cât sunt de condamnabile destrăbălările reprezentaţiilor scenice, se scuză şi se justifică prin faptul că interpretările prin care îşi manifestă structura lor semnifică caracterul lor natural, atunci de ce nu sunt în mod

analog scuzate şi justificate şi ficţiunile poeţilor ? Într-adevăr, mulţi interpretează ficţiunile poeţilor în acelaşi chip, într-o asemenea măsură, încât au fost exprimate de aceştia cele mai cumplite şi mai înfiorătoare imagini, ca de pildă faptul că Saturn şi-a devorat vlăstarii. Dar această atrocitate unii o tălmăcesc astfel : durata lungă a timpului, care e definită de denumirea lui Saturn, consumă ea însăşi tot ce naşte ; sau, după cum opinează acelaşi Varro, ce face Saturn se corelează cu seminţele, care iarăşi cad în pământul din care se nasc. Şi tot aşa şi alţi filosofi tălmăcesc într-un chip asemănător sau altfel astfel de fenomene naturale.

Dar cu toate acestea o asemenea teologie, care are denumirea de *mitologică*, este criticată, dezaprobată, desfiinţată, eliminată cu toate interpretările ei de acest fel nu numai de aderenţii teologiei naturale, care aparţine filosofilor, dar chiar de susţinătorii teologiei civile, de care ne ocupăm, despre care se afirmă că se referă la oraşe şi la popoare. Dar pentru că au fost plăsmuite despre divinităţi fabulaţii nedemne, se constată hotărârea de-a fi repudiate, pe bună dreptate, şi nu-i de mirare pentru care motiv, în acest scop, deoarece oameni foarte ascuţiţi la minte şi foarte culţi, care au scris astfel de lucrări, opinau că ambele teologii, şi cea mitologică şi cea civilă, trebuie dezaprobate ; pe cea dintâi se încumetau într-adevăr s-o repudieze, în schimb pe cea de-a doua nu îndrăzneau. Şi atunci au propus ca sistemul teologic civil, analog primului, trebuie comparat cu primul, dar nu pentru a fi ales ca să fie păstrat cu prioritate, ci ca să se dea de înţeles că trebuie repudiate amândouă împreună. În chipul acesta, cei care se temeau să critice teologia civilă, fără nici un pericol pentru ei, au privit cu dispreţ ambele sisteme, în scopul ca teologia naturală să aibă trecere şi să fie apreciată de oamenii cu suflet ales şi caracter moral. Căci ambele teologii, şi cea civilă şi cea mitologică, se bazează pe mituri şi amândouă sunt concomitent şi civile. Cine le va cerceta cu spirit critic va trage concluzia că ambele teologii se bazează pe mituri şi conţin superficialităţi şi mai ales obscenităţi. Oricine poate remarca faptul că reprezentaţiile scenice, care fac parte din teologia mitologică, sunt introduse în festivităţile publice ale divinităţilor şi în ritualurile religioase urbane.

Prin urmare, cum poate fi atribuită vreuneia din aceste divinităţi puterea de a acorda viaţă eternă, ale căror statui şi ceremonii religioase ni-i scot în relief puternic, ca fiind foarte asemănătoare cu divinităţile mitologice, prin chipurile lor, prin vârsta lor, prin sexul lor, prin înfăţişarea lor, prin căsătoriile lor, prin genealogiile lor, prin ritualurile lor, din ansamblul căror elemente se conchide, fie că aceste divinităţi au provenit din oameni şi pentru viaţa fiecăreia din ele, sau moartea lor, au fost instituite culte şi solemnităţi în cinstea lor şi în schimb demonii s-au infiltrat pe nesimţite, inducând oamenii în eroare, sau negreşit cele mai necurate duhuri s-au strecurat cu orice prilej în minţile omeneşti pentru a-i înşela ?

CAPITOLUL 9

Despre îndatoririle ce le incumbau fiecărei divinităţi

Ce să mai spun ? Înseşi îndatoririle divinităţilor zugrăvite în josnicia lor cu atâta minuţiozitate, pentru care aderenţii lor susţin că trebuie să li se adreseze rugăciuni, potrivit cu însărcinările asumate specifice, în privinţa cărora, chiar dacă n-am spus totul, dar în orice caz am afirmat multe adevăruri, oare nu sunt în consonanţă cu caraghioslâcurile reprezentaţiilor teatrale decât cu demnitatea divină?

Dacă cineva ar angaja pentru copilul său două doici, dintre care una să-i dea de mâncare, iar cealaltă să nu-i ofere altceva decât să bea lichide, la fel cum romanii au consacrat două divinităţi în acest scop, pe Educa şi pe Potina, de bună seamă, dacă în casa ei o mamă ar proceda în chipul acesta pentru pruncul său, s-ar învedera că e lipsită de minte pentru comportamentul său, pentru că în ceea ce face ea e aidoma unui actor de teatru. — Lui Bacchus vor să-i dea denumirea de Liber de la termenul *liberamentum* şi acesta de la „a libera", deoarece bărbaţii în decursul actului dragostei fizice, prin ejacularea seminţelor, sunt eliberaţi de seminţele procreaţiei

datorită sprijinului binefăcător al lui Bacchus. Acelaşi atribut îi acordă şi divinităţii Libera, care îndeplineşte aceeaşi sarcină pentru femei, pe care o identifică cu Venus, deoarece ei susţin că şi genul feminin germinează seminţe. Pentru acest temei în templul roman se depune în cinstea lui Liber organul genital al bărbatului, iar în cel al divinităţii Libera organul feminin. Femeile, pe lângă toate acestea mai adaugă şi ofrande de vin în cinstea lui Bacchus-Liber, în scopul excitării simţurilor şi plăcerii dragostei fizice. Astfel ceremoniile Bacchanalia se oficiază cu manifestări lubrice, atingând apogeul demenţei, încât însuşi Varro declară că preotesele Bacchante n-au putut săvârşi asemenea insanităţi decât având mintea tulburată de băutură. Ulterior însă asemenea manifestări lubrice n-au mai fost pe placul Senatului, care, cu scaun la cap, a decretat abolirea Bacchanalelor. În sfârşit, romanii şi-au putut da seama în ce grad pot înrăuri duhurile necurate, care sunt considerate divinităţi, asupra minţilor omeneşti. Asemenea manifestări nu s-ar putea desfăşura pe scenele teatrelor, deoarece acolo se joacă piese teatrale, nu au loc acte demenţiale, cu toate că au nişte zeităţi care se delectează cu asemenea reprezentaţii în care actorii îşi ies din brazdă.

Noi însă cum să judecăm acest fapt că Varro, cu toate că face o distincţie între superstiţie şi religie, susţinând că omul superstiţios se teme de divinităţi, în schimb fiinţa dominată de spirit religios le respectă, considerându-le ca pe nişte părinţi şi nu se teme de ele, cum se teme de vrăjmaşi şi, cu toate că el afirmă că toate divinităţile sunt aşa de bune, încât e mai uşor pentru ei să cruţe un vinovat decât să pricinuiască un neajuns unei fiinţe nevinovate; totuşi Varro aminteşte că după ce o femeie gravidă a dat naştere unui prunc, i se pun trei zei paznici, pentru ca nu care cumva zeul Silvanus să intre la ea în timpul nopţii şi să-i pricinuiască neajunsuri şi în acest scop trei oameni, în ipostaza celor trei paznici, înconjoară pragurile şi intrările locuinţei în timpul nopţii. În primul rând izbesc cu securea pragul, după aceea cu un pisălog şi în al treilea rând cu nişte mături mătură locuinţa, în scopul ca zeul Silvanus, constatând aceste manifestări ale cultivării ogoarelor, să fie oprit să intre în această casă, deoarece nici copacii nu sunt tăiaţi şi curăţiţi fără topoare şi unelte

de fier, nici grâul nu se zdrobeşte fără pisălog, nici grânele nu se adună şi nu se strâng fără mături. De la aceste trei operaţiuni succesive s-au creat divinităţile Intercidona, denumite aşa de la operaţiunea tăierii copacului cu toporul ; Pilumnus, de la cuvântul *pilum* = pisălogul pentru pisat grâul şi frământat aluatul ; Deverra de la „mătură" şi cu sprijinul acestor divinităţi paznice şi ocrotitoare lehuzele sunt protejate împotriva silniciilor pricinuite de zeul Silvanus. În modul acesta n-ar avea putere de zădărnicire a silniciilor unei divinităţi dăunătoare şi păgubitoare dacă n-ar exista alianţa mai multor divinităţi faustice împotriva unuia singur, aspru, groaznic şi necioplit, ca unul care a crescut în pădure, de parcă ar face parte dintre zeităţile care se opun lucrărilor agricole. Oare aceasta înseamnă inocenţa divinităţilor, aceasta înseamnă concordia lor ? Astea sunt oare zeităţile cu minte sănătoasă ale oraşelor care mai degrabă stârnesc râsul mai abitir decât caraghioslâcurile reprezentaţiilor teatrale ?

Când un bărbat se însoară cu o femeie, sarcina unirii lor îi revine zeului Jugatinus. Să admitem o asemenea teză. Însă femeia care se mărită este condusă în casa soţului. În acest scop se admite existenţa zeului Domiducus. Pentru ca soţia să rămână cu bărbatul ei intervine zeul Domitius şi căsnicia să dăinuie se mai adaugă încă o divinitate: Manturna. Ce cercetăm în continuare ? Să se acorde cuvenitul respect pudorii omeneşti ! Concupiscenţele cărnii şi ale sângelui să se manifeste prin respectul pudorii şi în taină (nu public). De ce dormitorul nupţial colcăie de atâtea divinităţi, câtă vreme paranimfele[8] pleacă de acolo ? Odaia nupţială se umple cu zeităţi nu în scopul ca prin prezenţa acestora, premeditată, să se aibă o mai mare grijă de respectarea pudiciţiei, pentru ca reprezentantele sexului feminin având o fire mai gingaşă şi mai firavă, fricoase, datorită noutăţii şi ignorării actului sexual, să fie deflorate, răpindu-le fecioria fără vreo dificultate, cu sprijinul acestor divinităţi. Într-adevăr, sar în ajutor zeiţa fecioarelor, denumită Virginensis şi zeul-tată Subigus şi zeiţa-mamă Prema şi zeiţa Pertunda şi Venus şi Priapus. Ce înseamnă asta ? Dacă bărbatul-mire, care îndeobşte depune eforturi în noaptea nunţii în privinţa acestui act şi trebuie ca atare să fie ajutat de divinităţi, n-ar fi suficientă numai prezenţa

unui singur zeu, sau a unei singure zeițe ? N-ar fi oare îndeajuns numai prezența Venerei, despre care se spune că tocmai acesta e rolul ei, ca să intervină atunci când o fecioară devine femeie fără silnicia bărbatului ? Dacă bărbații dispun de atâta minte pe care în schimb divinitățile n-o au, oare când mirii deveniți soți cred că prin prezența atâtor divinități de ambele sexe, care stau pironiți supraveghind actul copulației, nu sunt copleșiți de rușine într-o asemenea măsură încât mirele să fie mai puțin activ, iar mireasa să se împotrivească mai mult ? Negreșit, dacă zeița Virginensis își oferă sprijinul său pentru ca mireasa să fie eliberată de fecioria sa prin deflorare, dacă și zeul Subigus mai contribuie ca mireasa să accepte supunerea în fața bărbatului său, dacă mai participă și zeița Prema, care intervine pentru ca mireasa odată supusă, să nu se mai împotrivească prin manifestări necorespunzătoare, atunci zeița Pertunda ce rost mai are în noaptea nunții ? Să se acopere de rușine, să iasă afară din odaia nupțială, să facă ceva și mirele ! Este o încălcare a legii onoarei ca să se apeleze la divinitatea Pertunda, pentru a interveni la săvârșirea actului deflorării în locul bărbatului miresei. Însă probabil tocmai de aceea este tolerată participarea acestei zeițe, pentru că e de sex feminin și nu o divinitate de sex masculin. Căci dacă această divinitate s-ar crede că e de sex masculin și ar purta denumirea de Pertundus, mirele devenit soț, pentru apărarea pudoarei miresei sale ar solicita sprijinul mai îndreptățit decât o femeie gravidă la nașterea pruncului său împotriva lui Silvanus. Dar de ce afirm eu, relevând asemenea temeiuri, când în noaptea nunții este prezent și Priapus cu virilitatea sa, depășind normalul și când noua căsătorită este obligată să stea din ordin culcată deasupra unui organ genital imens ca dimensiuni, care stârnește oricui oroare, potrivit unei prea onorabile datini și unei rânduieli religioase respectate de matroanele romane !

Să se ducă acum și să cerceteze cu câtă subtilitate pot și se străduiesc să pătrundă fondul teologiei civile și să constate prin ce se deosebește de teologia bazată pe mitologie, prin ce orașele de teatre, templele divinităților de reprezentațiile teatrale, ceremoniile pontificale de poemele poeților, la fel cum se deosebesc faptele onorabile de cele rușinoase, cele serioase de cele lubrice, cele

adevărate de cele mincinoase, cele grave și cele care trebuie dorite și acceptate comparativ cu cele care trebuie repudiate și condamnate.

Înțelegem ce vor face: vor declara că acea teologie teatrală și fundamentată pe mituri este în interdependență de cea civilă și că aceasta derivă din poeziile poeților, ca dintr-o oglindă, și pentru acest temei teologia civilă are un asemenea fond, pe care nu se încumetă să-l condamne ; în schimb îi pătrunde conținutul și critică cu mai multă libertate substratul ei, pentru ca acei care își dau seama ce urmăresc să deteste și această prezentare a faptelor care reprezintă oglindirea lor reală. Cu toate acestea, înseși aceste divinități atât de mult îndrăgesc teologia civilă, de parcă s-ar vedea pe ele însele în această oglindă, încât sunt văzuți mai bine în ambele ipostaze și teologii cine sunt ei și ce fel de făpturi sunt.

De aceea aceste divinități i-au silit pe adoratorii lor cu porunci cumplite să le consacre ceremoniile imunde ale teologiei mitologice, să le oficieze, dându-le un caracter solemn, să le introducă în cultul divin și în chipul acesta au demonstrat cât se poate de evident că sunt cele mai imunde duhuri pe de o parte, iar teologia teatrelor, atât de abjectă și de reprobată, totuși să devină o parte constitutivă a teologiei civile, ca și cum ar fi o parte selectată și aprobată, în scopul ca, deși în ansamblul ei este indecentă și plină de fantezii mincinoase și conține și divinități false, o parte din conținutul ei să fie tratată și de scrierile sacerdotale și de poeziile poeților.

Se pune întrebarea dacă mai are și alte părți constitutive. Cred că am relevat îndeajuns, pe baza distincției făcute de Varro, interdependența teologiei urbane cu cea teatrală bazată și pe mitologia civilă. De aici rezultă, pentru temeiul că amândouă sunt asemănătoare prin turpitudinile manifestate și absurditățile exprimate, cât și prin lipsa de demnitate a falsității lor ; ferească Dumnezeu ca adevărații credincioși să spere că vor dobândi viață eternă de la una sau de la cealaltă.

În sfârșit, dacă însuși Varro a început să amintească și să enumere divinitățile romane de la crearea omului și a început numărătoarea cu Ianus, ducând înșiruirea lor până la moartea omului îmbătrânit, iar zeitățile care sunt în contact cu omul, le-a încheiat cu zeița Nenia, care este pomenită în cântecul de jale și bocetele into-

nate la înmormântările bătrânilor. După aceea începe să menţioneze şi alte divinităţi care nu sunt în legătură directă cu omul, ci cu ocupaţiile şi nevoile omeneşti, cum e hrana şi îmbrăcămintea, şi tot ce e imperios necesar în viaţa omului, indicând pentru fiecare din ei care îi sunt atribuţiile şi îndatoririle şi pentru ce trebuie să i se adreseze rugăciuni. În toată această strădanie a sa Varro n-a demonstrat şi nu a denumit vreo divinitate căreia să i se ceară viaţă veşnică, singura pentru care noi suntem cu adevărat creştini.

Prin urmare, cine este atât de întârziat la minte care să nu înţeleagă că acest cărturar care a expus şi explicat cu atâta pricepere teologia civilă şi a demonstrat că aceasta este asemănătoare cu cea nedemnă şi plină de perversităţi şi anume teologia mitologică, arătând cu destulă evidenţă că constituie o parte a acesteia prin mituri ? Varro se străduieşte s-o introducă în sufletele oamenilor şi în conştiinţele lor nu numai pentru trebuinţele fireşti despre care el afirmă că este opera filosofilor, cu subtilitate, criticând teologia mitologică ; în schimb la cea civilă, într-adevăr, nu se încumetă să-i formuleze vreo critică, dar în modul în care o expune Varro o relevă ca pe un domeniu căruia i se poate aduce critici. În consecinţă, deoarece cele două teologii, şi cea urbană şi cea a miturilor, nu sunt admise, ci respinse de judecata oamenilor care înţeleg corect realitatea, atunci nu rămâne de ales şi de recurs numai la teologia naturală ? Acest aspect al lucrurilor trebuie să încep a-l aborda la momentul său, mai amănunţit cu ajutorul adevăratului Dumnezeu.

CAPITOLUL 10

Despre libertatea lui Seneca, care face o critică mai aspră teologiei civile decât îi face Varro teologiei mitologice

De bună seamă, libertatea de care a fost lipsit Annaeus Seneca, într-un asemenea grad, încât n-a îndrăznit să critice făţiş teologia

civilă, extrem de asemănătoare cu cea teatrală, totuşi nu i-a lipsit cu totul această libertate de-a lua o atitudine corespunzătoare. Pe Seneca, după unele indicii, îl găsim că s-a relevat în mod strălucit, trăind pe timpul marilor noştri apostoli (Petru şi Pavel). Într-adevăr, Seneca, atunci când a scris, s-a bucurat de libertate, dar (Nero) l-a privat de viaţă.

În acea carte pe care a scris-o, Seneca combate superstiţiile, critică cu o mai accentuată amploare şi vehemenţă şi mai în amănunt această teologie civilă şi urbană mai mult decât Varro pe cea teatrală şi pe cea bazată pe mituri. Într-adevăr, când Seneca vorbeşte despre statuile divinităţilor, el afirmă următoarele : „Păgânii îi reprezintă pe zei ca pe nişte făpturi sacrosancte, nemuritoare, infailibile, rea-lizându-i în statui dintr-o materie foarte ieftină şi cu o înfăţişare rigidă, inexpresivă, unii cu chipuri omeneşti, alţii ca pe nişte fiare sălbatice, alţii sub formă de peşti, pe unii de ambe sexe, deosebindu-se şi prin corpurile lor. Acestor statui le dau denumirea de *divinităţi*, care, dacă ar fi însufleţite, primind brusc duh, ar putea fi socotite adevăraţi monştri".

Apoi, ceva mai departe, când tratează despre teologia naturală, reproduce concepţiile câtorva filosofi şi pune întrebarea : „În această privinţă, cineva ar putea spune : «Să cred eu că cerul şi pământul sunt divinităţi, că deasupra lumii sunt alte divinităţi, iar dedesubtul ei altele ? Am să-l admit oare fie pe Platon, fie pe peripateticul Straton, dintre care unul l-a conceput pe Dumnezeu fără trup, iar celălalt fără duh ?» Şi răspunzând la această întrebare, Seneca spune : «La urma urmei, pentru care raţiuni îţi par ţie mai adevărate visurile lui Titus Tatius[9] sau ale lui Romulus sau ale lui Tullus Hostilius[10] ? Regele Tatius a consacrat-o pe divinitatea Cloacina ; Romulus, divinităţile Picus şi Tiberinus ; Tullus Hostilius, divinităţile Pavor şi Pallor, întruchipările celor mai crunte simţăminte omeneşti, dintre care una reprezintă imaginea minţii înspăimântate, iar cealaltă nu o boală trupească, ci culoarea mohorâtă. Oare le vei putea accepta mai degrabă ca divinităţi şi le vei primi ca să sălăşluiască în cer ?»"

Dar cu câtă libertate de spirit a scris Seneca despre ritualurile pline de cruzimi şi turpitudini ! „O divinitate — spune el — îşi taie organele virilităţii ; o alta, braţele. De supărarea căror divinităţi se tem, dacă vor să le aibă prielnice în chipul acesta ? Atunci, dacă asemenea divinităţi îşi manifestă asemenea comportamente, nu trebuie să se mai bucure de nici un cult. Atât de mari sunt accesele de furie ale unei minţi zdruncinate şi dezechilibrate, fiind scoasă din făgaşul ei, încât divinităţile sunt împăcate în modul acesta, cum nici măcar oamenii ajunşi în cel mai cumplit hal de sălbăticie nu se manifestă şi cu toate acestea pildele lor de cruzime sunt menţionate în mituri. Cei mai crunţi tirani au sfârtecat membrele unor victime, dar n-au poruncit ca victimele înseşi să se automutileze. Unele victime au fost castrate pentru satisfacerea poftelor libidinoase ale vreunui rege, dar nici o victimă, la porunca stăpânului său, nu şi-a folosit mâna ca să-şi nimicească bărbăţia, prin tăierea organelor genitale. Numai aceştia se automutilează în temple şi adresează rugăciuni, pricinuindu-şi răni şi vărsându-şi sângele propriu. Dacă cineva ar avea vreme să se uite la cele ce-şi fac cu mâna lor şi câte pătimesc, va descoperi atâtea fapte nedemne pentru oamenii cinstiţi, atâtea ticăloşii pentru nişte oameni liberi, atât de necorespunzătoare pentru cei cu scaun la cap, încât nimeni nu va sta la îndoială să afirme că şi-au pierdut minţile, chiar după asemenea ieşiri din brazdă ale celor dezechilibraţi. Acuma gloata celor smintiţi patronează şi apără sănătatea publică".

Dar acele fapte, pe care Seneca le aminteşte şi le comentează cu obiectivitate, de obicei se petrec chiar în Capitoliu ; cine ar putea crede că nu sunt săvârşite de bârfitori sau de oameni smintiţi ? Într-adevăr, în templele egiptene se manifestă jalea publică pentru pierderea divinităţii Osiris, dar doliul e alternat de uriaşe manifestaţii de bucurie, când curând după aceasta Osiris este găsit. Deşi atât pierderea şi dispariţia lui Osiris, cât şi găsirea şi reapariţia acestei divinităţi sunt prilejuri de exprimare a durerii şi a veseliei, totuşi în realitate egiptenii nici n-au pierdut nimic, nici n-au găsit ceva. În pofida acestei realităţi, ei dau expresie acestei stări de lucruri astfel : „Acestei nebunii colective — spune Seneca — i s-au fixat date certe. E suportabil să-ţi pierzi mintea o dată pe an. Am ajuns în Capitoliu. Îmi va fi ruşine asistând la manifestaţii de nebunie colectivă publică, deoarece accesele demenţiale oglindesc zădărnicia manifestărilor oficiale. Un pontifice îi comunică lui Jupiter numele divinităţilor, un altul anunţă ora, un altul oficiază sacrificiile, un altul actul mirului, imitând această ungere cu un simulacru de mişcare a mâinii. Există şi unele preotese care gătesc părul capului Junonei şi Minervei (la o distanţă de templul acestor divinităţi, dar nu stând departe de statuile lor, ci mişcând degetele, aidoma fiinţelor care împodobesc capetele feminine) ; mai există unele oficiante care ţin oglinda ; sunt unii sacerdoţi care îi cheamă pe zei la tribunalul lor, alţii care le oferă cereri şi jalbe şi tot aşa mai departe alţii care îşi expun cauzele lor. Primul solist dansator, bine instruit, deşi e un comedian bătrân şi decăzut, mimează zilnic rolul său în Templul Capitolin, ca şi cum divinităţile ar asista cu plăcere la acel spectacol pe care oamenii încetaseră să-l mai aprecieze. Se află acolo tot soiul de meşteri care lucrează în folosul zeilor nemuritori". Şi Seneca continuă puţin mai departe astfel : „Totuşi aceştia promit divinităţii că-i vor face un serviciu, deşi fără vreun folos, totuşi nici indecent, nici înjositor. Stau în Templul Capitolin şi unele femei care cred că sunt îndrăgite de Jupiter, dar care nu se sperie de privirile extrem de mânioase ale Junonei geloase, dacă ai vrea să le acorzi crezare poeţilor".

Varro, în schimb, deşi nu s-a bucurat de această libertate de exprimare, totuşi a îndrăznit să critice teologia poeţilor, pe cea civilă nu s-a încumetat s-o atingă, pe care însă Seneca a desfiinţat-o. Dar dacă vrem să ştim adevărul, sunt mai dăunătoare şi mai condamnabile templele, unde se oficiază tot soiul de blestemăţii, decât teatrele, unde se plăsmuiesc reprezentaţiile teatrale. De aceea, în acele ceremonii ale cultului aparţinând teologiei civile, Seneca a selectat şi indicat acele părţi oamenilor dotaţi cu înţelepciune, dar nu în scopul de-a le întipări în suflet pentru întreţinerea adevăratei credinţe, ci pentru a le imagina, ştiind cum se desfăşoară. Căci Seneca afirmă : „Un înţelept va respecta toate aceste

acţiuni şi ma-nifestări ca pe nişte porunci şi dispoziţii date de legi, nu ca pe nişte deprinderi plăcute divinităţilor". Iar puţin mai departe, Seneca spune : „Ce pot să mai spun, când mai adăugăm la şirul de anomalii şi acte nepermise şi căsătoriile încheiate între divinităţi, prin încălcarea legilor morale şi a pioşeniei, ca de pildă cele între fraţi şi surori ! Pe zeiţa Bellona i-o acordăm şi o aşezăm lângă Marte, deşi sunt fraţi, pe Venus i-o dăm fratelui său Vulcan, pe Salacia lui Neptun. Totuşi pe alte divinităţi le lăsăm celibatare, de parcă ar fi lipsite de condiţii, mai ales că unele rămân necăsătorite, ca Pepulonia, sau Fulgura ori zeiţa Rumina, cărora nu-i de mirare că le-au lipsit peţitorii. Vom adora — spune Seneca — această gloată de divinităţi ignobile pe care le-au acumulat vremurile de-a lungul unei îndelungate perioade, aşa fel încât să ne aducem aminte că cultul lor aparţine mai degrabă unor datini decât unei realităţi ?"

Prin urmare, nici acele legi, nici datinile n-au creat în teologia civilă ceea ce era pe placul divinităţilor, sau era o oglindire a realităţii. Dar Seneca, pe care filosofii l-au consacrat în cultură ca pe-o personalitate care s-a bucurat de libertate, totuşi, deoarece a fost un senator de seamă al poporului roman, respecta cultul religios roman, deşi-l critica, participa la solemnităţile şi ceremoniile pe care le combătea, se închina divinităţilor pe care le condamna, deoarece pe Seneca îl învăţase filosofia, negreşit, să adopte o atitudine şi o concepţie mare şi anume, să nu fie superstiţios în contactul cu lumea, ci, conformându-se legilor cetăţenilor romani şi res-pingându-le moravurile, să nu-l determine pe actorul care plăsmuieşte reprezentaţii teatrale şi le joacă la teatre ; apoi actorul să-l imite pe cel care oficiază în temple. Sunt mai de condamnat pontificii care oficiază în temple, deoarece uzează de metode ipocrite, pentru ca poporul participant să creadă că pontificele în realitate şi în viaţă respectă legea adevărului ; în schimb, actorul de teatru îl desfată mai degrabă pe spectator când joacă într-o reprezentaţie, nu-l decepţionează, înşelându-l.

CAPITOLUL 11

Care sunt concepţiile lui Seneca în privinţa iudeilor

Seneca a criticat şi cultul religios şi ceremoniile iudeilor, pe care le consideră şi le încadrează în rândurile celorlalte superstiţii ale teologiei civile şi în primul rând sărbătoarea sabatului, afirmând că iudeii o oficiază în mod inutil, pentru că prin această a şaptea zi intercalată în şirul celorlalte şapte ei pierd prin inactivitate cam a şaptea parte din viaţă şi numeroase alte preocupări urgente sunt eliminate prin inerţie, în această perioadă nefăcându-se nimic. Pe creştini totuşi, care de atunci erau cât se poate de înverşunaţi împotriva iudeilor, Seneca n-a îndrăznit să-i amintească, precumpănindu-i în balanţă în vreo parte, nici elogiindu-i, împotriva vechiului obicei al patriei sale, nici criticându-i, în pofida vrerii sale proprii, după toate probabilităţile. Când vorbeşte despre iudeii contemporani cu el, Seneca spune următoarele : „Când s-a impus între timp stilul de viaţă al acestui popor, cel mai scelerat din toate, au reuşit să dobândească atâta putere şi importanţă, încât au fost primiţi în toate ţările şi deşi au fost învinşi au impus legile lor învingătorilor"*. Făcând asemenea afirmaţii, Seneca se mira de această stare de lucruri, dar el, ignorând cum au procedat iudeii îndrumaţi de spiritualitatea lor, şi-a rostit răspicat convingerea, din care se constată ce credea el despre fundamentul cultului lor religios. Într-adevăr, el mai spune : „Totuşi iudeii îşi cunosc cauzele rânduielilor cultului lor religios. Majoritatea populaţiei iudee ignoră de ce acţionează şi procedează în felul cum se manifestă !"

Însă referitor la cultul religios al iudeilor, fie în legătură cu instituţiile lor create prin autoritatea divină şi despre perioada de timp, de poporul lui Dumnezeu care a avut revelaţia tainei vieţii veşnice şi în perioada în care prin aportul aceleiaşi autorităţi divine i s-a îndepărtat acest har şi alte aspecte despre care am pomenit, mai cu seamă când i-am combătut pe manihei, va trebui să tratăm în această operă la locul potrivit[11].

CAPITOLUL 12

Având în vedere faptul că divinitățile popoarelor sunt lipsite de lumina spiritualității, fiind o născocire lipsită de fond real, aceștia nu pot nimănui hărăzi viața veșnică, câtă vreme sunt incapabili să contribuie cu vreun ajutor pentru viața temporală

Acum referitor la cele trei teologii, pe care grecii le denumesc *teologia miturilor; teologia fizică și teologia civilă*, în latinește li se spune *fabulosa*, *naturalis* și *civilis*. Nu trebuie să nădăjduim viața veșnică de la teologia mitologică, pe care au combătut-o cu foarte multă obiectivitate înșiși partizanii susținători ai numeroaselor divinități false, și de la teologia civilă, care e o parte constitutivă a celei mitologice, fiind foarte asemănătoare cu ea, după convingerea mea, ba se descoperă că e chiar mai rea și mai dăunătoare. Dacă există cineva pentru care nu sunt suficiente cele afirmate de mine în acest volum, să mai adauge și concluziile menționate în cărțile anterioare și mai ales cele din cartea a IV-a în care am demonstrat cu cele mai multe argumente că numai Dumnezeu e cel care dăruiește fericirea.

Căci de la care factor decât numai de la fericire, care merită toată consacrarea, ar trebui oamenii să ceară viață veșnică, dacă fericirea ar fi divinitate ? De bună seamă însă, fericirea nu e divinitate, ci un dar al lui Dumnezeu. Și cui trebuie să ne închinăm dacă nu adevăratului Dumnezeu, dătătorul fericirii, care ne hărăzește viață veșnică, unde este adevărata fericire, deplina fericire și pe care îl iubim cu credință și pioșenie ? Dar din tot ce-am afirmat, nimeni nu trebuie să stea la îndoială că nici una din aceste divinități nu-i capabilă să acorde fericire, de vreme ce sunt obiectul unui cult care se manifestă prin atât de mari turpitudini, și dacă nu sunt în chipul acesta adorați se mânie săvârșind acte și mai reprobabile, și datorită acestor fapte demonstrează că sunt cele mai necurate duhuri. La urma urmei, în ce fel ar putea acorda viață veșnică

acela care nu acordă fericire ? De bună seamă, noi vorbim de acea viață veșnică unde fericirea e fără sfârșit. Într-adevăr, dacă sufletul trăiește în osândă veșnică, pe care sunt destinate să le îndure duhurile necurate, atunci mai degrabă moartea este veșnică și nu viața, deoarece nici moartea nu e mai mare și nu e mai rea decât atunci când moartea nu mai moare. Dar pentru că esența sufletului prin care a fost creat este nemuritoare, fără care nu poate exista nici un fel de viață, cea mai cumplită moarte este înstrăinarea de viața lui Dumnezeu în veșnicia osândei. Prin urmare, viața veșnică, adică fericirea fără sfârșit o dă numai Cel care dă adevărata fericire, adică numai Dumnezeu.

Am demonstrat că acele divinități cărora le-a creat cult teologia civilă, nu-s capabile să acorde fericirea. Urmează concluzia că nu trebuie să existe cultul lor nu numai pentru cele temporale și pământești, cum am arătat în cele cinci cărți anterioare, ci cu mult mai mult pentru incapacitatea lor de a acorda viață veșnică, care va să fie după moarte, cum am demonstrat în această carte cu cooperarea autorilor indicați.

Însă, deoarece puterea obișnuinței mult prea învechite are rădăcini prea adânci, cei care cred că am tratat prea puțin și neîndestulător despre respingerea și evitarea teologiei civile să-și îndrepte atenția spre altă carte, care cu ajutorul lui Dumnezeu trebuie conexată și continuată după aceasta.

NOTE

1 *Psalmi*, XL, 4.
2 V. Platon, *Timaios*, 39 *e*.
3 Vergilius, *Ecl.*, III, 9.
4 Cicero, *Academicae*, III.
5 Cicero, *Acad.*, I, III, 9.
6 Terentianus Maurus, *Metr.*, 2846.

7 Evhemeros, filosof grec din perioada alexandrină, originar din Messina, este autorul teoriei denumită după numele său evhemerism, în care susţine că zeii sunt fiinţe umane divinizate după moarte pentru marile lor calităţi.

8 Paranimfele erau băieţi şi fete care conduceau mireasa la noua ei casă.

9 Titus Tatius, rege sabin legendar, cu care s-a războit Romulus.

10 Tullus Hostilius, al treilea rege legendar, a avut conflict cu albanii.

11 *Contra Faustum Manich.*, IV, VI, VIII—X, XII—XVIII.

* *N. red.* : Este cunoscută ostilitatea lui Seneca faţă de iudei. Am considerat utilă reproducerea următoarei note preluată din : Saint Augustin, *La Cité de Dieu*. Texte latin et traduction française, Paris, Librairie Garnier Frères, 1960 :

„Această ostilitate faţă de iudaism a lui Seneca constituie una din raţiunile care împiedică a crede că Seneca ar fi cunoscut creştinismul şi ar fi nutrit pentru acesta simpatie, sau chiar să fi fost influenţat de acesta, *căci iudaismul şi creştinismul erau adesea confundate în viziunea observatorilor din afară de atunci.* A se vedea : A. Fleury, *Saint Paul et Sénèque*, Paris, 1853 ; Ch. Aubertin, *Sénèque et saint Paul. Etude sur les rapports supposés entre le philosophe et l'apôtre*, Paris, 1869 ; H. Koch, *Seneca und das Urchristentum*, în „Wochenschrift für klass. Philologie", 1919, p. 500. — Notă de M. de Labriolle.

Prefaţă

Avându-se în vedere faptul că există fiinţe omeneşti dotate cu spirite superioare şi lesne înţelegătoare, pentru care sunt suficiente şi prea suficiente cărţile anterioare, vor trebui să creadă că nu e de prisos pentru alţii ceea ce sunt convinşi că nu e necesar pentru ei şi să-mi dea ascultare cu răbdare şi cu sufletul împăcat, când mă străduiesc cu mai multă sârguinţă să zdruncin şi să smulg din rădăcină vechile şi absurdele păreri potrivnice adevăratei credinţe, pe care o eroare îndelungată a neamului omenesc a înţăruşat-o prea adânc şi prea puternic în minţile întunecate şi când, după puterile mele, contribui ajutat de harul lui Dumnezeu cel adevărat, singurul în măsură să poată face totul la realizarea acestei opere.

O mare realizare necesită mari eforturi, cum e cazul acum când e vorba de adevărata Dumnezeire, într-adevăr sfânta Dumnezeire, cu toate că ne oferă sprijinul necesar făpturii şi firii noastre atât de fragile pentru înfăptuirea acestei lucrări ; totuşi Dumnezeirea nu trebuie cercetată şi adorată pentru vremelnicele aspiraţii şi fumuri ale acestei vieţi muritoare, ci pentru acea viaţă fericită care nu poate fi decât cea veşnică.

CAPITOLUL 1

Deoarece s-a demonstrat şi s-a constatat că în teologia civilă nu există adevărata divinitate, ar trebui oare să credem că poate fi găsită la divinităţi ieşite din comun ?

Persoana pe care cartea a VI-a din opera noastră, pe care am terminat-o de curând, nu a convins-o, încă, că această adevărată

Dumnezeire, sau să-i spun divinitate, căci acum nici ai noştri nu se ruşinează a folosi acest termen pentru a traduce mai expresiv ceea ce grecii denumesc θεότητα[1], aşadar, această Dumnezeire sau divinitate nu se găseşte în teologia care este denumită *civilă*, care a fost explicată de Marcus Varro în 16 cărţi ; cu alte cuvinte, nu se poate ajunge la dobândirea fericirii vieţii veşnice prin cultul unor asemenea divinităţi păgâne, aşa cum au instituit cetăţile şi cum au hotărât ele să fie orânduit cultul lor, după ce va citi poate această carte, nu va mai dori altceva pentru lămurirea acestei probleme.

Într-adevăr, poate apărea cineva care să creadă că măcar câteva divinităţi *selectate*, adică *elita* lor, în privinţa cărora Varro a prezentat un expozeu în ultima carte a operei sale, despre care am tratat puţin, că trebuie instituit cultul acestora pentru viaţa fericită, care nu e alta decât cea veşnică. În această privinţă nu afirm ceea ce Tertullian a rostit probabil mai mult în glumă decât în numele adevărului : „Dacă divinităţile se selectează la fel ca şi ceapa, atunci, de bună seamă, toţi ceilalţi zei sunt consideraţi fiinţe reprobabile“[2]. Eu nu afirm acest lucru, căci constat că chiar din oamenii selectaţi se pot alege unii pentru îndeletniciri şi opere mai mari şi mai prestante, ca la armată, unde după ce-au fost aleşi recruţii, din rândurile lor sunt selectaţi unii pentru îndeletniciri, lucrări şi arme mai grele. La fel se petrec lucrurile la biserici, unde sunt aleşi unii creştini pentru a-i conduce pe ceilalţi — marea majoritate, adică ceilalţi nu sunt desconsideraţi şi nu se supără, pentru că, pe bună dreptate, toţi binecredincioşii aleşi sunt folosiţi pentru sarcini mai grele şi mai importante. La construcţia unei clădiri se aleg pietrele unghiulare, dar asta nu înseamnă că celelalte sunt date deoparte, deoarece sunt bune pentru construcţia altor părţi ale clădirii. De asemenea, se aleg strugurii de masă, ceilalţi struguri nu sunt priviţi cu dispreţ, ci sunt destinaţi pentru vinul de băut. Nu e nevoie să se facă multă discuţie când lucrurile sunt clare. Pentru acest temei şi nu pentru faptul că din numeroase divinităţi au fost selectate, fie că trebuie criticate, ori cel care a scris în această privinţă, ori partizanii cultului lor, ori chiar aceşti zei, trebuie luată în considerare chestiunea cine sunt aceste divinităţi şi în ce scop, evident, au fost „selectate“.

CAPITOLUL 2

Care sunt divinităţile selectate şi dacă acestea sunt socotite scutite de îndatoririle zeilor mai puţin importanţi

De bună seamă Varro, în cuprinsul unei singure cărţi, recomandă aceste divinităţi ca „selectate“ : pe Ianus, Jupiter, Saturn, Genius, Mercur, Apollon, Marte, Vulcan, Neptun, Soarele, Luna, Tatăl Liber, Tellus, Ceres, Junona, Orcus, Diana, Minerva, Venus, Vesta. Din totalul de 20 de divinităţi 12 sunt de genul masculin, iar 8 sunt de genul feminin.

Oare aceste divinităţi se spune că au fost „selectate“ pentru că îndeplinesc sarcini mai importante, sau pentru că sunt mai bine cunoscute de popoare şi de aceea s-a impus cultul lor ?

În afară de acest temei, deoarece se spune că aceste divinităţi au îndatoriri şi îndeplinesc sarcini mai importante în lume, atunci n-ar fi trebuit să le găsim laolaltă cu gloata aceea cvasiplebee de zeităţi, destinată unor însărcinări minore. Într-adevăr, în primul rând Ianus, atunci când se concepe naşterea unui copil, de unde îşi trage începutul şi derivă toate manifestările de la cele mai neînsemnate până la cele mai importante, atribuite divinităţilor insignifiante, inaugurează accesul receptării seminţelor procreaţiei. Acolo se găseşte şi Saturn, pentru că el e patronul seminţelor şi însămânţării germinative ; acolo e şi zeul Liber, care eliberează masculul după ejaculare; tot acolo şi zeiţa Libera, care e o denumire a zeiţei Venus, care conferă femeii aceeaşi binefacere, pentru ca şi ea să fie eliberată după eliberarea seminţelor. Din rândul divinităţilor „selectate“ toate sunt prezente acolo. Dar tot acolo e şi zeiţa Mena, care dirijează ciclul menstrual al femeii, cu toate că aceasta este o fiică ignobilă a lui Jupiter. Şi acelaşi autor, Varro, atribuie acest control al ciclurilor menstruale altei divinităţi din rândul divinităţilor selectate şi Junonei, socotită regina lor, purtând denumirea de Juno Lucina, care, împreună cu Mena, fiica sa vitregă, supraveghează acest fenomen (fiziologic) feminin. Tot acolo mai sunt prezente, nu ştiu

de ce, şi alte divinităţi extrem de obscure, Vitumnus şi Sentinus, dintre care prima dăruieşte copilului viaţă, iar secunda sensibilitate. Amândouă aceste divinităţi aduc cu mult mai multe servicii fiinţei umane — nu-i de mirare —, cu toate că sunt socotite extrem de insignifiante şi mai ignobile decât toţi ceilalţi zei fruntaşi selectaţi. De bună seamă, fără viaţă şi sensibilitate ce reprezintă acel tot — fătul, conceput şi purtat în faza de gestaţie în pântecul femeii, care poate fi comparat cu nu ştiu ce e mai abject pe lume — cu nămolul şi cu praful ?

CAPITOLUL 3

Cât de iraţională este această selectare a unor divinităţi, în măsura în care se atribuie funcţiune şi roluri extrem de importante multor divinităţi inferioare

Prin urmare, care a fost cauza datorită căreia atâţia zei „selectaţi" au fost obligaţi să îndeplinească roluri extrem de neînsemnate, în vreme ce sunt întrecuţi la repartizarea acestor atribuţii de Vitumnus şi Sentinus, „învăluiţi în obscura lor reputaţie" ?[3]. Căci Ianus, divinitatea aleasă, oferă seminţelor procreaţiei accesul, aidoma unei porţi deschise. Saturn, ales în acelaşi scop, creează sământa însăşi a continuării speţei. Liber, selectat la fel, dirijează ejacularea de către bărbaţi a seminţelor. Acelaşi rol îl are şi zeiţa Libera, care reprezintă pe Ceres şi pe Venus pentru femei. Şi Junona aleasă în acelaşi scop şi nu singură, ci împreună cu Mena, fiica lui Jupiter, dirijează ciclurile menstruale, pentru dezvoltarea fătului conceput. Iată că divinitatea Vitumnus, o divinitate obscură şi ignobilă, conferă viaţă ; la fel Sentinus, o divinitate obscură şi ignobilă, conferă sensibilitatea umană. Aceste două forţe şi factori cu atât mai prestanţi faţă de atribuţiile lor, cu cât sunt întrecuţi de ceilalţi zei şi prin intelect

şi prin puterea de judecată. Negreşit, fiinţele omeneşti care raţionează şi înţeleg realitatea, în mod neîndoios sunt superioare celor care trăiesc şi sunt ca vitele, lipsite de intelect şi de simţire ori sentimente. De asemenea, acele fiinţe omeneşti care sunt dotate cu viaţă şi sentimente sunt considerate superioare pe bună dreptate, care nici nu trăiesc, nici n-au sentimente. Ca urmare, între divinităţile alese ar fi trebuit preferaţi Vitumnus, dătătorul de viaţă, şi Sentinus, dătătorul simţămintelor lui Ianus, care hărăzeşte capacitatea procreaţiei prin seminţe masculine, şi Saturn, care dă sământa sau însămânţează, ori divinităţile Liber şi Libera, comotorii şi emitenţii seminţelor procreaţiei, deoarece este nedemn ca aceste seminţe să cugete, dacă nu se ajunge la viaţă şi la simţire, funcţiuni şi factori determinanţi care însă nu sunt hărăzite de divinităţile selectate în acest scop, ci de unele zeităţi necunoscute şi trecute cu ve-derea în raport cu demnitatea acestora din urmă. Căci dacă se va răspunde că Ianus deţine puterea asupra tuturor începuturilor şi de aceea pe bună dreptate chiar lui i se atribuie conceperea copilului şi că Saturn deţine puterea asupra tuturor însămânţărilor şi pentru acest temei nu va putea fi separat acest proces de procreaţia fiinţei umane, eliminându-i-se această atribuţie, şi de aceea Liber şi Libera patronează ejacularea tuturor acestor seminţe sexuale, care slujesc la răspândirea şi conservarea făpturilor umane pe întregul glob, că Junona are rolul tuturor actelor curăţirii organice ale femeii şi al naşterilor şi de aceea ea nu poate absenta de la actul curăţirii organice a femeii şi de la naşterea fiinţelor omeneşti ; să se cerceteze ce răspuns se poate da în privinţa lui Vitumnus şi a lui Sentinus, dacă şi aceste divinităţi vor să deţină puterea tuturor fiinţelor omeneşti care trăiesc şi au simţire. Şi dacă admit o asemenea concepţie, să-şi dea seamă ce înalte roluri le vor atribui. Căci tot ce se naşte din seminţe trăieşte pe pământ şi din pământ îşi trage hrana. În schimb, viaţa şi simţirea se consideră că sunt divinităţi siderale. Dacă filosofii spun că lui Vitumnus şi lui Sentinus li se acordă numai aceste atribuţii şi funcţiuni care fac ca fiinţele omeneşti să trăiască trupeşte şi să se bucure de simţire, pentru care raţiune acea divinitate care face ca totul să trăiască şi să aibă simţire[4], să

nu dea şi cărnii viaţă şi simţire, atribuind, datorită universalităţii operei, şi acest rol şi naşterilor ? Şi atunci de ce mai e nevoie de Vitumnus şi de Sentinus ?

Căci dacă au fost atribuite de acea divinitate care deţine puterea universală a vieţii şi a simţirii acestor zeităţi similare unor sclavi aceste roluri asupra cărnii omeneşti, de parcă ar fi inferioare şi înjositoare, oare pentru acest temei au fost alese aceste divinităţi, ca să ducă lipsă de o familie bine închegată, ca să nu găsească cui să atribuie aceste roluri, ci, cu toată nobleţea lor, să fie silite, în pofida scopului selecţionării lor, să recurgă la nişte zeităţi inferioare, ignobile pentru îndeplinirea acestor sarcini, Junona a fost aleasă şi destinată ca să fie „sora şi soţia lui Jupiter“ şi regina zeilor ? Totuşi, Junona, cu apelativul de Iterduca = călăuzitoarea drumurilor copilului — îşi îndeplineşte rolul său secondată de două zeiţe dintre cele mai insignifiante, Abeona şi Adeona, divinitatea locului de unde pleci, şi divinitatea locului unde pleci. Mitologii i-au mai alăturat şi zeiţa Mens = Mintea, care îi ajută pe copii să aibă o bună minte. Cu toate că această divinitate nu face parte dintre zeiţele alese, de parcă s-ar putea hărăzi fiinţei omeneşti ceva mai presus decât minte. În schimb Junonei i-au fost alăturate două divinităţi, Iterduca şi Domiduca = călăuză la drum şi călăuza spre casă, ca şi cum mintea n-ar fi întreagă dacă cele două zeiţe n-ar dirija copilul pe drumul lui cel bun şi nu l-ar conduce acasă. Cu toate acestea cei care fac această selectare n-au pus-o pe această divinitate, Mintea, câtuşi de puţin în rândurile zeiţelor alese. Negreşit, zeiţa Mintea ar fi trebuit să fie considerată chiar mai presus de Minerva, căreia i s-a atribuit păstrarea memoriei copiilor, datorită diminuării activităţii şi preluate de zeiţa Mens. Într-adevăr, cine ar sta la îndoială să nu conchidă că e cu mult mai bine să posezi o minte sănătoasă decât o memorie extraordinară ? De bună seamă, o fiinţă omenească, posesoare a unei minţi bune şi sănătoase nu poate fi rea, negativistă. Dar există unii oameni extrem de răi şi de negativi, care se bucură că au o memorie extraordinară, dar care sunt cu atât mai răi cu cât pot uita mai puţin răul la care cugetă. Cu toate acestea, Minerva face parte dintre divinităţile selectate, în schimb zeiţa Mintea este depreciată ca una din categoria celor din gloata divinităţilor insignifiante. Ce să spun de divinitatea Virtute ? Ce, despre zeiţa Fericirea ? Despre acestea am tratat în cartea a IV-a cu mai multe amănunte. Cu toate că şi Virtus şi Felicitas sunt considerate divinităţi, totuşi nu li s-a atribuit un loc în rândurile divinităţilor selectate, unde în schimb se găsesc Marte şi Orcus, primul autorul morţii (datorită faptului că e căpetenia războaielor genocide, iar secundul îi primeşte pe morţi).

Prin urmare, în vreme ce funcţii şi roluri lipsite de însemnătate au fost distribuite cu minuţiozitate mai multor divinităţi selectate, încât să iasă în vileag că au fost anume alese în aceste scopuri, şi noi să constatăm această inadvertenţă, ca şi cum Senatul roman ar desfăşura o activitate egală cu a plebei, descoperind că unele divinităţi care n-au fost considerate că sunt demne să fie selectate desfăşoară activităţi cu mult mai ample şi mai importante decât cele care au fost chemate să fie alese. Rămâne să tragem concluzia că divinităţile alese au avut prioritate cu precădere nu pentru funcţiile şi rolurile lor mai importante desfăşurate în interesul lumii, ci pentru că erau mai cunoscute de oameni. Datorită acestei situaţii, chiar Varro afirmă că aşa cum se întâmplă şi cu oamenii şi în rândurile unor divinităţi masculine — taţi şi feminine — mame, s-au produs decăderi din rangurile nobiliare. Ca atare, dacă Fericirea n-a fost distribuită în tagma divinităţilor selectate, temeiul a fost că întâmplarea a fost factorul determinant al alegerii şi nu meritele. Aşa se explică şi raţiunea pentru care divinitatea Fortuna = Întâmplarea, Soarta, a fost pusă în rând cu zeii aleşi, ba chiar mai presus de ei. Soarta (afirmă mitologii) reprezintă o divinitate care acordă fiecărei fiinţe omeneşti darurile sale nu potrivit unui determinism raţional, ci la voia întâmplării. Divinitatea Fortuna = Soarta s-ar fi cuvenit să deţină primordialitatea între zeii aleşi, fiind în fruntea lor, deoarece mai ales lor le-a demonstrat ce putere are soarta, în măsura în care constatăm că aceste divinităţi au fost selectate prin vrerea Soartei şi nu pe baza unor virtuţi prestante, nu datorită unei ferimembers sau succes, rezultat pe bază raţională, ci întâmplarea a fost sorgintea alegerii lor, aşa cum au găsit de cuviinţă aderenţii cultului lor. Căci însuşi Sallustius, un bărbat cu o vastă cultură şi extrem de deştept, i-a avut în vedere chiar pe aceşti zei când a spus :

„Negreşit, Soarta este predominantă în totul. Soarta ridică sau coboară potrivit bunului său plac şi nu pe baza adevărului şi dreptăţii"[5]. Într-adevăr, nu pot fi aflate cauzele, pentru ce Venus a devenit celebră, iar Virtutea a intrat în obscuritate, câtă vreme amândouă au fost consacrate de romani ca divinităţi, cu toate că meritele lor nu se pot compara.

Ori, dacă acest considerent a contribuit la celebritatea zeiţei iubirii, că mai numeroşi sunt oamenii care jinduiesc după dragoste, mai mulţi o adoră pe Venus decât pe Virtus, atunci de ce-a căpătat o celebritate mai mare Minerva şi în schimb divinitatea Pecunia = Banul a intrat în obscuritate ? Cu toate că avariţia şi lăcomia de bani obsedează şi domină majoritatea neamului omenesc mai mult ca ştiinţele şi din categoriile lor sociale — cei care sunt meşteşugari — arareori găseşti o persoană care să n-aibă o meserie bănoasă, din care să rezulte avere şi pentru că întotdeauna se plăteşte mai mult pentru ceea ce se face, interesul prevalând în orice întreprindere. În consecinţă, dacă această selectare a divinităţilor a fost făcută de judecata unei gloate nepricepute, pentru care temei divinitatea Pecunia n-a fost socotită mai presus de Minerva, când datorită nevoii de bani numeroşi cetăţeni au devenit meşteşugari ? Iar dacă această distincţie e opera unui mic număr de înţelepţi, de ce divinitatea Virtus n-are primordialitate faţă de zeiţa Venus, cu toate că raţiunea o consideră superioară acesteia la mare distanţă ?

De bună seamă, aşa cum am mai spus, Soarta însăşi — Fortuna — e aceea care, aşa cum socotesc cei care îi atribuie acestei divinităţi cea mai mare putere, „domină totul şi după bunul plac ridică şi coboară mai mult decât pretinde adevărul (şi dreptatea) şi dacă i-a predominat puterea asupra tuturor zeilor, încât i-a supus pe toţi câţi a vrut judecăţii sale temerare, ridicându-i sau coborându-i, după vrerea sa", înseamnă că Soarta are puterea precumpănitoare asupra tuturor zeilor. Dar pentru ca Fortuna să nu poată face parte din rândurile divinităţilor alese, este un alt temei decât acesta că o asemenea divinitate trebuie considerată că a avut o soartă potrivnică ? Deci Soarta, care a acordat nobleţe altor divinităţi, pe sine n-a fost capabilă să se înnobileze.

CAPITOLUL 4

Mai bine a fost pentru divinităţile inferioare care n-au fost acoperite de nici un oprobriu, în comparaţie cu divinităţile alese, ale căror turpitudini atât de mari au fost proslăvite

Cine râvneşte după glorie şi celebritate n-are decât să-i felicite pe aceşti zei aleşi şi să spună că au fost norocoşi, dacă n-ar vedea că au fost selectaţi mai degrabă pentru a fi supuşi ocărilor şi sudălmilor decât spre a se bucura de onoruri. Într-adevăr, însăşi lipsa lor de importanţă i-a ferit pe zeii inferiori să fie copleşiţi de oprobrii. Într-adevăr, noi râdem atunci când vedem divinităţi insignifiante distribuite la tot felul de însărcinări date lor de imaginaţia unor oameni, de parcă ar fi nişte minusculi colectori de încasări de impozite, ori nişte meşteri argintari de pe uliţa argintarilor[6], unde o mică vază, pentru a ieşi perfectă, trece prin mâna a altor numeroşi artizani, cu toate că ar fi putut fi realizată de un singur meşter iscusit. Dar s-a socotit că mulţimea lucrătorilor trebuie povăţuită în modul acesta, ca fiecare din ei să înveţe şi să se deprindă cu câte o parte a meseriei repede şi cu uşurinţă, pentru ca nu care cumva să fie toţi nevoiţi a se perfecţiona târziu şi cu dificultate într-o singură meserie. Dar cu toate acestea abia se găseşte vreunul dintre divinităţile nealese, care să-şi atragă asupra sa pata infamiei pentru o fărădelege săvârşită. În schimb, cu anevoinţă se află vreunul din categoria divinităţilor alese care să nu fie însemnat prin înfierare pentru pata infamiei pentru ticăloşii. Zeii inferiori s-au coborât la întreprinderile lor umile, ei n-au ajuns niciodată să se ridice până la fărădelegile „sublime" ale zeilor superiori aleşi.

Negreşit, în privinţa lui Ianus nu mi s-a întâmplat să descopăr cu uşurinţă vreo faptă ruşinoasă care să-l păteze. Probabil că aşa s-a comportat, că va fi trăit în inocenţă, prea departe de ticăloşii şi fărădelegi. L-a primit cu bunăvoinţă şi ospeţie pe Saturn, când alungat din cer a fugit pe pământ şi a împărţit domnia cu oaspetele

său, aşa fel încât fiecare a întemeiat câte o cetate, unul, Ianiculum, celălalt, Saturnina. Dar amatorii de tot soiul de mârşăvenii din cultul zeilor, divinităţii căreia nu i-au găsit vreo pată ruşinoasă în viaţă, i-au deformat statuia, dându-i o înfăţişare monstruoasă, făcând-o ca pe-un geamăn când cu două frunţi, când cu patru frunţi. Probabil pentru motivul că zeii cei mai mulţi aleşi, săvârşind fapte ruşinoase, îşi pierduseră fruntea, iar Ianus, în contrast cu ei, fiind cu atât mai inocent şi mai pur, să fie dotat cu mai multe frunţi ?

CAPITOLUL 5

Despre doctrinele cu substrat secret ale păgânilor şi despre argumentaţia lor naturalistă

Mai bine să acordăm ascultare modului de interpretare cu argumente luate din ştiinţele naturale, prin care se străduiesc să dea un colorit specios turpitudinilor unor greşeli cât se poate de ticăloase şi de josnice unei doctrine, sub pretextul că ar avea un conţinut mai elevat.

În primul rând cel care recomandă aceste interpretări este însuşi Varro, care afirmă că cei vechi au plăsmuit statuile împreună cu însemnele şi ornamentaţia lor, aşa cum le-au văzut cu ochii proprii cei care au avut acces la misterele doctrinei, adică au putut pătrunde în tainele ascunse ale lumii, în părţile ei componente, cu alte cuvinte la adevăratele divinităţi prin spiritualitatea lor. Cei care au făurit statuile zeilor, dându-le acestora chip omenesc, în mod evident, au urmărit acest scop ca sufletul muritorilor, suflet care există în trupul omenesc, este foarte asemănător cu sufletul nemuritor, ca şi cum dacă s-ar pune nişte vase pentru a se diferenţia divinităţile între ele şi în templul lui Liber-Bacchus s-ar aşeza un butoi de vin, care să reprezinte vinul, cu alte cuvinte obiectul material care conţine vinul, tot aşa şi statuia care are forma şi chipul omului are

semnificaţia reprezentării sufletului raţional, deoarece acest chip, aidoma unui vas îndeobşte, trebuie să reprezinte acea natură sau fire, pe care se vrea a se da unei divinităţi, sau tuturor divinităţilor.

Acestea sunt tainele acestei doctrine, în străfundurile căreia a putut pătrunde acest bărbat extrem de cult, o învăţătură pe care el a vrut s-o scoată la lumină. Dar tu prea învăţate, intrând în aceste taine, n-ai pierdut oare acea înţelepciune prin care tu, cu simţul modestiei, afirmai că acei oameni care pentru prima oară au făcut statui pentru popoarele lor, au eliminat pe de o parte teama concetăţenilor lor, dar pe de alta le-au dat în plus superstiţiile, şi că vechii romani au păstrat mai pur cultul divinităţilor fără statui ? Într-adevăr, vechii romani ţi-au fost ţie învăţători, pentru ca acum totuşi tu să te încumeţi a afirma asemenea teorii împotriva urmaşilor lor ? De bună seamă, dacă şi acei romani foarte vechi ar fi avut cultul divinităţilor, ridicându-le statui, poate că de teamă ai fi înăbuşit în tine această concepţie referitoare la ridicarea de statui în cinstea divinităţilor, ai fi propovăduit cu mai mult talent oratoric şi cu mai mult avânt despre misterele acestei învăţături, recurgând la argumente periculoase lipsite de substanţialitatea adevărului, pline de deşertăciuni de acest soi. Cu toate acestea, duhul tău atât de învăţat şi de plin de ingeniozitate (din care pricină tare mult te regretăm !), prin aceste taine ale acestei doctrine n-ai putut ajunge la intuirea adevăratului Dumnezeu, adică a Celui de către care a fost făcut sufletul tău, nu a celui cu care împreună a fost creat, nu la Cel din care este o parte, ci la Cel căruia îi datorează existenţa, nici la Cel care este Tatăl tuturor şi care a creat toate sufletele, singurul prin care, datorită luminii sale, difuzează pretutindeni fericirea omului dacă acesta nu-şi manifestă nerecunoştinţa sa faţă de harul Dumnezeirii, dacă acest har n-a putut ajunge până la inima sa.

În cele ce urmează voi arăta în ce constă tainele acestei doctrine naturale, cum au fost interpretate de Varro. Acest bărbat atât de învăţat declară că sufletul lumii acesteia şi părţile sale componente reprezintă adevăratele divinităţi. De aici se deduce că teologia sa în ansamblu, chiar cea naturală, căreia îi acordă o extrem de mare importanţă, s-a putut extinde şi ridica până la înţelegerea sufletului raţional. Într-adevăr, Varro menţionează în prealabil foarte puţin

despre teologia naturală în acea carte, ultima — în care el a scris despre divinitățile alese. Din această carte vom vedea dacă teologia civilă prin interpretări de natură fysiologică poate ajunge la teologia naturală. Dacă va fi posibil așa ceva, atunci întreaga teologie va fi naturală. Și atunci pentru care temei era nevoie ca teologia civilă să fie separată cu atâta grijă de cea naturală ? Dacă această separație s-a făcut printr-o corectă discriminare, în măsura în care aceasta nu este veridică, deși găsește de cuviință să i se spună teologie naturală (într-adevăr, ea ajunge până la noțiunea sufletului, dar nu până la adevăratul Dumnezeu care a creat sufletul omenesc), cu cât mai abjectă și mai falsă este această teologie civilă, care se ocupă cel mult cu natura corpurilor, așa cum de altfel o fac și interpretările ei, dintre care unele, pe care e necesar să le amintesc, vor releva numeroase aspecte cercetate și explicate cu o deosebită sagacitate !

CAPITOLUL 6

Despre concepția lui Varro, în care el susține că Dumnezeu este sufletul lumii, care în părțile sale componente de natură divină are mai multe suflete

Prin urmare, același Varro tratând în prealabil despre teologia naturală susține că el crede că Dumnezeu este sufletul lumii, căreia grecii îi spun κόσμος și însăși această lume este Dumnezeu ; dar după cum omul înțelept, cu toate că este constituit din corp și suflet, este denumit *înțelept* datorită sufletului său, la fel și lumea este denumită *Dumnezeu*, deși e constituită și din suflet și din corp. Aici iese în vileag constatarea că Varro mărturisește într-un mod oarecare că există un singur Dumnezeu, dar ca să introducă mai multe divinități el adaugă că lumea se divide în două părți : cerul și pă-mântul. Și cerul se divide în două părți, în eter și aer. La rândul său pământul se desparte în : pământ și apă. Dintre toate aceste elemente cel mai de deasupra este eterul, sub el vine aerul, în al treilea rând apa și elementul cel mai de jos este pământul. Toate aceste elemente sunt pline de suflete, în eter și aer există sufletele celor nemuritori, în apă și pe pământ sunt sufletele muritorilor. Spațiul care se întinde de la cea mai înaltă boltă a cerului până la circuitul lunii este plin de suflete eterice care sunt aștrii și stelele, dar aceste divinități cerești nu numai că se înțeleg între ele, dar se și văd. Între circuitul lunei și culmile cele mai înalte ale norilor și vânturilor sunt duhurile aeriene, dar acestea se intuiesc numai cu duhul, nu se văd cu ochii și sunt denumiți *eroi, lari, genii*.

Pe scurt, acestea sunt, negreșit, datele teologiei naturale expuse în acest preambul, pe care le-au găsit cu cale să le susțină nu numai Varro, ci și mulți filosofi. Despre acest subiect va trebui să tratez când voi face completări referitoare la teologia civilă, cu ajutorul lui Dumnezeu, expunând ce mai rămâne de arătat cu privire la divinitățile alese.

CAPITOLUL 7

A fost oare rezonabil ca să fie separate ca divinități Ianus și Terminus ?

Așadar mă întreb eu cine este Ianus, divinitatea care inaugurează totul ? Mi se răspunde : este lumea însăși.

Acest răspuns este laconic, dar extrem de clar. Ca urmare, de ce se spune că spre Ianus converg toate începuturile, iar sfârșiturile către cealaltă divinitate, care e denumită Terminus ? Într-adevăr, pentru începuturi și sfârșituri, susțin filosofii, au fost destinate și consacrate două luni în onoarea acestor două divinități, pe lângă celelalte zece luni, care merg până în decembrie, începând cu martie. Lui Ianus i s-a hărăzit luna ianuarie, iar lui Terminus luna februarie. De aceea ei spun că sărbătorile

Terminalia sunt celebrate în luna februarie, când se face sacrul purgatoriu care e denumit Februm, de unde luna a căpătat acest nume. Aşadar, pentru care temei începuturile lucrurilor sunt atribuite lumii, care e reprezentată de divinitatea Ianus, sunt atribuite acestuia şi nu şi sfârşiturile, astfel încât un alt zeu este pus în fruntea lor ? Oare toate, după cum spun ei, se fac în lumea aceasta, nu tot ei declară că se isprăvesc în această lume ? Ce înseamnă acest fapt zadarnic când pun o divinitate la treabă, îi acordă numai o jumătate din puterea sa, în schimb când o reprezintă printr-o statuie, îi dă două chipuri ? Oare pe Ianus cu două frunţi nu l-ar putea interpreta cu mai multă eleganţă dacă s-ar spune că Ianus şi Terminus reprezintă aceeaşi divinitate, şi pentru începuturi i-ar da o faţă, iar pentru sfârşituri altă faţă ? Şi aceasta pentru că cine depune o activitate trebuie să se concentreze pentru înfăptuirea ambelor obiective. Într-adevăr, în toate fazele acţiunii sale, cine nu priveşte înapoi la începutul lucrării, nu are nici viziunea sfârşitului. De aici rezultă că e necesar ca acela care priveşte în viitor să-şi conecteze intenţia şi planurile sale de amintirea celor începute, deoarece cel care va pierde din vedere ce-a început să facă nu va găsi soluţii cum să le termine. Căci dacă ei cred că se începe o viaţă fericită în lumea aceasta, dar dincolo de această lume fericirea se termină, pentru acest temei i se atribuie lui Ianus, adică lumei, numai puterea începuturilor şi atunci fără îndoială că Terminus ar fi trebuit să fie pus înaintea lui Ianus şi ar fi trebuit să-l introducă şi în rândurile divinităţilor alese. Ca urmare, când acestor două divinităţi li se atribuie începuturile şi sfârşiturile tuturor celor vremelnice, lui Terminus ar fi trebuit să i se acorde mai multă importanţă. Într-adevăr, e mai mare bucurie când toate activităţile se termină. În schimb, toate începuturile sunt pline de frământări şi probleme, până să fie duse la sfârşit, pe care cel care începe o activitate, un lucru, îl doreşte cu cea mai mare pasiune, îl obsedează, îl aşteaptă, se mistuie de nerăbdare şi nu tresaltă de bucurie decât atunci când vede că s-a terminat ceea ce-a început.

CAPITOLUL 8

Pentru care raţionamente susţinătorii cultului lui Ianus i-au plăsmuit chipul, făcându-l cu două feţe, când totuşi vor să-l reprezinte şi cu patru feţe ?

Dar să vedem acum cum se explică faptul că statuia lui Ianus e reprezentată cu două feţe. Unii afirmă că această divinitate are două feţe, una înainte şi alta înapoi, deoarece orificiul nostru bucal când îl deschidem în mod evident este similar lumei. Datorită acestui fapt grecii denumesc regiunea palatală a gurii οὐρανος şi unii poeţi latini — afirmă aceştia — au denumit cerul = Palatum[7]. De la acest orificiu — deschizătură a gurii — sunt două ieşiri, una către partea exterioară spre dinţi, şi alta către cea interioară, spre gâtlej.

Iată până unde a ajuns termenul „lumea", datorită fie cuvântului grec, fie imaginaţiei poeţilor şi pe care l-am denumit „cerul gurii" — regiunea palatală a gurii. Dar ce legătură are acest termen cu sufletul, ce legătură cu viaţa eternă ? Această divinitate să fie adorată numai pentru saliva pentru care se deschid cele două orificii bucale, fie pentru procesul înghiţirii alimentelor, fie pentru evacuarea sputei emise sub cerul gurii ? Ce poate fi mai absurd ca faptul că în această lume să nu găseşti două porţi situate faţă în faţă, prin care fie să se admită accesul oricui, sau a orice, fie să se evacueze afară orice şi să vrei să compari gura şi gâtlejul nostru, care nu au nici un fel de asemănare, cu lumea şi creînd imaginea lumii întruchipate de divinitatea lui Ianus numai pentru cerul gurii — regiunea palatală a orificiului bucal, care n-are nici un fel de asemănare cu Ianus ?

Iar când este întruchipat cu patru feţe şi i se dă denumirea de *cei doi gemeni Ianus,* ei interpretează că lumea are patru părţi componente, ca şi cum lumea are privirile îndreptate înspre exteriorul său, la fel cum zeul Ianus priveşte totul prin toate feţele sale. Apoi dacă lumea şi Ianus sunt identice şi lumea constă din patru elemente sau părţi, întruchiparea statuară a lui Ianus cu două feţe este falsă şi

necorespunzătoare. Sau dacă pentru acest temei este justă întruchiparea, deoarece sub denumirea de *Occident* şi *Orient* se înţelege îndeobşte toată lumea, atunci când denumim lumea şi după celelalte două părţi, Nordul şi Sudul, atunci i se mai poate spune lui Ianus, care are patru feţe, că statuia îi reprezintă pe cei doi Ianus gemeni şi o să spunem că lumea e dublă ? Nu vor avea nicidecum unde să pună cele patru uşi, care să se deschidă simultan şi pentru cei ce intră şi pentru cei care ies, datorită cărui fapt să se interpreteze că de aici rezultă asemănarea cu lumea, aşa cum au afirmat că Ianus cel cu două feţe seamănă cu gura omenească, afară de cazul că le va veni în ajutor întâmplător Neptun, care să le ofere un peşte, şi acesta, în afară de deschiderea largă a gurii şi gâtlejului, mai posedă în stânga şi în dreapta capului încă două orificii: urechile. Dar cu toate acestea, în pofida atâtor uşi, nici un suflet nu va reuşi să evite această zădărnicie decât numai dacă îl aude pe cel ce rosteşte acest adevăr : „Eu sunt uşa"[8].

CAPITOLUL 9

Despre puterea lui Jupiter şi compararea lui cu Ianus

Ni se explică despre Joe, căruia i se mai spune şi Jupiter, cum vor aceşti filosofi să-l prezinte. Jupiter este „divinitatea care posedă puterea asupra cauzelor prin care totul se face în lume".

Ce elevată şi profundă semnificaţie are acest vers atât de cunoscut care scris de Vergilius mărturiseşte aceasta :

„Fericit cel care a putut cunoaşte cauzele tuturor lucrurilor" [9].

Dar atunci pentru care temei Ianus este considerat mai presus de Jupiter ? Să ne spună acel bărbat atât de ascuţit la minte şi atât de învăţat ! „Pentru că în puterea lui Ianus — afirmă el — sunt începuturile, iar în puterea lui Jupiter există sublimitatea perfecţiunii. Într-adevăr, pe bună dreptate, Jupiter e considerat regele tuturor. Negreşit, începuturile sunt mai prejos de perfecţiune, pentru că, deşi primele începuturi preced în timp, perfecţiunea întrece totul prin calitate". Dar pe bună dreptate s-ar putea afirma aşa ceva, dacă începuturile faptelor s-ar putea separa, discerne şi concomitent s-ar discerne şi ceea ce e desăvârşit, aşa cum începutul unui fapt, al unei opere înseamnă a porni la drum, iar desăvârşirea unei opere înseamnă ajungerea la capătul lucrării. Începutul faptei înseamnă începutul învăţăturii, perfecţiunea înseamnă învăţarea, posedarea doctrinei-învăţăturii. În felul acesta, în toate lucrurile şi faptele, începuturile deţin primordialitatea, iar sfârşiturile lor reprezintă perfecţiunea. Dar în această privinţă se intră din nou în subiectul referitor la Ianus şi Terminus. Cauzele însă care i se atribuie ca atribut al lui Jupiter sunt factori care duc la îndeplinire, nu rezultatele cauzelor. Şi nu se pot înfăptui în nici un mod care să preceadă în timp faptele sau începuturile faptelor. Într-adevăr, întotdeauna este aprioric autorul faptei săvârşite faţă de fapta săvârşită. Din această cauză, dacă lui Ianus i se atribuie începuturile faptelor, acestea nu sunt apriorice şi n-au pentru acest temei primordialitatea faţă de cauzele eficiente care sunt atribuite lui Jupiter. Căci aşa cum nimic nu se face, la fel nimic nu se începe ca să se facă, deoarece n-a fost precedat de cauza eficientă.

De bună seamă, pe acest zeu în puterea căruia sunt toate cauzele faptelor, naturii şi faptelor naturale, dacă popoarele îl numesc Jupiter, şi în pofida atâtor fapte dezonorante şi atât de accelerate ticăloşii îl adoră, se fac vinovate de un sacrilegiu şi mai cumplit dacă i-ar tăgădui divinitatea. De aici se deduce că ar fi fost mai bine pentru ei dacă ar da numele de Jupiter unei alte divinităţi demne de onorurile degradante şi oribilul dezmăţ, punând în locul lui o fantomă, pe care mai degrabă să-l copleşească cu blesteme (aşa cum legenda spune că lui Saturn i-a fost înmânată o piatră înfăşată pe care s-o devoreze în locul fiului său), decât să-l facă pe Jupiter zeu, care tună şi comite adultere, şi cârmuieşte întreaga lume şi se bălăceşte în atâtea nelegiuiri, care are în mâna sa întreaga natură şi de la care purced supremele cauze ale tuturor lucrurilor naturale, în schimb pentru faptele sale nu are cauze bune.

Mă mai întreb apoi, dacă Ianus reprezintă lumea ce loc şi ce însărcinare să-i acorde acestei divinităţi Jupiter în conclavul celorlalte divinităţi ? Într-adevăr, Varro a afirmat că sufletul lumii şi al părţilor ei componente sunt divinităţile în adevăratul sens al cuvântului şi, în consecinţă, acela care nu se prezintă ca o adevărată divinitate nu poate fi adorat ca o divinitate. Deci au de gând oare să spună că Jupiter reprezintă sufletul lumii, după cum Ianus este corpul lui, adică această lume vizibilă ? Dacă afirmă aceasta, atunci pe Ianus nu-l vor mai putea considera divinitate, deoarece corpul lumii nu este divinitate chiar după părerea lor, ci numai sufletul lumii şi părţile sale componente. De aceea tot Varro spune foarte clar că el crede că sufletul lumii reprezintă o divinitate şi deci însăşi această lume este o divinitate; dar după cum un om înţelept este denumit *înţelept*, cu toate că este format din suflet şi corp, totuşi pe baza sufletului i se spune *înţelept*, la fel şi lumii i se conferă atributul divinităţii pe baza sufletului, deşi este alcătuită din suflet şi din corp. Ca urmare, corpul lumii nu este divinitate, ci numai sufletul ei, sau sufletul şi corpul ei împreună, dar numai în modul acesta este divinitate, nu după corp, ci după suflet. Prin urmare, dacă Ianus reprezintă lumea şi Ianus este divinitate, oare atunci în privinţa lui Jupiter au de gând să spună că reprezintă o parte a lui Ianus, pentru a putea fi divinitate ? Într-adevăr, îndeobşte lui Jupiter i se atribuie universalitatea, de aceea de aici vine vorba :

„Toate sunt pline de Jupiter"[10].

Prin urmare, pentru ca Jupiter să fie divinitate şi mai ales regele zeilor nu-l pot altfel considera decât identificându-l cu lumea, în scopul de-a domni asupra celorlalte divinităţi, care după părerea acestora reprezintă părţi ale sale.

În acest sens, Varro reproduce şi câteva versuri ale poetului Valerius Soranus în acea carte pe care a scris-o, separat de acesta, despre cultul zeilor. Aceste versuri sunt următoarele :

„Jupiter, atotputernicul tată al regilor, lucrurilor şi zeilor,
Concomitent şi mamă a zeilor, el este singura divinitate şi
reprezintă toate divinităţile".

În aceeaşi carte, Varro mai susţine că pe Jupiter îl reprezintă ca pe un bărbat care împrăştie sămânţa, dar şi ca femeie care receptează această sămânţă, că Jupiter se identifică cu lumea şi el emite toate seminţele şi tot el le primeşte la sine. „Din această cauză — scrie Varro — şi a scris şi Soranus astfel : „Jupiter este şi tată şi mamă şi tot el şi cauza şi singura divinitate şi reprezintă toate divinităţile; căci lumea este una singură şi în ea singură sunt toate".

CAPITOLUL 10

Este oare justificată separarea lui Ianus de Jupiter ?

În consecinţă, dacă şi Ianus reprezintă lumea şi concomitent şi Jupiter reprezintă tot lumea, iar lumea este una şi singura, de ce există două divinităţi, Ianus şi Jupiter ? De ce au separat temple, au separat altare, diferite ceremonii şi statui neasemănătoare ?

Dacă pentru acest temei că o divinitate reprezintă puterea începuturilor, iar cealaltă, puterea cauzelor, o divinitate a primit numele de Ianus, iar cealaltă de Jupiter, oare dacă un singur om desfăşurând activităţi diferite posedă două puteri sau două meşteşuguri, pentru temeiul că puterea sa e aplicată la fiecare meşteşug diferit, se poate spune că în el sunt doi judecători sau doi meşteşugari ? La fel, prin urmare, dacă o singură divinitate posedă puterea înfăptuirii începuturilor şi tot ea o are şi pe acea a cauzelor, oare pentru acest motiv este necesar să se creadă că acea divinitate reprezintă doi zei, pentru motivul că începuturile şi cauzele şi creaţiile sunt două ? Că dacă cred că e îndreptăţită această concluzie, atunci n-au decât să afirme că Jupiter reprezintă atâtea divinităţi câte supranume i-au acordat, datorită numeroaselor sale forţe, deoarece toate creaţiile şi înfăptuirile sale de pe urma cărora i s-au acordat acele supranume sunt numeroase şi diferite, din care voi aminti vreo câteva.

CAPITOLUL 11

Despre supranumele acordate lui Jupiter care se referă nu la multe divinităţi, ci la una şi aceeaşi

Pe Jupiter l-au supranumit Învingătorul, Neînvinsul, Sprijinitorul, Cel ce dă imbolduri, Păstrătorul, Cel cu 100 de picioare, Revoluţionarul, Grindă mică, Cel ce-i hrăneşte pe toţi, Cugetătorul, precum şi alte porecle care nu merită să le înşirui. Toate aceste supranume i-au fost acordate unei singure divinităţi, datorită cauzelor şi diferitelor puteri, fără ca totuşi să fie obligaţi să creadă că Jupiter reprezintă atâtea divinităţi câte înfăptuiri i se atribuie, câte însuşiri are ; pentru că el învinge pe oricine şi orice, pentru că nu e învins de nimeni, pentru că acordă ajutorul său tuturor celor lipsiţi, pentru că are puterea de-a da avânt, de-a hotărî, de-a statornici, de-a răsturna şi revolta, pentru că aidoma grinzilor susţine edificiul lumii şi n-o lasă să se prăbuşească, pentru că îi hrăneşte pe toţi, pentru că el reprezintă *ruma*, adică mamela şi ugerul care hrăneşte toate vieţuitoarele şi animalele. Aşa cum constatăm că în aceste supranume există mari calităţi, altele însă sunt de mai mică însemnătate. Şi totuşi unei singure făpturi i se atribuie atâtea însărcinări şi activităţi. Consider că atât cauzele cât şi începuturile înfăptuirilor sunt mai apropiate între ele, din care cauze au vrut să fie o singură lume, dar două divinităţi, Ianus şi Jupiter, decât să susţină lumea şi să ofere ugerul spre a da de mâncare vieţuitoarelor ; cu toate acestea, nici pentru aceste două însărcinări şi activităţi atât de diferite între ele prin importanţă şi dinamică n-au fost obligaţi să aleagă şi să desemneze două divinităţi. Jupiter singur, pentru că susţine lumea, a fost supranumit Tigillus = Grinda, iar pentru că hrăneşte animalele, alăptându-le, a fost supranumit Ruminus = Alimentatorul cu lapte, Doica.

Nu vreau să afirm că pentru a oferi animalelor mamela pentru a suge lapte, s-ar fi cuvenit mai degrabă Junona să fie divinitate şi nu Jupiter, mai cu seamă că era secondată de zeiţa Rumina, care în această întreprindere îi oferă sprijinul său ca slujitoare. Mă gândesc că se va putea răspunde că însăşi Junona este identificată cu Jupiter, potrivit acelor versuri scrise de Valerius Soranus, în care acesta a spus:

„Jupiter atotputernicul, tatăl regilor, înfăptuirilor şi zeilor
Şi totodată mama zeilor".

Prin urmare, de aceea Jupiter a căpătat apelativul de Ruminus, deoarece, probabil, cel care caută să afle adevărul ar găsi că este vorba de acea zeiţă Rumina ? Într-adevăr, dacă se constată că este nedemn pentru măreţia zeilor, pe bună dreptate, ca totul să se petreacă la fel cum la un spic de grâu, un bob să aibă grija nodurilor paiului, altul grija frunzuliţelor, cu cât e mai nedemn ca o singură preocupare neînsemnată, cum este alăptarea vieţuitoarelor cu sânul sau ugerul, să fie dată în grija a două divinităţi, dintre care unul să fie Jupiter însuşi, regele tuturora, şi această sarcină s-o îndeplinească nu împreună cu soţia sa Junona, ci cu nu ştiu ce ignobilă zeiţă, Rumina, afară de cazul că Jupiter nu are şi apelativul de Ruminus şi el însuşi e chiar Rumina, Ruminus poate pentru sugari şi Rumina pentru copiii de genul feminin. Aş fi putut spune chiar că ei n-au vrut să-i acorde apelativul feminin lui Jupiter dacă această divinitate n-ar fi fost denumită „tată şi mamă" în acele versuri ale lui Soranus şi n-aş fi citit între alte porecle date lui că era supranumit şi Pecunia = bani. Această zeiţă o găsim între acele divinităţi insignifiante, pe care le-am amintit în cartea a IV-a. Dar pentru că posedă bani şi bărbaţii şi femeile, de ce nu i s-ar da acest apelativ lui Jupiter, Pecunia şi Pecunius, la fel cum şi ei au văzut că a fost supranumit Rumina şi Ruminus ?

CAPITOLUL 12

Lui Jupiter să i se dea şi apelativul de Pecunia

Cu câtă prestanţă au explicat filosofii acordarea lui Jupiter a acestui apelativ. Jupiter „este supranumit şi Pecunia, pentru că în

puterea lui sunt toate". O, ce teribilă explicaţie pentru un nume de zeu ! Ba, dimpotrivă, divinitatea căreia îi aparţin toate, mai este denumită în cel mai înjositor şi mai umilitor mod şi Pecunia = bani. Într-adevăr, în raport cu toate bunurile care se găsesc în cer şi pe pământ, ce reprezintă oare în general banul în toate privinţele şi domeniile, ori la fel şi bunurile care sunt în posesia omului sub denumirea de *bani* ? Dar nu e de mirare faptul că avariţia i-a dat numele lui Jupiter, aşa fel încât cine îndrăgeşte banii, în mod evident, iubeşte nu oricare zeu, ci pe însuşi regele tuturor zeilor.

Dar cu totul altfel ar fi dacă s-ar numi *avuţie*. Căci un lucru înseamnă *avuţia* şi altceva înseamnă *banul*. Într-adevăr, noi îi numim *bogaţi* pe înţelepţii drepţi, buni care au bani, sau n-au deloc, sau au foarte puţini bani. Căci săracii sunt bogaţi prin virtuţile lor prin care le este suficient ceea ce au chiar în strâmtorările pe care le îndură din pricina lipsurilor de bunuri materiale. Săracii însă sunt avari şi întotdeauna jinduiesc după bani şi totuşi le lipsesc banii. Şi ei pot avea oricât de mulţi bani, dar oricât de mulţi ar avea şi le-ar prisosi chiar, ei nu sunt capabili să scape de lipsuri. Noi îl numim *bogat* pe adevăratul Dumnezeu, pe bună dreptate, dar nu prin posesia de bani, ci prin atotputernicia sa. Se cheamă că sunt bogaţi şi posesorii de multe vite, dar aceste fiinţe sunt goale sufleteşte şi dezechilibrate, dacă sunt lacome. La fel se spune şi despre oamenii săraci care sunt lipsiţi de bani, dacă interiorul lor e plin de virtuţi şi sunt înţelepţi şi echilibraţi sufleteşte, atunci sunt bogaţi.

Aşadar, cum trebuie privită de un înţelept această teologie în care regele zeilor a primit supranumele Pecunia = Banul, „pe care în schimb nici un om înţelept nu l-a dorit"[11], — nici bani, nici bogăţie ? Cu cât ar fi fost şi va fi mai uşor pentru ei dacă prin această doctrină prin care s-ar putea învăţa ceva salutar care să ne diriguiască paşii spre viaţa veşnică, cârmuitorul lumii s-ar numi *Dumnezeu cel adevărat*, nu *Zeul Ban* şi *Înţelepciunea*, a cărui iubire ne îndepărtează şi ne purifică de ticăloşiile izvorâte din avariţie şi lăcomie, adică de iubirea de bani !

CAPITOLUL 13

În acest capitol se explică cine a fost Saturn şi cine a fost Genius şi se demonstrează că amândoi îl reprezintă pe unul şi acelaşi Jupiter

Dar pentru care temei i s-a atribuit lui Jupiter mai multe apelative când la aceste supranume trebuie să conexăm celelalte divinităţi, pentru ca credinţa şi convingerile în cultul politeismului să rămână deşarte, pentru că Jupiter îi reprezintă pe toţi zeii păgâni, fie când se iau în considerare părţile componente ale acestei divinităţi, fie când puterea spiritualităţii, despre care unii cred că e răspândită în toate lucrurile, izvorâtă din părţile acestei imensităţi şi a acestui infinit, în care s-a ivit această lume vizibilă şi datorită multiplicatei administrări a naturii a primit numele mai multor divinităţi ?

Căci cine este Saturn şi ce reprezintă el ? Varro spune următoarele : „Saturn este o divinitate care face parte din rândurile fruntaşilor, în puterea şi jurisdicţia căruia se găseşte stăpânirea peste toate semănăturile". Oare lucrurile nu stau la fel ca în cele expuse de Valerius Soranus în acele versuri că Jupiter reprezintă lumea şi el zămisleşte şi emite toate seminţele de la sine şi le receptează la sine ? Prin urmare, Saturn reprezintă divinitatea care are stăpânirea peste toate semănăturile.

Cine este Genius şi ce reprezintă el ? Varro spune următoarele : „Genius este divinitatea care dirijează şi are puterea de-a naşte toate fiinţele" (şi întreaga fire). Care altă divinitate crede Varro că are această putere în afară de lume, despre care poetul a spus : „Jupiter tatăl şi mama (tuturor)" ? Şi cum în alt pasaj tot Varro a spus că geniul este sufletul raţional al tuturor fiinţelor omeneşti şi de aceea există câte un *geniu* pentru fiecare om şi un asemenea suflet al lumii este şi Dumnezeu. De bună seamă, tot el accentuează asupra faptului că trebuie să credem că sufletul lumii este ca un *geniu* universal. Dar pe acest geniu universal el îl denumeşte *Jupiter*. Într-adevăr, dacă orice *geniu* este Dumnezeu şi orice suflet omenesc este geniu

şi dacă această absurditate îi face pe ei să se îngrozească, rămâne ca ei să-l menţioneze ca unică divinitate, Geniul, care reprezintă sufletul universal, dar este identificat cu Jupiter.

CAPITOLUL 14

Despre atribuţiile divinităţilor Mercur şi Marte

Pe Mercur şi pe Marte unii n-au găsit cum să-i repartizeze la vreo însărcinare dată în vreo parte a lumii, cu vreun rol la vreo activitate divină pentru organizarea primelor elemente şi de aceea au primit sarcini de dirijare a activităţilor omeneşti în domeniul convorbirilor şi a purtării războaielor. Dacă dintre ei amândoi Mercur deţine puterea şi a convorbirilor dintre divinităţi, înseamnă că-l dirijează şi pe regele zeilor şi că Jupiter ia cuvântul, potrivit părerilor lui Mercur, şi de la acesta primeşte permisiunea de-a vorbi, ceea ce desigur e o absurditate. Dacă însă lui Jupiter i se acordă permisiunea asupra convorbirilor dintre oameni, nu e de crezut că Jupiter a coborât până la rolul de-a alăpta pe sugari oferindu-le sânul său, sau chiar vitele, datorită cărui fapt a primit apelativul de Ruminus şi n-a vrut să i se atribuie sarcina diriguirii limbajului omenesc, datorită căruia noi suntem mai presus de animale şi de vite. (În chipul acesta Mercur îndeplineşte o sarcină dată de Jupiter. Căci dacă se afirmă că Mercur reprezintă însăşi vorbirea omenească, după cum o relevă cele ce se spun despre el, căci pentru acest temei Mercur este numit intermediarul care aleargă, deoarece cuvintele circulă şi au rolul de mijlocitor în relaţiile dintre oameni. De aceea Mercur = Ἑρμῆς, ceea ce înseamnă *intermediar*, şi de la acest termen grecesc avem ἑρμηνεία, care înseamnă *înţelegere*, *învoială*, Mercur dirijează şi comerţul, pentru că cuvintele devin intermediarele între vânzători şi cumpărători. Aripile la capul şi picioarele lui Mercur au semnificaţia că cuvântul zboară ca

o pasăre prin văzduh. Un apelativ al lui Mercur este Nuntius = *vestea*, deoarece prin cuvinte se comunică toate ştirile şi cugetările). Deci, dacă Mercur reprezintă simbolul cuvântului, atunci el nu este divinitate, după afirmaţiile unora. Dar cum aceştia îşi fac divinităţi şi din anumite închipuiri care nu sunt nici măcar demoni, sunt posedaţi de anumite duhuri necurate fără ca acestea să fie divinităţi, ci tot un fel de demoni, cărora li se roagă.

De asemenea, pentru că nici pentru Marte[12] n-au găsit vreun element sau o parte componentă a naturii, prin care să-şi exercite puterea şi să-şi desfăşoare activitatea, în vreun domeniu al naturii, l-au numit *zeul războiului*, deoarece războiul este o preocupare a oamenilor care nu prea e dorită de divinităţi. Prin urmare, dacă zeiţa Fericirea ar aduce o pace veşnică între oameni, Marte n-ar mai avea ce să facă. Dacă însă Marte reprezintă războiul însuşi, aşa cum cuvântul este identificat cu divinitatea Mercur, atunci cât de limpede şi categoric este că Marte nu este divinitate autentică ! Dar din nenorocire pentru omenire izbucnesc conflicte armate — războaie şi astfel îşi justifică existenţa sa, ca nedorită divinitate.

CAPITOLUL 15

Despre unele constelaţii cărora păgânii le-au dat numele divinităţilor lor

Există stele care poartă numele unor divinităţi. Una dintre acestea poartă denumirea de Marte, o alta de Mercur. Dar mai există una cu numele de Jupiter, şi totuşi unii spun că şi lumea este tot a lui Jupiter.

În afară de aceasta mai există un astru cu numele de Saturn, care ca divinitate are în plus şi atribuţia puterii asupra tuturor însămânţărilor. Pe bolta cerească mai există un astru, cel mai strălucitor din toţi, care e denumit de ei Venus şi ei vor ca Venus să

fie şi Luna, cu toate că la ei pentru acel astru extrem de strălucitor după mitul roman, Junona şi Venus întocmai ca pentru mărul de aur[13], se tot ceartă. Într-adevăr, unii afirmă că Luceafărul este steaua lui Venus, alţii că este a Junonei. Dar ca de obicei cea care învinge este Venus. Căci cu mult mai mulţi sunt cei care îi atribuie lui Venus acea stea, încât cu greu s-ar putea găsi vreunul care să aibă altă opinie. Dar cine n-ar izbucni în râs pentru faptul că ei îl numesc pe Jupiter *regele tuturor*, şi în schimb astrul lui este învins prin strălucire de astrul lui Venus ? Într-adevăr, steaua lui Jupiter ar fi trebuit să fie cu atât mai strălucitoare, cu cât puterea lui Jupiter este mai mare. Dar răspunsul a fost că astrul Jupiter pare doar că e mai întunecos, în realitate însă e cu mult mai deasupra şi cu mult mai îndepărtat de pământ. Dacă deci Jupiter, datorită înaltului său rang, a meritat pe bolta cerească un loc mai înalt, atunci pentru care temei astrul Saturn este mai sus decât Jupiter ? Oare vanitatea mitului care îl face pe Jupiter rege n-a putut merge până la constelaţii şi ceea ce Saturn n-a fost capabil să obţină în regatul său şi nici în Capitoliu, i s-a permis să dobândească măcar pe bolta cerească ? Atunci pentru ce nici Ianus n-a obţinut o stea ? Pentru că e identificat cu lumea şi toţi şi toate sunt în puterea sa ? Totuşi lumea este şi a lui Jupiter şi el are totuşi o stea. Oare Ianus şi-a organizat însărcinările şi rolurile şi, în locul unei stele pe care n-o are între constelaţii, a primit atâtea feţe pe pământ ?

Apoi, dacă numai pentru motivul că Mercur şi Marte au stele pe cer, se consideră aceste divinităţi ca părţi componente ale lumii, în scopul de a-i putea avea ca zei, deoarece cuvântul şi războiul nu constituie părţi ale lumii, ci acte şi manifestări ale oamenilor. Atunci de ce pentru Berbec, pentru Taur, pentru Rac şi pentru Scorpion şi celelalte constelaţii ale zodiacului, şi care se numără printre corpurile cereşti, şi se ştie că aceste constelaţii nu sunt formate numai din câte o stea, ci fiecare din mai mulţi aştri, dar susţin că aceste constelaţii sunt mai departe pe bolta cerească, unde mişcarea e mai lipsită de perturbaţii, încât se menţine circuitul lor constant fără abateri, ireproşabil şi atunci pentru care temei nu li s-au ridicat şi lor altare, nu li s-au înfiinţat culte, nu s-au creat temple şi cu toate acestea nu le-au considerat nici divinităţi, nu spun din categoria celor alese, dar nici măcar din rândurile celor cvasi-plebee ?

CAPITOLUL 16

Despre Apollon şi Diana şi celelalte divinităţi alese, pentru care s-a vrut să li se atribuie părţi ale pământului

Pe Apollon, cu toate că l-au vrut să fie prooroc şi medic, totuşi au hotărât să fie şi o parte componentă a lumii ; de aceea au spus că Apollon reprezintă şi soarele, iar Diana, sora sa geamănă, reprezintă divinitatea lunei şi concomitent şi căpetenia călăuzitoare a drumurilor (de aceea o vor să fie şi fecioară, deoarece drumul nu dă naştere la nimic), şi de aceea amândoi au săgeţi, deoarece ambii aştri îşi difuzează razele lor din înălţimea bolţii cereşti, până la pământ. Pe Vulcan vor să-l facă să fie Focul lumii, lui Neptun i s-au atribuit apele lumii, lui Dis Pater, identificat cu Orcus, i s-a acordat Infernul şi regiunile cele mai subterane ale lumii. Pe Liber-Bacchus şi pe Ceres îi pun divinităţi care diriguiesc procesul germinaţiei, pe primul al masculilor procreatori, pe secunda a femelelor, pe unul pentru umidificarea necesară însămânţării, pe cealaltă, pentru eliminarea uscăciunii seminţelor. Şi toate acestea sunt în legătură cu cosmosul, adică cu Jupiter, care datorită acestui temei a căpătat denumirea de „Părinte şi Creator al lumii“, deoarece el emite toate seminţele (hormonii) şi tot el le receptează. Însă şi divinitatea Ceres a fost identificată cu Mater Magna, despre care s-a spus altădată că e totuna cu Pământul, ba se pretindea că se identifică şi cu Junona şi de aceea i se atribuie şi geneza cauzelor secundare a tuturor elementelor cosmice, cu toate că lui Jupiter i se spune „Părintele şi Creatorul cosmosului — tatăl tuturor fiinţelor“ ; de aceea după cei

vechi cosmosul în integritatea lui este identificat cu Jupiter. Pe Minerva, pentru că au desemnat-o să prezideze artele omeneşti, dar pentru că cei vechi n-au găsit un astru care să-i poarte numele i-au stabilit reşedinţa în văzduhul eterat, ba uneori au identificat-o cu Luna însăşi. Şi pe Vesta au considerat-o cea mai importantă din toate divinităţile cereşti, identificând-o cu Terra, deşi focul are menirea de-a fi folosit pe întreaga Terra pentru îndeplinirea şi rezolvarea treburilor uşoare omeneşti, nu pentru acţiuni mai violente, cum e cazul lui Vulcan.

Dar cu toate acestea, divinităţilor denumite *selecte*, cei vechi le-au acordat întregul Univers, altora însă numai părţi din el. Deci întregul Univers a fost identificat cu Jupiter, dar părţi din el au fost atribuite unor divinităţi ca Genius, ori Mater Magna, ori Soarele, ori Luna, sau mai degrabă Apollon şi Diana. Alteori o singură divinitate deţine mai multe roluri, alteori mai multe divinităţi cu o singură atribuţie îndeplinesc un singur rol. Într-adevăr, e o singură divinitate cu mai multe atribuţii şi acesta e Jupiter. Întregul cosmos era întruchipat în Jupiter, tot cerul e identificat cu Jupiter, un singur astru are numele de Jupiter. La fel Junona reprezintă geneza cauzelor secundare ; tot Junona o înlocuieşte şi pe Venus, ba există şi o stea cu numele de Junona şi de asemenea reprezintă şi înaltul eter ; în schimb, Minerva şi Luna sălăşluiesc la marginea inferioară a văzduhului eterat. Iată că mai multe divinităţi joacă un singur rol. Şi Ianus e identificat cu cosmosul, la fel Jupiter. Tot aşa şi Junona este şi Terra şi Magna Mater şi Ceres.

CAPITOLUL 17

În acest capitol se arată că însuşi Varro s-a pronunţat cu opinii ambigui asupra divinităţilor

Aşa cum am amintit şi am dat şi exemple, Varro nu numai că nu a lămurit unele probleme, dar a creat mai degrabă confuzii. Aşa

cum atunci când faci greşeli regretabile şi o iei razna, pornind când într-o parte, când într-alta, când sărind peste cal, când sărind înapoi, încât însuşi Varro în final a preferat să se îndoiască în toate privinţele decât să afirme ceva. Într-adevăr, după ce Varro şi-a terminat prima carte din ultima serie de trei volume despre divinităţile certe, iar în alta a început să trateze şi despre divinităţile incerte, afirmând următoarele : „Dacă în această cărticică voi fi menţionat păreri îndoielnice referitoare la divinităţi nu trebuie să fiu luat peste picior, căci oricine va crede de cuviinţă că trebuie să-şi dea o părere şi va fi capabil s-o dea o va face şi el însuşi, îndată ce o va auzi pe a mea. Cele ce-am afirmat eu în prima carte, eu însumi pot fi mai degrabă determinat să le socotesc îndoielnice şi să revin asupra lor, revocându-le, decât să accentuez asupra certitudinii, în tot ce-am scris". Această afirmaţie Varro a făcut-o nu numai referitor la divinităţile incerte, ci a stârnit neîncrederea şi în ceea ce priveşte divinităţile certe.

Apoi în cartea a treia scrisă referitor la divinităţile alese, după ce-a tratat în preambul ce-a crezut el de cuviinţă despre teologia naturală, intenţionând să trateze despre goliciunea şi insanităţile false ale teologiei civile, acolo unde nu numai adevărul adevărat îl împingea, ci şi autoritatea strămoşilor îl obligă să retracteze, a spus: „În această carte voi scrie despre divinităţile statului roman, cărora li s-au înălţat temple şi le-au făcut celebre, împodobindu-le cu numeroase statui, dar aşa cum a scris filosoful Xenophanes din Colophon[14], voi menţiona ce cred eu, nu ce-aş dori să spun. Într-adevăr, omului îi e dat să-şi dea o părere, în schimb divinitatea are harul de-a şti totul". Prin urmare, Varro promite cu smerenie că va vorbi despre probleme neînţelese şi fără a fi crezute cu toată fermitatea, ci numai discutate şi îndoielnice, care au fost create de oameni. De bună seamă, aşa cum Varro ştia că lumea este aşa cum este, cum e cerul, bolta cerească plină de constelaţii strălucitoare, pământul roditor, datorită însămânţărilor şi toate de acest fel şi după cum credea el că toată această imensitate, precum şi întreaga fire este cârmuită de-o forţă invizibilă şi atotputernică şi este guvernată cu o statornicie şi siguranţă absolută sufletească, dar nu tot aşa putem afirma şi despre Ianus că această divinitate reprezintă lumea, sau

despre Saturn, în ce mod a devenit tatăl lui Jupiter şi s-a subordonat lui Jupiter, devenit regele zeilor şi toate celelalte de talia asta.

CAPITOLUL 18

Care este cauza mai credibilă datorită căreia păgânismul a fost bântuit şi dominat de erori ?

O explicaţie mai credibilă în legătură cu divinităţile păgâne, când se susţine că aceste divinităţi au fost oameni[15] şi fiecăreia din ele li s-au hărăzit de către cei care au vrut să existe aceste divinităţi, adulându-le, potrivit firii fiecăruia, utilizând natura, moravurile, acţiunile şi întâmplările proprii, înfiinţându-le temple şi ceremonii şi treptat-treptat insinuându-se în sufletele oamenilor, aceste zeităţi aidoma unor duhuri necurate, avide de frivolităţi, cultul răspândit în lung şi în lat, cu o mitologie creată de o fantezie plină de exagerări ale poeţilor şi nutrită de duhuri necurate cu ademeniri înşelătoare. Căci a putut fi mai uşor ca un tânăr lipsit de orice credinţă sfântă râvnind cu aviditate domnia, care se temea să nu fie suprimat de tatăl său, la fel lipsit de orice credinţă, să-l alunge de pe tron, în contrast cu susţinerea lui Varro, care altfel tălmăceşte această stare de lucruri, spunând că de aceea Saturn-tatăl a fost învins de fiul său Jupiter, deoarece primordială este cauza, care se referă la Jupiter şi nu la sămânţa care se referă la Saturn. Dacă astfel ar fi stat lucrurile, niciodată Saturn n-ar fi fost predecesor şi n-ar fi nici tatăl lui Jupiter. Căci întotdeauna cauza a precedat sămânţa şi n-a fost vreodată generată de sămânţă. Dar când se încearcă să se acrediteze nişte mituri pline de deşertăciuni, sau de isprăvile oamenilor, chiar oamenii cei mai bine înzestraţi îndură neajunsuri, încât şi noi suntem nevoiţi să deplângem asemenea născociri copilăreşti.

CAPITOLUL 19

Despre raţionamentele prin care se îndreptăţeşte cultul lui Saturn

„Filosofii, spune Varro, afirmă că Saturn devorează tot ce se naşte din el, deoarece seminţele se înapoiază acolo de unde sunt emise. Şi faptul că lui Saturn i s-a oferit spre devorare în locul lui Jupiter un bulgăre înfăşurat înseamnă — spune Varro — că seminţele aruncate pentru însămânţare şi rodire sunt astupate în pământ de mâinile oamenilor şi această lucrare se efectua în modul acesta înainte de-a fi descoperit aratul pământului cu plugul şi de folosirea acestei metode“. Prin urmare, Saturn ar fi trebuit identificat cu pământul însuşi, nu cu seminţele, deoarece numai pământul înghite într-un mod oarecare ceea ce el a dat naştere, de vreme ce seminţele produse de pământ se întorc, spre a fi primite din nou de el. Iar despre faptul că se afirmă că Saturn a primit în locul lui Jupiter un bulgăre de pământ are altă semnificaţie decât că sămânţa a fost acoperită cu pământ de mâna omului ? Oare de aceea sămânţa n-a fost înghiţită, ca şi celelalte, pentru că a fost acoperită de pământ ? Într-adevăr, s-a afirmat astfel aceasta, ca şi cum cel care a oferit bulgărele de pământ, a îndepărtat sămânţa, după cum declară ei că lui Saturn i-a scăpat din mână înşfăcarea şi devorarea lui Jupiter prin oferirea bulgărului de pământ şi nu s-a relevat că a fost mai bine că oferindu-i lui Saturn sămânţa acoperită, a făcut ca ea să fie mai bine înghiţită. Dar în acest caz sămânţa şi cauza sămânţei sunt identificate cu Jupiter, fapt de care se vorbea puţin mai înainte. Dar ce-ar putea face oamenii, care atunci când tălmăcesc întâmplări şi fapte prost ticluite, nu găsesc metode înţelepte ca să le susţină ?

„Saturn are seceră pentru culesul roadelor agriculturii“ — spune Varro. Negreşit, atunci când domnea Saturn nu exista agricultura şi pentru acest motiv el a fost predestinat să împărăţească într-o epocă anterioară, deoarece, aşa cum tot el explică miturile,

primii oameni trăiau din roadele seminţelor pe care pământul însuşi le producea. Oare Saturn a primit secera în locul sceptrului pierdut, în scopul ca el, care în prima epocă fusese un rege oţios, când fiul său a ajuns să domnească, a devenit un muncitor harnic ?

Apoi, de aceea Varro spune că unii obişnuiseră să sacrifice lui Saturn copiii, ca spre exemplu cartaginezii şi alte popoare, ca spre pildă galii, deoarece aceştia dădeau jertfe din oameni maturi, relevându-se că cele mai bune dintre toate seminţele furnizează neamul omenesc însuşi. Despre această vanitate extrem de crudă este nevoie să spun mai multe ? Mai degrabă să ne aruncăm privirile şi să recunoaştem că aceste interpretări n-au nici un fel de legătură cu adevăratul Dumnezeu, fire vie, întruchipată şi incomutabilă, căruia i se cuvine să-i cerem viaţă fericită de-a pururi, însă acele interpretări au delimitări în domeniul fizic, temporale, schimbătoare şi pieritoare, fiind muritoare.

„În mituri se spune — afirmă Varro — că tatăl Saturn a castrat cerul, ceea ce înseamnă că sământa divină se afla în puterea lui Saturn, nu a cerului". Din această afirmaţie ni se dă să înţelegem că în cer nimic nu se naşte din sămânţă. Dar iată că dacă Saturn e fiul cerului, aceasta înseamnă că el este şi fiul lui Jupiter. Într-adevăr, numeroşi sunt cei care afirmă şi susţin stăruitor că Jupiter reprezintă cerul. Dar toate aceste afirmaţii care nu se întemeiază pe adevăr se spulberă singure de la sine de cele mai multe ori fără intervenţia şi opoziţia cuiva.

Varro mai afirmă că Saturn a avut şi apelativul de Cronos, termen care în limba greacă înseamnă *durata timpului*, fără care — zice el — sământa nu poate fecunda. Asemenea afirmaţii şi multe altele în privinţa lui Saturn, toate se referă la sămânţă. Dar măcar Saturn, cu această nemaipomenit de mare putere a sa, ar putea să dea totul prin sămânţa sa. Atunci de ce se mai recurge şi la Liber-Bacchus şi la zeiţa Libera, adică la Ceres ? Referitor la aceste divinităţi, Varro afirmă atâtea şi atâtea iarăşi care se referă la sămânţă, de parcă n-ar fi susţinut nimic în legătură cu Saturn.

CAPITOLUL 20

Despre ceremoniile divinităţii Ceres la Eleusis

În ceremoniile cultului divinităţii Ceres se oficiază misterele de la Eleusis, care s-au bucurat de cea mai mare celebritate la atenieni. Despre aceste mistere şi ceremonii Varro nu furnizează alte informaţii şi explicaţii decât că ele se referă la cerealele pe care le-a descoperit Ceres, şi la Proserpina, fiica sa pe care a pierdut-o, fiind răpită de Orcus şi că aflarea Proserpinei — spune Varro — înseamnă fecundarea seminţelor. Pentru că o bună bucată de vreme au lipsit însămânţările şi pământul a suferit ; datorită sterilităţii pământului s-a iscat părerea că fiica lui Ceres, adică a rodniciei pământului, care a luat numele Proserpinei, care înseamnă răsărirea treptată a plantaţiilor ; pe Proserpina a răpit-o Orcus şi a transportat-o în Infern. După ce răpirea Proserpinei a fost comemorată cu manifestaţii de jale publică, după ce fiica Cererei a revenit la mama sa, din nou s-a înfăptuit aceeaşi rodnicie a pământului şi prin întoarcerea Proserpinei a reapărut starea de voioşie şi mulţumire. Pentru manifestarea acestei bucurii s-au înfiinţat şi organizat aceste solemnităţi, misteriile eleusinice.

CAPITOLUL 21

Despre turpitudinile ceremoniilor care se celebrau în cinstea lui Liber-Bacchus

Mă jenez să vorbesc că la ceremoniile cultului lui Liber-Bacchus într-un hal fără de hal, de dezmăţ, s-a ajuns şi din cauza lungirii discuţiilor (şi documentării în această privinţă), deoarece pe seama lui au fost atribuite boabele de struguri cu seminţele lor, nu numai

licoarea produsă de struguri, căci se ştie că vinul deţine primul rang (la aceste ceremonii), dar e vorba şi de procrearea animalelor. Totuşi, datorită stupidităţii îmbinate cu orgoliu a unora, voi lăsa la o parte jena.

Între celelalte manifestări publice, atât de numeroase de altfel, pe care mă văd obligat să le trec sub tăcere, mă refer la cele spuse de Varro şi anume că la răspântii, pe tot întinsul Italiei, se celebrau în cinstea lui Liber-Bacchus nişte ceremonii atât de scabroase prin aspectul lor dezmăţat fără pic de perdea, încât erau prezentate organele sexuale bărbăteşti în mod public şi deosebit de ostentativ şi fără vreo umbră de pudoare, desfrâul depăşind orice limită a bunei cuviinţe. În toate zilele festivităţilor organizate în cinstea lui Bacchus-Liber, într-un impunător alai era transportat ruşinosul organ bărbătesc pe nişte cărucioare (artistic construite şi ornamentate în semn de mare cinstire), în primul rând la ţară pe la răscruci de drumuri şi apoi era adus până la Roma. În schimb în oraşul Lavinium se celebrau aceste festivităţi lubrice timp de-o lună întreagă în onoarea lui Bacchus-Liber şi cu acest prilej, în tot decursul acelor zile se rosteau cele mai dezmăţate vorbe, până în clipa când acel falus era transportat într-un alai festiv, traversând forul până în lăcaşul destinat spre a fi păstrat. Acolo o matroană romană, făcând parte din cea mai onorabilă familie, era obligată să aşeze o coroană în mod public în văzul tuturor deasupra organului genital bărbătesc, fără pic de sfială. În modul acesta — chipurile — trebuia împăcată divinitatea Liber, pentru îndeplinirea procesului însămânţării în optime condiţii, cu şanse totale de reuşită ; în modul acesta trebuia înlăturată deochierea ţarinilor : matroanele romane erau obligate să se manifeste în public, săvârşind acte pe care nici măcar prostituatelor nu le era permis să se dea în spectacol pe scena teatrului, dacă cumva printre spectatori erau şi matroane.

Pentru acest temei s-a crezut că Saturn nu va putea singur să-şi îndeplinească sarcina însămânţării şi de aceea s-a recurs cu aceste prilejuri la o divinitate imundă în scopul înmulţirii zeilor, îndepărtându-se de unicul şi adevăratul Dumnezeu ; din cauza acestor destrăbălări oribile şi a numeroaselor divinităţi false şi a dorinţelor de-a cădea cât mai jos cu putinţă au înfiinţat aceste ceremonii sacrilege, dându-le denumirea de *cult divin*, oferindu-le publicului roman spre stricăciune şi pierzanie prin intermediul unor demoni spurcaţi.

CAPITOLUL 22

Despre Neptun, Salacia şi Venilia

De vreme ce Neptun o avea pe Salacia soţie, care întruchipa apa mării la o adâncime mai mare — susţineau unii —, atunci pentru care alt motiv i-a fost alăturată şi divinitatea Venilia decât numai în scopul înmulţirii demonilor din dorinţa pervertirii sufletului omenesc, fără să existe vreun temei îndreptăţit de-a se mai înfiinţa un cult religios ?

Dar să dăm ascultare explicaţiilor date de strălucita teologie, care ne opreşte s-o criticăm, arătându-ne motivele. „Venilia — spune Varro — reprezintă unda mării care vine până la ţărm. Salacia este valul care se întoarce în larg". Prin urmare, pentru care temei există două divinităţi, câtă vreme există un singur val care vine de la mare la ţărm şi se întoarce la mare în larg ? Negreşit, aceasta reprezintă firile pătimaşe pline de senzualitate ale multor divinităţi care clocotesc ca şi valurile mării. Într-adevăr, cu toate că apa mării când se duce şi se întoarce nu se desparte în două valuri ; totuşi când se recurge la acest pretext lipsit de vreo logică în scopul creării a două divinităţi, sufletul care pleacă şi nu se mai înapoiază se maculează şi mai mult. Te rog, Varro, şi vă rog şi pe voi, cei care aţi citit asemenea scrieri ale unor oameni învăţaţi şi vă făliţi că aţi învăţat lucruri extraordinare şi pe baza lor le interpretaţi, deoarece eu nu vreau să afirm, în conformitate cu acea Fire eternă şi neschimbătoare, care nu este alta decât unicul Dumnezeu, ci măcar în conformitate cu sufletul lumii şi părţile şi corpurile ei cereşti, pe

care voi le socotiţi că reprezintă adevărate divinităţi. Este mai suportabilă eroarea pe care aţi comis-o, susţinând că Neptun reprezintă o parte a lumii, care cutreieră mările. Oare la fel şi valul care vine la ţărm şi se întoarce în largul mării sunt tot două părţi ale lumii, sau două părţi ale sufletului lumii ? Care dintre voi este atât de lipsit de bun-simţ, încât să creadă aşa ceva ? De ce prin urmare vi s-au dat două noi divinităţi, decât numai pentru motivul că înţelepţii voştri străbuni au prevăzut ca să nu fiţi cârmuiţi de mai multe divinităţi, ci să fiţi dominaţi de mai mulţi demoni, care se bucură de asemenea zădărnicii şi falsităţi ? Atunci pentru care motiv zeiţa Salacia a pierdut datorită acestei interpretări partea mai adâncă a mării, prin care ea era subordonată soţului său ? Negreşit, când voi afirmaţi că Salacia reprezintă valul care se retrage, aţi fixat-o la suprafaţa mării. Sau pentru că soţul său Neptun a primit-o ca amantă pe Venilia care, indignată împotriva lui, l-a exclus pe bărbatul său să mai stea cu ea la suprafaţa mării ?

CAPITOLUL 23

Despre Terra, în privinţa căreia Varro confirmă că e divinitate din cauză că acea parte a lumii, pe care o crede divinitate, pătrunde şi această parte, cea mai de jos a corpului său şi-i face şi ei parte din puterea sa divină

De bună seamă, Terra, pe care o vedem plină de vieţuitoarele sale, este una, dar reprezintă un mare corp, totuşi, între celelalte elemente şi partea infimă a Universului. Pentru ce vor păgânii ca Terra să fie divinitate ? Oare pentru că este roditoare ? Atunci de ce nu sunt mai degrabă divinităţi oamenii, care fac mai roditor pământul, cultivându-l ? Când ară Terra şi nu când se închină ei ?

Dar, spun unii — fac divinitate partea din sufletul lumii care o străbate. Ca şi cum n-ar fi mai evident sufletul care există în fiinţele omeneşti, dar ei nu-şi pun întrebarea dacă acest suflet există. Cu toate acestea oamenii nu sunt consideraţi divinităţi şi faptul care e mai greu de suportat este că sunt mai buni şi superiori acestora, fiind obligaţi să le admită cultul lor şi să le adore datorită unei uimitoare şi jalnice aberaţii. Acelaşi Varro afirmă cu certitudine în aceeaşi carte referitoare la divinităţile alese că în Univers şi în întreaga fire există trei trepte în suflet : o treaptă care străbate toate părţile care trăiesc în corp, dar n-are simţire, ci numai capacitatea de-a fi vie. Această energie vitală el spune că e permanentă în oase, unghii, păr, la fel cum în lume există şi arborii care sunt hrăniţi, cresc şi trăiesc în felul lor, fără să posede simţire. A doua treaptă a sufletului e aceea care posedă simţire. Această energie vitală se manifestă în ochi, urechi, în mirosul nasului, în pipăit. A treia treaptă care e cea mai elevată a sufletului este denumită *spirit*, în care este predominantă inteligenţa. Toate făpturile muritoare sunt lipsite de spirit, cu excepţia omului. Varro denumeşte acea parte a sufletului lumii *Dumnezeu*, în schimb pe cea care există în noi, *geniu*. Mai există în lume pietre şi pământul, pe care le vedem şi le pipăim, dar care nu sunt străbătute de simţire, cum sunt oasele, cum sunt unghiile lui Dumnezeu. Dar Soarele, Luna şi stelele pe care le intuim cu simţul văzului şi prin care şi Dumnezeu simte, reprezintă simţirea lui. Eterul este tot spiritul lui Dumnezeu. Energia lui care pătrunde în aştri şi-i face şi divinităţi şi prin intermediul acestora pătrunde în pământ — Terra — şi-o transformă în zeiţa Tellus. Prin mijlocirea acestei zeiţe pătrunde în mări şi oceane şi în modul acesta înfăptuieşte pe divinitatea Neptun.

Varro să revină la acest capitol, la teologia pe care el o socoteşte naturală, ca şi cum ar avea nevoie să facă o pauză, epuizat, datorită atâtor întortocheri şi meaturi de unde a pornit. Să se întoarcă, repet, să se întoarcă la teologia civilă. La acest capitol al lui Varro mă opresc, de această problemă mă ocup acum. Dacă pământul şi pietrele sunt similare oaselor şi unghiilor noastre, dar în mod similar nu posedă inteligenţă, cum dealtfel sunt lipsite şi de simţuri. Ori de aceea se spune că oasele şi unghiile noastre posedă

inteligență, deoarece se găsesc în ființa omenească care posedă inteligență. Însă e o nerozie susținerea că toate acestea sunt divinități în aceeași măsură în care se susține inepția că oasele și unghiile pe care le avem reprezintă oamenii. Dar toate acestea trebuie să le discutăm cu filosofii. Acum însă vreau să discut cu bărbatul politic din Varro. Într-adevăr, este posibil ca Varro, cu toate că a vrut, abordând tematica teologiei naturale, să se invedereze că și-a luat libertatea să-și ridice puțin capul în sus, totuși preocupându-se de conținutul acelei cărți și socotind că trebuie să se abată de la acel fond, a aruncat și o privire retrospectivă și din această cauză a afirmat acestea, ca să nu se creadă că strămoșii noștri sau locuitorii altor cetăți, fără vreun temei, au avut cultul divinităților Tellus și Neptun.

Dar eu declar următoarele : partea sufletului lumii, care se încorporează în Terra, care este unică, pentru ce n-a făcut din ea o singură divinitate și a mai făcut încă una, dându-i numele de Tellus ? Dacă a procedat în modul acesta, unde va fi atunci și Orcus, fratele lui Jupiter și al lui Neptun, care a primit denumirea de Dis Pater ? Unde va fi și soția lui, Proserpina, care, potrivit unei alte păreri menționate în aceleași cărți de Varro, nu reprezintă rodnicia pământului, ci partea lui inferioară ? Căci dacă afirmă că atunci când se încorporează partea spiritului lumii în partea superioară a Terrei, îl întruchipează pe Dis Pater, iar partea inferioară pe zeița Proserpina, atunci Tellus cum va mai fi reprezentată ? Într-adevăr, întreg pământul a fost împărțit în aceste două părți și reprezentat de aceste două divinități, încât o a treia divinitate numită să nu-și poată găsi locul, afară de cazul că cineva ar putea spune că aceste divinități împreună, Orcus și Proserpina, reprezintă o singură zeiță, pe Tellus, și nu sunt trei divinități, ci una, sau cel mult două. Dar cu toate acestea sunt numite trei divinități, sunt socotite trei, există altare pentru cultul a trei divinități, fiecare are templele sale, ceremoniile sale, statuile sale, preoții săi și datorită acestora, prin demonii lor mincinoși, prostesc și spurcă sufletul omenesc.

Să se răspundă deci : Ce parte a Terrei o întruchipează partea sufletului lumii pentru a o face pe Tellus divinitate ? — Dar Varro spune că una și aceeași divinitate, Terra, deține atribute duble, una masculină, care să producă sămânța și alta feminină, care s-o primească și s-o dezvolte. Datorită atributului feminin divinitatea a căpătat denumirea de Tellus, de la cel masculin pe acela de Tellumon. — Atunci pentru care motiv pontificii, după cum arată Varro, mai adăugând încă două divinități, romanii oficiază sacrificii unui număr de patru divinități : Tellus, Tellumon, Altor și Rusor ? Despre Tellus și Tellumon s-a vorbit. Altor, cine e și de ce era nevoie de el ? — Pentru că, — spune Varro — din pământ se hrănește tot ce se naște din el. — De Rusor ce nevoie era ? Pentru că, după cum afirmă Varro, totul se reîntoarce tot la el.

CAPITOLUL 24

Despre supranumele divinității Tellus și semnificațiile lor, care chiar dacă relevă multe lucruri n-au trebuit să justifice credința în mai mulți zei

Această Terra, una și aceeași, a trebuit, datorită celor patru atribute să aibă patru supranume, însă nu să întruchipeze patru divinități. La fel cum exista un singur Jupiter cu atâtea supranume și o singură Junonă, cu atâtea supranume, deoarece se afirmă că toate aceste denumiri și supranume reprezintă o singură forță multiplă, care aparține unui singur zeu sau unei singure zeițe și, în orice caz, numeroasele supranume nu reprezintă mai multe divinități decât au fost în realitate.

Dar, de bună seamă, după cum altă dată înseși femeile de cea mai joasă obârșie pe care le-au acaparat și sedus unii din pofte libidinoase, au simțit scârbă și s-au căit de faptele lor în fața gloatelor, tot așa și un suflet decăzut și ticăloșit de duhurile necurate și pervertit de acestea a înmulțit zeitățile în fața cărora să se prosterne pentru păcatele săvârșite și așa cum s-au lăfăit în destrăbălări, la fel ulterior le-au regretat. Căci însuși Varro a vrut să

fie o singură divinitate, Tellus, de parcă i-ar fi fost ruşine cu o ceată întreagă de zeiţe. „Pe aceeaşi divinitate o denumesc Mater Magna. Deoarece are un tambur înseamnă deci că ea reprezintă globul pământesc. Pentru că are un turn pe cap s-a închipuit că reprezintă oraşe, iar în poziţie şezută înseamnă că ea rămâne nemişcată în timp ce-n jurul său totul se mişcă. Faptul că acestei divinităţi i-au rânduit nişte preoţi ca să-i oficieze slujbe înseamnă că cei care duc lipsă de seminţe trebuie să cultive pământul. Cu alte cuvinte, la această divinitate reprezentând pământul se găsesc de toate. Dacă oamenii se agită în faţa ei — spune Varro — Tellus le dă să înţeleagă că cei care cultivă pământul să nu stea degeaba, căci totdeauna vor avea ce face. Sunetul cymbalelor înseamnă vâjâitul coaselor şi zgomotul mâinilor, precum şi activitatea febrilă a celor care-şi lucrează ogorul. De aceea uneltele, înainte de-a fi descoperit fierul, erau de bronz, cu care cei vechi îşi lucrau ţarinile. Varro mai spune că se înjuga la carul ei un leu liber şi îmblânzit, pentru a se demonstra că pe pământ nu există nici un neam atât de îndărătnic şi de cumplit sălbatic, care să nu poată fi supus şi deprins cu cultivatul ogoarelor". Apoi mai adaugă spunând că mama Tellus reprezintă mai multe divinităţi cu mai multe supranume, deoarece ei i-au acordat mai multe nume şi porecle, fiind identificată cu mai mulţi zei. „Păgânii credeau că Tellus îl reprezintă şi pe Ops, deoarece pământul devine mai bun şi mai rodnic prin muncă. I s-a spus Mamă, deoarece dă naştere la foarte multe roade. I s-a mai spus Mare, deoarece produce bucate ; Proserpina, deoarece din pământ ies grânele pe nesimţite ; Vesta, pentru că pământul se înveşmântează cu ierburi. În modul acesta — afirmă Varro — nu fără rost şi semnificaţie se conexează de această divinitate numeroase activităţi". În consecinţă, dacă există o singură divinitate, Tellus, dacă cercetăm care e adevărul adevărat, de ce se recurge la mai multe ? Sunt mai multe denumiri ale unei singure divinităţi, nu sunt mai numeroase în comparaţie cu denumirile. Însă autoritatea strămoşilor care au săvârşit erori în această privinţă l-a determinat şi pe Varro să aibă ezitări în părerile sale. Căci el mai adaugă, spunând : „Această părere referitoare la aceste divinităţi nu contrazice opinia strămoşilor noştri, care au crezut că existau mai

multe". Dar cum n-o contrazice când una este ca o zeiţă să aibă mai multe denumiri, şi alta este când există mai multe zeiţe în această privinţă. Admit cazul când un om desfăşoară mai multe activităţi, dar aceasta înseamnă că sunt mai mulţi oameni ? La fel, dacă o divinitate are mai multe atribuţii, aceasta înseamnă că sunt mai multe ? Dar dacă păgânii aşa vor să prezinte lucrurile, n-au decât să le împartă, să umfle realităţile, să le înmulţească, să le retracteze, să le complice !

În aceasta constau vestitele mistere în legătură cu Tellus şi Mater Magna, de unde se stabileşte corelaţia între pieritoarele seminţe şi deprinderea cultivării pământului. Oare tamburele, turnurile, preoţii, agitaţia nesănătoasă, nebunească a mădularelor, zgomotul cymbalelor, plăsmuirea legendei cu leul, care sunt corelate cu această divinitate şi cu aceste mistere şi au acest scop, făgăduiesc cuiva viaţă veşnică ? Oare pentru acest motiv preoţii castraţi oficiază slujbe zeiţei Mater Magna, în scopul de-a atribui această semnificaţie celor care au nevoie de sămânţă pentru agricultură, trebuie să cultive pământul, ca şi cum nu slujba acestor preoţi mai degrabă îi face să aibă nevoie de sămânţă ? Într-adevăr, dacă aceşti preoţi alcătuiesc suita acestei divinităţi, obţin sămânţa de care au nevoie, sau mai degrabă pierd sămânţa, când urmează această zeiţă, deşi au avut-o ? Oare asta nu înseamnă a tâlcui misterele, sau a le blestema şi detesta ? Oare nu se constată ce mare influenţă şi preponderenţă au avut duhurile necurate, care nu s-au încumetat nici să făgăduiască mari înfăptuiri prin ceremoniile cultului lor şi nici n-au putut pretinde săvârşirea de atrocităţi ? Dacă Tellus n-ar fi divinitate, atunci oamenii l-ar lucra cu propriile lor mâini, ca să obţină seminţele prin intermediul ei, dar nu mutilându-se, ca să piardă sămânţa din cauza acestei divinităţi. Dacă Tellus n-ar fi zeiţă, pământul ar deveni roditor cu mâini străine, ca să nu oblige oamenii să devină sterili, mutilându-se cu mâinile lor. Dar faptul că la ceremoniile cultului lui Liber-Bacchus o prea cinstită matroană împodobeşte cu o coroană partea ruşinoasă bărbătească în văzul mulţimii, în mijlocul căreia se găsea poate şi soţul ei, roşind şi asudând, dacă mai există vreun pic de ruşine la oameni. Sau la oficierea căsătoriei noua măritată primea ordin de-a se aşeza dea-

supra organului genital al zeului Priapus. Există fapte la mare distanţă mai demne de dispreţ şi mai uşuratice comparativ cu această destrăbălare extrem de crudă şi atât de neruşinat dezmăţ ; fiecare sex este batjocorit prin cultele demoniace, încât amândouă să fie desfiinţate prin nimicitoarea lor rănire. Acolo se manifestă temerea de deochiere a ogoarelor, în schimb aici amputarea organului bărbăţiei nu insuflă nici o teamă. Acolo se dezonorează pudiciţia necesară unei noi căsătorite, încât totuşi să nu fie prejudiciată naşterea de prunci şi nici fecioria să nu sufere neajunsuri. Aici, în schimb, este amputat organul bărbăţiei într-o asemenea măsură, încât nici bărbatul nu se transformă în femeie, dar nici nu rămâne bărbat.

CAPITOLUL 25

Despre interpretarea pe care cărturarii Greciei o dau concepţiei referitoare la castrarea lui Attis

Varro n-a amintit nimic în legătură cu acel Attis şi n-a fost cercetat pentru a se afla în amintirea cărei pasiuni se castrează un preot. Dar atât înţelepţii cât şi învăţaţii cărturari greci au trecut sub tăcere fără vreun comentariu explicarea acestui act sacrosanct şi de mare faimă. Într-adevăr, Porphyrios, un filosof de prestigiu, datorită aspectului splendid al pământului în anotimpul primăverii, care e mai frumos decât celelalte anotimpuri, susţine că Attis reprezintă simbolul florilor şi de aceea s-a castrat, deoarece petalele florilor cad din pomii fructiferi înainte de maturarea fructului. Prin urmare ei au comparat pe acest om, sau o cvasifiinţă omenească purtând numele de Attis, cu organele bărbăteşti ale florilor — staminele. Neîndoielnic, cât timp trăia el, (staminele) au fost desfiinţate, căzând, ba chiar n-au căzut şi n-au fost tăiate, ci smulse cu totul, nici după ce s-a pierdut floarea (împrăştiindu-se) nu s-a maturat

fructul, ci a urmat pipernicirea lui. Ce-a rămas prin urmare din el, din fiinţa lui după castrare ? Iar ca semnificaţie, ce se poate spune ? La ce se conexează cazul lui ? Ce explicaţie se poate da ? Sau frământându-se fără rost de-a surda şi negăsindu-se vreo soluţie, cazul lui Attis ne îndeamnă că mai degrabă trebuie să se tragă concluzia să credeam ce se vorbeşte în lume despre fiinţa omenească scopită şi s-a transmis prin scrieri ? Pentru acest temei Varro al nostru a tăinuit acest caz şi n-a vrut să spună nimic. Negreşit, un om extrem de cult ca el n-ar fi putut să nu-l cunoască.

CAPITOLUL 26

Despre manifestările pline de turpitudini desfăşurate la cultul divinităţii Mater Magna

De asemenea, despre atrocităţile şi dezmăţul manifestate cu prilejul ceremoniilor oficiate la cultul divinităţii Mater Magna, potrivnice oricărui respect cuvenit bărbaţilor şi femeilor, care manifestaţii se desfăşurau până în ziua următoare de aderenţii cultului cu părul cănit, cu chipul fardat şi dat cu cosmetice, cu mersul legănat, lasciv ca femeile uşoare prin pieţele şi străzile Cartaginei, aderenţi care susţineau şi pretindeau ca întreaga populaţie să adopte acest ruşinos mod de viaţă, Varro n-a vrut să spună nimic şi nici eu nu-mi aduc aminte să fi citit ceva în această privinţă. Mi-au lipsit explicaţiile ; gândirii mele i-a fost jenă să judece asupra ei, cuvântul a amuţit.

Nu măreţia acestei divinităţi, dimpotrivă, atrocităţile desfăşurate la cultul zeiţei Mater Magna au întrecut pe ale tuturor divinităţilor, vlăstare de ale ei. Monstruozităţile cultului lui Ianus nu se compară cu monstruozităţile desfăşurate în numele ei, în onoarea ei. Ianus îşi manifesta diformitatea numai prin statui ; în schimb, Mater Magna şi cruzimea şi diformitatea. În toate cere-

moniile cultului său, Ianus poseda mădulare de prisos făcute din pietre ; Mater Magna a fost un demon al pierzaniei pentru oameni. Turpitudinile manifestate la ceremoniile ei le-au întrecut la mare distanţă pe ale lui Jupiter însuşi, toate destrăbălările lui, oricât de mari au fost. Jupiter, între atâtea şi atâtea aventuri scabroase cu femeile, a pătat cerul numai cu Ganymede[16]. În schimb, Mater Magna prin atâtea perversităţi degradante, manifestate public, a pângărit şi pământul şi a adus injurii şi cerului. Probabil am putea s-o comparăm pe această zeiţă cu Saturn, sau să-i dăm chiar prioritate lui Saturn, având în vedere acest gen de cruzimi şi de turpitudini depăşind închipuirea, căci se spune că Saturn l-a castrat pe propriul său tată — Cronos. Dar la ceremoniile cultului lui Saturn fiinţele umane au putut fi suprimate mai degrabă de mâini străine decât să fie mutilate de ale lor proprii. Saturn şi-a devorat vlăstarii, după cum spun poeţii, şi unii fac tălmăcirile după cum îi taie capul, şi după tradiţia istorică i-a suprimat. În schimb, romanii n-au acceptat faptul că au fost sacrificaţi de cartaginezi vlăstarii lor în onoarea lui Saturn. Dar cultul zeiţei Mater Magna — mama tuturor zeilor — a introdus în templele romane preoţii castraţi şi această atrocitate şi sângeroasă datină s-a păstrat, dăinuind credinţa că tăierea organelor bărbăteşti ajută la menţinerea forţelor romane de rezistenţă.

Faţă de acest neajuns ce sunt furtişagurile lui Mercur, destrăbălările Venerei, ticăloşiile şi turpitudinile celorlalte divinităţi, care sunt proferate prin cărţile literare şi care zilnic sunt cântate şi dansate sub forma de pantomime în teatre ? Dar şi aceste manifestări ce reprezintă faţă de imensitatea acestui rău ale cărui uriaşe proporţii se întâlnesc numai la cultul lui Mater Magna ? Mai cu seamă că acestea au fost — zice-se — închipuite de poeţi, ca şi cum poeţii le-au imaginat şi convingerile că au fost plăcute şi primite ca atare de divinităţi. Ca urmare, să admitem că au fost cântate şi scrise de poeţi, că e îndrăzneala şi insolenţa poeţilor ! Dar să se ajungă chiar până acolo, susţinându-se că asemenea elucubraţii sunt de inspiraţie şi natură divină şi înşişi zeii le-au poruncit să fie create şi să se declare că au fost anume solicitate de ei ; atunci ce poate altceva să fie decât o fărădelege comisă de divinităţi, ba chiar

mărturiile demonilor şi înşelarea lumii năpăstuite ? Însă pentru acest fapt zeiţa Mater Magna, mama zeilor, a meritat să fie adorată prin consacrarea fiinţelor omeneşti castrate ; nu le-au plăsmuit poeţii şi au manifestat mai degrabă îngrozindu-se de ele decât cântându-le în stihuri.

Oare se cuvine să se mai închine cineva în faţa acestor divinităţi alese, pentru a se bucura după moarte de-o viaţă fericită, la care, însă, dacă li se închină înainte de-a închide ochii, nu-şi poate duce un trai onest, când e subjugat de nişte superstiţii atât de oribile şi subordonat unor duhuri necurate atât de spurcate ? Dar toate acestea — spune Varro — care se demonstrează că se manifestă în lume, nu pot fi puse în legătură cu viaţa şi existenţa lumii ? Noi însă căutăm şi cercetăm sufletul, care, convins de adevărata religie, nu se închină lumii materiale, considerând-o ca pe Dumnezeul său, ci numai proslăveşte lumea ca o creaţie a lui Dumnezeu, în cinstea Lui şi crede că lumea aceasta, purificată de stricăciunea omenească şi lumească, va reuşi să ajungă în faţa lui Dumnezeu care a creat lumea.

CAPITOLUL 27

Despre plăsmuirile fysiologilor care nu se închină adevăratului Dumnezeu şi nici nu acceptă cultul prin care trebuie să ne închinăm adevăratei Dumnezeiri

Într-adevăr, constatăm că aceste divinităţi alese s-au făcut cunoscute mai bine decât celelalte obişnuite, dar nu pentru a fi ilustrate meritele lor, ci pentru ca faptele lor desfrânate să nu fie tăinuite. De aici rezultă că este de crezut că ele au fost mai degrabă oameni, aşa cum s-a transmis nu numai de creaţiile poetice, ci şi de tradiţia istorică. Într-adevăr, Vergilius spune :

„Cel dintâi care a venit pe Terra din eterul Olimpului a fost Saturn care, fugind de armele lui Jupiter şi răpindu-i-se regatul, a fost exilat“[17].

Toate evenimentele care s-au succedat în legătură cu acest fapt au fost scrise în întregime de filosoful poet Evhemeros, răspândite apoi în poemul lui istoric de poetul Ennius[18], care le-a tradus în limba latină. Pentru acest motiv, pentru că cei care au scris înainte de mine fie în limba greacă, fie în cea latină, combătând erorile de această natură, nu mi-a plăcut să întârzii asupra lor, comentându-le.

Când însă iau în consideraţie argumentele fysiologice ale teologiei naturale, prin care oameni culţi şi ascuţiţi la minte s-au străduit să transforme aceste fapte omeneşti în divine, nu constat altceva decât că ei au putut conexa natura fizică şi palpabilă şi totuşi schimbătoare şi chiar cea invizibilă în fenomene temporale şi terestre, ceea ce însă nu-l reprezintă câtuşi de puţin pe adevăratul Dumnezeu. Dacă totuşi aceasta s-ar face măcar în congruenţă cu adevărata semnificaţie a religiei, ar trebui să ne doară faptul că nu se vesteşte şi nu se propovăduieşte despre adevăratul Dumnezeu, totuşi este oarecum suportabil că nu săvârşesc şi nu se ordonă săvârşirea unor fapte atât de oribile şi de ruşinoase. Acum însă, când în numele adevăratului Dumnezeu, singurul care sălăşluieşte în suflet şi-l face fericit, e păcat să ai cultul trupului, ori al sufletului omenesc, cu atât mai vârtos cu cât este o nelegiuire să ai cultul fie al trupului, fie al sufletului omenesc, deşi nici trupul, nici sufletul omenesc al celui care îşi manifestă acest cult nu obţine nici sănătate, nici demnitate omenească. Din această cauză, dacă prin temple, preoţi şi jertfele care se cuvin adevăratului Dumnezeu, se manifestă cultul vreunui element al lumii, sau vreun suflet creat, deşi nu necurat şi rău, deoarece acele elemente prin care se manifestă cultul nu sunt bune şi constructive, ci se prezintă în aşa fel încât se invederează că trebuie să ne închinăm şi să-l cinstim e numai Dumnezeu, pe care trebuie să-l adorăm şi să-l slujim. Dacă însă cineva se străduieşte să-i acorde cinstirea unicului şi adevăratului Dumnezeu, adică Creatorului şi oricărui suflet şi oricărui corp prin nerozia şi monstruozitatea idolilor, prin sacrificiile omuciderilor, prin aşezarea de coroane deasupra ruşinoaselor organe genitale bărbăteşti, prin plata desfrâurilor, prin tăierea organului bărbăţiei ori a diferitelor mădulare trupeşti, prin consacrarea indivizilor desfrânaţi, prin festivităţile desfăşurate la reprezentaţii teatrale

cu tot soiul de scabrozităţi şi obscenităţi, nu săvârşeşte păcate numai pentru că aduce cinstire celui căruia nu trebuie să-i aducă, în loc să-l adore pe cel căruia se cuvine să i se aducă adoraţie, adică pe Dumnezeu. Cine se dedă unor astfel de manifestări ruşinoase şi nelegiuite şi nu-l cinsteşte pe Dumnezeul cel adevărat, Creatorul corpului şi al sufletului nostru, şi adoră o făptură, oricât de lipsită de vicii ar fi, fie că aceasta ar fi un suflet, fie un trup, fie un suflet împreună cu un trup, acela păcătuieşte faţă de Dumnezeu, deoarece în locul lui altei făpturi îi aduce cinstire şi o adoră prin asemenea manifestări, cum nu trebuie adorat nici el, nici altcineva.

Dar felul cum şi-au manifestat adoraţia aceştia cu cele mai scabroase şi ruşinoase manifestări e cunoscut. Ce-au adorat şi pe cine au adorat nu s-ar şti dacă însăşi istoria lor ar da în vileag asemenea manifestări atât de oribile şi pline de turpitudini, desfăşurate în faţa unor divinităţi care le pretind, proferând şi groaznice ameninţări. De aici rezultă că după eliminarea tuturor confuziilor se constată că nelegiuiţii demoni şi cele mai imunde duhuri, datorită acestei teologii civile au fost solicitaţi de inimile prostite ale ignoranţilor care au vizitat aceşti idoli şi au fost prinşi în capcană până la obsesie de ei.

CAPITOLUL 28

În acest capitol se arată că învăţăturile propovăduite de Varro despre divinităţi sunt pline de contradicţii în toate privinţele

În consecinţă, ce valoare are faptul că Varro, acest bărbat atât de învăţat şi de ascuţit la minte, într-o expunere deosebit de subtilă se străduieşte să amplaseze toate aceste divinităţi în cer şi pe pământ şi să stabilească anumite interdependenţe ? Nu e capabil s-o facă. Expunerea îi scapă din mâini, iese din brazdă, îi alunecă şi cade.

Într-adevăr, am de gând acum să tratez despre femei, adică despre zeițe. „Deoarece în prima carte — spune Varro — am vorbit despre locuri, s-a considerat că începuturile divinităților s-au desfășurat pe două planuri diferite: în cer și pe pământ, datorită cărui fapt o parte din zei se spune că sunt cerești, iar cealaltă parte, pământești. Am început cu zeii superiori sălășluind în cer și l-am indicat pe Ianus, pe care unii l-au identificat cu cerul ; alții însă au spus că el reprezintă lumea terestră ; la fel despre divinitățile feminine, când am tratat am început cu zeița Tellus".

Îmi dau seama însă cât de împovărat se simte și cât de mult pătimește un talent, o minte atât de strălucită ca a lui Varro. Într-adevăr, mintea lui este abătută de la logica verosimilului, susținând că cerul e factorul creator, iar pământul cel pasiv și de aceea cerului îi acordă atributul virilității, masculinității, iar pământului, pe acela al feminității, dar nu intuiește că puterea cerului este de mari proporții și de aceea este capabil să înfăptuiască, să creeze dublu, având ambele atribute. Datorită acestei constatări Varro interpretează în cartea precedentă cultul samotracienilor, îndeobște cunoscut și promite ca o ființă dominată de cea mai adâncă evlavie că va descrie acest cult, de care de altfel ai săi habar n-au și va trimite cartea sa samotracienilor. Căci el afirmă că a cules multe informații și dovezi din acel cult, că în statuile de acolo una reprezintă cerul, alta pământul, altele imaginile realităților, pe care Platon le numește Idei. Varro vrea să se înțeleagă că cerul e reprezentat prin Jupiter, pământul prin Junona, ideile prin Minerva. Cerul este forța dinamică prin care se face totul, pământul din care se face, iar ideile modelele după care se fac toate. În această privință nu vreau să afirm ceea ce spune Platon, că Ideile au o putere atât de mare încât, în conformitate cu ele, nu cerul e creatorul care a făcut ceva, ci însuși cerul a fost făcut. Eu afirm că Varro, în această carte referitoare la divinitățile alese, a pierdut raționamentul și concluziile asupra celor trei zeități, cărora el le-a acordat toate atribuțiile. Căci cerului Varro i-a atribuit divinitățile masculine, iar pământului pe cele feminine. În rândurile acestora a pus-o pe Minerva, pe care mai înainte o amplasase chiar deasupra cerului. Apoi ca divinitate masculină, lui Neptun i s-a atribuit marea, care aparține mai mult pământului decât cerului. În sfârșit, lui Dis Pater, care în grecește este denumit Pluton = Πλοῦτων, și el divinitate masculină, fratele lui Jupiter și al lui Neptun, este indicat de Varro ca zeu pământean, stăpânind partea superioară a pământului, pe când domnia părții inferioare o deține Proserpina, soția sa. Prin urmare, în ce mod și pe ce criteriu încearcă Varro să repartizeze unele divinități bărbătești cerului, iar pe cele feminine pământului ? Ce trăinicie, ce statornicie, ce sobrietate, cât de definitivă poate fi această dispută ?

Însă acea Tellus este prima dintre divinități, adică Mater Magna, la care se strecura întruchiparea nerușinării demențiale, patroana destrăbălaților, castraților, a celor care singuri se mutilează și tot ei se fălesc cu asta. Atunci pentru care motiv i se spune lui Ianus căpetenia divinităților și zeiței Tellus căpetenia zeițelor ? Nici la divinitățile masculine eroarea nu face o singură căpetenie, nici la cele feminine demența nu poate face o căpetenie sănătoasă. Căci dacă ar fi în stare, un om cu adevărat credincios nu va adora lumea ca pe adevăratul Dumnezeu. Și atunci de ce se străduiesc de-a surda s-o conexeze la lume ? De bună seamă, adevărul evident nu-i convinge că vor putea face aceasta. Să le coreleze de cei răposați și de cei mai răi dintre demoni și atunci nici o problemă nu va mai rămâne nerezolvată.

CAPITOLUL 29

În acest capitol se arată că toate pe care fysiologii le-au corelat de lume și părțile ei ar fi trebuit să le refere la unul și adevăratul Dumnezeu

Într-adevăr, noi, iată cum nu ne-am înfricoșat să ne exprimăm părerea despre toate concepțiile emise de păgâni în privința teologiei conturate cu raționamente cvasinaturaliste despre divinitățile lor, referitoare la cosmos ; în schimb, fără a comite vreun sacrilegiu,

o mărturisim fără vreun scrupul că adevăratul Dumnezeu e cel care a făcut lumea, că el este Creatorul tuturor sufletelor şi tuturor corpurilor. Noi avem cultul lui Dumnezeu şi pe el îl adorăm, nu cerul şi pământul, din care se ştie că e format acest cosmos, ca două părţi componente ale lui. Nu adorăm nici sufletul sau sufletele care sunt distribuite şi se manifestă în toate vieţuitoarele, ci pe Dumnezeu care a făcut cerul şi pământul şi toate care există pe ele, care a creat orice suflet, fie că-şi manifestă existenţa în oricare fel, fie că nu posedă sensibilitate şi e lipsit de raţiune, fie că el însuşi e dotat cu sensibilitate, fie cu inteligenţă.

CAPITOLUL 30

În acest capitol se arată cu câtă cucernicie trebuie diferenţiat creatorul de creaţiile sale şi datorită atâtor opere ale sale să fie adorate atâtea divinităţi, câtă vreme toate sunt înfăptuite de un singur creator

Acum voi începe să parcurg acele opere ale unicului şi adevăratului Dumnezeu, opere şi lucrări datorită cărora aceştia şi-au creat multe divinităţi false, cu toate că ei s-au străduit cu o evasionestitate sufletească să interpreteze cele mai ruşinoase şi scelerate ceremonii ale cultelor lor ; noi, creştinii, avem cultul acelui Dumnezeu care a creat şi statornicit începuturile şi finalitatea existenţei şi mişcării în toate elementele naturii create de el, care are, cunoaşte şi orânduieşte cauzele lucrurilor, care a creat capacitatea de germinare a seminţelor ; acela care a dotat oamenii cu minte cugetătoare, care este denumit *duh* sau *spirit*, prin care s-a manifestat voia sa între fiinţele omeneşti ; cel care a dăruit omului capacitatea şi folosinţa cuvântului, care a împărtăşit cu harul proorocirii viitorului acele făpturi dotate cu duh, care i-au fost lui pe plac şi prin care el găseşte cu cale să prezică viitorul şi prin care alungă neajunsurile şi bolile sănătăţii prin mijlocirea celor pe care găseşte el să-i aleagă ! Cel care cârmuieşte şi înfrânează începerea, continuarea şi sfârşitul războaielor înseşi, prin care neamul omenesc este pedepsit şi corectat ; cel care a creat şi diriguieşte cel mai mistuitor şi mai pustiitor foc al acestei lumi, în funcţie de structura şi manifestările acestei naturi ; cel care e creatorul şi cârmuitorul tuturor apelor ; cel care a făcut soarele, cel mai strălucitor dintre toate corpurile luminoase cereşti şi-i orânduieşte mişcarea; cel care nu refuză sprijinul său şi puterea sa nici făpturilor inferioare; cel care a dat seminţelor şi hranei omeneşti putere nutritivă, făpturilor muritoare, acordând capacitatea corespunzătoare în funcţie de necesităţi naturale, fie uscate, fie lichide ; cel care a creat pământul şi-l face roditor ; cel care dăruieşte din belşug oamenilor şi vieţuitoarelor roadele lui ; cel care cunoaşte nu numai cauzele principale, ci şi pe cele secundare şi le stabileşte ordinea intrării în acţiune ; cel care creează fazele lunii ; cel care oferă şi deschide căile cereşti pentru transformările geologice ; cel care a acordat minţilor creatoare umane, de el înfăptuite, capacitatea de-a şti şi cunoaşte metodele diferite pentru a ajuta viaţa şi a domina natura ; cel care a orânduit unirea bărbatului cu femeia pentru întemeierea familiei, odrăslind prunci ; cel care i-a deprins pe oameni să se asocieze între ei, acordându-le focul vetrei şi lumina, precum şi folosinţa focului pământesc pentru cele mai uşoare practici, în scopul dăinuirii vieţii.

De bună seamă, toate aceste aspecte, îndatoriri şi activităţi, Varro, acest bărbat atât de învăţat şi cu o minte atât de pătrunzătoare, s-a străduit să le distribuie divinităţilor alese datorită nu ştiu căror explicaţii fizice, fie că le-a primit de undeva, fie că el însuşi le-a conceput. În realitate, cel care le creează şi le pune în acţiune este unicul şi adevăratul Dumnezeu, dar aşa cum este Dumnezeu el este pretutindeni, el este totul, Atotputernicul, neîngrădit de locuri, nelegat şi nestăvilit de vreo oprelişte, indivizibil, imuabil, cel care umple cerul şi pământul cu puterea sa omniprezentă, pentru ca întreaga fire să nu ducă nici o lipsă. În modul acesta Dumnezeu chiverniseşte tot ce-a creat, pentru ca să permită şi factorilor creatori să producă şi să aibă mişcări şi iniţiative proprii. Într-adevăr, cu toate că nimic nu se poate înfăptui

fără prezenţa sa, nu există alţi factori care să poată face ceva, pentru că el însuşi, Dumnezeu, înfăptuieşte multe şi prin intermediul îngerilor săi. Dar trimiterea îngerilor anume chemaţi, orânduiţi numai Dumnezeu o face. Dar cu toate că din anumite cauze Dumnezeu îşi trimite îngerii săi în ajutorul oamenilor, totuşi el nu le acordă bucuria fericirii prin trimiterea la îngeri, ci numai Dumnezeu le face parte de fericire din propria sa vrere, cum tot el îi face şi pe îngeri. Numai de la unicul şi adevăratul Dumnezeu sperăm viaţă veşnică.

CAPITOLUL 31

De care binefaceri oferite de Dumnezeu se înfruptă cei care urmează calea adevărului, în afară de binefacerile acordate tuturor

Într-adevăr, ne bucurăm că, în afară de binefacerile de această natură, pe care Dumnezeu prin ocârmuirea Universului, despre care am menţionat unele lucruri, le distribuie din belşug şi celor buni şi celor răi, avem de la el însuşi uriaşa dovadă că împărtăşeşte mai ales celor buni iubirea sa faţă de oameni. Negreşit, cât timp existăm, cât timp trăim, cât timp privim cerul şi pământul, cât timp avem minte şi cugetare, prin care să putem să cercetăm şi să descoperim cine a creat toate acestea, nu suntem capabili să-i aducem mulţumirile noastre. Cu toate acestea, pentru faptul că el nu ne-a părăsit cu totul pe noi cei încărcaţi şi copleşiţi de păcate şi nu ne-a îndepărtat de la contemplarea luminii sale şi ne-a îndepărtat de la întuneric, adică de la nedreptăţi, luminând cu iubirea sa pe cei orbiţi, ci ne-a trimis Cuvântul său, care este Fiul său unic, pe Iisus Hristos, pentru ca prin el, întrupat şi pătimind pentru noi, să putem cunoaşte cât preţuieşte Dumnezeu pe om şi să fim curăţiţi prin jertfa lui unică de toate păcatele şi introducând iubirea lui în

inimile noastre, prin puterea Duhului său, după înlăturarea tuturor greşelilor să ajungem la liniştea veşnică şi la inefabilul extaz al contemplării lui, binefacere pentru care ce inimi şi ce limbi ar putea să fie în stare să-i aducă lui mulţumiri ?

CAPITOLUL 32

Taina răscumpărării păcatelor noastre prin jertfa Mântuitorului n-a fost ignorată în trecutele vremuri şi a fost proorocită şi prevăzută prin anumite semne

Această taină a vieţii eterne a fost prezisă de îngeri şi încă de la începutul neamului omenesc prin unele semne şi minuni, corespunzătoare vremurilor, care aveau nevoie de ele. Ulterior poporul evreiesc a alcătuit un fel de sobor care se ocupa cu această taină. În acest sobor, reprezentanţii lor, unii extrem de dotaţi şi de pricepuţi, alţii însă săraci cu duhul, care prevesteau ce se va întâmpla încă de la sosirea lui Hristos până acum şi ulterior. Dar neamul evreiesc a fost împrăştiat printre alte popoare în scopul propovăduirii Sfintelor Scripturi, prin care se prevestea viitorimii mântuirea veşnică prin Mântuitorul Hristos. Deoarece nu numai toate proorocirile transmise prin cuvinte şi nici numai învăţăturile vieţii care contribuiau la formarea caracterului moral şi adâncirea credinţei şi care sunt cuprinse în acele Sfinte Scripturi, dar şi ceremoniile cultuale, preoţiile, Tabernacolul ori Templul, altarele, sacrificiile, slujbele, zilele de sărbătoare şi tot ce se referă la acele servicii şi rânduieli religioase, care sunt înfăptuite prin purtarea de grijă a lui Dumnezeu — în greacă i se spune λατρεία —, toate au fost prevestite şi au o semnificaţie de profeţii, pe care noi le credem împlinite, le vedem că se împlinesc şi avem convingerea că trebuie să se împlinească pentru viaţa veşnică a celor care cred în Hristos.

CAPITOLUL 33

Numai prin religia creştină s-au putut da în vileag înşelătoriile duhurilor necurate care se bucură de erorile oamenilor

În consecinţă, prin creştinism, singura religie adevărată, s-a putut dezvălui că divinităţile neamurilor sunt cei mai spurcaţi demoni şi că aceştia doresc să fie consideraţi zei sub denumirea „sufletele celor răposaţi“, sau sub imaginea unor divinităţi pure şi care se bucură de onoruri cvasidivine, dar în realitate cu o trufaşă necurăţie de aceleaşi turpitudini şi manifestări scelerate, urând fiinţele omeneşti convertite la credinţa în adevăratul Dumnezeu. Fiinţele omeneşti se eliberează de subjugarea deosebit de cumplită, total lipsită de cucernicie a acestor demoni, când cred în Acela care le-a oferit posibilitatea de-a se ridica la pilda unei smerenii atât de desăvârşite, cu cât trufia demonilor din pricina cărora au căzut, fusese nemaipomenit de mare.

Din categoria acestora sunt nu numai aceia despre care am arătat multe, dar şi atâţia alţii asemănători făcând parte din celelalte neamuri şi provincii, dar şi cei de care vorbim acum, aleşi parcă în senatul divinităţilor, în realitate aleşi prin faima ticăloşiilor comise, nu prin demnitatea virtuţilor. Varro, în timp ce încearcă să explice cultul acestor divinităţi prin argumente din teologia naturală, străduindu-se să prezinte într-o ipostază onorabilă manifestările pline de turpitudini, însă el nu e capabil să găsească metode cum să-i încadreze şi să-i adapteze acestor concepţii ale teologiei naturale, pentru motivul că aceste cauze ale cultului lor nu sunt identice cu cele pe care el le crede, sau vrea mai degrabă să fie crezute. Dar dacă ar fi nu numai acestea, ci şi alţii de acelaşi fel, cu toate că n-au nici un fel de legătură cu adevăratul Dumnezeu şi viaţa veşnică, care trebuie căutată şi găsită prin adevărata religie — şi aceasta e numai cea creştină —, totuşi, dându-le o oarecare explicaţie logică referitoare la corelaţia cu natura lucrurilor, diminuează aspectul supărător într-o oarecare măsură, pe care le pricinuiseră turpitudinile şi absurditatea

manifestate, dar cvasineînţelese la ceremoniile cultului divinităţilor lor. La fel Varro s-a străduit să facă la unele piese de teatru, sau la misterele desfăşurate în unele temple, când el n-a absolvit reprezentaţiile teatrale de asemănarea cu misterele din temple, ci mai degrabă a condamnat templele pentru asemănarea lor cu cu teatrele ; totuşi, el s-a străduit mult să împace lucrurile, diminuând sensul ofensator al oribilelor manifestări (la aceste culte) prin explicarea corelaţiei lor cu cauzele naturale.

CAPITOLUL 34

Despre cărţile lui Numa Pompilius care au fost arse din ordinul Senatului roman, pentru a nu fi cunoscute cauzele întemeierii cultelor religioase, aşa cum erau ele descrise în aceste cărţi

Dimpotrivă, însă, după câte am aflat şi în această privinţă şi după cum şi Varro însuşi, un bărbat extrem de cult, ne-a transmis că pentru nimic în lume n-au putut fi suportate explicaţiile cauzelor cultelor reproduse în cărţile lui Numa Pompilius[19] şi nici socotite demne nu numai să fie citite spre a fi cunoscute de credincioşi, dar asemenea scrieri nici să nu fie ţinute ascunse în întuneric. Într-adevăr, acum voi spune ceea ce promisesem în cartea a III-a a acestei lucrări, că voi face la momentul potrivit. Căci, aşa cum se citesc cele scrise de acelaşi Varro în cartea lui despre cultul divinităţilor : „Un oarecare Terentius, care avea o bucată de pământ pe colina Ianiculum, pentru că boarul său, trecând cu plugul pe lângă mormântul lui Numa Pompilius, trăsese nişte brazde şi scosese de acolo cărţile acestui rege, le-a înmânat pretorului, fiindcă erau scrise motivele înfiinţării cultelor religioase. Pretorul, după ce a remarcat cele ce erau scrise la început, a comunicat Senatului marea sa descoperire. Când

fruntaşii Senatului au citit câteva din cauze, pentru care temei şi ce anume s-a instituit cultul religios şi după moartea lui Numa Pompilius[20], Senatul a aprobat iniţiativa lui, dar de astă dată părinţii conscrişi[21] — senatorii — au decis ca aceste cărţi să fie arse de pretor, sub pretextul că ei sunt oameni evlavioşi".

Fiecare să creadă ce socoteşte de cuviinţă, ba chiar oricare apărător fanatic al unei asemenea impietăţi să spună ce i-a sugerat o smintită iniţiativă. Pentru mine e suficient să amintesc doar că regele Numa Pompilius a instituit cultul religiei romane şi tot el a indicat temeiurile înfiinţării acestei instituţii şi faptul că nici poporul, nici Senatul şi nici măcar înşişi pontificii romani n-au trebuit să le cunoască, că însuşi Numa Pompilius, dintr-o curiozitate nepermisă, a ajuns la acele mistere ale demonilor, pe care el însuşi le-a scris, ca să aibă cu cine să se consulte, când le va citi, dar, deşi el era rege şi nu se temea absolut de nimeni, totuşi nu s-a încumetat să iniţieze pe cineva în privinţa misterelor acestor (culte), dar nici să le piardă prin distrugerea lor, ori să le folosească în vreun chip oarecare. Numa Pompilius a vrut ca nimeni să nu ştie tainele acestor culte, pentru ca să-i înveţe pe oameni nişte lucruri cumplite, dar s-a temut să pricinuiască stricăciuni, ca să nu-i zădărască pe demoni împotriva sa şi le-a ascuns unde a socotit de cuviinţă că sunt în siguranţă, încredinţat că de mormântul său nu se va putea apropia vreun plug. Senatul roman însă, deoarece se temea să condamne credinţa religiei strămoşilor lor şi pentru acest motiv era obligat să-l aprobe pe Numa, a socotit că totuşi acele cărţi sunt atât de periculoase, încât n-a mai ordonat să fie din nou ascunse, ca nu care cumva curiozitatea să cerceteze cu mai multă asiduitate asemenea rânduieli religioase deja dezvăluite şi transmise şi a ordonat să fie nimicite prin incendierea lor aceste documente extrem de periculoase, pentru ca, pentru temeiul că ei credeau că este necesar să se întemeieze acele culte în cetatea romană, să nu se producă tulburări prin cunoaşterea acelui cult, decât mai amarnic să greşească, ignorând cauzele acestora.

CAPITOLUL 35

Despre hydromantie, prin care Numa Pompilius lua în derâdere imaginile demonilor văzute în apă

Într-adevăr, chiar Numa însuşi, la care nu fusese trimis nici un profet al lui Dumnezeu, nici un înger sfânt, a fost determinat să se ocupe de hydromantie, prin care să vadă în apă chipurile divinităţilor, sau mai degrabă elucubraţiile înşelătoare ale demonilor, de la care să audă ce se cuvine să statornicească în ceea ce priveşte oficierea ceremoniilor cultului religios şi ce anume trebuie să se respecte. Acelaşi Varro scrie că acest fel de ghicire şi prevestire (a viitorului) a fost importat de la persani şi aminteşte că însuşi Numa Pompilius şi ulterior Pythagoras[22] filosoful l-au folosit. Tot Varro spune că dacă se foloseşte sânge se poate comunica cu morţii din Infern şi această metodă se numeşte νεκυομαντεία pe greceşte, căreia însă, în afară de necromantie i se mai spune şi hydromantie şi pe această cale se pare că înşişi morţii prezic viitorul. N-au decât să spună ei prin ce metode se fac asemenea isprăvi. Într-adevăr, eu nu vreau să afirm că asemenea uzanţe erau îndeobşte interzise înainte de venirea Mântuitorului nostru, la unele popoare erau pedepsite foarte sever de legile lor. Nu vreau — repet — să afirm aceasta, căci probabil pe atunci erau permise. Prin asemenea mijloace a învăţat acele culte Numa Pompilius, le-a pus în practică, dar a tăinuit cauzele (într-o asemenea măsură s-a temut el de ceea ce învăţase), iar Senatul roman a incendiat cărţile care indicau acele cauze. — Atunci pentru care motiv Varro reproduce nu ştiu ce alte cauze, oarecum ale teologiei naturale, pentru explicarea cultelor romane ? Dacă acele cărţi ale lui Numa le-ar fi avut înregistrate, negreşit n-ar fi fost arse, sau dacă într-adevăr au fost incendiate, atunci Senatul ar fi dat la fel foc şi cărţilor scrise de Varro, adresate lui Caesar în calitatea sa de Mare Pontifice. Prin urmare, pentru motivul că Numa Pompilius a scos apa de care se slujea pentru a face hidromantie, se spune că a avut ca soţie pe nimfa Egeria[23], după cum şi Varro atestă în cartea sa menţionată mai sus. Într-adevăr,

îndeobşte faptele petrecute se transformă în legende şi poveşti prin difuzarea neadevărurilor. Deci prin acea hydromantie, Numa Pompilius, acel rege extrem de curios al romanilor, a învăţat şi rânduielile cultelor, pe care le aveau scrise în cărţile lor pontificii, precum şi temeiurile lor, pe care el a vrut ca nimeni să nu le cunoască, în afară de sine. Şi în modul acesta Numa a făcut să moară oarecum împreună cu dânsul acele informaţii menţionate în scris în mod deosebit, pentru că el s-a preocupat atât de intens să le sustragă şi să le îngroape pentru a nu fi aduse la cunoştinţa oamenilor.

Fie dacă în aceste cărţi erau consemnate în scris concupiscenţele atât de sordide şi de dăunătoare, ca să iasă în vileag din cuprinsul lor întreaga acea teologie civilă cât era de execrabilă chiar la asemenea oameni, care asistau la oficierea ceremoniilor atât de multe şi de scabroase, încât toţi trebuiau să roşească de ruşine, fie că toţi aceşti demoni nu erau altfel menţionaţi decât ca nişte oameni decedaţi, pe care aproape toate popoarele dintr-o vechime atât de îndelungată îi crezuseră că au devenit zei nemuritori, pentru că, cu asemenea culte aceiaşi demoni erau aşa fel înfăţişaţi, încât prin atestarea unor miracole nu adevărate, ci născocite, făcuseră să fie ei adoraţi în locul unor morţi. Dar graţie Providenţei tainice a adevăratului Dumnezeu s-a întâmplat ca şi prietenului său Numa Pompilius să-i fie permis să mărturisească toate acestea, deoarece Dumnezeu fusese îmbunat prin acele mijloace, prin care s-a putut face hidromantia, dar cu toate acestea nu permiteau ca Numa, care avea să moară, să nu poată porunci ca dovezile să fie mai degrabă arse decât ascunse, ca să nu fie cunoscute, dar n-au putut să pună stavilă plugului, care făcând brazde a scos cărţile afară, şi nici condeiului lui Varro, prin care tot ce s-a petrecut în această privinţă a ajuns la cunoştinţa noastră. Căci ele nu pot face ceea ce nu le e permis să facă. În schimb, datorită dreptei judecăţi a prea înaltului Dumnezeu ceea ce este drept, adică oamenii să trăiască şi să fie apreciaţi potrivit meritelor lor, să nu mai fie supăraţi şi nici subjugaţi şi înşelaţi de demoni. Cât de periculoase au fost socotite acele scrieri, sau cât de îndepărtate de cultul adevăratei Dumnezeiri, se poate înţelege din faptul că Senatul a vrut mai degrabă să se ardă acele cărţi, pe care Numa Pompilius le-a ascuns, decât să aibă frica pe care n-a simţit-o cel care n-a putut îndrăzni să facă aceasta. Prin urmare, fiinţa omenească şi oricine nu vrea să aibă o viaţă dominată de credinţă, să caute în astfel de culte viaţa eternă. Dar cel care nu vrea să aibă de-a face şi contacte cu demonii, să nu se înspăimânte de dăunătoarele superstiţii, prin care duhurile necurate devin obiectul unui cult, cu condiţia de-a cunoaşte adevărata religie, prin care demonii şi duhurile necurate sunt demascate şi eliminate.

NOTE

[1] *Deitas* este un decalc al termenului grec θεότης. Acest cuvânt al cărui sens nu pare să se distingă de cel de *divinitas* se întâlneşte numai la autori creştini. El apare mai întâi în versiunile latine ale *Bibliei*.

[2] Tertullian, *Ad nationes*, II, 9. Tertullian (Quintus Septimius Florens) (155/60—cca 220), n. la Cartagina, doctrinar al creştinismului, filosof.

[3] Vergilius, *Aeneis*, V, 302.

[4] Se referă la sufletul lumii, principiu al întregii vieţi, punctul culminant al teologiei varroniene.

[5] *Catilina*, VIII, 1.

[6] Augustin, *Confess.*, VI, IX, 14.

[7] Cf. Cicero, *De nat. deor.*, II, XVIII, 49.

[8] *N. T.*, *Ioan*, X, 9.

[9] Versul reprodus de Vergilius, în *Georg.*, II, 490, aparţine lui Lucretius, *De natura rerum*, cu care îşi începe lucrarea.

[10] A se vedea Vergilius, *Ecloga* III, versetul 60.

[11] Sallustius, *Catilina*, XI, 3.

[12] Zeul Marte, identificat cu Ares al grecilor, divinitatea războiului sângeros, sălbatic ; la romani iniţial a fost o divinitate faustică, protectoare a agriculturii, sărbătorile sale fiind celebrate la începutul primăverii în Martie, luna care-i poartă numele.

[13] Se face aluzie la mitul aruncării mărului de aur al discordiei, de zeiţa Eris, atribuit Afroditei de Paris, ca fiind cea mai frumoasă zeiţă.

[14] Xenophanes din Colophon, filosof şi poet, a trăit la începutul sec. VI î.e.n., s-a stabilit în Elea (Phocida) ; a făcut parte din şcoala filosofică eleată. Combate politeismul, ca sursă a erorilor umane.

[15] Aceasta e doctrina filosofului Evhemeros — evhemerism — antropomorfismul divinităţilor-eroi pe pământ.

[16] Ganymede, după mit, un adolescent de-o rară frumuseţe, fiul lui Tros, regele Troiei şi al nimfei Callirhoe, a fost răpit de Jupiter, transformat în vultur şi adus în cer pentru a-i servi ca paharnic. I-a inspirat pe pictorii Tiziano, Rubens.

[17] *Aeneis*, versurile 319-320 din cartea VIII.

[18] Se referă la opera poetică a lui Ennius, *Annales*.

[19] Numa Pompilius, al doilea rege roman, sabin de origine, a domnit 43 de ani ; este prezentat de Titus Livius, *Ab Urbe condita*, I, 18-22, ca un rege evlavios, înţelept, creator de legislaţie ; a înfiinţat pontificatul, flaminii, a dispus redactarea a 24 *Libri pontificales*, a statornicit rânduielile cultului, a creat cultul Saliilor, a stabilit durata anului.

[20] Până la Iulius Caesar, care, prin Sosigene, a stabilit durata anului la 365 de zile cu anul bisect, anul roman stabilit de Numa avea 354 de zile. Până la el anul avea numai 304 zile. El a adăugat lunile ianuarie şi februarie. Numa a creat *Leges Regales*, prescrierile sacrale exoterice, a stabilit calendarul oficial cu zile faste şi nefaste, dreptul divin şi laic, legalizarea căsătoriilor, testamentelor.

[21] Formula de prezentare a senatorilor romani.

[22] Pythagoras (cca 560—500), matematician şi filosof idealist, consideră că Universul constituie o armonie de numere, care reprezintă esenţa tuturor lucrurilor, ca realităţi spaţiale şi entităţi ideale. Credea în nemurirea şi transmigraţia sufletelor. A influenţat platonismul, neoplatonismul şi stoicismul.

[23] Titus Livius (I, cap. 18–21) menţionează acest mit al relaţiilor lui Numa cu nimfa Egeria, care a fost inspiratoarea realizărilor sale în domeniul religios.

CAPITOLUL 1

Despre capitolul teologiei naturale care trebuie dezbătută cu filosofii reprezentanţi ai celei mai înalte ştiinţe

Acum am nevoie de strădanii cu mult mai intense decât am desfăşurat până în prezent pentru soluţionarea problemelor dezbătute şi explicarea conţinutului cărţilor precedente.

De bună seamă, în teologia pe care ei o denumesc naturală, trebuie dezbătute toate aspectele nu cu orice fel de indivizi, căci nu e vorba de teologia (miturilor), adică de cea în legătură cu reprezentaţiile teatrale, sau de cea urbană ; din acestea una proslăveşte ticăloşiile divinităţilor, cealaltă indică concupiscenţele divinităţilor care sunt mai imputabile şi datorită acestui aspect mai degrabă ale duhurilor necurate decât ale divinităţilor, deci cu filosofii trebuie tratate aceste subiecte şi tematici, a căror denumire ţinem s-o traducem în latineşte şi înseamnă dragoste de înţelepciune.

În esenţă, dacă înţelepciunea este identică cu Dumnezeirea, prin care toate s-au făcut, aşa cum autoritatea divină şi adevărul au putut demonstra[1], adevăratul filosof nu poate fi decât o făptură umană care-l iubeşte pe Dumnezeu. Însă, pentru că acest domeniu, care poartă denumirea de filosofie nu este apanajul tuturor care se fălesc cu acest nume (căci nu întotdeauna cei care poartă numele de filosofi sunt amatorii şi reprezentanţii adevăratei filosofii), de bună seamă din toţi filosofii trebuie selectaţi aceia ale căror păreri le-am putut cunoaşte din scrierile lor şi cu care se pot dezbate în mod demn aceste chestiuni. Într-adevăr, eu în opera mea nu m-am preocupat să combat toate opiniile lipsite de fundament ale tuturor filosofilor, ci numai pe acelea care sunt în legătură cu teologia, un termen grecesc prin care înţeleg semnificaţia demonstrării esenţei divinităţii sau termenul intrinsec şi nu părerile tuturor, ci numai ale

acelor filosofi care deşi admit că există divinitatea în grija căreia se află destinul fiinţei omeneşti, totuşi cred că nu e suficient cultul unui singur Dumnezeu, care e incomutabil pentru dobândirea vieţii fericite chiar după moarte, ci din această cauză trebuie să avem cultul mai multor divinităţi create de acea unică Dumnezeire, creatoarea acestei instituţii religioase.

Aceşti filosofi, prin concepţiile lor, depăşesc prin apropierea de adevăr opiniile lui Varro. Dacă, de bună seamă, acesta a putut extinde întreaga teologie naturală până la acest cosmos sau până la spiritualitatea lui, aceşti filosofi mărturisesc credinţa în Dumnezeu mai presus de întreaga fire însufleţită, care a creat nu numai acest cosmos vizibil, care adesea este denumit cu termenii de *cer* şi *pământ*, ci în general întreaga spiritualitate care include raţiunea, intelectul uman şi care constituie atributele componente ale fiinţei omeneşti, pe care îl face să se bucure de fericire prin împărtăşirea ei din lumina neschimbătoare întruchipată de Dumnezeire.

Pe aceşti filosofi denumiţi platonicieni, termen derivat de la autorul lor, magistrul Platon, îi cunosc şi-i urmează concepţiile şi învăţătura toţi cei care au auzit în întregime sau măcar cât de cât de el. Prin urmare, voi atinge pe scurt principiile filosofiei platoniciene, pe care le cred necesare prezentei probleme, amintind mai întâi pe aceia care l-au precedat în timp prin acelaşi gen de scrieri filosofice.

CAPITOLUL 2

Despre cele două şcoli de filosofi, italici şi ionieni, şi despre fondatorii acestor şcoli filosofice

De bună seamă, în ceea ce priveşte literatura greacă, care este socotită mai importantă şi mai celebră prin limbă, comparativ cu literaturile celorlalte neamuri, se relevă două categorii de filosofi : una a filosofilor italici, din acea regiune a Italiei care cândva era denumită Grecia Magna ; cealaltă e categoria filosofilor ionieni, pe acel teritoriu care acum e denumit Grecia.

Şcoala italică l-a avut ca fondator pe filosoful Pythagoras din Samos, de la care derivă însăşi denumirea de *filosofie*. Într-adevăr, pe când mai înainte erau denumiţi *înţelepţi* cei care în mod evident erau superiori celorlalţi prin modul unei vieţi model lăudabile ; când Pythagoras a fost întrebat ce profesie are, el a răspuns că este *filosof*, adică se preocupă şi iubeşte înţelepciunea, pentru că a se declara că este un înţelept i se pare că termenul reprezintă o dovadă de hipertrofie.

Primul din şcoala filosofilor ionieni a fost Thales din Milet[2], unul dintre cei care sunt denumiţi *cei şapte înţelepţi*. Însă în timp ce ceilalţi şase înţelepţi se distingeau prin stilul lor de viaţă şi prin unele principii aplicate în scopul realizării unei vieţi în slujba binelui, pe când Thales, ca să-şi mărească numărul discipolilor săi, cercetând cu minuţiozitate natura lucrurilor şi încredinţând scrisului rezultatul cercetărilor şi studiilor sale, s-a relevat în mod deosebit, stârnind admiraţie prin faptul că el, având predilecţie pentru astrologie, a putut prezice eclipsele de soare şi de lună. Totuşi Thales a enunţat că apa reprezintă elementul primordial; din ea se nasc şi există toate elementele cosmosului, cosmosul însuşi şi tot ce se naşte din el. Dar el n-a considerat că în prealabil a existat aportul divinităţii în realizarea cosmosului pe care noi îl privim cu atâta admiraţie, dându-i această denumire.

Urmaşul lui Thales a fost Anaximandru[3], discipolul său, dar care şi-a schimbat concepţiile în ceea ce priveşte natura lucrurilor. Într-adevăr, Anaximandru n-a fost adeptul concepţiei lui Thales care a susţinut că apa germinează totul, ci a emis teoria autodinamicii, că fiecare lucru se naşte din sine însuşi. El a crezut că principiile fiecărui lucru sunt infinite, dau naştere unor nenumărate lumi şi din ele îşi trage obârşia orice. El a emis teoria că lumile când se dezagregă, când reapar, putând fiecare dăinui o perioadă cât de lungă de timp. Totuşi, el a negat aportul şi intervenţia vreunei inteligenţe divine în fenomenele cosmice.

Anaximandru l-a avut ca discipol şi urmaş pe Anaximenes[4] care a emis teoria că infinitul aer este obârşia tuturor lucrurilor în lume, dar el n-a negat divinităţile şi nici n-a trecut sub tăcere existenţa lor. Totuşi, el n-a crezut că divinităţile au creat aerul, ci, dimpotrivă, aerul este cel care i-a creat pe ei.

Dar Anaxagoras[5], discipolul lui Anaximenes, a susţinut că creatorul tuturor lucrurilor pe care le vedem este spiritul divin, că din materia infinită care constă din particule minuscule (atomi), asemănătoare între ele, ale tuturor lucrurilor şi că fiecare lucru îşi trage originea din aceste particule proprii, dar creatorul lor este Spiritul Divin.

Diogenes a fost şi el un discipol al lui Anaximenes, a susţinut că aerul este materia tuturor lucrurilor din care totul se face, dar că aerul este un component al raţiunii divine, fără de care nimic nu se poate face.

Archelaos este discipol şi urmaş al lui Anaxagoras. Şi el a susţinut că totul constă din particule asemănătoare între ele, din care se fac toate, pretinzând că în particule există inteligenţă spirituală, care, unind, sau disociind acele particule, creează totul.

Se spune că Socrate a fost discipolul lui Archelaos ; Socrate a fost la rându-i profesorul lui Platon, de care am amintit pe scurt unele lucruri.

CAPITOLUL 3

Despre teoriile filosofice ale lui Socrate

Se aminteşte, aşadar, că Socrate a fost primul care s-a străduit ca toate sistemele filosofice să se ocupe de corijarea caracterelor morale, îndreptarea lor, pentru că înainte de el toţi filosofii depuneau cele mai intense eforturi pentru cercetarea cu primordialitate şi minuţiozitate a aspectului fizic al problemelor, adică a

celor naturale. Mie însă mi se pare că nu se va putea trage o concluzie categorică dacă Socrate, din scârba faţă de tot ce e obscur şi incert, şi-a îndreptat şi concentrat spiritualitatea sa în scopul găsirii şi ancorării fenomenelor clare şi certe, pecetea unei vieţi fericite, sigure, pentru care în mod evident s-au străduit şi şi-au elaborat operele lor cu deosebită râvnă toţi filosofii şi dacă nu cumva Socrate, după cum unii filosofi cu mai multă bunăvoinţă îl iau în consideraţie, vroia să încerce a descătuşa conştiinţele pătate de concupiscenţele pământeşti şi a le dirija către elevaţia Dumnezeirii. Deoarece Socrate constata că de aceştia sunt căutate cauzele lucrurilor, el credea că primordialele şi supremele cauze ancorează în vrerea unicului Dumnezeu. Datorită acestei convingeri, Socrate socotea că aceste cauze nu pot fi cuprinse şi înţelese şi mai ales intuite decât de-o minte neprihănită. De aceea el era de părere că e imperios necesar să se persevereze pentru realizarea purificării vieţii umane prin bune moravuri, pentru ca spiritul despovărat de libidinoasele pofte trupeşti atât de deprimante să se poată ridica prin vârtoşia sa firească spre adevărurile veşnice şi să intuiască, până la contemplaţie cu puritatea inteligenţei, lumina pătrunsă până în străfundurile fiinţei sale şi totodată incomutabile, unde coexistă în mod constant cauzele înregii Firi create.

Se constată totuşi că Socrate, prin aflarea modestiei celor săraci cu duhul, i-a combătut şi zdruncinat pe cei ce credeau că ştiu ceva în domeniul chestiunilor morale, unde el se invedera că se concentrează cu întreaga sa spiritualitate, fie prin mărturisirea ignoranţei sale, fie prin disimulata iscusinţă de natură ştiinţifică de-a dezbate cu o uimitoare eleganţă şi cu foarte mare ascuţime de urbanitate. Ca urmare, Socrate, stârnind adversitatea multora, aducându-i-se învinuirea de calomniator, (a fost judecat), condamnat la moarte şi executat. Ulterior, însă, aceeaşi cetate a atenienilor care-l condamnase public pe Socrate, l-a deplâns oficial, prin decretarea doliului public, şi indignarea poporului stârnită împotriva celor doi acuzatori a luat asemenea proporţii, încât unul din ei a fost urmărit şi doborât de furia mulţimii, iar celălalt n-a reuşit să scape decât prin exilul său voluntar perpetuu, de asemănătoarea pedeapsă cuvenită.

În consecinţă, prin strălucita faimă a vieţii şi a morţii (de martir), Socrate[6] a lăsat foarte mulţi aderenţi ai filosofiei sale, a căror primordială preocupare a fost aprofundarea domeniului eticii, unde se tratează despre binele suprem, datorită căruia omul poate fi fericit. Deoarece prin metoda discuţiilor socratice, prin care se impresionează, se confirmă, sau se infirmă orice, nu s-a invederat în mod clar ce-a urmărit Socrate prin acel suprem bine, fiecare a luat din filosofia lui (pragmatică) ce i-a făcut plăcere şi a stabilit unde a găsit de cuviinţă scopul acestui suprem bine. Este definit scopul binelui acela în care fiecare, după ce l-a atins, se simte fericit. Dar în modul acesta socraticii şi-au diversificat concepţiile în privinţa acestui scop (ceea ce cu anevoinţă se poate crede ce-au putut face aderenţii lui), încât unii dintre ei au spus că supremul bine constă în voluptate, cum susţine Aristippos[7], alţii în virtute, cum propovăduieşte Antisthenes[8]. Şi astfel unii au ancorat într-o teorie şi atitudine, alţii în altele, ceea ce pentru mine înseamnă un consum mare de muncă să le amintesc pe toate.

CAPITOLUL 4

Despre Platon, cel mai strălucit discipol al lui Socrate, care a divizat toată filosofia în trei părţi

Între discipolii lui Socrate cel care a strălucit, bucurându-se de nemaipomenită celebritate şi glorie, a fost Platon, care i-a întrecut pe toţi filosofii lumii.

Acesta, deşi era atenian, de obârşie nobilă la ei, şi-i depăşea la mare distanţă pe toţi discipolii săi prin talentu-i uimitor, totuşi, socotind că pentru desăvârşirea studiilor filosofice nu e suficientă dotarea personală şi învăţătura primită de la Socrate, a călătorit în lung şi-n lat cât de mult a putut, oriunde era atras de reputaţia vreunei personalităţi celebre, pentru asimilarea culturii ştiinţifice. Astfel, în Egipt, Platon a învăţat tot ce se pretindea acolo că reprezintă *summum* de cultură şi se preda şi de acolo venind în acele regiuni ale Italiei, de unde se răspândise celebritatea şcolii lui Pythagoras, după ce-a audiat cursurile celor mai eminenţi cărturari, reprezentanţi ai filosofiei, care înflorea atunci în Italia, a asimilat totul cu foarte mare uşurinţă. Şi pentru că îl adora ca pe nimeni altul pe magistrul său Socrate, pe el l-a pus să trateze în aproape toate dialogurile sale, ba chiar şi în acelea în care Platon primise învăţături de la alţi filosofi, sau şi în acelea, câte datorită (sclipitoarei sale) inteligenţe putuse vedea, în care diriguia discuţiile cu conţinut moral cu distincţia lui Socrate.

Ca urmare, deoarece studiul filosofiei se desfăşoară prin acţiuni şi contemplaţii, acolo unde o parte a ei poate fi denumită *activă*, iar cealaltă *contemplativă* (cea activă se referă la trăirea vieţii, adică la practica şi diriguirea moravurilor, iar cea contemplativă la intuirea cauzelor fenomenelor naturale şi la cel mai pur adevăr) ; se aminteşte că Socrate a excelat în cea activă, în schimb Pythagoras s-a relevat prin cea contemplativă, cât i-a stat în putere prin capacitatea inteligenţei sale. Platon, însă, combinându-le pe amândouă, este elogiat ca o personalitate care a realizat cea mai desăvârşită filosofie, pe care el o împarte în trei părţi: *prima* de esenţă morală, care e desfăşurată mai ales prin acţiune; *secunda*, cea care tratează domeniul fizicii, care este desfăşurată prin contemplaţie, şi *cea de-a treia*, cea raţională sau logică, prin care adevărul este determinant şi anihilează minciuna. Deşi adevărul este imperios necesar primelor două domenii — celor desfăşurate prin acţiune şi contemplaţie —, totuşi domeniul contemplativ şi speculativ revendică pentru ele stabilirea adevărului. De aceea această împărţire în trei domenii nu e contrarie acelei distincţii prin care se înţelege că studiul filosofiei în integritatea sa constă în acţiune şi contemplaţie.

Dar ce-a gândit Platon, fie de ambele domenii, fie de fiecare în parte, adică unde el a cunoscut sau a crezut că intervine finalitatea tuturor acţiunilor, unde a cunoscut şi a crezut că intervine cauza tuturor fenomenelor fizice, unde la fel a cunoscut şi a crezut că e determinată lumina tuturor raţionamentelor ; socot că este prea mult să explic printr-un expozeu şi nici nu sunt de părere să fac afir-

maţii la voia întâmplării. Într-adevăr, pentru temeiul că Platon se străduieşte să păstreze cel mai cunoscut procedeu al lui Socrate, magistrul său, pe care îl introduce în cărţile sale ca să trateze prin dialoguri că metoda cea mai cunoscută a prezentării teoriilor sale o face astfel, pentru a disimula cunoştinţele sau opiniile sale, sistem care a fost practicat şi de Socrate cu precădere, s-a ajuns la concluzia că concepţiile lui Platon despre aspectele şi problemele capitale ale înţelepciunii nu pot fi uşor înţelese.

Totuşi, din concepţiile care sunt citite în operele sale, fie în cele afirmate de el, fie care el le-a afirmat şi le-a scris au fost rostite sau enunţate de alţi filosofi şi care în mod evident au fost pe placul lui Platon se cuvine să le amintesc pe unele şi să le inserez la opera sa, fie unde se identifică cu concepţiile adevăratei religii, pe care credinţa noastră creştină şi le-a însuşit şi le apără, fie pe acelea pe care se pare că Platon le combate în ceea ce priveşte credinţa că depinde de un unic Dumnezeu şi nu de divinităţi mai multe, aspecte în care e vorba despre viaţa cu adevărat fericită care să fie după moarte. Negreşit, cei care se fălesc că l-au priceput mai bine pe Platon, intuindu-i profunzimile şi elevaţia cugetării, şi acordă mai multă importanţă concepţiilor lui şi i-au admis teoriile, susţinându-i celebritatea, în comparaţie cu filosofii altor neamuri, cred câte ceva despre Dumnezeu, într-o asemenea măsură încât găsesc în Dumnezeire şi cauza existenţei şi raţiunea inteligenţei şi scopul final al vieţii. În aceşti trei factori se înţelege că unul se referă la domeniul fizic, cel de-al doilea la logică, cel de-al treilea la domeniul moralei. De bună seamă, dacă omul a fost creat pentru a înfăptui prin virtuţile sale prin care excelează, încât să se poată ridica până la cel care depăşeşte totul pe lume şi care este unicul şi adevăratul şi prea bunul Dumnezeu, fără de care nu există, nici nu poate exista vreo fiinţă, nici o altă învăţătură nu ne poate îndruma paşii, nici o practică nu ne prieşte, concluzia firească este că numai el trebuie căutat şi găsit, prin care totul se explică, numai el e cel prin care ni se revelează toate certitudinile, ca să fie văzut pretutindeni, numai el să fie iubit, pentru că numai prin el căpătăm toată dreptatea.

CAPITOLUL 5

Referitor la teologie trebuie în primul rând să avem de-a face cu filosofii platonicieni în concepţiile noastre, deoarece părerile lor sunt mai presus de ale tuturor filosofilor lumii

Aşadar, dacă Platon a afirmat că înţelept este numai acel om care îl cunoaşte, îl iubeşte şi-l imită numai pe Dumnezeu, datorită prezenţei căruia se bucură de fericire, de ce mai este atunci necesar să întreţinem discuţii cu ceilalţi filosofi ? Nici unul nu s-a apropiat de creştinism ca aceşti platonicieni.

În consecinţă, să se plece în faţa lor nu numai teologia mitologică, care propovăduieşte şi hrăneşte sufletele oamenilor păgâni lipsiţi de adevărata credinţă cu ticăloşiile divinităţilor păgâne şi nici teologia civilă, datorită căreia duhurile necurate, înşelând în numele acestor divinităţi păgâne popoarele preocupate de plăcerile pământeşti, au vrut, profitând de erorile omeneşti, să se bucure de onoruri divine de pe urma lor, îndemnând şi aţâţând prin cele mai imunde manifestări lubrice pe aderenţii cultului lor, să participe ca spectatori la reprezentaţiile teatrale în care sunt înfăţişate fărădelegile lor şi pretinzând pentru ei de la spectatorii înşişi reprezentaţiile teatrale, care să-i delecteze şi mai abitir (la care manifestările cvasidecente, care se desfăşoară în temple, îmbinate cu obscenităţile scenelor teatrale, comparate între ele prin scabrozitatea lor, sunt din ce în ce mai dezonorante, dar cu toate acestea sunt ridicate în slăvi), dar şi acele aspecte din aceste culte, pe care Varro, conexându-le într-o oarecare măsură cu cerul şi pământul, le-a interpretat în scopul propagării şi continuităţii neamului omenesc, ca manifestări ale oamenilor şi materiei (deoarece aceste manifestări pe care Varro încearcă să le introducă în aceste culte nu sunt semnificative şi pentru acest temei tentativa lui Varro nu ar fi avut sorţi de izbândă, deoarece nu au urmat calea adevărului. Şi chiar dacă prin absurd ar fi aşa, totuşi pentru un suflet dotat cu

raţiunea întreagă tot ceea ce s-a creat, nu potrivit ordinei fireşti, ci prin încălcarea ei, nu trebuie atribuit acestei Dumnezeiri, căci nu se cuvine ca aceste înfăptuiri, care sunt opera adevăratului Dumnezeu, să fie ridicate la rangul de divinităţi şi adorate ca atare). Concluzia firească este că tot fără semnificaţie erau şi cărţile pe care regele Numa Pompilius, convins într-adevăr că sunt în strictă interdependenţă cu cultul acelor divinităţi păgâne, a poruncit să fie ascunse, îngropându-le, dar fiind dezgropate de plug, Senatul a ordonat să fie puse pe foc. Din această categorie fac parte şi cele pe care Alexandru cel Mare le scrie mamei sale — ca să privim cu mai multă bunăvoinţă ceea ce-a făcut Numa —, că el a aflat de la marele preot al Egiptului, un oarecare cu numele de Leo, şi în care ni se dezvăluie că nu numai Picus[9] şi Faunus şi Aeneas şi Romulus, dar chiar şi Hercule şi Aesculapius şi Liber-Bacchus — fiul Semelei şi fraţii Tindarizi şi mai mulţi alţii din rândurile muritorilor au fost socotiţi divinităţi, ridicate din rândurile oamenilor, dar am acceptat ca zei şi alte divinităţi aparţinând unor altor neamuri mai mari, pe care Cicero în mod evident îi menţionează în lucrarea sa *Tusculanae disputationes,* şi anume Jupiter, Junona, Saturn, Vulcan, Vesta şi numeroşi alţii, pe care Varro încearcă, după cum menţionează filosofii, să le atribuie părţi sau elemente ale cosmosului. Fie de teamă, fie că a crezut el aşa, că acele mistere au fost transmise prin revelaţie, Varro îl povăţuieşte pe Alexandru Macedon să dea ordin să le distrugă, dându-le foc, dacă cumva strecurase în cele scrise mamei sale asemenea informaţii[10].

Prin urmare, nu numai cele cuprinse în cele două teologii, cea mitologică şi cea civilă, trebuie să dea înapoi, renunţând (la poziţia lor) în faţa filosofilor platonicieni, care au afirmat că adevăratul Dumnezeu este şi creatorul Firii, cel ce cunoaşte adevărul şi dăruieşte fericirea, dar şi ceilalţi filosofi, care, atribuind inteligenţă materiei întruchipate, au opinat că începuturile firii cosmice au fost constituite din materie corporală, să se încline, renunţând la teoriile lor, în faţa unor ilustre personalităţi care i-au recunoscut atotputernicia lui Dumnezeu, ca Thales, în apă ; Anaximenes, în aer ; stoicii, în foc ; Epicur, în atomi, adică în părticelele atât de infime care nu pot nici să fie divizate, nici percepute, precum şi toţi ceilalţi

filosofi, oricare ar fi ei, pentru enumerarea cărora nu e necesar să pierdem timpul şi care au afirmat că atât cauzele cât şi începuturile tuturor lucrurilor sunt în corpuri, fie simple, fie asociate, fie lipsite de viaţă, fie vii, dar totuşi corpuri. Într-adevăr, unii din ei au crezut că se pot crea fiinţe vii din materie fără viaţă — adică moartă —, aşa cum au fost adepţii lui Epicur, căci unii epicurieni au susţinut că se poate crea dintr-un corp viu şi corpuri fără viaţă, dar totuşi corpuri dintr-un corp. În schimb, stoicii au crezut că focul, adică un singur corp din cele patru elemente din care se constată că e format cosmosul vizibil, este şi viu şi dotat cu înţelepciune şi creator al acestei lumi şi al tuturor celor cuprinse în el şi au considerat îndeobşte că focul reprezintă Dumnezeirea.

Aceşti filosofi şi ceilalţi asemănători cu ei au putut gândi cu mintea lor numai ceea ce inimile lor supuse simţirii cărnii le-au dictat să susţină în teoriile lor. Negreşit, deşi ei aveau în sinea lor ceea ce nu vedeau cu simţurile şi-şi imaginau cu mintea lor ceea ce văzuseră înafara lor, le gândeau totuşi când nu percepeau. Dar imaginea făurită de cugetare nu reprezintă corpul intrinsec, ci numai asemănarea cu aparenţa, cu corpul. De aici se deduce că speranţa — deci imaginea corpului care e reprezentat în minte, nu e nici corpul, nici imaginea lui. De aici rezultă că ceea ce se vede se judecă cu mintea dacă e frumos sau dacă e urât şi negreşit şi în acest caz e superioară concluzia în comparaţie cu imaginea care e trecută prin filtrul judecăţii. Această minte a omului şi natură a duhului raţional care, oricum, nu este un corp, în măsura în care reprezintă o imagine aparentă a corpului, când este intuită de duhul fiinţei cugetătoare şi se fac judecăţi asupra acestei imagini, nici ele nu sunt (şi nu reprezintă) corpul intrinsec. Prin urmare, nu sunt nici pământ, nici apă, nici aer, nici foc, nici cele patru corpuri luate împreună la un loc, cărora li se mai spune şi cele patru elemente, din care s-a format lumea fizică. Deci dacă duhul nostru nu este corp, atunci Dumnezeu, creatorul sufletelor, cum poate fi corp ?

În consecinţă şi aceşti susţinători să se plece, renunţând la teoria lor în faţa platonicienilor, aşa cum s-a mai spus ! Să se lase păgubaşi şi să cedeze şi cei care nu s-au ruşinat să afirme că Dumnezeu e un corp fizic, dar au socotit că sufletele noastre sunt

de aceeaşi natură cu el, din care face parte el[11]. În chipul acesta pe ei nu i-au impresionat transformările atât de profunde petrecute în sufletele noastre, pe care e păcat să le atribuim Firii Dumnezeirii. Dar ei susţin următoarele : natura şi caracterul unui suflet se modifică datorită structurii fizice a corpului, căci prin însăşi esenţa sau firea sa este neschimbătoare. Ei puteau afirma aceasta : carnea e rănită printr-un corp oarecare, dar este invulnerabilă prin ea însăşi. Cu alte cuvinte, ceea ce nu se poate modifica prin nici un factor ; nu e posibilă vreo schimbare şi, ca urmare, ceea ce se poate schimba prin intervenţia (şi contribuţia) unui corp, nu se poate afirma, pe bună dreptate, că e neschimbător.

CAPITOLUL 6

Despre concepţiile filosofilor platonicieni despre acel domeniu al filosofiei care poartă denumirea de filosofie fizică

Aceşti filosofi, prin urmare, denumiţi platonicieni, despre care ne dăm seama, pe bună dreptate, că îi depăşesc pe filosofii materialişti prin reputaţie şi prin celebritate în ceea ce priveşte ideea că Dumnezeu nu este un corp şi ca atare toţi care-l caută pe Dumnezeu constată că el transcende toate corpurile. Ei şi-au dat seama şi au conchis că tot ceea ce este schimbător nu-l reprezintă pe Dumnezeu cel prea înalt. Ca urmare, căutându-l pe prea înaltul Dumnezeu — e vorba de suflete dotate cu har divin — s-au ridicat deasupra tuturor minţilor schimbătoare. Apoi, ei au intuit (şi constatat) că orice categorie şi specie de lucruri ori fiinţe schimbătoare, prin care îşi manifestă existenţa, orice ar fi şi de orice natură ar fi, nu poate fiinţa şi dăinui decât prin voia lui Dumnezeu, care există cu adevărat, deoarece el nu poate fi schimbat. Datorită acestui fapt, ei au intuit şi constatat fie că corpul întregului cosmos, cu formele

sale, cu calităţile sale, cu mişcările sale ordonate şi toate elementele orânduite sistematic de la bolta cerească până la pământ şi toate corpurile care există şi sus şi jos şi tot ce este viaţă, fie că întreţine prin hrană viaţa sau conţine viaţa, tot ce este arbore şi plantă şi care în afară de viaţă posedă şi sensibilitate, ca spre exemplu patrupedele, sau care în afară de sensibilitate mai posedă şi inteligenţă, cum sunt oamenii, sau care nu duc lipsă şi nu simt nevoia de hrană, ci păstrează, simt şi înţeleg totul, aidoma îngerilor, nu pot fi date şi create decât de Acela care duce o existenţă simplă, deoarece pentru Dumnezeu nu există deosebire între existenţă şi viaţă, ca şi cum cel ce nu trăieşte poate şi exista, nu este nici o deosebire între *a trăi* şi *a înţelege*, ca şi cum cel care nu înţelege, dar ar putea trăi, sau că un lucru este a înţelege şi altul a fi fericit, ca şi cum cel care nu e fericit ar putea înţelege, dar pentru el viaţa, înţelegerea şi fericirea înseamnă existenţa.

Pentru aceste însuşiri — atitudine, neschimbare şi simplitate, platonicienii au înţeles că Dumnezeu a creat toate acestea şi că pe el nu l-a creat nimeni. Într-adevăr, aceştia l-au conceput pe Dumnezeu (aşa cum este el) şi că orice există este fie corp, fie viaţă, dar că e mai bine să fie viaţă decât numai corp, dar sufletul îi dă sensibilitate corpului şi vieţii inteligenţă. Însă platonicienii au preferat forma şi manifestările inteligibilului fiinţei noastre în locul sensibilităţii. Noi denumim *sensibilitate* capacitatea de-a putea fi percepute prin simţurile vizual şi tactil ale corpului omenesc, iar intelectul, factorul sau ceea ce se poate înţelege prin facultatea minţii. Într-adevăr, nu există o frumuseţe corporală, fie în statura corpului, fie în înfăţişare, fie în mişcări, cum există în exprimarea cântării, de la care să lipsească prezenţa, cunoştinţa şi rolul sufletului. Negreşit, cântarea nu s-ar putea manifesta dacă persoana care intonează cântecul, înfăţişarea şi structura lui fizică şi psihică n-ar coexista, dacă ar fi lipsite de concentrarea fizică, intensitatea emisiunii vocii, fără nici un interval de loc şi de timp. Dar, pe de altă parte, dacă şi manifestările cântecului n-ar fi în funcţie de capacitatea sa de variaţie şi modificare a tonalităţii şi căldurii glasului dictate de suflet, nu s-ar putea face vreo judecată, ori apreciere a cântării. Se deduce că e mai apreciat cel care e mai talentat decât cel care e mai puţin dotat şi

mai târzielnic şi mai greoi, cel mai priceput şi mai experimentat decât cel mai lipsit de şcoală, cel care a exersat mai mult, în comparaţie cu cel care nu s-a trudit în această privinţă ; la fel obţine rezultatele mai bune cel care cumpăneşte şi se pregăteşte temeinic apărând la urmă, decât cel care se înfige cel dintâi şi nu e bine pregătit.

Când se recepteazā mai mult sau mai puţin, deci cu fluctuanţă, înseamnă că procesul schimbărilor calitative şi cantitative, neîndoielnic sunt în plină desfăşurare. De aici se deduce că fiinţele talentate şi culte şi care s-au exersat în această privinţă, au constatat cu uşurinţă că ceea ce contribuie la stârnirea convingerii este faptul mutaţiilor petrecute (lipsite de temei), care au o influenţă negativă. În consecinţă, atunci când în concepţia lor atât corpul cât şi sufletul sunt mai mult sau mai puţin importante ca reprezentări, dar dacă ar putea fi lipsite de orice formă, atunci n-ar exista deloc. Ei au constatat că există ceva a cărui primă formă este neschimbătoare şi de aceea nu se poate compara cu altele. Ca urmare au crezut în modul cel mai îndreptăţit că această Fiinţă (şi Putere) reprezintă începutul tuturor lucrurilor, fiinţă care n-a fost creată, dar care le-a creat pe toate celelalte.

Astfel, ceea ce se cunoaşte în privinţa Dumnezeirii, ea însăşi li s-a arătat lor, când El şi-a dat seama că cele nevăzute ale lui au fost văzute şi înţelese prin cele ce-au fost create de El, şi veşnicia virtuţilor lui şi Dumnezeirea lui, de care au fost create şi cele văzute şi cele vremelnice.

Acestea le-am afirmat despre acea parte care este denumită *teologia fizică*, adică *naturală*.

CAPITOLUL 7

Cu cât mai presus de ceilalţi trebuie apreciaţi platonicienii în domeniul logicii, adică în filosofia raţionamentelor

În ceea ce priveşte ramura doctrinei aflătoare în cealaltă parte a filosofiei, pe care ei o denumesc *logică*, adică ştiinţa raţionamentelor, în mod evident e departe de mine să-i comparăm pe platonicieni cu speculativii care au corelat cunoaşterea adevărului cu simţurile corpului, şi care au crezut că tot ce învăţăm trebuie dimensionat după criteriile înşelătoare, care induc în eroare, izvorâte din simţurile trupeşti, cum susţin epicureii şi aderenţii acestei teorii din care fac parte şi stoicii, care, deşi au fost cei mai aprigi amatori de-a întreţine discuţiile — cărui domeniu ei i-au dat denumirea de *dialectică,* au socotit că totul trebuie să plece de la simţurile corpului, afirmând că de la simţuri trebuie să purceadă sufletul; de aici, pe baza lor, sufletul concepe noţiunile pe care ei le denumesc ἐννοίας, definiţii, că de aici porneşte şi se conexează întreaga metodologie de a învăţa personal şi de a-i învăţa şi pe alţii.

În această privinţă, de obicei eu îmi exprim marea mea admiraţie pentru această părere că numai înţelepţii sunt frumoşi, dar mă întreb prin ce simţuri trupeşti au putut percepe această frumuseţe, prin ce organ al trupului au putut constata frumuseţea şi distincţia înţelepciunii.

În schimb platonicienii, pe care pe merit îi considerăm superiori tuturor celorlalţi filosofi, au diferenţiat ceea ce judecă cu mintea lor de cele ce le percep prin simţuri, nu eliminând sau abătând de la calea simţurilor ceea ce ele pot percepe, nici atribuindu-le însuşiri de-a da ceea ce nu pot da. Platonicienii au afirmat că lumina minţii care ne face capabili de-a învăţa orice este Dumnezeirea însăşi, care a făcut totul.

CAPITOLUL 8

În însuşi domeniul filosofiei morale, platonicienii deţin primul rang

Cealaltă ramură a filosofiei este etica, adică morala, căci în limba greacă aşa i se spune — *etica* —, prin care se cercetează substanţa

supremului bine, de care corelează întreaga noastră activitate (şi toate manifestările şi comportamentele). Dorind înfăptuirea supremului bine şi neobţinând nimic din acest înalt ţel — fericirea —, nu ne rămâne altceva decât să-l căutăm ulterior. Chiar pentru acest temei a fost denumit *ţel* sau *scop*, deoarece, datorită supremului bine, le vrem şi pe celelalte; în schimb, pe acesta îl vrem numai pentru el însuşi.

Pentru acest temei, aşadar, binele suprem aduce fericirea, despre care unii spun că izvorăşte din trup, alţii din suflet şi, în sfârşit, mai există şi unii care afirmă că supremul bine este în interdependenţă şi de suflet şi de corp. De bună seamă, pentru că platonicienii constataseră că fiinţa omenească este formată din suflet şi corp şi de aceea credeau că omul se poate bucura de binele şi fericirea izvorâte fie din unul din aceşti componenţi, fie din amândouă, dar ei nu cercetau mai departe, căutând alt suprem bine final, datorită căruia să se bucure de fericire şi de care să coreleze tot ce făceau. De aceea aceia despre care se spune că au adăugat a treia categorie de bine suprem, care e denumit *extrinsec*, cum sunt onoarea, gloria, bogăţiile, şi dacă mai poate fi ceva de asemenea natură, nu l-au adăugat aşa, ca să fie o finalitate, adică să fie dorit pentru el însuşi, ci pentru alt scop, acest bine este un scop pentru cei buni şi rău pentru cei răi. În modul acesta cei care au solicitat binele omenesc fie de la suflet, fie de la corp, fie de la amândouă componentele vieţii, nu l-au solicitat în realitate decât de la om. Dar cei care au solicitat binele numai de la corp înseamnă că au apelat la partea mai rea a omului; dacă de la suflet, înseamnă de la partea lui mai bună; dacă şi de la suflet şi de la corp, înseamnă de la integritatea omului. Prin urmare, fie că l-au solicitat de la o parte a omului, fie de la integritatea fiinţei umane, înseamnă că s-a adresat numai omului şi nu altcuiva. Şi aceste diferenţieri de aceea au rămas trei, pentru că cele trei menţionate mai sus au fost sorgintea multor disensiuni între filosofi şi a multor ramuri separate de aderenţi, deoarece diferiţi filosofi au avut concepţii deosebite şi în privinţa binelui corporal, şi a binelui spiritual, şi în privinţa binelui izvorât din amândouă componentele.

Ca urmare, toţi să dea înapoi şi să recunoască superioritatea acelor filosofi care au afirmat că nu e fericit acel om care se bucură de corpul său, sau care se bucură de sufletul său, ci acela e fericit

care se bucură de prezenţa lui Dumnezeu şi nu după cum sufletul se bucură de corp, sau de sine însuşi, sau cum un prieten se bucură de un prieten, ci aşa cum ochiul se bucură de lumină dacă trebuie să stabilim o asemănare între acestea şi acelea şi în ce chip să fie fiecare, dar dacă Dumnezeu mă va ajuta voi menţiona[12] acest aspect într-un alt capitol, pe cât îmi va sta în putinţă. Acum să fie suficient numai faptul că Platon a fost acela care a stabilit că scopul binelui este a trăi în conformitate cu virtutea şi că acest ideal nu va fi posibil de realizat decât numai de acela care îl cunoaşte şi îl imită pe Dumnezeu şi nimeni nu va putea fi fericit pentru un alt temei diferit. Şi de aceea adevăratul filosof nu se îndoieşte asupra faptului că a filosofa înseamnă a-l iubi pe Dumnezeu, a cărui fire nu are întruchipare corporală. De aici se deduce că atunci va fi fericit cel consacrat învăţăturii când va începe să se bucure de Dumnezeu (căci asta înseamnă a fi filosof). Într-adevăr, nu e în permanenţă fericit cel ce se bucură de ceea ce (îndrăgeşte), căci mulţi sunt cei care iubesc ceea ce nu trebuie să iubească, sunt nefericiţi şi încă şi mai nefericiţi când se bucură de obiectul iubirii. Deci oricine se bucură de ceea ce iubeşte şi iubeşte adevărul şi supremul bine, cine ar tăgădui că acel om e fericit cu excepţia celui care se simte cel mai nefericit ? Platon spune că Dumnezeu reprezintă acel bine suprem şi de aceea el vrea ca filosoful să-l iubească pe Dumnezeu, deoarece filosofia aspiră spre viaţa fericită, pentru ca acela care îl va iubi pe Dumnezeu merită să fie fericit, bucurându-se de Dumnezeu.

CAPITOLUL 9

Despre acea filosofie care s-a apropiat de adevărul credinţei creştine

Prin urmare, toţi acei filosofi care au avut o asemenea credinţă şi convingere despre Prea Înaltul şi adevăratul Dumnezeu şi anume, că el este autorul lucrurilor create şi lumina faptelor şi întâmplărilor

care trebuie cunoscute binelui şi scopului care trebuie aduse la îndeplinire, că noi de la el avem şi începutul Universului şi adevărul învăţăturilor şi fericirea vieţii, fie că vor avea denumirea mai corespunzătoare realităţii de platonicieni, fie că-şi vor lua oricare alt nume, mai degrabă pe al şcolii lor, fie că au avut această credinţă şi aceste concepţii numai filosofii din şcoala ionică, şi anume cei care s-au relevat în această privinţă, precum acelaşi Platon şi cei care l-au înţeles cum trebuie, fie chiar şi filosofii italici, datorită lui Pythagoras şi pythagoreilor şi dacă cumva au mai fost acolo şi alţii care au avut aceleaşi concepţii, fie şi cei consideraţi înţelepţi sau filosofi aparţinând şi altor popoare ca libienii atlantizi, egiptenii, indienii, persanii, chaldeenii, sciţii[13], galii, hispanii şi mai sunt descoperiţi şi alţi învăţaţi, care şi-au dat seama şi au crezut aceste adevăruri şi le-au propovăduit. Pe toţi aceştia îi apreciem, punându-i înaintea celorlalţi filosofi şi-i socotim mai apropiaţi de noi, creştinii.

CAPITOLUL 10

În ce constă superioritatea religiei creştine faţă de şcolile şi teoriile filosofice

Într-adevăr, cu toate că bărbaţii creştini sunt îndrumaţi numai prin învăţăturile *Sfintelor Scripturi* eclesiastice şi probabil că ignorează numele platonicienilor şi nu cunosc că au existat două şcoli de filosofi care au scris în limba greacă — ionieni şi cei italici — dar totuşi nu sunt atât de străini în ceea ce priveşte faptele şi evenimentele culturii umane, încât habar să n-aibă că filosofii propovăduiesc fie studierea înţelepciunii, fie însăşi înţelepciunea. Creştinii (adevăraţi) se feresc de cei care se ocupă cu filosofia, dezbătând problemele referitoare la elementele constitutive ale acestui cosmos şi pornind de la Dumnezeu, care a făcut acest Univers. De bună seamă, creştinii sunt povăţuiţi să dea ascultare învăţăturii apostolice şi să creadă cele spuse : „Păziţi-vă să nu vă înşele cineva prin vreo filosofie ade-

menitoare şi deşartă, care purcede de la elementele lumii“[14]. Apoi însă, ca să nu se creadă că toţi filosofii sunt desconsideraţi într-un asemenea chip, acelaşi apostol afirmă despre unii filosofi următoarele: „Deoarece ceea ce se cunoaşte în privinţa lui Dumnezeu, El li s-a arătat filosofilor. Într-adevăr, ce este cunoscut al lui Dumnezeu, este învederat între ei, căci Dumnezeu li s-a arătat lor, pentru că cele nevăzute ale lui se văd de la zidirea lumii, înţelegându-se din făpturi, adică veşnica lui putere şi Dumnezeire, aşa că ei nu mai au cuvânt de apărare“[15]. Sfântul apostol Pavel, adresându-se atenienilor, după ce le-a rostit un lucru mare despre Dumnezeu, dar pe care prea puţini îl pot înţelege, şi anume : „Prin El trăim, ne mişcăm şi prin El suntem“; şi apoi adaugă : „După cum v-au spus şi unii ai voştri“[16]. Negreşit, creştinii au ştiut să se ferească de asemenea filosofii, prin care erau duşi în rătăcire, deoarece în acelaşi pasaj în care s-a spus că prin cele care s-au făcut Dumnezeu le-a arătat lor că cele nevăzute ale sale trebuie constatate cu deşteptăciune. Tot în acelaşi pasaj apostolul Pavel a spus că ei nu l-au adorat cum se cuvine pe adevăratul Dumnezeu, deoarece au acordat onoruri divine şi altor divinităţi, cărora nu li se cuveneau, în schimb lui nu i-au adus cuvenita cinstire : „Pentru că, cunoscându-l pe Dumnezeu nu l-au slăvit ca pe Dumnezeu şi nu i-au adus mulţumiri, ci s-au rătăcit în cugetele lor şi li s-a înnegurat inima lor, smintindu-se la cap. Căci zicând că ei sunt înţelepţi, ei s-au prostit şi au schimbat slăvirea lui Dumnezeu celui nestricăcios în asemănarea chipului omului celui stricăcios şi al păsărilor şi patrupedelor şi vieţuitoarelor târâtoare şi şerpilor“[17].

Aici apostolul a dat să se înţeleagă că se referă la romani, la greci şi la egipteni care s-au fălit cu numele de *înţelepţi*. Dar despre acest subiect vom discuta numai cu ei mai pe urmă. În acea privinţă în care ei sunt de acord cu noi şi anume că unicul Dumnezeu este creatorul acestui Univers, care este întruchipat în toate corpurile, dar este şi mai presus de toate sufletele, incoruptibil, el este începutul nostru, lumina noastră, binele nostru, îi considerăm pe aceşti platonicieni mai presus de ceilalţi.

Şi dacă un creştin nu cunoaşte scrierile lor, nu foloseşte în convorbirile cu ei cuvintele pe care nu le-a învăţat, ca să denumească în latineşte *naturală*, iar în greceşte *fizica*, acea parte a filosofiei care

se ocupă cu cercetările referitoare la natură şi *raţională* sau *logică*, prin care poate fi înţeles adevărul şi *morală* sau *etică*, în care se vorbeşte despre moravuri şi caractere, despre dobândirea şi înfăptuirea scopului supremului bine şi evitarea răului şi de aceea nu ştie că firea noastră este creată de prea bunul şi adevăratul Dumnezeu, de care am fost făcuţi după chipul şi asemănarea sa, şi învăţăturile prin care l-am cunoscut pe El şi pe noi şi ne-a împărtăşit cu harul, prin care alăturându-ne Lui devenim fericiţi.

Prin urmare, acesta este temeiul prin care noi îi considerăm pe aceşti filosofi superiori celorlalţi, deoarece în timp ce ceilalţi filosofi şi-au irosit timpul, talentul şi munca, cercetând cauzele lucrurilor şi care e metoda de învăţat şi modul de a trăi, platonicienii, după cunoaşterea lui Dumnezeu, au descoperit şi unde este şi cauza existenţei tuturor fiinţelor şi lumina priceperii adevărului şi izvorul din care sorbim fericirea. Prin urmare, fie aceşti platonicieni, fie alţi filosofi, aparţinând oricăror altor neamuri, care au această credinţă şi aceste concepţii în privinţa lui Dumnezeu, cred la fel ca noi creştinii. De aceea am găsit de cuviinţă să dezbatem această cauză, deoarece scrierile lor sunt mai cunoscute. De bună seamă şi grecii, a căror limbă e mai răspândită între popoare, le-au difuzat pretutindeni, făcându-le o mare reclamă ; la rândul lor şi latinii, impresionaţi fie de elevaţia unor asemenea concepţii, fie de gloria autorilor, le-au asimilat cu mai mare plăcere şi traducându-le în limba latină le-au creat un renume şi mai strălucit.

CAPITOLUL 11

De unde a putut Platon realiza acea inteligenţă datorită căreia s-a apropiat de spiritualitatea învăţăturilor creştine

Se uimesc însă unii identificaţi cu noi prin credinţă, prin harul Mântuitorului Hristos, când aud sau citesc că Platon a intuit şi avut

această credinţă şi aceste concepţii despre Dumnezeu, constatând că ele se aseamănă atât de mult cu adevărurile religiei noastre creştine.

De aceea unii au crezut, când Platon a plecat în Egipt, că el l-a auzit pe profetul Ieremia, sau a citit cu prilejul acelei peregrinări scrierile profeţilor. Eu, într-adevăr, mi-am exprimat în unele din cărţile mele[18] opinia mea în această privinţă. Dar făcând cu acurateţe calculul acelor timpuri şi cu cuvenita grijă, care timp mi-l prezintă istoria cronologică, se constată că Platon s-a născut cam cu o sută de ani mai târziu comparativ cu perioada când a făcut profeţii Ieremia. Acesta, după ce-a trăit 81 de ani, din anul morţii acestui profet şi până la data când Ptolemeu, regele Egiptului, a solicitat din Iudeea scrierile profetice ale neamului evreiesc şi s-a preocupat cu grijă să fie traduse de 70 de bărbaţi evrei care cunoşteau limba greacă, pentru a le avea şi el, — sunt cam 60 de ani[19]. În consecinţă, cu prilejul acelei călătorii Platon nu l-a putut vedea nici pe Ieremia, care răposase cu atâţia ani mai înainte, nici citi acele scrieri care nu fuseseră încă traduse în limba greacă, în care el strălucea, afară numai de cazul că Platon, care era foarte ager la minte şi dornic de studii, aşa cum învăţase cu ajutorul unui tălmaci limba egipteană, să fi învăţat şi ebraica tot cu ajutorul unui tălmaci, dar nu în scopul de-a scrie el traducerea profeţiilor (ceea ce, în schimb, s-a transmis că a făcut-o Ptolemeu ca o mare binefacere pentru omenire, care prin puterea sa regească putea insufla teamă), ci pentru ca purtând discuţii în privinţa conţinutului acestor scrieri să înveţe atât cât putea cuprinde cu mintea sa.

Ca să insufle crezare în cele afirmate aici, în mod evident ne îndeamnă faptul că astfel începe cartea *Genezei* : „La început Dumnezeu a făcut cerul şi pământul. Dar pământul era o masă confuză şi haotică şi peste abis domnea întunericul şi duhul lui Dumnezeu plutea peste ape“[20]. În schimb, Platon în cartea sa *Timaios*[21], în care el a scris despre facerea lumii, spune în acea operă: Dumnezeu a unit mai întâi pământul şi focul. Este limpede că Platon îi atribuie focului locul cerului. Prin urmare, această părere a acestuia are oarecare similitudine cu aceea din *Geneză*, unde s-a spus : „La început Dumnezeu a făcut cerul şi pământul“. Apoi Platon, în lucrarea de mai sus[22], introduce apa şi aerul — cele

două elemente de la mijloc, care, fiind intermediare, conexează între ele extremele ; se deduce că ceea ce s-a scris, aşa se crede că a înţeles : „Duhul lui Dumnezeu plutea peste ape“. Dar Platon nu ţine seamă de faptul că de obicei în *Sfânta Scriptură* şi aerul este denumit *spirit*, de parcă ar fi fost vorba de Duhul lui Dumnezeu, încât el a putut crede că au fost amintite în acel pasaj *cele patru elemente*. Apoi, afirmaţia lui Platon că filosoful *îl iubeşte pe Dumnezeu* nu este în contradicţie flagrantă cu cele spuse de *Sfânta Scriptură*. Şi mai cu seamă acel pasaj care şi pe mine m-a convins aproape să cred că Platon n-a fost necunoscător al *Sfintelor Scripturi*, când a reprodus textul: Când îngerul i-a transmis sfântului Moise cuvintele lui Dumnezeu, atunci când el l-a întrebat care e numele celui care-l sfătuieşte să meargă la poporul evreu, pentru a-l elibera din robia din Egipt, Dumnezeu i-a dat acest răspuns : „Eu sunt cel ce sunt. Aşa vei spune fiilor lui Israel : Acela care este m-a trimis la voi“[23]. Aceste cuvinte pot fi comparate cu cele susţinute de Platon: Dumnezeu cu adevărat există, pentru că este neschimbător. În concluzie, filosoful grec a susţinut cu toată tăria această convingere, recomandând-o cu cea mai mare căldură, împotrivindu-se cu străşnicie la tot ce este schimbător în lume. Şi nu ştiu dacă asemenea afirmaţii se mai găsesc undeva în cărţile altor autori care au trăit înaintea lui Platon, cu excepţia cuvintelor : „Eu sunt cel ce sunt. Acela care este m-a trimis la voi“.

CAPITOLUL 12

Chiar şi platonicienii, deşi au avut o credinţă adevărată despre unicul şi adevăratul Dumnezeu, au fost de părere să se oficieze sacrificii multor divinităţi păgâne

Dar de la oricare din rândurile autorilor a învăţat Platon mai degrabă din lucrările vechi ale filosofilor care l-au precedat, fie din modul cum spune apostolul Pavel : „Deoarece ceea ce este cunoscut

despre Dumnezeu li s-a arătat celor chemaţi. Într-adevăr, Dumnezeu le-a dezvăluit lor cele nevăzute ale lui de la facerea lumii, prin cele ce s-au făcut, sunt văzute spre a fi înţelese, precum şi veşnica sa putere şi Dumnezeirea sa“[24]. Acuma, socot, am arătat destul că, pe bună dreptate, i-am ales pe filosofii platonicieni cu ajutorul cărora să dezbat şi să prezint ce se spune despre această temă, pe care am abor-dat-o, şi anume despre teologia naturală, dacă se cuvine să se aducă jertfe unicului Dumnezeu sau mai multor divinităţi, pentru dobândirea fericirii, care va să fie după moarte.

De aceea am recurs în primul rând la platonicieni, deoarece, cu cât au intuit mai bine şi mai profund existenţa unicului Dumnezeu, care a făcut cerul şi pământul, cu atât au fost mai mult proslăviţi, bucurându-se de-o mai mare celebritate în comparaţie cu ceilalţi, cu atât au fost apreciaţi şi de judecata posterităţii, mai ales după ce Aristotel, discipolul lui Platon, o personalitate dotată cu o extraordinară inteligenţă şi talent, deşi nu egal cu el în ceea ce priveşte darul elocinţei, dar depăşindu-i pe mulţi la mare distanţă (prin creativitate) a fondat şcoala peripatetică, astfel denumită pentru că Aristotel[25] obişnuise să întreţină discuţii, plimbându-se, şi atrăsese în jurul său, la şcoala sa, mulţi discipoli, atraşi de faima sa atât de strălucită, cu toate că magistrul său Platon era încă în viaţă. Într-adevăr, după moartea lui Platon, Speusippus, fiul surorii lui, şi Xenocrates, discipolul preferat al lui Platon, luaseră ca succesori conducerea şcolii zise *Academia* şi pentru acest motiv şi cei doi şi succesorii lor erau denumiţi academici. Cu toate acestea, cei mai cunoscuţi filosofi şi totodată mai recenţi de care Platon găsise cu cale să fie înconjurat, n-au mai vrut să fie denumiţi *peripatetici*, dar nici *academici*, ci *platonicieni*.

Din rândul acestora cei mai celebri filosofi greci au fost Plotin[26], Porphyrios[27], precum şi Iamblichos[28]. În ambele limbi, adică în greacă şi latină, s-a relevat prin scrierile sale platonicianul Apuleius Afer, mai cunoscut decât alţii.

Dar toţi aceştia, precum şi ceilalţi din aceeaşi categorie, precum şi Platon însuşi au fost de părere că se cuvine să se aducă jertfe celor mai multe divinităţi.

CAPITOLUL 13

Despre părerea lui Platon care i-a definit pe zei, afirmând că numai acelea sunt adevărate divinităţi care fac binele şi practică virtuţile

Aşadar, cu toate că platonicienii se deosebesc de noi creştinii sub multe şi mari aspecte, totuşi în această problemă pe care am tratat-o, pentru că nu e nici lipsită de importanţă şi pentru acest temei suscită întrebarea pe care le-o pun primordial celor care socot că trebuie să se păstreze cultul divinităţilor păgâne, numai a celor bune sau rele, fie şi unora şi altora. Dar să luăm în consideraţie părerea lui Platon, care afirmă că toate divinităţile sunt faustice şi că nu există absolut deloc vreuna rea dintre divinităţi. Concluzia firească este că e de la sine înţeles că trebuie să existe numai cultele divinităţilor bune şi dacă sunt instituite asemenea culte divinităţilor, cele rele nu sunt divinităţi.

Dacă aşa stau lucrurile (căci ce altceva se cuvine să se creadă despre divinităţi ?), negreşit, cade părerea celor ce cred că trebuie să li se aducă jertfe zeilor răi, pentru a-i împăca, ca să nu pricinuiască neajunsuri, iar cei buni trebuie invocaţi ca să-i ajute pe oameni la nevoie. Deci zei răi nu există. În schimb — spun ei — se cuvine să li se acorde onorurile corespunzătoare cultului.

Atunci ce fel sunt acele divinităţi cărora le plac reprezentaţiile teatrale şi pretind să fie considerate între obligaţiile rânduielilor divine şi să li se consacre onoruri divine ? Puterile lor ne dovedesc că sunt divinităţi, în schimb comportamentele şi manifestările nu-i de mirare că le scot în relief răutatea lor.

Într-adevăr, e notoriu ce-a simţit Platon despre reprezentaţiile teatrale când şi-a dat părerea că toţi poeţii trebuie alungaţi din cetate, deoarece au compus poezii atât de nedemne de majestatea şi bunătatea divinităţilor. Atunci cine sunt aceste divinităţi care se luptă chiar cu Platon însuşi când e vorba de reprezentaţii teatrale ? Acesta, de bună seamă, nu suportă ca divinităţile să fie defăimate, aducându-li-se false învinuiri. În schimb divinităţile poruncesc să li se acorde onoruri, oficiindu-le îmbinate cu aceleaşi scabrozităţi condamnabile. În sfârşit, aceste divinităţi când au dispus să li se desfăşoare aceleaşi jocuri, cerând manifestări pline de turpitudini, au săvârşit şi oribile ticăloşii. Spre exemplu, răpindu-l pe fiul lui Titus Latinius[29] şi contaminându-l cu o boală pentru că refuzase să le îndeplinească porunca, iar când le-a executat porunca au îndepărtat boala. Platon însă socoteşte că nu trebuie să ne temem nici de aceste divinităţi atât de rele şi, păstrându-şi cu cea mai mare străşnicie părerea, nu stă totuşi la îndoială să îndepărteze de la un popor bine organizat ca acela (al romanilor) toate fleacurile sacrilege ale poeţilor, datorită cărora divinităţile se delectează, bălăcindu-se în mocirla scabrozităţilor. Pe acest Platon însă, Labeo îl pune între semizei, aşa cum am amintit în cartea a II-a. Acest Labeo opina ca divinităţile rele să fie împăcate cu animale înjunghiate şi cu rugăciuni de acest fel ; în schimb cele bune, cu reprezentaţii teatrale şi manifestări de asemenea natură, menite să producă veselie. Atunci, de ce semizeul Platon îndrăzneşte în mod statornic să elimine acele satisfacţii pe care le socoteşte pline de turpitudini nu de la semizei, ci de la divinităţi şi anume de la cele bune şi faustice ? Negreşit, aceste divinităţi resping părerea lui Labeo, căci faţă de Titus Latinius s-au manifestat nu numai lascivi şi zburdalnici, ci şi cu înverşunare şi insuflând groază.

Să ne explice deci platonicienii această stare de lucruri, ei care cred, în conformitate cu opiniile căpeteniei şcolii lor, că toate divinităţile sunt bune şi cinstite şi apreciază virtuţile celor înţelepţi şi socotesc că e păcat să se creadă altfel despre vreuna din divinităţile lor.

Explicăm — spun ei. Deci să-i ascultăm cu atenţie.

CAPITOLUL 14

Despre părerea celor care au afirmat că sufletele raţionale sunt de trei categorii, adică cele ale divinităţilor cereşti, cele ale demonilor aerieni şi cele ale oamenilor de pe Pământ

Toate vieţuitoarele — spun ei — care au suflet raţional se divid în trei categorii : divinităţi, demoni şi oameni. Divinităţile deţin

locul superior, oamenii pe cel inferior, iar demonii pe cel intermediar. Într-adevăr, divinitățile își au sediul în cer, oamenii locuiesc pe pământ, iar demonii în aer. Așa cum demnitatea lor e în funcție de poziție, la fel și natura lor e deosebită. Prin urmare, divinitățile sunt mai puternice ca oamenii și demonii ; oamenii, în schimb, au fost creați inferiori față de divinități și de demoni, și după cum e statornicită ordinea elementelor, la fel sunt diferiți și pe baza meritelor. Prin urmare, după cum demonii care dețin rangul intermediar, ca atare trebuie considerați mai prejos de divinități, deținând poziții inferioare acestora, la fel și ei față de oameni dețin o poziție privilegiată, pentru că își au sediul deasupra lor. Într-adevăr, demonii posedă corpuri nemuritoare identice cu ale divinităților, în schimb au pasiuni sufletești comune cu ale oamenilor. Pentru acest temei, nu-i de mirare — spun ei — că se desfată în fața obscenităților și plăsmuirilor scabroase ale poeților și se manifestă cu aceleași sentimente ca și oamenii; dar de aceste afecțiuni divinitățile sunt tare departe, cu totul străine față de ele. De aici se trage concluzia că Platon, care detesta și interzicea reprezentațiile plăsmuirilor poeților, a privat de plăcerile jocurilor scenice nu divinitățile care sunt bune și generoase, ci pe demoni.

Dacă astfel stau lucrurile (situație care, deși o mai au și alții), totuși platonicianul Apuleius din Madaura[30] a scris o singură carte despre acest subiect, pe care el a vrut s-o intituleze *Despre divinitatea lui Socrate*, în care tratează și expune la ce categorie de divinități trebuie Socrate alăturat și legat printr-o oarecare prietenie, de care se spune că de obicei era povățuit atunci când vroia să întreprindă ceva ; pentru a nu înregistra un eșec era oprit din acțiune. Apuleius, într-adevăr, susține foarte răspicat și cu foarte numeroase explicații că sprijinitorul său n-a fost un zeu, ci un demon, după ce-a tratat în expozeul său făcut cu acuratețe concepția lui Platon a trebuit să n-o intituleze *Despre divinitatea lui Socrate*, ci *Despre daimonul lui Socrate*. Dar Apuleius a preferat să trateze acest subiect în tot cuprinsul cărții decât în titlul ei. Într-adevăr, în chipul acesta printr-o învățătură sănătoasă, care a adus lumină în conștiințele oamenilor, toți oamenii, sau aproape toți, se îngrozesc când aud de cuvântul *demoni*, pentru ca oricine ar fi citit măcar

titlul cărții *Despre daimonul lui Socrate* înainte de expunerea tezei lui Apuleius în cartea sa, prin care se scoate în relief și se recomandă demnitatea (și prestigiul) demonilor, ar fi crezut că acel autor n-ar fi fost zdravăn la minte.

Ce-a găsit chiar Apuleius la demoni, așa fel încât să-i laude, în afara iscusinței și puterii fizice și a faptului că dețin o poziție mai înaltă și deci mai privilegiată ? Căci despre moravurile lor, Apuleius vorbește în general de toate aspectele; el a afirmat că nu numai nu au nimic bun în ei, ba chiar au foarte mult rău. În sfârșit, citind acea carte, de bună seamă, nimeni nu va fi uitat că aceste divinități au vrut să se bucure și de turpitudini cu prilejul reprezentațiilor teatrale între manifestările cultului divin și pentru că ele vor să fie considerate divinități, au putut să se delecteze cu ticăloșiile săvârșite de zei și să adapteze sentimentelor lor toate manifestările care stârnesc fie râsul, fie groaza, și prin obscenitățile reprezentate la ceremoniile solemne ale cultului lor, sau prin turpitudini și cruzimi.

CAPITOLUL 15

Demonii nu sunt superiori oamenilor nici pentru că sunt posesorii unor corpuri aeriene și nici pentru pozițiile lor în regiuni mai înalte

Pentru acest temei, un suflet dominat de o adevărată credință și devotat adevăratului Dumnezeu, — această condiție este inexorabilă — departe de el să gândească ipoteza că demonii sunt mai buni decât el și că sunt posesorii unor corpuri superioare. Altfel ar trebui să creadă că numeroasele fiare ale codrilor sunt superioare adevăratului creștin, pentru că întrec ființa omenească prin ascuțimea simțurilor, prin extraordinara ușurință și prin iuțeala mișcărilor, prin vârtoșia forței și îndelungata rezistență fizică (ceea ce-ar fi o absurditate). Care dintre oameni va fi deopotrivă pajurilor și zăganilor prin ascuțimea văzului ? Care prin miros câinilor ? Care

prin iuţeală iepurilor ? Ori a cerbilor ? Ori a păsărilor ? Cine, prin forţă leilor, elefanţilor ? Cine prin longevitate şerpilor, despre care se susţine că la bătrâneţe îşi leapădă pielea şi-şi recapătă tinereţea ? Dar aşa cum datorită tuturor acestor raţionamente ale minţii şi inteligenţei umane suntem superiori tuturor fiarelor, la fel trebuie să le fim superiori demonilor, ducând o viaţă cinstită, închinată binelui. De bună seamă, divina Providenţă pentru aceste temeiuri a înzestrat unele vieţuitoare, după cum se constată, cu puteri fizice superioare nouă, dar inferioare nouă prin capacităţile noastre intelectuale, recomandându-ne să ne cultivăm însuşirile sufleteşti cu o grijă mai mare decât trupul nostru, ca să învăţăm să dispreţuim frumuseţea trupească, despre care avem cunoştinţă că o posedă demonii, să ne şlefuim şi să ne desăvârşim fiinţa omenească prin însuşirile morale ale vieţii, prin care îi depăşim pe demoni, deoarece noi suntem hărăziţi a ne bucura de nemurirea fizică nu pentru a îndura veşnicia chinurilor pedepselor, ci pentru a primi răsplata pentru puritatea noastră sufletească.

Acum însă, referitor la aspectul altitudinii, deoarece se spune că demonii sălăşluiesc în aer, iar noi oamenii locuim pe pământ, este absolut ridicol să ne tulburăm sufleteşte, gândindu-ne în această privinţă că demonii au o situaţie privilegiată şi ne depăşesc. Atunci, pentru acest temei ar trebui să considerăm mai presus de noi toate păsările. Însă păsările, datorită zborului, obosesc sau se îndreaptă spre pământ, pentru a-şi reîmprospăta forţa fizică prin hrană, fie pentru odihnă, fie pentru căutarea hranei, ceea ce demonii nu fac. Aşadar, găsesc ei oare de cuviinţă să creadă că păsările ne sunt superioare nouă şi la rândul lor şi demonii sunt mai presus de păsări ? Numai dacă ne-am scrântit de tot la cap ar fi de crezut că demonii sunt demni să fie adoraţi de noi, bucurându-se de un cult religios numai pentru că (presupunem) sălăşluiesc cu reşedinţa în aer deasupra noastră ? Într-adevăr, aşa cum s-a putut rândui şi statornici ca păsările care zboară în văzduh totuşi nu numai să nu fie socotite mai presus de noi, fiinţele terestre, ci să ne fie nouă subordonate, pe temeiul că suntem dotaţi cu harul vredniciei sufletului raţional, care există realmente în fiinţele noastre omeneşti. La fel s-a putut statornici ca demonii, deşi sunt mai degrabă fiinţe aeriene, nu pot fi consideraţi superiori nouă, pentru că aerul este amplasat deasupra pământului. Tocmai de aceea oamenii trebuie socotiţi superiori demonilor, deoarece disperarea acestora nu se cuvine să fie comparată cu speranţele creştinilor credincioşi.

Negreşit, şi acel raţionament al lui Platon prin care el conexează şi orânduieşte proporţionalitatea celor patru elemente constitutive ale Universului, în acest mod, intercalând între cele două elemente extreme — focul, cu extrema-i capacitate motorie, şi pământul nemişcat şi rigid, cele două elemente intermediare — aerul şi apa —, încât în măsura în care aerul e mai presus de apă şi focul mai presus de aer, la fel şi apa comparativ e mai presus de pământ; aceste temeiuri ne îndeamnă să fim convinşi că meritele animalelor trebuie apreciate în raport de interdependenţa şi ordinea elementelor intrinsece (din simbioză). Deoarece Apuleius însuşi[31] îl denumeşte pe om *animal terestru* în simbioză cu celelalte vieţuitoare, dar care este la mare distanţă superior animalelor acvatice, în timp ce Platon consideră mai presus apa decât pământul. Aceasta, ca să înţelegem că nu trebuie păstrată aceeaşi ordine când e vorba de calităţile sufleteşti, ordine care, în mod evident, există, în ceea ce priveşte gradaţia corpurilor. Totuşi, se poate întâmpla ca un suflet superior să sălăşluiască într-un corp inferior şi invers, un suflet mai rău într-un corp superior.

CAPITOLUL 16

Care a fost concepţia platonicianului Apuleius în privinţa moravurilor şi acţiunilor desfăşurate de demoni

Când acelaşi platonician a tratat despre moravurile demonilor, el a afirmat că şi aceştia sunt zdruncinaţi şi tulburaţi de aceleaşi patimi sufleteşti ca şi oamenii, sunt iritaţi de strâmbătăţi, de sudalme şi ocări, sunt împăcaţi prin atitudini îndatoritoare şi

ofrande, se bucură de onorurile acordate, se desfată şi-i încântă diferitele manifestări solemne ale cultelor religioase, iar dacă s-a neglijat ceva din rânduielile ceremoniilor se cătrănesc de supărare[32]. Între altele, menţionează Apuleius, de demoni depind proorocirile augurilor, haruspiciilor, ale oracolelor şi viselor. Tot de ei depind şi minunile făcute de magi[33]. Caracterizându-i pe scurt, el afirmă că demonii reprezintă o categorie, un neam de vieţuitoare dotate cu suflet, dominat de pasiuni, cu minte raţională, cu viaţă eternă, cu corpuri aeriene. Din aceste cinci însuşiri, primele trei sunt comune cu ale noastre, a patra e proprie numai lor, pe-a cincea o au comună cu divinităţile[34] : eternitatea.

Dar eu constat că din cele trei însuşiri pe care demonii le au comune cu noi, două le au comune şi cu divinităţile.

Apuleius afirmă că şi divinităţile sunt tot fiinţe însufleţite, atribuind fiecăreia elementele sale ; pe noi oamenii ne-a amplasat în rândul vieţuitoarelor terestre împreună cu celelalte animale care trăiesc pe pământ şi au simţuri ; în apă, peştii şi celelalte înotătoare; în aer, pe demoni ; în văzduhurile eterate, divinităţile[34a]. Dar pentru motivul că demonii de neam sunt o categorie de vieţuitoare, ei au însuşiri comune nu numai cu noi, oamenii, ci şi cu vitele. Sunt fiinţe raţionale, după mintea lor, cum sunt şi divinităţile şi oamenii. Sunt dotaţi cu viaţă veşnică, cum numai divinităţile sunt. Sunt dominaţi de pasiuni sufleteşti, cum sunt numai fiinţele omeneşti. Numai demonii sunt dotaţi cu corpuri aeriene.

Dar pentru că demonii reprezintă un gen de vieţuitoare, acest fapt n-are mare însemnătate, deoarece şi patrupedele sunt la fel. Pentru că sunt dotaţi cu minte raţională, nu ne sunt superiori nouă oamenilor, deoarece şi noi suntem la fel. În schimb, dacă au viaţă eternă, ce folos au dacă nu se bucură de fericire ? E preferabilă fericirea vremelnică decât veşnicia nefericită. În ceea ce priveşte faptul că sunt şi demonii dominaţi de pătimiri sufleteşti, atunci prin ce ne întrec pe noi, când şi noi oamenii suntem plini de patimi şi n-ar fi aşa dacă n-am fi obidiţi ? În ceea ce priveşte faptul că demonii au corp aerian, ce valoare şi semnificaţie are când sufletele de orice natură ar fi sunt mai prejos de orice corp şi pentru acest temei oricare cult religios care este creat şi orânduit de suflet nu este subordonat vreunui corp, care e inferior sufletului ? Dar a fi enumerate între însuşirile, care — după cum afirmă Apuleius — aparţin demonilor, ca, spre exemplu, virtuţile, înţelepciunea, fericirea şi a spune că aceste însuşiri sunt eterne şi comune cu ale divinităţilor, negreşit, ar susţine că e o binefacere care trebuie dorită şi apreciată în mod deosebit. Dar nici într-un asemenea caz nu s-ar cuveni să le acordăm cinstire, aidoma ca lui Dumnezeu, ci mai degrabă Dumnezeirii însăşi, de la care am fi putut afla că ei le-au primit. Dar cu cât sunt acum mai puţin vrednice de cinstire divină aceste fiinţe aeriene — demonii — având în vedere că sunt şi dotate cu raţiune, pentru a putea fi năpăstuite, ori dotate cu pătimiri sufleteşti, pentru a putea fi năpăstuite, şi pe lângă toate acestea şi cu viaţă eternă, pentru a nu se putea niciodată curma neajunsurile şi restriştea !

CAPITOLUL 17

Oare e demn pentru oameni să se închine duhurilor, de păcatele cărora s-ar cuveni să fie scăpaţi ?

Ca urmare, pentru care motiv să omit toate celelalte şi să tratez numai acest subiect, despre care Apuleius a declarat că demonii au anumite pasiuni sufleteşti comune cu noi, în măsura în care în toate vieţuitoarele există patru elemente, focul şi aerul în cei nemuritori, apa şi pământul la cei muritori, şi atunci mă întreb : de ce duhurile demonilor sunt agitate de pasiuni, tulburări şi zbucium sufletesc ? În greceşte la *zbucium* se spune Πάθος. De aceea Apuleius a vrut să denumească acele stări sufleteşti *pătimiri*, termen identic cu Πάθος = *passio* în latină, o stare emoţională iraţională. Atunci pentru care motiv există asemenea tulburări în sufletele demonilor, în schimb la vite nu sunt ? Pentru că, dacă apare la o vită ceva asemănător, aceasta nu e tulburare, zbucium, deoarece această stare este contra raţiunii şi vitele sunt lipsite de raţiune, de capacitatea de-a raţiona.

La oameni însă prostia sau mizeriile vieţii sunt cele ce cauzează asemenea perturbaţii, acest zbucium sufletesc. Într-adevăr, noi oamenii n-am reuşit încă să ne ridicăm până la o asemenea treaptă de fericire, datorită unei desăvârşite înţelepciuni, care ni se promite nouă, după ce vom fi eliberaţi, în sfârşit, de această stare muritoare. Într-adevăr, de aceea se spune că divinităţile nu îndură asemenea pătimiri, deoarece ele sunt nu numai eterne, ci şi fericite. Dar se afirmă că şi divinităţile au aceleaşi suflete raţionale, în schimb ele sunt foarte pure, neatinse de nici o molimă, de nici o racilă. Datorită acestei stări de lucruri, dacă divinităţile nu îndură pătimiri, deoarece sunt fiinţe fericite, nu nefericite şi pentru motivul că patrupedele nu suferă perturbări, pentru că sunt animale, adică vieţuitoare care nu pot fi nici fericite, nici nefericite, se deduce că demonii, la fel ca oamenii, de aceea au tulburări sufleteşti, pentru că nu sunt vieţuitoare fericite, ci nefericite şi năpăstuite.

Prin urmare, pentru ce lipsa de înţelepciune, sau mai bine zis starea de demenţă ne mână să fim subjugaţi de demoni prin vreun cult oarecare, câtă vreme prin adevărata religie creştină ne eliberăm din mrejele păcatelor, prin care suntem aidoma lor ? Într-adevăr, când demonii sunt însufleţiţi de ură[35], fapt pe care însuşi Apuleius este nevoit să-l confirme, cu toate că socoteşte că sunt vrednici de cinstiri divine şi-i cruţă, adevărata noastră religie creştină ne învaţă să nu ne nutrim sufletul cu ură, ci mai degrabă să ne împotrivim urii. Pe când demonii sunt îmblânziţi, acordându-li-se ofrande, pe noi adevărata religie creştină ne învaţă să nu acordăm nimănui favoruri prin primirea de daruri. În timp ce demonii sunt îmblânziţi şi simt plăcere când li se aduc onoruri, pe noi adevărata religie creştină ne învaţă să nu ne impresioneze asemenea manifestări. Pe când demonii îi urăsc pe unii oameni, dar îi îndrăgesc pe alţii, dar nu pe temeiul unui criteriu dictat de înţelepciune şi unei judecăţi liniştite[36], ci pe baza unui impuls pătimaş — cum remarcă Apuleius însuşi — pe noi, adevărata religie creştină ne învaţă să-i iubim chiar şi pe vrăjmaşii noştri. În sfârşit, adevărata religie, cea creştină, ne porunceşte să alungăm din inimile noastre orice zbucium, orice coşmar din gânduri, toate tulburările şi furtunile sufleteşti, care, după mărturisirile lui, bântuie şi colcăie în sufletele demonilor. Care e prin urmare motivul dacă nu nerozia, ori e eroare vrednică de milă, ca să te umileşti, acordând cinstire unei fiinţe cu care nu doreşti să te asemeni în viaţă şi să-ţi manifeşti cultul unei religii faţă de un demon pe care nu vrei să-l imiţi, când porunca supremă a Dumnezeirii şi adevăratei religii — cea creştină — este să-l imiţi pe cel pe care-l cinsteşti ?

CAPITOLUL 18

Ce fel de religie este aceea care învaţă că oamenii au nevoie de demoni ca avocaţi, pentru a fi recomandaţi divinităţilor faustice, zise bune ?

De-a surda, deci şi Apuleius şi ceilalţi filosofi păgâni cred la fel ca el, acordând onoarea aceasta demonilor, amplasându-i în aer, într-o poziţie intermediară între văzduhul eteric şi pământ, pentru ca, în măsura în care „nici o divinitate nu are contact direct cu omul", căci ei pretind că şi Platon a afirmat[37] că demonii trebuie să adreseze şi să înmâneze divinităţilor rugăminţile oamenilor şi de la ei să le transmită celor care au formulat cererile, să fie aduse la îndeplinire. Într-adevăr, cei care au crezut că oamenii intervin în manifestările divinităţilor şi, la rândul lor, şi divinităţile se vâră nepermis în viaţa oamenilor, susţin un non-sens, în schimb că e demn ca demonii să fie intermediari între divinităţi şi oameni, pe de o parte, să transmită cererile, pe de alta, să ne aducă rezultatele. Cu alte cuvinte, un om cinstit şi străin de ticăloasele scamatorii ale magilor ar putea să recurgă la ei, ca să-i ia ca avocaţi, prin intermediul cărora divinităţile să le dea lor ascultare, ei care sunt amatori de asemenea tertipuri, pe care o făptură cinstită neiubindu-le, se înfăţişează cu demnitate, ca să fie mai uşor şi cu mai mare plăcere privită de către divinităţi. Neîndoios, demonii şi divinităţile preferă obscenităţile ruşinoase jucate pe scenele teatrelor, pe care în schimb

fiinţele pudice nu le îndrăgesc. Divinităţile şi demonii sunt amatori de oribilele scabrozităţi ale magilor mari meşteri în a născoci mii şi mii de înşelătorii[38] dăunătoare, de care au oroare fiinţele inocente. Prin urmare şi pudoarea şi inocenţa, dacă vor voi să obţină ceva din partea divinităţilor, nu vor putea căpăta nimic pe baza meritelor proprii, dacă nu vor interveni vrăjmaşii lor. Acest fapt nu înseamnă că Apuleius se străduieşte să justifice plăsmuirile poeţilor sau caraghioasele reprezentaţii teatrale ? Împotriva acestor elucubraţii îl avem însă pe magistrul Platon, care se bucură în ochii lor de un imens prestigiu, dacă simţul ruşinii omeneşti are atât de puţină trecere în ochii lor, încât nu numai să îndrăgească turpitudinile, ci chiar să creadă că le fac plăcere divinităţilor.

CAPITOLUL 19

Despre impietăţile săvârşite de meşteşugul magilor, care se bizuie pe sprijinul duhurilor necurate

Dar împotriva acestor metode malefice ale magilor, cu care unele fiinţe omeneşti prea nefericite şi prea lipsite de credinţă simt plăcere să se mândrească cu ele, nu voi cita ca martor public însăşi lumina zilei ? Atunci dacă reprezintă opera unor divinităţi care trebuie adorate, pentru ce izbesc în ele cu atâta severitate legile statului roman ? Oare autoritatea, care a promulgat legi severe pentru a pedepsi meşteşugul magilor, a fost instituită de creştini ? Au oare alt sens versurile scrise de cel mai strălucit poet roman Vergilius, care, neîndoielnic, se pronunţă atât de categoric împotriva acestor ticăloşii atât de dăunătoare şi de primejdioase pentru neamul omenesc :

„Jur pe zei şi pe fiinţa ta, scumpă soră, pe capul tău atât de drag,
Că fără voia mea m-am dedat acestui meşteşug al magilor"[39].

Iar într-un alt pasaj tot Vergilius se exprimă astfel referitor la aceste metode magice :

„Am văzut semănăturile secerate şi cărate aiurea, dintr-un loc în altul[40], ceea ce înseamnă că datorită acestei deprinderi blestemate, aidoma unei molime, fructele străine sunt transportate pe alte tărâmuri. Oare Cicero nu afirmă şi el că s-a consemnat şi în cele XII Table — cel mai vechi cod al legislaţiei romane — că s-a prevăzut o severă pedeapsă contra celor care se ocupă cu magia ?[41] La urma urmei, Apuleius n-a fost învinuit în faţa judecătorilor creştini pentru practicarea magiei ? Dacă Apuleius ştiuse că meşteşugul magiei imputat lui are inspiraţie divină şi corespunde credinţei, fiind în conformitate cu manifestările operelor divine, s-ar fi cuvenit nu numai să mărturisească adevărul, ci chiar să profeseze magia, acuzând legile romane mai degrabă, datorită cărora sunt prohibite asemenea practici, fiind socotite condamnabile, deşi după ei ar trebui admirată şi cultivată magia. Căci în modul acesta ar fi putut convinge pe judecători de veracitatea convingerii sale, sau ei, dacă şi-ar da seama cât de nedrepte sunt legile lor, dar cu toate acestea l-ar condamna la moarte pe cel care propovăduieşte şi elogiază asemenea practici, demonii l-ar răsplăti cu daruri demne de credinţa lui şi el nu s-ar mai teme că i se va ridica viaţa omenească, când proslăveşte operele divine ale acestora. La fel cum martirii noştri creştini, când li se obiecta ca vină credinţa în religia creştină, prin care ei cunoscuseră că această credinţă le aduce salvarea şi vor dobândi cea mai mare slavă prin viaţa veşnică, nu s-au străduit să scape de pedeapsa vremelnică pământească, ci mai degrabă mărturisind-o, practicând-o, propovăduind-o, îndurând pentru ea cu credinţă şi bărbăţie pătimirile şi chiar jertfindu-şi viaţa pentru păstrarea şi dăinuirea ei cu cucernicie, i-au determinat să se ruşineze şi să schimbe legile prin care le era interzisă propagarea creştinismului.

Există însă o cuvântare deosebit de amplă şi foarte judicios argumentată a acestui filosof platonician prin care el se apără, respingând acuzaţia practicării magiei, ca străină de concepţiile sale şi nu vrea să fie considerat nevinovat altfel decât negând ceea ce nu poate fi săvârşit de-un om nevinovat. Dar toate miracolele înfăptuite de magi, pe care Apuleius pe bună dreptate le crede condamnabile, sunt săvârşite cu ajutorul îndrumărilor şi colaborarea demonilor, dar să ne spună de ce îi crede vrednici de cinstire când afirmă

că ei sunt necesari pentru a transmite rugăminţile noastre acelor divinităţi, ale căror opere noi trebuie să le evităm, dacă vrem ca rugăciunile noastre să ajungă la adevăratul Dumnezeu.

Dar pun întrebarea : „Ce fel de rugăciuni omeneşti socoteşte Apuleius că trebuie adresate prin demoni divinităţilor bune, magice, sau din cele îngăduite ? Dacă magice, divinităţile nu vor astfel de rugăciuni. Dacă îngăduite, divinităţile nu le vor prin asemenea mijlocitori. Însă dacă un păcătos care se pocăieşte rosteşte rugăciuni, dar în cuprinsul lor introduce mai cu seamă şi ceva din magie, va căpăta oare iertare în cele din urmă prin intervenţia demonilor care l-au împins şi l-au ajutat, din cauza cărora se plânge că a căzut în păcat ? Oare chiar demonii, ca să poată obţine indulgenţa divinităţilor pentru cei care se căiesc, vor solicita ei în primul loc iertare, în semn de căinţă, pentru greşeala că datorită înşelăciunii lor au căzut în păcat ? Dar nimeni n-a afirmat vreodată asemenea învinuiri la adresa demonilor, deoarece, dacă ar fi aşa, de-a surda ar îndrăzni să solicite pentru ei onoruri divine, dacă ar dori prin pocăinţă să ajungă la harul iertării. De bună seamă, în primul caz trebuie detestată trufia, iar în secundul caz deplânsă umilinţa lor.

CAPITOLUL 20

Trebuie oare să credem că divinităţile bune cu mai multă plăcere au contacte cu demonii decât cu oamenii ?

Să admitem, deci, că un temei puternic şi extrem de imperios îi determină pe demoni să acţioneze ca intermediari între divinităţi şi oameni pentru a transmite aspiraţiile acestora şi a le aduce înapoi oamenilor, după ce-au fost realizate de divinităţi.

La urma urmei, cum se explică acest temei şi cât de mare este nevoia de împlinire ?

Temeiul este faptul că nici o divinitate nu intră în contact cu oamenii.

Strălucită sfinţenie, aşadar, a unei divinităţi care nu ia contact cu fiinţa omenească, care îi adresează rugăciuni, în schimb ia contacte numai cu aroganţii şi înfumuraţii demoni ! Nu ia contact cu omul care se pocăieşte, în schimb are întâlnire cu demonii care înşală ! Nu are contact cu omul care-şi caută refugiul la divinitate şi în schimb se întâlneşte cu demonii care-şi plăsmuiesc autenticitatea divinităţii ! Nu ia contact cu omul care-i cere îndurare, în schimb se întâlneşte cu demonii care-l îndeamnă la blestemăţii ! Nu ia contact cu omul care povăţuieşte şi atrage, prin cărţi de filosofie, poeţii spre împărăţia cerească bine orânduită, în schimb se întâlneşte cu demonii prin intermediul căpeteniilor şi pontificilor cetăţii, le organizează distracţii şi petreceri prin reprezentaţiile teatrale ale poeţilor. Nu ia contact cu omul ce se împotriveşte plăsmuirii de ticăloşii în cinstea divinităţilor, în schimb se întâlneşte cu demonii, care se desfată născocind fărădelegi neadevărate pe seama divinităţilor. Nu ia contact cu fiinţele omeneşti care pedepsesc prin legi drepte criminalele ticăloşii ale magilor, în schimb se întâlneşte cu demonii care propovăduiesc şi practică metodele magiei. Nu ia contact cu omul care se fereşte să-l imite pe demon, în schimb se întâlneşte cu demonii care se ocupă cu înşelăciunea fiinţelor omeneşti.

CAPITOLUL 21

Dacă divinităţile se folosesc de demoni în calitate de crainici şi interpreţi şi ignorează că sunt înşelaţi de ei sau se prefac că nu ştiu

Dar nu e de mirare că divinităţile simt o necesitate atât de imperioasă de-a fi înşelate cu asemenea înscenări absurde şi nedemne, dacă demonii aerieni nu le-ar da de veste divinităţilor eterice, care au grija vieţilor omeneşti, ce fac fiinţele pământeşti, tăinuind, deoarece eterul se află la distanţă departe de pământ, suspendat în văzduh pe bolta cerească, în schimb aerul se învecinează şi cu eterul şi cu pământul.

O, înţelepciune vrednică de admirat ! Ce altceva cred ăştia despre divinităţile lor, pe care îi vor în ansamblul lor să fie foarte buni, ca să aibă grija celor pământeşti ale oamenilor, ca să nu pară că sunt nedemni de cultul care li se oferă, pe de o parte şi datorită prea marei depărtări a elementelor nu au cunoştinţă de faptele şi viaţa omenirii, pe de altă parte, încât să se creadă că demonii sunt necesari şi datorită acestui fapt oamenii trebuie convinşi că trebuie adoraţi, pentru ca, prin intermediul lor, divinităţile să poată fi încunoştinţate ce se petrece în domeniul omenescului, pentru a veni în ajutorul celor ce au nevoie de sprijin. Dacă astfel stau lucrurile, aceste prea bune divinităţi mai degrabă cunosc un demon cu corpul în vecinătatea lor decât un om cu suflet bun, necesitate care nu trebuie să pricinuiască multă suferinţă, sau mai degrabă o deşertăciune, de care trebuie să ne batem joc, sau pe care trebuie s-o detestăm, pentru ca divinitatea să nu fie fără rost şi rol ! Într-adevăr, dacă divinităţile pot vedea sufletul nostru printr-un alt duh scăpat de temniţa trupului, atunci ele nu mai au nevoie de demoni în ipoteza de crainici în acest scop. Dacă însă divinităţile eterice prin intermediul forţelor fizice află manifestările, funcţiile şi senzaţiile trupeşti ale sufletelor, ca spre exemplu vorbirea, expresivitatea, gesturile, mişcările, şi, prin acestea, culeg ceea ce comunică demonii, atunci ei pot fi induşi în eroare şi prin minciunile scornite de demoni. Dar dacă pronia divinităţilor nu poate fi indusă în eroare de demoni, aceeaşi pronie nu poate ignora ce săvârşim noi.

Dar aş vrea să-mi spună filosofii ăştia dacă demonii au comunicat divinităţilor că lui Platon îi displăceau plăsmuirile poeţilor refe-ritoare la fărădelegile zeilor şi le-au tăinuit că le face plăcere, sau dacă au tăinuit totul şi au preferat ca divinităţile să ignoreze realitatea aceasta în întregime. Mai vreau să ştiu dacă au indicat aceste două situaţii şi prudenţa izvorâtă din religiozitatea lui Platon faţă de divinităţi şi pătimaşele manifestări ale poeţilor, libidinoase, jignitoare la adresa divinităţilor, sau dacă demonii n-au vrut într-ade-văr să fie cunoscută de divinităţi părerea lui Platon că el n-a vrut ca divinităţile să fie defăimate prin false învinuiri aduse de poeţi, datorită unei licenţe izvorâtă din necredinţă, fie

că nu le-a fost ruşine şi nu le-a fost teamă să dezvăluie ticăloşiile lor, demonstrând că le fac plăcere reprezentaţiile teatrale în care desfăşoară comportamentele lubrice ale divinităţilor.

Din cele patru întrebări pe care le-am formulat, să-şi aleagă pe cea la care vor să răspundă şi să constate ce mari neajunsuri sunt pricinuite reputaţiei divinităţilor bune.

Dacă vor alege prima întrebare, au să declare că divinităţilor bune nu le-a fost îngăduit să fie de acord cu părerile bunului Platon atunci când el interzicea să li se aducă injurii ; în schimb, au fost de acord cu răii demoni, când exultau de bucurie la auzul injuriilor aduse divinităţilor, deoarece divinităţile bune nu pot cunoaşte fiinţele omeneşti cu suflet bun, aflate la o distanţă prea mare de ei, decât prin intermediul răilor demoni, pe care însă, deşi sunt în vecinătatea lor, nu-i pot cunoaşte.

Dar dacă vor alege cea de-a doua întrebare la care să răspundă, şi vor declara că demonii au camuflat două lucruri, ca să nu ştie de ele divinităţile bune : în primul rând, habar n-aveau de convingerile extrem de religioase ale lui Platon şi în al doilea rând nici de plăcerile sacrilege ale demonilor : ce pot cunoaşte în mod util divinităţile în domeniul faptelor omeneşti prin intermediul demonilor, când ei habar n-au ce se hotărăşte în cinstea divinităţilor bune, prin cultul religios al celor buni, împotriva poftelor desfrânate ale demonilor răi ?

Dar dacă vor recurge la alegerea celei de-a treia întrebări şi vor răspunde că divinităţile au luat cunoştinţă prin aceiaşi crainici — demonii — nu numai de părerea lui Platon, care interzice rostirea de injurii la adresa divinităţilor, dar şi de ticăloşia demonilor care se bucură de jignirile aduse divinităţilor ; oare aceasta înseamnă a comunica sau a insulta ? Oare divinităţile dau ascultare ambelor situaţii în modul acesta, cunosc ambele situaţii în modul acesta, încât nu numai că nu-i opresc pe demonii cei răi să aibă acces la ei, deşi îşi manifestă adversitatea faţă de demnitatea divinităţii lor şi faţă de convingerile religioase ale lui Platon, ba chiar dau însărcinări prin răii demoni din vecinătatea lor să transmită daruri bunului Platon, atât de departe de ei ? Într-adevăr, o serie de elemente cvasiînlănţuite i-au înmănuncheat într-o asemnea măsură, încât să poată fi

asociaţi împreună cu aceia de care sunt defăimaţi, în schimb să nu poată fi alături de cel care îi apără, cunoscând ambele stări de lucruri, dar neputând modifica ori strămuta ponderea aerului şi pământului.

Acum, referitor la cea de-a patra întrebare rămasă, dacă se va recurge la alegerea ei, aici situaţia e şi mai rea, comparativ cu celelalte. Căci cine ar suporta să audă că dacă demonii au comunicat divinităţilor plăsmuirile oribile ale poeţilor referitoare la ticăloşiile săvârşite de zeii nemuritori, precum şi reprezentaţiile teatrale lubrice nedemne de divinităţi, care sunt şi concupiscenţele lor cele mai mistuitoare şi plăcerile lor cele mai gustate şi au trecut sub tăcere faptul că Platon a fost de părere, rostindu-se cu gravitate filosofică, că toate acestea trebuie îndepărtate din republica cea mai bine organizată, încât acum divinităţile faustice să fie obligate a cunoaşte prin astfel de crainici neajunsurile celor mai rele făpturi, şi nu străini, ci a aceloraşi crainici, în schimb să nu li se permită să cunoască concepţiile şi părerile filosofilor exprimate împotriva demonilor, cu toate că acelea sunt spre ocara divinităţilor însele, iar acestea, spre cinstirea lor ?

CAPITOLUL 22

Despre necesitatea desfiinţării cultului demonilor, în dispreţul concepţiilor lui Apuleius

Prin urmare, deoarece nu-i necesar să recurgem la alegerea nici uneia din cele patru chestiuni de mai sus, în scopul ca nu care cumva să rezulte, datorită oricăreia din ele, să se tragă o concluzie atât de negativă în privinţa divinităţilor, se deduce că nu trebuie câtuşi de puţin să credem în strădaniile depuse de Apuleius de-a ne convinge — şi de părerea lui mai sunt şi alţi filosofi — că demonii sunt mijlocitorii între divinităţi şi oameni, având un cvasirol de crainici şi de interpreţi, ca de aici de pe pământ să transmită divinităţilor cererile noastre şi din eter să ne aducă pe pământ ajutoarele date de ele, dar există nişte duhuri necurate extrem de dornice de-a face numai rău, tare străine de spiritul dreptăţii, pline de hipertrofie, livide la chip datorită urii nutrite, pornite spre înşelăciune, care-şi au sediul în aerul acesta, deoarece alungate din sublimitatea văzduhului ceresc au fost, pe bună dreptate, osândite mai înainte la o strămutare a domiciliului fără putinţă de revenire, în noul sediu destinat aidoma unei temniţe. Cu toate acestea, deoarece locul aerului este deasupra pământului şi apelor, aceşti demoni nu sunt mai presus de oameni, prin merite, pentru acest motiv pentru că îi întrec cu cea mai mare uşurinţă, nu prin corpul pământesc, ci prin mintea lor aleasă şi credinţa în adevăratul Dumnezeu, care le acordă oamenilor sprijinul său.

Cu toate acestea, duhurile necurate îi subjugă de-a dreptul ca pe nişte prizonieri şi sclavi pe unii demoni, nevrednici de-a fi părtaşii adevăratei credinţe — cea creştină, din rândul cărora pe-o foarte mare parte i-au convins prin nişte semne înşelătoare, dar care stârneau uimirea multora, fie a unor fapte, fie a unor prevestiri, că ei sunt zei adevăraţi. Unii oameni însă, observând cu mai mare atenţie şi perspicacitate şi constatând cât erau de păcătoşi, n-au putut fi convinşi de duhurile necurate că ele sunt divinităţi şi şi-au imaginat că aceştia nu pot fi altceva decât nişte crainici intermediari între divinităţi şi oameni, care urmăresc să dobândească avantaje. Cu toate acestea, în pofida lui Apuleius[42] şi a acestor filosofi, oamenii nu le-au acordat crezare şi nu au socotit că trebuie să le acorde cinstire, n-au putut fi convinşi că demonii sunt zei, deoarece îşi dădeau seama cât erau de răi şi ei vroiau ca toate divinităţile să fie bune, dar nu îndrăzneau să afirme că îndeobşte nu sunt demni de cinstire divină, mai cu seamă pentru a nu se simţi jignite unele noroade care, datorită unor superstiţii învechite, vedeau că se oficiază în temple slujbe religioase.

CAPITOLUL 23

Ce concepţii a avut Hermes Trismegistus despre idolatrie şi de unde a putut el şti că trebuiau îndepărtate superstiţiile egiptene ?

Într-adevăr, Hermes Egipteanul, căruia i se mai spune şi Trismegistus, a intuit şi a scris diferite chestiuni despre acei idoli.

Apuleius afirmă că idolii, negreşit, nu sunt divinităţi. Însă cum el spune că aceşti demoni se situează între oameni şi zei şi îndeplinesc rolul de mijlocitori, încât să iasă în vileag că sunt necesari pentru oameni în faţa divinităţilor, el nu separă cultul acestora de religia divinităţilor eterice.

Însă acel egiptean afirmă că unele divinităţi au fost create de Dumnezeul suprem, iar altele de oameni.

Cine aude această afirmaţie, aşa cum am arătat eu, crede că e vorba de statui, deoarece acestea sunt sculpturi făcute de mâinile oamenilor. Şi el subliniază că statuile vizibile şi palpabile reprezintă cvasicorpurile divinităţilor. Există în interiorul statuilor într-o oarecare măsură şi duhuri chemate (să le însufleţească), care posedă oarecare putere, fie ca să pricinuiască un rău, fie pentru a îndeplini unele dorinţe ale celor din partea cărora sunt aduse onoruri divine, se oficiază ceremoniile cultului.

Prin urmare, duhurile invizibile printr-un mecanism oarecare cu părţile vizibile au fost puse în contact cu părţile vizibile de materie fizică, în scopul ca statuile dedicate şi destinate acelor duhuri să fie statui cvasiînsufleţite ; asta înseamnă — spune el — a crea divinităţi, dar concomitent că oamenii au fost dotaţi cu marea şi uimitoarea putere de-a crea divinităţi.

Eu voi reproduce cuvintele acestui egiptean, Hermes Trismegistus, aşa cum au fost traduse în limba noastră : „Află Asclepius, că datorită faptului că ni se porunceşte de sus să arătăm înrudirea şi comuniunea oamenilor cu divinităţile, ce har şi putere are fiinţa omenească ! — spuse el. Domnul şi Părintele nostru, care este Prea

înaltul Dumnezeu — continuă el — aşa cum el este Creatorul cereştilor divinităţi, la fel şi omul este creatorul plăsmuirilor de zei, care în templele lor sunt satisfăcuţi că se aseamănă cu oamenii“[43]. Şi puţin mai departe spune : „În chipul acesta omenirea, amintindu-şi în permanenţă de firea şi obârşia sa, va persevera în privinţa imitării acelei Dumnezeiri, în scopul ca, aşa cum Tatăl şi Domnul nostru a creat divinităţi eterne, ca să-i fie aidoma lui, la fel şi omul şi-a întruchipat divinităţile sale, după chipul şi asemănarea sa“[44].

Atunci acest Asclepius, cu care se întreţinea cel mai mult egipteanul, i-a răspuns, spunându-i : „Te referi la statui, Trismegistus ? — Da, la statui, spuse el. — Asclepius, îţi dai seama până la ce punct îţi exprimi tu neîncrederea ? — Da, despre statuile care sunt pline de sensibilitate, de spiritualitate, care înfăptuiesc opere atât de grandioase, vorbesc despre statuile presciente ale viitorului şi-l proorocesc prin zaruri, oracole, visuri şi prin câte alte moduri, care sunt cauzele slăbiciunilor omeneşti şi le vindecă şi aduc tristeţea sau bucuria, după cum merită omul. — Oare nu ştii Asclepius, că Egiptul reprezintă imaginea cerului, sau ceea ce e mai adevărat că aici este strămutarea şi coborârea — centrul de contact — a tuturor măsurilor şi actelor care sunt diriguite şi luate în cer ? Şi dacă e vorba s-o spunem mai pe şleau, Egiptul, pământul lui, reprezintă templul întregii lumi. Şi totuşi, deoarece se cuvine ca un înţelept să ştie totul dinainte, nu e permis să ignoraţi acest lucru ; va veni o vreme când se va învedera că egiptenii în zadar au păstrat cu pioşenie în mintea lor o vie credinţă în Dumnezeire“[45].

Apoi Hermes Trismegistus a continuat să vorbească mult de acel subiect, în care în mod evident se prevesteşte acea vreme când religia creştină, cu cât e mai adevărată şi mai sfântă, cu atât răstoarnă şi prăvăleşte cu mai mare străşnicie (şi neîngrădire) toate plăsmuirile şi fantasmagoriile înşelătoare, însă prin harul prea adevăratului Mântuitor îl scapă şi îl izbăveşte pe om de acei zei pe care şi-i face omul şi îl orânduieşte a fi supus acelei Dumnezeiri care l-a creat pe om. Însă Hermes Trismegistus, când face asemenea preziceri, vorbeşte ca un prieten susţinător al aceloraşi

înşelătorii făcute de demoni şi nu rosteşte răspicat numele de *creştin*, ci vorbeşte aşa fel de parcă ar fi desfiinţate şi nimicite instituţii, prin păstrarea şi dăinuirea cărora în Egipt s-ar fi putut înfăptui o veridică similitudine a imaginii cereşti, deşi el, deplângând cu jale cele ce vor veni, le mărturiseşte sub forma unei propovăduiri. Într-adevăr, acest egiptean face parte din rândul celor despre care apostolul Pavel spune : „Cei care l-au cunoscut pe Dumnezeu nu l-au proslăvit ca pe adevăratul Dumnezeu, nu i-au adus lui mulţumiri, ci s-au pierdut în cugetările lor şi s-a întunecat inima lor smintită, căci spunând că ei sunt înţelepţi au devenit nebuni şi au preschimbat slava lui Dumnezeu cel neîntinat într-un chip aidoma fiinţei omeneşti plină de stricăciune“[46], precum şi celelalte, pe care, a le enumera, înseamnă a cheltui multă vreme.

Într-adevăr, acest egiptean afirmă în nenumărate rânduri asemenea adevăruri despre unicul şi adevăratul Dumnezeu, creatorul lumii. Dar nu pot să-mi dau seama din ce pricină a ajuns el la acea întunecare a minţii şi împietrire a inimii, încât să alunece până într-acolo, încât întotdeauna a vrut să subordoneze oamenii divinităţilor păgâne, despre care tot el mărturiseşte că sunt creaţiile omului şi-i deplânge spunând că în viitorul apropiat aceste divinităţi vor dispărea, de parcă acest fapt ar constitui o nefericire pentru oameni, când ei sunt predominaţi de plăsmuirile lor, când mai uşor ar fi ca adorând drept divinităţi pe aceia pe care i-a creat omul, nici el însuşi să nu fie om, decât cu condiţia ca prin cinstirea lui să poată deveni divinităţi aceia pe care acest om i-a creat. Într-adevăr, mai repede se poate întâmpla ca o fiinţă omenească, ridicată la loc de cinste, dar lipsită de inteligenţă, să fie comparată cu patrupedele[47], decât ca omul, creaţia lui Dumnezeu, făcută după chipul şi asemănarea lui, să fie considerată mai presus creaţia omului. De aceea, pe bună dreptate şi e de la sine înţeles pentru ce omul s-a îndepărtat de Dumnezeu care l-a creat, când l-a ridicat mai presus de sine pe cel pe care el însuşi l-a făcut.

Hermes Egipteanul era îndurerat şi deplângea aceste deşarte, înşelătoare şi primejdioase sacrilegii, deoarece el ştia că va veni o

vreme când vor fi înlăturate, însă el era îndurerat şi le deplângea cu atâta lipsă de simţul ruşinii, cu cât le ştia cât de lipsite sunt de înţelepciune. Într-adevăr, nu i le descoperise prin revelaţia Sfântului Duh, cum se petrecuse cu sfinţii profeţi, care prevăzând acestea, rosteau exultând de voioşie : „Dacă omul îşi va face zei, dar iată că aceştia nu sunt zei !“[48] Şi într-un alt loc : „Va veni acea zi — zice Domnul — în care voi stârpi de pe pământ numele idolilor şi atunci aceştia vor dispărea din amintirea lor“[49]. Sfântul Isaia face profeţia în privinţa Egiptului în chip deosebit, referitor la acest fapt : „Şi vor fi îndepărtaţi din faţa lui idolii Egiptului şi biruită le va fi inima“[50] — şi altele de acest fel.

Din această categorie făceau parte şi aceia care se bucurau că va veni ceea ce ştiau că a venit, cum a fost Simeon, cum a fost Ana, care ştiau că de curând s-a născut Iisus, cum a fost Elisabeta, care la rându-i a ştiut că Iisus a fost conceput prin coborârea Sfântului Duh[51]. La fel cum s-a întâmplat cu Petru, care prin revelaţia Tatălui i-a spus Mântuitorului : „Tu eşti Hristos, Fiul lui Dumnezeu cel viu“[52]. Acestui egiptean însă acele duhuri îi arătaseră că va veni vremea pierzaniei sale, la fel ca atunci când duhurile necurate i-au spus lui Iisus, în timpul vieţii lui, tremurând de frică : „De ce-ai venit înainte de vreme, ca să ne pierzi ?“[53], fie pentru că pe neaşteptate Iisus s-a înfăţişat înaintea acestor duhuri, ceea ce credeau că aşa se vor petrece lucrurile, dar mai târziu, fie că vorbeau de însăşi acea pierzanie a lor, în urma căreia cei cunoscuţi aveau să fie priviţi cu dispreţ, şi acest fapt se petrecea *înainte de timp*, adică înaintea judecăţii viitoare prin care erau osândiţi să îndure o pedeapsă veşnică împreună chiar cu toate făpturile omeneşti care erau în cârdăşie cu duhurile necurate, aşa cum glăsuieşte cuvântul religiei, care nu înşală şi nu se lasă înşelată, dar nu după cum afirmă Hermes Trismegistus, care, bătut de toate vânturile, îmbătat cu o învăţătură neadecvată[54] şi amestecând adevărul cu minciunile, se vaietă că o să dispară o religie pe care mai apoi o declară că e greşită.

CAPITOLUL 24

Cum a declarat Hermes Trismegistus că părinţii săi au greşit pentru ca ulterior să-şi exprime obida că credinţa sa în duhuri necurate şi idoli a trebuit să fie desfiinţată

Într-adevăr, Hermes Trismegistus, după ce-a afirmat multe în această privinţă, revine la acelaşi subiect, ca să repete în privinţa divinităţilor ce-au făcut oamenii şi să spună : „Ceea ce am spus legat de această temă ajunge. Să ne întoarcem la problema omului şi a raţiunii, pe temeiul căruia omul a fost definit ca fiinţă raţională dotată cu har divin. Într-adevăr, se cuvine să admirăm mai puţin cele ce s-au afirmat în privinţa omului, cu toate că trebuie să stârnească uimire. Ca atare, faptul că omul şi-a descoperit (geneza) şi natura sa divină şi şi-a impus-o, a contribuit la biruinţa acestei concepţii şi a stârnit admiraţia tuturor. Deci, pentru că strămoşii noştri se abăteau mult de la adevăr, oscilând cu raţionamentele asupra credinţei în divinităţi, fără a lua în considerare problema cultului şi a religiei de natură divină, au descoperit o metodă cu ajutorul căreia să creeze divinităţi. Graţie acestei metode născocite, ei i-au mai adăugat acestei religii (resurse) şi mijloace adecvate, provenite din natura lucrurilor, şi folosind tot felul de combinaţii, pentru că nu erau capabili să furnizeze şi suflete evocând duhurile demonilor sau îngerilor, le-au introdus prin formule în statuile (zise) sfinte şi în ceremoniile sacre ale misteriilor, cu prilejul cărora idolii ar fi putut avea posibilităţi de-a face bine sau rău"[55].

Nu-mi dau seama dacă demonii înşişi siliţi prin jurământ (să spună) adevărul ar declara la fel cum a declarat acest egiptean : „Deoarece strămoşii noştri — spune el — făceau mari greşeli în privinţa raţionamentului necesităţii existenţei divinităţilor, fiindcă nici ei nu credeau şi în afară de aceasta nu practicau oficieri de ceremonii în cadrul cultului şi religiei divine, au născocit metoda de-a crea divinităţi". Mă întreb de ce oare a spus el că strămoşii au greşit

într-o foarte mică măsură, prin faptul că au născocit această metodă de-a crea divinităţi, şi s-au mulţumit numai să afirme : „Au greşit", în loc să declare adevărul adevărat : „Au greşit mult !" Prin urmare, această apreciabilă greşeală şi lipsa de credibilitate i-au determinat pe mulţi care nu practicau cultul şi religia divină să recurgă la măsura creării de divinităţi ! Dar cu toate acestea, faptul că imensa greşeală şi lipsa de credulitate şi aversiunea sufletescă a oamenilor faţă de cultul şi religia divină, au născocit soluţia creării de divinităţi, îl îndurerează pe acest înţelept şi deştept bărbat, de parcă ar fi convins că va veni o vreme în care religia acestor divinităţi va fi abolită.

Daţi-vă seama dacă, pe de o parte, datorită insuflării harului divin, Hermes a dezvăluit greşeala trecută a strămoşilor lor, dar datorită şi unui diavolesc imbold el a fost împins să deplângă şi viitoarea pedeapsă a demonilor. Într-adevăr, dacă strămoşii, prin gravele lor greşeli referitor la temeiul raţional al existenţei divinităţilor, datorită lipsei de credinţă şi aversiunii sufleteşti faţă de cult, n-au mai ţinut seama de vreun cult şi ce scop urmăreşte religia divină, au născocit o metodă prin intermediul căreia pot fi create divinităţi. Într-adevăr, ceea ce a statornicit mulţimea, datorită rătăcirii, a desfiinţat calea adevărului. Ceea ce-a instituit omul, sclav al necredinţei sale, a desfiinţat adevărata credinţă.

Ceea ce-a produs aversiunea faţă de cultul divinităţilor, a fost anihilat de convertirea către unicul, adevăratul şi sfântul Dumnezeu şi nu numai în Egipt, singura ţară unde Hermes Trismegistus deplânge dispariţia duhurilor necurate şi a demonilor, ci pe întregul pământ care-i intonează Domnului noi cântări, aşa cum au prevestit Scripturile cu adevărat sfinte şi cu adevărat profetice, în care s-a scris : „Intonaţi Domnului o nouă cântare ! Cântaţi întregul pământ Domnului"[56], deoarece titlul acestui psalm este : „Când se zidea casa după scăparea din captivitate". Într-adevăr, se zideşte Domnului drept casă Cetatea lui Dumnezeu, care este Sfânta Biserică, pe întregul pământ, după acea captivitate în care demonii îi deţineau prizonieri pe acei oameni, pentru care cei ce cred în Dumnezeu îi zidesc casa cu pietre cvasivii[57]. Căci nu pentru că omul crea divinităţi nu era subjugat de acestea, el care-i crease, când

prin instituirea cultului omul era ademenit în cârdăşia lor, cârdăşie o denumesc nu a unor idoli nesăbuiţi şi reduşi, ci a unor demoni versaţi. Căci ce altceva sunt aceşti idoli decât numai ce spune aceeaşi *Sfântă Scriptură* : „Au ochi, dar nu vor vedea“[58] şi orice lucrare se face din materie, chiar cu iscusinţă ; totuşi a fost nevoie să spunem că din ea lipseşte simţirea şi viaţa. Dar duhurile necurate prin aceiaşi idoli, datorită acelor ticăloase plăsmuiri, încătuşând prin ademenire sufletele adoratorilor cultului lor, îi luaseră captivi, atrăgându-i în oribila lor cârdăşie. De aceea spune apostolul Pavel : „Ştim că idolul nu înseamnă nimic, dar jertfele aduse de neamuri le fac pentru demoni, nu pentru Dumnezeu. Eu nu vreau să deveniţi părtaşii demonilor !“[59]. Deci, în urma acestei captivităţi, în care oamenii erau deţinuţi de răii demoni, se zideşte casa Domnului pe întregul pământ. De aici şi-a luat titulatura acel psalm în care se spune : „Intonaţi Domnului noua cântare ! Cântaţi Domnului ! Binecuvântaţi numele lui ! Binevestiţi zi după zi salutul lui ! Vestiţi neamurilor slava lui, minunatele lui fapte tuturor popoarelor, pentru că mare şi prea slăvit e Domnul şi mai cumplit decât toţi zeii. Pentru că toţi zeii neamurilor au făcut demonii, dar Domnul Dumnezeul nostru a făcut cerurile“[60].

Deci pentru care temei s-a simţit îndurerat egipteanul Hermes Trismegistus că are să vină o vreme în care va dispărea cultul idolilor şi domnia demonilor asupra celor care se închină lor, sub imboldul unui duh necurat şi care vroia să rămână pentru totdeauna în această captivitate, după sfârşitul căreia cântă psalmistul că se zideşte casa pe întregul pământ. O prevestea Hermes în jelania sa, o prevestea profetul, bucurându-se. Şi pentru că a biruit Sfântul Duh prin care sfinţii profeţi au intonat cântarea şi însuşi Hermes Trismegistus a fost nevoit să mărturisească acestea, el care nu vroia şi se jeluia că se desfiinţează cultul idolilor, dar nu de către cei înţelepţi, de cei credincioşi, de fiinţele cucernice, ci de cei rătăciţi, de cei lipsiţi de orice credinţă, care au părăsit cultul religiei divinităţilor, şi că toate acestea au fost orânduite în miraculoase chipuri. Cu toate că egipteanul le dă acestor idoli denumirea de *zei*, totuşi când spune că au fost creaţi de asemenea oameni, cu care nu trebuie să ne asemănăm, vrând-nevrând susţine că aceste divinităţi

nu trebuie adorate de acele fiinţe omeneşti care nu sunt aşa cum au fost cei care i-au creat, cu alte cuvinte de înţelepţi, credincioşi, evlavioşi. Concomitent egipteanul demonstrează că înşişi oamenii care au creat divinităţile le-au importat din alte părţi, ca să aibă şi ei divinităţi pe acelea care în realitate nu erau divinităţi. E adevărat ce spune profetul : „Dacă omul va face zei, dar iată că ei nu sunt zei !“[61].

Prin urmare, astfel de divinităţi, opera unor astfel de oameni, făcuţi cu meşteşug artistic de asemenea oameni (cum i-a denumit Hermes), adică duhurile necurate în complicitate cu idolii prin nu ştiu ce meşteşug artistic au subordonat dorinţele lor până la încătuşare, nişte oameni care au creat aceste divinităţi. Totuşi, nu le-a atribuit sarcina pe care a menţionat-o platonicianul Apuleius (despre care am arătat îndeajuns, afirmând ce teze necorespunzătoare realităţii susţine şi ce absurde păreri are), ca ei să fie interpreţii şi intermediarii între divinităţile pe care le-a făcut Dumnezeu, şi oamenii, pe care tot Dumnezeu i-a făcut, ele ducând rugăciunile şi cererile oamenilor şi aducând de-acolo împlinirile. Negreşit, e prea mult să crezi că zeii pe care i-au creat oamenii au mai multă putere ca divinităţile pe care le-a făcut Dumnezeu, că au mai multă putere decât oamenii înşişi, pe care tot Dumnezeu i-a făcut. Căci un demon ataşat de-o statuie, printr-un procedeu artistic lipsit de pioşenie, a fost făcut de om divinitate, dar aidoma acelui om, nu tuturor oamenilor. Atunci cum ar putea fi această divinitate pe care nu ar putea-o face decât o fiinţă omenească rătăcită, lipsită de credinţă şi cu aversiune faţă de adevăratul Dumnezeu ? Apoi dacă demonii care sunt adoraţi în temple, identificaţi cu anumite divinităţi, reprezentaţi cu nu ştiu ce întruchipări vizibile, adică cu nişte idoli de acei oameni care le-au creat printr-un meşteşug artistic ; ei bine, acei oameni care au creat aceste divinităţi, pentru că sunt victimele unei rătăciri care s-au abătut de la cultul şi religia divină, totuşi, neîndoielnic, sunt oameni mai de ispravă decât divinităţile pe care cu meşteşug artistic le-au creat. Mai rămâne ca ceea ce pot ei să facă, în aceeaşi măsură ca şi demonii, fie mai mult dăunând decât aducând binefaceri, deoarece aceştia mai mult înşală, sau fac rău pe faţă (totuşi nu oricare rău şi nici oricând, decât numai atunci când înalta şi tainica Providenţă a lui Dumnezeu permite), n-au

o prea mare putere în rândurile oamenilor, aidoma unor mijlocitori între oameni şi divinităţi prin intermediul prieteniei cu zeii. Într-adevăr, aceştia nu pot fi prieteni cu divinităţile faustice, cărora noi le dăm denumirea de *îngeri sfinţi* şi *creaturi raţionale,* care sălăşluiesc în ceruri ca toţi sfinţii, îi predomină pe unii, având întâietate sau puteri[62], dar îndeobşte nu pot fi în relaţii bune cu divinităţile faustice, pentru că sunt tare departe de ei şi afecţiunile sufleteşti, tot aşa cum sunt la antipod viciile de virtuţi şi răutatea de bunătate.

CAPITOLUL 25

Despre acele virtuţi care pot fi comune sfinţilor îngeri şi oamenilor

Prin urmare, noi nu putem ajunge să ne bucurăm de bunăvoinţa sau binefacerile divinităţilor bune sau mai degrabă a îngerilor, prin intermediul demonilor, a îngerilor numai prin asemănare. Căci dacă suntem cu aceştia împreună, convieţuim cu ei, îl adorăm pe Dumnezeu în acelaşi chip cum îl adoră şi îngerii, cu toate că nu-i putem vedea cu ochii fiinţei noastre trupeşti. Dar dacă suntem dominaţi de slăbiciuni şi defecte, dotaţi cu o vrere neasemănătoare cu a îngerilor şi cu un fragil caracter, cu atât mai vârtos suntem departe de ei datorită stilului nostru de viaţă, comportamentelor noastre şi nu de mediul în care trăim cu fiinţa noastră fizică. Căci noi oamenii nu ne identificăm cu îngerii, pentru că convieţuim pe pământ, datorită condiţiilor trupeşti, ci pentru că ne înfruptăm din bunurile pământeşti, întinându-ne inimile, simţirea[63]. Când însă suntem echilibraţi, străduindu-ne să fim cum sunt îngerii, ne putem apropia de ei prin puterea credinţei, dacă credem că cu sprijinul lor ne va hărăzi fericirea Dumnezeu, care ne-a creat pe noi.

CAPITOLUL 26

Toate religiile păgâne s-au axat în jurul problemei morţii

Negreşit, e necesar să luăm în considerare teza pe care acest egiptean o susţinea, când era îndurerat că are să vină o vreme când vor dispărea toate cultele păgâne din Egipt, declarând că în Egipt cultele religioase au fost instituite de oameni cu concepţii mult eronate, dominaţi de necredinţă şi cu aversiune faţă de cultul unei religii divine. Între altele, el spunea : „Atunci acest pământ, cel mai sacru aşezământ al altarelor, va fi cât se poate bântuit de morminte şi plin de decedaţi"[64], ca şi cum dacă nu vor fi desfiinţate acele culte oamenii n-au să mai moară, sau au să fie înmormântaţi în alte părţi morţii. Şi astfel, cu cât se va scurge mai mult timp şi vor trece mai multe zile, cu atât va fi mai mare numărul mormintelor din cauza numărului mai mare de morţi.

Dar în mod evident egipteanul e îndurerat, deoarece amintirea martirilor noştri va înlocui templele şi altarele lor, încât, neîndoielnic, cei care vor citi acestea, cu un sentiment depărtat de noi şi pervertit, vor crede că păgânii şi-au adorat divinităţile în temple, în schimb noi nu adorăm morţii în morminte. Într-adevăr, fiinţele omeneşti care locuiesc la munte, lipsite de credinţă, datorită împietririi inimilor şi cumplitei orbiri sufleteşti, îşi pierd însuşirile bune şi când apare ceva frapant în faţa ochilor nu vor să mai vadă nimic ; încât, dacă răsfoiesc toate cărţile păgâne nu vor găsi, sau cu greutate vor găsi menţionate divinităţile care n-au fost oameni, cărora după moarte li s-au acordat onoruri divine. Las la o parte şi faptul că şi Varro afirmă că la romani toţi morţii devin zei mani şi dovedeşte acest fapt prin acele ceremonii cultuale care sunt oficiate aproape tuturor celor răposaţi, amintind că cu acest prilej se reprezintă şi scene funerare, ca şi cum acest eveniment ar avea semnificaţia celei mai puternice dovezi a divinităţii celui dispărut, care ceremonii cu jocuri scenice nu se oficiază decât divinităţilor.

Hermes Trismegistus însuşi, de care mă ocup acum, se exprimă astfel în aceeaşi carte a sa, în care prevestind parcă viitoarele evenimente, jelindu-se : „Această ţară, cea mai sacră patrie şi sanctuar al altarelor şi templelor, va deveni locaşul cel mai plin de morminte şi de morţi", relevând faptul că divinităţile şi locuitorii Egiptului au fost răpiţi de moarte. Într-adevăr, după ce-a făcut această afirmaţie, strămoşii săi care au rătăcit mult în privinţa raţiunii existenţei divinităţilor, nemaiavând o credinţă şi nemaiţinând seama de vreun cult şi de vreo religie divină, au născocit (şi recurs) la un mijloc prin care să creeze divinităţi : „Acestui mijloc născocit — spune el — i-au adăugat un cvasimotor dinamizant corespunzător, luat din natura lucrurilor, combinându-le pe amândouă laolaltă (cu iscusinţă), deoarece nu erau capabili să făurească şi suflete, evocându-le pe ale demonilor şi îngerilor, le-au înveşmântat cu imagini sfinte şi le-au introdus în ceremoniile misterelor divinităţilor, prin intermediul cărora aveau posibilitatea idolii să aibă resurse şi pu-tere de-a face bine sau rău". Ca să dovedească veracitatea susţinerii sale prin cvasiexemplificări, Hermes adaugă : „Într-adevăr, strămoşul tău, Asclepius, primul fondator al medicinei, în cinstea căruia s-a târnosit un templu, în munţii Libiei, aproape de ţărmul mării bântuite de crocodili, unde se află pământescul om, adică trupul său, căci ce-a rămas din strămoşul tău, sau mai degrabă întreaga sa fiinţă, sau dacă în cuprinsul termenului *viaţă* este subînţeles omul întreg, căci partea mai bună — adică sufletul său — s-a suit la cer, oferindu-şi şi acum omenirii întregul său sprijin, graţie puterii sale divine, pe care obişnuia să-l ofere prin arta sa medicală"[65].

Iată — spuse egipteanul în continuare — că Asclepius, plecat din viaţă, este adorat ca divinitate în acel loc unde-şi avea mormântul, mit născocit de egiptean şi inducând şi pe alţii în eroare, deoarece Asclepius s-a suit la cer.

Apoi Trismegistus a mai adăugat următoarele (din convorbirea cu Asclepius, relatată în cartea sa) : „Hermes, al cărui nume strămoşesc îl port, pe baza acestui nume şi a faptului că sălăşluieşte în patria lui, nu-i ajută şi nu le conservă viaţa tuturor muritorilor care vin din toate părţile ?"[66] Într-adevăr, acest Hermes, adică Mercur, este o divinitate mai importantă, despre care egipteanul susţinea că a fost strămoşul său — zice-se că trăieşte în Hermopolis, în cetatea de unde provine numele său. Iată că egipteanul susţine că cele două divinităţi, Asclepius[67] şi Mercur, au fost oameni. Negreşit, în privinţa lui Asclepius şi grecii şi latinii cred la fel. În schimb, despre Mercur mulţi susţin că n-a fost muritor de rând, pe care, cu toate acestea, Trismegistus declară că această divinitate a fost strămoşul său. În realitate însă unul este zeul Mercur, altul este Hermes Trismegistus, deşi amândoi poartă acelaşi nume. Eu nu-i contest susţinerea, combătându-l mult că unul este acela, altul este el. Dar adevărul (incontestabil) e acesta, ca şi în cazul lui Asclepius : Mercur din om a devenit divinitate, după mărturia proprie a lui Trismegistus, un bărbat extrem de important în ţara alor săi — Egiptul — nepotul lui Mercur.

La cele de mai sus egipteanul mai adaugă, spunând : „Pe Isis, soţia lui Osiris, o ştim ce mult bine a făcut oamenilor când era bine dispusă, dar când era prost dispusă şi mâniată, câte neajunsuri n-a săvârşit !" Apoi, ca să demonstreze că divinităţile fac parte din acea categorie pe care îi creează oamenii cu acele mijloace şi talente artistice (de aici dă să se înţeleagă că el crede că au existat demoni, proveniţi din duhurile oamenilor morţi, pe care cu ajutorul sistemului artistic născocit de anumiţi oameni, după multe rătăciri, din rândurile celor lipsiţi de orice credinţă şi adversarilor oricărei religii — spune el — deoarece aceia care creau divinităţi nu erau capabili să creeze şi suflete), au introdus nişte mecanisme în statui, după ce-a vorbit despre Isis, despre care am amintit, „ştim la câte s-a împotrivit, când era supărată"; şi pe urmă a adăugat: „Într-adevăr, pentru nişte divinităţi pământeşti şi lumeşti, e uşor să se mânie, de vreme ce sunt provenite din oameni făcuţi şi constituiţi din ambele structuri — şi omeneşti şi divine". Din „ambele structuri" spune el, adică din suflet şi corp, ceea ce înseamnă că în locul sufletului intră demonul şi în locul corpului, statuia. „De aceea — spune Trismegistus — se întâmplă că egiptenii denumesc *sacre* aceste animale şi adoră în fiecare cetate sufletele acelor fiinţe omeneşti ale căror opere au fost consacrate în timpul vieţii lor, astfel încât sunt conduse potrivit legislaţiilor create de aceste personalităţi şi cetăţile au luat numele acestora"[68].

Atunci ce rost mai are acea imputare plângăreaţă a lui Hermes Trismegistus când spune că Ţara Egiptului, cândva cel mai sacru sanctuar al templelor şi altarelor, are să devină în viitor o hecatombă extrem de plină de morminte şi de morţi ? Oare acel duh înşelător, din imboldul căruia egipteanul Hermes glăsuia astfel, a fost silit de acel demon să declare atunci că Egiptul a devenit ţara extrem de plină a mormintelor şi morţilor, pe care locuitorii ei îi adorau ca pe nişte divinităţi ? Adevărul este că durerea demonilor se rostea prin egiptean, ei care se văicăreau că se văd ameninţaţi de viitoarele pedepse datorită amintirii sfinţilor mucenici creştini. Căci în numeroase locuri de acest fel[69] erau torturaţi creştinii care-şi mărturiseau credinţa şi trupurile lor zăceau pe la răspântii.

CAPITOLUL 27

Ce fel de cinstire acordă creştinii martirilor credinţei în Mântuitor ?

Cu toate acestea noi creştinii nu le hărăzim temple, nu le organizăm culte, nu înfiinţăm preoţii, nu le oficiem sacrificii în cinstea acestor martiri ai noştri, ci pentru credinţa în Dumnezeu, deoarece numai el e Dumnezeul nostru, martirii nu sunt divinităţi. Negreşit, le cinstim memoria ca pe-a unor sfinţi ai lui Dumnezeu, care pentru triumful adevărului s-au luptat până la moartea trupurilor lor, în scopul ca adevărata religie să fie adusă la cunoştinţă celor cu o greşită credinţă, cu convingeri necorespunzătoare, pentru că dacă mai există unii care aveau altă credinţă — pe cea păgână — acuma, de teamă, o tăinuiesc.

Dar cine a ascultat vreodată un preot al credincioşilor creştini, glăsuind în faţa altarului ridicat pentru oficierea slujbelor deasupra trupului unui martir, pentru cinstirea şi slava lui Dumnezeu în rugăciunile sale : „Îţi ofer în amintirea ta ţie, Petre, sau Paule, sau Cypriene jertfe !", pentru că e datina ca la mormintele lor să se ofere ofrande sub forma unor jertfe făcute lui Dumnezeu, care i-a făcut pe aceşti răposaţi şi pe oameni, şi pe martiri, pe care i-a alăturat sfinţilor săi îngeri, acordându-le onoruri cereşti, pentru ca noi prin acea ceremonie religioasă să-i aducem mulţumiri adevăratului Dumnezeu pentru biruinţele lor. Într-o asemenea împrejurare noi să fim îndrumaţi prin reîmprospătarea amintirii martirilor noştri ca să-i cerem lui Dumnezeu sprijin, ca să avem parte de acelaşi fel de coroane şi de răsplată ? Prin urmare, oriunde se oficiază slujbele religioase pentru credincioşii creştini, în locurile unde au fost chinuiţi şi ucişi martirii, se cuvine să se aducă la morminte numai flori în amintirea lor, nu să se oficieze ceremonii şi nici să se aducă jertfe pentru morţi, ca pentru divinităţile păgâne.

Cine însă aduce acolo ca prinos bucate pentru ospăţ (creştinii mai buni nu se manifestă în chipul acesta şi nici pe cele mai multe tărâmuri nu se practică acest obicei) ; totuşi, cine procedează în felul acesta, după ce au instalat acolo bucatele pentru ospăţ, oficiază rugăciunea, se îndepărtează de acolo, se duc să mănânce, sau mai bine împart celor nevoiaşi din ele, căutând ca bucatele să fie sfinţite pentru ei în numele Domnului martirilor, pentru meritele lor. Dar cel care are cunoştinţă de un singur sacrificiu adus de creştini chiar acolo, ştie că acestea nu sunt sacrificii în cinstea martirilor.

Prin urmare, noi nu ne cinstim martirii noştri prin oficierea unor onoruri divine, nici prin suprimări de vieţi omeneşti, nici nu le oferim sacrificii, nici nu transformăm reprezentaţiile teatrale scabroase în solemnităţi pentru martiri, cum îşi cinstesc păgânii divinităţile lor.

Într-adevăr, despre zeiţa egipteană Isis, soţia lui Osiris, şi despre părinţii acestora, despre care s-a scris că toţi au fost regi (pe când Isis aducea sacrificii părinţilor săi, a găsit un pumn de orz şi ridicând de acolo spicele le-a arătat soţului său — regele — şi consilierului acestuia, pe nume Mercur, de unde rezultă că această divinitate e confundată cu Ceres a romanilor), câte neajunsuri şi cât de mare rău le-au făcut poeţii, care au fost consemnate de cărţile lor mistice, spre a fi transmise în amintire, aşa cum scrie Alexandru cel Mare într-o epistolă trimisă mamei sale Olimpia, aşa cum transmite preotul Leo, să le citească cine vrea, sau poate şi cei care au citit

să-şi reamintească şi să vadă căror oameni morţi sau pentru care fapte săvârşite au fost instituite cultele întocmai ca unor divinităţi. Ferească Dumnezeu să îndrăznească să-i compare din vreun punct de vedere pe aceştia, deşi îi consideră zei, cu sfinţii noştri martiri, deoarece noi nu îi socotim zei. Căci noi nu facem preoţi şi nu oferim sacrificii martirilor noştri, deoarece asemenea manifestări sunt necorespunzătoare, neobligatorii şi nepermise, ci sunt cuvenite unicului Dumnezeu, pentru a nu se crede că îi desfătăm pe martiri cu fărădelegi şi cu cele mai scabroase reprezentaţii teatrale, unde păgânii comemorează festiv fie ticăloşiile divinităţilor lor, pe când erau pe pământ oameni, dacă cumva au săvârşit asemenea fapte abominabile, fie dezmăţurile imaginate de poeţi ale (destrăbălaţilor) demoni atât de dăunători, în ipoteza că n-au fost fiinţe omeneşti.

Socrate n-ar fi putut avea divinitatea sa din rândurile acestei categorii de demoni, dacă, într-adevăr, el ar fi avut vreo divinitate. Dar probabil că aceia care au vrut să se releve prin acel mijloc artistic de-a crea divinităţi, îi vor împrumuta un astfel de zeu unei fiinţe nevinovate, străine de metodele lor, cum a fost Socrate.

În concluzie, ce să spun mai multe ? Nimeni, nici chiar un om mai puţin înţelept nu stă la îndoială că asemenea duhuri necurate trebuie adorate pentru oferirea unei vieţi fericite, care va să fie după moarte. Dar probabil păgânii vor susţine că, de bună seamă, toate divinităţile sunt bune şi faustice, dar că unii demoni sunt răi, alţii buni şi ei erau de părere să aceştia din urmă trebuie adoraţi deoarece sunt buni, pentru a ajunge prin intermediul lor la viaţa fericită veşnică, despre care fapt în volumul următor o să vedem cum stau lucrurile.

NOTE

1 *Sap.*, VII, 24.

2 Thales din Milet (640—550), filosof materialist şi matematician, a considerat apa ca principiu al tuturor lucrurilor. A scris *Astrologia nautică*. Autorul teoremei matematice zise a lui Thales.

3 Anaximandru (610—547), filosof materialist şi naturalist; a susţinut că principiul lumii e *apeiron*, nedeterminatul.

4 Anaximenes (558—499), ultimul reprezentant al şcolii din Milet. A susţinut că principiul lumii e aerul.

5 Anaxagoras (500—428), filosof ; susţinea că lumea e formată dintr-o infinitate de părticele de substanţe variate.

6 Socrate (469—399) e considerat creatorul unei religii filosofice, Sfinţii Părinţi considerându-l precursor al creştinismului. Rousseau îi spune al doilea Iisus, iar filosoful Boutroux îl consideră fondatorul ştiinţei morale (*Socrate, Fondateur de la Science Morale*). El e creatorul metodei dialectice, arta de-a proceda la analiza ideilor prin conversaţie, prin întrebări şi răspunsuri. Dialectica socratică defineşte, clasează lucrurile asemănătoare şi le compară, prin inducţie şi definiţie. Ştiinţa lui Socrate este în slujba moralei : utilul, binele şi frumosul sunt inseparabile. Dialectica l-a condus la religia filosofică. Socrate crede într-o Inteligenţă unică, νοῦς, Creatorul viu a tot ce există. Emite ideea cauzelor finale şi ca o consecinţă ideea Providenţei.

7 Aristippos din Cyrene (435—360), discipolul lui Socrate şi fondatorul şcolii cyrenaice ; susţine doctrina hedonismului spiritual.

8 Antisthenes (sec. IV î.e.n.), şeful şcolii cinice.

9 Picus, după legendă, erou şi rege, contemporan cu Latinus, a fost zeificat după moarte şi adorat împreună cu Faunus (Pan al grecilor).

10 Marcus Terentius Varro a trăit între 116—27 î.e.n., astfel încât afirmaţia lui Augustin este inexactă.

11 Se pare că se referă la pythagoreici.

12 Augustin, *De Doctr. Christ.*, I, 2 şi 28.

13 Aici Augustin, prin sciţi îi subînţelege pe geţi, pe vremea lui existând provincia romană Scythia Minor, care cuprindea Dobrogea, sudul Moldovei şi Basarabia. El face aluzie la credinţa zalmoxiană, la nemurirea şi transmigraţia sufletelor, menţionate şi de Platon în dialogul *Cratylos*.

14 *N.T.*,*Coloseni*, II, 8.

15 N.T., *Romani*, I, 19.

16 *N.T.*, *Faptele apostolilor*, XVII, 28.

17 *N.T.*, *Romani*, I, 21—23.

18 *De Doctr. Christ.*, II, XXVIII, 43 ; *Retr.*, II, XXX, 4.

19 Precizăm că afirmarea profetului biblic Ieremia are loc între anii 627—586 î.e.n.; Platon (născut în 427, mort la 347), iar Ptolemeu al II-lea, în timpul căruia legenda plasează traducerea *Bibliei* de către cei 70 de bărbaţi evrei, are loc între 283—246 î.e.n. Cronologia din textul lui Augustin Aureliu este deci inexactă.

[20] *V. T.*, *Geneza*, I, 1.

[21] *Timaios*, 31 b.

[22] *Timaios*, 32 b.

[23] *V. T.*, *Exod*, III, 14.

[24] *N.T.*, *Romani*, I, 19 şi urm.

[25] Aristotel Stagiritul (384—322), cel mai celebru discipol al lui Platon, de care s-a despărţit, fondând Lyceul, şcoala peripatetică. A făcut sinteza cunoştinţelor dobândite în Academia lui Platon, punând bazele multor noi discipline. Logica aristoteliană îşi păstrează actualitatea. A scris peste 400 de lucrări, dintre care menţionăm *Organon* = logica formală ; *Politica, Constituţia Atenei*, *Etica Nicomahică*, *Poetica*, *Fizica*, *Metafizica*, *Istoria animalelor*, *Generaţiunea şi corupţiunea* ; *Despre retorică*. A fost profesorul lui Alexandru cel Mare. A elaborat o gnoseologie cu elemente dialectice, metafizica, cosmologia şi fizica, care au dominat gândirea europeană începând din sec. XIII. Aristotel a avut un rol prodigios, influenţând faustic, pozitiv, gândirea universală; primul reprezentant al spiritului erudit umanist.

[26] Plotin (204—270), reprezentantul principal al şcolii neoplatoniciene. A scris *Enneadele*, o serie de disertaţii. Doctrina sa este un eclectism mistic fondat pe pythagorism, platonism, aristotelism, stoicism.

[27] Porphyrios (233—305), discipolul lui Plotin, comentatorul operei lui. A scris *Introducerea* la *Categoriile* lui Aristotel. A influenţat logica scolastică.

[28] Iamblichos (280—350), considerat ultimul şef al şcolii neoplatoniciene, a scris tratatul *Viaţa lui Pythagoras* ; reprezentant de seamă al misticismului, elenismului, fervent susţinător al filosofiei platoniciene.

[29] Titus Livius a istorisit în cartea I, cap. 36, acest episod al lui Tiberius Latinus, nu Titius Latinius, cum greşit îl menţionează Augustin.

[30] Apuleius Lucius (125—180), african, de obârşie din Numidia, a scris: *Metamorphoseon libri XI* (*Măgarul de aur*), primul roman din cultura universală ; *Florides* (conferinţele sale), tratatele *De Deo Socratis*, *De Platone et eius dogmate*, *De Mundo*, *Asclepius*. — A fost enciclopedist, eseist.

[31] Apuleius, *De Deo Socratis*, III.

[32] *Ibidem*, XII, XIV.

[33] *Ibidem*, VI.

[34] *Ibidem*, XIII.

[34a] *Ibidem*, VII, VIII.

[35] *Ibidem*, XIII.

[36] *Ibidem*, XIII.

[37] *Banchetul*, 203 a; cf. Apuleius, *De Deo Socratis*, IV, VI.

[38] *Aeneis*, 338.

[39] *Ibidem*, IV, 492.

[40] *Ecloga*, VIII, 98.

[41] *Plinius cel Bătrân*, XVIII, II, 17.

[42] Lucrarea *Apologia sive de Magia* a fost realizată de Apuleius după procesul intentat în anul 158 e.n. când a fost acuzat de magie.

[43] *Asclepius*, XXIII.

[44] *Ibidem*, XXIII.

[45] *Asclepius*, XXIV.

[46] *N.T.*, *Romani*, I, 21—23.

[47] Cf. *V. T.*, *Psalmi*, XLIX, 12.

[48] *V. T.*, *Ieremia*, XVI, 20.

[49] *V. T.*, *Zaharia*, XIII, 2.

[50] *V. T.*, *Isaia*, XIX, 1.

[51] Cf. *N.T.*, *Luca*, II, 25; 36—38; I, 41.

[52] *N.T.*, *Matei*, XVI, 16.

[53] *N.T.*, *Matei*, VIII, 29.

[54] *N.T.*, *Efeseni*, IV, 14.

[55] *Asclepius*, XXXVII.

[56] *V. T.*, *Psalmi*, XCV, 1.

[57] Cf. *N.T.*, *I-Petru*, II, 5.

[58] *V. T.*, *Psalmi*, CXV, 5.

[59] *V .T.*, *Corinteni*, X, 20.

[60] *V .T. Psalmi*, XCVI, 1.

[61] *V. T.*, *Ieremia*, XVI, 20.

[62] Cf. *N.T.*, *Coloseni*, I, 16.

[63] Cf. *N.T.*, *Filipeni*, III, 19; *Coloseni*, III, 2.

[64] *Asclepius*, XXIV.

[65] *Asclepius*, XXXVII.

[66] *Asclepius*, XXXVII.

[67] Aesculapius sau Asclepius la greci, divinitatea vindecării, patronul medicinei, fiul lui Apollon, având ca simbol cocoşul şi şarpele — simbolurile vigilenţei şi prudenţei.

[68] *Asclepius*, XXXVII.

[69] Cf. Augustin, *Epistolae*, LXXVIII, 3.

CAPITOLUL 1

La ce tematică a ajuns trecuta noastră discuţie şi ce trebuie să mai adăugăm în această privinţă ?

Unii şi-au exprimat părerea că există şi divinităţi faustice şi negative ; alţii, însă, având convingeri mai bune despre divinităţi, le-au atribuit atâtea onoruri, copleşindu-le cu laude, încât nu s-au încumetat să creadă că există vreo divinitate rea, negativă. În schimb, cei care au afirmat că unii zei sunt buni, iar alţii răi[1], au dat denumirea de *demoni* unor divinităţi, cu toate că în rândurile zeilor i-au numit pe unii *demoni* — e drept mai rar — ca, spre exemplu, pe însuşi Jupiter, pe care au vrut să-l desemneze drept regele şi căpetenia celorlalte divinităţi, dar, după mărturisirea chiar a lui Homer, şi Jupiter a fost un demon[2].

Aceia însă care susţin că toate divinităţile sunt bune şi faustice şi că-i întrec la mare distanţă pe oamenii care sunt consideraţi buni, pe bună dreptate, sunt impresionaţi şi revoltaţi de isprăvile urâte ale demonilor, care fapte nu pot fi tăgăduite, încredinţaţi că în nici un chip aceste fapte nu pot fi săvârşite de divinităţile pe care în totalitatea lor vor să le considere bune, faustice, în slujba binelui şi ca urmare sunt nevoiţi să facă o distincţie între divinităţi şi demoni; într-o asemenea măsură, încât, pe bună dreptate, tot ceea ce nu le face plăcere în ceea ce priveşte faptele şi simţămintele prin care aceste duhuri ascunse îşi manifestă puterea lor, sunt încredinţaţi că aparţin demonilor şi nu divinităţilor. Şi pentru că cred că aceiaşi demoni au fost creaţi ca să fie mijlocitori între oameni şi divinităţi, de parcă nici o divinitate n-ar avea contacte personale cu vreun om, şi anume în scopul de-a transmite divinităţilor, dorinţele şi aspiraţiile oamenilor şi de-a le înapoia rezultatele obţinute ; această credinţă o au platonicienii cei mai prestanţi şi cei mai însemnaţi

filosofi, din rândul cărora i-am ales pe cei mai distinşi pentru a examina această problemă şi anume, dacă cultul celor mai multe divinităţi e de folos pentru dobândirea vieţii fericite după moarte. În cartea anterioară am examinat acest aspect, dacă demonii care se bucură de asemenea bune însuşiri şi privilegii, similare oamenilor buni şi înţelepţi care au aversiune şi condamnă sacrilegiile, ticăloşiile, fărădelegile săvârşite nu numai de orice fiinţă omenească, ci şi plăsmuirile pline de monstruoase (turpitudini) ale poeţilor, referitoare la zei, precum şi accelerata violenţă manifestată de practicile magice, care trebuie condamnate şi că demonii ar fi capabili să-i sprijine şi să-i atragă de partea divinităţilor faustice pe oamenii buni, — ca unii care sunt mai apropiaţi şi mai sinceri prieteni cu acei zei buni, dar s-a dovedit că asemenea situaţii nu e cu putinţă să existe în nici un chip.

CAPITOLUL 2

Dacă în rândurile demonilor există vreunul cu duh bun, ştiindu-se că totuşi zeii le sunt superiori, cu sprijinul cărora un suflet omenesc poate ajunge la adevărata fericire

Deci această carte, aşa cum am făgăduit la sfârşitul ultimei cărţi, va trebui să conţină dezbaterea tematicii despre deosebirea (dacă filosofii acceptă această teză) nu între divinităţi, despre care susţin că toate sunt bune şi prielnice, nici de deosebirea dintre zei şi demoni — pe care totuşi ei îi socot la mare distanţă superiori oamenilor şi pe care demoni platonicienii îi plasează ca intermediari spaţial între divinităţi şi oameni, ci în capitolul de faţă şi în cele următoare voi trata despre aspectul deosebirii dintre demoni. Într-adevăr, s-a uzitat de cei mai mulţi să se spună că unii demoni sunt buni, alţii răi. Tratarea acestui aspect al problemei, fie că e susţinută de platonicieni, fie de alţi filosofi, nu trebuie trecută cu vederea, ca să nu apară cineva care să afirme că există demoni buni care trebuie apreciaţi, deoarece prin cvasimijlocirea lor se poate ajunge la divinităţile despre care ei cred că toate sunt bune şi, în consecinţă, în timp ce fiinţa omenească năzuieşte să-i atragă de partea sa şi se străduieşte din răsputeri să fie în preajma lor după moarte, în realitate omul ademenit, înşelat şi încătuşat de duhul necurat al demonilor, să se depărteze la mare distanţă de adevăratul Dumnezeu, şi împreună numai cu El, şi care e singurul şi numai de la care sufletul omenesc, adică sufletul dotat cu raţiune şi inteligenţă, poate dobândi fericirea.

CAPITOLUL 3

Ce calităţi le atribuie Apuleius demonilor buni sau răi, cărora, deşi nu-i privează de raţiune, totuşi nu le acordă nici o virtute ?

Deci care-i diferenţa între demonii buni şi cei răi ? Într-adevăr, când platonicianul Apuleius a tratat în general despre aceştia şi a spus atât de multe despre corpurile lor aeriene, a trecut sub tăcere virtuţile lor sufleteşti cu care erau înzestraţi, dacă ar fi demoni buni. N-a relatat nici un cuvânt deci despre aspectul fericirii, în schimb n-a putut trece sub tăcere dovezi şi indicaţii referitoare la neajunsurile şi amărăciunile lor, susţinând că demonii cu mintea lor, datorită căreia sunt fiinţe raţionale, totuşi nefiind dotate şi întărite cu virtuţi, pentru a nu se încovoia şi ceda patimilor incontrolabile, la fel cum se manifestă de obicei omul cu mintea neroadă, care iese din brazdă şi o ia razna, parcă împins de la spate de-o vijelie. Căci cuvintele lui Apuleius în această privinţă sunt acestea : „Cu aproximaţie din acest număr al demonilor obişnuiesc poeţii să plăsmuiască nu departe de adevăr divinităţile negative şi pozitive care îi urăsc sau îi iubesc pe oameni. Cu aju-

torul primelor se realizează propăşirea şi entuziasmul, prin mijlocirea secundelor, dimpotrivă, se stârnesc adversităţi şi suferinţe. Prin urmare, se stârneşte compasiune sau revoltă, angoasă sau bucurie şi se pătimeşte cu toată gama afecţiunilor omeneşti. Şi simţirea şi gândirea sunt într-un permanent zbucium şi frământare, ca o mare în furtună. Aceste tulburări şi stări de agitaţie febrilă sunt departe de liniştea paşnică a divinităţilor cereşti"[3].

Există oare vreo îndoială în înţelesul acestor cuvinte ale lui Apuleius, că el s-a referit nu la unele compartimente şi stări inferioare ale sufletelor, ci la minţile demonilor, care deşi sunt nişte fiinţe dotate cu raţiune, totuşi, aidoma unei mări agitate de furtună, manifestă pasiunile cu convulsiuni şi fluctuaţii ? Dar aceşti demoni nu trebuie comparaţi nici măcar cu oamenii înţelepţi, care rezistă şi înfruntă cu mintea neinfluenţată de perturbaţii sufleteşti de asemenea natură, deşi slăbiciunea omenească nu este imună faţă de ele, în consecinţă nu trebuie să se cedeze demonilor, aprobându-le vreo propunere de ademenire, sau obţinând ceva de la ei, care face ca fiinţa omenească să se abată de la calea înţelepciunii şi legile justiţiei. Demonii asemănători prin comportamente muritorilor reduşi la minte, dar cu trupuri normale (ca să nu spun mai prost dotaţi, inferiori — şi datorită pedepsei cuvenite, nerecuperabili, mai inveteraţi în rele) şi care cu mintea parcă plutesc pe mare, cum a spus Apuleius, dar nu recurg la adevăr şi la virtute, cu nici o particică din suflet, singurele forţe cu care se pot combate afecţiunile tulburate şi ticăloase.

CAPITOLUL 4

Care e concepţia peripateticilor şi stoicilor despre tulburările sufleteşti ?

Concepţiile filosofilor despre aceste stări emotive ale sufletului omenesc pe care grecii le denumesc Πάθη, iar unii dintre ai noştri, la fel ca şi Cicero, *tulburări sufleteşti*, alţii, în schimb, *afecţiuni* sau

afecte şi, în sfârşit, alţii cu un termen mai expresiv, luat din greacă, *pasiuni*. Prin urmare, unii filosofi afirmă că aceste perturbaţii sau afecţiuni cad în sarcina filosofilor să le explice, însă dacă sunt supuse unei mode-raţii şi raţiunii, pentru ca gândirea să-şi impună legile sale printr-un sistem oarecare, datorită acestei forţe predominante, care în mod imperios le dă contur şi le definesc. Cei care au această concepţie sunt platonicienii sau adepţii lui Aristotel, căci Aristotel a fost discipolul lui Platon, căci el a fondat şcoala peripatetică. Alţii însă, ca spre exemplu stoicii, nu găsesc cu cale şi nu le place să atribuie absolut deloc filosofilor această problemă a pasiunilor, de această categorie. Însă Cicero, în cărţile sale *Despre limitele binelui şi ale răului*, caută să-i convingă mai degrabă prin cuvinte pe stoici decât prin dovezi faptice şi-i combat pe platonicieni şi pe peripateticii lui Aristotel. Temeiul este acesta: stoicii, într-adevăr, nu vor să-i dea denumirea de *bine*, ci de foloase corporale şi exterioare, deoarece ei nu vor să recunoască nici un bine în afară de virtutea omenească, ca şi cum arta de-a trăi cum trebuie în slujba binelui nu poate fi desfăşurată decât prin intermediul (şi sub comanda) sufletului. Stoicii, cu simplitate, potrivit uzului comun al vorbirii, înţeleg în felul acesta *binele*. Dar în comparaţie cu virtutea, prin care se duce o viaţă dreaptă, *binele* este insignifiant şi cu un modest cuprins. Datorită acestei concepţii, i se dă *binelui* oricare denumire şi de unii şi de alţii, având o dublă semnificaţie, fie de *bine* propriu-zis, fie de *util* şi în această privinţă stoicii sunt satisfăcuţi numai cu noutatea termenului. În consecinţă, pentru mine este evident numai faptul că se caută să se afle dacă pasiunile sunt un domeniu de care trebuie să se ocupe filosofii, sau e un domeniu străin de preocupările lor, încât apare controversa în ceea ce priveşte termenul mai degrabă decât realitatea în sine. În ceea ce mă priveşte pe mine socot că filosofii stoici susţin aceeaşi concepţie ca platonicienii şi peripateticii, dar referitor la esenţa lucrurilor, nu la termenul intrinsec lexical.

Ca să omit alte subiecte, prin care voi demonstra mult mai pe scurt, mă voi referi la un domeniu foarte evident tratat în cărţile lui Aulus Gellius, al căror titlu este *Nopţile attice*[4], în care autorul, un li-terat cu stil foarte elegant, dotat cu deosebit de multă cultură, care a menţionat[5] că el a călătorit odată într-o corabie cu un vestit

filosof stoic. Aulus Gellius relatează cu numeroase detalii în această privință, dar eu voi menționa numai tangențial că acest filosof s-a făcut galben ca și ceara, pentru că vasul era zguduit de-o furtună groaznică dezlănțuită și de cer și de mare, într-un mod extrem de periculos. Această stare a filosofului a fost remarcată de călătorii care erau împreună cu el, deși aceștia erau mai degrabă foarte curioși să știe ce se poate întâmpla într-o asemenea situație vecină cu moartea, dacă filosoful este zdruncinat sufletește sau nu. Curând acea furtună a trecut și ivirea liniștii a dat din nou posibilitatea desfășurării convorbirilor și flecărelii ; atunci unul dintre călători, un bogătaș, mare amator de lux, pe nume Asiaticus, îl determină pe filosof, mai degrabă în bătaie de joc, să mărturisească de ce a fost atât de înspăimântat, devenind palid ca un mort, în vreme ce dânsul rămăsese impasibil și plin de vioiciune, deși se simțea și el amenințat de-o primejdie de moarte. Filosoful i-a replicat cu răspunsul socraticului Aristippos, care, aflându-se într-o situație identică și auzindu-i întrebarea formulată cu cuvinte identice ca lui, acela i-a răspuns că, pe bună dreptate, n-a simțit personal în sinea sa acea tulburare firească, încât să și-o manifeste în fața unui terchea-berchea de cea mai proastă reputație, în schimb dânsul a fost nevoit să-și exprime spaima în fața lui Aristippos. Cu un astfel de răspuns l-a făcut praf pe bogătaș. Atunci Aulus Gellius i-a cerut filosofului, fără să-l jignească și să-l supere, să-i explice care este motivul fricii. Filosoful, ca să-l învețe pe acest om dornic de-a cunoaște cu sârguință totul, a scos imediat din bagajul său cartea stoicului Epictet[6], în care erau scrise cele ce erau indicate în îndrumările date de Zenon și de Chrysippos, despre care știm că au fost căpeteniile stoicilor. Aulus Gellius scrie că el a citit în acea carte că stoicii au fost satisfăcuți de asemenea îndrumări date de învățătorii lor, deoarece imaginile vizuale înregistrate de sufletul omenesc, pe care ei le denumesc *opere ale fanteziei* — dar nu stă în puterea spiritului omenesc să știe dacă se întâmplă și când anume se ivesc ; atunci când vin, ele apar datorită unor fenomene naturale care stârnesc groaza și tulburarea, de aceea e imperios necesar să impresioneze spiritul unui înțelept, într-o asemenea măsură ca să se simtă și el pișcat puțin de teamă, sau să fie zbuciumat de tristețe, ca

și cum prin asemenea pătimiri prevenitoare să-și fortifice puterea de judecată a minții. Cu toate acestea, concepția despre rău nu se împlântează în chipul acesta într-o minte omenească, nu se manifestă stările sufletești și nu se acceptă îndurarea unor asemenea pătimiri. Căci stoicii caută să domine pasiunile și vor cu tot dinadinsul ca sufletul unui înțelept să se diferențieze de acela al unui individ redus la minte, deoarece acesta din urmă nu rezistă în fața pasiunilor trupești, cedează în fața lor și se acomodează cu ele, datorită minții sale reduse. În schimb, omul înțelept, deși e nevoit să îndure cu resemnare de pe urma lor, totuși din încercările pricinuite de pasiuni își păstrează echilibrul vieții, păstrându-și și trăindu-și viața pe baza opiniilor statornice, bine întipărite în mintea sa nealterată, fără să oscileze în atitudini. Am expus după puterile mele principiile morale ale stoicismului nu mai bine decât Aulus Gellius, dar mai succint și mai răspicat ca el, principii de care el amintește că le-a citit în cartea lui Epictet, așa cum acesta a observat profunzimea principiilor lor morale.

Fiindcă astfel stau lucrurile, se poate trage concluzia că nu există nici o diferențiere, sau aproape nu există, între concepțiile filosofiei stoice și ale celorlalți filosofi referitor la pasiuni și tulburări sufletești. La urma urmei, concepțiile și ale unor și altor filosofi contribuie la menținerea echilibrului sufletesc și intelectual, pentru ca pasiunile și tulburările sufletești să nu influențeze în rău mintea și rațiunea unui înțelept. Probabil că stoicii afirmă că pentru acest motiv aceste afecțiuni nu-l influențează pe adevăratul înțelept, deoarece acesta nu poate fi obnubilat de vreo eroare, căci înțelepciunea lui nu-l lasă să se abată de la calea adevărului. Această stare de echilibru a spiritualității înțeleptului se datorează robusteții și seninătății datorate înțelepciunii prin acele calități ale ei, care sunt denumite *foloase* sau ***dezavantaje***, cu alte cuvinte ***binele*** sau ***răul***, deși stoicii nu vor să le spună astfel. Căci, negreșit, dacă pentru acel filosof acele calități esențiale și scopuri finale n-ar fi avut nici o pondere, pe care însă el simțea că le va pierde în acel naufragiu, la fel cum se curmă și viața asta pământească și se pierde și sănătatea, el nu s-ar fi înspăimântat de acel pericol al naufragiului, care s-a manifestat prin paloarea-i frapantă. Totuși acel filosof ar fi putut îndura pătimiri, înăbușindu-și

emoţiile spaimei, păstrându-şi bine întipărite în minte concepţiile lui Epictet, precum şi viaţa şi salvarea trupească, pe care grozăvia furtunii dezlănţuite îl ameninţa cu pierzania ; dar aceasta nu înseamnă că e echivalentă cu binele înnăscut la fiinţele cu sufletul bun şi care le menţine să fie bune, aşa cum face sentimentul dreptăţii. Ceea ce spun ei că nu trebuie numit *bine*, ci *folos* (ori avantaj), trebuie considerat o controversă verbală, nu o analiză a faptei lor reale. Căci ce importanţă are faptul că e mai potrivit să-i dai denumirea de *bine* în locul celei de *util*, când totuşi atât stoicul cât şi peripateticianul trăiesc sentimentul groazei şi se îngălbenesc la chip, fără a-i denumi cu acelaşi termen, în schimb simţindu-l la fel şi străduindu-se deopotrivă să piardă acel *bine* (sau folos) ? De bună seamă, ambele filosofii menţionate mai sus, dacă adepţii lor sunt ameninţaţi de primejdia pierderii binelui sau utilului, căzând în păcatele nelegiuirilor, încât să nu fie în stare să-şi păstreze cumpătul, ei preferă să spună că mai degrabă pierd acele însuşiri prin care se păstrează structura fizică teafără şi nevinovată în loc să săvârşească acele fapte prin care se încalcă dreptatea. În chipul acesta, în care s-a întipărit această convingere, care nu permite să precumpănească acele tulburări, împotriva propriei existenţe contra raţiunii, cu toate că ating părţile mai slabe ale sufletului, dar pentru că raţiunea este predominantă, aceasta nu se lasă deloc subjugată (de patimi), iar puterea virtuţilor îşi exercită influenţa prin rezistenţă şi împotrivire în faţa ispitelor mai degrabă, fără a se apleca şi a le accepta. Asemenea situaţie o descrie Vergilius[7]:

„Mintea rămâne încremenită, lacrimile se rostogolesc fără rost".

CAPITOLUL 5

Perturbaţiile sufleteşti care ispitesc şi sufletele creştinilor nu le împing spre vicii, ci exercită virtuţile

Nu e nevoie acum să demonstrez cu lux de argumente şi cu sârguinţă ce ne învaţă *Sfintele Scripturi* în privinţa acestor afecţiuni şi de care se ocupă învăţaţii creştini. Într-adevăr, doctrina creştină dă îndrumări fiinţei umane cum să-şi folosească mintea pentru dirigu-irea vieţii şi cum să-i ajute mintea spre a domina şi înfrâna afecţiuni, pentru a fi în folosul dreptăţii. În sfârşit, în învăţăturile noastre creştine nu se pune atât întrebarea dacă sufletul se mânie şi se irită mai degrabă, ci pentru care temei se irită ; nici dacă e trist, ci din ce pricină e trist ; nu dacă se teme, ci de ce se teme.

Într-adevăr, e îndreptăţită mânia împotriva unuia care păcătuieşte, însă a se folosi în scopul îndreptării lui ; tristeţea — pentru o fiinţă obidită, în scopul eliberării ei ; teama — pentru unul ameninţat de-o primejdie, încât să-şi piardă viaţa ; asemenea situaţii cine le-ar critica dacă ar fi luate în consideraţie ? Căci stoicii au obiceiul să acuze sentimentul milei. Dar e mai onorabilă şi mai îndreptăţită mila pentru situaţia în care se află un om care se zbuciumă şi se zbate pentru salvarea unui seamăn, decât aceea a spaimei de naufragiu, cum a fost cazul acelui stoic ? Cu mult mai bine, mai umanitar şi mai potrivit pentru fiinţele însufleţite de sentimentul credinţei s-a manifestat Cicero, adresându-i lui Caesar elogii, când i-a spus : „Dintre toate virtuţile tale, nici una n-a fost mai de admirat şi mai plăcută romanilor ca firea ta, ca atitudinea ta plină de milostivire"[8]. Căci ce altceva este milostivirea decât sentimentul de compătimire pentru (năpăstuirea) şi neajunsurile semenului nostru simţit de inima noastră, datorită căruia simţim imboldul să-i venim în ajutor pe cât ne stă în putinţă ? Negreşit, asemenea simţăminte dau imbold raţiunii când se prezintă asemenea cazuri de-a simţi compasiune pentru cineva, de-a menţine spiritul de dreptate, fie când i se acordă sprijin celui năpădit de lipsuri, fie când i se acordă iertare celui care greşeşte. Când Cicero a făcut o asemenea afirmaţie — el, distinsul orator, n-a stat la îndoială să denumească *mila* virtute, pe care în schimb stoicii nu se ruşinează s-o enumere printre vicii, ei care, aşa cum au primit îndrumări prin cartea lui Epictet, cel mai celebru dintre stoici, potrivit principiilor cu valoare de decrete ale lui Zenon şi Chrysippos, căpeteniile acestei şcoli, admit totuşi că înţelepţii pot simţi asemenea tulburări în sufletul lor, pe care îl vor izbăvi de toate viciile. De aici se deduce că asemenea stări şi emoţii stoicii nu le consideră *vicii*, de vreme ce şi înţelepţii se întâmplă să le aibă într-o

asemenea măsură, încât să n-aibă nici o putere de influenţare în rău asupra calităţilor minţii şi raţiunii, cum de altfel sunt la unison de păreri filosofii peripatetici, chiar şi platonicienii şi stoicii, dar, aşa cum afirmă Tullius Cicero[9], grecoteii, prin controverse, sunt mai mari amatori de polemică în loc să fie susţinători ai adevărului.

Dar pe bună dreptate se poate pune întrebarea : Oare îngerii cu adevărat sfinţi, având în vedere slăbiciunea vieţii prezente şi faptul că lumea pătimeşte din pricina diferitelor afecţiuni şi tulburări chiar când se achită de îndatoririle lor de orice fel, i-ar putea pedepsi fără mânie pe cei pe care prin legea eternă a lui Dumnezeu trebuie ca să fie puşi la cazne, o să le vină în ajutor celor obidiţi, fără manifestarea compasiunii pentru nenorocirile lor, au să le ofere sprijinul lor, fără să le insufle spaimă celor care sunt ameninţaţi de pericole şi pe care îi iubesc ? Cu toate acestea, datorită uzului vorbirii se vor folosi noţiunile acestor afecţiuni chiar în cazul acelor fiinţe omeneşti nu pentru slăbiciunea lor datorită afecţiunilor maladive, ci pentru oarecare analogie a faptelor, aşa precum Dumnezeu însuşi se mânie, potrivit *Sfintelor Scripturi*, dar, cu toate acestea, El nu e tulburat de vreo afecţiune. Într-adevăr, pentru afecţiunea manifestată prin tulburări sufleteşti e folosit acest termen al *vindictei* şi nu rezultatul ei.

CAPITOLUL 6

După afirmaţiile lui Apuleius de ce afecţiuni morbide sunt contaminaţi şi zguduiţi demonii, cu sprijinul cărora oamenii — susţine el — primesc ajutorul divinităţilor păgâne ?

Între timp, să vedem referitor la chestiunea sfinţilor îngeri în ce mod se exprimă filosofii platonicieni, când afirmă că demonii au fost orânduiţi ca mijlocitori între divinităţi şi oameni, fluctuând datorită acestor afecţiuni cu crize şi cu toane. Într-adevăr, dacă

fazele crizelor de acest fel s-ar manifesta fără să exercite vreo înrâurire asupra minţii, rămase tefere şi nezdruncinate de crize, Apuleius n-ar fi afirmat că fluctuează, aidoma bătăilor neegale ale inimii, minţii care clocoteşte cu toate gândurile sale. Aşadar, minţile demonilor, adică zona cea mai de sus a spiritului omenesc, unde sunt centrii gândirii, prin care şi virtutea şi înţelepciunea — dacă cumva demonii posedă vreuna din asemenea însuşiri — domină, diriguind şi înfrânând tulburările pricinuite de instincte în părţile şi organele inferioare ale fiinţelor acestor duhuri necurate — dar însăşi mintea lor afirmă acest platonician — fluctuează ca marea. Deci mintea demonilor este supusă patimilor libidinoase cu tot alaiul de temeri şi izbucniri de mânii de asemenea natură. Atunci care parte din fiinţa demoniacă este liberă şi nestânjenită la aceştia, posesoare de înţelepciune, datorită căreia să fie pe placul divinităţilor şi să poarte de grijă oamenilor, în conformitate cu comportamentele morale asemănătoare omului, câtă vreme mintea lor subjugată şi copleşită de viciile pătimaşe, dacă mai există şi o fărâmă de firească deşteptăciune, se străduiesc s-o folosească pentru a înşela şi prinde în mreje cu atât mai abitir cu cât sunt dominaţi mai mult de dorinţa de-a face rău ?

CAPITOLUL 7

Despre susţinerile platonicienilor că divinităţile cu o urâtă faimă pe temeiul plăsmuirilor poeţilor sunt opera manifestărilor vrăjmaşe care îi învrăjbesc pe oameni, deoarece acestea sunt însuşirile caracteristice ale demonilor, nu ale divinităţilor

Dacă cineva afirmă că divinităţile desfrânate şi care insuflă ură fac parte din numărul demonilor răi, nu al ansamblului celorlalţi şi pe care poeţii îi plăsmuiesc nu departe de adevăr (într-adevăr, Apuleius a spus despre aceştia că fluctuează cu clocotul gândurilor

aidoma unei nave pe o mare bântuită de furtună), în ce chip vom înțelege această afirmație, când Apuleius, atunci când făcea această afirmație, descria poziția intermediară a demonilor datorită corpurilor lor aeriene, între divinități și oameni, dar nu a unor demoni răi, ci a tuturor demonilor ?

Într-adevăr, el spunea că poeții au plăsmuit cu fantezia lor că din numărul acestor demoni ei creează divinitățile, le pun nume de zei și cu ajutorul imaginației compun poeme cu o licență nepedepsită, distribuindu-i oamenilor, pe care îi vor fie ca zeități prietene, fie vrăjmașe, deoarece Apuleius susține că divinitățile s-au îndepărtat de comportamentele demonilor și și-au pierdut și sălașurile lor cerești și nu se bucură de belșugul fericirii. Deci aceasta este o ficțiune a poeților, care numesc *zei* pe unii care în realitate nu sunt, și ulterior, sub denumirea de *divinități,* se iau între ei la harță pentru oamenii pe care îi iubesc, sau îi urăsc, divizându-i în tabere adverse. Apuleius spune că această ficțiune nu-i departe de adevăr, deoarece, dându-li-se nume de divinități, deși în realitate nu sunt, îi descrie pe acești demoni, așa cum sunt ei (în realitate). În sfârșit, identică e și ficțiunea cu acea faimoasă zeiță Minerva — a lui Homer „care a intervenit în mijlocul cetelor de greci, înfruntându-l pe Ahile"[10]. Prin urmare, în privința zeiței Minerva, Apuleius afirmă că ea este creația fanteziei poetice a lui Homer. De aceea o desemnează să stea în rândurile zeităților despre care crede că sunt bune și fericite, o face să sălășluiască în înălțimea văzduhului eterat, departe de convorbirile oamenilor. Pentru că unul dintre demoni a fost în favoarea grecilor și s-a manifestat ca vrăjmaș față de troieni și la fel un altul a fost adversarul grecilor și i-a ajutat pe troieni, același poet Homer îi amintește, dând numele de Venus unei divinități și de Marte celeilalte, cărora le stabilește reședințe cerești, cu toate că nu săvârșeau fapte demne de adevărate divinități și acei demoni s-au luptat între ei, unii sprijinindu-i pe cei pe care îi iubeau și se opuneau celor pe care îi urau. Apuleius a declarat că poeții au descris o situație nu departe de adevăr. De bună seamă, despre acești demoni poeții au spus fapte pe care le trăiesc oamenii, ale căror inimi le bat și ale căror gânduri clocotesc și se zbat, fluctuând, pentru a-și putea manifesta zelul și protecția lor pentru o tabără și adversitatea contra celeilalte, sentimentele de iubire și de ură, nu pentru dreptatea unei cauze, cum în mod analog se manifestă și poporul lor la vânătoare, sau la cursele de care. Negreșit, filosoful platonician Apuleius, în mod evident s-a străduit să demonstreze, spre a fi crezute, miturile în care divinitățile erau cântate de poeți, că faptele acestora nu sunt săvârșite de demonii intermediari (între oameni și zei), ci de divinități, cu nume plăsmuite de poeți.

CAPITOLUL 8

Cum i-a definit platonicianul Apuleius pe zeii cerești, demonii aerieni și oamenii pământeni ?

De ce ar fi puțin necesar să aruncăm o privire asupra acelei definiții a demonilor (în care există o complexitate de determinări), pentru că Apuleius susține că demonii sunt o categorie de ființe dotate cu un suflet pasiv, cu o minte rațională, cu un corp aerian și cu viață veșnică ?[11] Prin enumerarea acestor cinci caracteristici Apuleius n-a spus îndeobște nimic esențial, încât să iasă în vileag că demonii posedă însușiri superioare, comune cu ființele omenești bune, dar nu și cu cele rele (negative).

Căci în timp ce puțin mai departe el își întregește descrierea demonilor, relevând că datorită poziției lor (în cosmos), ca pe niște ființe insignifiante pământești, după ce mai întâi a vorbit despre divinitățile cerești, pentru ca în final și în al treilea rând, după menționarea celor două zone, cea superioară și cea inferioară, să spună despre demonii mijlocitori : „Prin urmare, oamenii — spune Apuleius — se bucură de rațiune, stăpânesc arta vorbirii, au sufletele nemuritoare, trupul cu membrele muritoare, sunt dotați cu minți ușuratice și neliniștite, trupuri greoaie și bolnăvicioase, cu comportamente neasemănătoare, cu greșeli asemănătoare, cu

cutezanţă dârză, cu speranţe continui, cu trudă deşartă, cu noroc caduc, muritori, rând pe rând, unul câte unul, dar destinaţi perpetuităţii speciei umane, flotanţi în viaţă prin substituirea la sorocul vieţii prin urmaşii lor, cu dăinuirea vremelnică în zburătorul timp, cu înţelepciunea târzie, cu moartea năprasnic de repede, toţi sălăşluiesc pe pământ, ducând o viaţă jalnică“[12]. După ce Apuleius a spus atât de multe referitor la foarte mulţi oameni, de ce-a trecut sub tăcere acea afirmaţie despre care ştia că se referă la puţine persoane, când spune (dotaţi) „cu înţelepciune târzie“ ? Căci dacă ar fi lăsat de o parte acest aspect al realităţii, n-ar fi terminat, de bună seamă, cu consideraţiile şi descrierea acestei categorii de oameni, avându-se în vedere deosebita sa capacitate intelectuală de-a intui fondul lucrurilor. După ce Apuleius a relevat caracterul superior al divinităţilor, a afirmat că acestea ies în relief prin însăşi fericirea la care oamenii vor să ajungă prin intermediul înţelepciunii.

Apoi, dacă el ar vrea să se tragă concluzia că în rândurile demonilor sunt unii cu suflet superior dominat de bunătate, s-ar fi străduit să le descrie aceste calităţi, lămurind de unde deduce el că posedă o parte din însuşirile superioare ale divinităţilor, pentru a se bucura ca şi ei de fericire şi de ce crede că au comună cu oamenii într-o oarecare privinţă înţelepciunea ? Dar el n-a amintit nici o însuşire bună a demonilor şi nici n-a arătat prin ce demonii buni se deosebesc de cei răi. Cu toate că Apuleius n-a atins şi n-a relevat într-un mod mai liber şi mai explicit în ce constă însuşirea negativă a răutăţii demonilor, ca să nu aducă vreo ofensă nici demonilor, dar mai cu seamă celor care se închinau la ei, susţinându-i în mediul celor cu care discuta filosoful platonician ; cu toate acestea el le-a arătat celor mai răsăriţi dintre partizanii demonilor ce aveau ei mai semnificativ şi de ce trebuie să se creadă în ei, deoarece el i-a separat definitiv şi pe zei, în privinţa cărora el a vrut să se creadă că toate divinităţile sunt şi bune şi fericite, deosebindu-se de cele dominate de afecţiuni morbide, de pasiuni dramatice — tulburătoare —, cum spune el, identificându-se cu zeii numai prin eternitatea corpurilor, în schimb, atribuind demonilor însuşiri sufleteşti foarte asemănătoare cu ale oamenilor, nu ca ale divinităţilor — şi aceasta într-un chip extrem de răspicat şi de categoric, dar el i-a identificat

cu oamenii nu prin însuşirea bună a înţelepciunii, de care pot avea parte unii oameni, ci prin afecţiunile maladive, dezechilibrante, care îi domină pe cei reduşi la minte şi fiinţele omeneşti rele, negative ; însă oamenii înţelepţi, buni, superiori, dirijează şi înfrânează aceste împătimiri, aşa fel încât vor şi pot să nu le aibă, în loc să le combată şi să le înfrângă. Negreşit, dacă Apuleius ţine cu tot dinadinsul ca demonii să aibă comună cu divinităţile cereşti nu eternitatea corpurilor, ci a spiritelor, el nu i-ar lipsi pe oameni de acest atribut — spiritul etern —, deoarece el crede că şi platonicienii, în mod indubitabil, ca şi oamenii, sunt posesorii sufletului etern. Pentru acest motiv, când Apuleius descrie această categorie de fiinţe, oamenii le atribuie suflete nemuritoare, în schimb afirmă că sunt dotaţi cu trupuri şi membre muritoare. De aceea, dacă datorită acestui raţionament că oamenii au comun cu divinităţile imortalitatea sufletului, dar nu pe a trupului, deoarece prin corp ei sunt muritori; în schimb demonii sunt nemuritori în toate privinţele, pentru că posedă şi trupuri nemuritoare.

CAPITOLUL 9

Dacă oamenii pot spera ca datorită sprijinului demonilor mijlocitori fiinţele pământene să se poată bucura de dragostea divinităţilor

Prin urmare, cum pot fi demonii mijlocitori între oameni şi divinităţi, datorită cărora oamenii aspiră să câştige prietenia (şi sprijinul) acestora, câtă vreme (unele) din acestea au duhuri mai înrăite cum au şi unele făpturi omeneşti, cu toate că s-ar cuveni să fie posesoarele a tot ce e mai bun, ceea ce e superior la fiinţele dotate cu însufleţire, adică au spirit, în schimb posedă comun cu divinităţile în afara spiritului superior, ceea ce e inferior şi mai expus la rele în fiinţele însufleţite, adică corpul ? Într-adevăr, când

făptura este dotată cu suflet, adică vieţuitoarea însufleţită este constituită din suflet şi corp, şi în această dualitate sufletul deţine superioritatea faţă de corp, cu toate că poate fi un duh înrăit dominat de vicii şi de slăbiciuni şi (patimi), dar negreşit superior în comparaţie cu cel mai sănătos şi cel mai puternic corp, deoarece prin natura sa sufletul este supraponderal şi deci superior, nefiind mai prejos corpului, în pofida decăderii sale, datorită petei viciilor, aşa cum aurul, oricât de murdar ar fi, este preţuit a fi mai scump decât argintul, ori decât plumbul chiar cel mai pur, la fel şi aceşti demoni, socotiţi mijlocitori între divinităţi şi oameni şi prin care unele fiinţe şi unele fapte omeneşti sunt apoteozate, fiind socotite divine, ei bine aceşti demoni sunt posesorii unui corp etern, identic cu al divinităţilor ; în schimb au un duh necurat plin de vicii, ca (al unor) oameni, de parcă o religie pe care se fundamentează credinţa şi e opera spiritului s-ar întemeia pe corp, nu pe duh, căci aceşti filosofi vor să-i înalţe şi să-i identifice cu divinităţile prin intermediul demonilor.

La urma urmei, pentru care temei îi consideră pe aceşti demoni şi falşi şi înşelători, de parcă s-ar putea separa o ticăloşie şi o pedeapsă de făptaşul lor, astfel încât să aibă partea inferioară, specifică oricărui animal — adică corpul — identic cu al fănturilor superioare — divinităţile —, superioară sufletului şi să fie (apoteozaţi) şi identificaţi cu divinităţile cereşti, datorită acestei părţi inferioare cu rol de sclav, deşi fiinţele pământene când sunt dominate de instinctele trupeşti sunt cele mai nenorocite ? Corpul are funcţie de sclav al omului — spune Sallustius : „Deşi ne comandă sufletul, totuşi suntem sclavii corpului mai degrabă“[13]. Sallustius adaugă mai departe : „Spiritul nostru este comun cu al divinităţilor, prin corp însă suntem aidoma fiarelor“, deoarece când istoricul roman vorbea despre oameni afirma că acest corp omenesc este muritor ca al tuturor jivinelor. Dar aceşti demoni, pe care filosofii ni i-au hărăzit să îndeplinească rolul de mijlocitori între noi, oamenii, şi divinităţi, pot fi definiţi cu următoarele caracteristici : un element — spiritul — îl avem comun cu divinităţile. Celălalt element, corpul, este comun tuturor oamenilor ; dar, aşa cum am spus, aidoma unor fiinţe pervertite cu mâinile şi picioarele legate, suntem suspendaţi, fiind sclavii corpului, dar trăind în comunitatea divinităţilor cereşti fericite, în timp ce, deşi spiritul ne comandă aidoma unui stăpân, convieţuim împreună cu oamenii, exaltându-ne datorită elementului inferior predominant, dar rostogolindu-ne alungaţi de sus. De aici se deduce că, deşi oricine ar putea crede că, deşi demonii pe baza acestei logici se bucură de eternitate, aidoma divinităţilor cereşti, deoarece duhurile lor nu sunt despărţite prin nici un fel de moarte de corpurile lor, cum se întâmplă cu fiinţele pământene, la fel trebuie să se creadă că corpul demonilor este aidoma unui etern vehicul al fiinţelor ce li se aduc cinstire, dar totodată şi lanţuri şi cătuşe eterne a celor osândiţi de-a pururi.

CAPITOLUL 10

Potrivit concepţiei lui Plotin oamenii sunt mai puţin năpăstuiţi de nenorociri, datorită corpului lor muritor, decât demonii, care se bucură de eternitate

Plotin se mândreşte că el l-a înţeles în aceste ultime timpuri mai bine (pe Platon) decât ceilalţi filosofi. Acesta (Plotin), după câte-mi amintesc, abordând problema sufletului, spune următoarele : „Dumnezeu, Tatăl nostru, milostivindu-se de demoni, le-a pus lanţuri ca muritorilor“[14]. Plotin, prin această afirmaţie, dă să se înţeleagă că oamenii sunt muritori prin corpurile lor, dar depinde de milostivirea lui Dumnezeu, părintele nostru, ca creaţia sa, oamenii, să nu îndure de-a pururi neajunsurile şi năpăstuirile acestei vieţi. Prin această milostivire îndurată de cei nevrednici Plotin s-a referit la inechităţile săvârşite de demoni, sau îndurate de ei, căci duhul pasiv al demonului nu pătimeşte neajunsuri aidoma oamenilor, ci corpul lui etern. Negreşit, demonii ar fi mai fericiţi ca oamenii dacă ar avea comun cu aceştia corpul muritor şi duhul

comun cu divinităţile, fericit. Şi ar fi şi deopotrivă cu oamenii dacă concomitent cu năpăstuitul lor duh ar fi binemeritat să aibă măcar corpul muritor comun cu al oamenilor (muritori), dacă ar fi dobândit un dram de credinţă, ca să odihnească prin moarte după moarte, scăpând de povara neajunsurilor. Acum însă demonii nu sunt nu numai mai fericiţi ca oamenii, când posedă un duh necurat obidit şi năpăstuit, ci chiar mai nenorociţi ca ei, din cauza încătuşării permanente a corpului. Într-adevăr, Plotin, deşi a afirmat deosebit de răspicat că demonii se bucură de eternitate, el a vrut să se înţeleagă că demonii pot deveni divinităţi, dar fără să se bizuie pe un licăr de credinţă şi vreo învăţătură pentru dobândirea înţelepciunii.

CAPITOLUL 11

Despre concepţia filosofilor platonicieni că după moartea şi dispariţia corpurilor duhurile oamenilor pot deveni demoni

Plotin afirmă că (unele) duhuri ale oamenilor se transformă în duhuri demoniace, unii dintre oameni devin lari[15], dacă, pe bună dreptate, au fost oameni buni (în viaţă), *lemures*=strigoi, sau *larvae*=fantome, dacă au fost fiinţe omeneşti rele. Mai există apoi la romani zeii mani, dacă nu se ştiu oameni buni sau răi pe bună dreptate. Potrivit acestor opinii, ce prăpastie se deschide în faţa amatorilor de moravuri (care duc la pierzare), cine n-ar putea să-şi dea seama de realitate dacă s-ar încorda puţin ? Fiindcă vor fi existat cândva nişte oameni netrebnici se poate oare crede că aceştia devin strigoi, sau când se transformă în zei mani, devin cu atât mai răi, cu cât sunt mai dornici de-a face rău, astfel încât cu câteva ofrande şi sacrificii, aidoma unor onoruri divine, să creadă că-i pot invita să pricinuiască daune şi neajunsuri vreunor semeni de-ai lor. Acest platonician afirmă că strigoii sunt demoni transformaţi din oameni. Dar în

această privinţă[16] se mai ridică o problemă nouă. De aici rezultă că termenul latin *beatus* = fericit se spune în greceşte εὐδαίμονας, cu alte cuvinte demonii sunt buni, deoarece duhurile sunt faustice, confirmându-se astfel că demonii reprezintă sufletele oamenilor.

CAPITOLUL 12

Despre cele trei categorii de contrarii prin care, conform concepţiei platonicienilor, firea demonilor se deosebeşte de-a oamenilor

Acum vom trata acest aspect al lucrurilor, referitor la demoni, care au structură proprie. Apuleius îi descrie, considerându-i o categorie de făpturi situate între divinităţi şi oameni, dotaţi cu minte raţională, cu duh pasiv, cu corp aerian, cu durată eternă de viaţă. Acest filosof, după ce îi separă, făcând o distincţie între ei în funcţie de amplasarea lor în spaţiu şi de demnitatea rolului şi sarcinilor, divinităţile aflându-se în cerul sublim, iar oamenii în partea cea mai de jos pe pământ. El conchide astfel : „Aveţi două categorii de făpturi : divinităţile, care se diferenţiază foarte mult de oameni prin sublimitatea spaţială, prin perpetuitatea vieţii, prin perfecţiunea structurii fizice, fără nici o contingenţă cu semenul învecinat, pentru că distanţa prea mare datorită rangului şi sălăşluirea în înălţimea văzduhului eterat îi desparte de lumea de jos şi durata eternă a vieţii, incoruptibilitatea sunt alte atribute ale divinităţilor, pe când la fiinţele pământene totul e caduc şi pe sponci, la primele sublimitatea e hărăzită fericirii ; terestrele făpturi sunt în schimb menite să îndure toate mizeriile"[17].

Eu constat că cele trei cupluri de contrarii amintite mai sus de Apuleius rezultă din ultimele componente şi condiţii ale structurii lor naturale : unii sunt foarte sus, ceilalţi foarte jos. Într-adevăr, cele trei condiţii pe care Apuleius le menţionează ca fiind aplicabile cu

trei condiţii pe care Apuleius le menţionează ca fiind aplicabile cu succes la divinităţi, tot el le repetă, dar cu alte cuvinte, ca să rezulte alte trei contrarii aplicate la fiinţele omeneşti. Cele trei condiţii pentru divinităţi sunt : sublimitatea spaţiului de reşedinţă, perpetuitatea vieţii, perfecţiunea firii. Apuleius însă, cu alţi termeni, repetă aceste ipostaze, ca să le opună cele trei aspecte ale condiţiei umane : „Pentru că şi sălăşluirea în sublimitatea văzduhului eterat care îi desparte prin distanţe prea mari, datorită rangului, de fiinţele omeneşti de jos — deoarece el relevase această sublimitate —, şi pentru că la divinităţi durata vieţii e eternă, în schimb la oameni totul e caduc şi pe sponci, deoarece el subliniase perpetuitatea vieţii la zei. Primii au parte de bucurii, de fericire, iar fiinţele terestre să aibă numai neajunsuri şi izbelişti, deoarece Plotin se referise la perfecţiunea naturii lor. Prin urmare, el a stabilit trei ipostaze superioare pentru divinităţi : o sălăşluire sublimă, eternitatea şi fericirea ; şi cele trei condiţii contrarii pentru oameni : sălăşluirea pe cea mai de jos treaptă, moartea şi mizerii.

CAPITOLUL 13

Cum pot fi demonii mijlocitori între divinităţi şi oameni fără a fi cu ei în vreo comuniune, cât timp nici nu împărtăşesc fericirea cu divinităţile, dar nici nefericirea şi izbeliştile vieţii cu oamenii ?

Pentru că demonii au o poziţie intermediară între cele trei ipostaze ale divinităţilor şi oamenilor, în ceea ce priveşte sălăşluirea în spaţiu nu e nici o controversă, fiindcă între sublimitatea văzduhului eterat şi poziţia inferioară spaţial a muritorilor tereştri există un interstiţiu foarte potrivit pe care îl menţionează platonicienii. Celelalte două poziţii ale divinităţilor şi muritorilor, cărora se cuvine să le consacrăm o atenţie deosebită, să arătăm în ce mod

se distanţează de demoni, sau cum sunt distribuite acestora, pentru ca în mod evident aceştia să deţină o poziţie intermediară, cum pretind ei. Cu toate acestea, o asemenea situaţie nu poate fi străină de ei. Negreşit, aşa cum am mai arătat, nu există o poziţie intermediară, nici o a doua superioară, nici cea de-a treia inferioară, aşa fel încât demonii, deşi sunt făpturi dotate cu raţiune, în acelaşi timp nu putem afirma categoric că nu sunt nici fericite, nici năpăstuite, ca arbuştii şi animalele, lipsite de simţuri şi de raţiune. Prin urmare, demonii sunt dotaţi cu o minte raţională şi inevitabil ei trebuie să fie sau obidiţi sau fericiţi. De asemenea, nu putem afirma pe drept cuvânt nici că demonii sunt muritori, dar nici eterni. Căci tot ce are viaţă dăinuieşte de-a pururi şi tot ce trăieşte se sfârşeşte prin moarte. Apuleius a susţinut că demonii se bucură de viaţă eternă. Atunci de aici se va deduce că demonii fiind intermediari pot deţine din două poziţii superioare una şi din două poziţii inferioare alta ? Însă dacă ar deţine pe amândouă poziţiile inferioare, sau pe ambele superioare, demonii nu vor mai putea fi intermediari, ci se vor situa fie într-o parte, fie vor sări alături. Aceasta, deoarece, aşa cum s-a demonstrat, ei nu pot fi lipsiţi de ambele locuri şi atunci, fiind acceptaţi din ambele părţi, vor fi mijlocitori pentru fiecare din ele. Dar datorită faptului că demonii nu pot avea veşnicia în zona inferioară, căci acolo nu există aşa ceva, deţin acest atribut al veşniciei de la cei din zona superioară astrală. Ca urmare, demonii nu-şi pot îndeplini rolul lor de mijlocitori, pentru că din zona inferioară a fiinţelor umane ei nu deţin decât izbeliştile mizeriilor.

Există, prin urmare, conform teoriei platonicienilor, fie veşnicia fericită, fie fericirea veşnică a divinităţilor spaţiilor sublime ; în schimb, oamenii au parte în spaţiile cele mai joase, pe pământ, de mizeriile muritorilor de rând, ori mortalitatea cea mai cumplită. Demonii, la rândul lor, ca intermediari se împărtăşesc dintr-o veşnicie nenorocită, sau o veşnică mizerie. Într-adevăr, Apuleius a fixat cinci atribute, când a tratat despre demoni, dând definiţia lor, demonstrând că nu sunt intermediari, cum susţinuse, deoarece au trei condiţii comune cu noi, oamenii, şi anume că aparţin vieţuitoarelor, că posedă minte raţională şi că au duh pasiv ; în schimb, comun cu divinităţile au un singur atribut, şi anume, dura-

ta veşnică a vieţii şi unul propriu numai al lor, au corpuri aeriene. Atunci cum sunt demonii intermediari, când ei deţin un singur atribut comun cu divinităţile (eternitatea), în schimb cu fiinţele umane împărtăşesc în comun trei condiţii ? Cine n-ar putea constata că lăsând deoparte poziţia intermediară, cât de mult sunt înclinaţi şi de împinşi demonii către pătura de jos a oamenilor ? Dar, hai să zicem că demonii pot fi găsiţi acolo, într-o ipostază intermediară, având totuşi un atribut propriu, acela că au un corp aerian, aşa cum au şi divinităţile din eter, ori ca şi fiinţele inferioare sau terestre care au câte un singur atribut propriu, — divinităţile, corp eteric şi oamenii, corp pământesc ; în schimb şi unii şi alţii fac parte din categoria fiinţelor şi posedă o minte raţională. Într-adevăr, când a tratat despre divinităţi şi despre oameni, Apuleius a spus : „Aveţi câte două categorii de fiinţe" : şi divinităţile şi oamenii sunt dotaţi cu minte raţională. Demonii sunt dotaţi, în schimb, cu spirit pasiv şi cu atributul vieţii veşnice. Primul atribut demonii îl au comun cu fiinţele umane de jos, pământene, cel de-al doilea cu divinităţile, pentru ca ipostaza lor mediană în echilibru prin raţionamentul proporţionalităţii, să nu fie atrasă către sublimitatea văzduhului eteric, dar nici coborâtă în locurile cele mai joase pe pământ. În asta constă tragica veşnicie şi veşnica mizerie şi nefericire a demonilor. Cine spune „demonii au duh pasiv" ar fi putut spune : „au parte şi de nenorociri şi de nefericire", dacă nu s-ar fi ruşinat de drama adoratorilor lor. Dar pentru că prin Providenţa Prea înaltului Dumnezeu, după cum înşişi platonicienii mărturisesc, cosmosul nu e ocârmuit orbeşte şi la voia întâmplării, veşnicele izbelişti şi oprelişti pătimite de demoni n-ar fi veşnice, dacă răutatea lor n-ar fi nemăsurat de mare.

Dacă, prin urmare, termenul de *beati*=fericiţi, pe greceşte sună εὐδαίμονας, demonii nu au atributul *evdemones*, pe care platonicienii i-au amplasat în poziţia mediană, între divinităţi şi oameni. Ce poziţie au fixat aceşti filosofi demonilor buni, ce roluri şi atribuţii le vor acorda, subordonându-i pe oameni puterii lor, iar divinităţilor ca să-i domine pe demoni, în scopul de-a oferi omenirii sprijinul lor ? Dacă demonii sunt şi buni şi eterni, negreşit, ei sunt şi fericiţi. Dar fericirea eternă nu permite ca

făpturile cu poziţii intermediare — demonii — să se bucure de fericire eternă, deoarece le fixează poziţia în comparaţie şi în strictă dependenţă de divinităţi şi-i separă la mare distanţă de oameni. De aici se deduce că de-a surda se vor strădui să demonstreze în ce mod demonii cei buni şi dacă sunt şi buni şi nemuritori sunt situaţi de-a dreptul ca intermediari între divinităţile nemuritoare şi fericite şi oamenii muritori şi năpăstuiţi. Într-adevăr, fiindcă demonii au comun cu divinităţile ambele atribute, şi fericirea şi nemurirea, în schimb nici unul din aceste atribute nu-l au comun cu oamenii, care sunt şi năpăstuiţi (şi nefericiţi) şi sunt şi muritori, atunci pentru care temei nu au fost îndepărtaţi de oameni mai degrabă, ci au fost alăturaţi de divinităţi, în loc să fie orânduiţi a deveni mijlocitori între divinităţi şi oameni ? Negreşit, atunci ar putea fi mijlocitori dacă demonii ar avea şi ei două atribute specifice numai ale lor proprii, nu comune cu celelalte două categorii de fiinţe, ci numai cu fiecare din cele două. Aşa cum omul poate deţine locul de mijloc între vite şi îngeri, deoarece vita este o vieţuitoare iraţională şi muritoare, îngerul însă este şi raţional şi nemuritor, dar omul care deţine locul de mijloc este inferior faţă de îngeri, dar superior faţă de vite, sfârşindu-şi viaţa prin moarte, ca şi vitele, dar are raţiunea comună cu îngerii, deci este o fiinţă raţională muritoare. Prin urmare, când căutăm un mijlocitor între divinităţile nemuritoare fericite şi nefericiţii muritori, trebuie să găsim o fiinţă care să fie muritoare, dar fericită, sau una nemuritoare, dar năpăstuită.

CAPITOLUL 14

Dacă oamenii, deşi sunt muritori, pot fi fericiţi, bucurându-se de adevărata fericire

Oamenii îşi pun temeinic unii altora întrebarea: Ar putea oare fiinţa omenească muritoare să fie fericită în viaţă ? De bună seamă, unii au cercetat şi constatat cu mai multă smerenie şi au conchis

că atâta vreme cât omul trăieşte ca muritor nu e capabil să se bucure de fericire. Alţii, dimpotrivă, s-au relevat pe dânşii şi au îndrăznit să afirme că muritorii care sunt înzestraţi cu înţelepciune pot fi fericiţi. Dacă astfel stau lucrurile, pentru ce nu intervin ei mai degrabă ca mijlocitori între nefericiţii muritori şi fericiţii nemuritori, care se bucură de fericire împreună cu fiinţele nemuritoare fericite, dar fiind şi ei muritori laolaltă cu năpăstuiţii muritori ? Căci, negreşit, dacă sunt fericiţi, ei nu pizmuiesc pe nimeni (căci ce e mai degradant ca invidia ?), şi ca atare să se străduiască din răsputeri ca să-i ajute pe năpăstuiţii muritori să dobândească şi ei fericirea, ca să aibă puterea de-a deveni nemuritori, după stingerea lor din viaţă, pentru a ajunge în preajma îngerilor nemuritori şi fericiţi.

CAPITOLUL 15

Despre Iisus Hristos, omul mediator între Dumnezeu şi oameni

Dacă însă, ceea ce are mai multă credibilitate se discută cu mai multă probabilitate, că toţi oamenii, cât timp sunt muritori, chiar dacă e necesar să ducă o viaţă năpăstuită, sunt nevoiţi să-şi caute un mijlocitor, care nu numai să nu fie om, ci chiar o divinitate, în scopul ca prin intervenţia acestui mijlocitor fiinţele muritoare, dar fericite, să aducă o nemurire fericită omenirii abătute de noianul neajunsurilor vieţii, deoarece ar trebui să nu mai existe lume muritoare, să nu mai dăinuie mortalitatea. Negreşit, omul a devenit muritor nu prin afirmarea Cuvântului divin, ci prin întruparea sa pământească, datorită slăbiciunii cărnii omeneşti. Dar El n-a rămas întruchipat în fiinţă omenească muritoare, căci a înviat din morţi, deoarece şi Mântuitorul însuşi

este fructul medierii sale, în scopul ca nici oamenii, pentru care El a devenit mijlocitor pentru izbăvirea omenirii, să rămână în continuare veşnic oameni, cu moartea trupului. Apoi a fost nevoie ca Mântuitorul, ca mijlocitor între noi şi Dumnezeu, să aibă o moarte trecătoare şi* o fericire permanentă, pentru ca, datorită faptului că Iisus Hristos a avut o viaţă trecătoare, să-şi desfăşoare o viaţă aidoma muritorilor de rând, în scopul de-a se înălţa după moarte către veşnica sa Dumnezeire. În consecinţă, îngerii cei buni nu pot fi mijlocitori între năpăstuiţii muritori şi fericiţii nemuritori, deoarece şi ei sunt şi fericiţi şi nemuritori. În schimb, îngerii răi pot fi mijlocitori, pentru că ei sunt şi nemuritori, la fel ca şi cei buni, dar şi năpăstuiţi (ca şi oamenii). Mântuitorul, dimpotrivă, e un bun mijlocitor, pentru că El a vrut să devină muritor la vremea potrivită, pentru a înfrunta duhurile necurate nemuritoare şi năpăstuirile lumii şi a putut dăinui de-a pururi, bucurându-se de fericire, şi în chipul acesta a nimicit duhurile necurate şi pe nenorociţii păcătoşi, în scopul ca, datorită îngâmfării că sunt nemuritori, să nu decadă de tot, doborâţi de nefericire, iar prin umilinţa morţii sale şi fericirea sa îndatoritoare, curăţindu-le prin credinţa sa inimile lor, le-a zădărnicit necurăţia, izbăvindu-i de stăpânirea ei.

Prin urmare, pentru care temei omul care e şi muritor şi copleşit de năpăstuiri şi la mare distanţă de fiinţele nemuritoare şi fericite şi-ar alege şi recurge la un mijlocitor, cu sprijinul căruia să aspire la obţinerea fericirii şi nemuririi ? Aceasta pentru că ar fi o tragedie ca o fiinţă omenească să se poată bucura de nemurirea demonilor, în schimb n-ar fi nici o tragedie să pricinuiască cuiva o ofensă, spunându-i că e muritor la fel ca şi Hristos. Acolo, împreună cu demonii, vei fi nevoit să înduri neajunsuri şi necazuri de-a pururi ; dimpotrivă, aici (pe pământ) nu mai trebuie să ne temem de moarte, cu toate că viaţa nu e veşnică, în schimb va trebui să iubim de-a pururi fericirea, care e eternă. Căci în acest scop se interpune mijlocitorul nemuritor şi împătimit, datorită neajunsurilor, pentru ca fiinţei omeneşti să nu i se permită să

ajungă la nemurire şi fericire, pentru că ştie ce-i stă în cale şi anume, neajunsurile şi amărăciunile. Dar la aceasta s-a interpus şi un muritor fericit, pentru ca, după ce se va săvârşi prin moarte, va deveni, sculându-se dintre cei morţi, nemuritor, aşa cum ne-a arătat El prin învierea sa, făcând din cei năpăstuiţi fericiţi, din rândul cărora El niciodată n-a plecat. Cu totul altfel deci este mijlocitor cel rău, care-i separă pe prieteni, în schimb altul este cel bun, care-i împacă pe vrăjmaşi. Şi de aceea există numeroşi mijlocitori care separă lumea, deoarece mulţimea care e fericită, prin împărtăşirea unicului Dumnezeu devine fericită, dar netrebnica mulţime a îngerilor răi, lipsită de împărtăşirea lui Dumnezeu, care li se împotriveşte, devenind mai degrabă o stavilă, interpunându-se în calea transmiterii ajutorului pentru obţinerea fericirii, datorită gloatelor prea mari, care tulbură într-o oarecare măsură liniştea, nu se poate ajunge la acel bine beatific, la care ca să putem fi diriguiţi nu e nevoie decât de un mijlocitor, nu de mai mulţi şi datorită Lui, prin împărtăşirea căruia devenim fericiţi, prin Cuvântul lui Dumnezeu nefăcut, prin carele toate s-au făcut. Cu toate acestea El nu este mijlocitorul, pentru că este Cuvântul. De bună seamă, cel mai nemuritor, cel mai fericit Cuvânt este departe de muritorii năpăstuiţi. Dar El este mijlocitorul prin care omului i s-a arătat nu numai fericirea, dar şi acel bine al fericirii, prin care nu se cuvine să ne mai căutăm şi alţi mijlocitori, prin care să credem că ne putem pregăti treptele devenirii şi desăvârşirii, pentru că prea fericitul şi făcătorul de fericire Dumnezeu, Cel ce ne împărtăşeşte cu omenie, ne-a oferit un drum mai scurt, pentru a ne împărtăşi din Dumnezeirea sa. Într-adevăr, Mântuitorul nu ne călăuzeşte, izbăvindu-ne de moarte şi de ticăloşie spre îngerii nemuritori şi fericiţi, ci la Sfânta Treime, prin împărtăşirea căreia şi îngerii sunt fericiţi. De aceea, când Mântuitorul a vroit, sub chipul unui rob mai prejos de îngeri[18], ca să ne fie mijlocitor, a rămas în chipul lui Dumnezeu mai presus de îngeri ; la fel El, care reprezintă viaţa pentru cei de sus, este calea vieţii pentru cei de jos.

CAPITOLUL 16

Dacă filosofii platonicieni au putut defini divinităţile cereşti care nu se amestecă cu oamenii, refuzând contactul cu ei şi dacă demonii îi ajută pe oameni ca să obţină dragostea divinităţilor

De bună seamă, nu spune adevărul acel platonician când afirmă că Platon a spus acestea : „Nici o divinitate nu participă la viaţa omului[19],şi menţionează că aceasta este primordiala dovadă a sublimităţii lor, că divinităţile nu se amestecă în nici un fel prin contacte cu viaţa şi traiul oamenilor. În schimb, el declară că demonii se amestecă şi de aceea nu-i pot contamina pe cei cu care sunt în contact, căci toţi sunt deopotrivă de imunzi, datorită faptului că demonii sunt în contact cu oamenii şi oamenii prin adorarea demonilor. Dar chiar dacă demonii ar putea avea contingenţe şi se amestecă cu oamenii şi totuşi nu s-ar contamina, influenţându-se în rău reciproc, negreşit, totuşi demonii sunt preferabili, deoarece divinităţile, dacă s-ar amesteca cu oamenii, s-ar contamina de la ei. Căci se susţine că primordiala caracteristică a divinităţilor este faptul că ele fiind separate de oameni, datorită sublimităţii (sălăşluirii lor în empireul ceresc), nu poate avea loc contactarea şi contaminarea cu oamenii.

Dar înaltul Dumnezeu, creatorul întregului Univers, despre care spunem că e adevăratul Dumnezeu, în acest chip se afirmă că e definit de Platon că Dumnezeu este singura fiinţă care nu poate fi cuprinsă nici măcar cu aproximaţie de glosarele expresiilor lingvistice făcute de oameni. Cu greutate numai acei înţelepţi care sunt supradotaţi cu forţă spirituală, în măsura în care li s-a permis să se desprindă de trup, au putut intui capacitatea intelectuală a Dumnezeirii, pătrunzând cu mintea prin despicarea întunericului atât de profund din jurul lor, străluminaţi fiind ca de-un fulger vertiginos străbătând şi strălucind pe bolta cerească până la ei[20]. Dacă, prin urmare, mai presus de toate acestea Preaînaltul

Dumnezeu, prin prezenţa sa inteligibilă şi inefabilă insuflă cu adevărat minţile înţelepţilor cu toate acestea, străluminându-i cu o undă puternică de lumină, aidoma unui fulger extrem de rapid, când ei pe cât le-a fost îngăduit s-au putut detaşa de pământescul din ei, încât să nu-şi pângărească sufletul, că, pentru care temei aceste divinităţi sunt stabilite să sălăşluiască la mare distanţă în empireul cel mai sublim al bolţii cereşti, ca să nu fie în nici o contingenţă cu făpturile omeneşti ? Pentru ele ar fi îndeajuns să nu vadă altceva decât corpuri eterice, cu lumina cărora să parcurgă cu ochii pământul cât le stă în putinţă. Dar dacă stelele, când sunt privite nu se contaminează, prin intermediul cărora se spune că pot fi văzute toate divinităţile[21], iar demonii nu pot fi contaminaţi şi transformaţi în mai rău, în urma contactului cu oamenii şi priveliştea acestora, cu toate că oamenii sunt văzuţi mai de aproape.

Dar dacă în mod întâmplător sunt contaminaţi datorită glasurilor omeneşti, deşi nu sunt contaminaţi de ascuţimea privirilor şi pentru acest motiv recurg la demoni, ca să le fie mijlocitori, prin care să le comunice divinităţile vorbele rostite de oameni, de care ei se află la o mare depărtare, ca să rămână cât de lipsiţi de contacte ? Într-adevăr, divinităţilor nu li s-ar putea aduce nici un prejudiciu material şi moral prin simţul mirosului în contact cu oamenii, dacă aceştia ar fi în preajma lor, sau în ipoteza că se găsesc în prezenţa lor, ori în cazul că demonii sunt în preajma lor, ei se pot uşor acomoda cu aburii corpurilor omeneşti, de vreme ce nu-i supără mirosul de cadavre cu prilejul atâtor sacrificii. Nici simţul gustului nu e prejudiciat de necesitatea refacerii organismului muritor, încât demonii împinşi de foame să ceară mâncare oamenilor. Simţul tactil, într-adevăr, este la înălţime. Căci deşi pipăitul în mod evident reprezintă unul din cele mai puternice simţuri, totuşi demonii ar putea lua contact cu oamenii, dacă ar vedea şi ar fi văzuţi la rândul lor, dacă i-ar auzi şi ar fi auziţi de ei. Atunci de ce-ar fi nevoie şi de pipăit ? Căci nici oamenii n-ar îndrăzni să dorească aceasta, dacă s-ar bucura de contactul vizual şi de posibilitatea de convorbire cu divinităţile sau cu demonii buni şi dacă curiozitatea va atinge un grad atât de înalt încât să vrea să ştie

în ce mod o fiinţă omenească ar putea veni în contact cu o divinitate sau cu un demon, fără voia lor, când ea nu poate să atingă cu mâna o pasăre, decât numai când a prins-o ?

Prin urmare, divinităţile ar putea avea contacte cu oamenii, fie pe cale vizuală, văzându-i şi fiind văzuţi de ei, arătându-se în faţa lor şi pe calea graiului şi a auzului. Dar demonii dacă ar lua contact cu oamenii, aşa cum am afirmat, ei nu se degradează ; divinităţile, în schimb, dacă ar fi în contact cu oamenii s-ar degrada. Unii însă susţin că demonii nu se degradează, în schimb divinităţile decad, pierzând (din prestigiul lor). Dar dacă şi demonii decad, fiind contaminaţi de oameni, atunci cum pot ei conferi oamenilor după moartea lor o viaţă fericită, deşi nu-s în stare să-i purifice, când ei sunt pătaţi, în scopul de a-i ajuta să se înalţe până la divinităţile pure, ele nefiind contaminate, pe oamenii purificaţi, demonii, în ipostaza lor de mijlocitori, amplasaţi între divinităţi şi oameni ? Sau dacă nu le acordă această binefacere oamenilor, la ce le foloseşte acestora rolul demonilor de prietenească mijlocire ? Oare pentru ca după moarte oamenii să ajungă la divinităţi prin intermediul demonilor, ci ca să convieţuiască împreună şi contaminându-i şi pe unii şi pe alţii şi datorită pângăririi tuturor să-şi piardă toţi fericirea ? Afară de cazul că cineva ar putea spune că demonii îşi purifică prietenii, de parcă i-ar spăla cu nişte bureţi, sau cu alte mijloace de asemenea natură, pentru ca şi ei să se murdărească cu atât mai rău, cu cât oamenii se purifică mai temeinic, de parcă s-ar spăla cu buretele. Căci dacă astfel stau lucrurile, înseamnă că divinităţile se amestecă, stând de-a valma cu nişte demoni mai contaminaţi ca toţi, dar care au evitat contactul şi apropierea de oameni, pentru a nu se murdări şi mai rău. Oare cumva divinităţile ar putea purifica demonii contaminaţi de oameni, pentru ca la rândul lor şi ei să contamineze pe alţii prin contactul cu demonii şi nu i-ar putea purifica pe oameni direct (fără intermediari ?).

Cine ar putea crede asemenea aberaţii decât numai cei pe care cei mai înşelători demoni i-au indus în eroare ? De ce divinităţile, despre care Vergilius spune că sunt vizibile ca şi constelaţiile „aidoma unor lumini extrem de strălucitoare"[22], sunt văzute de oameni şi văd şi ele oamenii care le contaminează şi de ce sunt mai feriţi

demonii de contaminarea asta, în contact cu oamenii, de vreme ce, dacă nu vor să fie văzuţi, nu pot fi văzuţi ? Sau dacă nu tăgăduiesc că sunt văzuţi, în schimb ei îi văd pe cei care-i contaminează, spunând că oamenii sunt văzuţi de aceste lumini, cele mai strălucitoare ale întregului cosmos, despre care susţin că reprezintă divinităţi, când îşi împrăştie razele lor luminoase peste întregul glob pământesc ? Cu toate acestea razele lor difuzate peste toate fiinţele imunde nu sunt contaminate, spurcându-se, în schimb divinităţile ar putea fi contaminate şi spurcate dacă ar veni în contact cu oamenii, deşi acest contact ar fi necesar când li se solicită sprijinul lor ? Într-adevăr, pământul este atins şi luminat de razele soarelui şi lunii şi totuşi nu-i pătează această lumină.

CAPITOLUL 17

Pentru dobândirea vieţii fericite, din care face parte şi supremul bine, oamenii n-au nevoie de un mijlocitor de talia demonilor, ci de o asemenea categorie cum singur Iisus Hristos este

Dar eu mă minunez foarte mult că nişte oameni atât de învăţaţi ca platonicienii, care au susţinut că toate fiinţele dotate cu corp şi cu sensibilitate trebuie considerate mai prejos decât cele eterice, lipsite de corp şi de inteligenţă, dar când e vorba de viaţa fericită fac totuşi menţiunea atingerii făpturilor dotate cu corpuri fericite. Unde este acel Plotin care afirmă : „Trebuie să ne găsim scăparea, deci, refugiindu-ne unde vom găsi cea mai scumpă dintre patrii, şi acolo unde se află Tatăl, acolo se află Totul. Prin urmare — spune el mai departe — de ce mai avem nevoie de-o flotă, de ce trebuie să fugim, când suntem aidoma lui Dumnezeu ?“[23] Dacă, prin urmare, suntem aidoma (după chipul şi asemănarea) lui Dumnezeu, cu cât suntem mai asemenea Lui, cu atât suntem mai

aproape de El. Nu există o depărtare mai mare decât a neasemănării cu El. Cu cât râvnim şi jinduim după cele trupeşti şi cele schimbătoare, cu atât mai mult este sufletul omenesc mai neasemănător şi mai departe de fiinţa lui incorporală, incomutabilă şi eternă.

Ca să obţinem izbăvirea (şi liniştea deplină şi echilibrul), deoarece pentru dobândirea nemuririi şi purităţii, care se află pe treapta cea mai elevată a spiritualităţii, când eşti pe treapta cea mai de jos (a instinctualităţii), şi eşti subjugat de partea muritoare din tine şi necurăţia (păcatelor) nu mai poţi ajunge pe treapta (cea mai înaltă) şi atunci ai într-adevăr nevoie de mijlocitor. Cu toate acestea nu de un asemenea mijlocitor, care având un corp nemuritor se află în vecinătatea divinităţilor văzduhului (eterat), dar sufletul fiind morbid, aidoma fiinţelor inferioare pământeşti (datorită morbidităţii, mai degrabă să fim pizmuiţi că nu dobândim izbăvirea decât pentru a ne ajuta ca să fim izbăviţi), ci avem nevoie de acela care să ne oferă ajutorul său cu adevărat Dumnezeiesc, pentru purificarea şi scăparea prin izbăvirea de păcate. Acela care, alegându-ne din rândurile pământenilor dotaţi cu trup muritor, ne ridică prin dreptatea duhului până la nemurire, prin care spirit de dreptate nu a contribuit şi n-a precumpănit depărtarea locurilor, ci se ajunge în preajma celor din cerul eterat decât prin superioritatea asemănării. Negreşit, departe de noi gândul că Dumnezeu care nu poate fi supus stricăciunilor, încât să se teamă de stricăciune, s-a preschimbat în om, întruchipându-se în fiinţă omenească, din făptura în care s-a întrupat, sau din fiinţele omeneşti în sânul cărora îşi trăia viaţa. Într-adevăr, nu sunt lipsite de importanţă aceste două elemente prin care s-a demonstrat, prin întruparea sa cu folos, că adevărata Dumnezeire nu poate fi dăunată şi prejudiciată prin întrupare, însă pentru acest temei trebuie consideraţi demonii superiori nouă oamenilor, deoarece ei nu sunt constituiţi. Cu alte cuvinte, aşa cum propovăduieşte *Sfânta Scriptură*, „mijlocitorul lui Dumnezeu şi al oamenilor este omul Iisus Hristos“[24], despre a cărui Dumnezeire, prin care El este întotdeauna deopotrivă cu Dumnezeu-Tatăl şi faptul că a fost om, datorită căruia a fost făcut aidoma nouă, nu este acum prilejul să tratăm acest subiect cu competenţă, potrivit capacităţilor noastre.

CAPITOLUL 18

Se explică faptul că demonii prin metodele lor înşelătoare, în timp ce pun piedici oamenilor, stăvilesc calea credinţei către adevăratul Dumnezeu, străduindu-se să-i abată pe oameni de la calea adevărului

Negreşit, demonii, acei falşi şi înşelători mijlocitori, care atunci când arată murdarele ticăloşii ale duhurilor lor necurate, nenorocite prin numeroase rezultate, totuşi ei sunt meniţi, datorită spaţiului deţinut şi corpurilor lor aeriene uşoare, să abată şi să îndepărteze sufletele oamenilor de la calea desăvârşirii. Demonii nu numai că nu pregătesc calea către Dumnezeu, ci împiedică sufletele, nelăsându-le să-şi urmeze drumul. Deoarece, într-adevăr, pe calea corpurilor (care este deosebit de falsă şi absolut plină de erori, căci nu e calea pe unde se înfăptuieşte dreptatea şi pentru că noi trebuie să ne îndreptăm asemănarea noastră cu Dumnezeu, către El, nu prin vârtoşia trupească, ci prin forţa spirituală, adică cea necorporală) ; cu toate acestea, metoda corporalităţii, pe care prietenii demonilor îi rânduiesc pe trepte de elemente, amplasându-i pe demonii aerieni mijlocitori între divinităţile eterice şi oamenii pământeni, ei sunt de părere că divinităţile trebuie să deţină primordialitatea, în scopul ca, datorită acestui interval al amplasării în spaţiu, ele să nu fie contaminate prin contactul cu oamenii.

Ei sunt încredinţaţi că mai degrabă demonii sunt contaminaţi de oameni şi nu oamenii sunt pervertiţi de demoni şi că înseşi divinităţile ar fi putut fi pervertite de fiinţele omeneşti dacă n-ar fi avut avantajul separării de acestea prin altitudinea sălăşluirii lor (în spaţiile siderale). Cine e atât de dominat de nefericire, încât să creadă că prin acest procedeu se poate înfăptui purificarea, propovăduindu-se că oamenii sunt cei care pervertesc, că demonii au fost şi sunt şi ei pervertiţi şi că la rândul lor şi divinităţile sunt coruptibile ? Oare nu s-ar recurge la alegerea unei căi, prin care să fie mai mult ca toţi evitaţi demonii care pervertesc oamenii şi că oamenii se purifică, scăpând de contagiunea stricăciunii, cu ajutorul lui Dumnezeu, care nu poate fi atins de nici o stricăciune, şi pot fi atraşi şi diriguiţi spre alianţa îngerilor neprihăniţi ?

CAPITOLUL 19

Apelul la demoni n-are semnificaţia nici unei binefaceri nici măcar în faţa adoratorilor lor

Ca să nu părem că întreţinem o controversă referitor la termeni, deoarece unii din aceşti adoratori ai demonilor[25], după cum am mai spus, din rândul cărora face parte şi Labeo, susţin că termenul de *înger* este identic cu acela de *demon*, însă eu sunt de părere că trebuie să intervin asupra termenului de *îngeri buni*, în privinţa cărora ei nu tăgăduiesc că există, însă preferă să-i denumească *demoni buni* în loc de *îngeri*.

Noi, însă, aşa cum glăsuiesc *Sfintele Scripturi*, pe baza cărora suntem creştini, pe o parte din rândul lor îi denumim *îngeri buni*, pe cealaltă parte însă *duhuri necurate*, dar niciodată n-am citit în ele expresiile „demoni buni", dar oriunde a fost menţionat în *Sfintele Scripturi*, fie că li se spune *daemones*, fie *daemonia*, aceşti termeni nu înseamnă altceva decât *duhuri necurate*. Şi pretutindeni popoarele au adoptat şi aplicat în uzul vorbirii termenul de *demon* numai cu acest sens, încât unii dintre ei, care sunt desemnaţi ca *păgâni*, se străduiesc să susţină că există numeroase divinităţi şi mulţi demoni şi că toţi fără excepţie trebuie adoraţi, că nu există aproape nici o fiinţă omenească cu pretenţie de literat şi de cărturar care să îndrăznească să se adreseze sclavului său, în chip de elogiu : „Tu ai un demon în tine". Dar oricine s-ar exprima în felul acesta n-ar putea să stea la îndoială că a înţeles altceva decât că a vrut să-l blesteme. Ca atare, acest temei m-a determinat ca să demonstrez

printr-un expozeu despre cele afirmate, că, după ce-am supărat auzul atâtor oameni, ba aproape al tuturora care s-au obişnuit să audă acest termen cu sensul negativ, când noi am putea evita aceeaşi supărare, folosind numele de *îngeri*, care e mai potrivit şi sună mai frumos decât cel de *demon* ?

CAPITOLUL 20

Despre calităţile ştiinţei care a demonstrat că demonii sunt dominaţi de trufie

Ca atare, însuşi acest termen, prin originea sa, dacă am cerceta *Sfintele Scripturi*, cunoaşterea etimologiei sale contribuie la semnificaţia lui absolut corespunzătoare conţinutului. Într-adevăr, denumirea de *daemon* a fost dată de ştiinţă[26]. Apostolul Pavel, insuflat de Sfântul Duh, a grăit astfel : „Ştiinţa îi dă trufie omului, în schimb dragostea zideşte"[27]. Din această afirmaţie nu se înţelege altceva decât că numai atunci foloseşte ştiinţa, când înlăuntrul ei rezidă dragostea. Fără acest sublim sentiment ştiinţa cade în hipertrofie (prin exagerări), adică scoate în relief fanfaronada atât de goală şi de superfluă a îngâmfării. Demonii sunt deci posesorii unor cunoştinţe lipsite de sentimentul dragostei şi de aceea sunt atât de umflaţi, adică atât de trufaşi, încât s-au străduit să obţină onoruri divine, subjugând religia, cu toate că ştiu că religia este subordonată numai adevăratului Dumnezeu şi tocmai de aceea se străduiesc din răsputeri să obţină numai avantaje. Dar împotriva trufiei demonilor, cu care aceştia au subjugat neamul omenesc, Dumnezeu prin (Fiul său) Iisus Hristos a deschis calea smereniei, arătând câte virtuţi cuprinde în sânul ei, pentru că sufletele oamenilor dominaţi de hipertrofie, aidoma demonilor, şi îndrumaţi de ştiinţă, habar n-au cum să se mai comporte, datorită exagerărilor înşirate de aceste duhuri necurate.

CAPITOLUL 21

În ce chip a vrut Domnul nostru Iisus Hristos să se facă cunoscut demonilor ?

Înşişi demonii ştiu perfect acest lucru, când ei înşişi i s-au adresat Domnului nostru Iisus Hristos, cu toate însuşirile şi atributele specifice dominate de slăbiciunile cărnii : „Ce ai cu noi Iisuse Nazarinene ? Ai venit să ne pierzi ?"[28] E limpede că prin aceste cuvinte rostite de demoni, aceştia demonstrau că posedă cunoştinţe extrem de mari; în schimb, în sinea lor nu exista pic de dragoste. Cu alte cuvinte, demonii erau îngroziţi de pedeapsa pe care Iisus avea să le-o aplice şi nu se sinchiseau de spiritul său de dreptate. Într-adevăr, Mântuitorul nostru li s-a făcut lor cunoscut atât cât a vrut. Dar El şi-a manifestat vrerea sa cât a fost necesar să şi-o manifeste. Însă El s-a făcut lor cunoscut nu aidoma ca sfinţilor îngeri, care se bucură că împărtăşesc împreună cu El veşnicia, potrivit Cuvântului lui Dumnezeu, ci aşa cum s-a cuvenit să se facă lor cunoscut, pentru a vârî spaima în ei, ca unul care avea să-i izbăvească într-un chip oarecare de puterea tiraniei lor pe oamenii predestinaţi să intre în Împărăţia sa şi să se bucure de slava adevărată şi cu adevărat veşnică.

Deci Mântuitorul li s-a făcut lor cunoscut nu prin ceea ce reprezintă viaţa veşnică şi lumina neschimbătoare care îi străluminează pe credincioşii plini de pioşenie, care au inimile curate, pentru că pe Iisus îl văd prin mijlocirea credinţei pe care El le-a propovăduit-o şi prin oarecare manifestări faptice ale întrupării sale vremelnice, ale virtuţilor sale şi semne ale celei mai tainice înfăţişări, care să poată fi văzută chiar de duhurile necurate, dotate ca şi îngerii cu simţire, mai mult ca făpturile omeneşti, dominate de slăbiciuni. În sfârşit, când Iisus a socotit de cuviinţă că trebuie să nu-şi manifeste puterea sa dumnezeiască, ci să se ţină puţin ascuns faţă de ei, căpetenia dracilor s-a îndoit asupra Dumnezeirii lui şi l-a ispitit, punându-i întrebarea : „El este Iisus cel adevărat ?" Mântuitorul i-a îngăduit să-l ispitească, ca pe o fiinţă omenească

obişnuită, în care El se întrupase, ca să dovedească printr-o pildă convingătoare cum trebuie să-i imităm în viaţă faptele. Într-adevăr, după acea ispitire a lui Iisus de către diavol, atunci când s-au arătat bunii şi sfinţii îngeri, aşa cum stă scris în Cărţile Sfinte, ca să-i slujească lui, pentru ca în chi-pul acesta să se teamă şi să se înspăimânte duhurile necurate, Mântuitorul s-a făcut cunoscut din ce în ce mai mult duhurilor necurate, cine este El şi ce puteri are, pentru ca nici unul din ei să nu mai cuteze vreodată să i se împotrivească lui, când El dă porunci, cu toate că Iisus li se înfăţişase lor întruchipat în fiinţă omenească dominată de slăbiciunile vrednice de dispreţ ale cărnii.

CAPITOLUL 22

Ce deosebire există între cele ce ştiu sfinţii îngeri şi duhurile necurate ?

Prin urmare, toate cunoştinţele în privinţa faptelor şi celor corporale şi vremelnice pe care le posedă îngerii cei buni şi datorită cărora demonii se comportă cu hipertrofie, sunt de cea mai mică însemnătate, dar nu pentru că aceştia le ignorează, ci pentru că la ei precumpăneşte dragostea faţă de Dumnezeu, prin care ei intră în rândurile sfinţilor. Într-adevăr, frumuseţea, nu numai neîntruchipată în trup, dar şi neschimbătoare şi de necuprins în cuvinte, care sunt aprinse şi ard de dragoste pentru El, fac ca toţi şi toate care sunt mai prejos de ei, şi care sunt lipsite de spiritualitatea ce trebuie să-i caracterizeze, deci nu fac parte din categoria celor ce trebuie priviţi cu dispreţ, să se înfrupte şi să se bucure de tot binele din care ei sunt creaţi şi pentru care motiv sunt buni. Şi pentru acest temei este mai mare certitudinea că îngerii cunosc ceea ce e vremelnic şi schimbător, deoarece ei văd în Cuvântul lui Dumnezeu cauzele primordiale prin care a fost creată lumea. Prin aceste cauze unele înfăptuiri sunt dovedite, altele redovedite şi toate sunt stabilite într-o ordine firească.

În schimb, demonii nu intuiesc cauzele eterne ale epocilor, şi oarecum nici evenimentele cruciale cardinale datorită înţelepciunii lui Dumnezeu, ci, având mai multă experienţă decât noi oamenii, datorită unor semne oarecare, cu mult mai ascunse muritorilor de rând, dar văd mai multe şi într-o oarecare măsură presimt şi prevăd întâmplările, faptele omeneşti. Dar în dese rânduri mai sunt şi unii cărora nimic nu le scapă niciodată. Dar un aspect al situaţiei este să consideri faptele vremelnice în raport cu evenimentele temporale şi faptele şi elementele mutabile în funcţie de alte evenimente şi să-ţi pui în funcţie voinţa şi posibilităţile pentru a realiza o schimbare, ceea ce s-a permis demonilor din anumite motive. Dar unde există domnia legilor neschimbătoare ale lui Dumnezeu, care îşi găsesc expresia în înţelepciunea lui Dumnezeu, transformările epocilor sunt opera vrerii lui Dumnezeu, care este cu atât mai sigură, cu cât e cea mai puternică din toate, dar totul e să recunoşti şi să-ţi dai seama de participarea spiritului său la toate, ceea ce a fost împărtăşit şi sfinţilor săi îngeri, printr-o distribuţie corectă. De aceea îngerii sunt nu numai eterni, ci şi fericiţi. Dar binele datorită căruia îngerii sunt fericiţi este faptul că îl au şi sunt împreună cu Dumnezeu, de care au fost făcuţi. Îngerii se bucură, negreşit, de participarea lui şi de faptul că-l pot contempla, fără să-i clintească cineva.

CAPITOLUL 23

Divinităţilor păgâne li s-au atribuit nume de zei în mod nemeritat şi necorespunzător realităţii, deoarece pe temeiul Sfintelor Scripturi numele este comun şi îngerilor sfinţi şi oamenilor drepţi

Dacă filosofii platonicieni preferă să le spună divinităţilor *zei* şi nu *demoni* şi să le atribuie şi nume, autorul acestei filosofii, învăţătorul Platon, a scris[29] că divinităţile au fost create de Dumnezeul

suprem. N-au decât să spună ce vor. Negreşit, eu nu trebuie să fac eforturi pentru a lămuri problema, luând în dezbatere termenii. Într-adevăr, dacă ei susţin că divinităţile sunt nemuritoare, dar au fost create de Dumnezeu şi susţin că demonii sunt fericiţi, datorită adeziunii lor la Dumnezeirea care i-a făcut, aceştia afirmă ceea ce-am afirmat şi eu, dându-le câte o denumire după bunul lor plac.

Această părere a filosofilor platonicieni, fie a tuturor celor mai buni din rândurile lor, poate fi găsită în scrierile lor. De bună seamă, referitor la termenul însuşi prin care aceşti filosofi îi denumesc pe zei *fiinţe nemuritoare* şi *fericite de această categorie* ca şi în *Sfintele* noastre *Scripturi* de asemenea între noi şi ei nu e nici un dezacord : „Domnul Dumnezeul divinităţilor a grăit astfel“[30] şi în alt pasaj : „Arătaţi credinţă Dumnezeului divinităţilor !“ ; în alt loc: „Un rege mare care domneşte peste toate divinităţile“[31]. Se mai află scris şi următoarele : „Dumnezeu stârneşte spaimă tuturor divinităţilor“, pentru că în acest verset arată de ce a grăit astfel : „Deoarece toate divinităţile păgâne sunt demoni, Domnul Dumnezeul nostru, Cel care a făcut cerul, a spus : «Asupra tuturor divinităţilor neamurilor»[32], adică la neamurile care au divinităţi, care sunt *demoni*. De aceea e cumplit şi insuflă spaimă, pentru că duhurile necurate i s-au adresat Domnului nostru Iisus Hristos astfel : „Ai venit să ne pierzi ?“[33] Şi acolo unde se spune : „Dumnezeul divinităţilor“, în care text nu se poate înţelege că este vorba de faptul că Dumnezeu era *Domnul demonilor* şi nici în : „Regele cel mai mare domnind asupra tuturor demonilor“. Dar şi oamenii din poporul lui Dumnezeu, în aceleaşi *Sfinte Scripturi*, grăiesc astfel, denumind divinităţile : „Eu — grăi El — am spus, voi sunteţi divinităţi şi sunteţi toţi fiii celui Prea Înalt“[34]. Prin urmare, se poate înţelege că e vorba despre Dumnezeu care domneşte peste aceste divinităţi, care a fost denumit „Dumnezeu peste divinităţi“, şi concomitent este „marele rege peste aceste divinităţi“, deoarece aşa a fost denumit Dumnezeu : „regele cel mare peste toate divinităţile“.

Totuşi, când nouă ni se pune întrebarea : Dacă şi oamenilor li s-a spus ce reprezintă divinităţile, deoarece fac parte din poporul lui Dumnezeu, deoarece Dumnezeu se adresează poporului prin îngeri sau prin oameni, cu atât mai vârtos făpturile nemuritoare sunt

vrednice de acest nume, deoarece se bucură de acea fericire la care fiinţele omeneşti care cred în Dumnezeu aspiră să ajungă, ce le vom răspunde, decât că nu de-a surda în *Sfintele Scripturi* oamenii au fost denumiţi *divinităţi* într-un mod mai expres şi că acele făpturi nemuritoare şi fericite cu care ni se promite că vom fi egali la înviere, în scopul ca nu care cumva o fiinţă slabă, lipsită de credinţă, datorită poziţiei sale superioare, să îndrăznească a se declara Dumnezeu şi domn peste noi ? Este uşor să fie evitat termenul *om*. Mai bine ar fi trebuit să se spună că în sânul poporului lui Dumnezeu sunt oamenii lui Dumnezeu, să creadă cu toată fiinţa că el este Dumnezeul său adevărat, el care a fost denumit *Dumnezeul divinităţilor*, deoarece, cu toate că ele sunt denumite *divinităţi nemuritoare şi fericite*, care sălăşluiesc în ceruri, totuşi n-au fost denumite *divinităţi ale divinităţilor*, cu alte cuvinte *ale oamenilor*, cărora li s-a grăit : „Eu am spus : Voi toţi sunteţi divinităţi şi fiii celui Prea Înalt“. Pentru acest temei Apostolul spune : „Cu toate că există unii care sunt denumiţi *divinităţi*, fie în cer, fie pe pământ, şi sunt multe divinităţi şi mulţi Domni ; totuşi, noi îl avem pe unicul Dumnezeu, pe Dumnezeu-Tatăl, din care toate s-au făcut şi noi printr-însul suntem făcuţi şi-l avem numai pe Domnul Iisus Hristos, prin care toate s-au făcut şi noi prin El suntem“[35].

Ca urmare, nu e necesar să se desfăşoare o lungă discuţie referitor la acest termen, când totul e limpede şi străin de orice chiţibuş. Noi afirmăm că îngerii fac parte din rândurile acelor fiinţe nemuritoare şi fericite, care au fost trimise ca să vestească vrerea lui Dumnezeu oamenilor, dar filosofii platonicieni nu sunt de acord cu noi, deoarece ei cred că această slujbă de mijlocitori este desfăşurată nu de îngeri, divinităţi, nemuritori şi fericiţi, ci prin demoni, despre care se încumetă să susţină că sunt numai nemuritori, dar nu sunt şi fericiţi ; alţii, dimpotrivă, susţin că în mod cert sunt şi nemuritori şi fericiţi, că există şi demoni buni, că divinităţile nu sălăşluiesc în văzduhul eterat şi n-au fost îndepărtate într-o asemenea măsură încât să n-aibă contact cu oamenii, deşi există în mod evident o controversă în ceea ce priveşte termenul ; totuşi, numele demonilor este atât de detestat, încât şi noi trebuie să ne îndepărtăm de demoni când este vorba de sfinţii îngeri.

Acum este momentul să închei această carte, trăgând concluzia că demonii, sau oricum s-ar numi ei, susţinându-se că sunt nemuritori şi fericiţi, dar care totuşi au fost făcuţi şi creaţi, nu pot fi mijlocitori pentru a călăuzi spre nemurire şi fericire pe obidiţii muritori, în pofida diferenţelor care îi separă. Cei care sunt în ipostaza de mijlocitori, având nemurirea comună cu divinităţile superioare, împărtăşesc şi neajunsurile cu fiinţele inferioare, pentru că sunt nenorocite şi datorită viciilor şi păcatelor lor, în loc să ne aducă fericirea pe care ei nu o au, ne <pot> urî. De aici se deduce că susţinătorii demonilor aceştia nu posedă nimic demn care să ne fie şi nouă împărtăşit şi atunci pentru ce trebuie să avem cultul demonilor, pentru a recurge la ajutorul lor, în loc să-i evităm ca fiind nişte înşelători ? Dar demonii buni, şi nu numai nemuritori, dar şi fericiţi, aidoma unor divinităţi, trebuie adoraţi prin ceremonii religioase şi sacrificii, pentru a dobândi după moarte viaţa fericită, oricum ar fi ei şi ce nume vor avea şi cât de domni ar fi. Cu ajutorul lui Dumnezeu voi arăta în cartea următoare cu mai multă insistenţă că numai cu ajutorul unicului Dumnezeu de care am fost creaţi şi cu cinstirea lui putem dobândi fericirea.

NOTE

1 Cf. Lactantius, *Div. Inst.*, II, XIV, 6; IV, XXVII, 14.

2 *Iliada*, I, 222.

3 Apuleius, *De Deo Socratis*, XII.

4 Aulus Gellius (130—175) a scris opera *Noctes atticae*, în 20 de cărţi, o enciclopedie a antichităţii greco-romane. Autorul este un filolog dublat de istoric şi filosof al culturii, un retor erudit. Opera sa cuprinde date şi anecdote, un istoric al instituţiilor.

5 *Nopţile attice*, XIX, 1.

6 Epictet (50—138), filosof grec, sclav eliberat, ale cărui concepţii filosofice au fost menţionate de discipolul său Arrianus în operele *Convorbiri* şi *Manualul lui Epictet*.

7 *Aeneis*, IV, 449.

8 Cicero, *Pro Ligario*, XII, 37. — Se referă la atitudinea lui Caesar, care, după victoria obţinută contra taberei lui Pompeius, la Pharsala, şi-a iertat toţi adversarii şi pe Cicero.

9 *De Oratore*, I, XI, 47.

10 Apuleius, *De Deo Socratis*, XI.

11 *Ibidem*, XIII.

12 *Ibidem*, IV.

13 Sallustius, *Catilina*, I, 2.

14 *Enneade*, IV, III, 12. Plotin (204—270) a fost reprezentantul principal al filosofiei neoplatoniciene. Născut la Alexandria (Egipt); ca discipol al filosofului Saccas, Plotin s-a dus la Roma, unde a fondat şcoala neoplatoniciană. Doctrina sa a fost culeasă şi publicată de discipolul său Porphyrios în lucrarea denumită *Enneade*, în care sunt cuprinse disertaţiile lui Plotin repartizate în şase grupe a câte nouă serii fiecare. Disertaţiile lui Plotin tratează despre morală, structura şi guvernarea lumii, despre suflet, despre raţiune, despre natura fiinţei umane şi a tuturor vieţuitoarelor în general, într-un cuvânt multe domenii ale filosofiei

15 Larii (*lares*) erau divinităţile vetrei, locuinţei, căminului conjugal, la etrusci şi romani. Existau *lares domestici*, cei mai de sus şi *lares publici*, larii patriei. Larii erau invocaţi împreună cu Penaţii, divinităţile ocrotitoare ale proviziilor păstrate în cămară.

16 Apuleius, *De Deo Socratis*, XV.

17 *Ibidem*, IV.

18 *N.T.*, *Filipeni*, II, 7.

19 Apuleius, *De Deo Socratis*, IV.

20 *Ibidem*, III.

21 *Ibidem*, II.

22 *Georg.*, I, 5.

23 Plotin, *Enneade*, I, 6, 8 şi II, 3.

24 *N.T.*, I-*Timotei*, II, 5.

25 Cf. Augustin, *Confes.*,VIII, II, 4.

26 Cf. Platon, *Cratylos*, 398 b ; Lactantius, *Div. Inst.*, II, XIV, 6; Martianus Capella, II, 154.

27 *N.T.*, I-*Corinteni*, VIII, 1.

28 *N.T.*, *Marcu*, I, 24; *Matei*, VIII, 29.

29 *Timaios*, 40.

30 *V. T.*, *Psalmi*, XLIX, 1.

[31] *V.T.*, *Psalmi*, XCV, 3.
[32] *V.T.*, *Psalmi*, XCVI, 4-7.
[33] *N.T.*, *Marcu*, I, 24.
[34] *V. T.*, *Psalmi*, LXXXII, 6.
[35] *V. T.*, I-*Corinteni*, VIII, 5-6.

CAPITOLUL 1

Înşişi filosofii platonicieni au definit şi atribuit adevărata fericire fie îngerilor, fie oamenilor prin voia numai a unicului Dumnezeu. Trebuie însă cercetat şi găsit răspunsul la întrebarea dacă e necesar să mai existe şi cultul altor divinităţi şi dacă trebuie aduse jertfe Dumnezeului unic

Este convingerea absolută a tuturora care se pot folosi de raţiune, că toţi oamenii vor să fie fericiţi. Dar s-au ivit nenumărate controverse de mari proporţii şi lumea se întreabă cine sunt aceşti muritori şi care e cauza morţii noastre. Pentru lămurirea acestor probleme, filosofii şi-au concentrat cercetările şi şi-au irosit odihna în acest scop. Pentru mine ar fi un efort de lungă durată şi concomitent nu e nici necesar să pun această problemă primordial în discuţie. Într-adevăr, dacă cel care citeşte aceste explicaţii — cum am conchis eu în cartea a VIII-a — şi le reexaminează în privinţa selectării filosofilor, cu care am tratat această problemă referitor la viaţa fericită, care are să vină după moarte, dacă vom putea ajunge la ea, slujindu-i unicului şi adevăratului Dumnezeu, care e creatorul tuturor divinităţilor, sau subordonându-ne printr-un cult religios mai multor divinităţi, nu merită să se recapituleze cele expuse acolo, iar în caz că s-au uitat să chemăm în ajutor, făcând apel la memorie, mai cu seamă când avem posibilitatea să recitim ce s-a scris. De bună seamă, am recurs la soluţia alegerii filosofilor platonicieni, cei mai celebri din toţi, pe bună dreptate, deoarece aceştia au putut intui sufletul nemuritor, raţional sau intelectual al omului numai prin împărtăşirea lui cu lumina acelui Dumnezeu de care a fost creată şi lumea, dar şi trage concluzia că fiinţa omenească nu poate fi fericită. Ca urmare, ceea ce toţi oamenii aspiră să dobândească, adică viaţa fericită, aceşti filosofi neagă că o va putea obţine

vreunul care nu va dovedi prin curăţenia unei inimi şi a unei iubiri desăvârşite că crede cu toată fiinţa sa în atotputernicia unicului şi prea bunului Dumnezeu, care este neschimbător. Dar pentru că şi aceşti platonicieni, fie că cedează vanităţii, datorită greşelilor noroadelor, fie că aşa cum spune apostolul — „cei care se pierd în gândurile lor"[1] au găsit de cuviinţă că au vrut să se impună convingerea că trebuie menţinut cultul politeismului, în scopul ca unii dintre ei să hotărască acordarea de cinstiri divine demonilor prin ceremonii şi sacrificii, la care hotărâri am răspuns cu vârf şi îndesat. De astă dată trebuie să vedem şi să dezbatem problema care este rolul lui Dumnezeu, cum le distribuie şi anume pe cele hărăzite cu puteri precumpănitoare, fiinţele nemuritoare şi fericite, sălăşluind în empireul ceresc[2], pe care filosofii platonicieni le denumesc divinităţi, pe unele din ele demoni buni, sau îngeri cum îi numim noi, pentru ca în acest chip să li se acorde crezarea că ei vor cu tot dinadinsul ca noi să ne menţinem credinţa şi religia. Cu alte cuvinte, ca să o spun mai răspicat, dacă ei găsesc cu cale să le consacrăm ceremonii şi să le aducem sacrificii, atât Dumnezeului lor, care e totodată şi al nostru, şi ca şi noi înşine să ne adaptăm ritualurilor religioase.

Într-adevăr, dacă e vorba să luăm taurul de coarne, ne referim la cultul cuvenit unei divinităţi, care cult trebuie exprimat printr-un singur termen, şi pentru că eu n-am găsit noţiunea cea mai adecvată în latineşte, mă simt nevoit să recurg la limba greacă pentru a exprima ce doresc să spun. Oriunde ne întemeiem pe *Sfintele Scripturi*, ai noştri au denumit păstrarea cu străşnicie a rânduielilor religioase λατρεία. Dar această păstrare cu străşnicie în latină — *servitus* —, care se cuvine să fie respectată de oameni, conform căreia apostolul Pavel[3] ne îndrumează astfel : „Sclavii trebuie să se manifeste cu supunere faţă de stăpânii lor", şi acestei supuneri i s-a dat în greceşte alt termen. Într-adevăr, λατρεία, potrivit datinilor, prin care noi creştinii ne-am manifestat credinţa noastră, cei care au pus temelia predicilor sfinte — omiliile creştine —, sau care întotdeauna sau aproape atât de frecvent a căpătat denumirea de *servitus* „păstrare cu străşnicie a rânduielilor religioase", se referă la cultul Dumnezeirii creştine. Dar dacă totuşi poartă denumirea de *cult religios*, în mod evident termenul e consacrat şi intrat în uz nu numai pentru Dumnezeul nostru. Ba chiar se ştie că-i cinstim şi pe oamenii cu faimă de care ne amintim şi pe ale căror realizări le cunoaştem. Dar merită să li se aducă cinstire unor persoane pentru mari realizări, în faţa cărora ne prosternăm cu smerenie cvasireligioasă şi uneori şi pentru acţiuni care ne sunt la îndemână şi sunt în preajma noastră zilnic. Cuvântul *a cultiva*, în latineşte se spune *colo,ere* ; există apoi şi termenii *agricola* = plugar, agricultor, apoi cuvintele *colonus,i* = plugar, fermier, *incola,ae* = locuitor ; în sfârşit, la divinităţi se spune în latineşte *caelicolae* = locuitorii cerului, deoarece sălăşluiesc în cer, dar nu pentru a fi veneraţi, ci pentru că locuiesc acolo, aidoma unor colonişti ai cerului. În latineşte termenul *colonus* se aplică acelor persoane a căror existenţă şi-o datorează condiţiilor de viaţă, muncindu-şi pământul regiunii de baştină, pentru că agricultura se face de către cei care sunt posesori de domenii agricole, aşa cum un mare autor, maestru al cuvântului latin, se exprimă astfel :

> *Urbs antiqua fuit, Tyrii tenuere coloni*[4]
> (A fost un oraş vechi, l-au stăpânit *colonii* troieni).

Vergilius le-a dat denumirea de *coloni*, datorită faptului că locuiau acolo (*incolo,ere* = a locui), nu datorită faptului că practicau agricultura. La fel şi oraşele-colonii îşi trăgeau denumirea de la coloniile înfiinţate de cetăţile mai mari, care trimiteau acolo grupuri mai mari de cetăţeni din sânul populaţiei romane.

Datorită acestui fapt, îndeobşte cel mai veridic este folosirea termenului de *cult* nu numai în legătură cu Dumnezeirea, ci şi pentru faptul că acest termen de *cult* poate avea o extindere mai mare, fiind aplicabil şi pentru desemnarea unor situaţii şi fapte deosebite, şi ca atare nu are o semnificaţie strictă în latineşte exclusiv, ca în cazul cultului cuvenit lui Dumnezeu.

Într-adevăr, religia însăşi, cu toate că în mod evident înseamnă cultul şi adorarea lui Dumnezeu şi are o altă semnificaţie (deoarece cărturarii noştri au identificat termenul de *religie* cu noţiunea greacă θρησκεία); totuşi, pentru că în uzul limbii latine, nu a celor

inculţi, ci, dimpotrivă, a celor mai culte persoane, religia se afirmă şi trebuie fundamentată şi reprezentată prin înrudiri, afinităţi şi rezolvările nevoilor vieţii, însă nu se poate evita ambiguitatea termenului, când se dezbate problema cultului unei divinităţi, deoarece, la drept vorbind, suntem în măsură să afirmăm că religia nu este decât *cultul lui Dumnezeu*, deoarece evident acest termen este în mod insolit îndepărtat de la semnificaţia sa primordială, în ceea ce priveşte identificarea cu viaţa omenească.

Prin pioşenia propriu-zisă, de obicei se înţelege *cultul* şi *credinţa în Dumnezeu*, care în limba greacă se spune εὐσέβεια. Totuşi acest termen are şi o semnificaţie oficioasă de atitudine respectuoasă — respect —faţă de părinţi. Dar şi vulgul de obicei uzitează termenul când e vorba de opere de milostenie. Cred că aceasta a provenit din faptul că Dumnezeu dă imbolduri oamenilor să facă opere de milostenie, în primul rând manifestându-şi vrerea prin aceea că găseşte de cuviinţă să se săvârşească asemenea acte, fie în locul sacrificiilor, fie înainte de sacrificii. Datorită felului de-a vorbi, s-a ajuns şi la obiceiul de-a i se spune lui Dumnezeu — Prea Milostivul. În schimb grecii nu i se adresează în limbajul curent cu apelativul εὐσεδῆς, cu toate că în popor la *milostenie* se spune εὐσέδεια. Totuşi, în unele pasaje din *Sfintele Scripturi* apare în mod distinct deosebirea, deoarece grecii au preferat să folosească expresia θροσέβεια, luată din cultul religios în cinstea lui Dumnezeu, în locul termenului εὐσέδεια din cultul binelui. Oricum s-ar spune acestor termeni, noi nu putem folosi o singură expresie.

La fel, deci, când vorbim de *adoraţia lui Dumnezeu*, în greceşte folosim termenul λατρεία, iar în latineşte *servitus*; în schimb *religio, onis* = religie este echivalentă cu expresia θρησκεία, cuvinte care reflectă raportul şi atitudinea noastră faţă de Dumnezeu, fie că este exprimată prin termenul θροσεβεία, pe care noi în latineşte nu-l putem reda printr-un singur cuvânt, dar pe care îl putem exprima prin *Dei cultus* = adoraţia, cultul lui Dumnezeu. Noi afirmăm că acest cult se cuvine să-l avem faţă de Dumnezeu, adevăratul Dumnezeu, singurul în măsură să facă din adoratorii săi divinităţi[5]. Deci oricâţi ar fi ei în empireul lor ceresc şi oricât de nemuritori şi de fericiţi ar fi ei, dacă pe noi nu ne iubesc şi nu vor ca şi noi să fim

fericiţi ca ei, nu se cuvine să le acordăm nici o cinstire. Dar dacă ne îndrăgesc şi ne vor fericiţi, negreşit, ne vor da fericirea de acolo unde se află ei. Dar în ce locuri sunt ei fericiţi şi în ce parte a lumii ne aflăm noi ?

CAPITOLUL 2

Ce-a intuit platonicianul Plotin din cereasca străluminare ?

Nu vreau să intru în conflict în această privinţă cu aceşti prea distinşi filosofi. Într-adevăr, aceştia au văzut şi au demonstrat în fel şi chip cu lux de amănunte în scrierile lor că şi ei şi noi putem fi fericiţi, prin difuzarea unui fascicul de lumină prin care să înţelegem realitatea, pentru că într-un anumit mod se manifestă Dumnezeul lor şi într-altul al nostru, pentru că pe ei îi luminează în aşa fel încât să-i lămurească şi să-i facă fericiţi şi desăvârşiţi prin participarea lui la viaţa lor.

În repetate rânduri, Plotin explică cu lux de argumente luate din teoriile lui Platon că acea lumină despre care se crede că reprezintă spiritul universal nu difuzează într-un fel lumina la ei şi într-alt fel la noi, dar această lumină nu se răspândeşte de la sine, ci e transmisă de Acela care a creat acea lumină şi care este difuzată în mod inteligibil, pentru a fi receptată tot în mod inteligibil. Plotin stabileşte între fiinţele lipsite de corporalitate o similitudine cu acele corpuri cereşti vizibile şi de mari proporţii, de parcă una ar reprezenta soarele, iar alta luna. Căci aceşti filosofi cred că luna este iluminată de soare, ce se află în faţa ei. Prin urmare, Plotin, acest mare platonician, afirmă că sufletul trebuie să aibă şi atributul de raţional, sau mai degrabă de intelectual, sau că trebuie să fie dotat cu inteligenţă, din care categorie el conchide că fac parte sufletele, fiinţele nemuritoare şi fericite, în privinţa cărora nu stă la îndoială să afirme că sălăşluiesc în empireul ceresc, că mai presus de ele nu

există decât ființa Dumnezeirii care a făurit lumea, căci Dumnezeu a făcut, de bună seamă, viața fericită, precum și lumina înțelegerii adevărului este oferită acelor ființe, care și nouă ne este împărtășită, potrivit cuvântului Evangheliei, unde se citește: „A fost un om trimis de Dumnezeu. Numele lui era Ioan ; el a venit ca să dea mărturie în privința luminii, pentru ca toți să creadă prin mijlocirea lui. Într-adevăr, Ioan nu era o lumină oarecare ca să dea mărturie în privința luminii. Era lumină adevărată, care luminează toate ființele omenești care vin în această lume"[6]. În textul de mai sus ni se arată în mod satisfăcător distincția, așa cum era la Ioan, sufletul rațional sau intelectual, că lumina nu poate fi izvorâtă din ființa sa proprie, ci luminează datorită împărtășirii sale din adevărata lumină. Însuși Ioan mărturisește aceasta când își rostește mărturia sa : „Noi toți am primit lumina din plinul Lui și har din har"[7].

CAPITOLUL 3

Despre adevăratul cult, de la care filosofii platonicieni, cu toate că au înțeles și susținut că Dumnezeu este creatorul Universului, au deviat, împărțind lumea îngerilor în buni și răi și acordându-le onoruri divine fie îngerilor buni, fie celor răi

Deoarece astfel stau lucrurile, dacă filosofii platonicieni, sau oricare alții, au crezut ca și ei care l-au recunoscut pe Dumnezeu, l-au proslăvit ca pe Dumnezeu și i-au adus mulțumiri și nu s-au pierdut în gânduri deșarte, nici n-au săvârșit greșeli pentru inducerea în eroare a noroadelor, pe de o parte, nici n-au îndrăznit însă să le combată pe de altă parte, negreșit și ei au mărturisit că trebuie să i se creeze cult și să i se aducă cinstire unui singur Dumnezeu, care e și creatorul celorlalte divinități și care Dumnezeu este și al nostru și al lor, căci el este Dumnezeul și al ființelor nemuritoare și fericite și

al nostru, al muritorilor și năpăstuitelor ființe omenești, ca la rândul nostru și noi să putem deveni nemuritori și să fim fericiți.

Se cuvine deci ca noi să păstrăm această îndatorire sacră — *servitus* —, obligația de-a păstra neștirbite credința și rânduielile cultului căruia în greacă i se spune λατρεία, fie la slujbe și rugăciuni, fie în noi înșine. Într-adevăr, toți alcătuim templul Lui și fiecare în parte suntem templul Lui[8], deoarece se cuvine să ne învrednicim să înfăptuim pacea și armonia în sânul tuturora și al fiecăruia în parte. Negreșit, armonia în întreaga colectivitate va fi de mai mari proporții decât în cazuri izolate, pentru că nu e ca un corp voluminos care se dilată și nici nu se micșorează, divizându-se. Pentru că Dumnezeu este în ceruri, am prefăcut inima noastră în altar. Cu sprijinul Fiului său unul născut, în chip de preot, îi cerem lui Dumnezeu izbăvirea de păcate. Lui Dumnezeu i-am adus jertfe de animale, pentru că susținem și luptăm pentru triumful adevărurilor Lui până la sânge. Cădelnițăm în cinstea Lui cu mireasmă de tămâie[9] atât de plăcută, când în fața icoanei Lui ne mistuim prin sfânta iubire și nețărmurită credință. Pentru darurile Lui sădite în ființele noastre ne jertfim pe noi înșine Lui și i le înapoiem Lui. În amintirea binefacerilor primite de la El, îi dedicăm și-i consacrăm sărbători și solemnități în anumite zile statornicite (după rânduielile religioase), pentru ca nu care cumva în noianul vremurilor credința în Dumnezeu să fie îngropată în ingrata uitare. Lui Dumnezeu îi aducem plini de smerenie jertfe[10], proslăvindu-L, arzând pe altarul inimii mistuite de văpăile iubirii sfinte. Pentru a-l intui pe Dumnezeu, așa cum va fi cu putință de a-L recepta prin contemplație, și pentru a ne contopi cu Dumnezeirea trebuie să ne curățim de toată tina păcatelor și ispitelor și ne consacrăm, slujindu-i lui Dumnezeu. Căci El este izvorul fericirii noastre. Dumnezeu este curmarea oricărei pofte. Recurgând la alegerea lui Dumnezeu, sau mai degrabă înfăptuind identificarea cu El, contopirea cu El (căci datorită nepăsării îl pierdusem, alungându-l din inimile noastre), deci legându-ne și contopindu-ne din nou cu El prin credință — de aici derivă termenul de ***religie***, — noi năzuim spre El prin iubire, pentru ca, ajungând până la El, să ne potolim, adică devenind fericiți, deoarece prin acest sfârșit vom deveni

desăvârşiţi. Într-adevăr, binele nostru suprem, pe care se străduiesc din răsputeri să-l obţină filosofii, nu poate fi decât contopirea cu Dumnezeirea, al cărui drum unic lipsit de corporalitate, dotat cu inteligenţă absolută, dacă se poate afirma aşa ceva, se umple de adevăruri veritabile şi se fecundează prin virtuţi.

Condiţia primordială este să iubim Binele Suprem din toată inima, cu tot sufletul, cu toată tăria. Trebuie să aspirăm de-a înfăptui acest Bine Suprem, călăuziţi de cei de care suntem iubiţi şi pe care la rândul nostru îi iubim şi vrem să-i călăuzim în viaţă. Dacă se îndeplinesc acele două poveţe de care depinde orice lege şi pe care au rostit-o şi profeţii : „Să-l iubeşti pe Domnul Dumnezeul tău din toată inima ta, din tot sufletul tău şi din tot cugetul tău !" — Şi apoi : „Să-l iubeşti pe aproapele tău ca pe tine însuţi !"[11] De bună seamă, dacă omul ar şti că prima lege este să-l iubească pe Dumnezeu, i s-a hărăzit un scop în viaţă, prin care omul trebuie să-şi dea seama că tot ceea ce înfăptuieşte, înfăptuieşte ca să fie fericit. Într-adevăr, cel ce iubeşte nu vrea altceva decât să fie fericit. Acest scop final este contopirea cu Dumnezeirea[12]. Deci, cel ce ştie să se iubească pe sine însuşi, când i se încredinţează sarcina să-l iubească pe aproapele său ca pe sine însuşi, ce altceva i se cere şi i se recomandă decât să-l iubească pe Dumnezeu din toate puterile sale ? În aceasta constă cultul lui Dumnezeu, aceasta este adevărata religie, aceasta este adevărata credinţă, în aceasta constă *servitus* = *păstrarea cu străşnicie a rânduielilor religioase* cuvenite lui Dumnezeu.

Prin urmare, orice putere nemuritoare, înzestrată cu oricâtă virtute, dacă ne iubeşte pe noi ca pe sine însăşi, vrea să-i fim supuşi ei, pentru ca să fim fericiţi, deoarece şi această putere, ca să fie fericită, este subordonată altei puteri mai mari. Deci, dacă nu-l adoră pe Dumnezeu, fiinţa omenească este nenorocită, deoarece este lipsită de Dumnezeu. Dar dacă are cultul lui Dumnezeu, fiinţa omenească nu trebuie să pretindă ca şi ea la rându-i să fie adorată ca Dumnezeu. Căci mai degrabă acestei fiinţe omeneşti i se aplică divina învăţătură şi va fi iubită din toată inima, aşa cum stă scris: „Cel ce aduce sacrificii divinităţilor păgâne va fi dat pierzării, căci numai lui Dumnezeu i se cuvin jertfele"[13].

CAPITOLUL 4

Numai adevăratului Dumnezeu se cuvine să i se aducă sacrificii

Într-adevăr, ca să trec sub tăcere ceea ce se referă la îndatoririle rânduielilor religioase, prin care se manifestă cultul lui Dumnezeu, negreşit, nu există obligativitatea oficierii de jertfe, deoarece nici un om nu se cuvine să îndrăznească a afirma că trebuie să se aducă jertfe vreunei divinităţi păgâne, ci numai lui Dumnezeu. Din cultul divin s-au preluat spre a fi puse în practică multe uzanţe şi deprinderi, care să fie introduse în acordarea de onoruri omeneşti, fie dintr-o umilinţă prea stridentă, fie dintr-o adulaţiune oribilă, condamnabilă ; totuşi să fie consideraţi oameni despre care să se spună că trebuie onoraţi şi veneraţi, ba chiar şi adoraţi, dacă li se acordă o mai mare preţuire. Şi atunci cine şi cui ar fi fost de părere să se aducă sacrificii decât acelei fiinţe pe care a socotit-o că este Dumnezeu, sau l-a ştiut, sau l-a imaginat că este ? Într-adevăr, cultul şi adoraţia lui Dumnezeu oficiat cu sacrificii este străvechi: este destul de convingător exemplul furnizat de Cain şi Abel, când Dumnezeu a dezaprobat sacrificiul adus de fratele mai mare şi l-a încuviinţat pe cel făcut de mezin[14].

CAPITOLUL 5

Despre sacrificiile pe care Dumnezeu nu le-a solicitat, dar a vrut să se atragă atenţia asupra semnificaţiilor celor pe care le-a cercetat

Cine ar putea fi atât de zălud la minte încât să creadă că sacrificiile care sunt oferite lui Dumnezeu îi sunt lui necesare pentru

anumite scopuri practice ? Pentru că *Sfânta Scriptură* demonstrează aceasta în multe pasaje, ca să n-o lungesc prea mult, va fi suficient să amintesc cu un exemplu dat de un psalm : „Am spus Domnului, Dumnezeul meu eşti Tu, pentru că Tu n-ai nevoie de bunurile mele!“[15] Deci trebuie să se creadă că Dumnezeu n-are nevoie nu numai de vite, sau de orice lucru pieritor de pe pământ, dar nici de dreptatea omenească, deoarece tot ceea ce se cultivă şi creşte pe pământ prin voia lui Dumnezeu îi foloseşte omului şi nu lui Dumnezeu. Căci nimeni n-a spus că Dumnezeu a povăţuit oamenii să facă vreo fântână, când se bea apă, sau de lumină, când vede.

În sacrificiile pe care strămoşii noştri le-au făcut prin tăierea de vite, despre care actualmente poporul află în *Sfintele Scripturi*, dar le mai face, nu trebuie să se înţeleagă altceva decât că toate acestea au avut o anumită semnificaţie, ca să aibă un ecou în conştiinţele noastre şi anume să ne îngrijim de aproapele nostru, străduindu-ne să înfăptuim înaltul ţel al vieţii : identificarea şi contopirea cu Dumnezeirea. Deci orice sacrificiu vizibil reprezintă un legământ al jertfei invizibile, adică reprezintă un sfânt simbol. De aici se deduce că cel care caută să-şi expieze păcatele, menţionat fiind de un profet, sau însuşi proorocul care caută să obţină ajutorul lui Dumnezeu pentru izbăvirea sa de păcate, când spune : „Dacă ai fi vrut jertfe, Ţi le-aş fi adus. Dar pe Tine nu te va desfăta holocaustul. Jertfa adusă lui Dumnezeu este sufletul zdrobit. Dumnezeu nu va dispreţui inima zdrobită şi smerită“[16].

Să ne aruncăm deci privirile spre a vedea în ce chip şi unde a spus El că nu vrea jertfe, acolo va arăta că Dumnezeu vrea sacrificii. Prin urmare, Dumnezeu nu vrea sacrificii prin tăierea vitelor, ci El vrea jertfa inimii zdrobite. Deci când Dumnezeu spune că nu-l vrea asta înseamnă că el a presupus că vrea. Dar psalmistul când a spus că Dumnezeu nu vrea jertfe, în modul cum o fiinţă neroadă crede că Dumnezeu vrea, adică după propriul său hatâr. Căci dacă Dumnezeu nu vrea să se refere la jertfe (dintre care una este inima zdrobită şi smerită), datorită durerii mustrării pocăinţei (ispăşirii) şi nu la acele jertfe la care s-a gândit ca la o distracţie în vechea Lege, Dumnezeu n-a dat îndrumări în acest sens, privitor la oferirea de sacrificii. De aceea era nevoie de-o prefacere la un anumit timp

potrivit, ca să nu se creadă că Dumnezeu le-a dorit, sau că noi le vom accepta, sau mai degrabă că nu s-a acordat crezare semnificaţiei lor. Iar în alt psalm, profetul spune : „Dacă îmi va fi foame nu-ţi voi spune ţie : al meu este globul pământesc şi toate roadele lui. Iar atunci n-am să mănânc carnea taurilor şi n-am să beau sângele ţapilor ?“[17] Aceasta înseamnă, ca şi cum ar spune: Dacă ceea ce am în puterea mea mi-ar fi necesar, nu Ţi-aş cere Ţie. Psalmistul adaugă apoi spre exemplificare : „Adu jertfă lui Dumnezeu, proslăvindu-l, şi împlineşte juruinţele făcute Celui Prea Înalt. Cheamă-mă în ziua obidirii şi eu mă voi izbăvi şi tu mă vei proslăvi“[18].

De asemenea, un alt prooroc spune : „Prin ce îl voi atrage de partea mea pe Domnul, prin ce voi ajunge la Dumnezeul meu Cel Prea Înalt ? Oare voi ajunge la El cu holocauste, cu jertfe de viţei de un an, cu noatenii ? Oare îmi va primi Domnul jertfa a o mie de berbeci, sau a zece mii de ţapi graşi ? Oare îl voi jertfi pe fiul meu cel mai mare, rodul pântecului meu pentru păcatul sufletului meu ? Oare, ţie, omule, ţi se va bine-vesti acest bine ? Sau de ce Dumnezeu îţi va cere ţie să-ţi dai verdictul la judecată şi să iubeşti milostivirea şi să fii gata să pleci împreună cu Domnul Dumnezeul tău ?“[19] La acest prooroc, în cuvintele rostite de el s-a arătat şi lămurit îndeajuns că nu se caută şi nu se ajunge la Dumnezeu prin asemenea jertfe, care au totuşi semnificaţia de sacrificii şi care sunt solicitate de Dumnezeu. În epistola adresată către evrei, apostolul Pavel spune următoarele : „Să nu uitaţi facerea de bine şi dărnicia, pentru că în jertfe ca acestea găseşte plăcere Dumnezeu“[20]. Şi după aceasta a mai adăugat : „Milostenie vreau, nu jertfă“[21]. Nu trebuie să se înţeleagă altceva decât că o jertfă are prioritate faţă de altă jertfă, deoarece ceea ce este denumită de toată lumea *jertfă* este semnalul adevăratei jertfe. Dar şi milostenia reprezintă un adevărat sacrificiu. De aici s-a spus ceea ce-am amintit mai sus cu puţin mai înainte : „Lui Dumnezeu îi fac plăcere asemenea sacrificii“.

Deci oricâte îndrumări de asemenea natură s-ar citi din sfintele rânduieli religioase, în multe feluri exprimate referitor la jertfe, la slujbele din Tabernacol, sau în templele creştine, toate

se referă la semnificaţia iubirii (creştine) faţă de Dumnezeu şi faţă de aproapele nostru. Într-adevăr, „în aceste două învăţături se află toată legea şi toate profeţiile"[22].

CAPITOLUL 6

Despre adevărata şi cea mai desăvârşită jertfă omenească

Dar adevărata jertfă o constituie orice lucrare pe care o desfăşurăm în scopul de-a năzui şi înfăptui apropierea şi contopirea noastră sfântă cu Dumnezeirea, în conexiune cu acel suprem scop al binelui, prin care putem fi cu adevărat fericiţi. De aici se deduce că milostenia, prin care se vine în ajutorul aproapelui, dacă nu se înfăptuieşte în numele lui Dumnezeu nu este jertfă. Într-adevăr, deşi de om se face, sau se oferă, totuşi jertfa reprezintă o lucrare Dumnezeiască — aşa-numitul *sacrificium,* cum este denumit cu un termen latinesc de către vechii romani. De aici rezultă că fiinţa omenească consacrată în numele lui Dumnezeu şi juruită lui Dumnezeu, prin care îşi jertfeşte viaţa (îndurând martiriul), pentru ca să dăinuie credinţa în Dumnezeu, se cheamă *jertfă*. Căci şi acest aspect se corelează de milostivirea pe care-o face fiecare pentru sine însuşi. Pentru aceasta stă scris : „Ai milă de sufletul tău, pentru a face plăcere lui Dumnezeu !"

Când ne înfrânăm şi ne biciuim trupul, supunându-l la asceză, dacă o facem pentru Dumnezeu, aşa cum trebuie s-o facem, dar nu în scopul de-a transforma mădularele noastre, punându-le în slujba păcatelor, ci ca arme în slujba dreptăţii[23], înseamnă că săvârşim jertfe. Îndemnându-ne să pornim la această cale Apostolul ne spune: „Vă rog, fraţii mei, în numele milostivirii lui Dumnezeu, să vă înfăţişaţi trupurile voastre ca pe-o jertfă vie, sfântă, bine plăcută lui Dumnezeu, ca închinarea voastră duhovnicească"[24]. Prin

urmare, dacă trupul vostru, de care sufletul se foloseşte ca de-un rob inferior, sau ca de-o unealtă, când folosinţa lui bună şi corectă este în slujba lui Dumnezeu, atunci este *jertfă*. Cu atât mai vârtos când sufletul este în legătură cu Dumnezeu, când văpăile iubirii aprinse pierd forma concupiscenţelor veacului şi se transformă într-o întruchipare cvasiincomutabilă, pentru că este pe placul lui Dumnezeu, în măsura în care a primit şi s-a transformat, primind din frumuseţea desăvârşirii divine, înfăptuieşte jertfa. De aceea apostolul Pavel, ca o consecinţă, adaugă : „Să nu vă transformaţi, conformându-vă secolului, ci să vă transformaţi potrivit cugetului vostru înnoit, să aflaţi care e voia lui Dumnezeu, care e binele plăcut lui Dumnezeu şi desăvârşit"[25].

Prin urmare, când adevăratele jertfe sunt opere fie ale milostivirii, fie ale lui Dumnezeu, fie ale iubirii faţă de noi înşine, fie faţă de aproapele nostru, şi faptele noastre să fie în strânsă legătură cu Dumnezeu, cu opera milostivirii lui Dumnezeu. Dar opera milostivirii nu s-ar putea înfăptui altfel, decât numai dacă am fi izbăviţi de neajunsuri şi năpăstuiri şi prin aceasta să devenim fericiţi (deoarece nu se poate înfăptui decât prin acel suprem bine, despre care s-a spus : „Pentru mine binele înseamnă a fi susţinătorul Dumnezeirii"[26], a te contopi cu el) ; negreşit, acest scop se va înfăptui când întreaga cetate răscumpărată, adică congregaţia şi comunitatea celor sfinţi, va oferi sacrificiul tuturor lui Dumnezeu, prin intermediul Marelui Preot, care s-a oferit pe sine însuşi, din dragoste pentru noi, ca să constituim un singur corp corespunzător unei asemenea căpetenii, dar care totodată vor avea funcţia de slujitori[27] (ai lui Dumnezeu). Într-adevăr, aceasta a oferit, în acest scop s-a oferit, deoarece după aceasta a devenit mijlocitor; în acest scop a devenit preot, în acest scop s-a hărăzit jertfa. Aşadar, pentru că apostolul Pavel ne-a dat povaţa ca să ne oferim corpurile noastre jertfă vie, sfântă, plăcută lui Dumnezeu, dăruirea noastră totală, raţională, pentru a nu ne conforma acestui secol şi a ne transforma, potrivit noutăţii cugetului nostru, pentru a demonstra care e voia lui Dumnezeu, al cărui bun suprem, bine, plăcut şi desăvârşit suntem, a cărui jertfă totală înşine suntem. „Într-adevăr — spune apostolul — prin harul lui Dumnezeu, care mi s-a fost dat mie, tre-

buie să judec pentru toţi, nu mai mult să ştiu decât trebuie, dar să mă înfrânez când vreau să ştiu, aşa cum l-a împărtăşit Dumnezeu pe fiecare cu măsura credinţei. Căci aşa cum la un singur trup avem mai multe mădulare, dar toate mădularele nu săvârşesc aceleaşi acte, având aceleaşi funcţii, la fel noi cei mulţi formăm un singur trup întru Hristos şi fiecare suntem mădulare unul altuia şi având daruri diferite după harul hărăzit nouă“[28], fie al profeţiei, după măsura credinţei. În aceasta constă jertfa creştinilor : „Cei mulţi au un singur trup în Hristos“. Căci prin juruinţa pe altar cunoscut de credincioşi, se umple de creştini Biserica, în care fiecăruia i se arată rolul şi contribuţia ei şi cât primeşte de la toţi şi fiecare în parte.

CAPITOLUL 7

Cât de mare este iubirea sfinţilor îngeri faţă de noi în scopul de a-i adora nu pe ei, ci numai pe unicul şi adevăratul Dumnezeu

Pe bună dreptate, acei îngeri nemuritori şi fericiţi, orânduiţi să sălăşluiască în empireul ceresc, şi care se bucură că stau în preajma Creatorului, statornici, datorită veşniciei Dumnezeirii, siguri, datorită adevărurilor lui, prin harul căruia şi-au dobândit sfinţenia, deoarece noi suntem muritori şi năpăstuiţi ca să năzuim spre nemurire şi fericire, plini de milostivire ne iubesc pe noi oamenii, dar nu vor ca noi să le aducem lor jertfe, ci numai lui Dumnezeu, căci ei ştiu prea bine că şi ei şi noi reprezentăm jertfele lui. Căci noi împreună cu îngerii constituim împărăţia lui Dumnezeu, aşa cum glăsuieşte psalmul : „Împărăţie a lui Dumnezeu, despre tine s-au rostit vorbele cele mai pline de proslăvire“[29]. O parte din ea rătăceşte cu noi, cealaltă parte ne oferă ajutorul său. În privinţa acelei împărăţii cereşti, unde vrerea lui Dumnezeu este lege inteligibilă şi neschimbătoare, iar în senatul ceresc denumit astfel în mod analog

(căci şi acolo ni se poartă de grijă), unde îngerii sunt slujitorii lui Dumnezeu în folosul şi sprijinul nostru, *Sfintele Scripturi* spun următoarele : „acel ce aduce jertfe zeităţilor păgâne în afara *unicului Dumnezeu*, să fie cu desăvârşire nimicit“[30].

Sunt atâtea mărturii în *Sfintele Scripturi*, aceste legi, aceste îndrumări care dovedesc minuni săvârşite în această privinţă, încât iese limpede în vileag cui trebuie să aducem jertfe, cui vor îngerii nemuritori şi fericiţi, şi în binele nostru şi al lor.

CAPITOLUL 8

Despre miracolele pe care Dumnezeu a binevoit să le acorde, potrivit făgăduielilor sale, în scopul întăririi credinţei celor mai cucernici susţinători ai creştinismului, prin intermediul îngerilor

Într-adevăr, dacă aş aminti aspecte mai vechi aş părea că fac un prea mare recul şi m-aş depărta mai mult decât ar fi nevoie de subiectul propus şi anume ce miracole s-au petrecut pentru atestarea făgăduinţelor făcute de Dumnezeu, prin care a prezis cu mii de ani mai înainte lui Avraam că din seminţia lui toate neamurile au să se bucure de binecuvântarea lui. Negreşit, cine n-ar fi uimit aflând că soţia stearpă a lui Avraam i-a născut soţului său în perioada bătrâneţii un fiu, deşi nu era aptă nici să nască, nici să zămislească prunc şi că cu prilejul unui sacrificiu oficiat de Avraam a coborât din cer o flacără peste jertfele distribuite pe altar şi aceluiaşi Avraam i s-a prezis de îngeri incendierea prin foc din cer a Sodomei şi acestor îngeri cu chip de oameni Avraam le acordase ospitalitate şi tot prin ei aflase el că se va realiza făgăduinţa lui Dumnezeu referitoare la viitoarea sa progenitură şi tot prin aceiaşi îngeri el a aflat despre miraculoasa eliberare, pe când Sodoma era pârjolită de foc, a lui Lot, fiul fratelui său, a cărui soţie, mergând

pe drum şi uitându-se înapoi a fost deodată preschimbată într-un bulgăr de sare ; întâmplarea ei a dat învăţătură, că în urma unui mare jurământ făcut, nimeni nu trebuie să dorească cele întâmplate în trecut când se află pe drumul eliberării sale ?

Într-adevăr, câte evenimente şi cât de importante au fost şi cât de uimitoare au fost când, datorită lui Moise, poporul lui Dumnezeu a izbutit să scape din jugul robiei egiptene, când magii faraonului, adică ai regelui Egiptului, care asuprea în robie poporul evreiesc, au permis să se aducă la înfăptuire această minune, ca ulterior egiptenii înşişi să fie învinşi într-un mod uimitor ! Egiptenii, cu vrăji şi incantaţii magice, îşi trăiau viaţa sub îndrumarea unor îngeri necuraţi, adică demoni, au fost învinşi uşor de Moise, care a devenit cu atât mai puternic, cu cât cauza lui a fost mai dreaptă, lupta lui fiind desfăşurată cu ajutorul lui Dumnezeu, care a făcut cerul şi pământul. În cele din urmă, din cauza eşecului celei de-a treia plăgi, datorită lui Moise au mai năpădit asupra egiptenilor alte zece plăgi, la care un mare rol l-au jucat forţele misterioase, prin care inimile de piatră ale faraonului şi egiptenilor au fost înduplecate să elibereze din captivitate poporul lui Dumnezeu. Ulterior însă faraonul a regretat, revenind asupra toleranţei şi, deoarece trupele egiptene încercau să ajungă din urmă evreii care plecaseră, ca să le zădărnicească ieşirea din hotarele (Egiptului), pe când îi urmăreau călăreţii pe uscat, au năvălit apele mării peste egipteni şi i-au înecat.

Ce să mai spun şi de acele miracole întâmplate, de pildă acelea pe când poporul evreu era călăuzit prin deşert. Intervenţiile lui Dumnezeu în dese rânduri au fost uimitoare. Apa de la Mara nu putea fi băută din cauză că era amară : din povaţa lui Dumnezeu s-au vârât nişte lemne care au absorbit amărăciunea şi în modul acesta cei însetaţi şi-au potolit setea; în sprijinul celor înfometaţi a căzut din cer mană şi după ce s-a organizat temeinic colectarea cu măsură a manei cereşti, pentru că se acumulaseră cantităţi mult prea mari de mană, aceasta a putrezit, făcând viermi, şi atunci în ajunul sabatului s-a dublat colectarea manei, deoarece în ziua de sabat nu era permisă colectarea, n-a mai putrezit nimic, stricându-se; pentru cei care doreau să se hrănească cu carne, deoarece, în mod evident, nu exista o cantitate suficientă pentru a satisface nevoile de hrană a unei populaţii atât de mari, stoluri de păsări au poposit cu duiumul în tabăra evreiască, putându-se potoli foamea celor ce jinduiau după carne. Pe vrăjmaşii egipteni, care stăvileau trecerea hotarelor şi se războiau cu evreii, prin rugăciunea rostită de Moise cu mâinile întinse în forma unei cruci, toţi ostaşii egipteni au fost făcuţi una cu pământul, în schimb nu şi-a pierdut viaţa nici un evreu ; pe cei răzvrătiţi din sânul poporului evreu, separându-i de masa populaţiei disciplinate şi credincioase, căscându-se pământul, pentru a da o pildă vizibilă printr-o pedeapsă invizibilă, i-a înghiţit abisul faliei pe cei răzvrătiţi vii ; lovind cu toiagul o stâncă, a revărsat belşugul nemaipomenit de apă destinat unei mulţimi atât de numeroase. Cu un şarpe făurit din bronz fixat într-o bucată de lemn, Moise i-a vindecat pe evreii muşcaţi mortal de vipere, pedeapsă foarte îndreptăţită pentru fiinţele păcătoase, pentru a veni în sprijinul populaţiei obidite şi în scopul ca moartea doborâtă prin moartea şerpilor otrăvitori să aibă semnificaţia unei similitudini cu moartea prin răstignire. Dar pentru că şarpele de bronz, păstrat în amintirea faptei săvârşite de Moise, începuse să fie adorat după aceea de poporul rătăcitor al evreilor, ca pe un idol, regele evreilor, Ezechiel, ajutat de puterea divină a religiei lui Dumnezeu, l-a distrus, fiind proslăvit pentru dovada marei lui credinţe[31].

CAPITOLUL 9

Despre metodele folosite de cultul demonilor, pe care platonicianul Porphyrios, încuviinţându-le, le descrie în opera sa, însă concomitent pe altele le combate

Referitor la artele magice şi numeroasele metode de asemenea natură, a căror descriere în totalitatea lor mi-ar necesita mult timp, abordarea lor a fost cauzată în scopul susţinerii cultului unicului şi

adevăratului Dumnezeu şi combaterii numeroaselor divinităţi false. Acest cult păgân era oficiat pe baza credinţei unor oameni simpli însă evlavioşi, dar nu prin incantaţii şi stihuri compuse cu artă, datorită unei curiozităţi nefaste, care a primit denumirea de *magie*, cu două aspecte şi conţinuturi — una mai detestată — *goetia* —, cealaltă fiind socotită mai onorabilă, purtând denumirea de *theurgie*. Filosofii platonicieni le-au diferenţiat; pe cele negative şi condamnabile s-au străduit să le demaşte, relevându-le că erau manifestate prin practici nepermise, pe care vulgul profan le socoteşte malefice (afirmând că acestea provin din idolatria zisă *goetia*), altor practici însă ei vor să le acorde aprecieri elogioase — e vorba de cele definite şi cuprinse în practicile magice ale *theurgiei*. Ambele practici magice aparţin ritualurilor înşelătoare ale demonilor, dar în realitate sunt fals atribuite ca lucrări puse pe numele îngerilor.

Într-adevăr, şi Porphyrios acordă o oarecare consideraţie *theurgiei*, socotind-o sistem de cvasipurificare a sufletului şi promite totuşi, printr-o tratare ezitantă şi jenantă într-o bună măsură, însă în final el neagă că ar avea vreo legătură firească cu cultul Dumnezeirii adevărate, încât oricine îşi poate da seama că acest filosof oscilează între păcatul unei curiozităţi sacrilege şi profesarea unei filosofii. Porphyrios, când denunţă magia considerând-o o metodă şi o practică cvasiînşelătoare, periculoasă prin manifestările sale practice, interzisă de legi şi sfătuieşte lumea să se ferească de ea, când, cedând în faţa susţinătorilor ei care elogiază magia, afirmă că aceasta este o artă utilă oamenilor, pentru că contribuie la purificarea sufletului, dar nu e propice intelectualităţii, care percepe adevărurile în domeniul lucrurilor inteligibile şi concomitent nu are tangenţe cu corporalul, în schimb are contingenţă cu spiritualitatea umană, datorită imaginilor şi ideilor prin care acestea se întruchipează. Într-adevăr, Porphyrios afirmă că această spiritualitate se realizează prin unele consacrări theurgice, pe care el le denumeşte *teletae*, care după el sunt capabile să se identifice şi să intuiască spiritualitatea, pe îngeri şi pe divinităţi. Pe temeiul acestor concepţii şi practici theurgice şi teletice el declară că sufletul fiinţei dotate cu inteligenţă nu are acces la purificare, deoarece nu e dotat cu harul intuirii lui Dumnezeu şi de discernere a adevărurilor. Din aceasta se

poate deduce care va fi viziunea pentru consacrările theurgice, datorită cărora nu pot fi intuite adevărurile (veritabile). În sfârşit, sufletul dotat cu capacitatea raţională, fie cum prefera Porphyrios să spună despre sufletul dotat cu inteligenţă, când el afirmă că poate pătrunde în intimitatea şi toate ale sale, cu toate că spiritualitatea sa n-a putut fi purificată prin vreo artă theurgică ; în schimb, purificarea acestei părţi spirituale într-o asemenea măsură încât, cu toate acestea, nu va fi capabilă să ajungă până la nemurire şi eternitate.

Cu toate că acest suflet dotat cu spiritualitate îi discerne pe îngeri, separându-i de demoni, se afirmă că spaţiile aeriene aparţin demonilor, cele eterice sau empireul aparţin îngerilor şi sfătuieşte să se profite de prietenia oricărui demon, pentru ca, cu sprijinul discret al acestui demon, oricare fiinţă omenească să se poată ridica puţin de pe pământ după moarte, oferind într-adevăr o altă cale pentru a ajunge în compania îngerilor. Cu toate acestea, el declară răspicat şi în mod expres că trebuie evitată tovărăşia demonilor, spunând că sufletul se îngrozeşte, gândind că după moarte, când îşi ispăşeşte pedeapsa (pentru păcatele comise), trebuie să adore demonii de care era înconjurat. Însăşi theurgia pe care Porphyrios o recomandă ca metodă de conciliere a îngerilor şi divinităţilor, el n-a putut tăgădui că acţionează astfel de puteri oculte, care fie că privesc cu invidie purificarea sufletelor, fie că se folosesc de metode vrăjmaşe, exemplificând cu o controversă ridicată de nu ştiu care chaldeu, care a spus : „Unui bărbat oarecare, vrednic, din Chaldeea, care se plângea că i-a fost zădărnicit un noian de bune rezultate în ceea ce priveşte purificarea sa sufletească, pentru că o altă persoană, străduindu-se să obţină acelaşi rezultat, ros de invidie, care apelase la puterea unui alt demon, căruia îi adresase sacre rugăciuni, să nu-i primească cererile sale spre îndeplinire. Deci unul l-a obligat, iar celălalt s-a opus rezolvării." Pe temeiul acestei dovezi — a spus el — se relevă faptul că theurgia este o doctrină care contribuie la obţinerea unor rezultate bune, dar şi la cele negative şi pentru divinităţi şi pentru oameni. Înseşi divinităţile prinse în vârtejul acelor tulburări şi pătimiri, acele suferinţe demonii le împărtăşeau, deopotrivă, şi oamenilor —

afirmă Apuleius — cu deosebirea că divinităţile trăiau separat, în înălţimile văzduhului eteric, el însuşindu-şi părerea lui Platon pleda, prin urmare, pentru acest separatism.

CAPITOLUL 10

Despre doctrina theurgiei, care promite o falsă purificare a sufletelor omeneşti prin invocarea demonilor

Iată de astă dată pe un alt platonician, Porphyrios, despre care unii filosofi suţin că era mai cult, care afirmă că datorită nu ştiu căror teorii şi practici ale theurgiei înseşi divinităţile devin prada pătimirilor şi tulburărilor, deoarece li s-au putut adresa pământenii cu rugi sacre şi pot fi împiedicaţi ca să nu se înfăptuiască purificarea unor suflete şi că sunt terorizaţi de demonul care porunceşte o acţiune negativă, pentru ca în schimb pentru fiinţa omenească dornică de a i se face un bine când îl solicită, prin intermediul aceleiaşi arte theurgice, divinităţile cuprinse de teamă să nu-i poată dezlega necazul şi să nu-i acorde binefacerea solicitată.

Cine n-ar putea să constate că toate acestea sunt născociri ale demonilor înşelători, în afară de cel mai netrebnic sclav, străin de harul adevăratului Mântuitor ? Căci dacă acestea s-ar petrece în conclavul divinităţilor faustice, făptura benefică care se ocupă cu purificarea sufletului ar avea acolo o mai mare influenţă şi putere decât fiinţa răuvoitoare care-i stă împotrivă ca o stavilă. Sau dacă o persoană ar părea divinităţilor faustice nedemnă de purificare, atunci când era în discuţie soarta sa nu era terorizată de vreun demon invidios şi nu era împiedicată — după cum însuşi afirmă Porphyrios — datorită temerii de o divinitate mai puternică, ar fi trebuit să-i refuze purificarea pe baza unei judecăţi nestingherite. Dar e de mirare că acel chaldeean cumsecade, care dorea să-şi cureţe sufletul

prin rugăciuni theurgice, n-a putut găsi o divinitate superioară, care să-i insufle fie mai mare teamă şi să determine zeităţile timorate ca să procedeze cum trebuie, fie să-l potolească pe cel care are frică de ei, ca să procedeze cum trebuie, nesupăraţi de nimeni. Dar dacă totuşi nu s-a adresat cu rugăciuni unui theurg favorabil, graţie căruia să-l purifice pe om mai întâi eliberându-l de pacostea fricii, ori divinităţilor înseşi, pe care le-a invocat ca purificatoare ale sufletului său, atunci pentru care temei ar putea interveni o divinitate mai puternică de care să le fie tuturor frică şi nu s-ar putea atunci să fie purificaţi de aceasta ? Cu alte cuvinte, se poate găsi o divinitate care să-i dea ascultare unui pizmaş şi care să stârnească spaima în inimile divinităţilor, ca să nu facă o treabă bună ; în schimb nu se găseşte divinitatea care să-i acorde ascultare unei fiinţe binevoitoare, să alunge teama din inimile divinităţilor, ca să poată face binele ?

O, faimoasă theurgie, o, purificare menită să fie propovăduită sufletului, unde are mai multă putere şi porunceşte pizmaşul spurcat, în loc de acela care e curat şi plin de bunăvoinţă să obţină câştig de cauză ! Dar soluţia este să ne ferim şi să detestăm înşelătoriile duhurilor necurate şi să dăm ascultare îndrumărilor salvatoare. Negreşit, cei care practică aceste mârşave purificări, oficiind ritualuri sacrilege, au uneori sub privirile lor unele imagini uimitor de frumoase, aşa cum aminteşte acest filosof, fie ale îngerilor, fie ale divinităţilor, de parcă sufletul oamenilor ar fi fost purificat (dacă totuşi constată o astfel de situaţie), aşa cum spune apostolul Pavel: „Pentru că îl întruchipează pe Satana şi-l transformă într-un înger al luminii"[32]. Într-adevăr, acestea sunt închipuirile fantasmagorice ale diavolului, care dorind să prindă în mreje sufletele trudite ale multor fiinţe omeneşti, prin rugăciuni şi practici magice înşelătoare ale falselor divinităţi şi să-i departeze de adevăratul cult al adevăratului Dumnezeu, singurul în măsură să-i purifice pe oameni şi să-i însănătoşească, aşa cum s-a spus despre Proteu :

„Se preschimbă în toate întruchipările"[33],

urmărind cu adversitate, venind tupilat pentru a comite înşelăciuni, pricinuind neajunsuri oricui.

CAPITOLUL 11

Despre scrisoarea adresată de Porphyrios lui Anebon Egipteanul, prin care el solicita să fie iniţiat asupra diversităţii demonilor

Mai bine a fost inspirat acest Porphyrios când i-a scris lui Anebon Egipteanul, pe care îl consultă şi-i cere să-i dezvăluie practicile sacrilege şi pe care le zădărniceşte. În conţinutul scrisorii el dezaprobă pe toţi demonii, despre care el afirmă că din nerozie atrag asupra lor aburii umezelii şi de aceea nu ajung până în văzduhul eteric, ci rămân în atmosferă, mai jos de lună şi de orbita ei. Cu toate acestea el nu se încumetă să pună pe seama tuturor demonilor toate înşelătoriile, răutăţile şi inepţiile, de care, pe bună dreptate, e impresionat. Într-adevăr, el, după obiceiul altora, îi numeşte pe unii demoni *binevoitori*, cu toate că mărturiseşte că îndeobşte toţi sunt lipsiţi de înţelepciune.

Însă el se miră de faptul că nu numai divinităţile sunt ademenite de partea victimelor, dar demonii sunt împinşi chiar şi siliţi să facă ceea ce vor oamenii. Iar dacă divinităţile se deosebesc şi prin corporalitate şi prin imaterialitate de demoni, în care privinţă soarele şi luna trebuie consideraţi divinităţi, precum şi celelalte stele care sunt vizibile pe cer, el nu stă la îndoială că sunt corpuri cereşti. Şi dacă sunt divinităţi, prin ce anume se spune că unele sunt benefice, iar altele malefice şi în ce mod divinităţile incorporale sunt în conexiune cu cele corporale.

El chiar îşi pune întrebarea, de parcă s-ar îndoi dacă asemenea divinităţi sunt dominate de pasiuni şi la ele vin din afară alte spirite, prin care acestea îşi augmentează puterile. El afirmă că de bună seamă vin din afara mediului lor şi că aceasta se deduce din faptul că folosind pietre şi ierburi îi opresc pe unii şi pentru că deschid porţi închise, ori săvârşesc tot felul de isprăvi care de care mai uimitoare. Datorită acestei stări de lucruri Porphyrios afirmă următoarele : după opinia unora există o categorie oarecare deosebit de caracteristică cu o fire dubioasă, de orice speţă, multilaterali, simulând că sunt divinităţi, ori demoni, ori duhurile răposaţilor ; şi acesta-i temeiul care face ca în mod evident toate acestea să pară că toate sunt bune sau rele. Dar referitor la cele care cu adevărat sunt bune nu contribuie cu nimic dacă nu le cunoşti şi nu-ţi dai seama (de ele), dar să ajungi până acolo încât să dai un sfat negativ şi (fără rost), să aduci acuzaţii, să împiedici pe credincioşii virtuoşi şi cu inimă curată, apoi să te manifeşti plin de îndrăzneală şi dispreţ, să te bucuri, când vezi în juru-ţi murdărie, să fii subjugat de linguşiri. Porphyrios, relevând şi celelalte urâte apucături de care e convins că le posedă în această privinţă cu toptanul această categorie de duhuri necurate înşelătoare, care vin din afară şi nu numai că ademenesc, inducând în eroare sufletul omenesc, sentimentele curate şi vigilenţa lor, ba chiar stârnesc cu iscusinţă bănuieli sau îndoieli, ca să convingă şi pe alţii să-şi exprime părerea. Negreşit, i-a fost greu unui filosof atât de reputat să cunoască cârdăşia atât de diabolică şi s-o combată cu îndrăzneală, pe care orice femeie bătrână din rândurile creştinilor nu ar zăbovi să le atace, detestând fără reticenţe asemenea năravuri. Probabil că filosoful platonician s-a sfiit să nu-l supere pe acest egiptean Anebon, căruia i-a scris ca unuia care era o foarte însemnată căpetenie a unui asemenea cult cu deosebite ceremonialuri, şi nici pe ceilalţi aderenţi admiratori ai unor astfel de practici socotite cvasidivine referitoare la adorarea divinităţilor păgâne.

Totuşi Porphyrios continuă aidoma unei anchete să amintească asemenea practici, care, luate în consideraţie cu sobrietate, nu pot fi atribuite decât unor puteri negative şi înşelătoare. Într-adevăr, el pune întrebarea : „De ce se porunceşte unor fiinţe mai dăunătoare, de parcă s-ar adresa invocaţii unor făpturi superioare, ca să aducă la îndeplinire şi să fie ascultate sfaturile şi îndrumările date de un om, pentru ce nu se acordă ascultare blestemelor adresate divinităţii Venus, câtă vreme nu se zădărnicesc incesturile şi relaţiile ilicite reprobabile ale oricui ? Pentru care raţiune se aduce la cunoştinţă că aceste căpetenii ale cultelor păgâne trebuie să se abţină de a-şi îndruma aderenţii lor, în scopul ca nu care cumva să se producă o poluare, negreşit,

datorită contactului cu vaporii emanaţi de trupurile omeneşti, care atrag şi se combină şi cu alte exhalaţii şi mirosuri pestilenţiale de animale sacrificate şi le sunt interzise examinarea şi atingerea acelor cadavre de către pontificii care le observă când se desfăşoară solemnităţi în preajma acestor leşuri ? Mai arată în continuare ce se petrece, menţionând că nu demonii şi nici sufletele celor răposaţi, ci o fiinţă omenească dominată de un viciu se înverşunează împotriva soarelui sau lunei, ori contra oricărui corp ceresc, proferează ameninţări şi stârneşte panică în rândurile aderenţilor acelui cult, bazându-se pe un truc, ca să le stoarcă vreun adevăr. Într-adevăr, se adresează ameninţări până şi cerului că sacerdoţii vor lovi şi vor pedepsi chiar şi cerul şi toate celelalte elemente şi aştrii cereşti similari, dar cu neputinţă de-a fi contactaţi de oameni, astfel încât acele divinităţi, aidoma unor copii extrem de naivi, înspăimântaţi de ameninţările false şi ridicole, aveau să execute ceea ce li se poruncea. El spunea că i-a trimis o scrisoare un oarecare Chaeremon, priceput în ceea ce priveşte acele ceremonii, sau mai degrabă sacrilegii, prin care aducea la cunoştinţă că solemnităţile, care se oficiau la egipteni, din zvonurile referitoare fie la zeiţa Isis, fie la soţul acesteia, zeul Osiris, aveau cea mai mare putere de-a determina divinităţile celelalte de-a executa poruncile, deoarece însuşi Marele Preot, care rosteşte în stihuri verdictul, ameninţă că va dezvălui şi-i va nimici pe cei care vor refuza să-i execute poruncile, strigând cu o voce înspăimântătoare că el îl va hăcui chiar pe Osiris însuşi şi-i va împrăştia mădularele.

Pe bună dreptate, Porphyrios rămâne înmărmurit când aude că un om adresează zeităţilor egiptene asemenea ameninţări, cu un fond atât de nebunesc şi de aiurit, şi nu împotriva unor persoane oarecare, ci chiar împotriva divinităţilor cereşti, care se remarcă prin strălucirea lor astrală şi nu fără rezultate, pentru că îşi manifestă cu violenţă puterea şi prin aceste accese de groază îi sileşte să facă ce vrea ; mai mult, filosoful platonician, sub înfăţişarea unei fiinţe omeneşti înmărmurite, care examinează cauzele lucrurilor, dă să se înţeleagă că săvârşesc asemenea operaţiuni şi isprăvi acele duhuri al căror specific de făpturi superioare el le-a descris, pe baza informaţiilor furnizate de alţi autori ; însă, după convingerile sale, aceste duhuri înşelătoare luptă şi se impun nu prin firea lor, ci prin vicii, care simulează că sunt divinităţi şi posedă sufletele defuncţilor, nu numai că simulează că sunt demoni — afirmă Porphyrios —, ci chiar sunt în realitate. Şi ceea ce constată el însuşi personal cu ochii săi privind ierburi şi pietre şi vieţuitoare şi auzind şi anume glasuri certe şi examinând şi anumite întruchipări şi plăsmuiri, unele fenomene fiind observate cu prilejul schimbărilor petrecute pe bolta cerească datorită mişcării aştrilor, unii oameni îşi procură şi dobândesc puteri personale avantajoase pentru interesele proprii ale demonilor înşişi, care manevrează după plac sufletele subjugate şi exploatate pentru a-şi procura lor însele plăceri, profitând de greşelile oamenilor de care îşi bat joc.

Deci, fie că Porphyrios se îndoieşte de această realitate şi de aceea le cercetează amintind de ele, în scopul convingerii sale şi, pentru a le susţine sau combate, demonstrează că el nu se referă la acele forţe benefice care ne pot veni în sprijin pentru a dobândi o viaţă fericită, ci la demonii care uzează de metoda înşelătoriilor ; ca să-i atribuim intenţii mai bune acestui filosof, el a vrut în acest mod ca acest om, egipteanul Anebon, subjugat până la obsesie de aceste erori, fiind convins că el posedă cunoştinţe de mare importanţă, susţinea cu o cvasiautoritate hipertrofică a unui învăţat că el nu combate într-un mod supărător şi nici nu dă peste cap făţiş cu altercaţii rostite pătimaş de un observator, ci se iniţiază cu umilinţa unui cercetător, dorind să atragă de partea sa până la convertirea totală oamenii, pentru a cugeta asupra lor şi a demonstra cât de mult trebuie dispreţuiţi, sau chiar evitaţi.

În final, aproape de capătul scrisorii, el a cerut ca să fie iniţiat de acela, explicându-i şi arătându-i care e calea obţinerii fericirii pe baza înţelepciunii şi culturii acumulate de egipteni. Însă aceia care întreţineau convorbiri cu divinităţile în această privinţă, pentru a găsi o fiinţă scăpată de acolo sau a pregăti un chezaş, fie în vederea căsătoriei, fie pentru o afacere comercială, el afirmă că aceia, în mod evident, de-a surda s-au preocupat de dobândirea înţelepciunii, dacă au fost dominaţi de anxietate, gândindu-se la

obţinerea aprobării şi a unei minţi Dumnezeieşti. Înseşi acele divinităţi sau duhuri, cu care întreţin convorbiri, cu toate că prevestesc fapte adevărate în alte privinţe, totuşi pentru că referitor la fericire n-au putut prevedea nimic şi nici n-au dat vreo informaţie corespunzătoare, s-a constatat că acestea nu erau nici divinităţi, dar nici demoni faustici, în schimb nu erau altceva decât nişte fiinţe înşelătoare, fie născociri mincinoase.

CAPITOLUL 12

Despre miracolele pe care le săvârşeşte adevăratul Dumnezeu prin intermediul sfinţilor îngeri

Într-adevăr, deoarece se petrec miracole atât de mari şi de asemenea natură prin aceste mijloace, pentru ca să depăşească măsura universală a facultăţilor omeneşti, ce mai rămâne decât să se înţeleagă, dar cu prudenţă, că acele lucruri care par că pot fi prezise, sau se pot întâmpla într-un mod miraculos, de parcă ar fi opera Dumnezeirii ; cu toate acestea, ele nu se referă la cultul monoteist, la care, după mărturisirile platonicienilor şi ei au aderat, ei furnizând multe dovezi că concepţiile şi teoriile acestora propovăduiesc nu numai binele şi fericirea omului, în schimb manifestările duhurilor necurate nu sunt altceva decât mascarade şi practici seducătoare condamnabile, de care trebuie să ne ferim prin adevărata credinţă ?

Dar oricâte miracole ar fi, acestea nu se pot înfăptui decât prin mijlocirea îngerilor, fie prin intervenţia harului divin, în scopul întemeierii şi întăririi cultului şi religiei, a credinţei în unicul Dumnezeu, pentru că el e singurul dătător al fericirii în viaţă şi în consecinţă trebuie să credem că aceste minuni se fac datorită faptului că însuşi Dumnezeu le săvârşeşte prin acei oameni care ne iubesc pe noi, potrivit adevărurilor şi credinţei.

De bună seamă, nu trebuie să le dăm ascultare celor care tăgăduiesc că Dumnezeu — fiinţa nevăzută — este făcătorul minunilor văzute, când, chiar după afirmaţiile acestor filosofi platonicieni, Dumnezeu a creat lumea, Universul, pe care nu le pot nega cu certitudine, pentru că sunt opere vizibile. Prin urmare, toate miracolele care se fac în lumea aceasta, negreşit, reprezintă o câtime mai mică decât cosmosul în totalitatea lui, adică cerul şi pământul şi toate care există pe ele, pe care, cu o absolută certitudine, Dumnezeu le-a creat. Dar după cum Dumnezeu reprezintă pentru noi o taină şi nu ştim cum a creat cosmosul, întreaga sa fiinţă şi creaţie sunt de necuprins pentru mintea omului. Ca atare, cu toate că miracolele datorită asiduităţii curiozităţii de-a cerceta natura lucrurilor vizibile şi-au pierdut din importanţa şi interesul lor, totuşi, când le privim cu cuvenita atenţie, sunt de mai mari proporţii, pentru temeiul că sunt deosebit de neobişnuite şi de rare. Într-adevăr, dintre toate miracolele care se înfăptuiesc prin intermediul omului, un miracol mai mare ca oricare este omul însuşi.

De aceea Dumnezeu, care a făcut cerul şi pământul vizibile, nu este relevat, afirmându-se că el face miracole vizibile în cer şi pe pământ, datorită cărora El dă imbolduri fiinţei omeneşti să adore duhul invizibil oferit făpturilor şi lucrurilor vizibile (spre a fi de toţi văzute). Unde şi când o face, intră în economia şi planurile sale incomutabile, în orânduirea căruia au fost hărăzite să se desfăşoare etapele şi totul ce va să fie. Căci Dumnezeu, punând în mişcare tot ceea ce e vremelnic, El nu e influenţat de timp, El ştie că trebuie să facă ceea ce a făcut şi le dă ascultare celor care i se adresează lui, invocându-l şi-i vede, ascultându-le rugile. De bună seamă, când şi îngerii lui aud rugăciunile noastre, la rândul lui şi Dumnezeu le aude transmise de îngerii săi, ca şi cum din adevăr au fost zămisliţi şi nu de mâna sa în templul său, aşa cum se manifestă la oamenii săi cu viaţă sfântă şi ca şi cum poruncile lui, potrivit legilor sale eterne, fiind intuite, sunt aplicate, potrivit vremurilor şi împrejurărilor.

CAPITOLUL 13

Despre Dumnezeu, ființa care nu poate fi văzută, dar care s-a lăsat să fie văzută în dese rânduri, dar nu așa cum este în realitate El, ci după cum erau oamenii în stare să-l intuiască

Nu trebuie să ne impresioneze faptul că, deşi Dumnezeu este invizibil, se aminteşte în repetate rânduri că El a apărut sfinţilor noştri Părinţi, în chip vizibil. Într-adevăr, aşa cum sunetul, prin care se face auzită o frază alcătuită în tăcere de o inteligenţă omenească nu este identic cu conţinutul frazei, la fel şi chipul sub care s-a imaginat că a fost Dumnezeu văzut în firea lui invizibilă nu era identic cu El însuşi. Cu toate acestea, Dumnezeu era văzut fiind înfăţişat cu aceeaşi imagine întruchipată într-un trup omenesc, la fel cum o frază este percepută prin rostirea cuvintelor prin intermediul vocii. Şi ei ştiau că-l văd pe Dumnezeu, invizibil fiind, întruchipat, ceea ce în realitate nu era posibil. Cu toate acestea, Dumnezeu îi grăia lui Moise, care i se adresase lui şi totuşi îi spunea : „Dacă m-ai hărăzit cu har să stau în faţa Ta, arată-mi-te mie pe tine însuţi, ca să ştiu că te văd !"[34]

Prin urmare, când se cuvenea să se dea legi prin edicte cumplite transmise prin îngeri[35], şi neîncredinţându-le unei singure persoane, ori unui număr mic de înţelepţi, ci unui neam întreg şi unui mare popor şi s-au petrecut miracole mari în faţa aceluiaşi popor pe Muntele Sinai, unde Decalogul era transmis prin mijlocirea unei singure persoane — Moise —, în timp ce mulţimea de evrei, cuprinsă de spaimă, se uita la cele ce se petreceau. Într-adevăr, poporul lui Israel nu i-a acordat crezământ lui Moise în acelaşi mod cum spartanii au crezut în Lycurg al lor, atunci când acesta a primit de la Jupiter sau de la Apollon legislaţia, al cărui autor el este. De bună seamă, atunci când erau date legi unui popor, prin care se poruncea să fie adorat unicul Dumnezeu, în văzul poporului însuşi, în măsura în care Providenţa divină socotea de cuviinţă că trebuie

să intervină, se invedera prin semne şi fenomene uimitoare seismice că creatura omenească trebuie să-i slujească Creatorului, pentru a se bucura de legile date.

CAPITOLUL 14

Despre adorarea Dumnezeului unic nu numai pentru binefacerile eterne, ci şi pentru cele vremelnice, pentru că totul este însăşi mâna Providenţei

Aşa cum adevărata erudiţie a unui singur om, ca şi a reprezentanţilor neamului omenesc, răsăriţi din rândurile poporului ales al lui Dumnezeu, prin unele etape ale istoriei, a fost spre cvasifolosul vârstelor, pentru a se putea ridica de la evenimentele de scurtă durată până la intuirea şi atingerea veşniciei şi de la faptele văzute la cele nevăzute, astfel încât chiar în acele timpuri în care divinitatea promitea o răsplată vizibilă se recomanda adorarea unicului Dumnezeu, pentru ca mintea şi fiinţa omenească să fie subordonate numai lui Dumnezeu, pentru binefacerile pământeşti ale trecătoarei noastre vieţi. Căci toţi cei care pot acorda vreun ajutor oamenilor, fie din rândurile îngerilor, fie ale fiinţelor omeneşti, cine nu crede în puterea Atotputernicului şi unicului Dumnezeu, e un smintit.

Platonicianul Plotin, în mod cert, tratează problema Providenţei[36], şi demonstrează că aceasta provine de la Prea Înaltul Dumnezeu, a cărei frumuseţe este inteligibilă şi inefabilă şi are tangenţă cu cele pământeşti şi cele mai sublime creaţii prin splendoarea celor mai minuscule şi gingaşe flori, frunze şi ierburi. Plotin afirmă că toate acestea nu pot avea măsura şi cadenţa formelor lor, corespunzătoare de parcă ar fi menite să fie aruncate şi să piară foarte repede dacă nu vor căpăta din nou forme, căci tot ce are o formă incomutabilă şi inteligibilă, având toate atuurile, dăinuie mai departe. Domnul nostru Iisus Hristos ne arată aceasta acolo unde

spune : „Priviți crinii țarinei, nici nu se ostenesc, nici nu torc. Și iarăși vă zic vouă : Solomon, în toată mărirea sa, nu s-a îmbrăcat ca unul din ei. Dar dacă iarba câmpului care astăzi este, iar mâine se aruncă în cuptor, Dumnezeu așa fel o îmbracă, nu cu atât mai vârtos vă împodobește pe voi, puțin credincioșilor ?"[37]

Prin urmare, sufletul omenesc, slăbănog prin natura sa, datorită concupiscențelor pământești până acum, dar care râvnește după bunuri infime pământești, necesare acestei vieți trecătoare, și care sunt demne de disprețuit comparativ cu binefacerile acelei vieți veșnice, s-a deprins să le dorească numai de la unicul Dumnezeu, pentru ca să nu renunțe la cultul lui Dumnezeu, chiar când e prins de aceste pofte, căci numai prin disprețul patimilor trupului și prin aversiunea față de vicii se poate ajunge la El.

CAPITOLUL 15

Despre îndatoririle sfinților îngeri, prin care ei slujesc Providenței lui Dumnezeu

Providența divină a găsit cu cale să orânduiască curgerea timpului așa fel încât — după cum am mai afirmat și cum se citește în *Faptele Apostolilor*[38] — legile să fie date prin edicte înmânate îngerilor, în privința adorării unicului și adevăratului Dumnezeu, în care edicte să fie cuprinsă și persoana lui Dumnezeu însuși, dar nu prin substanța sa, care întotdeauna rămâne nevăzută privirilor jucăușe, ci prin dovezi sigure apare în chip vizibil în fața Creatorului printr-o creatură aleasă și vorbește rostind cu voce omenească și prin cuvinte silabisite prin pauze tranzitorii ale epocilor și care începe să glăsuiască și-și oprește graiul prin firea sa nu întruchipată într-o corporalitate, ci dominat de spiritualitate, nu de sensibilitate, ci de inteligență, nu de temporalitate, ca să spun așa, ci de eternitate. Cei care-i dau Lui ascultare sunt cu inimă curată, nu cu urechile trupului, ci cu cugetul minții, slujitorii și mesagerii Lui, cei fericiți, dotați cu nemurirea, care se bucură de adevărurile neschimbătoare. Și ceea ce aud (cei chemați) în moduri inefabile, că trebuie să înfăptuiască poruncile lui Dumnezeu trebuie să le ducă până la ființele vizibile și sensibile, ca să fie înfăptuite fără zăbavă și fără dificultate.

Aceste legiuiri au fost date de Dumnezeu pe etape de timp, pentru ca umanitatea să aibă mai întâi, așa cum s-a spus, promisiunile pământești care au totuși o semnificație eternă, pe care mulți le oficiază prin solemnități publice în văzul tuturor, dar puțini le pricep. Cu toate acestea, adorarea unicului Dumnezeu se desfășoară într-o atmosferă foarte largă prin alternarea și răspunsurile vocilor tuturor credincioșilor, nu a unei singure persoane din toată mulțimea, în numele Celui care a făcut cerul și pământul și toată suflarea și toate duhurile, care totuși nu sunt ceea ce este Dumnezeu. Căci El le-a făcut pe toate. Și toate acestea care au fost făcute, ca să existe și să se mențină bine, au nevoie de Cel de care au fost făcute.

CAPITOLUL 16

Dacă trebuie să credem în acei îngeri care au binemeritat să se bucure de viața fericită și care pretind să li se acorde onoruri divine ; dacă și acelora care au înțeles că sunt în slujba sfintei religii creștine a unicului Dumnezeu, și nu a lor proprie

Așadar, căror îngeri trebuie să le acordăm crezare în privința vieții fericite și eterne ? Oare acelor îngeri care vor să fie adorați cu respectarea rânduielilor religioase, pretinzând să li se oficieze de către muritori ceremonii și sacrificii, sau acelora care afirmă că întregul cult trebuie acordat și consacrat unicului Dumnezeu, creatorul tuturora, și care înțeleg că numai Lui trebuie să-i arătăm cu pioșenia cuvenită credința noastră, căci numai datorită contemplării Lui sunt fericiți acei care ne făgăduiesc nouă că și noi o să fim fericiți ? Într-adevăr, această viziune a lui Dumnezeu reprezintă vi-

ziunea unei frumuseţi desăvârşite, cea mai vrednică de nemărginită iubire, încât, fără ca Plotin să stea la îndoială să afirme că o fiinţă omenească dotată din belşug cu toate darurile şi bunurile se simte cea mai nefericită, comparativ cu a acestora[39]. Deci, dacă unii îngeri dau imbolduri prin uimitoare semne, ca să se ştie că numai unicul şi adevăratul Dumnezeu să fie adorat, în timp ce alţii, dimpotrivă, ei să fie obiectul acestui cult — λατρεία — şi acest cult aşa fel să se desfăşoare, încât primii să interzică adorarea acestora, iar secunzii să nu îndrăznească a interzice adorarea lui Dumnezeu, atunci cărora din ei trebuie să le acordăm mai degrabă crezare, să ne răspundă filosofii platonicieni, să ne răspundă oricare din rândurile filosofilor, să ne răspundă theurgii, sau mai degrabă sperjurii, căci la urma urmei tuturor li se potriveşte acest apelativ, aceia care sunt adepţii unor asemenea teorii şi practici. În sfârşit, să răspundă oamenii, dacă există în vreo parte a fiinţei lor vreun simţ al naturii lor, deoarece Dumnezeu i-a creat pe oameni ca fiinţe raţionale, să răspundă, repet, dacă trebuie să li se aducă sacrificii divinităţilor sau îngerilor, care solicită şi lor să li se oficieze sacrificii, sau numai unicului Dumnezeu, căruia aceia îi hărăzesc oficierea de sacrificii; în schimb, aceştia le interzic şi pentru dânşii şi pentru aceştia !

Dacă nici aceştia, nici aceia n-ar săvârşi vreun miracol, în schimb ar da îndrumări, unii să le oficieze lor sacrificiile, alţii să le interzică şi să aprobe numai unicului Dumnezeu să i se aducă jertfe; numai adevărata credinţă este în măsură să constate şi să deosebească cine dintre aceştia e dominat de trufie, cine de adevărata religie. Am să afirm chiar mai mult : dacă ar impresiona sufletele omeneşti prin fapte miraculoase, aceştia care pretind pentru dânşii sacrificii, în schimb aceia care le interzic şi le recomandă stăruitor să se oficieze numai unicului Dumnezeu, am putea afirma că aceştia din urmă săvârşesc miracole vizibile, negreşit, nu minuni tangibile prin simţuri, ci suprema autoritate precumpănitoare de constatare ar putea fi raţiunea —, mintea raţională. Când Dumnezeu însuşi va face aceasta în scopul recomandării propovăduirii adevărurilor (sale), pentru ca prin aceşti vestitori nemuritori să trâmbiţeze nu dispreţul faţă de Dumnezeu, ci, relevând măreţia lui, să poată realiza miracole mai mari, mai sigure, mai clare, ca să nu creeze

convingerea asupra unei false religii tocmai acele persoane cu o slabă credinţă, care solicită oficierea de sacrificii pentru dânşii, ca la rându-le să arate prin simţurile lor unele lucruri care stârnesc stupefacţia : cui, în sfârşit, i-ar fi pe plac să-şi piardă mintea, ca să nu aleagă calea adevărului, care trebuie urmărită cu orice preţ, unde va descoperi posibilitatea unor înfăptuiri de mai mari proporţii, care să stârnească uimire ?

Într-adevăr, acele miracole ale divinităţilor păgâne, pe care le comentează istoria (nu afirm acele lucruri care, datorită cauzelor ascunse ale acestei lumi, la intervale de epoci, au contingenţă cu unele ciudăţenii petrecute sub oblăduirea Providenţei divine, dar potrivit rânduielilor cereşti, ca spre exemplu fătări neobişnuite de animale, ori fenomene seismice neobişnuite fie pe pământ, fie pe cer, altele înspăimântătoare, ori dăunătoare, pe care se pretinde de către aderenţii religiilor păgâne că pot fi înlăturate şi supravegheate ori îmblânzite prin predici demoniace, recurgând la vicleniile lor pline de cele mai oribile înşelătorii. Dar vă relev şi acele aspecte şi fapte care apar destul de evident că s-au petrecut datorită intervenţiei şi puterii lor, cum este faptul că Aeneas a adus, când a reuşit să scape din Troia, în fuga lui (spre Italia), chipurile zeilor Penaţi, aşa cum amintesc episoadele legendare, că atunci când troienii au emigrat dintr-un loc într-altul; apoi isprava pe care a făcut-o Tarquinius[40], când a doborât cu o piatră un peşte monstruos ; faptul că un şarpe din Epidaur l-a însoţit pe Aesculapius, când naviga cu vasul spre Roma ; faptul că după ce corabia care transporta statuia divinităţii Mater (Matuta) din Phrygia, pentru că zadarnic încercaseră o mare gloată de oameni, ajutaţi şi de boi înjugaţi s-o mişte din loc, o singură muieruşcă, legând-o doar cu o cingătoare, ca dovadă a pudiciţiei sale, a reuşit s-o mişte şi s-o tragă de acolo[41]; faptul că o fecioară vestală acuzată de corupţie şi-a dovedit nevinovăţia umplând un ciur cu apă din Tibru şi apa nu s-a scurs (din ciur) — şi aceste miracole deci şi altele de acest fel, dar nu aidoma cu acelea pe care le-am citit că s-au întâmplat în sânul poporului lui Dumnezeu cu care fapte trebuie comparate pe baza virtuţilor şi prin mărimea lor. Cu atât mai puţin au fost judecate că trebuie oprite prin legi şi pedepsite practicile magice, sau chiar şi theurgice,

care aparţin şi acelor popoare care au cultul unor asemenea divinităţi ; cele mai multe din acestea induc în eroare prin mascaradele care influenţează negativ asupra sensibilităţii muritorilor, ca spre exemplu, cum spune poetul Lucanus :

„Luna îşi împrăăştie razele calde ce se răcesc în ierburile pământului de sub ea"[42].

Dar cu toate că în mod evident practicile lor sunt deopotrivă cu înfăptuirile unor oameni de credinţă, în final se constată că faptele şi realizările noastre le sunt incomparabil superioare. Multe dintre divinităţile (şi demonii religiei păgâne) trebuie cu atât mai puţin adoraţi prin sacrificiile oficiate, cu cât le pretind mai mult. În această privinţă se recomandă să i se aducă jertfe numai unicului Dumnezeu, deşi El atestă prin mărturiile menţionate în *Sfintele* sale *Scripturi* şi prin eliminarea lor ulterioară că El n-are nevoie de asemenea sacrificii.

Prin urmare, dacă unii dintre îngerii săi solicită oficierea de sacrificii trebuie să li se acorde prioritate acelora care pretind nu pentru ei, ci pentru Dumnezeu să se aducă jertfe, lui, Creatorul a toate, în slujba căruia sunt ei. Din această situaţie iese puternic în relief cu ce dragoste curată ne iubesc pe noi aceşti îngeri, deoarece, prin jertfele aduse, nu lor vor să ne subordoneze pe noi, ci lui Dumnezeu, prin harul căruia ei sunt fericiţi, putându-l pe veci contempla şi prin mijlocirea cărora şi noi putem ajunge la El, din faţa căruia ei nu s-au retras. Dar dacă îngerii care vor să se aducă sacrificii nu unicului Dumnezeu, ci mai multor divinităţi păgâne, nu pentru ei personal, ci pentru acele divinităţi ai căror mijlocitori şi slujitori erau, dar şi aceştia trebuie să aibă prioritate faţă de cei care sunt îngerii mijlocitori ai unicului Dumnezeu, dar ei recomandă să i se oficieze sacrificii ; în schimb interzic să se sacrifice altei divinităţi, însă primii nu formulează nici o oprelişte referitor la acesta pentru care ei recomandă să i se aducă jertfe. Dar pentru cazul că datorită trufiei şi înşelătoriilor lor şi pe deasupra şi faptului că ei nu sunt îngerii intermediari nici ai Atotputernicului, unicului Dumnezeu şi nici ai divinităţilor faustice, ci sunt duhuri necurate, care nu vor ca unicul şi Prea Înaltul Dumnezeu să fie adorat şi să i se aducă jertfe, ci numai cultul lor să existe şi numai lor să li se oficieze sacrificii, oare

nu se cuvine să recurgem la ocrotirea unicului Dumnezeu, ca să ne sprijine împotriva lor, de vreme ce lui Dumnezeu îi slujesc îngerii cei buni şi nu în interesele lor şi care ne îndeamnă să fim în slujba lui şi numai lui să-i aducem sacrificii şi pentru care oricând să fim gata să ne jertfim pe noi înşine ?

CAPITOLUL 17

Despre Arca Testamentului şi miracolele semnelor care au fost săvârşite pentru recomandarea şi împlinirea făgăduinţei autorităţii divine

Însă Legea lui Dumnezeu care a fost introdusă în edictele încredinţate îngerilor, prin care s-a dat porunca să fie adorat unicul Dumnezeu, prin respectarea rânduielilor religioase, a fost depusă în Arcă, care a căpătat denumirea de Chivotul Mărturiei. Prin această denumire nu este desemnat îndeajuns Dumnezeu, căruia i se aducea cinstire prin toate aceste manifestări, ci îndeobşte trebuia închisă ermetic undeva şi păstrată într-un anumit loc, până atunci când va fi auzit răspunsul lui Dumnezeu rostit din acel loc, unde se află Arca, răspuns perceput de unele fiinţe omeneşti alese în acest scop, şi anume când va fi transmisă dovada rostirii vrerii lui Dumnezeu. Negreşit, Legea însăşi fusese scrisă pe Tablele de piatră şi fusese depusă în Arcă, aşa cum am spus mai sus, pe care preoţii evrei o transportau cu cuvenita veneraţie în timpul peregrinării lor prin pustiu împreună cu Cortul, care la fel a fost denumit Tabernacolul Mărturiilor. Acest semn era dat atunci când apărea în timpul zilei pe cer un nor, care strălucea aidoma unor văpăi, sau unui fulger în timpul nopţii[43]. Acest nor luminos începea să se deplaseze pe cer când tabăra evreilor se punea în mişcare; când se oprea pe loc, acolo se stabilea şi tabăra.

În afară de aceste lucruri pe care le-am spus și în afară de glasurile care au rostit cuvintele în acel loc unde se afla Arca, au fost înregistrate în legătură cu acea Lege și mărturiile marelui miracol. Într-adevăr, pe când Arca era deplasată, concomitent cu intrarea evreilor pe pământul Făgăduinței, râul Iordan îi mărginea pe ei în partea superioară, curgându-i apele către aval. În chipul acesta albia râului îi oferea poporului ales vadul uscat pe unde putea să treacă[44]. Apoi brusc zidurile primei cetăți, care a întâmpinat pe evrei cu vrăjmășie și care după moravurile neamurilor păgâne întreținea cultul politeist, atunci când Arca a înconjurat de șapte ori cetatea respectivă se prăbușeau, cu toate că nu erau asaltate și nu erau lovite cu nici un berbece[45]. După asemenea evenimente, pe când poporul evreu se afla deja pe pământul Făgăduinței, deoarece, din pricina păcatelor lor, aceeași Arcă a căzut în mâna vrăjmașilor ; aceștia au amplasat-o într-unul din templele divinităților lor, unde ei adorau în mod deosebit o anumită divinitate. După ce au închis acolo Arca și au plecat, în ziua următoare au găsit statuia divinității, în fața căreia se închinau, prăbușită și groaznic deteriorată. Atunci, determinați de întâmplarea acestui prodigiu și constatând de ce au fost pedepsiți atât de cumplit, au înapoiat poporului evreu Arca Divinelor Mărturii. Însă cu ce fast a fost restituită evreilor Arca ! Această populație vrăjmașă așezase Arca într-un car, la care înjugaseră niște juninci care abia fătaseră și de la care îndepărtaseră viţeii care sugeau din ugerul lor laptele și au lăsat vitele să meargă pe unde vroiau ele, dorind să știe și să afle în modul acesta manifestarea Dumnezeirii evreilor. Însă juncile, fără a fi mânate de vreo ființă omenească, fără a avea cu ele vreun văcar, mergând domol către tabăra evreiască, și-au continuat nestingherite drumul, fără a da înapoi nici când auzeau mugetele vițeilor lor, ațâțați de foame, și în chipul acesta au adus înapoi marele tezaur evreiesc care acorda asemenea cinstire Arcei lor străbune[46].

Acest miracol și altele la fel mai neînsemnate de această natură, sunt miracole mici săvârșite de Dumnezeu, dar cu o uriașă semnificație pentru muritori. Într-adevăr, dacă filosofii și mai cu seamă cei platonicieni sunt elogiați pentru că au cunoscut mai bine realitățile decât ceilalți, așa cum am amintit puțin mai înainte, deoarece aceștia au răspândit învățătura că Providența Divină are în grija sa și cele mai neînsemnate ființe și lucruri de pe pământ, furnizând numeroase dovezi referitoare la splendoarea lor, relevând fenomenele care au loc nu numai în corpurile viețuitoarelor, dar care iau naștere și în ierburi și fânețe. Cu cât e mai evidentă această splendoare prin care ei demonstrează contribuția și prezența Dumnezeirii în toate acestea, deoarece în ceasul propovăduirii Cuvântului lui Dumnezeu, la religia care-l învață pe om ce trebuie să facă și care interzice să se aducă sacrificii divinităților cerești, pământești și celor din infern și care propovăduiește credința în unicul Dumnezeu, singurul care iubește și e iubit de toți și face ființele omenești fericite ! El stabilește în prealabil perioadele când să se oficieze sacrificiile și prevestește printr-un preot mai înțelept și mai curat tot ce trebuie schimbat pentru un viitor mai bun, indicând că el nu dorește sacrificii, arătând semnificația unei propășiri spre mai bine a vieții prin miracolele sale, dar nu în scopul ca el să fie ridicat în slăvi prin cinstirea acordată lui, ci pentru ca noi să primim imbolduri, ca să-i acordăm lui cinstire și mistuindu-ne de dragoste pentru El, să năzuim la contopirea cu Dumnezeirea, pentru că este în avantajul și interesul nostru, nu al Lui.

CAPITOLUL 18

Împotriva celor care spun că nu trebuie să se acorde crezare cărților sfinte prin care poporul lui Dumnezeu a fost educat

Va spune oare cineva că aceste miracole au fost false și că n-au fost niciodată săvârșite și că au fost scrise pe baza unor ticluiri ? Cine face asemenea afirmații, dacă tăgăduiește că referitor la asemenea realități îndeobște nu trebuie să se acorde crezare nici unei lucrări scrise, poate afirma și aceasta că divinitățile nu poartă

de grijă muritorilor. Într-adevăr, aceştia au dat imbold convingerilor că nu trebuie adorate divinităţile decât numai pe baza rezultatelor operelor miraculoase, a căror mărturie este însăşi istoria popoarelor, ale căror divinităţi au putut demonstra că s-au dovedit a fi mai degrabă uimitoare decât folositoare omenirii. De aici rezultă faptul că prin această operă a noastră, din totalul căreia avem în mână cartea a X-a, noi am început să dăm peste cap şi să le răsturnăm convingerile celor care fie neagă că există vreo putere divină, fie se străduiesc să convingă că divinităţile nu au grija oamenilor, ci aceia care preferă divinităţile lor Dumnezeului nostru, întemeietorul unei cetăţi sfinte, cea mai glorioasă dintre toate, neştiind că El însuşi este creatorul invizibil şi incomutabil al lumii acesteia vizibile şi schimbătoare şi dătătorul vieţii fericite şi, concomitent, şi cel mai adevărat dăruitor al tuturor însuşirilor şi splendorilor, cărora El le-a dat viaţă.

Căci cel mai arzător profet spune : „Iar pentru mine bine este să mă lipesc şi să mă contopesc cu Dumnezeu“[47]. Despre scopul binelui suprem, într-adevăr, filosofii formulează o sumă de întrebări şi se fac toate demersurile de-a se aduce la cunoştinţă cum se poate înfăptui acest Suprem Bine. Psalmistul s-a exprimat astfel : Pentru mine *binele* nu înseamnă să mă scald în avuţii, sau relevându-mă prin veşminte de purpură, purtând sceptru şi diademă ; ori de ceea ce unii dintre filosofi nu s-au ruşinat să spună : Pentru mine *bine* înseamnă plăcerile trupeşti ; sau ceea ce, în mod evident, au declarat oamenii superiori : Pentru mine *binele* înseamnă virtuţile sufleteşti — pe când psalmistul a spus : „Pentru mine *binele* înseamnă să mă lipesc şi să mă contopesc cu Dumnezeu“. Rezultă de aici că pe psalmist Dumnezeirea îl iniţiase asupra faptului că şi sfinţii îngeri îl îndrumaseră pe temeiul manifestării miracolelor lui, că trebuie să-i aducă jertfe numai lui. De aici se deduce că însuşi Dumnezeu se identificase cu jertfa, că El se mistuie în văpăile unui foc inteligibil şi este mânat de-o sfântă dorinţă către îmbrăţişarea inefabilă a incorporalităţii lui.

Mai mult, dacă adoratorii multor divinităţi (oricât de mulţi ar socoti ei că sunt), sunt convinşi că aceste divinităţi au săvârşit miracolele, tot ei sunt autorii istoriei evenimentelor, ca şi ai cărţilor

despre magie sau despre theurgie, ceea ce e mai cinstit de crezut. Care ar fi temeiul pentru care ei n-ar vrea să creadă pe baza acestor cărţi că s-au făcut aceste miracole, cărora se cuvine să li se acorde o încredere cu atât mai mare, cu cât deasupra tuturor există Atotputernica Fiinţă, căreia îşi dau seama că numai ei trebuie să i se aducă jertfe ?

CAPITOLUL 19

Care-i raţiunea oficierii unui sacrificiu vizibil pe baza faptului că adevărata religie propovăduieşte să i se ofere jertfe numai singurului, invizibilului şi adevăratului Dumnezeu ?

Cei care cred că aceste sacrificii vizibile se cuvin a fi oficiate altor divinităţi, aceia cred că acestea sunt aidoma situaţiei că orice este invizibil corespunde celor invizibili ; ceea ce e de dimensiuni mai mari se cuvine celor mai mari, cele superioare, celor superiori, cum sunt îndatoririle şi apanajele unei minţi pure şi a unei voinţi la fel de bune. Negreşit, ei nu ştiu că acestea sunt semnele acelora, aşa cum cuvintele rostite sunt simbolurile lucrurilor.

Aşa cum îi adresăm rugăciuni, îl proslăvim şi către El ne îndreptăm glasurile, ne adresăm lui Dumnezeu, căruia îi oferim jertfele noastre, însufleţiţi de sentimentele pe care le nutrim în inimă. Când aducem sacrificii, ştim că trebuie să-i aducem o jertfă vizibilă, şi nu altei Fiinţe, ci Aceleia pe care o avem în inimile noastre şi căreia se cuvine să ne consacrăm ca permanentă jertfă invizibilă. Atunci numai îngerii ne vor acorda sprijinul lor, se vor bucura laolaltă cu noi şi ne vor ajuta după posibilităţile lor şi împreună cu ei şi cei atotputernici, posesorii unor virtuţi superioare şi cu bunătate şi cu pioşenie. Dacă vom vroi să le pretindem acestea, ei nu vor accepta cu plăcere şi atunci când sunt trimişi ca mijlocitori la oameni, ca să li se simtă prezenţa, ei în modul cel mai făţiş se

opun. Există destule exemple în *Sfintele Scripturi*. Unii au crezut de cuviinţă că trebuie să li se acorde îngerilor, fie prin adoraţie, fie prin sacrificiile care se cuvin a fi aduse lui Dumnezeu şi după ce-au fost mustraţi li s-au interzis sacrificiile şi li s-au dat porunci ca numai Lui să i se aducă jertfe, dar, numai Lui, căruia au ştiut că e permis[48]. Înşişi oamenii cu o viaţă sfântă i-au imitat pe sfinţii îngeri. Într-adevăr, Paul şi Barnaba, când au săvârşit un miracol în Lycaonia, însănătoşind o făptură omenească, locuitorii din Lycaonia au vrut să aducă nişte sacrificii în cinstea lor. Pentru că aceşti locuitori se abăteau de la smerenia credinţei s-a adus la cunoştinţa lui Dumnezeu, în care credeau, acest fapt[49].

Numai oamenii care se ocupă cu înşelătorii pretind cu trufie asemenea sacrificii pentru ei, deoarece ei nu ştiu că asemenea jertfe nu se aduc decât adevăratului Dumnezeu. Căci, aşa cum afirmă Porphyrios şi cred şi alţi filosofi, ei în realitate nu se bucură de mirosurile urâte exalate de cadavre, ci de onorurile divine acordate. Cine dispune de mari posibilităţi de-a face fum în tot locul, într-adevăr şi dacă ar vrea şi mai mult, l-ar putea ei înşişi furniza. Acele duhuri care îşi arogă pretenţii de divinitate nu se cuvine să simtă desfătarea când simt miros de fum de corp de animal sacrificat, ci numai în situaţia când sufletul său este concentrat în rugăciune ; în schimb, celor care se ocupă de înşelătorii şi sunt dominaţi de egoism, le este închisă calea către Dumnezeul adevărat, deoarece numai fiinţa omenească în stare de a-şi jertfi viaţa proprie în slujba lui Dumnezeu este preţuită de el.

CAPITOLUL 20

Despre supremul şi adevăratul sacrificiu pe care l-a făcut Iisus Hristos, Mijlocitorul lui Dumnezeu şi al oamenilor

Adevăratul Mijlocitor, Iisus Hristos, între Dumnezeu şi oameni, a luat chipul unui sclav[50], El, omul Iisus Hristos[51], pentru că şi-a

acceptat jertfa (pentru oameni), de comun acord cu Tatăl, El, Fiul, fiind şi Dumnezeu. Dar Iisus Hristos, deşi este totodată una cu Dumnezeu, totuşi a preferat jertfa sa sub chipul unui sclav, pentru ca nu care cumva cineva să creadă că, cu acest prilej, se poate aduce jertfă oricărei creaturi omeneşti. Prin acest act Iisus este şi preotul care oficiază el însuşi jertfa şi El însuşi e jertfa oferită. El a vrut ca angajamentul său zilnic luat prin răstignire să constituie jertfa sa pentru Biserica creştină, care, pentru că Iisus reprezintă trupul acestui cap — Biserica —, ne învaţă că se oferă pe ea însăşi prin persoana lui Iisus. Străvechile jertfe ale sfinţilor au fost nenumăratele şi feluritele semne ale acestei jertfe adevărate, deoarece suprema Sa jertfă a fost prin multe pilde menţionată, ca şi cum această Răstignire unică în felul ei ar fi avut nevoie să fie descrisă prin multe cuvinte, pentru ca să fie mult recomandată, fără împotrivirea sau dispreţul cuiva. Prin suprema şi adevărata jertfă (a lui Iisus Hristos) toate celelalte false sacrificii au încetat să se mai facă.

CAPITOLUL 21

Despre modul cum se manifestă puterile demonilor pentru proslăvirea sfinţilor prin îndurarea pătimirilor care au învins demonii aerieni, nu prin împăcarea lor înşişi, ci prin dăinuirea credinţei în Dumnezeu

După ce epocile şi perioadele lor de desfăşurare au fost stabilite şi delimitate, s-a permis şi demonilor să-şi exercite puterile, în scopul ca fiinţelor omeneşti învrăjbite care nutresc vrăjmăşie împotriva Cetăţii lui Dumnezeu, în mod tiranic le solicită sacrificii pentru ei nu numai de la cei care le oferă, ci şi de la cei care vor, iar pe cei care refuză îi storc de vlagă şi-i prigonesc. Dacă se constată că sistemul nu e primejdios, ba chiar e util pentru Biserică, pentru ca să crească numărul martirilor[52], pe aceia pe care Cetatea lui Dumnezeu

îi consideră cetăţeni cu atât mai străluciţi şi mai onorabili, cu cât luptă cu curaj chiar până la sânge împotriva păcatului necredinţei[53].

Acestora cu mult mai multă eleganţă le-am acorda denumirea de *eroi ai noştri*, dacă ne-ar fi permis să vorbim în limbaj bisericesc. Se spune că termenul de *erou* derivă de la Junona, care în greceşte este numită Ἥρα şi de aceea nu ştiu care fiu al ei a fost numit *Heros* = erou, potrivit miturilor greceşti, cu alte cuvinte, în mitul cvasimistic, deoarece Junonei i se atribuie domnia peste aer, unde se vrea ca eroii să sălăşluiască laolaltă cu demonii, cu acest termen fiind denumite *duhurile celor răposaţi*, merituoşi în viaţă. Dimpotrivă, martirii noştri n-ar putea fi denumiţi *eroi*, dacă, aşa cum am spus, uzanţa limbajului bisericesc ar admite ca eroii să facă cu demonii cârdăşie, sălăşluind laolaltă cu ei în lăcaşuri aeriene, ci ca să-i învingă pe aceiaşi demoni, adică puterile necurate aeriene, şi pe Junona însăşi odată cu ei, în pofida faptului că această zeiţă este denumită cum e denumită, pentru că nu fără rost Junona e socotită de poeţi vrăjmaşa virtuţilor şi fiinţa care-i pizmuieşte pe vitejii care râvnesc şi aspiră să se înalţe către cer. Din nefericire, Vergilius îi cedează Junonei şi se prosternă în faţa ei, deoarece el astfel grăieşte:

„Sunt învinsă de Aeneas“[54],

iar Helenus îl îndeamnă pe Aeneas dându-i un sfat, parcă în numele credinţei, când îi spune :

„Rosteşte în stihuri votive arii Junonei, stăpâna atotputernică
Înduplec-o adresându-i rugăciuni şi copleşeşte-o cu daruri !“[55]

Porphyrios, datorită acestei opinii, cu toate că nu era părerea sa, ci a altora, susţinea că o divinitate faustică, sau un geniu nu vine în sprijinul unui om cumsecade, dacă un demon rău nu va fi fost împăcat mai înainte, ca şi cum duhurile necurate ar fi mai puternice, în ochii lor, decât cele faustice, căci cei răi împiedică pe cei buni să ne asiste, căci numai potoliţi ei cedează locul pentru că în caz de opoziţie înverşunată a celor răi, cei buni nu pot să ne facă bine, în vreme ce duhurile necurate le pot pricinui oamenilor

necazuri, în schimb duhurile faustice nu sunt capabile să li se împotrivească acestora. Nu aceasta e calea adevărată a unei religii cu adevărat sfinte. Martirii noştri n-o pot învinge pe Junona în modul acesta, adică puterile aeriene negative care urăsc virtuţile oamenilor credincioşi. Eroii noştri pot învinge pe Junona numai prin Dumnezeieştile lor virtuţi şi nu prin rugăciuni şi daruri, dacă s-ar putea spune, conform obiceiului. Negreşit, a fost mai cu folos faptul că Scipio a primit supranumele de Africanus, deoarece a învins Africa prin vitejia sa, decât dacă i-ar fi atras de partea sa pe vrăjmaşi, împăcându-i cu daruri, ca să-i cruţe.

CAPITOLUL 22

De unde au sfinţii puteri şi posibilităţi pentru a lupta împotriva demonilor, iar adevărata curăţenie sufletească cum se poate obţine ?

Oamenii însufleţiţi de adevărata credinţă pot învinge puterile aeriene vrăjmaşe şi pornite împotriva adevăratei credinţe, alungându-i pe demoni, nu căutând să-i împace şi să-i atragă şi le zădărnicesc toate ispitele şi toată adversitatea nu prin rugăciuni adresate lor, ci numai lui Dumnezeu. Demonii îi înving pe oameni şi îi subjugă numai datorită păcătoşeniei lor. Deci numai păcatele îi înving pe oameni, însă fiinţa omenească ce-şi asumă rolul de preot care să oficieze jertfele şi slujba iertării păcatelor, cu alte cuvinte prin mijlocirea lui Dumnezeu, şi Om, Omul fiind Iisus Hristos[56], vom reuşi să-l împăcăm pe Dumnezeu prin purificarea noastră, spălându-ne de păcatele săvârşite graţie intermediarului nostru, Iisus. De bună seamă, oamenii se îndepărtează de Dumnezeu numai prin păcatele lor, însă curăţirea de păcate nu se obţine în decursul vieţii noastre numai prin practicarea virtuţilor, ci şi prin milostivirea Dumnezeirii, prin indulgenţa lui Dumnezeu, nu prin

puterea noastră, deoarece, oricâte virtuţi ar avea omul, care virtuţi — zice-se — sunt ale noastre proprii, totuşi numai prin bunătatea Atotputernicului avem parte de ele, fiindu-ne dăruite din mila Lui. Cu multe păcate am fi noi tributari cărnii noastre dacă n-am trăi cu gândul la iertare, până în ziua răposării noastre, când ne depunem trupul în mormânt. Tocmai pentru acest temei prin Mijlocitorul nostru Iisus ne împărtăşim cu har, pentru ca, pângăriţi prin carnea păcatului, să ne purificăm prin similitudinea păcatului cărnii. Prin harul Dumnezeirii prin care el îşi manifestă marea sa milostivire faţă de noi şi în decursul vieţii noastre pământeşti suntem călăuziţi prin intermediul credinţei, iar după încheierea sorocului acestei vieţi vom fi conduşi până la cea mai deplină desăvârşire numai practicând neschimbătoarele virtuţi.

CAPITOLUL 23

Despre principiile referitoare la purificarea sufletului pe care le propovăduiesc filosofii platonicieni

Porphyrios însuşi afirmă că au fost receptate răspunsurile date de oracolele divine, că noi nu putem fi purificaţi prin ceremoniile de consacrare a iniţierii[57], în cinstea lunii şi a soarelui, pentru ca în consecinţă să se tragă concluzia că nici o divinitate păgână nu e capabilă să-l purifice pe om prin aceste solemnităţi destinate iniţiaţilor. Oare, într-adevăr, aceste solemnităţi destinate consacrării iniţiaţilor înfăptuiesc purificarea omului, câtă vreme Luna şi Soarele, care sunt considerate divinităţi principale ale panteonului ceresc sunt capabile să purifice ? În sfârşit, pe baza aceloraşi oracole se afirmă în mod expres că în virtutea principiilor enunţate pot fi purificaţi oamenii, ca nu care cumva din întâmplare să se susţină că dacă s-a spus că solemnităţile de consacrare a iniţiaţilor desfăşurate în onoarea soarelui şi lunii nu-s capabile de purificare, să se creadă că „teleţii“ oricărei divinităţi din marea lor gloată au puterea de-a înfăptui purificarea.

La fel ca oricare platonician, noi cunoaştem ce vasăzică aceste principii. Într-adevăr, Porphyrios îl menţionează pe Dumnezeu-Tatăl şi pe Dumnezeu-Fiul, care în greceşte sunt identificaţi cu intelectul patern şi mintea paternă. În schimb, nu pomeneşte nimic, sau nu afirmă nimic răspicat despre Sfântul Duh, deşi nu pricep de care alt intermediar dintre aceştia e vorba. Într-adevăr, dacă e vorba de-a treia teză şi anume de substanţă, aşa cum susţine Plotin când tratează despre cele trei elemente constitutive principale[58], când caută să explice natura sufletului, el nu menţionează şi poziţia centrală a acestora, care e deţinută de Tatăl şi Fiul. Într-adevăr, Plotin plasează natura sufletului în urma naturii paterne[59]. Tot el, când menţionează poziţia centrală n-o situează în partea finală, ci într-o poziţie intermediară. Şi nu-i de mirare că a făcut o astfel de afirmaţie, cum a putut, sau cum a vrut, deoarece noi nu spunem Sfântul Duh (în mod izolat), nici Duhul Tatălui, nici al Fiului, ci Duhul amândurora. Filosofii se exprimă într-un stil liber şi în domeniul celor mai dificile probleme ei nu se tem că ofensează auzul reprezentanţilor religiei. Noi însă avem îngăduinţa să ne exprimăm după anumite reguli, ca să nu stârnim păreri potrivnice credinţei, prin licenţa noastră de exprimare verbală referitor la problemele cu asemenea semnificaţie.

CAPITOLUL 24

Despre singurul şi adevăratul principiu, singurul şi adevăratul capabil să purifice şi să reînnoiască natura umană

Prin urmare, noi când vorbim despre Dumnezeu şi nu relevăm două sau trei principii, după cum nu ne-a fost îngăduit să vorbim de doi Dumnezei sau trei Dumnezei, cu toate că vorbim de fiecare în parte, fie despre Tatăl, fie despre Fiul, fie despre Sfântul Duh, ci

mărturisim că fiecare în parte este Dumnezeu, dar nu afirmăm cum susţin ereticii sabellieni că Tatăl este acelaşi care este şi Fiul, însă Tatăl este şi Tatăl Fiului, iar Fiul este Fiul Tatălui şi Sfântul Duh al Tatălui şi al Fiului nu este nici Tatăl, nici Fiul. Aşadar, cu adevărat s-a grăit că omul nu se purifică pe baza unui principiu, cu toate că aceşti filosofi au afirmat că există mai multe principii.

[XXIV] Însă Porphyrios, subjugat de puterile pizmaşe, de care se ruşina, dar şi se temea să le combată nestânjenit, n-a vrut să înţeleagă faptul că Domnul Iisus Hristos reprezintă principiul, prin încarnarea căruia suntem purificaţi. Într-adevăr, Mântuitorul şi-a dispreţuit carnea sa, pe care, prin sacrificiul său, şi-a asumat izbăvirea noastră; dar ca un adevărat Mediator binecuvântat, Iisus Hristos, înţelegându-şi misiunea şi angajamentul său, nu cu trufie, pe care a zădărnicit-o prin smerenia sa, s-a arătat muritor pentru muritori, în schimb duhurile necurate, necomportându-se cu smerenie, ci dimpotrivă s-au manifestat cu o aroganţă şi mai strigătoare, făgăduind sărmanilor oameni un ajutor înşelător, aidoma nemuritorilor faţă de muritori. Deci prea bunul şi adevăratul Mediator a arătat că factorul rău este păcatul, nu substanţa sau natura cărnii care a putut să ia fiinţă fără păcat odată cu primirea sufletului şi a putut convieţui, iar prin moarte a putut să se despartă trupul de suflet, înălţându-se pe o treaptă superioară prin înviere. Dar moartea însăşi, cu toate că constituie o pedeapsă pentru păcat, pe care pedeapsă totuşi o rezolvă fără păcat, nu trebuie evitată păcătuind, ci mai degrabă, dacă se oferă vreo posibilitate, trebuie suportată în numele justiţiei. Într-adevăr, omul n-a putut ispăşi pedeapsa pentru păcatele săvârşite prin moartea sa şi pentru temeiul că a închis ochii, dar nu pentru ispăşirea păcatului.

Acel platonician n-a cunoscut că şi acesta e un principiu, căci altfel ar fi avut cunoştinţă de purgatoriu. De bună seamă, nici carnea, nici sufletul omenesc nu sunt principii, ci Cuvântul prin care toate s-au făcut. Deci carnea nu se purifică prin ea însăşi, ci prin Cuvântul care s-a întrupat, atunci când „Cuvântul s-a făcut carne şi a sălăşluit în noi"[60]. Căci noi mâncând din carnea sa — vorbind mistic — când cei care n-au priceput, supăraţi s-au retras, spunând: „E aspră această vorbire, cine îi poate da ascultare ?" Şi a răspuns

celorlalţi care rămăseseră : „Duhul e cel care dă viaţă, în schimb carnea nu foloseşte la nimic"[61]. Deci fiinţa omenească, însufleţită prin duh şi întrupată prin carne, purifică şi sufletele celor care cred şi carnea lor. Şi acesta este un principiu. De aceea când Iisus a fost întrebat de evrei cine este a răspuns că el este Principiul[62]. Dar pentru că noi, fiind fiinţe carnale, slabe, subjugate de păcate şi învăluite în întuneric şi ignoranţă nu am putea fi capabili să percepem, să intuim nimic dacă nu ne vom curăţi de păcate, dacă nu ne vom redobândi echilibrul prin ceea ce eram şi nu eram. Căci eram oameni, dar nu eram drepţi. În întruchiparea Lui era natura umană, însă corespunzătoare, nu păcătoasă. În aceasta a constat misiunea lui Hristos de Mediator prin care El a întins mâna celor care alunecaseră în păcat şi zăceau. Aceasta era sămânţa lăsată la îndemâna oamenilor prin intermediul îngerilor, în edictele cărora era inclusă şi Legea[63] prin care se da poruncă oamenilor să fie adorat numai un singur Dumnezeu şi se făgăduia venirea acestui Mediator.

CAPITOLUL 25

Se arată că toţi sfinţii au fost îndreptăţiţi să apară şi sub oblăduirea Legii la timpul lor şi în veacurile anterioare prin jurământul şi credinţa în Iisus Hristos

Pe temeiul acestui jurământ de credinţă cei vechi — oameni drepţi — s-au putut purifica, trăind în pioşenie, nu numai înainte de perioada când evreilor le-a fost dată Legea (căci a fost de faţă şi Dumnezeu care a propovăduit, precum şi îngerii Lui), ci şi în vremurile când domnea Legea, cu toate că în chipurile fiinţelor spirituale, în mod evident, erau trăsăturile carnale făgăduite, datorită cărui fapt era denumit *Vechiul Testament*.

Căci atunci trăiau şi profeţii, prin intermediul cărora, la fel ca şi prin al îngerilor, a fost propovăduită aceeaşi făgăduinţă şi din

numărul lor făcea parte şi acela de a cărui mare sentenţă Dumnezeiască în legătură cu supremul bine omenesc am amintit puţin mai înainte : „Pentru mine binele este să mă lipesc şi să mă contopesc cu Dumnezeu“[64]. În acest psalm referitor la cele două Testamente, cum sunt denumite şi cel *Vechi* şi cel *Nou*, există o deosebire destul de esenţială şi distinctă. Într-adevăr, pentru făgăduinţele carnale şi pământeşti, când se putea remarca o abundenţă de oameni lipsiţi de credinţă, psalmistul spune că picioarele sale când a început să meargă, paşii săi erau aproape să alunece, de parcă de-a surda i-a slujit lui Dumnezeu, atunci când el îi avea sub privirile sale pe pizmaşii săi înflorind şi bucurându-se în perioada aceea fericită, pe care o aşteptase de la Dumnezeu şi el, examinând acea situaţie, s-a trudit zbuciumat, vrând să afle de ce stau astfel lucrurile, până când a intrat în lăcaşul sfânt al lui Dumnezeu şi şi-a dat seama în această situaţie, care, în mod eronat, îi păreau fericiţi. Atunci el a înţeles din faptul îngâmfării lor, ieşind din brazdă, aşa cum spune psalmistul, cei care au păcătuit au fost alungaţi, luând calea trădării şi au pierit din pricina strâmbătăţilor lor[65]. Întreaga acea culme a fericirii vremelnice a fost realizată aidoma unui vis în stare de trezie, care şi-a revenit repede, risipindu-i-se bucuria amăgitoare pe care o întrevăzuse în visul amăgitor. Şi pentru că pe acest pământ sau într-o cetate pământească păreau să preţuiască mult, spuse : „Doamne, în împărăţia Ta, chipul lor îl vei desfigura“[66].

Cu toate acestea, deoarece pentru El a fost de folos şi cetatea pământească, dacă nu demonstrează prin faptul de a-l căuta pe unicul şi adevăratul Dumnezeu, în mâinile căruia sunt toate îndeajuns, când spune : „Ca un bou de jug am ajuns şi eu sunt întotdeauna“. A spus „ca un bou de jug“, adică aidoma unui om care „nu înţelege“. Negreşit, s-ar fi cuvenit să doresc partea ta, ceea ce nu pot avea comun cu cei lipsiţi de credinţă când am constatat că la ei domneşte belşugul, am socotit că eu în deşert te-am slujit, pentru că şi ei care n-au vrut să-ţi slujească Ţie au toate acestea. Totuşi „eu întotdeauna am fost cu tine“, deoarece chiar în dorinţa unor asemenea lucruri nu m-am adresat altor divinităţi. Şi continuă după aceea : „Ai ţinut mâna Ta în dreapta mea, m-ai convins să-ţi

îndeplinesc voia Ta şi cu slavă m-ai luat la tine“.Ca şi cum acele lucruri s-ar cuveni să fie în partea stângă, când a văzut că cei fără credinţă se bucură de belşug, el aproape s-a prăbuşit. Ce am eu în cer şi de ce am vrut eu să am din partea Ta pe pământ ? „Se mustră pe sine însuşi, pe bună dreptate, şi se dezaprobă pentru că, deşi avea în cer un mare bine (de care şi-a dat seama ulterior) şi-a căutat pe pământ bunuri trecătoare, fragile din partea lui Dumnezeu şi o fericire, într-un oarecare chip, o fericire de lut. „Inima mea şi carnea mea au luat-o razna, Dumnezeul inimii mele“[67] a binevoit să-mi ierte greşeala şi m-a ridicat din rândurile celor năpăstuiţi între fiinţele superioare. De unde într-un alt psalm spune : „Râvneşte şi slăbeşte sufletul meu în tinda Domnului“[68]. La fel în alt psalm : „Sufletul meu căutând izbăvirea Ta a luat-o razna, păcătuind !“[69]. Totuşi, după ce-a vorbit despre ambele, adică despre inimă şi despre slăbiciunea cărnii sale, psalmistul nu s-a exprimat spunând : „Dumnezeul inimii şi cărnii mele“, ci numai „Dumnezeul inimii mele“, deoarece carnea se purifică prin inimă. De aceea Domnul spune : „Curăţiţi ceea ce există în lăuntrul vostru şi va fi curat şi ceea ce este în afara voastră !“[70].

Psalmistul spune că Dumnezeu însuşi reprezintă o parte a fiinţei sale, dar nu numai ceva din el, ci el însuşi. Spune : „Dumnezeul inimii mele, Dumnezeu, partea fiinţei mele de-a lungul veacurilor“, deoarece între numeroasele însuşiri care sunt alese de oameni omul a găsit de cuviinţă că Dumnezeu trebuie ales. „Că iată, cei ce se fac în tine, vor pieri ; ai pierdut totul dacă te ocupi cu prostituţia“, cu alte cuvinte cine vrea să fie curva multor divinităţi. De aici urmează temeiul pentru care s-a văzut că se cuvine a se spune şi celelalte ce izvorăsc din acelaşi psalm : „Pentru mine binele înseamnă a mă lipi cu Dumnezeu“. Cu alte cuvinte, a nu merge prea departe, a nu face preacurvie cu prea multe femei. Alipirea cu Dumnezeirea va fi desăvârşită atunci când tot ceea ce trebuie eliberat va fi eliberat.

Acum se aplică ceea ce urmează : „Căci prin nădejde ne-am mântuit; însă nădejdea care se vede nu este nădejde, căci ceea ce vede cineva, de ce-ar fi nădejde, iar dacă nădăjduim ceea ce nu vedem, aşteptăm cu răbdare“[71]. Suntem meniţi pe temeiul acestei nădejdi să facem ceea ce urmează şi să devenim şi noi, potrivit măsurii noastre,

îngerii lui Dumnezeu, adică vestitorii lui, care anunţă voia lui şi-i proslăvesc gloria şi harul lui : Îmi pun nădejdea mea în Dumnezeu, ca să pot vesti toate laudele tale la porţile fiicei Sionului[72]. Aceasta este cea mai glorioasă Cetate a lui Dumnezeu. Aceasta îl cunoaşte şi-l adoră pe unicul Dumnezeu ; sfinţii îngeri au vestit această Cetate, care ne-a invitat pe noi în scopul de-a înfăptui unitatea celor vrednici şi şi-au manifestat vrerea de-a fi concetăţenii lor în sânul acelei Cetăţi. Îngerilor nu le este pe plac să-i adorăm ca pe vechile noastre divinităţi păgâne, ci împreună cu ei să-l adorăm pe Dumnezeul lor şi al nostru ; nu acestor divinităţi păgâne să le aducem sacrificii, ci împreună cu ei să ne jertfim pe noi înşine lui Dumnezeu.

Deci, fără îndoială vreunuia din rândurile celor care, renunţând la urâta deprindere a încăpăţânării, ia în considerare această stare de lucruri, că toate fiinţele nemuritoare fericite, care nu ne pizmuiesc pe noi (căci dacă ne-ar pizmui, n-ar putea fi fericiţi), ci mai degrabă ne iubesc pe noi, în scopul ca să fim şi noi fericiţi împreună cu ei, ne susţin mai mult, ne ajută mai mult, deoarece împreună cu ei îl adorăm pe unicul Dumnezeu, pe Tatăl, pe Fiul şi pe Sfântul Duh, ca şi cum i-am adora pe ei înşişi, aducându-le jertfe.

CAPITOLUL 26

Despre nestatornicia lui Porphyrios, care oscilează între mărturisirea adevăratului Dumnezeu şi cultul demonilor

Nu ştiu în ce măsură, după cât mi se pare mie, Porphyrios se ruşinează cu prietenii săi theurgi. Negreşit, acesta avea cunoştinţă despre theurgi. Într-adevăr, el a susţinut că există unii îngeri, care, coborâtori din empireul lor ceresc, comunică oamenilor din categoria theurgilor hotărârile Dumnezeirii. Mai sunt şi alţi îngeri care dezvăluie pe meleagurile pământeşti acele adevăruri şi manifestări ale vrerii lui Dumnezeu, înălţimea şi profunzimea lui.

Ca atare, nu se cuvine oare să credem că aceşti îngeri, al căror rol este să dea în vileag voia Tatălui de-a ne supune numai Lui, a căror voie ei o vestesc ? De aici se deduce că însuşi acest platonician ne dă cele mai bune sfaturi, ca mai degrabă să imităm faptele îngerilor decât să-i invocăm. În consecinţă, noi nu trebuie să ne temem că vom supăra fiinţele nemuritoare şi fericite subordonate unicului Dumnezeu dacă nu le aducem sacrificii acestora. Căci îngerii ştiu prea bine că jertfele se cuvin numai unicului şi adevăratului Dumnezeu, căruia îi datorează faptul că sunt fericiţi prin devotamentul lor şi că fără nici un dubiu ei nu vor să li se oficieze vreo solemnitate deosebită, nici pe baza faptului că au obligativitatea sacramentală (de a-l sluji pe Dumnezeu). Aceasta este atitudinea specifică a demonilor, dominaţi de hipertrofie şi aroganţă, precum şi o obişnuinţă a unor nenorociţi, care se deosebesc la mare distanţă de creştinii pioşi, care slujesc lui Dumnezeu şi care se identifică cu desăvârşire (prin comportamente) cu îngerii. Pentru a intui acest bine, se cuvine ca noi prin sinceritate şi dărnicie să-i sprijinim pe aceşti theurgi, fără ca aceştia să-şi aroge dreptul de a ne supune lor, ca să-l vestească, ca soli, pe Dumnezeu şi să vedem căruia din ei să ne alăturăm în slujba păcii.

De ce oare, o, filosofule, te frământi, manifestându-te, când tu eşti înzestrat cu adevăratele virtuţi şi daruri hărăzite ţie de adevăratul Dumnezeu, împotriva puterilor lui şi ridici glasul fără sfială contra lui ? Tu i-ai descoperit pe îngerii care să vestească vrerea Tatălui, ca să ia contact cu reprezentanţii theurgiei, prin nu ştiu ce metodă magică. Pentru ce îi onorezi pe acei demoni, susţinându-i să aibă slujba vestirii poruncilor divine ? Ce mesaje ale Dumnezeirii vestesc ei, care nu îndeplinesc vrerea Tatălui ? Negreşit, sunt aceia pe care demonul pizmaş i-a obligat prin legăminte sacre să nu înfăptuiască purificarea sufletelor şi n-au putut să libereze de acele încătuşări pe o fiinţă bună ce doreşte să se purifice şi să-l înapoieze puterii sale. Mai stai la îndoială în contuinuare să crezi că aceşti demoni sunt duhuri necurate, sau îţi imaginezi poate că nu ştii, atunci când tu nu vrei să-i superi pe theurgi, cu toate că tu, decepţionat de curiozitatea acestora, ai fost iniţiat în doctrina şi practicile periculoase şi nesănătoase ale acestora în schimbul unei

mari binefaceri ? Te încumeţi să ridici până la cer această oribilă magie, nu putere benefică, ci pestilenţială, despre care nu voi spune că acţionează ca o forţă predominantă, ci ca o sclavă mai degrabă, după propria mărturisire, a pizmaşilor demoni, care străbat atmosfera şi sălăşluiesc chiar în mediul zonelor siderale împreună cu divinităţile voastre păgâne şi pângărind înseşi stelele cu ticăloşiile lor ?

CAPITOLUL 27

Despre necredinţa lui Porphyrios, care îl întrece pe Apuleius în greşeli

Cu cât mai deosebită omenie şi mai plin de toleranţă şi consecvenţă se comportă, deşi comite erori, platonicianul tău Apuleius, care a declarat că din subordinea lunii, căci ei sălăşluiesc mai jos de ea, sunt zdruncinaţi de pasiuni morbide şi de tulburări mintale[73], cinstindu-i. Totuşi, a separat de orice cumul de stricăciuni şi oprobrii, cât a putut în expozeul său, divinităţile care sălăşluiesc în empireul superior al eterului ceresc, fie că erau vizibile, fie că le observa strălucind puternic, soarele şi luna şi ceilalţi aştri din acel spaţiu, fie invizibile !

Dar tu n-ai învăţat de la Platon, ci de la meşterii chaldei, ca să ridici în slăvi păcatele omeneşti până în eter şi sublimitatea empireului şi firmamentul ceresc, pentru ca divinităţile voastre să poată aduce la cunoştinţa theurgilor cele ale Dumnezeirii. Cu toate acestea, prin cele divine te înalţi pe tine, dominat de-o viaţă de intelectual, pentru ca, negreşit, să se învedereze că nu-s deloc necesare purificările unui cvasifilosof al artei theurgice şi totuşi tu le predici altora, ca o cvasirăsplată acordată magiştrilor tăi, deoarece îi ademeneşti pe cei care nu pot să se ocupe cu filosofia, cu aceste teorii şi practici referitoare (la magie), despre care declari că sunt

absolut nefolositoare pentru tine, o persoană atât de capabilă din rândurile fiinţelor superioare. Cu alte cuvinte, după cum unii n-au acces la virtutea filosofării, izolându-se de ea, deoarece filosofia e un domeniu prea sublim şi este apanajul puţinora, tu îi îndemni pe practicienii theurgiei, de către care sunt purificaţi nu numai cei dotaţi cu suflet intelectual, ci şi cei dotaţi cu spiritualitate, să se ocupe cu cercetările şi pentru că e incomparabil cu mult mai mare mulţimea celor cărora le e jenă să facă filosofie, îi îndemni pe mai mulţi să se ducă la meşterii într-ale magiei secrete şi nepermise (legal), în loc să-i sfătuieşti să se adreseze şcolilor filosofiei platoniciene. Într-adevăr, cei mai spurcaţi demoni ţi-au promis ţie acest lucru, imaginându-şi şi pretinzând că ei sunt divinităţi eterice, al căror propovăduitor şi înger ai devenit şi tu, deoarece, purificaţi cu ajutorul artei theurgice în domeniul spiritualităţii, cu toate acestea ei nu se vor înălţa către empireul unde sălăşluieşte Dumnezeu-Tatăl, ci îşi vor avea reşedinţa intermediară între divinităţile eterice, dar desupra regiunilor aeriene.

Mulţimea oamenilor nu le acordă ascultare acestora, pentru care a venit Iisus Hristos ca să-i izbăvească de dominaţia demonilor. Căci în El, Mântuitorul lumii, găseşte lumea milostivirea şi purificarea şi a duhului şi a minţii şi a corpului. Negreşit, El i-a primit la sânul său pe toţi oamenii fără păcat, pentru a-i izbăvi de molima păcatelor care bântuie în toată omenirea. O, dacă şi tu l-ai fi cunoscut pe Hristos şi te-ai fi dăruit mai degrabă lui, decât fie virtuţilor tale, care sunt şi omeneşti şi fragile şi slabe, fie unei curiozităţi foarte periculoase, în scopul izbăvirii tale, cu mai mult sârg ! De bună seamă, nu te-ar fi decepţionat pe tine Hristoase, căruia oracolele voastre, aşa cum tu însuţi ai scris, i-au mărturisit sfinţenia şi nemurirea. Despre Hristos însuşi cel mai cunoscut poet roman s-a rostit (în chip profetic), cu toate că în mod figurat se referă la o altă persoană, totuşi, dacă i-ai substitui pe acest personaj (din ecloga lui Vergilius, cu el), cu toată veracitatea ai mărturisi adevărul :

„Sub călăuzirea ta, dacă cumva mai dăinuie urmele fărădelegilor noastre
Va fi izbăvit întregul pământ de cumplita perpetuă spaimă"[74]

Într-adevăr, (Vergilius) a rostit acest adevăr, care poate fi spre folosul multora în virtutea aplicării justiţiei, datorită slăbiciunii acestei vieţi, cu toate că poetul roman s-a exprimat în stihurile sale cu termenul *crimă*; se constată că nu crimele rămân, ci urmele lor rămân, de care vom fi izbăviţi numai de Mântuitorul lumii. Într-adevăr, Vergilius ne menţionează în ecloga IV, într-un vers al său, că el a declarat aceasta, referindu-se la propria sa persoană :

„A venit timpul din urmă, potrivit proorociei (Sibyllei) din Cumae"[75], din care vers se deduce că Sibylla din Cumae necontenit a prorocit astfel.

În schimb theurgii, sau mai degrabă demonii, pizmuind chipuri şi forme de divinităţi, denaturează şi pângăresc şi nu purifică spiritul omenesc prin falsitatea fantasmagoriilor (născocite), prin tertipurile fanteziste înşelătoare scornite, ale unor forme vane. Căci o fiinţă care are propriul său duh necurat, cum ar fi în stare să purifice un alt duh omenesc ? De altfel, nici versurile unui poet urât, nici o binefacere pentru ei fără scop, care le-ar putea fi acordată, nu ar fi în măsură să le zădărnicească faptele şi nici teama de cineva nu i-ar împiedica şi nici ura cuiva nu le-ar putea stăvili pornirile. E suficient ce spui tu că purificarea theurgică nu are tangenţă cu duhul intelectual, adică cu mintea noastră şi deci nu poate fi nimeni purificat şi nici spiritualitatea noastră, adică un component al sufletului nostru inferior faţă de mintea noastră, despre care tu susţii că poate fi purificată (prin practicile magiei), declari totuşi că prin asemenea metode nu se poate dobândi nici nemurirea, nici eternitatea. Hristos însă făgăduieşte viaţa eternă. Datorită acestei situaţii, lumea aleargă spre El în pofida faptului că voi vă supăraţi, sunteţi uimiţi.

La ce-ţi foloseşte faptul că tu n-ai putut nega că oamenii comit erori prin doctrina theurgică, îi induc în eroare pe cei mai mulţi prin aceste teorii lipsite de orizont, de gust ? Este o greşeală absolut ireparabilă să recurgi la divinităţi şi la îngeri prin asemenea procedee şi rugăciuni. De ce trimiţi lumea la theurgi şi nu-ţi dai seama că pierzi inutil timpul, propovăduind asemenea năzbâtii, făgăduind că prin aceştia se poate purifica sufletul oamenilor care nu-şi trăiesc viaţa în conformitate cu sufletul dominat de inteligenţă ?

CAPITOLUL 28

Pe baza căror convingeri Porphyrios n-a putut, fiind obnubilat de ele, să intuiască adevărata înţelepciune care e întruchipată de Iisus Hristos ?

Deci tu trimiţi lumea să comită cu certitudine greşeala cea mai gravă, şi te ruşinezi de săvârşirea acesteia, deşi declari că tu eşti susţinătorul virtuţilor şi înţelepciunii. Într-adevăr, dacă ai fi îndrăgit cu adevărat în mod fidel aceste forţe ale spiritualităţii, dacă l-ai fi cunoscut *pe Hristos, totalitatea virtuţilor lui Dumnezeu şi înţelepciunea* şi ai fi depăşit marginile hipertrofiei suportabile prin pretenţia şi în numele unei pseudoştiinţe, în contrast cu umilinţa atât de luminoasă, care aduce totala mântuire lumii (întregi).

Cu toate acestea tu susţii că fiinţa omenească dotată cu spiritualitate poate fi purificată fără theurgie şi fără teleţi, pe care în zadar te-ai străduit să le înveţi şi să le practici, numai pe temeiul ascetismului. Cândva chiar ai afirmat că prin practicile teleţilor, sufletul nu suie treptele elevaţiei (spre desăvârşire), încât în mod evident să dobândească vreun folos după sfârşitul acestei vieţi, pe care tu o denumeşti *spiritualitate*. Şi cu toate că tu teza theurgiei o susţii în toate chipurile şi o repeţi, totuşi ea la nimic altceva nu contribuie, după cum sunt eu încredinţat, decât ca tu să compari în faţa tuturor ca un cvasiexpert în asemenea probleme, să te consacri lor datorită curiozităţii tale de-a te vârî într-un asemenea domeniu şi să-i faci şi pe alţii curioşi în privinţa lor. Dar bine zici că aceste practici inspiră şi e necesar să inspire teamă, fie prin primejdia încălcării legilor (statului), fie prin înseşi practicile lor. O, dacă cei loviţi şi năpăstuiţi ar auzi aceste adevăruri din gura ta, ca să nu mai fie obsedaţi de ele, să se depărteze de magie, să nu se mai adâncească atraşi de practicile lor nefaste !

Tu caracterizezi această magie, cu certitudine o ignoranţă, afirmând că nici un păcat nu poate fi expiat şi nici purificat sufletul prin practici telete, ci numai prin πατρικὸν νοῦν, adică o minte cu

adevărat intelectuală, sau paternă, a unei ființe omenești care e conștientă de voia Tatălui din cer. Tu nu știai cine a fost Hristos. Negreșit, îl disprețuiești pentru că trupul Lui s-a născut dintr-o femeie și pentru oprobriul îndurat prin răstignire, fiind pregătit numai pentru inițierea ta în teoriile înalte referitoare la înțelepciune, disprețuind pătura obidită a sărăcimii și depărtându-te de ea, în schimb culegând date numai despre divinitățile superioare. Numai că Iisus împlinește ceea ce sfinții profeți au proorocit cu adevărat despre El, zicând : „Voi da pierzării înțelepciunea înțelepților și prudența celor prudenți o voi dezaproba“[76]. De bună seamă, Dumnezeu dă pierzării și nu condamnă înțelepciunea sa dăruită lor, ci pe-a lor proprie, pe care și-o arogă cu trufie. De aici urmează și mărturisirea profetică amintită și reprodusă de apostolul Pavel, în cuvintele : „Unde este înțeleptul ? Unde e cărturarul ? Unde e cel ce se laudă că a cucerit lumea în acest veac ? Oare Dumnezeu e cel ce-a făcut neroadă înțelepciunea acestei lumi ? Negreșit, pentru că lumea n-a cunoscut înțelepciunea lui Dumnezeu prin mijlocirea înțelepciunii lui Dumnezeu, El a găsit de cuviință să-i izbăvească pe cei ce credeau în El prin nerozia propovăduirii. Într-adevăr, pentru că iudeii caută semne, iar grecii cercetează înțelepciunea, în schimb noi — spune mai departe Apostolul —, îl propovăduim pe Hristos cel Răstignit, arătăm dezbinările și neajunsurile iudeilor, nerozia neamurilor ; în schimb iudeilor care au fost chemați și primiți (în sânul Bisericii creștine), precum și grecilor la Hristos, virtuțile lui Dumnezeu și înțelepciunea lui Dumnezeu, pentru că e un fapt mai înțelept să-l înfățișezi oamenilor pe un prost sărac cu duhul, care crede în Dumnezeu și e mai puternică în fața oamenilor o ființă slabă trupește dar care crede în Dumnezeu“[77]. De bună seamă, cei ce se cred înțelepți și atotputernici îi privesc cu dispreț pe cei proști și pe cei slabi, ca și adevăratele virtuți. Dar aici intervine harul lui Dumnezeu care îi izbăvește pe cei slabi, care nu se laudă și nu-și ostentează cu trufie falsa lor fericire, ci își mărturisesc cu umilință mai degrabă adevăratele lor neajunsuri (și strâmtorarea vieții).

CAPITOLUL 29

Despre întruchiparea Domnului nostru Iisus Hristos, de care, în schimb, datorită lipsei de credință, filosofii platonicieni se rușinează s-o mărturisească

Tu îl propovăduiești pe Tatăl și pe Fiul Lui, cărora le dai denumirea de *inteligență* sau *minte*, iar pe factorul de mijloc, despre care noi socotim că tu te referi la Sfântul Duh, dar după datinile voastre denumiți în ansamblu cele trei divinități. În această privință, cu toate că voi folosiți termeni neadecvați, totuși vă sprijiniți pe niște fragile paleative, nu vedeți realitatea intrinsecă, nu vreți să recunoașteți întruchiparea Fiului lui Dumnezeu, Ființa incomutabilă, prin care dobândim mântuirea, în scopul de a ajunge la nemurirea și fericirea veșnică, despre care credem că le vom putea obține, sau din care înțelegem într-o oarecare măsură. În consecință, voi vă aruncați privirile, deși de departe, către acele elevate țeluri, deși vedeți totul ca prin ceață, către acea patrie în care trebuie să sălășluiți, însă nu țineți calea pe unde trebuie să mergeți.

Tu, Porphyrios, mărturisești că e calea harului divin, pentru că tu afirmi că a fost îngăduit numai puținor oameni să ajungă până la Dumnezeu prin virtutea inteligenței. Dar nu afirmi : „Puțini au găsit de cuviință“ ; sau : „Puțini au vrut“. În schimb, când afirmi că s-a îngăduit, neîndoielnic, te referi la harul lui Dumnezeu, nu la puținătatea substanței și plămadei omenești. Chiar utilizezi termenul *suficiență* într-un mod destul de răspicat, acolo unde, urmând concepțiile lui Platon, nu te îndoiești că ființa omenească, în această viață, nu poate câtuși de puțin și în nici un chip să ajungă la desăvârșirea înțelepciunii și că pe baza inteligenței vor putea să se împlinească în timpul vieții, cu Providența Dumnezeirii după această viață.

O, dacă tu ai fi luat cunoștință de harul lui Dumnezeu prin Domnul nostru Iisus Hristos, precum și întruchiparea lui, prin care el a primit suflet și trup omenesc, ai fi putut vedea suprema pildă a harului transmis ! Dar ce-am să fac eu ? Știu că de-a surda mă

adresez unei ființe care nu mai are viață, în ceea ce te privește pe tine, dar în ceea ce ne privește pe aceia care îți acordă o mare prețuire și care te îndrăgesc pe tine, fie datorită pasiunii tale pentru studierea înțelepciunii, fie din curiozitatea cunoașterii (practicilor magiei), în care totuși tu n-ai vrut să te inițiezi, dar eu mă adresez acestora, din simpatie pentru tine, probabil nu în zadar. Harul lui Dumnezeu n-a fost cu putință să-ți fie împărtășit și ție, ca să te convingi și tu că Iisus Hristos este Fiul unic al lui Dumnezeu, că a rămas neschimbat, deși s-a întruchipat în ființă omenească, pentru a-i sădi speranța iubirii sale în oameni, prin mijlocirea Omului Iisus, prin care omenirea să vină la Dânsul, pentru că Dumnezeu, ca ființă nemuritoare e atât de departe de noi, ființele pământene, fiindcă Dumnezeu este neschimbător și neschimbat, în timp ce noi oamenii suntem atât de schimbători, pe când el e simbolul dreptății, iar noi suntem lipsiți de credință, el este fericit, iar noi năpăstuiți și nefericiți. Și pentru că, în mod firesc, Iisus s-a alăturat nouă, pentru ca și noi la rându-ne să dorim a fi fericiți și nemuritori, rămânând fericit și luând chip muritor, pentru ca să ne acorde nouă ceea ce îndrăgim și îndurând patimile răstignirii ne-a învățat să privim cu dispreț ceea ce ne insuflă teamă.

Dar ca să puteți intui acest adevăr, este nevoie de umilință, care însă foarte greu ar fi în măsură să vă convingă că sunteți capabili s-o suportați. Într-adevăr, pentru care temei se spune că e de necrezut mai cu seamă de voi, care cunoașteți asemenea teorii filosofice, prin care voi înșivă s-ar cuveni să vă îndemnați prin propriile voastre convingeri să credeți. Atunci vă întreb eu pe voi: de ce spuneți voi că e incredibil faptul că se afirmă că Dumnezeu a luat chip de om, dotat cu trup și suflet ? Voi acordați atât de mare importanță faptului că omul e dotat cu suflet intelectual, că sufletul e atributul omului, că omul este cosubstanțial Tatălui prin mintea sa, mărturisiți că e Fiul lui Dumnezeu, afirmând că acest lucru e posibil. Atunci, ce este incredibil în faptul că un suflet dotat cu inteligență s-a întruchipat în ființa Mântuitorului într-un mod inefabil și unic, în scopul mântuirii multora ? Noi toți știm că prin firea noastră, care ne e martoră că orice ființă omenească reprezintă o entitate deplin constituită din suflet și trup. Ceea ce ar fi foarte greu de

crezut, ar putea fi, negreșit, contrariul, că nu e așa. Negreșit, trebuie să i se acorde încredere cu mai multă bunăvoință, cu toate că omenescul e pus în fața Dumnezeirii, mutabilul în fața incomutabilului, iar duhul în fața duhului, sau ca să folosesc limbajul obișnuit, corporalitatea cu incorporalitatea, deoarece corpul omenesc constituie o unitate cu ceea ce e necorporal.

Vă supără oare întâmplător faptul că Hristos s-a născut într-un mod neobișnuit dintr-o fecioară ? Dimpotrivă, nu numai că nu trebuie să vă supere, ci mai degrabă se cuvine să constatați uriașa contribuție a credinței prin faptul că într-un chip uimitor Hristos s-a născut pe temeiul unei minuni.

Într-adevăr, dacă trupul după moarte depus în mormânt, după învierea lui Hristos s-a transformat într-o ființă, nesupusă descompunerii, iar la înălțare nu ca orice muritor s-a dus în paradis, probabil că refuzați să credeți aceste fapte, cercetând ce-a scris Porphyrios în cărțile sale, din care am luat multe informații și date pe care el le-a scris referitor la reiterarea sufletului (pentru a se incorpora în scopul unei noi vieți), e atât de greu de priceput că orice corp dispare pentru ca sufletul să poată rămâne cu Dumnezeu, bucurându-se de fericire ? Dar unii, intuind această situație, au fost nevoiți să se corecteze, mai cu seamă când e vorba de fapte atât de greu de crezut, referitor la sufletul acestei lumi vizibile și al unei mase atât de uriașe de materie. Pe baza părerilor lui Platon[78] voi susțineți că cosmosul e aidoma unei ființe, și anume o ființă foarte fericită, care voi vreți să se bucure de eternitate. Atunci în ce mod sufletul se va separa de corpul său ? Și dacă oricare corp trebuie să evite o nouă incorporare, pentru ca sufletul să fie fericit ? Oare cu adevărat sufletul se va bucura de fericire ? Voi menționați nu numai în cărțile voastre că acest soare și ceilalți aștri sunt corpuri cerești, ceea ce împreună cu voi toți oamenii nu întârzie să privească și să declare că așa stau lucrurile. Dar ca unii care vă pretindeți posesorii unei științe mai înalte, susțineți că aceste viețuitoare sunt cele mai fericite și concomitent sunt și eterne, ca și corpurile acestea cerești. Prin urmare, care e cauza datorită căreia atunci când credința creștină vă dă povețe, uitați, sau vă prefaceți că nu știți ce să tratați în mod obișnuit, sau ce

teorii susţineţi ? Care e motivul datorită căruia, pe baza concepţiilor voastre pe care voi înşivă le combateţi, nu vreţi să deveniţi creştini, numai pentru că Hristos a venit cu umilinţă pe lume, în schimb voi sunteţi dominaţi de trufie ? Care corpuri de sfinţi au să fie la reînviere, e o teză care poate fi dezbătută cu destulă scrupulozitate în conclavul la care iau parte cei mai docţi dintre cărturarii creştini. Totuşi, nu ne îndoim deloc asupra veşniciei, cum se vor desfăşura evenimentele în viitor. Iisus Hristos, prin învierea sa, confirmă acest fapt. Dar oricum va fi, pe scurt, când ceea ce nu e supus stricăciunii şi nemurirea va putea fi propovăduită fără nici o opreliştc, sufletul nemafiind stânjenit de la contemplarea prin care fiinţa omenească se contopeşte cu Dumnezeirea şi înşişi voi afirmaţi că în rândurile fiinţelor cereşti sălăşluiesc cei ce se bucură de nemurire şi fericire eternă. Atunci care e motivul datorită căruia socotiţi că pentru a fi fericiţi trebuie toţi să scăpăm de povara corpului, pentru ca în mod evident să evitaţi contactul cu religia creştină, folosind argumente raţionale, în care ipostază, vă repet ce-am spus mai sus : Hristos a fost o fiinţă modestă, voi sunteţi dominaţi de trufie ?

Nu care cumva vă e ruşine să vă îndreptaţi ? Această urâtă apucătură e specificul fiinţelor trufaşe. Cu alte cuvinte, nişte oameni învăţaţi din rândurile discipolilor lui Platon se ruşinează să devină creştini, ucenicii lui Hristos, care l-au învăţat pe pescar să-i intuiască duhul său şi să propovăduiască aşa : „La început a fost Cuvântul, Cuvântul a fost la Dumnezeu şi Dumnezeu a fost Cuvântul. La început Cuvântul a fost la Dumnezeu. Toate printr-însul s-au făcut şi fără El nimic nu s-a făcut din cele ce s-au făcut. Într-însul era viaţa şi viaţa a fost lumina oamenilor şi lumina luminează în întuneric şi întunericul nu l-a cuprins“[79]. Pentru că acesta e începutul sfintei Evanghelii pe care o numim după Ioan, acestea sunt versetele pe care un filosof platonician oarecare, după cum a transmis un sfânt, bătrânul Simplicianus, care ulterior ca episcop a fost în fruntea Bisericii din Milano, a afirmat că trebuie să scriem cu litere de aur şi afişat în locurile cele mai înalte din toate bisericile creştine aceste cuvinte. Dar pentru acest temei i-a dispreţuit pe trufaşi Dumnezeu prin cuvintele rostite de evanghelist, deoarece „Cuvântul s-a făcut trup cu carne şi a sălăşluit în rândurile noastre“[80], ca să stea puţin cu cei năpăstuiţi şi care sunt bolnavi, cu condiţia ca să se întremeze după boală şi să se ruşineze că au fost nevoiţi să recurgă la leacurile prin care puteau să se izbăvească. Negreşit, ei nu fac aceasta ca să se izbăvească, ci pentru ca din nou să cadă şi să pătimească şi mai mult.

CAPITOLUL 30

Ce anume a respins Porphyrios din dogmele filosofiei lui Platon şi cum şi-a îndreptat convingerile, lepădându-se de ele ?

Dacă se crede că nu e demn şi corect să renuţăm la unele concepţii ale lui Platon, atunci pentru care motiv Porphyrios a recurs la corectarea unor concepţii platoniciene şi încă de mică importanţă ? Într-adevăr, este absolut sigur după Porphyrios că Platon a susţinut în scrierile sale teza că sufletele oamenilor după moartea fiinţelor omeneşti îşi reiterează existenţa, intrând în corpuri de vieţuitoare necuvântătoare. Această concepţie a lui Porphyrios a susţinut-o şi învăţatul filosof Plotin[81], cu deosebire că lui Porphyrios nu i-a făcut plăcere această teză şi pe bună dreptate. El a fost de părere că sufletele omeneşti îşi reiterează o nouă existenţă nu revenind la viaţa pe care au pierdut-o, ci intră în alte corpuri omeneşti. Cu alte cuvinte, lui Porphyrios i-a fost ruşine să creadă într-o asemenea concepţie, ca nu care cumva vreo mamă să descopere că un urmaş de-al său a intrat într-o catârcă. În schimb, nu i-a fost ruşine să creadă acest fapt că o mamă şi-a reiterat viaţa într-o fată, destinată să se mărite poate cu unul dintre fiii săi. Cu cât e mai cinstit să credem că ceea ce-au propovăduit sfinţii şi adevăraţii îngeri, ce-au prevestit profeţii însufleţiţi de Duhul Dumnezeirii, ce-au proorocit vestitorii trimişi mai înainte că va

veni Mântuitorul lumii, că vor veni apostolii trimişi care vor răspândi Evanghelia pe întregul glob pământesc, cu cât e mai cinstit să credem că sufletele îşi reiterează existenţa, reintrând în corpurile lor proprii, în loc să se întoarcă de atâtea ori, incorporându-se în diferite fiinţe ! Totuşi, aşa cum am afirmat, Porphyrios şi-a corectat concepţia într-o mare măsură, încât să susţină că sufletele oamenilor se pot avânta spre incorporare reintrând numai în fiinţe omeneşti, fără a renunţa la convingerea că-şi reiterează existenţa în închisorile de fiare.

El afirmă chiar că Dumnezeu în acest scop a dăruit suflete lumii, pentru ca luând cunoştinţă de răul materiei, să recurgă la sprijinul Tatălui, pentru a nu fi copleşit de contagiunea unor asemenea molime. Cu toate că uneori intuieşte unele adevăruri, care nu-i convin însă (căci el le atribuie mai degrabă corpului, ca să facă ceea ce e bine. Într-adevăr, dacă n-ar săvârşi binele, el n-ar propovădui ceea ce e rău): totuşi acest filosof platonician a corectat unele concepţii ale confraţilor săi, discipoli ai lui Platon, şi nu e vorba de aspecte şi probleme de mică însemnătate — şi anume că un suflet purificat de toate neajunsurile şi răul din el, de comun acord cu Tatăl, Porphyrios susţine că niciodată nu va suporta răul care domneşte în această lume. Negreşit, prin această concepţie el a renunţat la tot ce susţine în doctrina platoniciană referitor la teza că întotdeauna fiinţele omeneşti vii provin din cele răposate şi viceversa[82] şi demonstrează că nu e adevărat ce susţin unii platonicieni, punând pe seama lui Vergilius această afirmaţie că sufletele au fost trimise către Câmpiile Elizee purificate (prin citarea acestor cuvinte în mod evident se referă la mitul în care e vorba de semnificativa voioşie a fiinţelor fericite) şi cu acest prilej evocă faptul că ajung (în Infern) la râul Lethe, în scopul uitării întâmplărilor trecute :

„Cu alte cuvinte, deoarece au uitat
Şi să înceapă să revină după voie în trupurile lor de altădată“[83].

Pe bună dreptate, i-a displăcut aceasta lui Porphyrios, cu toate că în realitate e o nerozie să crezi că din acea viaţă, care nu va fi

cu putinţă să fie foarte fericită, dacă nu s-a bucurat cu toată certitudinea de veşnicie, sufletele unor trupuri omeneşti supuse descompunerii, să dorească iarăşi stricăciunea şi iarăşi să călătorească, părăsind corpul omenesc până la o nouă reîncarnare, ca şi cum purificarea supremă doar asta ar face-o, să aştepte ca fiinţa omenească din nou să se întineze. Într-adevăr, dacă sufletele oamenilor se purifică cu desăvârşire, se întâmplă acest fenomen, tot răul se uită, se doreşte reîncarnarea într-un corp (uman), încât din nou intervin implicaţiile răului, negreşit, fericirea supremă faţă în faţă cu cauza nefericirii, înţelepciunea desăvârşită în faţa nerozici şi purificarea totală în faţa cauzei ticăloşirii. Într-adevăr, sufletul nu va fi fericit acolo, dacă pentru a fi fericit sufletul trebuie să comită înşelătorii. Căci dacă va fi copleşit de griji, sufletul nu va fi fericit. Dar ca să fie lipsit de griji, se va porni de la o premisă falsă şi anume, dacă un suflet a fost obidit, când va fi pe veci fericit, atunci consecinţa va fi următoarea : cine va folosi minciuna, pentru a culege bucurii, cum va putea să se bucure de adevăr ? Porphyrios şi-a dat seama de această situaţie, şi de aceea el a spus că un suflet purificat se întoarce la Tatăl, pentru ca să nu cadă pradă cândva destrăbălării, copleşit de contagiunea răului. Deci în mod eronat s-a crezut de unii filosofi platonicieni, că sufletul omenesc parcurge un circuit necesar, pornind dintr-un loc şi ajungând în acelaşi loc. Chiar dacă ar fi adevărată o asemenea situaţie, la ce-ar folosi să se ştie acest lucru, decât numai poate că platonicienii ar îndrăzni să se considere mai presus de noi creştinii, pentru că noi nu ştim în decursul acestei vieţi că ei, foarte purificaţi şi deosebit de înţelepţi, într-o altă viaţă mai bună au să ignore realitatea şi au să fie fericiţi, crezând-o neadevărată ? Căci dacă e cea mai mare absurditate şi superlativul neroziei să afirmi aşa ceva, negreşit, trebuie să fie preferată părerea lui Porphyrios faţă de a acestora, care au susţinut teoria circuitului fără întrerupere a fericirii şi nefericirii. Căci dacă astfel stau lucrurile, iată că acest platonician dispune de un avans faţă de Platon, deoarece Porphyrios intuieşte ceea ce Platon n-a intuit şi cu toate că nu îndrăzneşte să recurgă la un amendament de

corectare a concepţiilor unui asemenea magistru de asemenea uriaşe dimensiuni, totuşi pune la îndemâna omului adevărul.

CAPITOLUL 31

Combaterea argumentului platonicienilor, prin care se susţine că sufletul omenesc este coetern lui Dumnezeu

Ca atare, pentru care motiv nu acordăm mai degrabă Dumnezeirii crezare în privinţa acestui adevăr pe care nu-l putem investiga cu mintea noastră omenească, şi anume că sufletul nostru nu este coetern lui Dumnezeu, ci e aposteoric, fiind creat de Dumnezeu ?

Deoarece filosofii platonicieni nu au vrut să creadă, într-adevăr, acest lucru, au găsit cu cale să recurgă (ca la un subterfugiu), la argumentaţia (şi anume) : ceea ce n-a fost întotdeauna etern de la început, nici ceea ce e aposteoric nu poate fi etern. Cu toate că Platon[84] afirmă în modul cel mai categoric referitor la cosmos şi la acele divinităţi, despre care el susţine că au fost create de Dumnezeu, că au un început, dar nu vor avea sfârşit, dar pretinde că se vor bucura pe vecie, datorită vrerii Atotputernicului. Dar cum a ajuns Platon la o asemenea concluzie se explică fără doar şi poate numai ca o substituire, nu cu categoria timpului. Platon spune : „Dacă piciorul ar păşi prin pulbere ar rămâne de-a pururi urma lui, deoarece nimeni n-ar sta la îndoială că urma a fost făcută de cel care a călcat pe acolo şi nu e posibil ca urma să aibă prioritate faţă de pas, pentru că prima a fost făcută de acesta. La fel şi cosmosul şi divinităţile create în cosmos au existat întotdeauna, fiind concomitente şi coexistente cu Creatorul care le-a făcut şi prin urmare au fost făcute“.

În consecinţă, dacă sufletul a existat întotdeauna, oare şi nenorocirile şi mizeriile trebuie să afirmăm că au existat întotdeauna ? Dar dacă a început să existe în timp ceva, ceea ce nu are

atributul eternităţii, de ce n-ar fi putut să existe cu atributul temporalului şi ceea ce nu existase mai înainte ? La urma urmei şi fericirea, după experimentul ei cu neajunsurile relelor, ar putea fi mai durabilă şi ar rămâne fără sfârşit, deci eternă, după cum declară Platon însuşi, fără îndoială, a început în funcţie de factorul timp şi totuşi va dura de-a pururi, având atributul eternităţii, pe care înainte nu-l avusese.

Deci cade întreaga argumentaţie platoniciană prin care se consideră că nimic nu poate exista fără intervenţia factorului timp, care nu-şi are începutul în timp. Într-adevăr, s-a conchis asupra fericirii sufletului, care deşi a avut începutul temporal, totuşi nu va avea finalitatea timpului. Ca urmare, slăbiciunile firii omeneşti să accepte autoritatea Dumnezeirii, socotindu-se mai prejos de ea şi însufleţiţi şi întăriţi de adevărata religie să credem în existenţa şi prezenţa acelor fiinţe fericite şi nemuritoare, care nu pretind cinstirea lor, pentru că ei ştiu că adorarea lui Dumnezeu numai lui i se cuvine, căci el este Dumnezeul nostru. În schimb, ei nu pretind să le aducem jertfe, ci numai lui Dumnezeu să le aducem, căci numai lui i se cuvin ; şi noi şi ei numai lui Dumnezeu îi aparţinem, aşa cum am spus adesea şi cum deseori trebuie să spunem. Aceste jertfe trebuie să i le oferim prin intermediul preotului, căruia i s-a încredinţat această misiune, ca om, care a vrut să fie aleşi preoţi, datorită cărora să ne învrednicim a-i aduce lui Dumnezeu jertfe până la moartea noastră.

CAPITOLUL 32

Despre metoda universală a izbăvirii sufletului, pe care Porphyrios, greşit căutând-o, n-a găsit-o, dar numai creştinismul, prin harul divin, e în măsură să găsească această cale a izbăvirii sufletului omenesc

Creştinismul reprezintă religia care posedă calea universală a izbăvirii sufletului omenesc şi în afara acestei religii nu există alta

care să fie capabilă să aducă izbăvirea omului. Într-adevăr, aceasta este într-o oarecare măsură calea regească, singura care duce către împărăţia lui Dumnezeu, purtând pecetea puternică a veşniciei, cu cea care oscilează în raport cu scurgerea timpului, cu elevaţia şi decăderea (epocilor).

Într-adevăr, Porphyrios, în prima carte a lucrării sale, la sfârşitul ei, tratează despre reîntoarcerea sufletului şi reîncarnarea lui (într-o nouă viaţă), dar teza lui n-a fost încă primită de vreo şcoală filosofică, unde se tratează despre metoda cu valoare universală a izbăvirii sufletului. Concepţiile sale filosofice îşi au izvorul în filosofia adevărată, provenind din datinile şi doctrina hinduistă, fie din demonstraţiile chaldeene, principii asimilate şi venite şi pe alte căi, ajunse la cunoştinţa lui nu prin cunoaşterea istorică a acestei doctrine. El mărturiseşte că fără nici un dubiu există o asemenea doctrină, însă n-a ajuns încă la cunoştinţa sa. De aceea el a simţit că nu era suficient ceea ce învăţase cu foarte mare interes şi pasiune în legătură cu izbăvirea sufletului şi, evident, se preocupa să cunoască totul în această privinţă. De bună seamă, el simţea că duce lipsa unei autorităţi cât mai prestante cu putinţă, ale cărei principii se cuvenea să le urmeze. Dar când Porphyrios afirmă că n-a ajuns la vreo doctrină filosofică cu cunoştinţe certe, care să conţină metoda universală a eliberării sufletului (din temniţa trupului), este destul — cred eu — că el arată că în şcoala filosofică platoniciană, în care a învăţat el doctrina, n-a cunoscut cele mai adevărate principii şi acestea nici nu conţineau o asemenea cale. Şi cum poate fi această cale foarte adevărată dacă nu e indicată calea de urmat ? Există oare vreo altă cale la îndemâna tuturora pentru eliberarea şi izbăvirea sufletelor ? Într-adevăr, numai în modul acesta, fără nici o excepţie, toate sufletele sunt izbăvite şi fără această cale nici un suflet nu poate fi izbăvit. Când el adaugă şi afirmă : „Fie din datinile şi doctrina hinduistă, fie din demonstraţiile chaldeene, fie pe oricare altă cale", Porphyrios relevă că această metodă universală de a izbăvi sufletul, despre care aflase, el n-a luat-o nici de la hinduişti, nici de la chaldeeni, în schimb consultase nişte oracole ale divinităţilor chaldeene, de care aminteşte în repetate rânduri şi n-a putut să le treacă sub tăcere.

Ca atare, el vrea ca această cale universală de a izbăvi sufletul să fie înţeleasă, cu toate că n-a fost încă receptată, căci îşi are obârşia într-o filosofie absolut veridică, derivând din învăţăturile acelor neamuri care erau considerate de mare preţ în domeniul tainelor divine, deoarece la ele curiozitatea de iniţiere a fost de mare proporţie, precum şi aceea de cunoaştere şi adorare a îngerilor, şi cunoaşterea istorică a unor astfel de culturi nu ajunsese să fie înfăptuită. Această cale nu poate fi universală decât numai dacă este proprie fiecărui neam în parte; dar se pune întrebarea: Această cale nu poate fi la dispoziţia tuturor neamurilor care au o divinitate comună ? Această somitate dotată cu o inteligenţă sclipitoare nu are nici un dubiu în privinţa acestei certitudini. Porphyrios crede că, într-adevăr, Providenţa Divină n-a putut lăsa neamul omenesc lipsit de această cale universală de izbăvire a sufletului omenesc. Dar el afirmă că n-a fost încă primit de oameni acest bine atât de important şi concomitent şi ajutor extrem de preţios, care n-a ajuns încă la cunoştinţa sa. Şi nu-i de mirare. De bună seamă, atunci Porphyrios era familiarizat cu problemele omenirii, pentru că această cale universală a izbăvirii sufletului omenesc, care e fundamentală pentru religia creştină, şi de aceea el şi-a permis să combată pe adoratorii şi susţinătorii idolilor şi demonilor fie ei chiar regi pământeşti, în numele marelui număr de martiri creştini care trebuie confirmaţi şi consacraţi şi aceasta e-o mărturie a adevărului şi, concomitent, un adevăr al mărturisirilor prin care se demonstra că toate neajunsurile şi relele trupeşti în numele adevăratei credinţe şi susţinerii neabătute a adevărului, trebuie suportate. Prin urmare, Porphyrios şi-a dat seama de-o astfel de realitate şi că datorită prigoanelor desfăşurate de acest fel, această cale crede el va dispărea repede şi de aceea el socoteşte că nu e universală în scopul izbăvirii, neînţelegând ceea ce-l frământă pe el şi pentru că se temea că are să îndure pătimiri dacă recurge la adoptarea acestei căi, dar ca atare e necesară o susţinere mai accentuată, mai intensă mai degrabă a ei.

Deci aceasta este calea universală a izbăvirii sufletului, adică aceea care a fost acordată tuturor neamurilor prin milostivirea Dumnezeirii, a cărei cunoaştere a ajuns, negreşit, şi care are să vină, nu s-a cuvenit şi nu se va cuveni să ne întrebăm : Da ? Şi: Pentru

care motiv aşa de târziu ? Pentru că mintea omenească nu poate pătrunde cu uşurinţă în tainele Dumnezeirii care emite dispoziţiile sale. Şi Porphyrios a intuit acest adevăr, când a afirmat că acest dar al lui Dumnezeu n-a fost încă primit şi adus la cunoştinţa sa. El însă n-a accentuat asupra acestui adevăr, deoarece el încă nu-l recepţionase, pentru a-i acorda o totală încredere, şi nu ajunsese la cunoaşterea lui.

Aceasta este — spun eu — calea universală a celor care cred în izbăvire, în privinţa căreia credinciosul Avraam a primit acest oracol profetic : „Prin seminţia ta vor fi binecuvântate toate neamurile"[85]. Acest om, deşi a făcut parte din neamul chaldean, a putut să intuiască asemenea făgăduinţe şi prin vrerea lui Dumnezeu a decis să se propage seminţia poporului ales, transmisă prin îngeri în mâna Mediatorului[86], la care se afla această cale universală a izbăvirii sufletului omenesc, această cale a fost acordată tuturor neamurilor; apoi i s-a dat poruncă lui Avraam să plece de pe teritoriul său şi de la rudele sale şi casa tatălui său. Atunci el însuşi, fiind prima persoană scăpată de obsesia superstiţiilor chaldeenilor, l-a adorat şi urmat pe singurul Dumnezeu adevărat, în care a crezut cu toată fiinţa sa, când i-a comunicat făgăduinţa sa că aceasta este calea universală, în privinţa căreia s-a rostit următoarea profeţie : „Dumnezeu să se milostivească de noi şi să ne dea binecuvântarea sa ! Să strălucească lumina sa deasupra noastră, ca să cunoaştem pe pământ şi la toate neamurile salvarea lui"[87]. De aici rezultă că cu atât timp în urmă, din seminţia lui Avraam s-a întrupat — se spune — însuşi Mântuitorul : „Eu sunt calea, adevărul şi viaţa"[88].

Aceasta este calea universală, despre care s-a proorocit cu atâta vreme mai înainte : „Se va întâmpla în scurgerea vremurilor că muntele Domnului va fi pregătit ca să fie cel mai înalt munte : el se va înălţa deasupra dealurilor şi toate neamurile vor veni la el cu grămada şi vor spune : «Veniţi, să ne urcăm pe muntele Domnului, (să intrăm) în casa Dumnezeului lui Iacob ! Ni se va vesti nouă calea sa şi vom merge noi pe ea. Căci din Sion va ieşi Legea şi din Ierusalim Cuvântul Domnului»"[89] Deci această cale nu aparţine unui singur neam, ci este a tuturor neamurilor; şi Legea şi Cuvântul n-au rămas în Ierusalim şi în Sion, ci de acolo au pornit, ca să se răspândească pretutindeni în lume. De aici rezultă că însuşi Mântuitorul, după învierea sa, a spus ucenicilor săi înfricoşaţi: Trebuia să se împlinească cele ce s-au scris în Lege, în Prooroci şi în Psalmi despre Mine. Şi atunci le-a dezvăluit lor înţelesul, ca să înţeleagă *Scripturile* şi le-a spus lor că trebuie ca Hristos să pătimească şi să învie din morţi a treia zi şi să propovăduiască în numele Lui pocăinţa şi iertarea păcatelor la toate neamurile, începând din Ierusalim"[90].

Aceasta este, prin urmare, calea universală pentru izbăvirea sufletului omenesc, pe care sfinţii îngeri şi sfinţii profeţi au prezis-o, mai întâi în faţa puţinor oameni, unde au avut posibilitatea să vestească cei care primiseră harul lui Dumnezeu şi mai cu seamă în sânul neamului evreiesc, al cărui stat era consacrat într-un oarecare chip în scopul vestirii profeţiilor şi vestirii dinainte a Cetăţii lui Dumnezeu, care s-a alcătuit prin adunarea tuturor neamurilor, vestind şi din Tabernacol şi din Templu şi prin preoţi şi prin jertfe, şi au arătat şi prin grai direct unii, dar cei mai mulţi în chip mistic au proorocit, făţiş, că s-a întrupat însuşi Mediatorul, precum şi fericiţii săi Apostoli, care prin revelaţia harului *Noului Testament* au arătat şi mai făţiş, ceea ce şi în vremurile mai de demult s-a mărturisit, dar mai într-ascuns, căci având în vedere împărţirea neamului omenesc pe epoci, aşa cum a găsit de cuviinţă să rânduiască Dumnezeu în înţelepciunea lui prin semne, care reprezintă mărturii ale minunatelor lucrări divine, despre care eu am pomenit în puţine cuvinte în cărţile mele anterioare. Într-adevăr, au apărut nu numai viziuni îngereşti şi s-au rostit nu numai cuvintele solilor cereşti, ci chiar şi oameni simpli au vestit Cuvântul lui Dumnezeu, însufleţiţi de credinţa în El, care au spus că duhurile necurate au fost alungate din trupurile şi simţurile oamenilor, au fost înlăturate bolile, animalele sălbatice ale pământului şi apelor, păsările cerului, pădurile, elementele naturii, stelele i-au îndeplinit poruncile, fiinţele iadului s-au dat înapoi în faţa lui, morţii au fost readuşi la viaţă. Cu excepţia minunilor sale proprii, unice în felul lor, săvârşite de Mântuitorul nostru şi mai ales a naşterii sale din Fecioara Maria, şi a învierii sale, Iisus Hristos a dat cel mai grăitor exemplu prin

sfânta sa naştere prin Maica sa, Fecioara Maria, şi printr-a doua pildă referitoare la cei care au să învie (la Judecata de Apoi).

Această cale curăţă de păcate orice fiinţă omenească şi pregăteşte pe oricare muritor, din oricare parte a lumii ar fi, pentru calea nemuririi şi în orice privinţă. De bună seamă, nu trebuie investigată purificarea acelei părţi care poartă denumirea de *purificarea intelectuală* la Porphyrios, ori a spiritualităţii, ori a corpului. Prea adevăratul şi Atotputernicul Purificator şi Mântuitor a luat asupra sa totul. În afara acestei căi, prin care se prevestesc cele ce-au să fie, pe de o parte, se vestesc cele ce s-au făcut pe de altă parte, niciodată neamul omenesc n-a fost lăsat în părăsire, căci fără această cale nimeni n-a fost izbăvit, nimeni nu e izbăvit, nimeni nu se va izbăvi.

Dar Porphyrios afirmă că n-a fost încă răspândită şi nu s-a ajuns încă la cunoaşterea sa, prin menţionarea sa ca eveniment istoric, la calea universală a izbăvirii sufletului, şi care poate fi găsită în această istorie. Ce eveniment mai de seamă, care a obţinut suprema autoritate pe întregul glob pământesc, sau ce poate fi mai demn de credibilitate ca această cale despre care şi în legătură cu care se istorisesc evenimentele trecute, chiar se prevestesc cele care au să fie, din rândul cărora pe multe le vedem împlinite, iar din şirul cărora au rămas, neîndoielnic, sperăm să le vedem împlinite ?

Negreşit, nici Porphyrios, nici oricare filosof platonician nu poate privi cu dispreţ această divinaţie şi prevestire referitoare la faptele pământene şi la viaţa aceasta a muritorilor prin mijlocirea acestei căi, deoarece, pe bună dreptate, acestă uzanţă este în funcţie, în permanenţă recurgându-se la oracole şi tot felul de sisteme de preziceri. Într-adevăr, ei neagă că prezicerile referitoare la marile personalităţi sau evenimentele epocale cântăresc cel mai greu în balanţă şi au perfectă dreptate. Căci la făpturile inferioare faptele se desfăşoară prin presimţirea cauzelor, aşa cum şi în domeniul artei medicale, pe baza simptomurilor antecedente sunt prevăzute cele mai numeroase etape referitoare la mersul sănătăţii, sau necuraţii demoni pot să-şi anunţe în prealabil înfăptuirea dispoziţiilor lor, ei, care îşi revendică dreptul într-o oarecare privinţă de-a se potrivi oricare faptă cu gândurile şi concupiscenţele celor nedrepţi, precum şi la făpturile omeneşti cu o constituţie fragilă. Oamenii cu o viaţă de

sfânt, dar care n-au pornit pe calea universală a izbăvirii, s-au preocupat de problema profeţiilor a unor evenimente cvasiepocale, cu toate că şi ei şi-au dat contribuţia şi au făcut şi ei profeţii în repetate rânduri, în scopul întăririi credinţei acelora care nu puteau fi percepute de simţurile muritorilor şi nu puteau fi diriguite repede şi cu uşurinţă spre a fi verificate. Însă cu totul altele erau faptele şi evenimentele cu adevărat mari de natură divină, care, cunoscându-se vrerea lui Dumnezeu, aduceau la cunoştinţă cele ce aveau să fie. Căci Hristos avea să vină întrupat şi faptele sale atât de strălucite pe care el le-a săvârşit şi au fost împlinite în numele lui, pocăinţa oamenilor şi concentrarea voinţelor către Dumnezeu, iertarea păcatelor, harul facerii dreptăţii, credinţa celor evlavioşi şi mulţimea celor ce cred în adevăratul Dumnezeu pe întregul glob pământesc, zădărnicirea cultului idolilor şi nimicirea demonilor, lupta contra ispitelor, purificarea celor intraţi şi avansaţi pe această cale şi izbăvirea de orice rău, ziua Judecăţii din Urmă, învierea morţilor, osândirea pe veci a ticăloşilor întovărăşiţi şi eterna sălăşluire în Cetatea cea mai glorioasă a lui Dumnezeu şi bucuria de a-l vedea de-a pururi pe Dumnezeu şi de-a se înfrupta pe această cale din nemurire, aşa cum au proorocit şi făgăduit *Sfintele Scripturi*. Noi constatăm că atât de multe din toate acestea au fost aduse la îndeplinire, încât avem convingerea că şi celelalte au să fie împlinite prin adevărata credinţă. Toţi cei care nu cred şi din cauza necredinţei nu înţeleg toate acestea, pot combate, dar nu pot zădărnici această cale dreaptă, hărăzită în scopul de a-l vedea pe Dumnezeu şi a se contopi cu Dumnezeirea de-a pururi, prin adevărurile propovăduite şi susţinute de *Sfintele Scripturi*.

În consecinţă, ne exprimăm mulţumirea că în aceste prime zece cărţi scrise, deşi după aşteptările unora a fost mai mic numărul lor decât intenţiile mele, totuşi în măsura în care adevăratul Dumnezeu şi Domn m-a învrednicit să mă ajute, am respins contradicţiile celor necredincioşi, care au considerat mai presus divinităţile lor de Ziditorul sfintei Cetăţi, despre care m-am hotărât să tratez în prezenta lucrare. Din totalul celor zece cărţi scrise până în prezent, primele cinci le-am scris pentru combaterea celor care cred că divinităţile păgâne trebuie adorate pentru binefacerile de care ne

bucurăm în decursul acestei vieţi ; în celelalte cinci următoare i-am combătut pe cei care cred că trebuie păstrat cultul divinităţilor păgâne pentru viaţa care va fi vie după moartea noastră. În continuare, în cărţile următoare, aşa cum am făgăduit în prima carte, mă voi strădui, cu ajutorul lui Dumnezeu, să tratez despre existenţa celor două cetăţi, despre care afirm că au fost combinate şi amestecate laolaltă în decursul acestui veac, prezentând începutul, desfăşurarea şi finalul cuvenit în mod imperios necesar, cum consider eu că trebuie dezbătută această problemă (atât de importantă).

NOTE

1 *N.T.*, *Romani*, I, 21.
2 *N.T.*, *Coloseni*, I, 16.
3 *N.T.*, *Efeseni*, VI, 5; Tit, II, 9.
4 Vergilius, *Aeneis*, I, 12.
5 *V. T.*, *Psalmi*, LXXXII, 6.
6 *N.T.*, *Ioan*, I, 6.
7 *Ibidem*, I, 16.
8 *N.T.*, *I-Corinteni*, III, 16.
9 Cf. Vergilius, *Aeneis*, I, 704.
10 *V.T.*, *Psalmi*, CXVI, 17.
11 *N. T.*, *Matei*, XXII, 37—39.
12 *V. T.*, *Psalmi*, LXXIII, 28.
13 *V. T.*, *Exod*, XXII, 20.
14 *V. T.*, *Geneza*, IV, 4—5.
15 *V. T.*, *Psalmi*, XVI, 2.
16 *Ibidem*, LI, 16—17, 19.
17 *V. T.*, *Psalmi*, L, 12.
18 *V. T.*, *Psalmi*, L, 14—15.
19 *V. T.*, *Mihea*, VI, 6—8.
20 *N.T.*, *Evrei*, XIII, 16.

21 *V. T.*, *Hoşea*, VI, 6.
22 *N.T.*, *Matei*, XXII, 40.
23 *N.T.*, *Romani*, VI, 13.
24 *Ibidem*, XII, 1.
25 *Ibidem*, XII, 2.
26 *V. T.*, *Psalmi*, LXXIII, 28.
27 *N.T.*, *Filipeni*, II, 7.
28 *N.T.*, *Romani*, XII, 3—6.
29 *V. T.*, *Psalmi*, LXXXVII, 3.
30 *V. T.*, *Exod*, XXII, 20.
31 *V. T.*, *Regi*, XVIII, 4—6.
32 *N.T.*, II-*Corinteni*, XI, 14.
33 *Georg.*, IV, 411.
34 *V. T.*, *Exod*, XXXIII, 13.
35 *N.T.*, *Faptele Apostolilor*, VII, 53.
36 Plotin, *Enneade*, III, II, 13.
37 *N.T.*, *Matei*, VI, 28.
38 Cf. *N.T.*, *Faptele Apostolilor*, VII, 53.
39 Plotin, *Enneade*, I, VI, 7.
40 Se referă la cel de-al 5-lea rege roman, Tarquinius Priscus, fiul lui Lucumon, un grec din Corint. I-a învins pe sabini. A înfiinţat *Ludi Romani*, jocurile de circ. Titus Livius îi consacră multe pagini în cartea I a operei sale.
41 Mater Matuta (Dea Mater = Cybele = Magna Mater = Magna Idaea, identificată în perioada Principatului şi cu Ceres, cu Bellona, pe baza consultării Cărţilor Sibyline). Cultul ei a fost introdus la Roma în 205 î.e.n., în perioada războiului cu Hannibal. Era o piatră meteoritică adusă din Asia Mică, introdusă în templul Victoriei, pe Palatin.
42 Lucanus, *Pharsalia*, VI, 506.
43 *V. T.*, *Exod*, XIII, 21—22.
44 *V. T.*, *Ioşua*, III, 16—17.
45 *Ibid.*, VI, 20.
46 *V. T.*, I-*Samuel*, IV-VI.
47 *V. T.*, *Psalmi*, LXXIII, 28.
48 *V. T.*, *Judecătorii*, XIII, 16; *N.T.*, *Apocalipsa*, XIX, 10; XXII, 8—9.
49 *N.T.*, *Faptele Apostolilor*, XIV, 7—17.
50 *N.T.*, *Filipeni*, II, 6—7.

[51] *N.T.*, I-*Timotei*, II, 5.
[52] *N.T.*, *Apocalipsa*, VI, 11.
[53] *N.T.*, *Evrei*, XII, 4.
[54] *Aeneis*, VII, 310.
[55] *Ibidem*, III, 438 şi urm.
[56] *N.T.*, I-*Timotei*, II, 5.
[57] În latineşte este termenul *teletae*, de origine greacă τελέται
[58] Plotin, *Enneade*, V, 1.
[59] *Ibidem*, V, 6.
[60] *N.T.*, *Ioan*, I, 14.
[61] *Ibidem*, VI, 57, 60—61.
[62] *Ibidem*, VIII, 25.
[63] *N.T.*, *Galateni*, III, 19; *N.T.*, *Faptele Apostolilor*, VII, 53.
[64] *V. T.*, *Psalmi*, LXXIII, 28.
[65] *Ibidem*, LXXXIII, 17 şi urm.
[66] *Ibidem*, LXXXIII, 16—17.
[67] *Ibidem*, LXXIII, 26.
[68] *Ibidem*, LXXXIV, 2.
[69] *Ibidem*, CXIX, 80—81.
[70] *N.T.*, *Matei*, XXIII, 26.
[71] *N.T.*, *Romani*, VIII, 24—25.
[72] Cf. *V. T.*, *Psalmi*, LXXI, 22—24.
[73] Cf. *Despre Cetatea lui Dumnezeu*, IX, 8 ; Apuleius, *De Deo Socratis*, XII.
[74] *Ecloga*, IV, 13 şi 14.
[75] *Ecloga*, IV, 15.
[76] *V. T.*, *Isaia*, XXIX, 14.
[77] *N.T.*, *I-Corinteni*, I, 19—27.
[78] *Timaios*, 30 şi urm.
[79] *N.T.*, *Ioan*, I, 1—5.
[80] *Ibidem*, I, 14.
[81] Platon, *Phaidros*, 249; *Phaidon*, 81 e ; *Timaios*, 42 c; *Republica*, X, 618; Plotin, *Enneade*, III, IV, 2.
[82] Platon, *Phaidon*, 70 c.
[83] *Aeneis*, VI, 750 şi urm.
[84] *Timaios*, 40 e—41 b.
[85] *V. T.*, *Geneza*, XXII, 18.

[86] *N.T.*, *Galateni*, III, 19.
[87] *V. T.*, *Psalmi*, LXVII, 1.
[88] *N.T.*, *Ioan*, XIV, 6.
[89] *V. T.*, *Isaia*, II, 2-3.
[90] *N.T.*, *Luca*, XXIV, 44—47.

INDEX NOMINUM VETERIS TESTAMENTI AC NOVI TESTAMENTI

INDEX DIVORUM*

* *N. red. Bibliografia* (pp. 34—48) nu este cuprinsă în indicii acestui volum.

INDEX NOMINUM

B

C

D

E

F

G

P

Q

R

S

T

INDEX LOCORUM

TABLA DE MATERII

CARTEA A II-A

CARTEA A III-A

CARTEA A IV-A

CARTEA A V-A

CARTEA A VI-A

CARTEA A VII-A

CARTEA A VIII-A

CARTEA A IX-A

CARTEA A X-A